

**KARA ÖLÜM ve BÜYÜK BRİTANYA'YA ETKİLERİ
(1300-1400)**

DOKTORA TEZİ

TOLGAHAN KARAIMAMOĞLU

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TARİH
ANABİLİM DALI**

**MERSİN
ŞUBAT- 2020**

**KARA ÖLÜM ve BÜYÜK BRİTANYA'YA ETKİLERİ
(1300-1400)**

DOKTORA TEZİ

TOLGAHAN KARAIMAMOĞLU

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TARİH
ANABİLİM DALI**

**Danışman
Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ**

**MERSİN
ŞUBAT- 2020**

ONAY

Tolgahan KARAIMAMOĞLU tarafından Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ danışmanlığında hazırlanan "Kara Ölüm ve Büyük Britanya'ya Etkileri (1300-1400)" başlıklı çalışma aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Görevi	Ünvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Başkan	Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ	
Üye	Prof. Dr. Şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ	
Üye	Doç. Dr. Ahmet Erdem ÇİFÇİ	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Murat ZENGİN	

Yukarıdaki Jüri kararı Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 13.02.2020 tarih ve 2020/11 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yusuf Gürhan TOPÇU
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezde kullanılan özgün bilgiler, şekil, tablo ve fotoğraflardan kaynak göstermeden alıntı yapmak 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine tabidir.

ETİK BEYAN

Mersin Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinde belirtilen kurallara uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada,

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak kullandığımı,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü Mersin Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı,
- Tezin tüm telif haklarını Mersin Üniversitesi'ne devrettiğimi beyan ederim.

ETHICAL DECLARATION

This thesis is prepared in accordance with the rules specified in Mersin University Graduate Education Regulation and I declare to comply with the following conditions:

- I have obtained all the information and the documents of the thesis in accordance with the academic rules.
- I presented all the visual, auditory and written informations and results in accordance with scientific ethics.
- I refer in accordance with the norms of scientific works about the case of exploitation of others' works.
- I used all of the referred works as the references.
- I did not do any tampering in the used data.
- I did not present any part of this thesis as an another thesis at Mersin University or another university.
- I transfer all copyrights of this thesis to the Mersin University.

07 Şubat 2020/ 07 February 2020

İmza / Signature

Tolgahan KARAIMAMOĞLU

ÖZET

Antik çağdan Modern döneme kadar meydana gelen veba salgınları ortaya çıktıkları toplumlarda daima ciddi sayıda ölümlere neden olmuşlardır. Bu veba salgınlarına bakıldığında kimisi kısa, kimisi ise nispeten daha uzun sürmüştür. Bunlar arasından özellikle ortaçağda meydana gelen Kara Ölüm etkili olduğu coğrafyaların genişliği ve neden olduğu ölümlerin fazlalığı sebebiyle kendisinden önceki ve sonraki veba salgınlarından daha fazla etkili olmuştur. Ancak tek etkisi bunlardan da ibaret değildir. Bu büyük veba salgınını hastalık düzeyinden çıkartıp tarihsel bir olgu haline getiren tüm süreçler Büyük Britanya bağlamında bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Kara Ölüm, Büyük Britanya adasına gelişle birlikte (1347) önemli değişimlerin ve dönüşümlerin de başlatıcısı olmuştur. Bu noktada çalışma öncelikli olarak Kara Ölüm nedir sorusunun cevapları ile başlamakta ve on dokuzuncu yüzyılın sonunda bu alanda yapılan bilimsel keşifler değerlendirilmektedir. Daha sonra ise veba salgınının ortaya çıkış noktası, ilerlerken etkilediği yerleşimler ve neden olduğu toplu ölüm olayları ortaya konulmaktadır. Büyük Britanya sınırlarına kadar salgının tüm etkileri bu şekilde değerlendirildikten sonra çalışmanın ikinci odak kısmına geçilmektedir. Bu kısımda da ilk olarak 1347-1352 yılları arasında İngiltere, İskoçya ve Galler'i etkisi altına alan Kara Ölüm'ün kent ve kırsal alanda neden olduğu ölümler incelenmektedir. Çalışmanın son kısmında ise her üç ülkede Kara Ölüm'ün ortaya çıkarttığı yeni durumun sınırları çizilmektedir. Bu yeni durumun kazanan tarafı olan köylülerin ellerinin güçlenmesi ve tarımdan hayvancılığa doğru yönelimin başlamasının Ada tarihi için dönüm noktalarından birini oluşturması üzerinde durulmaktadır. Büyük Britanya'nın demografik, ekonomik ve askeri anlamda en gelişmiş parçası ve bu anlamıyla da salgından en fazla etkileneni olan İngiltere'de yönetimin bu süreçle birlikte kendi halkına ve İskoçya ile Galler'e karşı aldığı pozisyon ve bunun yansımaları irdelenmektedir. Son bölüm ise Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'da kadının rolü, dini hayat, sanat, edebiyat, mimari, tekniksel ilerlemeler başta olmak üzere gündelik hayatının ritmini ilgilendiren her alan üzerinde neden olduğu etkiler ortaya konulmak suretiyle bir sonuca varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Salgın-Veba, Ada, Köylüler, Ölüm, Gündelik Yaşam.

Danışman: Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ, Tarih Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

Outbreaks of plague from the antiquity to the modern era have always caused serious deaths in the societies in which they emerged. Some of these plague outbreaks were short and some were relatively long. Among them, Black Death, which took place especially in the Middle Ages, was more effective than the plague epidemics before and after itself due to the extent of the geography in which it was effective and the high number of deaths caused by it. However, this was not the only effect. All the processes that make this great plague epidemic from the level of disease and become a historical phenomenon constitute the subject of this study in the context of Great Britain. With his arrival in Great Britain (1347), Black Death was the initiator of important changes and transformations. At this point, the study starts with the answers of the question of What is Black Death and the scientific discoveries made in this field at the end of the nineteenth century are evaluated. What is the Black Death? And the scientific discoveries made in this area at the end of the nineteenth century. Then the point of emergence of the plague outbreak, the affected settlements as they went forward and the causes of mass deaths are revealed. After evaluating all the effects of the outbreak to the borders of Great Britain in this way, the second focus of the study begins. This section first examines the deaths caused by Black Death, which affected England, Scotland and Wales between the years 1347-1352. In the last part of the study, the boundaries of the new situation created by Black Death in all three countries are drawn. It is emphasized that the strength of the hands of the villagers, the winning side of this new situation, and the beginning of the orientation from agriculture to animal husbandry constitute one of the turning points for the history of the island. In England, which is the most developed demographic, economic and military part of Great Britain and the most affected by the epidemic, the position and reflections of the administration against its own people and Scotland and Wales are examined. In the last section, the effects of Black Death on the role of women in Great Britain, religious life, art, literature, architecture, technical advances and the rhythm of daily life are concluded.

Keywords: Epidemic-Plague, Island, Peasants, Death, Daily Life.

Advisor: Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ, Department of History, Mersin University, Mersin.

TEŞEKKÜR

Çalışmanın başından sonuna kadar bilgisiyle yönlendiren danışmanım ve değerli hocam olan Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ'e teşekkür ederim.

Bu süreçte tecrübe ve desteklerinin esirgemeyen Prof. Dr. şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ'e, Doç. Dr. Ahmet ASKER'e ve Mehtap ÇELİK'e teőekküredirim. Ayrıca moral ve motivasyon sağlayarak daima yanımda olan Arş. Gör. Öznur GÖÇMEN'e Sait ÖZDEMİR'e teşekkür ederim.

Bu yaşıma kadar benden maddi manevi desteklerini esirgemeyen ve daima yanımda olan başta sevgili annem Hafıza, babam Mustafa KARAIMAMOğLU olmak üzere ailemin diğer üyelerine derin şükranlarımı iletirim.

Doktora tez çalışmam, Mersin Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeler Birimi tarafından 2018-1TP3-2854 kodlu proje olarak desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
RESİMLER DİZİNİ	xi
GRAFİKLER DİZİNİ	xii
HARİTALAR DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR VE SİMGELER	xiv
1. GİRİŞ	1
2. KARA ÖLÜM	20
2.1. Vebaya İsim Verme Süreci: Kara Ölüm İsmi'nin Ortaya Çıkışı	20
2.2. İlk Keşif: Yersinia Pestis Bakterisi	23
2.3. Farelerden İnsanlara: Veba Hakkında Bilinmezliğin Aşılması	30
2.4. Vebanın Baş Sorumluları: Pireler	35
2.4.1. Xenopsylla Cheopis Pireleri ve Habitatları	35
2.4.2. Xenopsylla Cheopis Pirelerinin Mikrobiyolojik Etkileri	40
3. KARA ÖLÜM'ÜN KÖKENİ VE ÖLÜM ROTASI ÇİZDİĞİ COĞRAFYALAR	42
3.1. Kara Ölüm'ün Hızlı Yayılma Nedenleri Üzerine Geliştirilen Teoriler ve Yürütülen Tartışmalar	42
3.2. Kara Ölüm'ün Ortaya Çıkışı ve İlerleyişi Hakkındaki Bilgiler	48
3.3. Kara Ölüm Avrupa Kapılarında	56
3.4. Kara Ölüm'ün Yayıldığı ve Etkili olduğu Coğrafyalar	60
3.4.1. Kara Ölüm'ün İslam Beldelerindeki Yayılış Seyri ve Etkileri	61
3.4.2. Kara Ölüm'ün Kafkaslar, İskandinavya ve Anadolu Coğrafyasındaki Dağılım Seyri ve Etkileri	68
3.4.3. Kara Ölüm'ün Batı'ya Doğru İlerlerken Çizdiği Rotalar ve Etkilediği Merkezler	79
3.4.3.1. Kara Ölüm'ün Balkanlar'daki İlerleyişi	79
3.4.3.2. Kara Ölüm'ün Kıta Avrupa'sındaki İlerleyişi	81
4. BÜYÜK BRİTANYA	105
4.1. Kara Ölüm Öncesinde Ada Halkının Yaşadığı Önemli Olay: Büyük Kıtık/Açlık (1315-1322)	105
4.2. Kara Ölüm Büyük Britanya'da	116
4.3. Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'ya Sıçraması ve Etkileri	125
4.3.1. Kara Ölüm'ün İngiltere Şehirlerine Dağılması ve Etkileri	127
4.3.1.1. Londra'ya Kadar Kara Ölüm'ün Dağılması ve Etkileri	127
4.3.1.2. Kara Ölüm'ün Londra'ya Dağılması ve Etkileri	143
4.3.1.3. Kara Ölüm'ün İngiltere'nin Diğer Kentlerine Dağılması ve Etkileri	157
5. KARA ÖLÜM'ÜN BÜYÜK BRİTANYA KENT VE KIR YERLEŞİMLERİNDE NEDEN OLDUĞU TAHRİBAT	179
5.1. İngiltere	179
5.2. Galler	199
5.3. İskoçya	205
6. KARA ÖLÜM SONRASINDA BÜYÜK BRİTANYA'DA YENİ BİR DÖNEM	210
6.1. Kara Ölüm Sonrasında İngiltere'de Ekonomik Hayat	211
6.1.1. İngiltere'de Kara Ölüm Süresince ve Sonrasında Gerçekleşen Fiyat Hareketleri	215
6.1.2. İngiltere'de Kara Ölüm'den Sonra Çalışan Kesimin Değişen Ekonomik Göstergeleri	226

7. KARA ÖLÜM SONRASINDA SOSYAL VE EKONOMİK DÜZLEMDE DEĞİŞEN DEĞERLER VE ORTAYA ÇIKAN YENİ DURUM	237
8. KARA ÖLÜM SONRASINDA İSKOÇYA EKONOMİSİ VE YENİ DURUMUN ŞEKİLLENMESİ	248
9. KARA ÖLÜM'ÜN ORTAYA ÇIKARTTIĞI YENİ KONJONKTÜRDE GÜCÜ ELE GEÇİRME KAVGASI	254
9.1. İngiltere Tarafında Krallığın Krizi Yönetme Çabası: Yeni Oluşturulan Kara Ölüm Politikaları	254
9.2. Yeni Sömürü Koşullarını Belirleme Arayışı: 1381 Köylü İsyanları ve Lollard Hareketin Doğuşu	265
10. KARA ÖLÜM'DEN SONRA KADININ GÜNDELİK HAYAT İÇERİSİNDE DEĞİŞEN ROLÜ	276
11. KARA ÖLÜM'DEN SONRA BÜYÜK BRİTANYA	283
12. SONUÇ	298
KAYNAKLAR	304
EKLER	329
ÖZGEÇMİŞ	334

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1.1. Vebadan dolayı Avrupa'nın büyük metropollerinde XVII-XVIII yüzyıllar arasında meydana gelen ölümler.	8
Tablo 3.1. Kara Ölüm'ün Norveç, Danimarka ve İsveç üzerinde yaptığı etki kısa bir değerlendirme halinde sunulmaktadır.	71
Tablo 3.2. İtalya kent devletlerinin tamamına yakını yukarıdaki tabloda verilirken, bazı kentlerin Kara Ölüm'ü yaşadıkları tarihler kaynaklarda yer almadığı için ulaşılamamıştır. Aşağıda yer verilen kentlerinde nüfus yoğunlukları ve sayısal anlamda karşılaştırılabilir bilgilerine ulaşılması sebebiyle seçilmiştir.	84
Tablo 3.3. Kara Ölüm'ün Almanya'nın kalabalık bölgelerinde 1348-1349 yılları arasında neden olduğu can kayıpları gösterilmektedir.	95
Tablo 3.4. Ortaçağda Fransa'nın sekiz büyük yerleşimi ve Kara Ölüm'den dolayı 1348-1350 yılları arasında kaybettikleri yaklaşık insan sayıları gösterilmektedir.	100
Tablo 4.1. Ölüm sonrası verilen tutulduğu Calendars of Inquisitions Post Mortem and Other Analogous Documents verilerinden 1315-1324 yılları arası dikkate alınarak oluşturulmuştur.	112
Tablo 4.2. Dönemin önemli kronikçilerinin Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'ya sıçradığı ilk yer ve tarih hakkında verdikleri bilgiler gösterilmektedir.	125
Tablo 4.3. İngiltere'de bulunan 10 piskoposluk merkezi ve bunlara bağlı şehirlerde örgütlenmiş kiliselerde çalışan din görevlilerinin Kara Ölüm'lü günlerde hayatlarını kaybetme yüzdeleri gösterilmektedir.	136
Tablo 4.4. İngiltere Krallığında devlet ofislerinde çalışan birinci derecedeki kamu görevlerinde bulunan elitlerin 1348-1349 aralığında Kara Ölüm'den hayatını kaybedenlerinin sadece bir kısmının kayıtlara geçen bilgileridir.	146
Tablo 4.5. Kara Ölüm'den hayatını kaybedenlerin gömüldüğü Doğu Smithfield mezarlığında bulunan 265 yetişkinin yaş ve cinsiyet analizleri yapılmıştır.	149
Tablo 4.6. Doğu Smithfield mezarlığına 1349 yılında defnedilen 490 Kara Ölüm kurbanının yaş ve cinsiyet analizleri gösterilmektedir.	149
Tablo 4.7. Hustings mahkeme kayıtlarına göre Londra'da 1348 yılının başından 1350 yılının son ayına kadar Kara Ölüm'ün bölgede etkisinin sürdüğü zaman dilimi süresince yapılan vasiyetnameler gösterilmektedir.	151
Tablo 4.8. Lancashire bölgesinde bulunan on kilisenin tuttukları ölüm ve vasiyet kayıtları gösterilmektedir.	161
Tablo 4.9. Mart-Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim dönemine ait Ruthin Lordluk bölgesinde yer alan birkaç ayakta kalmış mahkemenin Kara Ölüm'den hayatını kaybedenleri gösteren içeren kayıtlarıdır.	167
Tablo 5.1. Yer alan vergi mükellefleri Creighton'un kaynağında geçen 1377 Poll Tax (kafa vergisi) verilerinden alınmıştır. Nüfus rakamları tam sayıları ifade etmeyip 14 yaş üstü ve Ruhban sınıfından olmayan kesimler hesaplanarak çoğunluğunu kentlerin oluşturulduğu sayımlar ile ortaya çıkartılan ölçektir.	180
Tablo 5.2. Kara Ölüm'ün artçı dalgalarının ilki olan ve 1361-1362 yılları arasında meydana gelen salgında hayatını kaybeden 185 kurbanın yaşlarına göre yüzdeler dağılımları gösterilmektedir.	181
Tablo 5.3. 1300-1400 yılları arasında İngiltere nüfusunun büyüme trendi gösterilmektedir.	183
Tablo 5.4. İngiltere'de bulunan büyük kontluk merkezlerindeki manorlarda 1348-1349 yılı boyunca kara ölümden kaynaklı can kayıpları yüzdeler dilimlerinde gösterilmektedir. Bu verilerin çoğunluğu hayatını kaybeden erkekler üzerinden oluşturulmuştur.	186
Tablo 5.5. Walsham-le-Willows manorunda Şubat 1349 yılında 551 kişinin Kara Ölüm'den etkilenen sayıları yaş ve cinsiyet gruplarına göre gösterilmiştir.	189
Tablo 5.6. Essex'e bağlı 6 topluluğun (tithing) 1/10 vergisi vermekle yükümlü erkek üyelerinin 1345-1356 yılları arasındaki dağılımları gösterilmektedir.	193

Tablo 5.7. Kara Ölüm'ün Glastonbury manastırına ait 17 manorda can kayıplarına neden olduğu zaman dilimi olan 1348-1350 aralığında kafa vergisi (head tax) kayıtlarına göre erkek ölüm oranları gösterilmiştir.	194
Tablo 5.8. Kara Ölüm öncesini ve sonrasını kapsayan 1290, 1377, 1600 yılları arasında İngiltere'de 42 büyük bölgenin tahmini nüfusuyla beraber toplam nüfusları gösterilmektedir.	197
Tablo 5.9. Kara Ölüm öncesi ve sonrasını kapsayan üç önemli periyotta (1086-1290, 1290-1377, 1377-1600) İngiltere nüfusunda büyüme trendi 42 büyük bölge ölçeğinde gösterilmektedir.	198
Tablo 5.10. İsimleri yer alan manorların günlerle ifade edilebilecek kısa bir zaman diliminde yaşadıkları değer kayıpları gösterilmektedir.	201
Tablo 6.1. Büyük kıtlık dönemi (1315-1317) ile Kara Ölüm'ün Ada'da can kayıplarında üst seviyelere çıktığı 1349-1351 aralığında geçen üçer yıllık periyotlarda kötü hasat dönemleri göstermektedir.	217
Tablo 6.2. Kalemlerde yer alan fiyatlar çeyrek ölçü miktarına karşılık gelen şilin değeri cinsinden verilmiştir. (s./q.=şilin her çeyrek için) (s. = şilin). Tablo oluşturulurken temel üretim sepeti içerisinde yer alan ürünler seçilmiştir.	217
Tablo 6.3. 1350-1379 yılları arasında İngiltere'de tarımsal ekonominin ana birleşenlerini oluşturan 4 üretim sahası ve bunların işlenmesinde çalışan insanların %'lik dilimler bazında aldıkları ücretlerin artış ve azalış eksenleri gösterilmektedir.	218
Tablo 6.4. Wisbech Barton'da (Cambridgeshire) ekilen alanların ve toplam hayvancılık birimlerinin endeksleri. (5 Yıllık Periyotlar Halinde 1350-1429)	222
Tablo 6.5. Crawley (Hampshire) bölgesine ait koyun ve koç sayılarını gösteren endeks. (5 yıllık periyotlar halinde 1350-1449)	222
Tablo 6.6. Wisbech Barton'da (Cambridgeshire) koyun ve süt sığırlarının sayıları. (Beşer Yıllık Periyotlar Halinde 1350-1429)	223
Tablo 6.7. On dokuz yıllık periyotlar halinde buğday, yün ve yan üretim endeksleri karşılaştırmaları olarak gümüş değerine göre gösterilmiştir.	225
Tablo 6.8. Kara Ölüm'den önce en fazla rağbet gören iş kollarında çalışanların salgın süresince ve sonrasında birim başına sağladıkları ücret artışları gösterilmektedir.	227
Tablo 6.9. İngiltere'de beşer yıllık periyotlar halinde 1341-1410 yılları arasında fiyat ve ücret verilerini temel tüketim sepetinde yer alan maddelere göre, ustalar (duvar ve marangoz usta verileri kullanılmıştır) ve çalışanların nominal (kayıt dışı)-reel ücretleri ile karşılaştırmalı sunulmaktadır. Temel hesaplama:1451-75 = 100.	233
Tablo 7.1. İngiltere'de beşer yıllık dilimler halinde (1300-1410) altın ve gümüş cinsinden madeni paraların sterlin karşılıkları gösterilmektedir.	237
Tablo 7.2. 1412 yılında altı ana bölgede yaşayan toprak sahibi ailelerin gelir durumları gösterilmektedir.	243
Tablo 7.3. İngiltere'nin 20 en zengin şehrinin 1334'den başlayarak 1524'e kadarki ekonomideki büyüklük sıralarının değişimi gösterilmektedir.	246
Tablo 8.1. 1300-1414 aralığında hayvan ve tahıl fiyat endeksi gösterilmektedir.	250
Tablo 8.2. Kara Ölüm öncesinde ve sonrasında (1300-1414) yün, deri, demir, tuz, çadır bezi ve kandilin fiyatları, satıldığı standart adet ve ölçü birine göre penny cinsinden para ile karşılaştırılmalı olarak göstermektedir.	251
Tablo 11.1. Kara Ölüm öncesinde ve sonrasında (1300-1414) yün, deri, demir, tuz, çadır bezi ve kandilin fiyatları, satıldığı standart adet ve ölçü birine göre penny cinsinden para ile karşılaştırılmalı olarak göstermektedir.	284
Tablo 11.2. İngiltere'de Kara Ölüm'le birlikte soylu ve okumuş kesim arasındaki dil kullanımının Fransızca ve Latince'den İngilizce'ye doğru yöneldiği gösterilmektedir.	294

RESİMLER DİZİNİ

	Sayfa
Resim 1.1. Müslüman bir Arap teoloji uzmanı olan Muhammad ibn Muhammad ibn al-Hattib tarafından XVI. yüzyılda bir veba salgını patlak verdiğinde uygulanacak tedaviyi gösteren bir reçete.	6
Resim 2.1. Yersinia Pestisi, (renkli bir taramalı elektron mikroskopisinde resimlenmiştir) Kara Ölüm-Hıyarcıklı Vebasına neden olan mikroorganizma. Ortaçağda, enfekte fareleri ve kemirgenleri ısırarak pireler tarafından insanlara bulaştırıldı.	28
Resim 2.2. Hıyarcıklı vebasına yakalanan insanların vücutlarında hıyarcıkların (buboniklerin) en sık görüldüğü kısımlar: boyun, koltukaltı ve kasık.	31
Resim 2.3. Kara Ölüm'ün bu kadar etkili olmasında kemirgenler familyasından kara sıçanlar (rattus rattus) önemli bir yere sahiptir.	34
Resim 2.4. Fare pirelerinin, veba için bir taşıyıcı olduğunun keşfedilmesiyle, bu hastalığın fareden-fareye, fareden-insana atlayarak kan tüketici enfeksiyonlarını yayıldığı tespit edilmiştir.	36
Resim 3.1. İncil'in en eski Ahit'inde yer alan bu resimde insanların kendilerini ilahlaştırmaları yüzünden Tanrı'nın onları veba ile cezalandırdığı tasvir edilmiştir.	59
Resim 3.2. Marsilya'da Kara Ölüm sırasında topluca ölen insanların gömüldüğü bir çukura ait söz konusu kare Fransız basınında geniş yankı uyandırmıştır ve gelişmeler ilgiyle izlenirken ülkenin vebalı günleri tekrar gündemi gelmiştir.	99
Resim 4.1. Melcombe Regis'in Kara Ölüm'de oynadığı rolü kaydeden Custom House Quay'da (Rahım Kültür Evi) asılı yukarıdaki plakada yaşanan olayın yeri ve büyüklüğü konusunda kısa ve öz bir bilgi verilmektedir. Yukarıdaki tabelanın asılı olduğu Melcombe günümüzde Weymouth'un bir parçasıdır ve tarihi yapıları sebebiyle önemli turizm merkezlerindedir.	124
Resim 4.2. Kara Ölüm'ün İngiltere'de 1348-1349 yılları arasındaki dağılışı seyri gösterilmiştir. Görselde yer alan koyu siyah alanlar Kara Ölüm'ün etkisinin en üst seviyede olduğu zaman aralığını göstermektedir. Daha açık siyah alanlar ise salgının şiddetinin azalmaya başladığı zaman dilimine işaret etmektedir.	128
Resim 4.3. Listede silik ve üstü çarpıyla işaretlenen isimler Kara Ölüm'den hayatını kaybeden Bristol'lü konsüllere aittir.	131
Resim 4.4. Doğu Smithfield kilise mezarlığına başlangıçta Kutsal Üçleme (Holy Trinity) adı verilmiştir. Smithfield'de bulunan mezarlarda ki çukurlar ortalama 1.7 metre derinliğinde ve 1.9 metre genişliğinde kazılmıştır. Özellikle burada 4 büyük alanda 400 mezarda yapılan tespitlerde cesetlerin gelenekler gereği başları batıya gelecek şekilde sırt üstü yatırılarak defnedilmiş olduğu tespitinde bulunulmuştur.	148

GRAFİKLER DİZİNİ

	Sayfa
Grafik 2.1. İngiltere için 900-1900 yılları arasında tahmini sıcaklık değerleri. Kara ölüm koyu okla gösterilmiştir. Pirelerin kuluçka ve yetişkinlik öncesi aşamalarında minimum sıcaklık değerlerinin bu canlılar için zararlı olduğu saptanmıştır.	38
Grafik 4.1. İngiltere manor üretim verileri dikkate alınarak para birimi olan Şilin üzerinden Eylül 1315-Ekim 1317 yılları arasında üretilen buğday, arpa, çavdar, yulaf ve bezelye fiyatlarının büyük kıtlık süresince artış trendi gösterilmiştir.	110
Grafik 4.2. İngiltere'nin ratioları farklı olmakla birlikte nüfus tahminlerini içeren üç ayrı rakamlar grafiği.	113
Grafik 4.3. 60 bin insan üzerinden 14 yaş ve altı çocuk sayısının genel nüfustaki oranı %40, yetişkin kadın ve erkeğin ise eşit şekilde %30 civarında olduğu yönündeki bilgileri içeren sayısallardır.	152
Grafik 5.1. Yukarıda yer alan Essex topluluğuna bağlı 4 manorda 1250-1550 yılları arasında nüfus değişim hareketleri grafiklerle gösterilmektedir.	191
Grafik 6.1. İngiltere'de tohum başına tahıl veriminde bölgesel varyasyonlar 1340-1439: (I. Grafik) Doğu ve Güneydoğu İngiltere (II. Grafik) Güney, Güney-Merkez ve Güneybatı İngiltere.	220

HARİTALAR DİZİNİ

	Sayfa
Harita 3.1. Baharat ve İpek yol güzergâhlarını Çin-Hindistan ve Venedik arasında gösteren harita.	58
Harita 3.2. Kara Ölüm'ün Anadolu coğrafyası üzerinde ana arterler boyunca ilerlediği rotalar gösterilmektedir: 1346-1349.	77
Harita 3.3. Kara Ölüm'ün 1347-1350 yılları arasında Güney-Kuzey Balkanlarda yayılma yön ve seyri gösterilmektedir.	80
Harita 3.4. Avrupa'da Kara Ölüm'ün dağılma güzergahlarını, etkilediği şehirleri ve tarih aralıklarını göstermektedir.	82
Harita 4.1. Büyük Britanya adasının yani İskoçya-Galler ve İngiltere'nin kendi aralarında toprak parçalarıyla birlikte Adaya Kara Ölüm'ün giriş yaptığı muhtelif noktalarda kırmızı işaretlerle gösterilmektedir.	117
Harita 7.1. XV. Yüzyıla Kadar İngiltere'de Nüfusunu Kaybeden ve İssızlaşan Köyler.	242

KISALTMALAR VE SİMGELER

Kısaltma/Simge	Tanım
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
WHO	World Health Organization
C.	Cilt
S.	Sayı
s.	Sayfa

1. GİRİŞ

İnsanlığın dünya serüvenin şekillenmesinde sosyal, siyasal, ekonomik, askeri ve teknik gelişmeler başat öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak belirtilen bu önemli konular arasında eskiçağlardan günümüze kadar yaşanan savaşların özel bir yeri olduğunu zikredersek yanılmış da olmayız. Savaşların ortaya çıkarttığı sonuçlar antik dönemlerden günümüze kadar tarihçilerin ilgilendiği en geniş alanlardan birini oluştururken doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi medeniyetler üzerindeki kimilerine göre dolaylı veya doğrudan etkilerin yansımaları yakın döneme kadar kapsamlı çalışmaların konuları arasına girememiştir. Ancak bu durum yirminci yüzyılla birlikte yaşanan teknik gelişmelerin de desteği ile değişmeye başlamıştır. Yirmi ve yirmi birinci yüzyılla birlikte geçmişte yaşanan büyük salgın hadiseleri başta tarihçiler olmak üzere çeşitli disiplinlerin araştırmalarına konu olmaya başlamıştır. Bu çalışmayla amaçlanan ise salgın hastalıklar içerisinde dünyada milyonlarca insan kaybına neden olan ve bu özelliği ile Kara Ölüm adını alan veba salgınının, başlama noktasından (Doğu Asya) itibaren etkisi altına aldığı coğrafyaların rotasını çizerek Büyük Britanya genelinde meydana getirdiği çok ciddi sonuçları araştırmak olacaktır. Bir başka amaç ise, yirminci yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte özellikle Batılı akademik çevrelerin konu üzerine artan ilgileri sonucu ortaya konan çok değerli çalışmaları zenginleştirmenin yanında bu alandaki boşluğa da mütevazı katkılar sunulması olacaktır.

İlk olarak salgın hastalıkların tarihine bakıldığında, insanlık tarihi kadar eski olup yaşanan bu durumun eskiçağlardan başlayarak kısa süre öncesine kadar da zaman zaman tekrar ettiği gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Tarımın gelişmesi sonucu yerleşik hayatın ivme kazanmasıyla beraber insanların yaşadığı kötü koşullar, bilinçsiz beslenme, yaşama alışkanlıkları ve bunlara ilaveten doğal afetler, kıtlıklar ve savaşlar salgın hastalıkların ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamışlardır. Çok sayıda insan kaybına neden olan salgın hastalıklara modern dönemdeki tıbbi yöntemler geliştirilinceye kadar etkili bir çare üretilememiş olmasının ağır sonucu olarak da tarihin her döneminde toplu insan ölümleri meydana gelmiştir.¹

Salgın sözcüğünün Türk Dil Kurumu'ndaki karşılığına bakıldığında: (1)Kısa zamanda çevredeki insan, hayvan veya bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan, (2)Müstevli, (3)Gereğinde herkesten para veya mal olarak toplanan geçici vergi, bir şeyin bir yere girip her yanı kaplaması, istila etmesi, (4)Belli bir hareketin, davranışın, sözün toplumda yaygınlaşması, (5)Bir hastalığın veya başka bir durumun yaygınlaşması ve birçok kimseye birden bulaşması şeklinde geniş bir tanım ile karşılaşılmaktadır.² Araştırmayı ilgilendiren tarafı ise tıbbi terminolojideki yeri olduğu için bir salgının şiddetli geçmesine neden olan öğelerin toplamına "salgının gücü"

---

¹ Donald Emmeluth, *Deadly Diseases and Epidemics, Plague*, Chelsea House Publishers, Chelsea, 2005, s. 12-13.

² *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük*, Altın Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 288.

denilmektedir.³ Salgın gücü, hastalık yapan mikrobu mutasyon evresi, üreme ve bulaşma evreleri, coğrafya ve toplum koşulları ve insanların bağışıklık sistemlerine göre değişiklik göstermektedir. Salgın hastalıkların ortaya çıktıkları lokasyonlardan başlayarak başka yerlere sıçramasına “Andemi” denirken, belli bir coğrafi alanda veya alanlarda normalin üstünde görülmesine “Epidemi”, kıtalararası yayılarak afet diyebileceğimiz önlenemez düzeye ulaşmasına ise “Pandemi” denilmektedir.⁴

Salgın hastalıkların yukarıda da belirtildiği üzere küresel çapta etkili olması yani afet düzeyinde görülmesinde doğal ve beşerî sebepler etkili olabilir. Bundan dolayı salgın hastalıklar hem doğal hem de beşerî afetler olarak tanımlanabilir. Çalışmaya konu olan Kara Ölüm salgın hastalığında aşağıda ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz açıklamalarda olduğu üzere kıtlıklar, salgın hastalıkları ortaya çıkartabileceği gibi salgın hastalıklarda kıtlıkları ortaya çıkartabilir. Afrika’da yaşanan kıtlıklar sonrasında türlü *veba* salgınları halen yaşanmaktadır. Yine günümüzde sıkça yaşanan seller ve depremler gibi doğal afetler sonucunda da her ne kadar kısa süreli olsalar da çeşitli salgınlar patlak vermektedir. Son zamanlarda özellikle Asya’da yaşanan depremler ve seller bu vakiya örnek verilebilir.

Bu doğal süreçlerde en önemli etken ise insanlığın varlığından yüzyıllarca haberdar olmadığı ve tüm hastalıkların baş sorumlusu olduğu daha sonraki araştırmalarda ortaya çıkmış olan mikroplardır. Bir tıp kitabının girişinde yer alan, “yeryüzünde insanlar yokken hastalıklar vardı” ibaresi aslında mikropların tarihinin çok eski olduğuna işaret eder.⁵ Mikroplar üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalar bunların türevlerinin çok zengin olmasının yanında insanlık hatta dünya tarihi kadar da eski olduğu gerçeğini de gün yüzüne çıkartmıştır. Biyoloji ve tıp bilimi açısından bu konu günümüzde yoğun şekilde çalışılan önemli alanlardan birisi haline gelmiştir.⁶ Modern bilim ve tıp alanındaki gelişmelerin söz konusu mikropları keşfetmesine kadar geçen uzun süreçte, Çin ve Antik Yunan’dan başlayarak Sümerler, Hititler, Romalılar, Persler, Mısırlılar ve daha pek çok uygarlıkta zaman zaman salgın hastalıklar patlak vermiş, bu nedenle her dönemde toplu insan ölümleri meydana gelmiştir.⁷ Hayatta kalanlar ise bu insanların neden öldüğünü dahi açıklayamamışlardır. Ancak burada dikkat çekici bir husus vardır ki o da salgın hastalıkların özellikle Asya’da bulunan Çin ve Hindistan gibi ülkelerde bin yıl öncesinde dahi insandan insana geçtiğinin tespit edilmiş olmasıdır.⁸

---

³ World Health Organization, *Plague Manual: Epidemiology, Distribution, Surveillance and Control*, Geneva, s. 12. (Bundan sonraki dipnotlarda WHO olarak kısaltılacaktır).

⁴ Michael W. Dols, “The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East 1347-1894”, *Journal of the Social History of the Orient*, S. 22, 1979, s. 181.

⁵ Albert S. Lyons ve R. Joseph Petrucelli, *Çağlar Boyu Tıp*, Çev. Nilgün Güdücü, Roche, İstanbul, 1997, s. 19.

⁶ Graham Twigg, *The Black Death: A Biological, Reappraisal*, Schocken Books, Londra, 1985, s. 14.

⁷ Alfred Joy Bollet, *The Impact of Human History on Epidemic Disease*, Demos Medical Publishing, New York, 2004, s. 19.

⁸ Lyons ve Petrucelli, *a.g.e.*, s. 550.

Kaydedilmiş en eski salgın hastalıklara bakıldığında bunlardan ilkinde Eski Ahitte rastlanılmaktadır. Tevrat'da geçen ifadelerde Firavunun İsrailileri tutuklamasına kızan "Tanrının" Mısır'a veba gönderdiği ve bu coğrafyada büyük bir salgının baş gösterdiği bildirilir.⁹ Tevrat ayrıca kel, temriye, sıtma, verem gibi hastalıklardan söz ederken insan için yenecek ya da yenmeyecek hayvan etlerine de dikkat çeken ilk kutsal kitap olma özelliği taşımaktadır. Bir diğer kutsal kitap olan İncil'de cüzzama ve bu hastalıktan muztarib kimselerin gördüğü muameleye dikkat çekmiştir.¹⁰ Başka bir eski kayda ise M.Ö. V. yüzyılda Atina'da rastlanmaktadır. Tarihe "Büyük Atina Salgını" diye geçen bu vebadan Yunanistanlı ünlü devlet adamı ve hatip olan Perikles de kurtulamamıştır. Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*'nı anlatırken ansızın ortaya çıkıp binlerce insanın ölümüne neden olduğunu söylediği bu vebaya kendisinin de yakalandığını belirtirken aşağıda yer alan önemli kaydı düşmüştür:

Atina'da hastalık (veba) ilan edildiği sıralarda söylendiğine göre daha pek çok yerlerde, özellikle Lemnos'da görülmüş, ama başka hiçbir yerde böylesine bir felaket halini alıp, bunca kurban verdirmemişti. Başlangıçta veba ile ilgili hiçbir şey bilmediklerinden hekimlerin ellerinden bir şey gelmiyordu; üstelik hastalarla daha yakından ilişki kurduklarından çoğu hastalığa yakalanmıştı. İnsan bilimlerinin tümü etkisizdi. Tapınaklarda boş yere yalvarıp durulmaktaydı, boş yere kahinlere ya da başka uygulamalara başvuruluyordu, her şey boşunaydı, sonunda afete yenilip çare aramaktan vazgeçildi.¹¹

Thukydides vebaya yakalananlarda, tıpkı Kara Ölüm'ün semptomlarında görüldüğü gibi, korkunç bir ateş, gözlerin kızarıp çakmak çakmak olması, cilt üzerinde kurşuni lekeler ve şiddetli ishalin görüldüğünü anlatırken, kimsenin artık vebalılara yaklaşmadığını, ölenlerin dahi gömülemediğini, kentin adeta ölüm sessizliğine büründüğünü ve yaşanmakta olan bu duruma ise kâhinlerin bile çare üretmediğini kaydeder.¹² Yine M.Ö. 380 yılında Herodot, İran ordularının basili dizanteri yüzünden mağlup olduğunu yazarken aynı dönemde Hipokrat da söz konusu hastalığın tanısı için klinik düzeyinde kimi deneyler gerçekleştirmiş ve Aristoteles'te M.Ö. 3000 yılında beygir ve katırlarda sıklıkla görülen ruamdan* bahsetmiştir.¹³ Antik kaynaklara göre, Doğa Bilimci Empedokles (M.Ö. 495-444) uğursuz ve sağlığa zararlı şeyler taşıyan güney rüzgarlarının esmesini önlemek için iki dağ arasındaki bir geçidi kapattırarak,

⁹ Tevrat, *Yaradılış Kitabı*, Türkçe Meal, Hicret VII.

¹⁰ Lyons ve Petrucelli, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*, Türkçe Çev. Tanju Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 115.

¹² Thukydides, *a.g.k.*, s. 116.

* Ruam, başta at, merkep, katır gibi tek tırnaklı hayvanlar olmak üzere, insan, kedi ve hayvanat bahçelerinde yaşayan yabancı hayvanlarda görülen zoonoz bir hastalıktır. Merkep ve katırlarda akut, atlarda ise akut ve kronik olarak seyredir. Su yalaklarında, ruam apsesi irininde, rutubetli ve karanlık yerlerde uzun süre canlı kalabilir. [http://www.tarimkutuphanesi.com/ruam_\(malleus\)_00129.html](http://www.tarimkutuphanesi.com/ruam_(malleus)_00129.html) (03.06.2019) *Ruam Hastalığına Karşı Korunma Ve Mücadele Yönetmeliği* (Resmi Gazete Sayısı: 28150 Yıl: 22.12.2011)

¹³ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 15.

veba hastalığını ülkeden uzaklaştıran kişidir.¹⁴ Antik dönemde veba olaylarına yönelik atıflar o kadar fazladır ki verilen örnekler sadece bunların küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

Araştırmanın zaman kapmasında olan ortaçağ ve konu olarak da Kara Ölüm diye adlandırılan veba salgını seçildiği için bundan önceki ve sonraki dönemlerde yaşanmış benzer olaylara kısaca değinilmekle yetinilecektir. Ancak salgın hastalıklar ortaçağdan yeniçağa kadar dünyada nüfus ve mobilitenin de artmasına paralel olarak daha büyük alanlarda ve daha çok insan kayıpları ile devletlerin demografik, ekonomik ve sosyal dokularında uzun süreler etkileri silinmeyecek izler bırakmıştır. Yakınçağda da kendini dönem dönem gösteren salgın hastalıklara günümüzde dahi kısa süreli de olsa rastlanılabilmektedir.

Modern bilimin verem, kolera, tifüs, çiçek, sıtma, kuduz, frengi gibi günümüzde basit diyebileceğimiz hastalıklara ürettiği tedavileri geliştirinceye kadar bu hastalıklar insanlık için görünmeyen düşman gibi ortaya çıktığı topluluğu yok etme derecesine getiren bulaşıcılar olarak varlıklarını yeniçağda da sürdürmüştür. Özellikle bu hastalıklar içerisinde çiçeğe ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü “Çiçek” tarihte tanımlanan ilk hastalıklardandır. M.Ö. 1122 yılına ait Çin¹⁵ ve M.Ö. 8. yüzyıla ait Mezopotamya¹⁶ tabletlerinde çiçek hastalığına işaret edilmektedir. İnsanlar bu hastalıklar karşısında ilkel yöntemlerle mücadele yollarına girişirken bunların faydasız olduğunu görmeleri onları batıl kimi itikatlara yahut Tanrı tarafından lanetlendikleri düşüncelerine sevk etmiştir. Bu kötü deneyimler doğal olarak toplumların zihin dünyasında da yüzyıllarca yer edinmiştir.

Başta çiçek olmak üzere toplu insan ölümlerine neden olan tüm hastalıklar için hem Doğu hem de Batı toplumlarında isimlendirme yapılırken hastalığın türü değil ölüm oranları genellikle tek kıstas olmuştur. Örneğin çiçek gibi bu dönemde çok sayıda insanın ölümüne neden olan ama veba özelliği göstermeyen hastalıklar dahi veba olarak tanımlanmıştır. İşte bundan dolaydır ki terminolojik anlamda Doğu dünyasında “veba, taun, kıran” Batıda ise “pestilence” isimleri yüzyıllarca çok sayıda insan ölümünün görüldüğü hastalıklar için ortak bir adlandırma olmuştur.

İslam topluluklarında VII. ve VIII. yüzyıllarda veba sözü o kadar yerleşmiştir ki özellikle verem ve tüberküloz hastalıkları için “Beyaz Veba” terimi hastalıkların genel adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷ Batı toplumlarında ise 1347 yılından başlayarak 1352 yılına kadar

---

¹⁴ Plutarkhos, *Gevezeler ve Meraklılar*, Çev. Güzin Aker, Kırmızı Kedi Yayınevi:713, Mersin, 2016, s. 59.

¹⁵ Behiç Onul, *Enfeksiyon Hastalıkları*, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 150.

¹⁶ Lyons, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁷ Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yeniçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No 2, Elazığ, 2004, s. 14.

tam bir afet düzeyine ulaşan salgın hastalık için “Kara Ölüm” terimi kullanılmıştır.¹⁸ Ardından çıkan küçük çaplı salgınlar için de bu terim o tarihten sonra kullanılmamıştır.

Hastalıklar konusunda İslamiyet’in doğuşuyla birlikte Doğu toplumlarında VII. ve VIII. yüzyıllara ait kayıtlara rastlanılmaktadır. Örneğin zikredilen zaman aralığında Mekke’de görülen salgın hastalıklardan en sık karşılaşılanları şu şekildedir:

Hasaba: Kızamık

Cudri: Çiçek

Cüzzam: Hastalığa yakalananların toplumdan tecrit edildiği kara Cüzzam

Bars: Deri üzerinde beyaz lekeler halinde semptomları olan beyaz Cüzzamdır.¹⁹

İslam dünyasında salgın hastalıklar üzerine erken dönemlerden beri kayıtlar tutulmuş olmasına karşın Osmanlı coğrafyasında da sık sık yaşanan bu duruma karşı kimi zaman ulema ve doktorlar arasındaki farklı tutumlar çatışma alanları meydana getirmiştir. Doktorlar bu hastalıkların salgın olduğunu belirterek karantina denilebilecek önlemlerin alınmasını isterken, ulema sınıfına mensup kesimler arasından bazılarının salgınlara karşı düşüncesi ise kilisenin tutumuna benzer bir paralellikle “Allah’ın günahkâr kullara gönderdiği bir ceza olduğu yönündedir” ki bu yüzden salgın tanısını koyan doktorlara dönem dönem sapık yakıştırmaları yapmışlardır.²⁰ Doğu ve Batı toplumlarında salgınların ortaya çıkışına genellikle olağanüstü anlamlar yüklenmiştir. Bunun sonucunda da salgının görüldüğü toplumlarda Tanrı’nın ilahi cezalandırmasını gerçekleştirdiği genel kabul olarak yerleşmiştir.

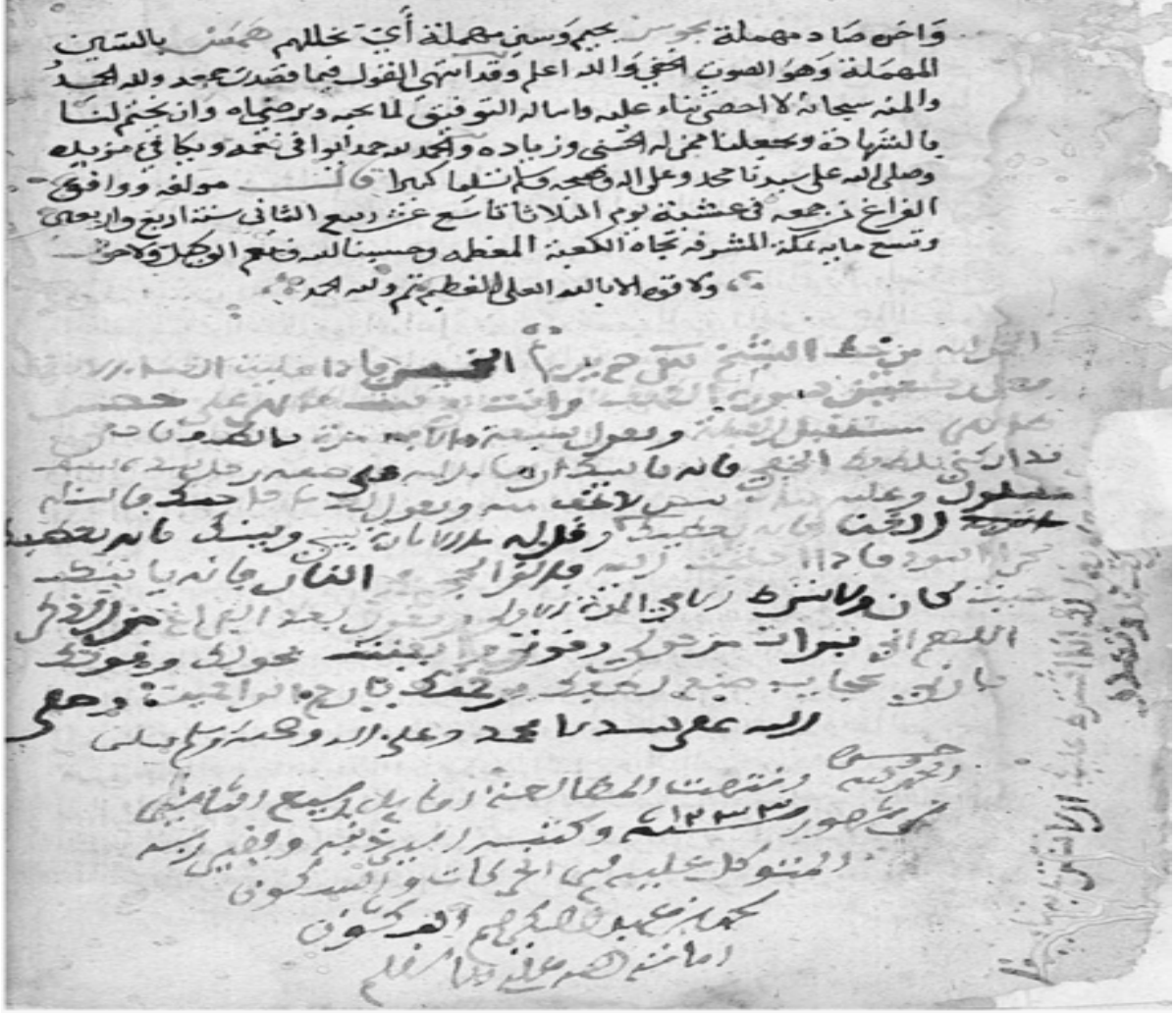
Ancak Osmanlı idaresindeki Müslüman nüfus salgın hastalıklar konusunda kimi ulemanın aksine oldukça bilinçli gibi durmaktadır. Bizi bu kaniye götüren bulgu ise, *Niqūlā ibn Yūsuf al-Türk*’ün 1810-1820 yılları arasında yazdığı şiirde Lübnan coğrafyasında patlak veren vebaya karşı halkın teyakkuzda olduğunu, hastalığın (tıpkı Kara Ölüm gibi) kasık ve koltuk altlarında hıyarcıklar (baloncuk) meydana getirdiğini, bulaşıcı ve çok ölümcül olduğunu, bunun da cemaat tarafından bilindiği kaydedilmiştir.²¹ Bu noktada aşağıda yer alan belge, Müslüman doktorların on altıncı yüzyılda vebalara karşı uygulanacak tedaviler ve reçeteler hakkında bir kısım bilgilere sahip olduklarını göstermektedir:

¹⁸ R. Gyug, “The Effects and Extent of the Black Death of 1348: New Evidence for Clerical Mortality in Barcelona” *Medieval Studies*, S. 45, 1983, s. 386.

¹⁹ Cengiz Altun, *Hicri Birinci Yüzyılda Mekke Şehri*, Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi) Elazığ, 1996, s. 140-141.

²⁰ Osman Şevki Uludağ, “Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina”, *Belleten*, C. II, 1938, s. 445.

²¹ Niqūlā ibn Yūsuf al-Türk, *Chronique d’Égypte Al Machreq (1798-1804)*, Arapçadan Fransızca Çev. Gaston Wiet, Impr. de l’Institut Français d’Archéologie Orientale, Kahire, 1950, s. 637-640. (Çev. T. Tolga Gümüş)

Resim 1.1. Müslüman bir Arap teoloji uzmanı olan Muhammad ibn Muhammad ibn al-Hattib tarafından XVI. yüzyılda bir veba salgını patlak verdiğinde uygulanacak tedaviyi gösteren bir reçete.²²

Konumuzun vebaların Osmanlı coğrafyasındaki seyri olmaması sebebi ile son olarak İstanbul'da halkın XVIII. yüzyıla gelindiğinde vebayı bildiğine dair bir kanıt olarak mezar taşına işlenen yazıyı da nakletmek yeterli olacaktır:

Beka yok cihanda nüfus-ı faniye
Ömr-i beşer sanki bir saniye
Birisin hayyen ayırdı felek
Bu idi bana sevece-i saniye
Taundan vefat etti, Ah! Naciye!²³

Doğuda yakın zamana kadar durum böyle iken Batıda, özellikle de Roma İmparatorluğu'ndan başlamak suretiyle salgın hastalıklara bakıldığında durumun çok da farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Roma gibi büyük bir medeniyette milattan sonra sarsıcı çapta yaşanan

²² Joseph B. Byrne, *Daily Life During the Black Death*, Greenwood Press, Londra, 2006, s. 271.

²³ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. xi.

ilk salgın *Antoninus* vebasıdır. Milattan sonra 161-180 arasında patlak veren bu salgın hastalık tüm imparatorluğu kısa süre içerisinde yayılmış ve pek çok devlet adamıyla birlikte yüz binlerce Romalının ölümüne neden olmuştur.²⁴ Roma, bu veba karşısında büyük bir savaş kaybetmiş kadar can kaybı vermek suretiyle ciddi şekilde sarsılmıştır.

Ancak Roma İmparatorluğu'nun salgınlarla imtihanı bitmemiştir. Kayıtlara "Birinci Pandemi" olarak geçen en erken pandemik hastalık, 541 ila 750 yılları arasında yaşanmıştır. 541 ila 542 yılları arasında görülen *Jüstinyen Vebası* birinci pandemi döneminin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. İkinci pandemi ise 1346 ila 1353 yılları arasında meydana gelen Kara Ölüm ile başlamıştır ve artçı dalgalarını yaklaşık beş asır boyunca sürdürmüştür. İlk Pandeminin başlangıcı olan ve Kara Ölüm'le aynı bakterinin (*Yersinia pestis*)* neden olduğu bilenen ve adını dönemin kudretli imparatoru Justinyen'den alan salgın, 541-544 yılları arasında Doğu Roma İmparatorluğu ve Akdeniz'in liman şehirlerinde milyonlarca ifade edilen sayıda insanın ölümüne neden olmuştur.²⁵ Ünlü Bizanslı tarihçi Procopius'de yaşanan bu büyük veba salgını hakkında *History of the Wars* (Savaşlar Tarihi) adlı eserinde şu önemli saptamada bulunmuştur:

With the majority (of victims) it came about that they were seized by the Disease without becoming aware of what was coming either through a waking vision or a dream. And they were taken in the following manner. They had a sudden fever... And the body showed no change from its previous color, nor was it hot as might be expected when attacked by a fever. It was natural, therefore, that not one of those who had contracted the disease expected to die from it. But on the same day in some cases, in others on the following day, and in the rest not many days later, a bubonic swelling developed; and this took place not only in the particular part of the body which is below the abdomen, but also inside the arm-pit, and in some cases also beside the ears, and at different points on the thighs.²⁶

Procopius yer verilen bu satırlarında vebanın dehşetini net şekilde tasvir ederken, onun tespitlerini doğrular nitelikte veriler de bulunmaktadır. Zira dönem kaynaklarına göre o dönemin Konstantinopolis (İstanbul) nüfusu 750 bin civarında iken bir yıl gibi kısa bir zaman diliminde veba dolayısıyla 300 bin insan azalarak yaklaşık 450 bine düşmüştür.²⁷ Doğu Roma İmparatorluğu, bu veba salgınından büyük bir savaş yaşamış gibi ekonomik ve sosyal dengeleri altüst olarak çıkmıştır. Dolayısıyla her dönem büyük bir metropol olan İstanbul'da sık sık yaşanan salgın hastalıklar şehrin kâbusu olmayı sürdürmüştür. 1347-1348 (kara ölüm), 1416,

---

²⁴ Arno Karlen, *Man and Microbes: Disease and Plagues in History and Modern Times*, Simon-Schuster, New York-Londra, 1995, s. 70-71.

* *Yersinia Pestis* bakterisinin keşif sürecini anlattığımız ilgili bölümde konu hakkında geniş bilgiler verilmektedir.

²⁵ William Rosen, *Justinian's Flea: Plague, Empire, and the Birth of Europe*, Penguin Group, New York, 2007, s. 1-13; Dionysios C. Stathakopoulos, *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire: A Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, C. 9, Routledge, Londra, 2004, s. 110-150.

Ashgate, 2004, s. 110-154.

²⁶ Procopius, *History of the Wars*, C. I, İngilizceye Çev. H.B. Dewing, Royal College of Physicians, Heinemann ve Macmillan Co. Press, New York-Londra, 1914, s. 457, 459.

²⁷ D. Hawkins, "The Black Death and the New Londra Cemeteries of 1348" *Antiquity*, S. 64, 1990, s. 640.

1447-1448 yılları arasında olmak üzere İstanbul'da yaşanan üç salgın neticesinde halk lanetlendiklerini düşünürken, ölenlerin cesetlerini kimi zaman da gömmeye yetişemedikleri için boğazın sularına attıkları dahi olmuştur.²⁸ Batılı kimi müelliflerce ise Kara Ölüm Osmanlı Devleti'nin yükselmesine Bizans'ın ise gerilemesine neden olduğunu ileri sürmektedirler.²⁹

Kara Ölüm'e geçmeden önce salgın hastalıkların yakın zamanlara gelinceye kadar toplumlara verdiği zararların anlaşılmasını sağlamak için Avrupa'nın önemli metropollerinde XVII. ve XVIII. yüzyıllar arasında yaşanan pandemiler sebebiyle meydana gelen ölümlere dair şu tabloyu veriyoruz:

Tablo 1.1. Vebadan dolayı Avrupa'nın büyük metropollerinde XVII-XVIII yüzyıllar arasında meydana gelen ölümler.³⁰

Şehirler	Yıllar	Şehir Nüfusu	Vebadan Ölüm	Ölüm Oranı %
Lyon	1628	100.000	50.000	50
Milano	1630	130.000	60.000	46
Verona	1630	53.000	30.000	57
Venedik	1631	141.000	46.000	30
Barselona	1651	44.000	20.000	45
Napoli	1656	300.000	150.000	50
Cenova	1657	100.000	60.000	60
Marsilya	1720	100.000	50.000	50
Messina	1743	40.000	28.000	70

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi birçok salgın hastalık yaşanmasına ve milyonlarca insanın ölmesine karşın bu çalışmada neden Kara Ölüm seçildi, önemi neydi ve kapsam olarak niye Büyük Britanya tercih edildi, bunları salgın hastalıklar üzerine verilen kısa bilgilerin ardından açıklamak yerinde olacaktır. Son bir asırdan beridir dünya üzerinde çeşitli bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması, başta Avrupa olmak üzere geniş coğrafyalara dağılan daha sonra ise dünya literatürüne *The Black Death* (Kara Ölüm) ismi ile yerleşen ve milyonlarca insanı yaşamdan koparan veba salgını hakkındaki merakları canlandırmaya başlamıştır. Bu ilgi artışına neden olan olumsuzluklardan en can alıcısı olanı ise tarihe *İspanyol Gribi* olarak geçen ve pandemilerin anası olarak gösterilen salgındır. Birinci Dünya savaşı sonunda İspanyol gribinden dünya çağında 50 ila 100 milyon arasında insan hayatını kaybetmiştir.³¹ Bu süreci daha da yakın bir döneme taşıdığımızda dünya kamuoyunu bazı dönemler sıklıkla meşgul etmiş olan *AİDS*, *Zika Kuş* ve *Domuz gribi* gibi bulaşıcı ve öldürücü hastalık türevlerinin ortaya çıkışı bu alanlara

²⁸ Semavi Eyice, "Bizans Devrinde İstanbul'da Tababet, Hekimler ve Sağlık Tesisleri", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, S. 3, 1958, s. 668.

²⁹ Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire Plague, Famine, and Other Misfortunes*, Cambridge University Press, New York, 2015, s. 48-53.

³⁰ Panzac, *a.g.e.*, s. 185.

³¹ Jeffery K. Taubenberger ve David M. Morens, "1918 Influenza: the Mother of All Pandemics", *Emerg Infect Diseases*, S. 12, 2006, s. 15-22.

duyulan akademik eğilimin artmasına neden olmuştur.³² Konu üzerine hem tarihçiler hem de çeşitli disiplinlerdeki bilim insanları başta makale ve kitaplar olmak üzere çok sayıda çalışmalar ortaya koymuşlardır. Günümüzde zikredilen bu hastalıkların üçüncü dünya ülkeleri diye adlandırılan Afrika gibi az gelişmiş yerlerde halen çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmaları bir vakıa iken gelişmişlik açısından son derece ileride olan Avrupa kıtasında da görülmesi yaşanmış olan Kara Ölüm deneyimi üzerine güncel araştırmaların doğmasına da zemin hazırlamıştır denebilir. Ancak Kara Ölüm'ün XIV. yüzyılda yaşanması ve dünyanın geniş coğrafyalarına dağılması bilgi ve belge konusunda araştırmacıların kısıtlılığı gerçeğini de ortaya çıkartmaktadır.³³

İlk olarak Kara Ölüm nedir? Tarihte bu kadar yer edinmesinin nedenleri nelerdir? Kara Ölüm'ün Büyük Britanya* tarihinde neden olduğu sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel, demografik ve en nihayetinde sosyal ve psikolojik derin etkileri nelerdir? Temel anlamda bu soruların yanıtlarını aramak üzerine yola çıkılan veba ve etkileri konulu bu çalışma bir nihayete erdirilmeye çalışılacaktır. Çalışmaya ışık tutacak literatüre sırasıyla yer vererek kısa değerlendirmelerde bulunmak aydınlatıcı olacaktır.

Kara Ölüm ifadesi 1347-1352 yılları arasında Asya, Ortadoğu, Küçük Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa'da hızla yayılıp kısa sürede milyonlarla ifade edilen insanın hayatına mal olan büyük veba salgınını tarif etmek için kullanılan bir tanımdır.³⁴ Günümüzde bilgi elde edebildiğimiz bütün kaynaklarda ortak anlamda bu ifade kullanılmaktadır. Kara Ölüm'le ilgili çalışmalarda ise sıklıkla bu büyük salgının demografik ve ekonomik etkileri üzerinde durulmaktadır. Bunun nedeni ise bu büyük veba salgının çok geniş bir coğrafyada kısa sürede toplumların yapısını bozacak derecede insan ölümlerine neden olması ve döneme ait tutulan kayıtların kısıtlılığıdır. Çalışmalardaki yüzeysellik XX. yüzyılın ikinci on yılına kadar devam etmiştir. Ancak yukarıda dikkat çekilen nedenlerin de katkısıyla son yıllarda pek çok yeni çalışmalar sayesinde Kara

---

³² Susan Scott ve Christopher J. Duncan, *Biology of Plagues: Evidence from Historical Populations*, Cambridge University Press, Londra, 2001, s. 8; Susan Scott ve Christopher Duncan, *In the Return of the Black Death-The World's Greatest Serial Killer*, West Sussex: John Wiley & Sons Ltd., Londra, 2004, s. 1-3; Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, Pegasus, Yayınları, İstanbul, 2018, s. 227-251.

³³ Sharon N. DeWitte, "Age Patterns of Mortality During the Black Death in Londra, A.D. 1349-1350", *Journal of Archaeology Science*, S. 37, Aralık 1, 2010, s. 3395.

* Bugün Büyük Britanya diye adlandırılan Ada'nın bu isme kavuşma sürecinde önemli olaylar gerçekleşmiştir. Bu süreç kısaca şu şekilde gerçekleşmiştir; Galler'in İngiltere ile birleşimi 1536, İskoçya'nın ise 1707 yılında gerçekleşmiştir. Üç ülkenin aralarında yaptıkları birlik anlaşmalarına *Act of Union* adı verilmiştir. Bunun sonucunda tek bir isim yani *Kingdom of Great Britain* (Büyük Britanya Krallığı) benimsenmiştir. İrlanda Parlamentosu'nun da 1801 yılında İngiltere'ye bağlanmayı onaylamasıyla birlikte isim *Kingdom of Great Britain and Ireland* (Büyük Britanya Krallığı ve İrlanda) olmuştur. Ada anakarasını oluşturan üç ülkeye ayrı ayrı bakıldığında kuzeyde yer alan İskoçya ve güney batısındaki Galler Birleşik Krallık içerisinde ayrı bir "yarı ülkedir." Ada'nın geri kalan toprakları ise İngiltere'ye aittir. Bundan dolayı çalışmada Büyük Britanya ismi adanın tamamını ifade eden İngiltere, Galler ve İskoçya'yı ifade etmek için kullanılacaktır.

³⁴ Stephane Barry ve Norbert Gualde, "The Biggest Epidemics of History", *La Plus Grande Epidemie De l'histoire*, Haziran 2006, s. 38.

Ölüm'ün derin etkileri gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. Elde edilen yeni bilgiler konu üzerine yeni yaklaşımlarında doğmasını mümkün kılmıştır. Özellikle veba salgınının Arap dünyası, Küçük Asya ve Avrupa karasındaki durumu hakkında yeni açıklamaların doğmasını sağlayan bu yeni çalışmalar, konunun epidemiyolojik ve ekolojik yönüne açıklık getirirken büyük veba salgının neden olduğu ölümlerin tarihsel süreçte neleri meydana getirdiği ve değiştirdiğini sormamızı da olanaklı kılmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında bizim de bu çalışmayla amaçladığımız genelde Kara Ölüm üzerine geliştirilen yeni yaklaşımlara mütevazı bir katkı sunmanın yanında özel olarak da Büyük Britanya adasında 1348-1400 yılları arasında bu salgının ne gibi sonuçları tetiklediği ve İngiltere'yle beraber kısıtlı verilerle de olsa İskoçya ve Galler'i nasıl etkilediğini anlamaya çalışmak olacaktır. Yapılagelmiş çalışmalarda Büyük Britanya adası için toplu bir değerlendirme söz konusu olmamıştır. Avrupa genelinde Kara Ölüm üzerine tutulan kayıtlarda ve yapılan çalışmalarda en zengin bölge İngiltere'dir. Kara Ölüm çalışmalarındaki içerik sosyal ve ekonomik alanlara eğilmiş olduğu için yeni ve bütüncül yaklaşımlar daha emekleme aşamasındadır. Bu çalışma ile hem Kara Ölüm'ün etkili olduğu coğrafyalar ve insan kayıpları işlenerek Avrupa ve dünya kamuoyunda salgın nasıl algılandığı değerlendirilecek, eski ve yeni tartışmalara özgün bilgilerin eklenmesi neticesinde de Büyük Britanya'ya salgının yaptığı dokunuşun sanıldığığının aksine sadece can kayıplarıyla sınırlı kalmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışma özellikle Ada insanın salgının etkisiyle değişmeye başlayan ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, edebi-sanatsal ve dini hayatı başta olmak üzere gündelik hayatına odaklanacaktır.

Kara Ölüm üzerine yapılan akademik araştırmalara bakıldığında kroniklerden başlamak üzere değerli birincil ve ikincil kaynakların mevcudiyetiyle karşılaşılmaktadır. Avrupa genelinde ülkeleri, bölgeleri ya da şehirleri konu alan kara ölüm çalışmaları fazla iken (bu durum İngiltere'nin bazı kentleri içinde geçerlidir) Büyük Britanya geneli için söz konusu değildir. Araştırmanın mekânsal ve zamansal sınırları Büyük Britanya (1300-1400) olması sebebiyle özelinde kullanacağımız eserler genel anlamda Kara Ölüm araştırmaları içinde halen en önemli kaynaklar olma özelliklerini korumaktadırlar. Ada'nın İngiltere kısmında bireysel ve resmi anlamda tutulan kayıtlar dönemi anlaşılır kılması bakımından oldukça önemlidirler. İngiltere'nin XIV. yüzyıla gelindiğinde kurumsal teşkilatlanması güçlü olan kiliseleri, manorları, devlet yapısı ve kronikçileri sayesinde Kara Ölüm'den öncesi, salgın süreci ve sonrasında neler yaşandığına dair bilgilerin önemli bir kısmı günümüze kadar taşınabilmiştir.³⁵

Kara Ölüm çalışmalarında bu araştırma içinde belirleyici olacak olan literatüre bakıldığında başlıca birincil çalışmalar şu şekildedir: III.Edward ve II.Richard dönemine ait

---

³⁵ James W. Wood, Rebecca J. Ferrell ve Sharon N. Dewitte-Aviña, "The Temporal Dynamics of the Fourteenth-Century Black Death: New Evidence from English Ecclesiastical Records" *Human Biology*, C. 75, No. 4, Ağustos 2003, s. 427.

Public Record Office kayıtları içerisinde yer alan *Calendars of Inquisitions, Calendars post Mortem* ve *Other Analogous Documents* isimleriyle tutulan resmi kayıtlar en önemlilerini oluşturmaktadır. Mahkemelerin, ölüm tutanaklarının, parlamentonun ve belediyelerin kaleme aldıkları bu kayıtlara özellikle *Poll tax* (kafa vergisi) gibi vergi anketlerini de eklemek suretiyle Kara Ölüm öncesini ve sonrasını geniş perspektifte değerlendirme imkânı olacaktır. Dönemin vakanüvislerince yazılan kronikler ise içerdiği bilgiler her ne kadar resmi ağızdan yazılmış gibi tarafgir ifadelerle dolu olsa da çalışma için oldukça zengin katkılar sunacak bir başka birincil kaynak olacaktır. Kara Ölüm'ün etkilerini genel anlamda anlatan kroniklerin yanında Büyük Britanya'nın salgınla mücadele ettiği günler hakkında bilgi verenlerinin tamamına yakınının (nedenleri çalışma içerisinde ayrıntılarıyla açıklanacaktır) İngiltere menşeli olduğu görülmektedir. Çalışmaya yön verecek pek çok kronik arasında Henry Knighton tarafından yazılan *Knighton's Chronicle 1337-1396* isimli vakayiname oldukça değerli bilgiler içermektedir.³⁶ Her ne kadar İngiltere tarafı hakkında ağırlıklı bilgiler veriyor olsa da Adanın Kara Ölüm öncesi, salgın süresince yaşadıkları ve sonrasında şekillenmeye başlayan yeni durum hakkında ciddi analizler içermektedir. İskoçların Kara Ölümlü günleri hakkında bilgi veren kaynaklar az olmakla birlikte en net tespitler içeren veriler John Fordun tarafından o dönem kaleme alınan *John of Fordun's Chronicle of The Scottish Nation*, isimli kronikte yer almaktadır.³⁷ Bu önemli eser İskoçların özellikle XIV. yüzyılda yaşadıkları hakkında değerli bilgiler veren yegâne birincil kaynaklardandır. Galler için bu kadar net bilgiler içeren bir dönem kaynağı yoktur. Kara Ölüm'ün öncesi ve sonrasında Galler, İskoçya kadar kendini İngiltere'den izole edebilmiş bir ülke olmadığı için İngiliz kaynaklarında ülke hakkında genellikle kısmen bilgiler verilmektedir.

İngiliz edebiyatının önemli isimlerinden birisi olan ve Kara Ölüm sürecinde yaşadığı bilinen Geoffrey Chaucer tarafından yazılan *Canterbury Hikayeleri* ise her ne kadar edebi bir metin formunda olsa da kurgusal kahramanlar üzerinden salgınlı günler hakkında önemli ironiler yapmaktadır.³⁸ Tıpkı Chaucer gibi Giovanni Boccaccio tarafından *Decameron* ismiyle Kara Ölüm'ün en fazla ölüm oranlarına ulaştığını dilim olan 1348-1351 yılları arasında yazılan edebi metin oldukça dikkat çekici gözlemler ve bilgiler içermektedir.³⁹ Boccaccio konuya her ne kadar İtalyan perspektifi ile yaklaşıyorsa da Kara Ölüm'ün en fazla etkilediği ülkelerden birinde yaşanan süreci oldukça canlı anlatmaktadır. Giovanni Boccaccio tarafından *Decameron* ismiyle 1348-1351 yılları arasında yazılmıştır. Kara Ölüm boyunca tanık olduğu ve kendi tabiriyle

---

³⁶ Henry Knighton, *Knighton's Chronicle, 1337-1396*, İngilizceye Çev: G. H. Martin, Oxford Medieval Texts, Oxford University Press, Oxford-New York, 1995.

³⁷ John Fordun, *John of Fordun's Chronicle of The Scottish Nation*, Latince'den İngilizceye Çev. Felix J. H. Skene, Edmonston and Douglass, Edinburgh, 1872, s. 338, 341.

³⁸ Geoffrey Chaucer, *Canterbury Hikayeleri*, Türkçe Çev. Nazmi Ağıl, Y.K.Y. (altıncı baskı), İstanbul, 2018.

³⁹ Giovanni Boccaccio, *Decameron*, Çev. Göksu Birol, Yason Yayıncılık, Ankara, 2016.

“vahşet” diye nitelediği olaylardan etkilenen Boccaccio, 1348'de başlayıp, 1351'de bitirdiği Decameron'da salgın günlerinin Floransa'sını çarpıcı şekilde ifade eder. Kitap 10 gün boyunca anlatılan 100 öyküden oluşmaktadır. Günde 10 öykü anlatılan Boccaccio kitabında her günü bir kral ya da kraliçe yönetir. Bunlar Kara Ölüm'den kaçmak için toplanan yedi genç kadınla (Pampinea, Filomena, Lauretta, Emilia, Ellisa, Fieametta ve Neifile) üç erkektir (Panfilo, Filostrato, Dioneo). Bu gençler, gönüllerince yaşayarak gülüp eğlenmek, aklın sınırları dışına taşmayan zevkler tadabilmek amacıyla önce Fiesole dolaylarında bir evde, sonra bir şatoda konaklar. Her gün, Cuma ve Cumartesi dışında, öğleden sonra bir öykü anlatır. Öykünün konusunu, o gün kim kral ya da kraliçe olduysa o belirler. Birinci ve dokuzuncu günde ise herkes dilediği öyküyü anlatır. Böylece yüz öykü anlatılmış olur. Mutluluklar, kadın erkek ilişkileri, gönül yaraları, yerinde verilen yanıtlar, çıkar peşinde koşan din adamları öykülerin başlıca konularını oluşturur. Fantastik diyebileceğimiz tarzda kurgulanan kitabın tezimiz için önemli olan tarafı ise Kara Ölüm'ün İtalya karasına taşınmasının ardından ne kadar yıkıcı etkilerde bulunduğunu gerçekçi saptamalarla anlatıyor olmasıdır. Söz konusu manuskripler ve kronikler dışında isimleri burada verilmeyen ancak hem salgının kendisini anlatan hem de Büyük Britanya'nın kara ölümlü günleri hakkında doğrudan veyahut dolaylı bilgi veren daha pek çok birincil kayıt araştırma süresince kullanılmaya devam edecektir.

Kara Ölüm ve Büyük Britanya'da yaşanan gelişmeleri konu alan çok önemli ikincil çalışmalarda bulunmaktadır. İlk olarak bir İngiliz tıp doktoru olan Charles Creighton tarafın 1891 tarihinde yazılan *History of Epidemics in Britain* isimli eserde İngilizlerin özellikle sömürge bölgelerinde yaptıkları tıbbi yeniliklerden söz etmesine karşın kara ölümle ilgili bilimsel açıklamaların yanında dönem kaynaklarını inceleyerek tahliller yapan öncü bir çalışma olmuştur.⁴⁰

İngiliz Kardinal ve tarihçi olan Francis Aidan Gasquet tarafından 1846 yılında yazılıp 1893 yılında yayımlanma imkânı bulunan, *Black Death of 1348 and 1349* isimli eser, Kara Ölüm hakkında genel bilgiler içermesinin yanında bu alanda yapılan çalışmaların temel kaynakları arasındadır. Bir din adamı olan Gasquet bu eserinde Kara Ölüm'ü, ortaya çıkış noktası olarak kabul edilen Çin'den başlatarak salgının Avrupa karasındaki güzergâhlarından olan İtalya ve Fransa'daki ilerleyişi hakkındaki gelişmelere değindikten sonra asıl olarak Britanya adasına taşınması hakkında önemli tespitlerde bulunmaktadır. Kara Ölüm üzerine erken dönemlerde yayımlanan diğer önemli bir çalışma ise Alman tarihçi ve psikanalist Johannes Nohl tarafından 1926 yılında *The Black Death A Chronicle of the Plague* adıyla kaleme alınmıştır. Özellikle anı yazıları başta olmak üzere Kara Ölüm'ü Avrupa genelinde çeşitli yönlerden irdeleyen erken

---

⁴⁰ Charles Creighton, *History of Epidemics in Britain*, C. I, The Cambridge University Press, Cambridge, 1891.

dönemde yapılmış temel araştırmalar arasındadır. ⁴¹ Nohl'un bu eseri tarih ve sosyoloji bilimiyle ilgili bir çalışma olduğu için oldukça önemli bir yere sahiptir. *The Black Death Plague Kroniği*, o tarihe kadar elde edilen çağdaş hesap çevirileri ile yüzyıllar boyunca Avrupa pandemilerinin seyri ve akışını izlemektedir. İlk kez 1926'da basılan ve 2006 yılında kitap haline getirilen Nohl'un eseri, coğrafi ve tarihi kapsamı ile Avrupa'daki veba dokümanlarının ayrıntılı işlenişi ve çağdaş görüşlerin birleşimini içerdiği içinde özel bir yeri hak etmektedir. Kara Ölüm'e karşı insanların nasıl mücadele ettiğini tasvir ederken o dönemde yaşanan sosyal olayları da çarpıcı şekilde aktarmaktadır.

Öncü diyebileceğimiz bu çalışmalarından ardından Kara Ölüm üzerine akademik düzeyde yapılan en derin araştırma Philip Ziegler'e aittir. Ziegler'in 1969 yılında yayımlanan *The Black Death* isimli eseri Kara Ölüm çalışmalarında referans olmuş bir kaynaktır.⁴² 1969'da ilk yayınlandığında, bu çalışma *Guardian* tarafından da oldukça heyecan verici ve okunaklı bir kitap olarak nitelendirilmiştir. Kitap eleştirmenleri ve kitaba atfedilen önem aslında on dördüncü yüzyılın üçüncü yarısında Doğu'nun en uzak bölgelerinde gerçekleşen bir dizi doğal felaketin, Avrupa'ya taşınarak buradaki nüfus içinde aynı tarihlerde korkutucu ölüm ve yıkım olaylarını açıklamasıdır. 1347 sonbaharında Kara Ölüm'ün, Doğu Akdeniz kıyılarına ulaşmasına değinen Ziegler salgının buralarda yaptığı tahribata dikkat çekmektedir. Salgının, üç yıl boyunca Avrupa halkının üçte birini öldürdüğünü belirten yazar ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik dinamiklere eserinde dikkat çekmiştir. Çağdaş tarihçilerin kayıtlarını ve daha sonraki tarihçilerin eserlerini sentezleyen Philip Ziegler, bu önemli döneme ustalıkla yaklaşmasının yanında eleştirel bir bakış açısı da getirir. Kara Ölüm'ün "canlı ve kapsamlı bir çağın dağılmasını" hızlandırdığını savunan yazar, bu olağanüstü felaket olayının tüm dehşetini aydınlatma hususunda şu ana kadar yapılan tüm eserler içerisinde en kapsamlısını ortaya koymuştur. Kara Ölüm'ün İngiltere'nin kimi bölgeleri için ortaya çıkarttığı sonuçları anı yazılarıyla destekleyen yazarın eseri günümüzde de bu konudaki en değerli çalışmalar arasındaki yerini korumaktadır.

Ziegler'in ardından yine en önemli ikincil kaynak konumunda olan ve İngiltere'nin Kara Ölüm'ü yaşamasıyla ilgili bilgilerin yanında konuya ilişkin genel verilere de değinen ortaçağ tarihçisi Rosemary Horrox tarafından 1994 tarihinde *The Black Death* ismiyle yayımlanan esere de değinmek yerinde olacaktır.⁴³ Bu araştırma içinde önemli referans kaynaklardan olan eser Kara Ölüm'ü anlatan dönem kaynaklarına dikkat çekmektedir. Ciddi yorumlamalar getirerek ortaçağ kaynaklarından yola çıkan Horrox, 1348'den 1350'ye kadar Avrupa, nüfusunun yaklaşık %30 ile %50 oranında bir kısmının veba salgını yüzünden öldüğünü ve ülkelerin harap hale düştüklerini belirtmektedir. Bu kaynak kitap çağdaş yazılar yoluyla, salgının Avrupa'da meydana

---

⁴¹ Johannes Nohl, *The Black Death: A Chronicle of the Plague*, Westholme Press, Pennsylvania, 2006.

⁴² Philip Ziegler, *The Black Death*, Sutton Pub. Ltd., Gloucestershire, 1993.

⁴³ Rosemary Horrox, *The Black Death*, Manchester University Press, Manchester, 1994.

getirdiği can sıkıcı olayları belirtirken, İngiltere genelinde 1348'den 1349'a kadar yayılmasına özel bir vurgu yapması, eleştiri yazarlarınca da takdir edilmesini sağlamıştır.⁴⁴ Horrox, afet düzeyindeki bu büyük vebayı anlatmak için çağdaş girişimleri irdelerken Kara Ölüm'le birlikte özellikle Avrupa genelinde hastalığın ortaya çıkması sebebiyle suçlu aramaya girişen insanların içerisine düştükleri çaresizliği de okuyuculara betimleme çabasıdadır. Avrupa toplumunun Kara Ölüm'ü günahlarından dolayı ilahi bir öfkenin ifadesi olarak kabul ettiğini, bu yüzden de vebaya çare olamayan ortaçağdaki güçlü kilise ikonuna eleştiriler getirdiklerine değinerek geniş kapsamlı bakış açısı sergilemektedir. Horrox'ın bu değerli çalışmanın en dikkat çekici yanı ise insanların hastalığa yakalanma korkusunu ve bu korkunun sosyal davranışları nasıl etkilediğini çeşitli yollarla gösterme arayışdır. Son olarak Kara Ölüm çalışmalarında Michael W. Dols'un *The Black Death in the Middle East*, Robert S. Gottfried'in *The Black Death* ve Ole Benedictow'un *The Black Death 1346-1353: The Complete History* isimli eserlerinin de oldukça önemli bir yerinin olduğunun belirtmesi gerekmektedir.

Kara Ölüm hakkında önemli bilgiler ihtiva etmeleri sebebiyle değinilen bu literatürün ardından çalışmanın sınırlarının ve konusunun neye göre belirdiği üzerinde de açıklamalar yapmak gerekmektedir. Eskiçağ ve Ortaçağ tarihçileri için ele alınan konularda sıklıkla karşılaşılan kaynak yetersizliği Kara Ölüm gibi tarihin bir dönemine damga vurmuş ve uzun süreli etkileri olmuş önemli bir olay içinde geçerlidir. Bu durum neticesinde başta tarihçiler olmak üzere iktisat, sosyoloji, hukuk ve tıp alanındaki araştırmacılar konuya uzak kalmışlardır. Bu çalışma ile de amaçlanan konuyu Büyük Britanya ile sınırlarken daha önce genele ya da şehirlere indirgenen çalışmalardan biraz daha farklı bir bakış açısı ortaya koyabilmektir. Zira Adanın tamamına bakarak bütüncül bir değerlendirme yapmak bunu sağlayacaktır. XIV. yüzyılda yaşanan Kara Ölüm'e bakarak başlayacağımız çalışmada ilk olarak ortaçağcıların üzerinde uzlaştığı bir olgu ile konuyu genişletmek yerinde olacaktır.

Özellikle Büyük Britanya'nın ortaçağın sonlarına doğru Avrupa'daki en kalabalık nüfuslanma oranına ulaştığı ve sadece Londra nüfusunun yüz bine yaklaştığı başta Avrupalı ortaçağcılar olmak üzere bu dönemi çalışan kesimlerin az sayıdaki uzlaş konularındandır. Bu uzlaşımın sağlanmasında döneme ışık tutacak önemli kayıtların özellikle İngiltere coğrafyasında tutulmuş olmasının yeri unutulmamalıdır. Büyük Britanya adasına bu dönemde bakıldığında kalabalık nüfuslanma sebebiyle mevcut doğal kaynaklar ile üretilenlerin artık yetmemeye başladığı anlaşılmaktadır.⁴⁵ Böyle bir ortam içerisinde Kara Ölüm, Avrupa'yı işgale başlamışken

---

⁴⁴ Mark Herring, *Review Of Medieval Sources Online*, No 794, Manchester University Press, Manchester, 2004. <https://reviews.history.ac.uk/review/794> (09.10.2017)

⁴⁵ David Herlihy, *The Black Death and Transformation of the West*, Harvard University Press, Londra, 1997, s. 38-39.

1348 yılında İngiliz adalarına taşınmasıyla birlikte kalabalık nüfuslanma yaşayan Britanya'nın da kaderini ciddi şekilde değiştirmeye başlamıştır.⁴⁶

Büyük Britanya 1348-1352 yılları arasında iyimser tahminlere göre en az %30 gerçeğe yakın tespitlere göre de %40-50 gibi büyük bir oranında nüfusunu bu veba salgınına kurban verirken, yüzlerce köy terk edilmiş, kimi bölgeler ise tamamen ıssızlaşmıştır.⁴⁷ Büyük Britanya'nın kaderi değişmeye başladı terimini de bundan dolayı kullandık. Çünkü kaos halinde yaşanan ölümler Ada halkını, ekonomisini ve devlet teşkilatını belli bir süre felç ederken sonraki süreçte ise ciddi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Ortaçağ devletlerinin klasik geçim kaynakları arasında olan tarım bu dönemde Britanya içinde ekonominin lokomotifi durumundadır. Ada ülkesi olması sebebiyle de ülkenin tarımsal anlamda kendi kendine yetebilmesi hayati önemdeydi. Kara Ölüm'ün zaten Britanya'da yaşanmakta olan büyük bir kuraklık sonucu patlak vermesi ülkenin içindeki dramatik olayın vahametini misliyle artırmıştır.⁴⁸ Tarihte bilinen en büyük veba salgını olan Kara Ölüm'ün bu anlamda en fazla etkilediği coğrafyalardan birisi Büyük Britanya'dır. Ancak bir farkla: Kara Ölümlü günleri yaşamış ve çok fazla insan kaybetmiş diğer ülkelerde görülmedik gelişmeler daha ilk günden İngiltere merkezli, Ada toplumunda yaşanmaya başlamıştır. Kara Ölüm, bu anlamıyla Büyük Britanya tarihi için çok fazla insan kaybına neden olmuş bir veba olayından daha fazlasını ifade etmektedir. Bu gelişmeler irdelendikçe görüleceği üzere 1350 yılıyla birlikte Büyük Britanya tarihinde beklenmedik süreçlerle dolu uzun soluklu yeni bir sayfa açılıyordu.

İnsan kayıpları açısından durum Büyük Britanya'da vahim boyutlara ulaşmışken Avrupa'da da farklı değildir. Özellikle komşusu Fransa'da aynı tarihlerde Kara Ölüm'ün bütün kötü sonuçlarıyla yüzleşirken, salgın yüzünden çöken ekonomisi sebebiyle İngiltere'yle bu dönemde yaptığı savaşlara ara verecek kadar kötü hale gelmiştir. Bir Fransız şair olan *Guillaume de Machaut* aşağıda yer alan dizelerinde ülkesinin Kara Ölüm yüzünden çöken ekonomisini duygusal şekilde tasvir etmektedir:

For many have certainly
Heard it commonly said
How in one thousand three hundred and forty nine
Out of one hundred there remained but nine.
Thus it happened that for lack of people
Many a splendid farm was left untilled,
No one plowed the fields

---

⁴⁶ Francis Aidan Gasquet, *Black Death of 1348 and 1349*, G. Bell Press, Londra, 1908, s. 81; Ian Mortimer, *The Time Traveler's Guide to Medieval England*, Bodley Head Lmt. Press, Londra, 2008, s. 201-204.

⁴⁷ J. M. W. Bean, "Plague, Population and Economic Decline in England in the Later Middle Ages" *Economic History Review*, S. 15, 1963, s. 422-424.

⁴⁸ Bruce Campbell, "Grain Yields on English Demesnes After the Black Death", M. Bailey ve S. H. Rigby (Edit.),

Town And Countryside in The Age Of The Black Death: Essays in Honour Of John Hatcher, C. 12, Brepols Publishers, Turnhout, 2012, s. 121-174.

Bound the cereals and took in the grapes,
Some gave triple salary
But not for one denier was twenty (enough)
Since so many were dead....⁴⁹

Her şey aslında şairin tıpkı bu şiirinde anlattığı gibi olmuştur. Yüksek miktarda ücretler teklif edilmesine rağmen hayatta kalanlar buna pek yaklaşmamış ve toplu ölümler sebebiyle çiftliklerde çalıştırılacak insan bulunamamıştır. Pek çok tarlada bulunan ürünler hasat dahi edilememiştir. Aynı şartlar Britanya adası için de geçerlidir. Öyle ki bu dönemde genellikle tarım ve ağır işlerde erkekler çalıştırılırken 1349–1351 arasında hükümetin *The Ordinance of Labourers* ve onun yeni bir form almış hali olan *The Statute of Labourers* yasanını çıkartarak, köylülerin ücretlerine sınırlamalar getirme yani salgın öncesindeki mevcut miktarlarda dondurma isteğine rağmen mülk sahipleri erkeklerin dışında kadınlar için de çalışmaları durumlarında artı zamlar vaat etmişlerdir.⁵⁰ Söz konusu yasanın açıkça lortları destekler mahiyette olması daha sonra yaşanacak olan adadaki köylü isyanlarının da önemli bir nedenini oluşturmuştur.⁵¹ 1349 öncesi kadın çalışanların Büyük Britanya’da ücret oranlarını destekleyecek eşdeğerdeki verilerin yoksunluğu yüzünden bu süreçte erkeklere göre ne derece ücret artışları sağladıklarını (ilgili bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır) bilemiyoruz. Köylülerin özellikle hayatta kalan erkek nüfusun daha sonra ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere Kara Ölüm nedeniyle azalan sayılarını ücret artışları doğrultusunda nasıl avantaja çevirdiklerini ise çarpıcı örneklerle verilecek.

Ada genelinde emek gücüyle kısıtlı kalmayan Kara Ölüm’ün etkileri üretilen yiyecek- iyecek ve giyecekten mal ve hizmetlere, icra edilen mesleklere, arazi mülkiyetlerine, kültürel hayata kadar kısaca gündelik hayatta önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Aynı zamanda bu büyük salgın rollerin yeniden belirlenmesini sağlayan uzun soluklu gelişmelerin de katalizörü olması bakımından da kayda değerdir. Bu yüzden Ada insanın içine düştüğü “türbülânstan” çıktıktan sonra da Kara Ölüm’ün neleri kökten değiştirdiğini anlamamız açısından verilecek örnekler konunun aslında hastalık sonucu ölen insanlarla sınırlı kalmadığının açık ifadesi olacaktır.

Ortaçağda Avrupa gibi Ada halkı da Hristiyanlık dinine mensuptur ve Katolik kilisesi örgütlenmesine dahildir. Bu büyük veba salgınının Ada’ya geliş tarihinden itibaren kilise gibi güçlü

---

⁴⁹ Herlihy, *a.g.e.*, s. 41.

⁵⁰ Tarık Tolga Gümüş, “Avrupa’da Kara Ölüm ve Dönem Kronikleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 20, S. 1, 2011, s. 149; S. A. C. Penn, “Female Wage Earners in Late Fourteenth-Century England” *Agricultural History Review*, S. 35. 1987, s. 1-14; Mark A. Senn, “English Life and Law in the Time of the Black Death” *Real Property, Probate and Trust Journal*, C. 38, No. 3, 2003, s. 507-510.

Bu dönemde adada kullanılan para birimlerinde bir tanesi Penny’dir. Günümüzde İrlanda-Galler-İskoçya ve İngiltere’de 1 Pound 100 Penny’e karşılık gelmektedir.

⁵¹ D. L. Farmer, “Crop Yields, Prices and Wages in Medieval England”, *Studies in Medieval and Renaissance History*, C. 6. 1983, s. 146.

ve köklü maddi, manevi unsurları elinde tutan bir kurum da bu süreçle ciddi bir itibar kaybetmiştir.⁵² Dolayısıyla Kara Ölüm ortaçağda sıkça görülen diğer salgınlar gibi aniden ortaya çıkıp, toplu insan ölümlerine neden olup, yok olmasıyla ibaret kalmadığını bizlere göstermiştir.⁵³ Canterbury ve York gibi kilise kayıtları Ada'da Kara Ölüm'ün manevi hayat üzerinde yaptığı dönüşümlerin anlaşılması açısından oldukça önem taşımaktadır.⁵⁴ Konuya derinlemesine değinilecek olmasına rağmen sadece birkaç hususa giriş yapmak yerinde olacaktır. Her surette Avrupa genelinde, kendinde sonsuz güç olduğunu iddia eden Papalık kurumu da Kara Ölüm'den etkilenirken "tek kurtuluş bende" propagandasıyla sahnedeki güçlü rolünü kaybetmemek için adımlar atmıştır.⁵⁵ Çalışma süresince Büyük Britanya'da büyük şehirlerden başlayarak taşraya kadar güçlü örgütlenme ağına sahip kilise kurumu bu dönemde Papa'nın da direktifleri ile Kara Ölüm'ün "günahkâr kullar yüzünden Tanrının azabı" olduğu propagandası ile müritlerindeki safları sıklaştırma çabasına girdiği görülecektir.⁵⁶ O dönem Kara Ölüm için bilimsel bir açıklama getiremeyen Ada halkının bu fikre sarıldığını ancak daha sonra nasıl bu fikirden ve kiliseden uzaklaştıklarını hatta iki asır sonra doğacak Protestanlık mezhebine giden sürecin fikri temellerinin bu coğrafyada Kara Ölüm'ün hüküm sürdüğü yıllarda atıldığı derinlemesine inceleyecektir.

Çalışmanın devam eden bölümlerinde konu ayrıntılandırılacaktır. Ancak kilisenin Büyük Britanya'da bu dönemdeki faaliyetleri hakkında bir örnek vermek konunun anlaşılmasını kolaylaştırabilir. İngiltere Kralı III.Edward, kilise tarafından halka yapılan "bize sığının" çağrılarını anlamak hem de Kara Ölüm'den kurtulmak için duanın önemi üzerine fikirler edinmek üzere Canterbury Başpiskoposu John Stratford'a sorular sormuştur. Bunun üzerine başpiskopos cevaben bir mektup kaleme alarak krala göndermiştir. John Stratford, Kara Ölüm'e karşı ilk dua ayini yapan İngiliz adamıdır. Onun bu akımı ilk kez Canterbury'da başlamış ardından yazdığı mektubun Londra piskoposu tarafından da okunması üzerine ayinler bu bölgede ve tüm ülke genelinde düzenlenmeye başlanmıştır.⁵⁷ Bu mektup açılış sözü olan Terribilis (Korkunç) ismi ile anılmaktadır ve giriş kısmı şu şekildedir:

⁵² Ziegler, *a.g.e.*, s. 210-229; Jordan McMullin (edit.), *Great Disasters: The Black Death*, Greenhaven Press, Londra, 2003. s. 33-67.

⁵³ Tolgahan Karaimamoğlu, "Kara Ölüm Veba Salgını ve Ortaçağ İngiltere'sine Etkileri" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, S. 37, Aralık 2016, s. 599-600.

⁵⁴ Henry W. Sage, *The Parish Gilds of Medieval England*, Cornell University Library, New York, 1891; Peter George Mode, *The Influence of the Black Death on the English Monasteries*, The University of Chicago, Chicago, 1916.

⁵⁵ Robert E. Lerner, "The Black Death and Western European Eschatological Mentalities" *The American Historical Review*, C. 86, S. 3, Haziran 1981, s. 534; Wood, *a.g.m.*, s. 428.

⁵⁶ McLaurine H. Zentner, *The Black Death And Its Impact On The Church And Popular Religion*, A thesis submitted to the faculty of The University of Mississippi in partial fulfillment of the requirements of the Sally McDonnell Barksdale Honors College (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Oxford, 2015, s. 4-23.

⁵⁷ D, Jessopp, *The Coming of the Friars and Other Historic Essays*, Cambridge Press, Londra, 1913, s. 114.

Terribilis fuper filios hominum Deus, cujus nutibus fubduntur omnia fue voluntatis imperio, quos diligit, arguit et caftigat, variifque flagitiorum generibus quandoque punit temporaliter, ut eos aeternaliter non condemner, ac longuares, pestilentias, et famis miferias, diffenfionefque et guerras, et alias tribulationum anguftias, quibus frequenter peccatis hominum exigentibus eos terreat et affligat, permittit multotiens exoriri.⁵⁸

Duanın önemine ve kilisenin tek kurtuluş yolu olduğuna işaret eden aynı zamanda da dini otoritenin düşüncesine yer verilen bu kısa mektubun ardından salgının sosyal etkilerine de değinmek gerekmektedir. Zira Kara Ölüm, Ada'da sosyal dengeleri sarsacak bir dizi toplumsal olaylara da neden olmuştur. Kara Ölüm'lü günlerde toplumun çekirdeğini oluşturan pek çok aile dağılmış, birbirlerinden uzaklaşmış, eş, çocuk ve arkadaş ölümleriyle toplum derin ruhsal çöküntü içerisine girmiştir. Sosyal dengelerin sarsıldığı bu dönemde hem kilise hem de dönem kroniklerinde vebadan ölürüm korkusuyla insanların vasiyetnameler hazırladıklarını, kendilerine bir şey olması halinde (vebadan ölürlerse) bunların uygulanması için resmi otoriteye başvurduklarını gösteren kimi belgeler günümüze kadar ulaşmıştır.⁵⁹ Vasiyetname hazırlatma ve onaylatma arttığı için noter diyebileceğimiz kişilerde vebadan dolayı karlı çıkan meslek grupları arasına girmiştir. Bu noterlerin onayladıkları belgeler de tarihe ışık tutan kanıtlar olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Çok sayıda olmamalarına rağmen o dönemden günümüze, vasiyetnamelerden başka çok az sayıda belge ulaştığı için içerdikleri bilgiler değerlidir. Örneğin 1348 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran ayı ile ilgili *Perpignan*'dan günümüze kadar gelmeyi başaran tek resmî belge vasiyetnamelerdir.⁶⁰

Belgelerin sayısının az olmasının çeşitli sebepleri vardır. Kara Ölüm, Ada'da yer alan en büyük devlet olan İngiltere'nin olağan düzeni ve işleyişinde olağanüstü bir hal meydana getirmiş, yerel merciler olan kilise, belediye ve diğer kamu kurumları artık işleyemez hale gelerek düzenli kayıt sistemi sekteye uğramıştır.⁶¹ Hristiyanlık dinindeki ritüeller arasında yer alan uygulamaya göre vefat eden bir kişi olduğunda kilisede çanlar (cinsiyete göre çan çalma sayısı değişiyordu) çalınmaktadır. Tarihinde ilk kez bu dönemde artık sayısı korkutucu boyutlara ulaşan toplu insan ölümleri karşısında Londra'da kilise çanları susmuştur.⁶²

Kara Ölüm sebebiyle adadaki sınıfsal tabakaların üstlendikleri görevleri dahi bu dönemde değişiklikler göstermiştir. Tıpkı Avrupa gibi Büyük Britanya toplum yapısı da sınıflardan oluşmaktadır ve sınıflar arasında en hor bakılanlar daima dilenci ve suçlular olurken bu kesim sosyal hayatta hiçbir şekilde muhatap alınmamıştır. Kriz günlerinde en değerli meslek dalları arasına giren mezar kazıcılığı ve defincilik hizmetleri Kara Ölüm'ün cesetlerden

---

⁵⁸ D. Wilkins, *Concilia Magnae Britanniae et Hiberniae*, C. 2, Londra, 1737, s. 738.

⁵⁹ David D. Haddock ve Lynne Kiesling, "Black Death and Property Rights", *The Journal of Legal Studies*, Haziran 2002, s. 545 – 550.

⁶⁰ J. N. Hays, *The Burdens of Disease*, Rutgers University Press, New Jersey, 2010, s. 49.

⁶¹ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", *Tarih Okulu*, Ağustos 2011, s. 140.

⁶² Haddock, *a.g.m.*, s. 551.

bulaştığının anlaşılması sonucu çalışacak insan bulamaz olmuşken, dilenci ve suçlular yani ada toplumunda en hor bakılan tabakanın bu görevlere talip olması sonucunda sosyal ve ekonomik statülerinde bir iyileşme meydana gelmiştir.⁶³ Ada toplumu için cenaze törenleri yerine getirilmesi gereken bir dizi sosyal görevleri de içermektedir. Ancak aileler son görevlerini hayatını kaybeden yakınlarına karşı yerine getirememiş, yapılan geleneksel seremonilerde tıpkı Thukydides'in de Peloponnesos Savaşı sırasında patlak veren vebada belirttiği gibi⁶⁴ Kara Ölüm süresince geçici olarak pek çok bölgede terk edilmek zorunda kalmıştır.

Tüm bu açıklamalar çerçevesinde kara ölüm gibi bulaşıcı bir hastalığın Çin'den başlayarak hızlı bir şekilde Kefe üzerinden Avrupa'ya ulaşması ve toplumların yapısını bozarken, o dönemde önemli bir konumda olan Büyük Britanya'ya sıçramasının ardından neden olduğu zincirleme olaylar dizisi bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Salgın hastalıklar içerisinde en fazla insan ölümüne neden olan kara ölüm, Avrupa genelinde milyonlarca insanın hayatına mal olmuştur. ⁶⁵ Bu büyük salgının sonuçları itibariyle sadece klasik bir veba etkisinde bulunmadığını, başlamasıyla birlikte sanki dışardan bir el uzanmışçasına Büyük Britanya'da gündelik hayatın olağan ritmini bozarak her kesimin yaşantısında ciddi değişiklikler meydana getirerek, yeni ve uzun soluklu bir sürecin kapılarını araladığını ortaya koymak araştırmanın yegâne amacı olacaktır. Başka bir deyişle, buradaki amaç Kara Ölüm'le ilgili tarih yazımını baştan değerlendirirken, vebanın Büyük Britanya tarihini nasıl şekillendirdiğini de aydınlatmak olacaktır.

---

⁶³ Louise Chipley Slavicek, *Great Historic Disasters: The Black Death*, Infobase Publishing, Chalsea, 2008, s. 80.

⁶⁴ Thukydides, *a.g.k.*, s. 118.

⁶⁵ Robert Steven Gottfried, *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, Macmillan Publishing, Londra, 1985, s. 77.

2. KARA ÖLÜM

2.1. Vebaya İsim Verme Süreci: Kara Ölüm İsmi Ortaya Çıkışı

Kara ölüm nedir, nerede ortaya çıkmıştır, Avrupa'ya nasıl taşınmıştır ve bunun sonucunda Büyük Britanya adasında neleri değiştirmiştir? Sorularının cevaplarını aramadan önce bu salgın hasatlığa yakından baktığımızda "Kara Ölüm" diye genel kabul gören salgının şöhretini fazlasıyla hak ettiğini görmekteyiz. Seri katil yakıştırması da yapılan kara ölümün ayrıntılarına geçmeden önce kendisi de vebadan hayatını kaybeden ancak ölmeden önce kendilerine (İrlanda'ya) neyin görünmeden saldırdığı konusunda açıklamalar yapmaya çalışan Franciscan Biraderler tarikatına üye bir din adamı olan Peder *John Clyn*'in, 1349 yılında aşağıda yer alan saptamasında bakıldığında artık dünyanın sonunun geldiği düşüncesinin hâkim olmaya başladığı açıkça görülmektedir:

Since the beginning of the world it has been unheard of for so many people to die of pestilence, famine or any other infirmity in such a short time. Earthquakes, which extended for many miles, threw down cities, towns and castles and swallowed them up. Plague stripped villages, cities, castles, and towns of their inhabitants so thoroughly that there was scarcely anyone left alive in them. This pestilence was so contagious that those who touched the dead or the sick were immediately infected themselves and died, so that the penitent and confessor were carried together to the grave. Because of their fear and horror men could hardly bring themselves to perform the pious and charitable acts of visiting the sick and burying the dead. Many died of boils, abscesses and pustules that erupted on the legs and in the armpits. Others died in frenzy, brought on by an affliction of the head, or vomiting blood. Among the Franciscans at Drogheda 25 brothers died before Christmas, and 23 died at Dublin. At Kilkenny the pestilence was strong during Lent, and eight Dominicans died between Christmas and 6 March. It was very rare for just one to die in a house; usually husband, wife, children and servants went the same way, the way of death.⁶⁶

Tek başına kalan Peder John'un yazısının altına daha sonra başkası tarafından düşüldüğü sanılan bir nottan anlaşıldığına göre kendisi de salgından kurtulamamıştır. Ancak ölmeden önce gözlemlerine ve şahit olduğu olaylara dayanarak kaleme aldığı bu yazıya göre pek çok insan Kara Ölüm'le karşılaştıktan kısa bir süre sonra ölmüştür. Bu bağlamda Kara Ölüm ifadesiyle de 1347-1352 yılları arasında dünyanın bilinen dört bir yanına dağılması sonucunda milyonlarca ifade edilen insan ölümlerine neden olan bu büyük veba olayı anlatılmak istenmiştir. Kardeşleri, aileleri ve toplumları parçalayan, adeta çığ gibi ilerledikçe aldığı canları daha da artıran bu salgının manidar olan ismine yakından bakmakla konuya başladığımızda neden bu salgına kara ölüm dendiği daha net anlaşılacaktır.

Kara/siyah evrensel anlamda matem ve yası temsil etmektedir. Ülkelere büyük savaşlar yapmışlar gibi kayıplar verdiren bu hastalık için kurbanlarının son saatlerinde vücutlarının çeşitli yerlerinde kararmalar, şişlikler ortaya çıkarttığı için "Kara Ölüm" isminin kullanıldığı

---

⁶⁶ Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 59.

kaynakların ortak kabulleri iken asıl tartışma konusu bu ifadenin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı üzerine yapılmaktadır.⁶⁷ Oldukça basit şekilde hastalığın insanlarda ortaya çıkarttığı semptomlarından esinlenilerek verilen bu ismi geçerek literatüre yerleşecek herhangi bir terimde hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. Ancak belirtildiği üzere buradaki önemli husus kaynakların *Black Death* (Kara Ölüm) ifadesi vebanın hüküm sürdüğü (1347-1352) yıllarda kullanılmamıştır. Kara Ölüm ismi ortaçağ batı kaynaklarında zararlı hastalık, ani ölüm, bulaşıcı, büyük ölüm gibi pek çok isimlendirme yapılmıştır. Tüm bunlara rağmen en kabul göre ifade ise *Pestilence* (öldürücü salgın hastalık) olmuştur.⁶⁸ Batıda durum böyle iken doğuda özellikle de Müslümanlar arasında aynı şekilde Kara Ölüm'ün aktif olduğu dönemlerde veba için kullanılan ifadeler bu isimden çok uzak şekilde şu ilginç benzetmelerle yerini almıştır: “Zehir, müdahale eden bir ordu, bir ok veya kılıç, yırtıcı bir hayvan, bir yılan, ateş ve yıldırım.”⁶⁹

Bu büyük salgın hastalık için Kara Ölüm nitelenmesinin ise ilk kez 1555 yılında İsveç'te *Svarta Döden* ve 1600'de Danimarka'da *Sorte Død* sözleriyle literatüre girdiği ve her iki tanımında İngilizceye *Black Death* (Kara Ölüm) olarak tercüme edildiği kaynaklarca doğrulanmaktadır.⁷⁰ Ancak Gasquet ise *The Black Death of 1348 and 1349* adlı eserinde bu büyük salgın için Londra'da 1665 yılında son ama oldukça şiddetli şekilde final yapan hıyarcıklı vebası için kullanılan Büyük Veba (*Great Plague*) isimlendirilmesinin benimsenerek kullanılmaya başlandığını belirtir.⁷¹ Fakat bu görüşün tersine İngiliz edebiyatında Kara Ölüm nitelenmesinin, Bayan Penrose'un tarihsel bir incelemesinde, 1833 yılında Alman hekim, Hecker'in *Der Schwarze Tod* (The Black Death, 1832) adlı kitabının İngilizceye çevirisinde tıbbi bir terim olarak ortaya çıktığına dair bilgilerde kimi kaynaklarda yer almaktadır.⁷² Bu konuya kafa yoran isimlerden birisi olan Philip Ziegler ise *The Black Death* adlı çalışmasında aslında ortaçağ kaynaklarınca kullanılmayan *The Black Death* ifadesinin veba ortaya çıkmadan önce gözlemlenen bir kuyruklu yıldızın adına atfen, salgın sonucu yakınlarını kaybedenlerin ağıtlar yakmak için kullandıkları ifadelerin içerisinde yer almasının yanı sıra salgının siyah bir dev olduğuna inanılmasından dolayı benzetmek amacıyla Büyük Britanya'da ortaya atıldığına inanırken, doğrudan bu ismin vebanın adı olarak kullanılmadığına dikkat çekmektedir.⁷³

⁶⁷ Gasquet, *a.g.e.*, s. 23; Nohl, *a.g.e.*, s. 17; Ziegler, *a.g.e.*, s. s. 7; Horrox, *a.g.e.* s. 3-4; Lars Bisgaard ve Leif Sondergaard (edit.), *Living With The Black Death*, University Press of Southern Denmark, Odense, 2009, s. 14-15.

⁶⁸ Monica H. Green (edit.), *Pandemic Disease in The Medieval World: Rethinking The Black Death*, Medieval Globe I, Bradford, 2014, s. 259-283.

⁶⁹ Michael Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press, Princeton, 1977, s. 236.

⁷⁰ I. Reichborn Kjennerud “Notes and Queries”, *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, C. 3, No. 2, 1948, s. 359-360.

⁷¹ Gasquet, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁷² J. F. Shrewsbury, *History of Bubonic Plague in the British Isles*, Cambridge University Press, New York, 1970, s. 37.

⁷³ Ziegler, *a.g.e.*, s. 7.

Kaynaklarda bir kafa karışıklığı vardır. Ancak bu büyük salgın için kara ölüm isminin nasıl türetildiği üzerine yapılan tartışmalara yeni bir boyut ekleyerek kelimelerin köküne inildiğinde hem İskandinav dillerine hem de İngilizceye, Latince'den *Pestis Atra* veya *Atra Mors* (veba) kelimelerinden geçtiği bilgisiyle karşılaşılmaktadır.⁷⁴ Bu kelimeler bugünkü Belçika sınırları içinde yaşamış bir astrolog olan Simon de Covinus'un 1350 yılında salgınla ilgili yazdığı Latince bir şiirinde geçmekte ve doğrudan Kara Ölüm kastedilmektedir.⁷⁵ İşte bundan dolayıdır ki salgının yaşandığı tarihlerde *atra* kelimesi bu felaket için kullanmaya başlanırken, İngilizcedeki karşılığı da *dreadful, terrible, black* (berbat-korkunç-kara) sözcükleriyle yerini bulmuştur. ⁷⁶ Latince *atra* kelimesinin İngilizcede üç manaya gelmesine karşın, salgının insan vücudunda meydana getirdiği kararmalar ve ölümle sonuçlanması sebebiyle "Black Death" isimlendirmesinin bu şekilde türetildiği kabul edilmektedir. Aslında hastalığın neden olduğu semptomları ve toplu insan ölümleriyle sonuçlanan etkisi bu ismin ortaya çıkmasında ve daha sonra da hiçbir terimin bu kullanımın yerini alamamasında belirleyici etken olmuştur. ⁷⁷

Kara Ölüm üzerine yapılan bilimsel araştırmalara geçmeden önce o dönem Floransa'da bu hastalığa yakından tanık olan ve bunları kaleme alan Giovanni Boccaccio'nun, *Decameron* adlı eserinden kısa bir kesite bakıldığında hem hastalığın semptomları hem de vahşeti üzerine dikkat çekici tespitlerle karşılaşılmaktadır:

Tanrının oğlunun insan kılığına girişinin bin üç yüz kırk sekizinci yılında İtalya'nın ünlü kentlerinden en soylusu Floransa'da ölüm saçan bir veba salgını baş gösterdi. İster yıldızların etkisiyle ortaya çıkmış olsun, ister insanların işledikleri suçlar nedeniyle Tanrı tarafından gönderilmiş olsun, veba birkaç yıl önce doğu ülkelerinde görülmüş, çok sayıda can kaybına yol açmıştı. Daha sonra durmadan yayılarak batıya ulaştı. Koruyucu önlemler etkisiz kaldı. Özel görevliler kentin çöplerini temizlediler. Hastaların kentten içeri girmeleri yasaklandı. Sağlık önlemleri artırıldı. Ayinlerde bir kez değil, belki bin kez aman dilendi. Sofular Tanrıya yakardılar. Hiçbiri işe yaramadı. Sözünü ettiğim yılın (1348) baharının ilk günlerinde, amansız hastalık birden korkunç etkisini göstermeye başladı. Doğuda, hastanın burnundan kan gelmesi, ölümün kaçınılmazlığının belirtisi sayılıyordu. Bizde ise, salgının başlangıcında erkeklerde de kadınlarda da kasıkta, koltuk altlarında yumrular ortaya çıkıyordu; kimisi elma, kimisi yumurta büyüklüğüne ulaşıyor, kimisi daha iri, kimisi daha ufak oluyordu. Halk dilinde Hıyarcık (Bubonic) deniyordu bunlara. Önce ortaya çıktıkları yerden sonra ölüm tohumları ekmek için vücudun her yerine yayılıyorlardı. Daha sonra, hastalığın belirtisi kara ya da mor lekelerle dönüşüyor, lekeler kollarda, bacaklarda, vücudun başka yerlerinde görülüyor, kimi kez iri, aralıklı, kimi kez küçük, yan yana oluyorlardı. Hıyarcığın kaçınılmaz bir ölüm belirtisi olması gibi, leke de taşıyıcı için aynı anlama geliyordu. İyileşme bir yana, biraz düzelmeye sağlayan hiçbir ilaç, hiçbir çare yoktu. Belki hastalığın yapısı engeldi buna. Belki de hekimler bilgisizdi (diplomalıların yanı sıra, hiçbir tıp bilgisi edinmeden hekimlik yapan kadınların, erkeklerin, sayısında büyük artış olmuştu). Bilgileri hastalığın kökenine inmeye, gerekli ilaçları bulmaya yetmiyordu. İyileşebilen hasta yok gibiydi, sözünü ettiğim belirtilerin ortaya çıkmasını izleyen üç gün içinde hasta ölüyordu. Hastaya göre, ölüm daha

⁷⁴ Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁷⁵ Jon Steffensen, "Plague in Iceland", *Nordisk Medicin Historisk Arsbok*, 1974, s. 41-42.

⁷⁶ John Aberth, *Plagues in World History*, Rowman Press, Toronto, 2011, s. 1-2; Ziegler, *a.g.e.*, s. 7; Sean Martin, *The Black Death*, J. H. Co. Ltd., Londra, 2007, s. 28-29.

⁷⁷ Koenraad Bleukx, "Was the Black Death (1348-49) A Real Plague Epidemic? England as A Case Study", Welmer Verbecke (edit.) *Serta Devote in Memoriam Guillehemi Lourdaux*, C. II, Louvain, 1992, s. 64-66.

erken ya da daha geç olabiliyordu; genellikle ateş görülmüyor, başka belirti ortaya çıkmıyordu.⁷⁸

Boccaccio'nun o dönem bilinçsiz şekilde de olsa kara ölüme dair tamamen gözleme dayalı anlatıları oldukça doğru ve dehşet vericidir. Kara ölüme yakalananların hiçbir şansı olmadığı böyle bir ortamda ölüm istisnasız her eve uğramıştır. Bu hastalık karşısında ilkel yöntemlerle mücadele vermeye çalışan az sayıdaki dürüst doktor ise kabul ettikleri hastalardan bulaşan salgın sonrası hayatlarını kaybetmişlerdir. Kimse yaşanan bu durumun tam olarak ne olduğunu bilmiyorken, modern bilimsel araştırmalar aracılığıyla bu ölümcül bilinmezliğin sırrının çözülmesi yani "Kara Ölüm hayaletinin" ilk teşhisinin yapılabilmesi içinse yaklaşık beş asır geçmesi ve XIX. yüzyılın son on yılına kadar gelinmesi gerekmiştir.

2.2. İlk Keşif: Yersinia Pestis Bakterisi

Soğuk savaş yıllarında iki bloklu dünya arasında her an nükleer bir savaş çıkma ihtimaline karşı ABD Atom Enerji Komisyonu 1966 yılında bir dizi çalışma yürütmeye başladı. Her ne kadar Japonya'ya atılan atom bombasının radyasyon kayıtları elinde olsa da kurum gerçek bir nükleer savaşın kıtayı tam olarak nasıl zehirleyeceğinden habersizdi. Bu amaçla Rand Corporation ile anlaşmaya varıldı ve şirket Jack Hirshleifer başkanlığında akademisyenlerden oluşan bir kurul ile işlere başladı.⁷⁹ Deneyimli analistler yaşanabilecek bir nükleer savaşın biyolojik ve çevresel sonuçları hakkında değerlendirme yaparlarken Kara Ölüm'ü en büyük örnek olarak ortaya koydular. Zira kurula göre vebanın birden ortaya çıkışı, geniş coğrafi alanı etkisi altına alması ve çok kısa sürede Avrupa'nın yarıya yakınını silip süpürmesi nükleer bir savaşın kestirilemez sonuçları için gösterilebilecek en büyük örnekti. Ancak bir farkla, "Kara Ölüm" savaşların aksine mala değil cana zarar vermişti.

Söz konusu bilimsel değerlendirmenin ardından konunun geniş kitlelerce tanınmasını sağlayan bir başka dikkat çekici olay meydana gelmiştir. Hindistan'da, 1993 yılında tüm televizyon kanalları haberler ve gazetelerde Kara Ölüm'ün bütün ürperticiliğiyle yeniden ortaya çıktığı haberleri yer alırken bu konu hızla dünya medyasının da ilgisini çekmiştir.⁸⁰ Hindistan'da

---

⁷⁸ Decameron, s. 9-10.

⁷⁹ Raporun detayı için bkz. Jack Hirshleifer, "Disaster and Recovery: The Black Death In Western Europe", *Rand Corporation*, Santa Monica-California, Şubat 1966, s. 1-31.

⁸⁰ Ashok K Dutt, Rais Akhtar ve Melinda McVeigh, "Review Surat Plague of 1994 Re-Examined", *Department of Geography and Planning*, C. 37, No. 4, Haziran 2006, s. 759.

Bu konu hakkında 24 Eylül 1993 yılında *The New York Times* gazetesi yazarlarından John F. Burns köşesinde, "Thousands Flee Indian City in Deadly Plague Outbreak" (Binlerce Pire Hindistan Şehrinde Ölümcül Vebayı Başlattı) şeklinde bir başlık atarak Amerikan toplumun gündemine Hindistan'da yaşanan büyük veba olayını taşımıştır. Aynı tarihlerde Hint yerel gazeteleri de benzer başlıklarla çıkarken ortak şekilde ortaçağda yaşanan Kara Ölüm'e atıflarda bulunmuşlardır. <http://www.nytimes.com/1994/09/24/world/thousands-flee-indian-city-in-deadly-plagueoutbreak.html> (01.01.2017)

patlak veren ve ismine Kara Ölüm'den atıf yapılan bu salgının merkezi Bombay kentinin yaklaşık 200 km kadar kuzeyinde bulunan Surat şehridir. Hastalığın hızla ölümlere neden olması sebebiyle bölgede yaşayan 2,5 milyon insanın yaklaşık yarıya yakını korkuya kapılarak şehri terk etmiştir. Bu kadar çok sayıda insanın bir anda salgın hastalıkla karşılaşmasının meydana getirdiği panik, o dönem önleyici tedavilerin olmasına rağmen yerel sağlık teşkilatının çökmesine neden olmuştur. Karantina diyebileceğimiz önlemlerin tesis edilememesi neticesinde de salgın hızla ülke geneline yayılmıştır. Ancak Hindistan'daki bu olay tarihçilerin zihninde geçmişte yaşanmış, tarihte bilinen en fazla insan ölümüne neden olmuş bir salgın hastalığın yani kara ölümün yeniden canlanmasını sağlamıştır.⁸¹ Tarihçilerin zihninde kara ölümün canlanmasını sağlayan ve ortaya çıktığı dönemde de basında kara ölüm manşetleriyle yer alan salgın hastalık için Hindistan hastaneleri koruyucu ve önleyici tedavileri hızla devreye sokup bu olayın kısa sürede nihayete ermesini sağlamıştır.

Fakat Kara Ölüm başlığını atan gazetecilerin ve halkın uzun süredir unuttuğu bir gerçek vardır. Hindistan'da vebaya karşı ilk önleyici mücadele yöntemleri on dokuzuncu yüzyılda Avrupalı bilim insanları tarafından geliştirilmiştir. Hindistan'da vebaya karşı mücadele uygulamalarına ilk öncülük edenler ise İngilizlerdir. Çünkü kolonilerinde çıkan salgınları durdurmak onlar için oldukça önemli bir konuydu ve bu amaçla 1896 yılında ülkede vebalara karşı sistemli sağlık uygulamaları geliştirmişlerdir. Bu bilgiler o dönem yayımlanan ve Avrupa'da ilgi gören Creighton (tıbbiyelidir) tarafın yazılan *History of Epidemics in Britain* isimli eserde de teyit edilmekte ve İngilizlerin Asya'da ki sağlık çalışmalarına yer yer değinilmektedir.⁸² Hindistan'daki sağlık kurumları tarafından yakın dönemde gerçekleşen bu salgın hastalığa karşı başarılı şekilde yürütölen çalışmalarda, 1905 yılına kadar ülkede bu konularla alakalı çalışmış İngiliz bilim insanlarının uygulamalarının tekrarından başka bir şey değildir. Tüm bu gelişmelere rağmen olayın aslı ise vebalar üzerine ilk başarılı çalışmaların on dokuzuncu asırdan birkaç on yıl önce gerçekleştirilmiş olması ve elde dilen bu bilgilerinde İngilizler tarafından sömürgeleri olan Hindistan coğrafyasında iyi şekilde tatbik edilmesidir.⁸³

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren özellikle batılı misyonerlerin raporlarına yansıyan bilgilere göre Çin'in batı sınırındaki Burma ve Vietnam ölkelerine komşu olan Yünnan eyaletinde büyük bir salgın hastalık başlamıştır.⁸⁴ Bu durum karşısında çaresizce beklemeye başlayan Çin otoriteleri hastalığın yok olmasını umut ederken, veba, ölkenin sahil kentlerine

---

⁸¹ Ole Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, Boydell Press, New York, 2006, s. 1-2.

⁸² Creighton, *a.g.e.*, s. 30, 107, 148.

⁸³ I. Qadeer, K. Sen ve K. Nayar (edit.), *Public Health and The Poverty of Reforms*, Sage Publications Pvt. Ltd, Yeni Delhi, 2001, s. 38-39.

⁸⁴ Carol Ann Benedict, *Bubonic Plague in Nineteenth-Century China*, Stanford University Press, Stanford, 1996, s. 193.

doğru hızla yayılmıştır. O dönemde hızla ilerleyen veba salgını kalabalık nüfus oranlarına sahip olan ülkede geçtiği her yerde toplu insan ölümlerine neden olmuştur.

Hastalığın anlaşılabilir derecedeki hızlı ilerleyiş seyri 1894 yılının Ocak ayında Canton eyaleti sınırlarına gelinceye kadar devam etmiştir. Unutulmamalıdır ki bir veba salgınının endemik (bulunduğu yerden başka bölgelere ulaşması) safhası sinsi bir karaktere sahiptir. Tarih boyunca vebaların endemik safhalarının varlığı anlaşılmadığı için bir süreliğine görünürde ciddi bir endişe kaynağı oluşturmamıştır ve birkaç olayla ilişkilendirilip etkisi küçük gösterilmiştir.⁸⁵ Durum Çin'in bu kenti için de 1894 yılının Mart ayına kadar aynı şekilde devam etmiştir. Ancak geçen üç aylık sürenin ardından halk ve görevliler vebanın şiddeti karşısında dehşete düşerek hastalığın aslında hiç de basit şekilde yok olmayacağını farkına varmışlardır. Veba salgını neticesinde kısa sürede sadece Canton eyaletinde belediye sisteminin çöktüğü ve günlük hayatın felce uğradığı için kesin rakamlar olmamakla birlikte 40 ile 100 bin arasında insanın yaşamını yitirdiği kayıtlara geçmiştir.⁸⁶ Eskiçağdan beri ele geçirilen iskeletler üzerinde yapılan araştırmalarda vebaya temas eden insanların %80 gibi büyük bir çoğunluğunun öldüğü tespit edilirken, bu eyalette 50 ila 125 bin kişiye hastalığın bulaştığı, bunlardan da en iyimser tahminlere göre 10 bin ile 25 bin arasında insanın hayatta kaldığı düşünülmektedir.⁸⁷ Buradaki olayın dikkat çekici olmasının nedeni ise araştırma konusunu oluşturan Kara Ölüm'ün, beş asır sonra ilk ortaya çıktığı coğrafyada yeniden kendini göstermiş olmasıdır. Bu örnekler on dokuzuncu asrın ikinci yarısında Amerika kıtasında yaşanan benzer durumlar için de verilebilir.

Avrupalılar canlı ticari bağları sebebiyle Çin'de yaşanan bu olaydan endişe duymuşlardır. Zira Avrupalılar bu coğrafyada hem koloniler kurmuşlar hem de hammadde temini için güçlü gemi filoları sayesinde bölge ile Avrupa arasında önemli bir ticari rota geliştirmişlerdir. Bundan dolayı özellikle Kara Ölüm başta olmak üzere çeşitli vebaların hızla yayıldığını bildikleri için tamamen kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçmeyi düşündükleri sırada üslendikleri önemli bir liman olan Hong Kong'da da veba patlak vermiştir.⁸⁸ Bu gelişmeyle sarsılan Avrupalı yöneticiler vebanın kendi topraklarına taşınmaması için harekete geçmeyi kendileri açısından öncelikli alan ilan etmişlerdir. Avrupalılarca toplu önlemler alınması için iş birliğini geliştirme çabalarının başladığı tarihlerde Japon otoriteleri de harekete geçmiştir. Zira kendilerinin dibinde cereyan eden bu gelişmelerden endişeye duymaya başlayan Japon yöneticiler uzman doktorlarını bölgeye sevk ederek hastalığın teşhisi ve en azından kendilerine kadar ulaşmaması için bu etkili mücadelede yerlerini almışlardır.⁸⁹ Aşağıda, Çin'de ortaya çıkan bu vebadan kısa

---

⁸⁵ Guenter B. Risse, *Mending Bodies, Saving Souls A History of Hospitals*, Oxford University Press, New York, 1999, s. 344.

⁸⁶ Benedictow, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁷ Benedictow, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁸ Don Nardo, *The Black Death*, Lucent Books, Londra, 2011, s. 2-3.

⁸⁹ Emmeluth, *a.g.e.*, s. 12-13.

süre önce modern bilimin keşiflerine değindiğimizde bilim insanlarının artık sağlam mücadele yöntemlerine sahip olduklarını ve en önemlisi de neye karşı mücadeleye gireceklerini bilerek bölgeye hareket ettiklerini gördüğümüzde aslında tarihte yeni bir sayfanın da açıldığını da farkına varacağız.

Bu yeni süreçte vebanın artan şiddetine çareler üretmek için girişilecek mücadelede hızla yol kat etmek ve belli bir bilimsel metot izlenmek amacıyla bilim insanları kısa süre önce geliştirilen iki temel yöntem üzerinde durmuşlardır. Bunlardan ilki, modern sağlık bilimiyle birlikte ortaya çıkan *Bakteriyoloji* gibi önemli bir bilimden yararlanmaktı. Bakteriyoloji biliminin 1870 yılında keşfiyle birlikte bilim insanları pek çok salgın hastalığa neden olan mikro-organizmaları tespit etmişler ve mikroskop aracılığıyla bunları kategorize etme imkânına kavuşmuşlardır.⁹⁰ Bu yeni gelişme o kadar önemlidir ki, bu küçük ama ölümcül varlıkların hem kendileri hem de neden oldukları hastalıkların ne olduğu konusu açıklığa kavuşturulmaya başlanmıştır. Sağlık biliminin ortaya çıkarttığı bu devrimle dünya önemli bir gelişmeye adım atmıştır. Giriş kısmında da değinildiği üzere çiçek hastalığı, suçiçeği, kızamık, kabakulak, grip ve benzeri pek çok hastalık yüzyıllarca toplumlarda sayısız insanın hayatına mal olurken, artık hepsine neden olan bakteriler bu gelişmeyle bir bir keşfedilmeye başlanmıştır. Modern bakteriyoloji biliminin öncüleri bu hastalıkların neden oldukları mikro-organizmalara *Patojen* ismini vermişlerdir.⁹¹ Bilim insanları tüm bu adımları atarken söz konusu hastalıkların isimlendirmesini, yüzyıllarca çaresiz şekilde hayatını kaybettiklerini bildikleri insanlardan etkilenerek yapmışlardır. Ve insanlığın en büyük düşmanı olarak tanımladıkları bu sinsi mikroplara karşı çalışma grubu içerisinde yer alan önemli bir bilim insanı olan Aziz Georges'in da dediği gibi artık sürekli can alan Ejderhayı* öldürmeye karar vermişlerdir.⁹²

Patojen biliminin sağladığı katkılar sonucunda mikro-organizmaların keşfi yolundaki gelişmelerin verdiği hem bilimsel donanım hem de çalışma gruplarının yüzyıllarca görünmeyen düşmana karşı artık galip gelme arzusu, akılcı ve çözüm odaklı iş birliğine dayalı bir anlayışı ortaya çıkartmıştır. Bu anlayış ve hükümetlerin desteğiyle bilim adamları zaman kaybetmeden Çin'e hareket etmişlerdir. Her ne kadar bu çalışmaların sponsoru olan Avrupalı hükümetlerin vebanın kendilerine ulaşmaması ve sömürge bölgelerindeki kaynakları yitirmeme çabasıyla da yakından iltisaklı olsa da tarihte önemli bir adım attıklarını belirtmek gerekir. Bilim adamları bölgeye gitmeden önce vebaya karşı üç ana mücadele yöntemi üzerinde durmuşlardır. Bunlar:

---

⁹⁰ Susan Scott ve Christopher Duncan, *Return of the Black Death The World's Greatest Serial Killer*, John Wiley & Sons Ltd, Londra, 2004, s. 167.

⁹¹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 7-8.

* Yaygın olarak bir ejderin sırtındaki kör bir iskelet olarak tasvir edilen salgın figürü, ani ve kitlesel ölümlerin habercisiydi. Andrew Nikiforuk, *Maşşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim, İstanbul, 2016, s. 181.

⁹² Benedictow, *a.g.e.*, s. 10.

1-) Vebanın türüne göre aşı geliştirme

2-) Sağlık hizmetlerini merkezlerden taşraya kadar yayma

3-) Genel anlamda anti-salgın organizasyonları ve mücadele programı yaparak bunları genele yaymak şeklindedir.⁹³

Kara Ölüm'ün gerçek doğasını ifşa etmek için 1894 yılında zikredilen program çerçevesinde yapılan çalışmalarda, kısa süre önce gerçekleştirilen tıbbi devrimin tüm imkânları seferber edilerek Hong Kong'da ilk ve en önemli adım böylelikle atılmış oluyordu. Bu amaçla Japon ve Fransız hükümetleri ilk harekete geçen taraflar olmuşlar ve Hong Kong'a *Shibasabuto Kitasato* ve *Alexandre Yersin* isimli bakteriolistleri göndermişlerdir.⁹⁴Tarihe geçecek bu iki değerli bilim insanının Haziran ayında bölgeye intikalleriyle beraber ilk icraatları veba hastaneleri kurmak şeklinde olmuştur. Bu hastanelerde vebayla temas eden hastalar üzerinde yaptıkları deneyler ile birkaç hafta gibi kısa bir sürede yeni bir bakteri türünü keşfetmişlerdir.⁹⁵ Keşfi yapılan bakterinin kanda ve dokuda yaptığı hasarları inceleyip, bu duruma karşı tedavi yöntemleri geliştirmenin yanında hastalığı izole etmek gibi büyük bir başarıya da imza atmışlardır. Her iki bilim insanında ölü fareler üzerinde yaptıkları araştırmalarda benzer bakterilere rastlamaları, onların şüphelerini artırmıştır. Bu şüphe Kitasato ve Yersin'in çalışma sahalarını Hong Kong'dan başlayarak Canton ve Yünnan şehirlerine kadar genişleterek oradaki ölü fareleri de incelemeleri neden olmuştur. Geniş kapsamlı bu araştırmalarının sonucunda ise aynı bakterinin bulgularını elde etmişlerdir. ⁹⁶ İki bilim insanı tarafından birkaç haftalık çalışmayla elde edilen bulgular insanlık için büyük bir adım olmuştur. Bu büyük adımın anlamı ise 1350 yılında dünyada milyonlarca insanın hayatına mal olan Kara Ölüm'ün fare ve kemirgen gibi havyanlardan kaynaklı bir bakteriden türediğinin anlaşılmasıdır.⁹⁷ Dolayısıyla yeniden baş gösteren veba salgınında tüm buluntularıyla Kara Ölüm ile aynı olduğunu, modern teknoloji ve deney yoluyla ortaya koyarak kanıtlamışlardır.

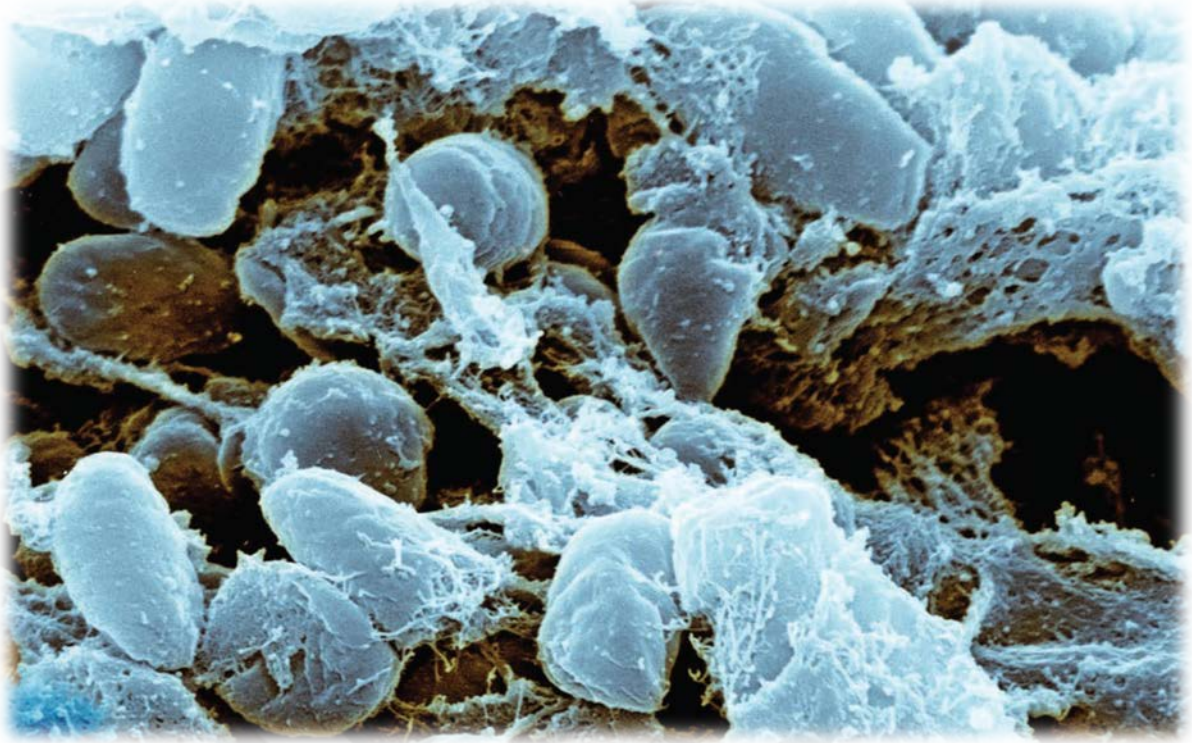
⁹³ Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 17.

⁹⁴ John Theilmann ve Frances Cate, "A Plague of Plagues: The Problem of Plague Diagnosis in Medieval England", *The Journal of Interdisciplinary History*, C. 37, No. 3, 2007, s. 371.

⁹⁵ David J. Bibel ve Arm T. H. Chen, "Diagnosis of Plague: an Analysis of the Yersin-Kitasato Controversy", *Bacteriological Reviews*, C. 40, No 3, 1976, s.633-451.

⁹⁶ Pam Robson, *All About The Great Plague*, Young Books, Londra, 1996, s. 8-9.

⁹⁷ David E. Davis, "The Scarcity of Rats and the Black Death: An Ecological History", *The Journal of Interdisciplinary History*, C. 16, No. 3, 1986, s. 455-470.

Resim 2.1. Yersinia Pestisi, (renkli bir taramalı elektron mikrografisinde resimlenmiştir) Kara Ölüm-Hıyarcıklı Vebasına neden olan mikroorganizma. Ortaçağda, enfekte fareleri ve kemirgenleri ısırın pireler tarafından insanlara bulaştırıldı.⁹⁸

Bilim insanlarının yukarıda üç madde ile özetlenen programları artık bu somut ve büyük keşif ile aktif bir hal alırken vebalara karşı mücadele nasıl yapılır, yeni uygulamalar daha da fazla nasıl geliştirilir, anti-veba önlemleri nasıl üretilebilir ve bir salgın ortaya çıktığında hastalığın türüne uygun aşılama ve tedavi yöntemleri nasıl uygulanır sorularının cevapları da netlik kazanmaya başlamıştır.⁹⁹ Söz konusu ölümcül bakterinin keşfiyle görüldüğü gibi insanlık tarihinin geçmişi aydınlatılırken geleceği de artık daha güvenli bir hal almaya başlamıştır.

Bu ölümcül bakterinin isminin neden Yersinia olduğu sorusu akla gelebilir. Bu sorunun cevabı ise oldukça basittir. Fransız bilim insanı Alexandre Yersin'in, Kitasato'dan birkaç gün önce bu bakteriyi keşfettiği ve daha net verilerle ortaya koyduğu için bilim dünyası literatürüne bu şekilde kaydedilmiştir.¹⁰⁰ Yersin aynı zamanda Kara Ölüm'ün ortaya çıkmasında farelerin

⁹⁸ Lester Little, "Plague Historians in Lab Coats", *Past & Present*, C. 213, S. 1, Kasım, 2011, s. 267-290; James Bolton, "Looking for Yersinia Pestis: Scientists, Historians and the Black Death", Linda Clark ve Carole Rawcliffe (edit.) *Society in an Age of Plague (The Fifteenth Century, XII)*, Boydell & Brewer Press, Woodbridge, 2013, s. 15-38; Green, *a.g.e.*, s. 9-26; Nardo, *a.g.e.*, s. 40.

⁹⁹ Horrox, *a.g.e.*, s. 5-6.

¹⁰⁰ Henry Freeman, *The Black Death A History From Beginning to End*, D.E. Press, Middletown, 2016, s. 9; Claire Throp (edit.), *The Horrors of the Bubonic Plague*, Capstone Press, Minnesota, 2018, s.39.

Alexandre Yersin 1863 yılında İsviçre'de doğdu. Fransa'ya taşınarak bilim eğitimi aldı. Bir süre buharlı gemilerde doktor olarak çalıştı. 1892 yılında kendisinin uluslararası alanda tanınmasını sağlayan kolonyal sağlık servise katıldı. Hıyarcıklı vebasını (bubonic plague) keşfettiği bakteriyi kendi adını vererek bilim literatürüne geçirdi. Yersin, Vietnam'da uzun süre yaşadıkten sonra 1943 yılında öldü.

rolleriyle ilgili kesin veriler ortaya koyarak, ortaçağın en ölümcül salgının bu canlılardan insanlara bulaştığını dünya kamuoyuna da bildirmiştir. 1923 yılında Pasteur Enstitüsü kurucusu olan Louis Pasteur, bu bakteriye *Pasteurella Pestis* adını vermişse de 1954 yılında bilim çevrelerinde tekrar *Yersinia Pestis* şeklinde anılmaya başlanan bakterinin bilim literatürüne resmi anlamda bu isimle girişi ise 1980 yılında olmuştur.

Yersinia Pestis üzerine yapılan tüm bu araştırmaların üzerine Haziran 2019 yılında yeni ve oldukça dikkat çekici bir keşif daha eklenmiştir. Almanya’da bulunan *Max Planck İnsanlık Tarihi Bilimi Enstitüsü* bünyesinde bir araya gelen uluslararası araştırmacılar, bakterinin mikroevrimini incelemek üzere Büyük Britanya, İspanya, Avusturya ve Almanya’nın da aralarında bulunduğu 21 arkeolojik sit alanda bulunan insan kalıntılarının büyük çoğunluğunu Yersinia Pestis tespiti için taralar ve 8 tane yeni genom oluşturdular. Haritası çıkartılan bu yeni sekiz genomun filogenetik analizinin gösterdiği bulguya göre: “Altıncı ve sekizinci yüzyıllar arasında daha önce kayda dahi geçmemiş Yersinia Pestis çeşitliliği olduğu ortaya çıkartılırken, Avrupa’da çok sayıda farklı Yersinia Pestis alttür grupları (strain) olduğu anlaşılmıştır.” Böylelikle Birinci Pandeminin devam etti 200 yıl boyunca bu yeni keşfi yapılan genomların aynı bölgede beraber olabildikleri gibi yeni bir sonuca da ulaşılmıştır. Aynı inceleme sonucunda bu araştırma konusu içinde önem arz eden bir başka bilgiye göre ise Anglo-Sakson yerleşim birimi olan Edix Hill’den toplanan veriler sayesinde Britanya Adalarındaki ilk veba kanıtı da bulunmuş oldu. Edix Hill’den ele geçirilen bulguların tahlilini yapan bilim insanları, ilk pandemi döneminin yaşandığı süreçte (Justinyen Vebası) söz konusu genomun Britanya Adalarında 544 yılında çok da fazla bahsedilmese de etkili olduğu bilinen salgınla doğrudan bir bağlantısı olduğu kanısına ulaştılar.¹⁰¹

Araştırmacıların ortaya koyduğu diğer önemli bir husus da Yersinia pestis soyunun Birinci Pandemiden yüzyıllar önce Orta Asya’da ortaya çıkmış olabileceği yönündedir. Çünkü klasik anlamda Justinyen vebasının odak noktası olarak Afrika işaret edilmekteydi. Ancak yine de Justinyen vebasının 541 yılında Mısır’da patlak vermesinden önceki kökenini açıklamakta yetersiz kalındığının da altı çizilmektedir. Bütün genomların tek bir soydan gelmesi, vebanın, Avrupa ve Akdeniz’de bu süreç boyunca tekrar tekrar ortaya çıkmak yerine neden kalıcı olduğunu da açıklamaktadır. Yersinia Pestisin alttür gruplarının genom haritası daha pek çok yeni bilgileri de barındırmaktadır.

---

¹⁰¹ Marcel Keller, Maria A. Spyrou, Christiana L. Scheib, Gunnar U. Neumann, Andreas Kröpelin, Brigitte Haas-Gebhard, Bernd Päffgen, Jochen Haberstroh, Albert Ribera Lacombe, Claude Raynaud, Craig Cessford, Raphaël Durand, Peter Stadler, Kathrin Nägele, Jessica S. Bates, Bernd Trautmann, Sarah A. Inskip, Joris Peters, John E. Robb, Toomas Kivisild, Dominique Castex, Michael McCormick, Kirsten I. Bos, Michaela Harbeck, Alexander Herbig ve Johannes Krause, “Ancient Yersinia pestis genomes from across Western Europe reveal early diversification during the First Pandemic (541–750)”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, C. 116, No. 25, 2019, s. 12363–12372.

2.3. Farelerden İnsanlara: Veba Hakkında Bilinmezliğin Aşılması

Bu önemli bilimsel keşfin ardından bilim dünyasındaki insanlar önemli bir sorunun arkasına takılarak, bakterisi tespit edilen bu hastalığın tam anlamıyla nasıl oluştuğu ve insanlar üzerinde ne gibi belirti ve tahribatlara yol açtığını anlamak için komisyonlar kurmuşlardır. Bakterioloji çalışmaları ilk ortaya çıktığında bu yeni keşfinde verdiği heyecanla bilim adamları veba salgının nasıl ortaya çıktığını, ne gibi evrimler geçirdiğini, bu hızlı yayılışını neye borçlu olduğunu ilk aşamada tespit edememişlerdir. Pratik mücadele yöntemlerinin tespiti konusunda hızlı davranamamışlardır. Ancak konunun en önemli aşaması da budur. Çünkü bataklıktaki sivrisinekleri öldürmek faydasız iken o bölgeyi kurutmak daima en köklü çözüm olmuştur. Yukarıda ayrıntılarına değinilen 1894 vebasının diğer salgın hastalıklardan ayırt edici özelliğinin yanı sıra Kara Ölüm'le aynı olmasının nedeni ise insanlar üzerinde gösterdiği semptomlarının hepsinin 1348-1352 yılında yaşanan salgınla benzer değil aynı nitelikte olmasıdır. Hastalığın insan anatomisinde meydana getirdiği ilk semptomları ise bağırsaklara giren virüsün bir alanda hızla üremesinin ardından üç ila sekiz gün içerisinde kendisini göstermesiyle gerçekleşmesidir.¹⁰² Veba mikrobuna maruz kalan insanlarda en belirgin semptomlar, yüksek ateş sonucu havale, üşüme duygusu, baş ağrısı, ishal ve geçmişte yaşanan Kara Ölüm'de olduğu gibi kurbanların vücutlarında da bir ya da birkaç tane hıyarcık-şişmeler (bubonic) çıkmasıdır. Bu hıyarcıklar sıklıkla kasık, bacak ve koltukaltlarında belirti göstermesinin yanı sıra nadiren vücudun diğer bölgelerinde de görülebilmektedir.¹⁰³ Hıyarcıklar şişerek içleri irinle dolar ve kısa süre sonra da patlayarak akmaya başlar. Hastanın vücut sistemini tümünden etkileyen bu hastalık deri altında ve iç organlarda kanamalara neden olduğu için başladığı anda akan kanın birikmesi sonucu ciltte siyah lekeler oluşturmaktadır. Vebanın bu belirtilerine atfen Kara Ölüm ismiyle anıldığına daha önce de dikkat çekilmişti.

Bu yüzden 1350 ve 1894 vebalarının ortak yani aynı tür bakterinin (Yersine pestis) neden olduğunu saptayan bilim insanları, ikinci veba salgınına da bilim teriminde gösterdiği semptomlarına atıfta bulunarak Hıyarcıklı Vebası (Bubonic Plague) demişlerdir.¹⁰⁴ Ancak aşığıda açıklanacağı üzere vebanın daha da ölümcül olan iki formu daha vardır.

---

¹⁰² Bertram M. H. Rogers ve J. Foster Palmer, "The Black Death", *The British Medical Journal*, C. 2, No. 2552, Kasım 27, 1909, s. 1580.

¹⁰³ Horrox, *a.g.e.*, s. 5; Ziegler, *a.g.e.*, s. 14; Benedictow, *a.g.e.*, s. 11; Nardo, *a.g.e.*, s. 42; Bryn Barnard, *Outbreak: Plagues that Changed History*, Random House Children's Books, New York, 2005, s. 8.

¹⁰⁴ Theilmann ve Cate, *a.g.m.*, s. 372-373.

1. Femoral bubo.

2. Cervical bubo.

3. Axillary bubo.

Resim 2.2. Hıyarcıklı vebasına yakalanan insanların vücutlarında hıyarcıkların (buboniklerin) en sık görüldüğü kısımlar: boyun, koltukaltı ve kasık.¹⁰⁵

Mikroorganizmaların saldırısına karşı vücudun birincil savunması olan lenf bezleri konsantrasyonlarına sahip yerlerde gelişen hıyarcıklar ve vebalı bakterilerin neden olduğu enfeksiyonun, lenf düğümlerinin yapısını bozarak hastalığın ortaya çıkmasını sağladığı, yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır.¹⁰⁶ Ancak veba bakterisinin bu şekilde tanımlanmış olmasıyla beraber, mikrobu nasıl ve nereden meydana geldiğinin tespiti konusuna ilk başlarda bir açıklama getirilememiştir.

¹⁰⁵ Anna Louise DesOrmeaux, *The Black Death and Its Effect on Fourteenth and Fifteenth-Century Art*, Submitted to the Graduate Faculty of the Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Louisiana, 2007, s. 3.

¹⁰⁶ WHO, s. 43-44.

Yersinia pestis bakterisinin Hong Kong ile başlayan keşfi süreci kuşkusuz burada girişilen çabalar açısından milat özelliğindedir. Tıpkı Kara Ölüm'de olduğu gibi kalabalık nüfusa sahip bu Çin limanından, veba buharlı gemilerle Hindistan, Endonezya, Avustralya, Amerika ve en nihayetinde Britanya sahillerine kadar uzun bir seyahat süreci yaşamıştır.¹⁰⁷ Vebanın ölüm yolculuğu az gelişmiş, kalabalık ve fakirlikte alt seviyelerde yer alan Hindistan'da milyonlarca insanın hayatına mal olmuştur. Bu noktada Hindistan'a vebalar diyarı denirse çok da abartı olmayacaktır. Zira ülke 1898-1948 arasında 12.597.789 insanını vebalara kurban vermiştir.¹⁰⁸ Daha önce de değinildiği üzere bu coğrafyada pek çok koloni sahibi olan Birleşik Krallık tamamen kendi çıkarları için de olsa harekete geçerken ne yapacağını pek de bilmeyerek vebaya karşı geleneksel Avrupa önlemlerine başvurmakla girişimlerini başlatmıştır. Ancak, gelişmiş sanayi öncesi Avrupa'da bu salgın önleyici tedbirler, çok çeşitli inanç, kültür, eğitim seviyesi, örgüt geleneği ve çok karmaşık bölünmüş nüfusa sahip olunması sebebiyle sadece başlangıç seviyesinde bir başarıya sahipti.¹⁰⁹

Bu bölünmüşlüğü ve organizasyon dağınıklığını ortadan kaldırmak isteyen bilim insanları 1905 yılında *Hindistan Veba Komisyonu* adında bir kurul oluşturdular.¹¹⁰ Bu kurulda önemli bilim insanları olmakla birlikte çoğunluk İngiliz bilim adamlarından ve entomolojistlerden (böcekbilimciler) oluşuyordu.¹¹¹ Entomolojistlerin komisyona dâhil olmalarındaki amaç, veba sebepli ölümlerin yerleşim yerlerinin çevrelerinde sıklıkla karşılaşılan ölü farelerden kaynaklandığını ve pireler vasıtasıyla da insanlara taşındığından şüphe ediliyor olmasıydı. Bir İngiliz entomolojist olan W. Glen Liston, Bombay'da vebanın dağılmasını araştırırken ölümlere maruz kalmış yerleşim birimlerinde pireler toplamaya başlayarak bunların yarısından fazlasının aslında normal hayvanlardan ziyade kara sıçanların vücutlarında yaşadığı sonucuna varmıştır. Ve bu ilginç sonuç sayesinde hastalıkla kara sıçanların ve pirelerin ilişkisini açığa çıkartmıştır.¹¹² Liston, ilk başta pek çok ölü fare ile çok sayıda insan kaybını açıklamak için kurduğu teoride zorluk çekmiştir. Açıklamalarını net bir zemine oturtmak için yeniden doğrudan ölü farelerden pire örnekleri alarak, bunların ölen farelerden beslenemediği bu yüzdende açlık çekmeleri sebebiyle insanlara yöneldikleri sonucuna varmıştır. Liston'un bu tespiti Hindistan Veba Komisyonunca da doğrulanmıştır. Çünkü yerleşim bölgelerinde nadiren

---

¹⁰⁷ Benedictow, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁰⁸ World Health Organization Monograph Series, *Plague*, Geneva, 1954, s. 26.

¹⁰⁹ Bladen, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹⁰ Herlihy, *a.g.e.*, s. 21.

¹¹¹ İngilizlerin kolonyal Hindistan'da veba üzerine yürüttükleri çalışmalar ve Kara Ölüm hakkında o dönem yapılanlar hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. "Bubonic Plague: The First Pandemic" Science Museum: Exploring the History of Medicine. London Science Museum (25 Nisan 2019)

¹¹² Aberth, *a.g.e.*, s. 23.

görülen bu küçük canlıların agresif şekilde habitatlarını terk ederek insanların toplandıkları yerlerde varlık gösterdikleri, o dönem komisyon tarafından da tespit edilmiştir.¹¹³

Hindistan Veba Komisyonu üyeleri, ilk işe girişmeleriyle beraber bir dizi önemli keşif ve tespitler yaparak çok daha rahat gözlemler ortaya koymuşlardır. Komisyon, yaşanan hastalığın bir kemirgenden kaynaklı olduğuna kesin kanaat getirerek enfekte olmuş yabancı kemirgen popülasyonlarının ölmeden önce veba salgınının dağılmaması için bir nevi baraj görevi gördükleri tespitinde bulunmuşlardır.¹¹⁴ Dünyanın pek çok yerine bakıldığında kemirgenlerin büyük çoğunluğunun koloni yahut grup şeklinde yaşadığı, türeyen bu mikrobunda küçük canlılar arasında vebanın hızla yayılmasını kolaylaştırdığı tespiti yapılabilir. Böyle bir kümelenmeye sahip kemirgen popülasyonu, kurul tarafından veba odağı (plague focus) olarak adlandırılmıştır.¹¹⁵ Bu salgın hastalığın ilk olarak yabancı kemirgenler arasında patlak verdiği, birbirlerine hızla bulaştıktan sonra sıranın insanlara geldiği ve bu sürecin bir halka şeklinde ilerlediği, komisyonca geliştirilen en sağlam teori olmuştur. Komisyonun, veba bakterisinin genelde kemirgenlerde özelde ise kara sıçanlarda (*rattus rattus*) daha çok olduğu tespiti yerinde iken insanlara neden herhangi bir hayvandan değil de sıçanlardan geçtiği sorusu akla gelebilir.¹¹⁶ Sıçanların evlerde, tahıl ambarlarında, ahırlarda yani insanların bütün yaşam sahalarında olduğu, yarı evcil halde yaşadıkları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu sorunun cevabı açıklığa kavuşmaktadır. Kara sıçanların beslenme alışkanlığına bakıldığında tahıl ağırlıklı olduğu, bu yüzdende sıklıkla odalarda yaşadıkları ve ev faresi ismi kazacak kadar insanlarla özdeşleşmiş oldukları bilinmektedir. Bu küçük canlılar aynı zamanda klasik gemi sıçanlarıdır ve Kara Ölüm'de aktif rol alan kemirgenlerdir.

---

¹¹³ John Hatcher, *Plague, Population and the English Economy 1348-1530*, Christi College Press, Cambridge, 1977, s. 14.

¹¹⁴ WHO, s. 13-14.

¹¹⁵ M. J. Keeling ve C. A. Gilligan, "Bubonic Plague: A Meta-Population Model of a Zoonosis", *Proceedings of the Royal Society of London Biological Sciences*, 2000, s. 2219-2230.

¹¹⁶ Davis, *a.g.m.*, s. 455-460.

Resim 2.3. Kara Ölüm'ün bu kadar etkili olmasında kemirgenler familyasından kara sıçanlar (*rattus rattus*) önemli bir yere sahiptir.¹¹⁷

Tüm gelişmeler neticesinde anlaşıldığına göre vebanın üç çeşit formu tespit edilmiştir:¹¹⁸ Hıyarcıklı vebası, akciğer (pnömonik) vebası ve septisemik veba. Pire ısırığı ile bulaşan ve en sık görülen veba türü hıyarcıklı (bubonic) olanıdır. Baş dönmesi, bulantı, kusma, yüksek ateş ve ışığa duyarlılık hastalığın en önemli belirtileridir. Yüksek ateşle birlikte hasta halüsinasyonlar görmeye başlar ve nihayetinde koltuk altı, kasık ve bazı bölgelerde oluşan şişlikler, irin dolu torbalara dönüşerek bir hafta içerisinde ölüm gerçekleşir. Ölüm oranı %20-75 civarındadır. Kara Ölüm ve ardından cereyan eden türdeş olaylarda en fazla can kaybına hıyarcıklı vebası neden olmuştur. Akciğer (pnömonik) ve septisemik vebanın en büyük belirtileri deride pullanma dökülme ve yüksek ateştir ve ölüm oranı %95-100 arasında seyretmektedir. Akciğer vebası öksürükle, nefes yoluyla ve dokunarak geçtiğinden en tehlikeli olanıdır.

¹¹⁷ Michael McCormick, "Rats, Communications, and Plague: Toward an Ecological History" *Journal of Interdisciplinary History*, S. 34, No. 1, 2003, s. 1-25.

¹¹⁸ Herlihy, *a.g.e.*, s. 20-23; Nardo, *a.g.e.*, s. 48.

2.4. Vebanın Baş Sorumluları: Pireler

2.4.1. *Xenopsylla Cheopis* Pireleri ve Habitatları

Komisyonun çalışmalarına ve pireler konusuna ayrıntılarıyla girmeden önce pireler konusunda Avrupalılardan yaklaşık iki asır önce yazdığı seyahatnamesinde önemli tespitleri olan *Türk Seyyah Evliya Çelebi*'nin aşağıda yer alan sözleri oldukça dikkat çekicidir:

Ne pire her biri bir zerk idici div-i hücum
Ne pire bilmez aman, vermez aman cana kıyar
Pire bir heybet ile halka hücum eyledi kim
Div bu yerde eğer bağlasalar ide firar.¹¹⁹

Evliya Çelebi, Baba Abdi-i Horasani'den alıntı olduğunu belirttiği bu beyitleri, Balıkesir'e gerçekleştirdiği bir ziyaret esnasında orada fazlaca bulunduğunu söylediği pirelerden rahatsız olduğu için yazmıştır. Her ne kadar bu beyitler oluşturulurken bilimsel herhangi bir tıbbi alt yapısı oluşturulmamışsa da Osmanlı İmparatorluğundaki tebaanın erken devirlerde dahi pireleri zehir enjekte edici olarak gördüğünün anlaşılması bakımından önemi bulunmaktadır.

Tekrar fare-pire birleşiminin ortaya çıkarttığı vebaya dönüldüğünde ev faresi de denen bu kemirgenlerin (*Rattus rattus*) sayısının çok olmasının yanı sıra insanlarla bu kadar yakın temas bulunuyor olması da Hıyarcıklı vebasının büyük ölçüde ilerlemesinin temel nedenidir. Komisyon, farelerin sadece *Xenopsylla Cheopis* (Fare ve insandan başka birçok kemirgenin kanını emerek yaşayabilen veba bulaştırıcı ve fare şeridine arakonakçı, sarı kestane rengine de pire: Doğu fare piresi) adında pireleri bulunduğunda hıyarcıklı vebasını bulaştırdıklarını kanıtlayan kapsamlı deneyler gerçekleştirmiştir.¹²⁰ Pireler üzerine ilk kez gerçekleştirilen çalışmalarda bu önemli bulgunun elde edilmesinin bir sonucu olarak *Pulex İrritans* adında Hindistan'da sıkça rastlanan insan pirelerinin vebada doğrudan bir rolleri olmadığı, onun yerine *Xenopsylla Cheopis* pirelerinin asıl mikrop taşıyıcılar olmasının yanında diğer pireleri de etkiledikleri ortaya çıkarılmıştır.¹²¹ Bu konuda önemli araştırmalar yapmış değerli bir bilim insanı olan Already Charles Martin'in, 1913 yılında *Royal College of Physicians*'de yaptığı bir konuşma esnasında *Xenopsylla Cheopis* piresi üzerine önemli tespitler içeren şu demeci vermiştir:

A variation of the plague bacillus in the direction of greater infectivity, with perhaps diminished toxicity leading to a higher degree of septicaemia in man, would permit of direct transmission by human fleas. Bubonic plague would then be independent of the rat, and

¹¹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 214–215.

¹²⁰ Charles River, *The History and Legacy of The Middle Ages Deadliest Plague*, Free Books, Middletown, 2016, s. 5-6.

¹²¹ Benedictow, *a.g.e.*, s. 13.

spread directly from rat to rat, rat to man, man to man. For several reasons it seems to me not improbable that this may have happened in the plagues of the middle ages.¹²²

Martin'in bu tespitinde ortaya koyduğu gibi hastalığın bulaşma seyri üzerine komisyonun bilgilerini tasdik etmekle birlikte kendisi yeni bir teori olarak insan pirelerinin de hayvan pireleri tarafından mutasyona uğratarak tehlikeli bir hal aldıklarını iddia etmektedir. Komisyonun bu konuda bir bulgusu olmasa da yaptığı keşif ile başından beri veba üzerine geliştirilen teorilerde büyük bir sorunu bu şekilde çözüme kavuşturmuştur. Bu çözümün anlamı ise vebanın insandan insana değil, fareden fareye ve fareden pireler aracılığıyla insana geçtiği gerçeğinin gün yüzüne çıkarılmasıdır. O halde, Kara Ölüm hakkında XX. yüzyıl başında yapılan bu keşif ortaçağda damga vuran görünmeyen düşmanı da gün yüzüne çıkartmış oluyordu.

Resim 2.4. Fare pirelerinin, veba için bir taşıyıcı olduğunun keşfedilmesiyle, bu hastalığın fareden-fareye, fareden-insana atlayarak kan tüketici enfeksiyonlarını yayıldığı tespit edilmiştir.¹²³

Kısaca boyutları küçük ama etkileri ölümcül olan taşıyıcı pireler ve yaşam alanı buldukları uygun iklim özellikleri hakkında Avrupa ve diğer ülkelerden önemli bilim insanlarının XIX. ve XX. yüzyılda yaptıkları çalışmalara bakılırsa, Kara Ölüm'de oynadıkları rol daha iyi anlaşılacaktır. Komisyonun araştırma sahasını Asya'da başlatması bu bölge ile Avrupa arasında ilgi çekici ölçüde bir benzerliği de ortaya çıkartmıştır: "Siyah fare popülasyonu enzootik* deposu olarak ortaçağdan yeniçağda kadar Avrupa'da aktif rol oynamıştır."¹²⁴ Ancak

¹²² Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 37.

¹²³ Eric Croddy, Clarisa Perez Armendariz ve John Hart, *Chemical and Biological Warfare*, Springer Science Business Media, New York, 2002, s. 231.

* Enzootik: Belirli bir bölgedeki veya belirli bir mevsimde, hayvanlara düzenli olarak zarar veren bir hastalık.

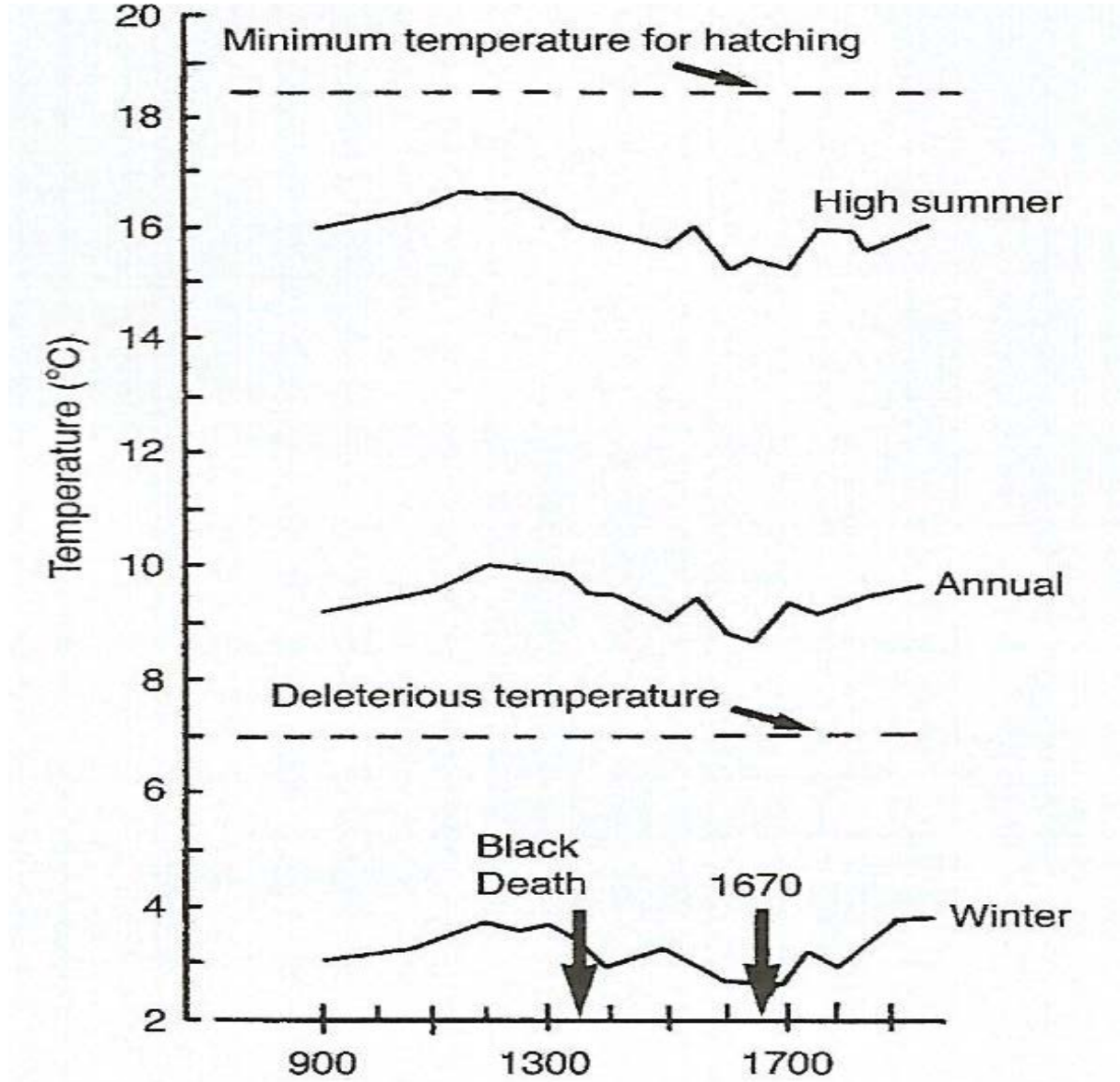
farelere atfedilen bu önemle birlikte klasik veba modellerinde taşıyıcı böceklerin oynadıkları ikincil faktöre daha yakından bakmak işleri biraz karmaşıklaştırmıştır. Bu hususta Benedictow, Cohn, Croddy ve Bisgaard-Sondergaard gibi konu üzerinde kafa yormuş önemli isimler ikili faktör üzerinde durarak, iklim ve taşıyıcı vektörlerin (mikroplu böceklerin) bir konseptte incelenmesini önermişlerdir. Bu noktada komisyonda görev alan İngiliz bilim insanlarının geçmişte yaşanan ve o devirde tekrar eden Kara Ölüm'ün yayılmasında dikkatleri iklime çektikleri, yazılan raporlarda yer alırken, onlara göre sıcaklığın 30°C'nin üstüne çıkması salgının radikal seviyelere ulaşmasını sağlayan belirleyici faktör olmuştur.¹²⁵ Bu noktada İngiliz meteoroloji uzmanlarının Avrupa'da ki mevsim sıcaklıkları üzerine yaptıkları araştırmaları, komisyondaki İngiliz tıpçıları tarafından örnek göstermişlerdir. Ve bu ilişki sonucunda sıcaklığın arttığı dönemlerde salgının da daha hızlı ilerlediği yönündeki tezleri diğer bilim insanlarınca da ilgiyle izlenmiştir. İngilizler açısından bu açıklamanın temel noktası pirelerin fizyolojik özellikleriydi. Çünkü pirenin memelilere, oldukça ölümcül nitelikte olan virüsü bulaştırma yetenekleri sıcaklıklarla aynı düzlemde ilerliyordu.¹²⁶

---

¹²⁴ Nükhet Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World The Ottoman Experience, 1347-1600*, Cambridge University Press, New York, 2015, s. 7. (Akdeniz Dünyası ve Osmanlı Coğrafya üzerinde vebayı değerlendiren önemli çalışmalardandır.)

¹²⁵ Ole G. Moseng, "Climate, Ecology and Plague: The Second and the Thirt Pandemic Reconsidered", Lars Bisgaard ve Leif Sondeergaard (edit.) *a.g.e.*, s. 32.

¹²⁶ *The Journal of Hygiene*, C. VIII, 1908, s. 266-301.

Grafik 2.1. İngiltere için 900-1900 yılları arasında tahmini sıcaklık değerleri. Kara ölüm koyu okla gösterilmiştir. Pirelerin kuluçka ve yetişkinlik öncesi aşamalarında minimum sıcaklık değerlerinin bu canlılar için zararlı olduğu saptanmıştır.¹²⁷

İngiliz entomolojist A. W. Bacot, 1914 yılında yaptığı bir çalışmada Hindistan'da keşfedilen kara sıçan pirelerinin (*Xenopsylla Cheopis*) 7°C'nin altındaki sıcaklıklarda yaşayamadığı tezini ileri sürmüştür.¹²⁸ Buradaki verilerin sıcaklık bazlı oluşu, Ortaçağ Avrupa'sında ki ısı değişimlerinin artı-eksi eğilimlerindeki dalgalanmaları göz önünde bulundurulduğunda bu küçük canlıların kendilerini iyi şekilde kamufle ettikleri ya da kökten yok oldukları gibi bir anlamı beraberinde getirmektedir. Bizi bu sonuca götüren ise pirelerin özellikle de *Xenopsylla Cheopis* türünün yaşam döngüsünün devamı niteliğinde olan

¹²⁷ Scott ve Duncan, *Biology of Plagues: Evidence from Historical Populations*, s. 60.

¹²⁸ A. W. Bacot ve C. J. Martin, "Observations on the Mechanism of the Transmission of Plague by Fleas", *Journal of Hygiene*, C. XIII, 1914.

yumurtalarının, 15°C'nin altındaki sıcaklıklarda açılmadığı dolayısıyla ortalama sıcaklığın dahi bu rakamın altında olmasının bu küçük canlıları yok edeceğidir. Bu bilgi çerçevesinde ortaçağda, Avrupa ve Büyük Britanya adasında vebanın dağılışı ve egemenlik sahası için muhtemel bir sıcaklık sınırı olduğu ve bu şekilde hastalığın zemin kazandığı tespiti yapılabilir.¹²⁹ Bacot'un kara fare pireleri üzerine yaptığı tespitinde kimi açmazlar olmakla birlikte diğer tür pireler içerisinde bulunan, insan piresi olarak bilinen *Pulex İrritans* ve Avrupa fare piresi olarak bilinen *Nosopsyllus Fasciatus* türünün 5°C'nin altındaki sıcaklıklarda dahi yaşama imkânı bulacağı gibi önemli ve doğru tespitleri de vardır.¹³⁰

Bacot'un bu tespiti ise 1975 yılına gelindiğinde iki Rus böcekbilimci olan V. A. Bibikova ve F. Zhovtyi tarafından doğrulanmıştır. Bu iki isim, kara fare pirelerinin yaşaması için 20 ile 40°C arasında bir sıcaklık gerektiği, Avrupa karasındaki *Xenopsylla Cheopis* dışındaki pirelerin sıfır ve daha aşağı derecede yaşayabildiği tespitinde bulunmuşlardır.¹³¹ Rus bilim adamlarına göre, *Xenopsylla Cheopis* yani Kara Ölüm'ün baş sorumlusu olan pire türü de hiçbir zaman Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya, İsviçre, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda gibi sıcaklığın düşük seviyelerde olduğu ülkelerde yaşama imkânı bulamamışken, Fransa ve Büyük Britanya adasında da oldukça kısıtlı habitatları olmuştur.¹³² Modern haritalara dayalı olarak ortaçağda pirelerin dağılımı üzerine yapılan spekülasyonlar ile ilgili bariz problemler vardır. Ancak sonuç olarak, yapılan arkeo-entomolojik keşifler bu tezi de bir miktar güçlendirmiştir. Fransız ve İngiliz araştırmacılar, *Xenopsylla Cheopis* türünün, ortaçağ sitelerinin hiçbirinde izini bulamadıklarını, birkaç *Nosopsyllus Fasciatus*'u gördüklerini ve hemen hemen her yerde ve her zaman *Pulex İrritans*'ın bol olduğu sonucuna varmışlardır.¹³³ Yapılan arkeolojik kazılarda Martin'in, Royal College of Physicians'de yaptığı konuşmasını haklı çıkartarak, insan pirelerinin Kara Ölüm karşısında mutasyona uğradığını ve tehlikesizken siyah fare pireleri gibi mikrobik yüklü hale geldiklerini belirttiği savını doğrulamaktadır. Pireler üzerine XX. asrın başında geliştirilmeye başlanan ve 1980'li yıllarda Avrupa'da önemli kongreler düzenlenen çalışmalarda bu canlıların salgında oynadıkları roller farklı perspektiflerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Hindistan Veba komisyonunca tespit edilen, adına da hıyarcıklı vebasası denen salgın hastalığın özellikle siyah fare piresi üzerine yapılan araştırmalar sayesinde, Kara Ölüm'ün kendisi olduğu tespit edilmiştir. Aralarında yaklaşık beş asır gibi uzun bir zaman dilimi bulunmasına rağmen bu dönemde Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerinde meydana gelen çeşitli

---

¹²⁹ Scott, *Biology of Plagues: Evidence from Historical Populations*, s. 58.

¹³⁰ Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹³¹ V. A. Bibikova ve I. F. Zhovtyi, *Review of Certain Studies of Fleas in the USSR, 1967-1976*, R. Traub, H. Starcke (edit.), *Fleas*, Preceedings of the International Conference on Fleas, Aston Wold, Petersburg Haziran 1977, Rotterdam, 1980.

¹³² Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 32.

¹³³ Patrick Ottaway, *Archaeology in British Towns*, Routledge Press, Londra, 2005, s. 36-37.

salgınların hiçbiri Kara Ölüm'ün semptomlarını göstermemiştir. Bu iki vebanın da aynı olduğunun bir diğer kanıtı ise yirminci yüzyılın başında bilim insanlarınca İngiltere'de yapılan kazılarda Kara Ölüm'den dolayı ölenlerin gömüldükleri mezarlıklardan alınan iskelet örnekleri ve fare kemikleri ile komisyon tarafından tahlil edilen ölü insan ve fare verilerinin karşılaştırılmasıyla saptanmış ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan hastalık üzerindeki sis perdesi de aralanmıştır.¹³⁴

2.4.2. Xenopsylla Cheopis Pirelerinin Mikrobiyolojik Etkileri

Komisyon tarafından yapılan bu büyük keşfin ardından insan kanına doğrudan karışan veba bakterisi üzerine çalışmalar derinleştirilmiştir. Siyah fare pirelerinin söz konusu hastalıktaki başat rolleri onların kan emici böcekler olmasından kaynaklanıyordu. Bu özelliklerinden dolayı fare kanı ya da insan kanı fark etmeksizin bu küçük canlıların doğrudan kan sistemlerini hedef alması esnasında bakterilerini enjekte ettiği, bu kurulda görev alan bilim insanlarınca tespit edilmiştir. Tamamen kandan beslenen pirelerin önce fareler arasında ardından da insanlar arasında bu hastalığı hem bulaştırdığı hem de yaydığı tanısı konmuştur. Ancak Hindistan Veba Komisyonu tarafından bu tespitin önemi, hastalık bakterisinin fare ve insan kanında ne oranda üreme imkânı bulduğu gibi karmaşık bir soruyu aydınlatmaktı.¹³⁵

Komisyonun çalışmalarını bu derece genişletmesinden kısa süre önce, 1902 yılında Bombay'da bulunan Maratha kliniğindeki doktorlar bin vebalı insan üzerinde bir dizi tahlil gerçekleştirmişlerdir. Doktorlar bu çalışmalarını sürdürürken, kanlarında veba tespit ettikleri hastaların %43'ü hayatını kaybetmiştir.¹³⁶ Ancak hastaların kliniğe geldiklerinde artık veba sebebiyle kurtarılamayacak seviyelerde olduğu, yarısının virüsün kanlarına geçmesi, yarısının da henüz bu seviyeye ulaşmadan bağışıklık sisteminin çökmesi sebebiyle hayatını kaybettiği raporlanmıştır.¹³⁷ Bu başarısız sonuç neticesinde, insanların hepsinin üzerinde kapsamlı çalışmalar yapılamayarak kandaki bakteri oranının ne düzeylerde olduğu doğru şekilde saptanamamış ve çalışma herhangi bir netliğe kavuşturulamamıştır. Yarım kalan bu önemli çalışmayı tamamlama düşüncesinde olan komisyon araştırma konusunu bu yönde genişletmiştir.

Komisyonadaki bilim insanları ilk olarak bir pirenin boyutlarını temel alarak (bir dişi pire yaklaşık 2 mm uzunluğundadır) mideleri nispetinde beslenme kapasitelerini ölçtüklerinde bu

---

¹³⁴ Ottawa, *a.g.e.*, s. 197.

¹³⁵ Hindistan Veba Komisyonunun tüm çalışmaları 1906-1914 yılları arasında *The Journal of Hygiene* dergisinde toplanmıştır. Dergi daha sonra Cambridge Üniversitesi bünyesine dahil olarak bilimsel keşif sürecini sürdürmüştür.

¹³⁶ Ole J. Benedictow, *The Black Death and Later Plague Epidemics in the Nordic Countries: Perspectives and Controversies*, De Gruyter Press, Oslo, 2015, s. 194.

¹³⁷ Lynne Elliott, *Medieval Medicine and the Plague*, Crabtree Publishing Company, Londra, 2006, s. 18-19.

küçük varlıkların mide kapasitelerinin ancak 0.5 c.mm (küp) olduğu tespitinde bulunmuşlardır.¹³⁸ Bu sayısal verinin anlamı ise pirelerin bir veba bakterisine bulaştırılabilmesi için, ortalama olarak c.c. (santimetre küp) başına 2.000 vebalı bakteri içeren kan emmek zorunda olduğudur. Bu önemli bulguyu elde eden komisyon daha sonra vebalı hastalardan düzenli olarak alınan kan numunelerinden çizelgeler oluşturarak, her hastanın örneğini sadece bakteri olup olmadığını görmek için değil aynı zamanda bakteriyel olup olmadığını test ederek, c.c. başına kandaki bakteri sayısını da saptama yoluna gitmiştir. Hastalığı iyileştirebilecek hiçbir ilaç veya başka tedavi yöntemi mevcut olmadığı için, araştırmacılar ölümlerine kadar hastalardaki gelişmeleri sakin bir şekilde incelemiş veya vakıaların %18'ini kurtarmayı başarmıştır.¹³⁹

Vakılardaki ölüm hızı ve ölen vebalı hastaların oranı, ortalamanın üzerinde ve hala çözülememiş en büyük problem olarak komisyonun karşısında duruyordu. Bu büyük sorunsalı çözmek için uğraşan komisyon, çalışmalarında hastaların %57'sinin hastalığın bir noktasında bakterimia geliştirdiğini ve Maratha kliniğindeki hastalar üzerinde yapılan çalışmadaki bulgulardan biraz daha fazla bakterimia* insidansına sahip olduğu sonucuna vardılar. Ancak komisyonun bulgusunun önemli yanı ise kandaki bakteri oranının sanıldığı gibi yüksek değil düşük seviyelerde seyretmesine karşın bu oranların bile bir değişikliğe neden olmaksızın, insanları kısa sürede pire enfeksiyonlarına karşı daha da dayanıksız hale getirdiğidir. Hastaların sadece %14'ü kanlarındaki her (c.c.) başına 10 bin veba bakterisini aşan bir miktarda bakterimia geliştirdiği bununda olası en ufak enfeksiyonu muhtemel hale getirdiği saptanmıştır.¹⁴⁰ Komisyonun sıçanlar üzerinde bakterimia ile ilgili benzer çalışma yürütmesi ise kökten farklı bir sonucu ortaya çıkartmıştır. Sıçanlarda bulunan bakterimia çok daha olağandışı ve ortalama insanlardan 500 ile 1000 kat daha fazladır. Komisyonun vebalı insanlardaki bakterimia ile ilgili bulguları, 1960'lı yıllarda Vietnam'da oldukça büyük çapta yaşanan salgın hastalıklarla (1967'de yaklaşık 6.000 kayıtlı veba vakası vardır) ve vebalı hastalarının tedavileri ile bağlantılı olarak, Amerika'daki Sağlık Enstitülerinde olduğu gibi daha sonraki araştırmalarla da doğrulanmıştır.¹⁴¹

---

¹³⁸ Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 12-13.

¹³⁹ Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 13.

* Bakterimia: Kan sistemine karışan bakterilerin varlığıdır. Birincil ve ikincil septikemil veba vakalarında gözlemlenen mikrobik olaylar zincirine konan tanıdır.

¹⁴⁰ Twigg, *a.g.e.*, s. 59-60.

¹⁴¹ Ole Benedictow, *What Disease was Plague?*, Brill Press, Boston, 2010, s. 9.

3. KARA ÖLÜM'ÜN KÖKENİ VE ÖLÜM ROTASI ÇİZDİĞİ COĞRAFYALAR

3.1. Kara Ölüm'ün Hızlı Yayılma Nedenleri Üzerine Geliştirilen Teoriler ve Yürütülen Tartışmalar

Şu ana kadar Kara Ölüm üzerine yapılan bilimsel araştırmalara değinirken şimdi de söz konusu vebanın şaşırtıcı derecede hızlı yol alıp kendi egemenliğini uzak coğrafyalarda nasıl bu kadar ani şekilde hissettirdiği ve yayıldığı üzerine tespitlerle ilerleyeceğiz. Alternatif teori geliştiricilerinden özellikle Twigg,¹⁴² Scott-Duncan ve Cohn,¹⁴³ vebanın insanlar ya da ticari malların hareketi ile fareler aracılığıyla (aniden) yayılmasını belirten *Metastatik* teoriyi reddetmişlerdir. Temel anlamda Metastatik yayılma teorisi fare pirelerinin gemi, kara nakliye araçları ve insan kıyafetleri aracılığıyla taşınması sebebiyle, vebanın geniş bir alanda hızlı yayıldığını belirtilmektedir. Söz konusu isimlerin savunduğu teoriye göre veba, yalnızca bitişik fare kolonileri arasındaki temasla yayılmıştır ve buna da teknik olarak *Bitişik* yayılım denmiştir. Bu kısa tanımlamaların ardından özellikle bitişik teori savunucularının görüşlerinden alıntılar yaparak her iki teoriyi destekleyenler arasındaki farkı ortaya koymaya çalışırken Kara Ölüm'ün hızla yayılmasını da anlamlandırmaya çalışacağız.

Bitişik teorinin ateşli savunucularından olan Twigg'in sözlerine bakıldığında kendisinin bitişik teori hakkındaki görüşleri ve ortaya koyduğu argümanları ile tartışmaya başlamak belirleyici olacaktır. Twigg konu hakkında şöyle demektedir: "Sıçan popülasyonu boyunca sürekliliğin devam etmesi, veba yayılımının önemli bir yönüdür. Sıçan birimleri ne kadar izole edilmiş olursa, vebanın sıçanlar arasında ve sonuçta da insanlara doğru olan hareketi o kadar yavaş olacaktır."¹⁴⁴ Twigg bu sözleriyle, fare ve pire bazlı metastatik veba teorisini geçersiz kılmayı amaçlarken, düşüncesine zemin kazandırmak için ise İngiltere'deki kimi şehirleri örnek vermesi dikkat çekmektedir:

The disease would be expected to have spread northwards from the counties of East Anglia, which it had reached in May 1349, spreading through the rat population and causing local epizootics. Yet throughout this large area the high mortality occurred only one month later over the whole diocese. Plague is said to have reached York on 21 May but according to Thompson (1914)* the deaths of clergy over the whole of this vast northern diocese were on the increase soon afterwards. As we have seen, bubonic plague can be excluded from the reckoning if these facts are correct, and there is no reason to doubt them. ¹⁴⁵

¹⁴² Twigg, *a.g.e.*, s. 56-57, 100-101.

¹⁴³ Scott ve Duncan, *In the Return of the Black Death-The World's Greatest Serial Killer*, s. 177-178; Samuel Kline Cohn, "Review of O.J. Benedictow, *The Black Death. The Complete History 2004*" *The New England Journal of Medicine*, 2005, s. 1354-1355.

¹⁴⁴ Twigg, *a.g.e.*, s. 100.

* A. H. Thompson: 1890 yılında Avustralya'da yaşanan salgın hastalıkları o dönem incelemiş saygın bir bilim adamıdır.

¹⁴⁵ Twigg, *a.g.e.*, s. 185-186.

Twigg'in tamamen fare kolonileri temelli bitişik teori görüşüne hemen karşı çıkmak ya da kabul etmek doğru değildir. Ancak alternatif teori savunucularının açmazları da vebanın sadece farelere indirgenmiş yayılma süreci sebebiyle karasal anlamda çok yavaş ilerlemiş olmasıydı ki tarihsel süreç içerisinde yayılma aşamasına bakıldığında ne Kara Ölüm'de ne de diğer epidemilerde durum hiç de böyle olmamıştır.¹⁴⁶ Vebaların genel anlamda bilinen özellikleri bitişik teori savunucularının tersine Metastatik yayılım teorisi destekli olarak uzun süredir Kara Ölüm salgının epidemiyolojisinin karakteristik özelliğine uygun, ampirik olarak kurulmuştur (çoğu diğer salgın hastalıklardan olduğu gibi). Alternatif teorilerin savunucuları, bu teoriyi kurtarmak için önemli noktadaki olguları reddettiğinden veya görmezden geldiğinden, şimdi Kara Ölüm'ün yayılım mekanizmaları üzerine bilimsel literatürü tekrar ele almak gerekmektedir. Meseleyi başarıyla çözecek olan çalışmalar ve veba ile ilgili temel eserlerden bu amaçla geniş bir toplama yaparak alıntı kaynağı sağlayacağız. Bu bölümde, konunun merkezini oluşturan atıflar, bu anlayışın tarihini ve gelişimini göstermek için kronolojik olarak sunulacak olup veba salgısının bu özelliğinin epidemiyolojik olarak ne kadar çarpıcı olduğunu, erken dönem veba araştırmacılarının bu yayılma mekanizmalarını ne kadar belirlediklerini de görmemizi sağlayacaktır.

Modern tıbbi temel alan hıyarcıklı vebası üzerine Hindistan, Çin ve diğer yerlerde yapılan ilk standart çalışmalar, Simpson tarafından 1905 yılında yayımlanmıştır. Simpson, Metastatik yayılımın ateşli savunucusu olduğu halde, Twigg dahi eserinde kendisinden atıflar yapmıştır. Örneğin Simpson'un Hindistan'da ki kitlesel veba hareketlerini incelediği çalışmasında, Mumbai'de çıkan vebanın (hıyarcıklı vebanın) hızla Bombay ve ülkenin diğer şehirlerine yayıldığı üzerinde durur.¹⁴⁷ Hindistan Veba Komisyonunda görev alan entomolojist W.G. Liston 1905 yılında yayınladığı bir makalede ise konu üzerine şöyle demektedir: " Bulaşma, enfekte olmuş sıçanlar ve ticari mallar taşıyan gemiler ve trenler tarafından taşınan pire veya insan giysisi üzerinde yerleşen virüslü pire ile bir yerden diğerine taşınmıştır."¹⁴⁸ Liston'a ait bu önemli tespitler açık şekilde vebanın bir yerden başka bir yere metastatik teoride belirtildiği gibi gemi-tren, fare-pire ve insan ile hızla taşındığını vurgulamaktadır. 1906 yılında Mumbai'de sağlık araştırmaları üzerine kurulan laboratuvarın yöneticisi olan W.B. Bannerman, *The Journal of Hygiene*'de Hindistan'daki vebanın dağılımı üzerine çarpıcı bir makale kaleme almıştır. Kendisinin makalesi uzun olmakla birlikte vebanın kıyafetler üzerine yapışan pirelerin insanların mobilize hareketleri sebebiyle 70 ile 2300 mil (3701 km) arasındaki mesafede hızla

---

¹⁴⁶ Wood, *a.g.m.*, s. 444.

¹⁴⁷ W. J. Simpson, *A Treatise on Plague Dealing with the Historical, Epidemiological, Clinical, Therapeutic and Preventive Aspects of the Disease*, Cambridge University Press, Londra, 1905, s. 48-71.

¹⁴⁸ *The Journal of Hygiene*, C. 7, No 6, 1907, s. 713.

yayılma imkânı bulduğuna işaret etmektedir.¹⁴⁹ Bannerman gibi önemli isimlerce uzak mesafelerde vebanın yayılışı hakkında kıyafetler üzerinden yürütölen teoriler, İngiliz bilim insanlarınca da ikna edici görünmüştür. Buna karşın bitişik teorinin önemli savunucularından Cohn ve Twigg eserlerinde, Bannerman'a atıf yapmakla birlikte onun realiteye uygun görüşlerini yok saymışlardır.

Yirminci yüzyıl başında Avustralya'da yaşanan salgın hastalıklar üzerinde derinlemesine araştırma yapmış olan önlü İngiliz bilim insanı Ashburton Thompson, vebanın nasıl bu kadar hızlı şekilde uzak mesafelere kadar yayıldığı konusunda *The Journal of Hygiene* dergisinde bir makale kaleme almıştır. Thompson makalesinde kısacası vebaların bir odak noktadan çıktığı ve o noktadan dağıldığını belirtirken bitişik şekilde bir vebanın mevcut durumdaki hızlı yayılmasına ulaşamayacağı, bir odak noktadan başlayan salgının ani şekilde sıçramayla ilerlemesinde türlü faktörlerin rol oynadığı yönünde bir görüşü dillendirmiştir. Thompson, görüşlerine dayanak noktası olarak, Avustralya'da yaşanan veba olayında hastalığın ot, saman, mısır, patates ve insanların giysi ceplerinde taşınan pirelerle sıçrama (leaps) şeklinde yayıldığını kanıt olarak gösteren bir dizi bilimsel araştırmalar yapmıştır.¹⁵⁰ Kendisi literatüre geçen per saltum (spread by leaps) yani sıçrayarak yayılma konseptini sistematik hale getirmiştir.¹⁵¹ Ashburton Thompson'un makalesini görmezden gelen Twigg ve Scott hiçbir eleştirel tutum sergilemeden kendi tezleri üzerinden yorumlar geliştirirken Duncan ve Cohn ise şiddetle Thompson'a karşı çıkararak onun sıçrama teorisini çalışmalarında inkâr etmişlerdir. Thompson'un bilgi birikimini geniş kapsamlı araştırmalar yapmış olan komisyona dayandırdığına şüphe yoktur. Komisyon özellikle fare pireleri üzerine incelemeler yaparken sıçrama düşüncesini de güçlendirecek bulgulara ulaşmıştır. Komisyonun fare pireleri üzerine gerçekleştirdiği bir deneyde Mumbai'de veba vakasının görüldüğü eve gerekli tedbirler alındıktan sonra bir kişi yerleştirilerek kısa süre kalmasının ardından üstünde bir sayım yapılması sonucunda, I. gün 51 fare piresi, II. gün 34 fare piresi, III. gün 60 fare piresi olduğu tespitinde bulunulmuştur ve komisyon üyesi Liston bu tespiti şu sözlerle yorumlamıştır: "Bu adamın bacaklarını muayene etmemiş ve pireleri onlardan çıkarmamış olsaydık, bu pirelerin bir kısmını evine taşıyabilirdi."¹⁵² Denek olarak seçilen şahsın iyi muayene edilmediği, pire sayılarının doğru tespit edilemediği ve pirelerin bu sayede yayılma imkânı bularak ulaştıkları yerlerdeki pireleri de mutasyona uğratarak ani sıçramalarla vebanın zemin kazandığı üzerinde duran sözlerini

---

¹⁴⁹ *The Journal of Hygiene*, C. 7, No 6, 1907, s. 725.

¹⁵⁰ Myron Echenberg, *Plague Ports: The Global Urban Impact of Bubonic Plague, 1894-1901*, New York University Press, New York, 2007, s. 78-81.

¹⁵¹ *The Journal of Hygiene*, C. 6, No 5, 1906, s. 542-543, 546.

Per Saltum ismi Veba Araştırma Komisyonu tarafından ilk kez sıçrama teorisi için kullanılırken, Alman araştırmacılar tarafından bu isim *Metastatik* olarak güncellenmiştir ve literatürdeki yerini bu şekilde almıştır.

¹⁵² *The Journal of Hygiene*, C. 7, No 3, 1907, s. 475.

sürdüren Liston'un bu yorumuna Scott ve Duncan atıfta bulunmakla birlikte konunun merkezi olmadığını da belirtirler. Komisyon üyelerinden M. Greenwood'da, Liston'un ardından çalışmalarını sürdürerek özellikle vebanın uzak mesafelere yayılmasındaki hızı anlama konusunda 4 ana etken belirlemiştir:

- (1) Başlangıç enfekte bir insan ile olmuştur.
- (2) Hareket eden insanlar kanalıyla, kişi ya da giyim üzerine, enfekte pirelerin alınması.
- (3) Satın alınan malların içerisine saklanan enfekte fare ve/veya pirelerin olması.
- (4) Enfekte farelerin doğrudan göç etmesi.¹⁵³

Greenwood'da bu dört madde ile bir insana vebanın bulaştıktan sonra, kişinin seyahati sırasında pirelerin elbiseler yahut ticari mallar vasıtasıyla ani şekilde yayılma sağladığı üzerinde durarak komisyonun basından beri savunduğu teoriyi güçlendirmiştir. Bu sava önemli bir katkıda Çin'de görev yapan sağlık personeli için yazılan bir el kitabında Çinli veba uzmanı C. Y. Wu tarafından gelmiştir. Kendisi komisyonun fare ve pire temalı ani sıçrama teorisine destek vererek virüsün elbiseler ve mallar aracılığıyla yayıldığını beş madde halinde özetlemiştir. Bu maddeler şu şekildedir:

- (1) Elde edilen tüm kanıtlar, insanlar aracılığıyla bir bölgeye taşınan enfekte pirelerin ilk önce fareler arasında vebaya neden olduklarını ve daha sonra insanların doğrudan saldırıya uğradıklarını kanıtlamaktadır.
- (2) X. Cheopis'lerin insanlar üzerinde ya da bagajlarında büyük mesafeler taşıyabileceği kabul edilmektedir.
- (3) Ayrıca, Asya'nın bu bölümünde "uzun mesafeler boyunca enfekte sıçan pirelerinin nakliye aracının [pirinç] ve tahıl taşıyan gemiler olduğu" kabul edildi ve özellikle Rangoon'un bu malları satması sebebiyle de veba kayna olarak gösterildiği ve "uğursuz bir ün" ile anıldığı belirtilir.
- (4) Pamuğun X. Cheopis'lerin taşınmasında oldukça etkili bir araç olduğunu ve işlenmemiş pamukların oldukça ağır olduğu için X. Cheopis için tahıl veya diğer herhangi bir ticari üründen daha etkili bir taşınma aracı olduğu sonucuna vardığını belirtir.
- (5) Ayrıca, kargoya gizlenmiş enfekte fareler veya tahıl ve pamuk gönderilerinde bulunan virüslü pireler tarafından yayılmakta olan tehdit tehdidin altını çiziyor.¹⁵⁴

Doktor Wu'nun beş maddede özetleyerek açıkladığı hususlara bakıldığında vebanın önce pirelerden farelere sonrada insanlara geçtiği düşüncesini tekrar ederek pirelerin insanların elbiselerinde, çantalarında ve tüccarların mallarında uzak coğrafyalara ani yayılma (per saltum) şeklinde yayıldığını belirtirken açık şekilde metastatik teoriye ait görüşleri tarif ettiğini görmekteyiz. Kendisi ayrıca bitişik ve per saltum yani metastatik yayılım arasındaki farkı belirtip bu vebada bitişik bir yayılımın söz konusu olmadığını da bildirmiştir. Wu'nun çalışmasına müteakip 1914 yılında J. J. Van Loghem ve N.H. Swellengrebel isminde iki Alman araştırmacı "Vebanın Bitişik ve Metastatik Yayılması" başlıklı bir makale kaleme almışlardır. Kendileri makalede bir vebanın ancak "sıçrama" (Leaps) yoluyla uzak mesafelere kadar

¹⁵³ *The Journal of Hygiene*, C. 11, 1911, s. 76.

¹⁵⁴ Benedictow, *What Disease was Plague?*, s. 166-167.

ulaşacağını bildirirken açık şekilde metastatik teorinin vebalar için genel anlamda doğru olduğu üzerine bilimsel veriler ortaya koymuşlardır.¹⁵⁵

Şu ana kadar metastatik teori savunucularının belli bir kısmına değinirken özellikle Cohn'un gibi bitişik teorinin önemli isimlerinden biri de, bu tezini güçlendirmek için Benedictow'un, *Black Death in The New England Journal of Medicine* adlı çalışmasını eserinde ciddi şekilde eleştirmiştir.¹⁵⁶ Cohn, Benedictow'u ortaçağda yaşamış Kara Ölüm'ün hızlı yayılımı noktasında metastatik teoriyi savunduğu için hedef alarak eleştirirken, modern dönemdeki vebaların dahi bu kadar hızla yayılmadığı savı ile bir savunma mekanizması geliştirmeye çalışmıştır. Eleştirilerine devam eden Cohn, Benedictow'un Kara Ölüm'ün modern dönemlerdeki vebalara nazaran 30 kat hızlı yayılması konusundaki açıklamalarını da direk reddetmiş olmasına karşın hıyarcıklı vebasında saptanan bilimsel gerçekleri ve salgının Avrupa'ya ulaşma süresini dikkate almadığını görmekteyiz. Bundan dolayı da vebalardaki metastatik yayılıma teorisini reddetmiştir. Kendisi bitişik teorinin savunucularından Twigg'e atıflarda bulunarak modern dönemde yaşanan vebalarla Kara Ölüm'ün dağılmasını karşılaştırmıştır.¹⁵⁷ Bitişik yayılmanın sadece fare popülasyonu arasında olduğu doğrudur ancak burada Cohn'ın yanıldığı bir nokta vardır. Vebanın yılda 8 mil yayıldığı savı, Hindistan Veba Komisyonu ait olmamasına ve Twigg'in de¹⁵⁸ bu şekilde ifade etmemesine rağmen, öyleymiş gibi yansıtip bitişik yayılma tezini güçlendirme gayretine girmiştir. Yirminci yüzyılda yaşanan vebaların yıllık yayılım ortalamasının yaklaşık 8 ile 12.9 km olduğunu iddia eden Cohn, özellikle veba için yapılan tüm standart çalışmalarla birlikte, veba epidemiyoloji konusunda komisyon araştırmacılarının ve bağımsız bilim insanlarının yaptığı çalışmaları görmezden gelirken hayali bir nitelmeden de öteye gidememiştir.

Vebalar üzerine çok yetkin çalışmalar ortaya koyan araştırmacılar Kara Ölüm'ün yayılması üzerine başından beri kafa yormuşlardır. Geliştirdikleri teorilerde her vebanın kendine özgü yayılma hızı olduğu konusunda fikir birliğine varırlarken özellikle Kara Ölüm'ün yayılması üzerine tutarlı araştırmalar yapmışlardır. Bu konudaki ilk çalışmaları fareler arasında vebanın yayılma hızı üzerine olmuştur. Araştırmacıların, siyah fare kolonileri arasında vebanın bitişik yayılma hızı hakkındaki verileri altı hafta içinde 300 feet veya 91.4 m olduğu, bununda yıllık bazda 792 metreye karşılık geldiğinin tespit edilmesiyle önemli bir noktaya ulaşmış olmakla birlikte bu veriler Twigg'in fareler arasındaki bitişik yayılma teorisini doğrulamaktadır.

Ancak komisyonun vebanın uzak mesafelere dağılması konusundaki araştırmaları, fareler arasında vebanın dağılımından oldukça farklıdır sonuçlar ortaya koymuştur. Ayrım da

---

¹⁵⁵ J.J. Van Loghem ve N.H. Swellengrebel, "Kontinüierliche und Metastatische Pestverbreitung", *Medical Microbiology and Immunobiology*, 77, 1914, s. 460-481.

¹⁵⁶ Cohn, *a.g.m.*, s. 1354-1355.

¹⁵⁷ Cohn, *a.g.m.*, s. 1355.

¹⁵⁸ Twigg, *a.g.e.*, s. 131-132.

burada başlamaktadır. Çünkü Kara Ölüm özelinde salgının kısa ve orta mesafelere dağılımı tamamen insanların bagajlarında ve elbiselerinde saklanan pireler ile olmuş olabilir. Ancak veba salgının uzak mesafelere sıçraması ise gemiler ya da nakliye araçları ile taşınan ticari malların arasında kamufle olmuş enfekte pire ve fareler vasıtasıyla meydana gelmiştir. Dolayısıyla bitişik yayılmanın bu anlamda uzak mesafeler için geçerliliğini ortadan kalkmaktadır. Bu teoriyi destekleyenlerin gözden kaçırdığı en önemli faktör aç ve sayıları oldukça fazla olan saldırgan fare pireleriydi.

Metastatik yayılımın güçlü savunucularından Benedictow ise Kara Ölüm'ün yayılması hakkında rakamsal olarak bazı tespitlerde bulunmuştur. Benedictow'a göre, Kara Ölüm her gün 2.5 km yayılmıştır ve ana yollar üzerinde yayılma hızını da her gün 1-2 km oranında artırmıştır.¹⁵⁹ Ayrıca Kara Ölüm hakkında önemli tespitlerini sürdüren Benedictow, bir fare kolonisinin 100 ile 150 pire taşıdığını, söz konusu sayıda pireye sahip koloninin 10-14 gün içerisinde öldüğünü, enfekte bir pireden insanlara 3-4 gün arasında vebanın bulaştığı, insanlarda vebanın ilk belirtilerinin 16-23 günleri arasında görünmeye başladığını ve 20-28 günlerinde de hastanın ölümün gerçekleştiğini somut gerekçelerle ortaya koymuştur.¹⁶⁰ Bu önemli tespitlerine ilaveten vebanın toplumlar arasında ve çok uzak mesafelerde yayılması noktasındaki metastarik teoriyi benimsediği görüşlerini 4 maddede özetlemiştir. Bunları şu şekilde sıralanmıştır: (1) Hane halkı seviyesi, (2) Mahalle seviyesi, (3) Bölge seviyesi (4) Bölgeler arası seviye.¹⁶¹ Benedictow, dört madde ile özetlediği metastatik yayılım teorisi üzerine görüşlerini sürdürerek, Kara Ölüm'ün hızla genelden özele doğru sıçrama (leaps) şeklinde yayılarak kısa sürede Avrupa ve Büyük Britanya'da, tıpkı Hindistan'da XIX. yüzyılda görülen hıyarcıklı veba gibi çok sayıda insana temas ederek öldürdüğünü bununla bitişik yayılma ile alakası olmadığını eklemiştir.¹⁶² Pollitzer ve Meyer tarafından vebanın ekolojisi üzerine 1961 yılında gerçekleştirilen bir çalışmada tamamen metastatik yayılım teorisini desteklemektedir. Bu iki önemli isim hıyarcıklı veba salgınının metastatik sıçramalar veya ani şekilde yayıldığı görüşünü ayrıntılı şekilde açıklarken insanların kıyafet ve bagajlarında uzak mesafelere sıçan pirelerinin taşınmasının daha az önem atfederken demiryolları veya gemilerle uzak mesafelere yapılan taşımacılığın önemini vurgulamaktadırlar.¹⁶³

Metastatik teoriyi destekleyenlerin en güçlü dayanak noktaları Kara Ölüm'ün sonuçlarında görünmektedir. Bundan kasıt vebanın taşıyıcı araçları olduğu bilinen gemilerin Kara Ölüm'ün sıçrama tahtası olarak üstlendikleri rollerinin derinlemesine incelendiğinde hiç de

¹⁵⁹ Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 227-230.

¹⁶⁰ Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 18.

¹⁶¹ Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 17.

¹⁶² Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 18.

¹⁶³ Robert Pollitzer ve Karl F. Meyer, "The Ecology of Plague", Jacques M. May (edit.), *Studies in Disease Ecology* Hafner Publishing Co., New York, 1961, s. 461.

yavaş şekilde ilerlemeyen salgının etki alanını genişlettikleri ortaya çıkmaktadır. Ortaçağda, gemilerin günlük 40 km civarında yol aldığı, sürekli limanlara uğrayarak lojistik destek sağladıkları ve ortalama 27°C sıcaklıkta 50 gün boyunca süren seyahat sonunda 1160 km yol yaptıkları üzerinde duran tüm bu isimler Kara Ölüm'ün hızlı yayılmasında (metastatik) bu konunun kilit noktada olduğuna işaret etmektedirler.¹⁶⁴

Metastatik yayılma teorisini destekleyecek böylesine önemli veriler olmasına rağmen özellikle Kara Ölüm'ün biyolojik yönü üzerine ciddi araştırmalar yapan Scott ve Duncan ısrarla bitişik teoriyi desteklemişlerdir. Bu desteklerinde öne sürdükleri en ciddi argümanları ise Kara Ölüm'le aynı türden veba salgılarını örnek vererek Asya ve Afrika'daki örneklerden hareketle hastalığı yerel hayvanlara indirgemek olmuştur. İki araştırmacı metastatik yayılma teorisine hiç değinmeden ortaçağda yaşanmış olan Kara Ölüm'ün farelerden diğer kemirgen hayvanlara (sincap- tavşan-kirpi) geçmiş olduğunu ve bu hayvanları avlayanlar tarafından da insan topluluklarına bulaştırıldığını üzerinde durmaktadır.¹⁶⁵

Bu varsayım doğru olsaydı Kara Ölüm'ün etkilediği coğrafyalara yayılma hızı on yıllar alırdır. Yaşanan gerçekten hareketle bakıldığında metastatik yayılmanın da belirttiği üzere veba kısa sürede binlerce mil uzaklara kadar yayılarak milyonlarla ifade edilen insanın ölümüne neden olmuştur.

Daha önce de belirtildiği üzere ortaçağ koşullarında gemiler vasıtasıyla toplamda 2000 km yol alan veba salgını karada da insanlar ve coğrafi faktörler ile liman şehirlerinden taşralara kadar hızla yayılmıştır. Sayılan bütün bu faktörler metastatik yayılımı doğrularken bitişik teorinin sadece hayvanlar arasında vebanın yayılarak dağıldığı savını da çok güçsüzleştirmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında bu konuda Hindistan Veba Komisyonu tarafından başlatılan öncü çalışmalar ve diğer modern araştırmacıların bulguları, bitişik teorinin savunucuları tarafından devamlı surette inkâr edilerek reddedilmiştir.

3.2. Kara Ölüm'ün Ortaya Çıkışı ve İlerleyişi Hakkındaki Bilgiler

Felaketler kendiliğinden olmaz, hepsi kritik olaylar zincirinin sonuçlarıdır. Dolayısıyla Kara Ölüm gibi tarihte görülen veba salgınları arasında en büyük etkiye sahip olan böyle bir felaketi de ortaya çıkartan olumsuzluklar yaşanmış olmalı. Her ne kadar Kara Ölüm'ün ortaya çıktığı coğrafya hakkında bazı ihtilaflar var gibi duruyorsa da (Asya-Uzakdoğu) işaret edilen yerlerden başlayarak Avrupa'ya nasıl taşındığına değinmeden önce her iki bölgenin de XIV. yüzyılın başında yaşadığı bir dizi önemli doğal afetlere değinmek yerinde olacaktır. Çünkü her şey yolunda iken birdenbire Kara Ölüm patlak vermiş değildir. Vebaya giden süreçte bir dizi

---

¹⁶⁴ Pollitzer, *a.g.m.*, s. 468.

¹⁶⁵ Scott ve Duncan, *Biology of Plagues: Evidence from Historical Populations*, s. 65-66.

önemli olaylar yaşanmıştır. İlk olarak salgının menşei olarak gösterilen topraklarda yaşanan kritik olaylara bakıldığında şaşırtıcı bilgilerle karşılaşmaktadır.

Avrupalılar için daima mistik topraklar olarak adlandırılan Çin'de Kara Ölüm öncesi meydana gelen ekstrem doğa olaylarına bakıldığında ülkede trajik sonuçların ortaya çıktığını, aynı tarihlerde Avrupa'da da şiddeti Çin'e kıyasla az olmakla birlikte doğal afetlerin meydana geldiğini kaynaklar zikretmektedir.¹⁶⁶ Bu bağlamda Çin'de yaşanan olayların Avrupalıların kulağına kadar geldiği ve Çin'deki felaketlerin, Cathay bölgesinde ortaya çıktığı o tarihlerde yüksek sesle dillendirilmiştir. Avrupa'ya kadar ismi gelen Cathay¹⁶⁷ bölgesi XIV. yüzyılda Çin'de sadece bir kara parçası olmayıp çok az sayıda insanın bildiği mistik, karışık, sadece birkaç tüccarın yılın belli zamanlarında uğradığı kara topraklarla kaplı bir yer olarak ün yapmıştır. Bu yer hakkında Çin'de süregelen kötü görüşlere rağmen buraya uğrayan hekim ve tüccarlar batıl inançların hüküm sürdüğü bu devirde bölge hakkında bazı hikâyeler anlatmakla beraber atfedilen kötülüklerin kendileri aracılığıyla yayıldığı izlenimi vermemek için bölgeye dair yorumlarını sınırlı tutmuşlardır. Avrupalıların kulağına gelen ise Çin'in bu gizli köşesinden tüm ülkeye Tanrı tarafından "azap" gönderildiği ve ülkede ardı arkası kesilmeyen olaylar serisinin Cathay menşei olduğudur.¹⁶⁸

On dördüncü yüzyılın başından itibaren Çin'in ardı arkası kesilmeyecek derecede olağanüstü boyutlara varan doğal afetlerle sarsıldığı anlaşılmaktadır. 1332 -1333 yılları arasında Çin'de yaşanan büyük bir kuraklık sonucu Kiang ve Hoai nehirleri tarafından sulanan verimli ovalar da hiç üretim yapılamamış ve açlıktan insanlar kırılmıştır.¹⁶⁹ Bu tarihten sonra felaketler silsilesi Çin'de durmadığı gibi, şiddetini artırarak devam etmiştir. Kuraklığın ardından yaşanan aşırı muson yağışları sebebiyle o dönem imparatorluğun başkenti olan Kingsai kentinde yerel kaynaklara göre 400 bin kişinin öldüğü söylenen bir sel felaketi meydana gelmiş ve Tsincheou dağının yüzeyinde bu afet sebebiyle büyük çukurlar oluşmuştur.¹⁷⁰ Hong-Tchang'dan başlayarak Pien-Tcheon ve Leang-Tcheon şehirlerine kadar ilerleyen fırtına yerleşim bölgelerini yerle bir etmiştir.¹⁷¹ Tche kentinde de 1334 yılında aynı şekilde büyük sel felaketi ve toprak kaymaları yaşandığı, bunun sonucunda bölgede yaşayan yaklaşık 5 milyon insanın kenti terk ettiği bildirilmiştir.¹⁷² Felaketlerde istikrarı sürdüren Çin'in bir bölgesinde seller yaşanırken, diğer bölgelerinde bulunan Houkouang ve Honan şehirlerinde de 1334 yılında meydana gelen ağır bir

---

¹⁶⁶ River, *a.g.e.*, s. 2-3.

¹⁶⁷ Ortaçağ Avrupa'sında Kuzey Çin'e verilen isimdir. Onuncu yüzyılda Moğolistan'ın güneydoğu kesiminden göç eden ve Mançurya'nın bir bölümüyle Çin'in kuzeyini ele geçirerek bu toprakları yaklaşık 200 yıl elinde tutan yarı göçebe Hitaylardan gelir. *Encyclopaedia Britannica, Cathay*, 2009.

¹⁶⁸ Nohl, *a.g.e.*, s. 23-26.

¹⁶⁹ Gasquet, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁷⁰ Justus Friedrich Karl Hecker, *The Black Death*, Free Books, Middletown, 2016, s. 18.

¹⁷¹ Horrox, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹⁷² Peijun Shi (edit.), *Natural Disasters in China*, Beijing Normal University Press, Pekin, 2016, s. 133-134.

kuraklığın ardından şehirleri çekirge ve haşere toplulukları istila etmiştir.¹⁷³ Olağan dışı gelişmelerle sarsılan ülkedeki felaketler Ki-Ming-Chan dağlarındaki bir deprem sonucunda çevrede yüzden fazla göl sırasının olduğu olayla birlikte zirve yaparken, kısa sürede tahmini rakamlara göre Çin'de 4 milyon insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir.¹⁷⁴ Ülkede anlamlandırılmayan ve her biri diğerinden daha ölümcül olan bu felaketler 1337-1345 yılları arasında da devam ederek asıl korkunç olay (Kara Ölüm) öncesi ülkeyi perişan etmiştir.¹⁷⁵ Böyle bir durumda büyük bir salgının patlak vermesi oldukça olasıdır ve bugünün koşullarında dahi kaçınılması zor bir olaydır. Çin bakıldığında bu süreci büyük kayıplar vererek atlattır. 1330-1353 yılları arasında yaşanan bu salgın neticesinde ülke yarımından fazla insanını salgına kurban verirken, sonraki geçen kırk yıllık süreçte de Çin nüfusu ¼ oranında daralarak 120 milyondan 90 milyona düşmüştür.¹⁷⁶

Çin'de Kara Ölüm öncesi gelişmeler bu şekilde cereyan ederken, aynı tarihlerde şaşırtıcı şekilde Avrupa'da da benzer türde olaylar meydana gelmiştir. Almanya'nın güneyinde yer alan Franconia bölgesinde (Frankların yaşadığı yerdir) Çin ile aynı tarihlerde (1337) çekirge ve kemirgen sürüleri yerleşim bölgelerini istila ederken, Fransa ve Büyük Britanya'da düşük tarım rekoltesi yüzünden kıtlık meydana gelmiştir.¹⁷⁷ Özellikle Ren bölgesinden başlayarak 1342 yılına kadar ülke geneline yayılan seller sonucunda da Fransa yaylalarında hayvancılık işleriyle uğraşan kimsenin kalmadığı, Britanya'nın en büyük şehri Londra'da ise açlıktan yağma olaylarının başladığı ve çok sayıda insanın öldüğü kaydedilmiştir.¹⁷⁸ Avrupa'da Fransa ve Britanya ile sınırlı kalmayan felaketler serisi 1344-1345 yılları arasında merkez üssü Yunanistan olan ve Napoli, Roma, Pisa, Bolonya, Padua ve Venedik gibi zengin, kalabalık nüfuslanmaya sahip tüm komşu bölgeler de hissedilen büyük ölçekli bir deprem ile zirve yapmıştır.¹⁷⁹ Depremin şiddetiyle sarsılan pek çok kale, şato, köy ve kilise yapıları harabeye dönmüş ve binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Avusturya'nın güneyinde yer alan Karintiya bölgesinde otuzdan fazla köy yerle bir olurken tüm kiliseler yıkılmış ve sadece bu yerleşim yerinde binden fazla insan hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁰ Avusturya'nın Villach şehri tamamen haritadan silinmişken az sayıda insan bu

¹⁷³ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 56-57.

¹⁷⁴ J. F. K. Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, Almcadan İngilizceye Çev. B. G. Babington, University of Pittsburgh Press, Pennsylvania, 1850, s. 12-13.

¹⁷⁵ Ziegler, *a.g.e.*, s. 3-4; Horrox, *a.g.e.*, s. 5; Nohl, *a.g.e.*, s. 17; Gasquet, *a.g.e.*, s. 1; Michael W. Dols, "Plague in Early Islamic History", *Journal of the American Oriental Society*, C. 94, No. 3, 1974, s. 376.

¹⁷⁶ George D. Sussman, "Was the Black Death in India and China?", *Bulletin of the History of Medicine*, C. 85, No. 3, 2011, s. 348-350.

¹⁷⁷ Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins ve Michael Whitby (edit.), *The Cambridge Ancient History*, C. 14, Cambridge University Press, Londra, 2008, s. 388; Hecker, *The Epidemics of The Middle Age*, s. 19-20.

¹⁷⁸ A. R. Bridbury, "Before the Black Death", *The Economic History Review*, C. 30, No. 3, Ağustos 1977, s. 399-400.

¹⁷⁹ Shona Kelly Wray, *Communities and Crisis Bologna During the Black Death*, Brill, Boston, 2009, s. 104 105, 149; Janey Levy, *Plague The Black Death*, Gareth Stevens, Publishing, New York, 2016, s. 4.

¹⁸⁰ Hecker, *The Black Death*, s. 21.

yıkımdan canlı çıkmayı başarabilmiştir. Aynı yıllar arasında Kıbrıs adasında da şiddetli depremler yaşandığı bunun sonucunda tsunami meydana geldiği, verimli topraklarla kaplı bu adanın çöle dönüşürken tüm gemilerinin de adayı vuran şiddetli fırtınalarda parçalandığı kaydedilmiştir.¹⁸¹ Bu bölgelerde yaşanan depremin şiddeti dönem kaynaklarında “yeryüzü titredikten sonra dağlar yer değiştirdi ve tüm mezralar harabeye döndü” ibaresiyle aksettirilmiştir.¹⁸² Kara Ölüm’den kısa süre önce Çin ve Avrupa’da yaşanan bu ekstrem doğa olaylarına değinilmesindeki amaç XIV. yüzyılda dünya genelinde bir olağan dışılık olduğu ve bu büyük salgına giden süreçte ülkelerin başına gelen felaketlerinde salgınla yakından ilişkisi bulunduğunu açıklamaktır.

Bu bilgilerden ardından 1346 yılına kadar özellikle Merkez Asya-Uzakdoğu ve Avrupa da yaşanan afetlere son ama en ölümcülü olarak eklenen veba salgının ortaya çıktığı yer hakkında kaynakların işaret ettiği bilgilere baktığımızda bazı merkezler ön plana çıkmaktadır. Kara Ölüm hakkında o dönem kaleme alınmış ve mühim bilgiler içeren bir dizi kaynak, bu büyük salgının ortaya çıktığı yer hakkında temelde Moğolistan ve Çin’i işaret eden iki farklı bilgi sunmaktadır. Hindistan Veba Komisyonunca yapılan çalışmalar vebanın ortaya çıktığı yerle ilgili bilgilerinde biçimlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Fakat modern dönem çalışmalarına değinmeden önce kronikçiler penceresinden Kara Ölüm’ün adresini değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Ortaçağın önemli seyyahlarından İbn Batuta Kara Ölüm’ün ortaya çıktığı yer olarak Çin’i işaret eden ilk isimlerden olmuştur. Kendisi 1342 senesi başlarında Muhammed Tuğluk Şah’ın emri ile resmi elçisi sıfatıyla, Çin’e gitmek üzere yola çıkmış ve yolculuğu esnasında kaydettiği zorluklar arasında büyük bir veba salgınına da (Kara Ölüm’e) değinmiştir.¹⁸³ Bu özelliği ile salgına şahit olan ilk müellifler arasına girmiştir. ¹⁸⁴ Dönemin bir diğer yakın tanığı olan ve kendisi de daha sonra Kara Ölüm’den hayatını kaybeden Halepli İbnü’l Verdi’nin de *Risala Al-naba’an Al-waka* adlı eserinde, hastalığın orijini olarak 1330 yılını ve (المظلمة الأرض) karanlık topraklar olarak nitelediği Kuzey Asya (Çin-Hindistan-Özbekistan) bölgesini işaret edilmektedir.¹⁸⁵ Eğer bu bilgi doğru ise yukarıda saydığımız doğal afetlerle birlikte Çin ve Asya sahasını salgının, Avrupa’ya gelmeden yaklaşık 15 yıl önce istila etmeye başladığı anlaşılıyor.

Memlûkler döneminde Mısır’ın ünlü tarihçilerinden olan bir diğer Arap müellif El-Makrizi’ye göre de salgın Tebriz’den altı aylık uzak bir mesafede zuhur etmiş ve büyük çapta

¹⁸¹ Horrox, *a.g.e.*, s. 76-77.

¹⁸² Levy, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁸³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, C. I, Çev. Sait Aykut, Y.K.Y., İstanbul, 2000, s. 924.

¹⁸⁴ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 43-44.

¹⁸⁵ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 40; Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 11-12.

Abū Hafs Zayn al-Dīn Umar ibn al-Muẓaffar İbnü’l Verdi, Arap tarihçidir. Kendisi 1348-1349 yılları arasında Kara Ölüm’ün Suriye coğrafyasına yayılmasıyla birlikte yaşanan gelişmeleri kaleme alırken eserini tamamlayamadan salgın nedeniyle hayatını kaybetmiştir.

insan ölümlerine neden olmuştur.¹⁸⁶ Bu mesafe Moğolistan (Moğol atlı birliklerinin merkezleri) ve Çin sahasını akla getirmektedir. Yine müellifin belirttiğine göre Moğol olduklarını düşünülen 300 kabile ve 16 prensin ölümleri bu salgın sırasında gerçekleşmiştir. Bilgilere bakıldığında 1330 yılında salgının Moğolistan'ı kasıp kavurduğunu anlamamızı gerektiren bazı önemli emarelerde vardır. Moğol Hanı Tok-Temür 2 Ekim 1332'de aniden hayatını kaybederken onu peşi sıra oğulları izlemiştir.¹⁸⁷ Bu ölümler sistemli bir zehirleme vakasının parçası değilse, salgından kaynaklanıyor olmalıdır. Çin ve Moğol sahasında özellikle yukarıda değindiğimiz üzere XIV. yüzyıl başından itibaren bir dizi ekolojik bozulma o tarihlerde insanları mağdur ederek salgını başlatmış ve ardından da Hindistan'ın belirli bölgeleri etkilenmiş olmalıdır. Zira 1346 senesiyle beraber salgın, aşağıda değineceğimiz üzere Moğolları atlama tahtası olarak kullanmış ve bu topluluk üzerinden de hızlıca Avrupa'yı istilaya başlamıştır.

Doğuda durum bu şekilde iken aynı dönemde batılı müelliflerin gözünde de salgının kaynağı Çin idi. İsimsiz bir Flaman din adamı dehşet veren ölümlere şahit olduğunu kaydederken, Avignon'da ki Louis Sanctus isminde bir din adamının arkadaşından gelen mektuba dayanarak doğuda, Büyük Hindistan ve Çin'in belirli bölgelerinde, korkunç ve daha önce hiç duyulmamış şiddette yaşanan olayların, üç gün boyunca tüm ili harap ettiğini söylemiştir.¹⁸⁸ Mektubun detayları şu şekildedir:

...terrible events and unheard of calamities had afflicted the whole of a province in eastern India for three days. On the first day it rained frogs, snakes, lizards, scorpions and many other similar poisonous animals. On the second day thunder was heard, and thunderbolts and lightning flashes mixed with hailstones of incredible size fell to earth, killing almost all the people, from the greatest to the least. On the third day fire, accompanied by stinking smoke, descended from heaven and consumed all the remaining men and animals, and burnt all the cities and settlements in the region. The entire province was inflected by these calamities, and it is surmised that the whole coast and all the neighbouring countries caught the infection from it, by means of the stinking breath of the wind which blew southwards from the region affected by plague; and always, day by day, people died.¹⁸⁹

Dizeler yukarıda açıklandığı üzere bu coğrafyada önce doğal felaketlerin yaşandığını sonrasında ise patlak veren salgınla insanların günden güne hayatını kaybetmeye başladığını belirtmektedir. Kara Ölüm'ün Asya coğrafyasında ortaya çıktığını ileri süren bir diğer önemli isimde Ada'da yaşayan Leicester'li Keşiş Henry Knighton'dır. İngiliz din adamının bu konuda ileriye sürdüğü görüş, Kara Ölüm'ün Hindistan'dan gelerek Tatarlar, Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında hızla yayıldığıdır.¹⁹⁰ Bu iki ismin Kara Ölüm'ün geldiği coğrafya olarak Asya ve Çin'i işaret etmeleri aslında Louis Sanctus gibi orada yaşanan felaketler hakkında

¹⁸⁶ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 40-41.

¹⁸⁷ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 41.

¹⁸⁸ Ziegler, *a.g.e.*, s. 4-5.

¹⁸⁹ Horrox, *a.g.e.*, s. 40-45; Aberth, *a.g.e.*, s. 21-22.

¹⁹⁰ Knighton, *a.g.k.*, s. 95.

ayrıntılı bilgi sahibi olduklarından değil, Uzakdoğu diye adlandırılan dünyanın bir ucunun ortaçağda Avrupalılar için mistik bir anlam ifade etmesinden kaynaklanıyordu.¹⁹¹

Kara Ölüm'ün ortaya çıktığı dönemde bu büyük veba salgını için Sanctus'a gelen mektupta olduğu gibi özellikle dikkat çekilen gök, duman olayları ortaçağda açıklanamayan olaylar söz konusu olduğunda işin içine katılan bir imgedir ve Kara Ölüm'ün ilk coğrafyasındaki gelişmeler söz konusu olunca da karşımıza çıkmaktadır. Gezegen hareketleri, gök cisimleri yani günümüz uzay çalışmaları dediğimiz bir disiplinin ilgi alanına giren olaylar dahi bu dönemde Kara Ölüm'ün çıkış adresi olarak gösterilmiştir. Fransa'nın 1348 yılında büyük salgınla sarsıldığı anlarda Kral VI.Philip, o dönem için Avrupa'da önemli bir sağlık okulu olan *Paris Tıp Fakültesine* bu olayın nedenini sorduğunda, kendisine hocalardan kapsamlı bir rapor ulaşmıştır. Fakültenin verdiği rapora göre Satürn-Jüpiter-Mars gezegenlerinin 1345 yılında Kova'nın evinin (burcunun) yörüngesine girdikleri bu durumunda çok güçlü bir bulaşıcı hastalığı meydana getirdiği yönündendir.¹⁹² Çünkü Satürn ve Jüpiter'in aynı yörüngede olmasının ölüm ve hastalıkları ortaya çıkaracak maddeler oluşturduğu, bunlarında dünyaya hava aracılığıyla taşındığı ve bu durumdan kurtulmanın tek çaresinin ise Jüpiter ve Mars'ın aynı yörüngeye yerleşmesi sonucunda hastalığın havada yok olacağı düşünülmüştür. Kara Ölüm'ü astroloji teorisiyle açıklama çabasının görüldüğü bu mantık da Jüpiter'in sıcak, nemli olduğu ve buharlaşma sebebiyle su barındırdığı, Mars'ın ise çok sıcak, kurak ve ateşler içinde yandığı için birbirlerini dengeledikleri, bu üç gezegenin aynı yörüngede olmasının ise dünyada felaketlere neden olan maddeleri ortaya çıkarttığı varsayılmıştır.¹⁹³ Kara Ölüm'ün sorumluluğunu gezegenlerde ve havanın zehirli olmasında arayan ¹⁹⁴ tek kesim bilim adamları değildir. Ünlü yazar Shakespeare'de paralel yönde görüşlere sahiptir. Bu yüzden Shakespeare'in aşağıdaki dizeleri oldukça dikkat çekicidir:

A planetary plague, when Jove (Jüpiter)
Will over som high-vice city, hang his poison
In the sick air
When the planets
In evil mixture to disorder wander,
What Plagues? and What portents? What mutiny? ¹⁹⁵

¹⁹¹ Eric Mielants, "Europe and China Compared", *An Essay-Review*, 2002, s. 401-449.

¹⁹² Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 3; Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 32.

¹⁹³ Barbara W. Tuchman, *A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century*, Ballantine Books, New York,1978, s. 19.

¹⁹⁴ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 10, 40, 53.

¹⁹⁵ Nichole DeWall, *A Plague O Both Your Houses": Shakespeare And Early Modern Plague Writing*, The English Department In partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the field of English, (Yayımlanmamış Doktora tezi) Northeastern University Boston, Massachusetts, 2008, s. 79.

Kara Ölüm'ün geldiği yer teorisinde Avrupalılar görüldüğü üzere Çin düşüncesinden o dönemde oldukça uzaktırlar. Merkez Asya'da meydana gelen olumsuzluklar Louis Sanctus'un Fransa halkına bildirdiği tarihlerde, çok dan kendi kapılarından içeriye girmiştir. 1347 yılında Avrupa'da baş gösteren ve liman kentlerine kadar gelen salgın hakkında denizin hastalığı yaydığı gibi kimi söylentiler konuşmaya başlanmıştır. Ancak başında da değindiğimiz üzere Avrupalılar anlam veremedikleri bu olayın sadece doğuyu yakıp yıktığını düşünüyorlardı. Avrupalılar böyle düşünürken, Kara Ölüm Çin'in ardından Hindistan topraklarını da hızla fethederek, Suriye, Mezopotamya, Pers, Küçük Asya, Ermenistan ve Tatar illerini ölü cesetlerle kaplanmış ardından Karaman ve Kayseri halkının çoğunluğunu kırıp geçirirken, Avrupa topraklarında da baş göstermeye başlamıştır.¹⁹⁶

Kara Ölüm'ün ortaya çıkışı ve Avrupa'ya gelişi konusunda bazı zorlama yorumlarda bu dönem kroniklerinde yer alan bilgiler arasındadır. Kara Ölüm'ün ortaya çıktığı yer olarak ileriye sürülen coğrafya olan Asya ve Çin bölgesi olduğu ve salgının Avrupa'da ilk olarak Akdeniz bölgesinde olan Bizans imparatorluğu ve İtalya coğrafyasına ulaştığı yönünde yaygın bir görüş vardır.¹⁹⁷ Bu yaygın görüşe karşın iki Bizans kroniğinde aksi yönde iddialar vardır. İlginç şekilde Bizanslı tarihçi Nikephoras Gregoras (1295-1360), *Historia Rhomaike* adlı kroniğinde Karadeniz dolaylarında bulunan İskitlerin yaşadığı yer olan Tanais'in ağzında bulunan Maiotis bölgesinden vebanın 1347 baharında yayıldığına inanmaktadır.¹⁹⁸ Kara Ölüm'ün orijini hakkında aksi yönde bilgi veren bir diğer Bizanslı ise İmparator VI. İoannis Kantakuzinos'dur. Kantakuzinos da Kara Ölüm'ün ortaya çıktığı yer olarak, bir İskit bölgesi olan ve Yunan mitolojisinde efsanevi kâhin ve şifacı Abaris'in bu ülkeden olduğu ve gezdiği, Griffinlerin bu kıtanın dağlarına yuva yaptığı, Argonotların bu adayı ziyaret ettiği, verimli toprakları olan ve üç metrelik devlerin yönettiğine inanılan *Hyperborean* bölgesini işaret ederken, Kara Ölüm'e en küçük oğlu Andronikos'u da kurban vermiştir.¹⁹⁹ Nikephoras'un ve Kantakuzinos'un neden bu saptamalarda bulunduğu dair bir bilgi bulunmamasına rağmen o dönem Bizans şehirlerinde bulunan İskitlere duyulan bir nefretin yansıması olabileceği ve kuzeyde bulunan İskit illerinin Yunan mitolojilerinde yer yer iyi olmayan ifadelerle tasvir edilmesi adı geçen tarihi şahsiyetleri bu yönde bir açıklamaya ikna etmiş olabilir.

Salgının nasıl bu kadar hızla yayıldığı ve hangi yollar üzerinden Avrupa karasına ulaştığının cevabı bir yanlış saptamayla da olsa Piacenzalı Avukat Gabriele de Mussis'den tarafından verilmiştir. Kendisi çocukluğunda Asya'yı gemi yolcuğu ile ziyaret etmiş ve Kara

¹⁹⁶ Nohl, *a.g.e.*, s. 18; Hatcher, *a.g.e.*, s. 20-23.

¹⁹⁷ Nohl, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁹⁸ Aberth, *a.g.e.*, s. 15; Peter Christensen, "Appearance and Disappearance of the Plague: Still a Puzzle?" Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.* s. 13.

¹⁹⁹ C. S. Bartsocas, "Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the Black Death", *Journal of the History of Medicine*, C. 21, 1966, s. 394-400.

Ölüm'ün de ancak gemiler aracılığı ile liman kentlerinden Avrupa'yı istilaya başladığı yorumunu getirmiştir.²⁰⁰ Kara Ölüm'ün Avrupa'ya ulaştığı zamanların başlarına (1347) rastlayan bu kritik yorumda, Mussis'in küçük Piacenza kasabasında hiçbir zaman karışıklık çıkmasını istemediği için görüşlerini fazla dillendirmediği yönünde yorumlar mevcuttur.²⁰¹ Ancak Mussis'in, *Historia de Morbo* (Hastalığın Tarihi) adlı eserinde vebayı şehre getiren kişi olarak gösterdiği şahsın yerinden hiç ayrılmadığı çağdaşları tarafından bildirilirken bu yanlışlığına rağmen vebanın Avrupa karasına uzanmasına ilişkin değerli saptamalarda bulunduğu da belirtilmiştir.²⁰² Kara Ölüm'ün Rusya veya Kırım'da ilk olarak ortaya çıktığını savunan görüşlerin tersine Mussis salgının Ermenistan üzerinden o dönem Tatar ili olarak adlandırılan Kırım'a sıçradığını kaydeder. Bu bilgi Vernadsky gibi Kırım ve Tatarlar hakkında eserinde önemli bilgilere yer veren bir müellif tarafından da doğrulanmaktadır ve konuya ilişkin aşağıda yer alan değerlendirme yapılmaktadır:

Canibeg'in tahta çıkışından dört yıl sonra Altın Ordu'nun başına korkunç bir felaket geldi. Uzak Doğu'dan çıkmışa benzeyen, kara ölüm denen veba ticaret kervanlarının peşi sıra Çin'den başlayarak Hindistan ve Harezm'e geldi, 1347 yılında Kırım'ı vurdu ve 85.000 kişinin ölümüne sebep oldu. Hastalık Ege'nin Asya sahili ve Kıbrıs adası üzerinden Mısır'a ulaştı ve Suriye'ye yayıldı. Sonra Akdeniz'i aşmış Batı Avrupa'ya geldi ve yine doğuya dönüp Baltık Denizi üzerinden Novgorod'u vurdu ve 1352 yılında Moskova'ya ulaştı. Aşikâr bir şekilde, büyük ticaret yollarını takip ediyordu, kalabalık pazarlarda ve gemilerde yayılıyordu. Bu dönemde Altın Ordu şehirleri ile Rusya arasında yoğun bir ticaret olduğu için hastalığın Güney ve Orta Rusya'yı geçerek değil de Baltık Denizi üzerinden Novgorod'a ulaşması garip gözüküyor. Güney Rusya bozkırlarında nüfusun seyrek olması ve daha ziyade Moğolların sürüleri için otlak olarak kullanılması hususu ancak sağlıklı tüccarların gidip gelebildikleri bir emniyet kuşağı yaratmış olabilir.²⁰³

Vernadsky'nin veba salgını sebebiyle meydana gelen ölümleri, İbnü'l Verdi'den yaptığı düşünülen değerlendirmesinde iki önemli husus ön plana çıkmaktadır. Kara Ölüm Çin'den gelmiştir ve Kırım'da 85 bin insanın ölümüne neden olmuştur. ²⁰⁴ Bu ölümler aşağıda belirtileceği üzere o coğrafyada baş gösteren bir savaşında kaderini değiştirmiştir.

Salgının Kırım'a taşınmasında Moğolları ve başkentleri Saray'ı işaret eden araştırmalar ise önemli bir yere sahiptir. 1973 yılında Fransız Tarihçi Emmanuel Le Roy Ladurie'de, Kara Ölüm'den başlayarak XVII. yüzyıla kadar dünyayı "mikrobik bir birliğin" nitelediğini öne sürdüğü ilgi çekici çalışmasında, Kefe Limanı ile onun Asya ağı yani *Pax Mongolica* (Moğol idaresinin

²⁰⁰ John Aberth, *The Black Death The Great Mortality of 1348-1350*, Palgrave Macmillan Press, Londra, 2005, s. 13.

²⁰¹ J. F. C. Hecker, *The Black Death in the Fourteenth Century*, Free Books, Middletown, 2016, s. 19-20.

²⁰² Horrox, *a.g.e.*, s. 14.

²⁰³ George Vernadsky, *Moğullar ve Rusya*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 250.

²⁰⁴ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 52.

hüküm sürdüğü Asya'yı saran kervan yolları) arasında biyolojik temeller kurmaktadır.²⁰⁵ Bu oldukça dikkat çekici bir tespittir. Roy Ladurie'nin bu tespitinden kısa bir süre sonra William Hardy McNeill'de, *Plagues and People* başlıklı eserinde geniş bir kitlece kabul gören ciddi tespitler yapmıştır. McNeill'in belirttiğine göre: "XIII. yüzyıl boyunca Moğol hakimiyetinde genişleyen Avrasya kervan yolları steplerin vahşi kemirgenleri ile veba taşıyıcılarını temasa geçirmiş ve 1330 yılında Çin'de başlayan bu büyük salgın yaklaşık 15 yıl boyunca batıya doğru hareket ederek en sonunda Akdeniz havzasına ulaşmıştır."²⁰⁶ Görünüşe göre Uzakdoğu ve Asya steplerinde çok yavaş ilerleyen ve adına daha sonra Kara Ölüm denecek olan veba salgını 1346 yılında Moğolların başkentinde Saray'a ulaşmıştır (Moğollar genellikle Avrupalılara sincap kürkü satmaktadırlar, hastalığın hızla üreme ve bulaşma nedenleri buna bağlanmaktadır) ve Moğol atlı birliklerince de Don nehri güzergâhı üzerinden Kırım'a taşınmıştır.²⁰⁷ Michael W. Dols'da Ortadoğu'da Kara Ölüm'ün varlığına dair önemli tespitleri barındıran eserinde, veba salgının Uzakdoğu ve Asya menşeli olduğuna inanmaktadır.²⁰⁸ Uli Schamiloglu ise bu görüşleri göz ardı etmeksizin konuya yeni bir yaklaşım daha eklemiştir: "Veba salgını Altın Ordu üzerinden kuzeye yani Rusya sahasına doğru ilerlemiştir."²⁰⁹ Bu noktada Ole Benedictow ise Çin ve Hindistan fikrine oldukça soğuk bakarken, Avro Afrasya veba odaklarına dikkatleri çekmektedir. Kendisi Güney Rusya'dan başlayarak Hazar Denizi'nin kuzeybatı sahillerine uzanan veba odakları üzerinden batıya doğru ilerleyen salgının Kefe'ye ulaştığına inanmaktadır.²¹⁰ Vebanın Çin ve Hindistan üzerinden Kefe'ye ulaşma teorisini ise reddeder. Kara Ölüm'ün Çin'de görüldüğüne ilişkin güçlü argümanlar olmasına karşın tersi yönde görüşlerinde olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.²¹¹ Konu üzerine yoğunlaşan tartışmalar sürüp gitmektedir. Belirtilenler sadece ön plana çıkanları ve kabul görenleridir. Ancak ortada kesin bir durum vardır ki Kefe'yle birlikte Kara Ölüm artık Avrupa ufuklarında belirmiştir.

3.3. Kara Ölüm Avrupa Kapılarında

Kıpçak Bey'i Canibeg Han 1347 yılında Kırım'ın asli unsuru olan Tatarların ordusunun başındadır ve Karadeniz'de önemli bir Ceneviz kolonisi olan Kefe liman kentini (şimdiki Feodosya) bir yıl boyunca kuşatmıştır. Güçlü konuma geçip, şehri zapt edecek kadar ilerleme sağlamışken kara ölümün Kırım'a sıçramasıyla birlikte ordusunda binlerle ifade edilen sayıda

²⁰⁵ Emmanuel Le Roy Ladurie, "Un concept : L'unification microbienne du monde (XIVe - XVIIe siècles)", *Edité par Société Suisse d'Histoire*, 1973, s. 627-696. (Çev. Tolga Gümüş)

²⁰⁶ William Hardy McNeill, *Plagues and Peoples*, Cleveland Press, Cleveland, 1976, s. 132-145.

²⁰⁷ Colin McEvedy, "The Bubonic Plague", *Scientific American*, C. 258, No. 2, 1988, s. 118-120.

²⁰⁸ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 49-50.

²⁰⁹ Uli Schamiloglu, "Preliminary remarks on the role of disease in the history of the Golden Horde", *Central Asian Survey*, 1993, s. 447-457.

²¹⁰ Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 50-51.

²¹¹ Paul D. Buell, "Qubilai and the Rats", *Sudhoffs Archiv*, 96, S. 2, 2012, s. 127-144.

askeri ölmüştür.²¹² Adamlarının acı içinde öldüğünü gören Canibeg Han saldırı pozisyonundan savunma hattına geçerek, olup biteni anlamaya çalışırken Kara Ölüm'ün bir salgın olduğunun farkına varmıştır. Kara Ölüm yüzünden ordusunda çok sayıda askeri ölen Canibeg Han, vebalı cesetleri toplatarak ortaçağın en bilindik silahı olan mancınıkların yanına taşıtmıştır. Savaş tarihinde o döneme kadar belki de eşi görülmemiş bir yöntemle vebalı asker cesetlerini Cenevizlilerin olduğu bölgelere attırmıştır.²¹³ Cenevizlilerin alev topları yerine ceset yağmuru altında kalmaları onları şaşırtmıştır. Bir yıldır kuşatma altında olan şehirde bu son gelişmenin de neden olduğu panik havası içerisinde telaşa düşerek ölü asker cesetlerini denize atıp kurtulmayı denemişlerdir. Bu işlem sırasında vebanın kendilerine hızla bulaşması ve onların denizcilik ticaretiyle işgal olmaları sebebiyle, Kara Ölüm'ün Avrupa'ya Ceneviz gemileriyle ulaşması ileri sürülen en önemli bulgudur.²¹⁴ Kırım'da yaşanan bu ölümler ortaçağda pek fazla taraftar toplamasa da, Kara Ölüm'ün sorumlusunun arandığı bir anda okları Hristiyan tüccarlara yöneltmiş ancak şahısların güçlü konumları gereği bu düşünceler yüksek sesle dillendirilmemiştir. Burada dikkat çeken bir husus ise Canibeg Han'ın vebalı cesetleri bir savaş aracı halinde getirerek dünya savaş literatürüne *ilk biyolojik savaş tekniğini* Kara Ölüm vasıtasıyla sokmuş olmasıdır.²¹⁵ Çünkü o enfekte cesetleri ölümcül bir silah olarak kullanmıştır.

Kara Ölüm'ün Kırım üzerinden Avrupa'ya ilerleyişi hakkındaki bu görüşte yer alan deniz yoluyla vebanın ilerlediği savı Mussis'in hikâyesinin bir kısmını da güçlü şekilde doğru çıkartmakla birlikte, Tatarların ileri sürdüğü görüşte olduğu gibi sürekli hareket halinde olan tüccarlar tarafından kalabalık yerleşimlere bu hastalığın hızlı şekilde yayıldığı kabul edilmesi açısından da en doğru saptama durumundadır. Çünkü ortaçağda baharat ve ipek yolları en önemli ticari rotalardır ve güzergâhı aşağıda bulunan harita ile gösterilmiştir.

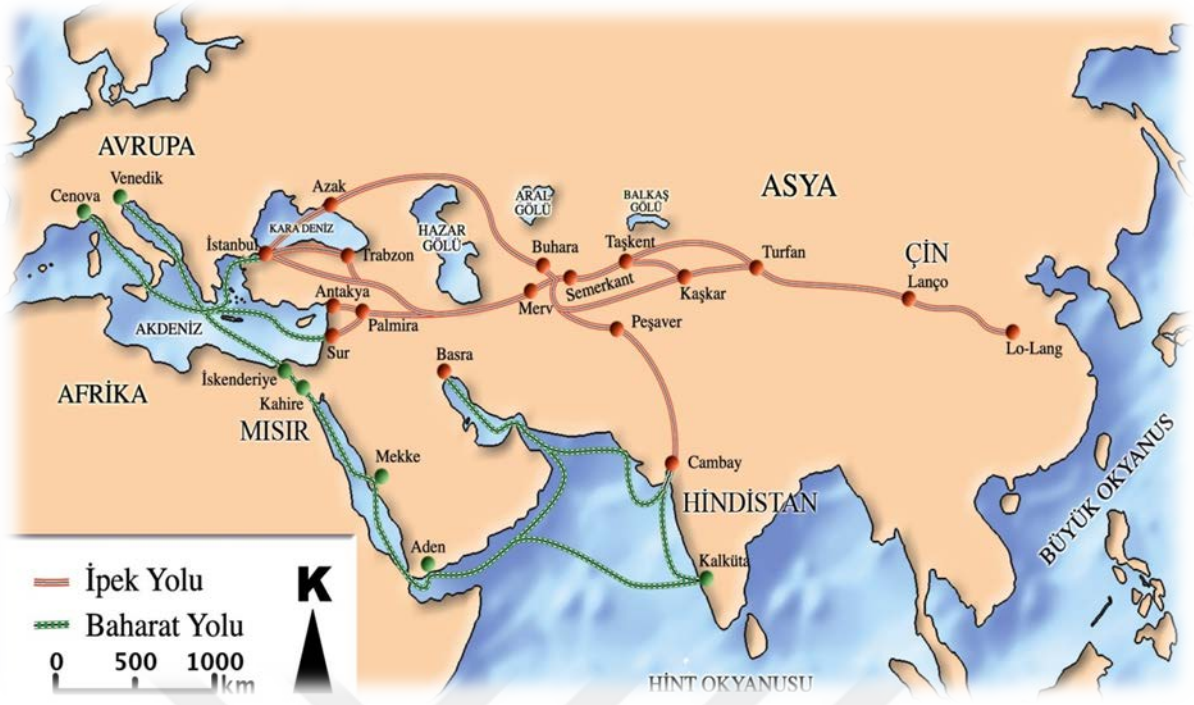
²¹² Geoffrey Marks, *The Medieval Plague: The Black Death of the Middle Ages*, Doubleday Company, New York, 1971, s. 1.

²¹³ Marks, *a.g.e.*, s. 1-2.

²¹⁴ Marks, *a.g.e.*, s. 2; Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 13; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 250.

²¹⁵ Croddy, *a.g.e.*, s. 219-220.

Harita 3.1. Baharat ve İpek yol güzergâhlarını Çin-Hindistan ve Venedik arasında gösteren harita.²¹⁶

Söz konusu haritadan da anlaşılacağı üzere doğudan baharat ve ipeklerin Avrupa pazarına ulaştığı ana ticaret arterlerinden biri Bağdat'tan geçerek Dicle boyunca ilerledikten sonra Ermenistan dolaylarından da Kırım'daki İtalyan tüccarların elinde bulunan Kefe liman kentine ulaştığı bilinmektedir.²¹⁷ Kara Ölüm'ün rotası üzerine 1832 yılında önemli bir eser ortaya koyan Alman tıp tarihçisi J.F. Hecker'de bu konuda: "Çin'den başlayan ticaret kervanlarının rotasının Hazar Denizi'nin kuzeyinden, Orta Asya'ya oradan da Tauris'e (Kırım) uzandığını bildirir. Kırım'dan Ceneviz gemileriyle Doğu'nun üretiminin Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki bağlantı noktası olan ticaretin başkenti İstanbul'a taşındığını bildirdikten sonra diğer kervanların Hindistan'dan Hazar'ın güneyindeki şehirleri dolaşarak Küçük Asya'ya gittiğini ve son olarak Bağdat'tan Mısır'a, oradan da Arabistan'a yönelen kervanlar içinde Kızıldeniz-Hint denizi hattının Kara Ölüm'ün yayılmasında önemli olduğunu söyler."²¹⁸

Kara Ölüm'ün, ortaya çıkması, hızla dağılması ve nihayetinde Avrupa'ya Cenevizli gemicilerle taşınması üzerine o dönem geliştirilen teorileri yorumlama noktasında farklı yaklaşımlar olmasına karşın, başından beri veba üzerine fikirler üreten batı toplumundan da çarpıcı bir değerlendirme gelmiştir:

²¹⁶ <https://nl.pinterest.com>. (23.12.2016)

²¹⁷ Nohl, *a.g.e.*, s. 18; Gasquet, *a.g.e.*, s. 14-15; Ziegler, *a.g.e.*, s. 5, Horrox, *a.g.e.*, s. 9; Joseph B. Byrne, *Encyclopedia of Pestilence, Pandemics, and Plagues*, Greenwood Press, Londra, 2006, s. 56-57.

²¹⁸ Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, s.19-20.

Kara Ölüm'ün yaşandığı dönemde bu büyük felaket batı toplumu tarafından Tanrı'nın Roma gemileriyle halka gönderdiği bir cezalandırma olarak değerlendirilirken, Türklerin Roma duvarlarını aşarak Hristiyan beldelerini işgal etme fırsatını yakalamaları olarak görülmüş ve bu sayede onların (Türklerin) birçok köle elde ederek yağmada bulunacakları ve kendilerinin sonunun da vebadan değil Türklerden geleceğine dair bir fikre hâsıl olmuşlardır.²¹⁹

Aslında bu büyük veba salgınının Müslümanlar (Türkler) için bir şehitlik (şans) olduğu, Hristiyanlar içinse Tanrı tarafından bir cezalandırma olduğu görüşü İbnü'l Verdi tarafından da dillendirilmiştir. Müslüman bir müellif olan İbnü'l Verdi'ye ait olan düşünceler salgının bu kesim tarafından da benzer şekilde değerlendirildiğini kanıtlar niteliktedir. İbnü'l Verdi özetle şunları söylemektedir:

Bu veba, Müslümanlar için bir şehitlik ve bir ödül, kâfirler için ise bir ceza ve azarlamadır. Müslüman başına gelen kötü olaylara dayandığında, sabır onun ibadetidir. Bu asil gelenek doğrudur ve şehitliği sağlar. Vebaya yakalananlardan inanlar ve sabredenler ölse de şehittir. İnanmayan için ise veba büyük bir cezalandırmadır. Ve bu sır gerçek inanan için memnuniyet verici olmalı.²²⁰

Bu dizelerden de anlaşıldığı gibi İslam düşünürleri batıdan farklı olarak vebadan ölen Müslümanların şehit olduğunu belirtirken kendileri için bu durumun geçici olduğunu ancak Hristiyanlar içinse asıl cezalandırma kaynağı olduğundan bahsetmektedirler. İlahi cezalandırma konusu kilisenin de sıkça kullandığı bir yaklaşım olduğu için kara ölümün tüm olumsuzluklarını yaşamaya başlamış Hristiyan alemi için bu fikre bağlanmak zor olmamıştır.

Resim 3.1. İncil'in en eski Ahit'inde yer alan bu resimde insanların kendilerini ilahlaştırmaları yüzünden Tanrı'nın onları veba ile cezalandırdığı tasvir edilmiştir.²²¹

²¹⁹ Horrox, *a.g.e.*, s. 34.

²²⁰ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 144; Aberth, *The Black Death The Great Mortality of 1348-1350*, s. 112-113.

²²¹ Nardo, *a.g.e.*, s. 10.

Kara Ölüm'ün yaşandığı günlerde yazıldığı sanılan bir kroniğe göre: "Kara Ölüm Tanrı'nın şiddetli bir cezalandırmasıdır. Bu musibet Ceneviz gemilerinde kürek çekenler tarafından nasıl olduğu bilinmese de İstanbul, Messina, Sicilya, Sardunya, Cenova ve Marsilya'ya taşınmıştır ve inanmak zor olsa da felaket bir şekilde Venedik'e Doğu'dan gelmiştir."²²²

Vebanın Cenevizlilerin ticari gemilerinden yayıldığı yaklaşımlı Avrupa kentlerinde o kadar hızlı taraftar toplamıştır ki Cenova sakinleri limanlarına yaklaşıp mal boşaltan bir gemiyi görmeleri üzerine ayaklanmışlardır. Bu olayı bir Flaman tarihçi şu şekilde aksettirir:

Doğudan esen şiddetli rüzgârlarla Cenova sahillerinde görünen üç gemi içleri veba bulaşmış baharatla dolu şekilde şehre yaklaştı. Rüzgâr vebayı her yere dağıttı. Veba şehri teslim aldı ve Cenova da ani ölümler yaşanmaya başladı, bunun üzerine şehir halkı gece karanlığında ellerine meşaleler alarak buldukları tekleneler ile şehri boşalttılar, gemideki değerli mallar öylece ortada kalırken kimsenin gemidekilerle alışveriş yapmaya niyeti yoktu çünkü onlara değen ölüyordu.²²³

Kaynak, Cenevizliler bu olay vesilesiyle 1348 yılı baharında Kara Ölüm'ü gemileriyle taşıdıklarına inanmışlarını belirtmektedir. Ancak veba çoktan bütün şehri sarmıştır. Kara Ölüm'ün gemilerden karaya sıçramasıyla birlikte Sicilya ve çevre bölgelerde toplu insan ölümleri yaşanmaya başlamıştır. Kimi kaynaklarda abartılı saptamalar olmasına karşın, ortak vurgu salgının Doğu'dan geldiği ve Ceneviz ticari kolonileriyle de Kırım üzerinden Avrupa'ya taşınmış olduğudur. Bir İtalyan müellifin anılarında yer alan bilgilere göre: "Ceneviz ticaret gemilerinde başından beri yaşanan kürekçi ölümleri, vebanın gemilere girişiyle birlikte artmıştır ve tüccarlar bu sayede durumun ciddiyetinin farkına varmışlardır. Ancak ekonomik çıkarları sekteye uğramasın diye bu durumu fazla dile getirmemişlerdir. Kara Ölüm'ün Avrupa'da en fazla etkilediği kentlerden birisi olan Cenova'da can kayıpları %70'lere ulaştığı anda tüccarlar gemilerini sahillere çekmişlerdir ama çok dan iş işten geçmiştir ve pek çoğu da bu esnada hayatını kaybetmiştir."²²⁴

3.4. Kara Ölüm'ün Yayıldığı ve Etkili olduğu Coğrafyalar

Şu ana kadar eldeki bilgiler ışığında Kara Ölüm'ün ortaya çıktığı coğrafya ve ortaya konan teorileri, yayılırken izlediği rotalar üzerine yapılan tartışmaları ve dönem müelliflerinin görüşlerinin bir kısmına değinilmiştir. Şimdi ise Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'ya ulaşmasına geçmeden önce maşrik ve mağrib alanlarında yaşayan Müslüman nüfusun yoğun bulunduğu yerler üzerinde yaptığı etkiye baktıktan sonra konuyu Batı coğrafyasına doğru genişleteceğiz.

²²² William M. Bowsky (edit.), *The Black Death: A Turning Point In History?*, Robert E. Krieger Company, New York, 1978, s. 13.

²²³ Jean Fillon Venette, *The Chronicle of Jean de Venette*, Latince'den İngilizce'ye Çev. Jean Birdsall, Columbia University Press, New York, 1953, s. 48-52.

²²⁴ Hecker, *The Black Death*, s. 22.

Kuşkusuz konumuzu genişletirken odak noktamız ise ortaçağ dünyasında 10 bin ve üzeri nüfusa sahip yerleşimler olacaktır. Çünkü bu sayıda ve üzerinde nüfusa sahip yerleşimler ortaçağ dünyasında metropol konumda olduğu için insan giriş-çıkış hareketleri bu alanlarda fazlasıyla yaşanmaktaydı.

İnsanların mobilizasyonun oldukça canlı olması bu büyük veba salgının ölüm yolcuğunu aynı tarihlerde batı, doğu, kuzey, güney ekseninde hızla genişletmesini sağlamıştır. Kara Ölüm bir yandan İtalyan kentlerinde hızla yol alıp Avrupa içlerine doğru ilerlerken aynı tarihlerde Aden üzerinden Mısır'a oradan da Kıbrıs ve tüm Akdeniz kentlerine, Kafkaslar üzerinden de Rusya coğrafyasına doğru ölümcül yolculuğunu sürdürmüştür.²²⁵

3.4.1. Kara Ölüm'ün İslam Beldelerindeki Yayılış Seyri ve Etkileri

Kara ölüm Avrupa ile eş zamanlı olarak Ortadoğu ve Afrika'da da hızla yayılmış ve afet denebilecek düzeye ulaşarak toplumları adeta kırıp geçirmiştir. Batı ve Doğu toplumlarını XIV. yüzyılın ortasında aynı acı ve çaresizlikte birleştiren veba salgını ulaştığı her coğrafyada toplu insan ölümlerine neden olmuştur. Toplumların yapısı bozan ve o dönem için anlamlandırılmayan bu büyük veba olayı Müslüman beldelerinde de hızla yayılmıştır. Özellikle doğu ve batı müellifleri vebanın Ortadoğu ve Afrika'da yayılış seyri hakkında teoriler üretirken ve araştırmalarında yeni filizlendiği bir ortamda McNeill tarafından 1976 yılında yazılan kitapta dikkatler Gobi çölüne çekilmiştir. McNeill ve bir grup araştırmacı 1347 yılı sonlarında, Gobi çölünden kara ölümün ticaret kervanları ve Moğol atlı birlikleriyle enfekte böcek veya kemirgen hayvanların (sıçanlar) taşınmasıyla Karakurum'daki²²⁶ Moğol karargâhına sıçradığını ve çok sayıda insanın öldüğünü bildirirler.²²⁷ Kara Ölüm'ün Ortadoğu'dan önce Asya coğrafyasındaki seyrinin anlaşılması açısından söz konusu varsayımın gerçekliği güçlü bir bilgi niteliğindedir. Çünkü Türk ve Moğol toplumları hem konargöçer hayat tarzını benimsemiş olmaları sebebiyle sürekli hareket halinde olmaları ve ekonomik alanlarını bu yönde genişletmeleri hem de atlı öncü birliklerinin devamlı surette çeşitli coğrafyalara açılmaları, Avrasya bölgesinde vebanın hızla yayılmasını bizlere açıklar mahiyettedir. Buradaki önemli husus ise Gobi çöl bölgesinde Kara Ölüm'ün odak noktası oluşturduğudur.²²⁸ Asya'da yaşanan Kara Ölüm vakaları hakkında bilgilerimiz kısıtlıdır ancak bu bölge ile etkileşim içerisinde olan Ortadoğu'da vebanın seyri hakkında *Dols* sayesinde zengin verilere sahibiz.

---

²²⁵ Bowsky, *a.g.e.*, s. 6.

²²⁶ Karakurum Moğolistan İmparatorluğu'nun 13. yüzyıldaki başkentidir ve İmparatorluğa yalnızca 30 yıl başkentlik yapmıştır. Moğolistan'ın güneybatısındaki Övörkhangay ilindedir, bugünkü Harhorin kenti yakınlarındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Paul D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland ve Oxford, 2003.

²²⁷ McNeill, *a.g.e.*, s. 139-141.

²²⁸ Gottfried, *a.g.e.*, s. 34.

Müslüman nüfusun yaşadığı kadim bir coğrafya olan Ortadoğu, vebanın tıpkı Avrupa coğrafyasında olduğu gibi hızla yayıldığı bir saha olmuştur. Ortadoğu denince eskiçağdan günümüze kadar bugün Mısır sınırları içerisinde yer alan, konumu ve insan nüfusu bakımından pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış İskenderiye şehri ilk akla gelen yerdir. Ortaçağda ticari hayatın oldukça canlı olduğu şehir, Kara Ölüm içinde tıpkı İtalya gibi merkez üssü haline gelmiştir. Büyük bir oturma sahasına ve yapılara sahip şehir, kurumsal açıdan da düzenli ve gelişmiş bir ortaçağ metropolü özelliği taşıyordu. Şehirde hiç eksik olmayan fare kolonileri insanlarla iç içe yaşıyorken, Yersinia pestis bakterisini taşıyan kemirgen popülasyonun işlek limandan şehre girmesi bu zararsız canlıları bir anda enfekte hale getirmesi sonucunda veba kısa sürede tüm bölgeye dağılmıştır.²²⁹ İskenderiye'ye gelen Kara Ölüm mikrobulunun taşındığı gemilerin menşesine bakıldığında, tanıdık ve aynı zamanda vebayı Avrupa'ya dağıtan bir yer olma özelliğini taşıyan Kırım bölgesi (Kefe) ile karşılaşılıyor. Zira o dönem Altınordu Devleti ile Memlûk İmparatorluğu arasında canlı ticari bağlar bulunması sebebiyle İskenderiye limanında yoğun gemi trafiği yaşanmaktaydı.²³⁰ İskenderiye'ye Altınordu bölgesinden gelen ve Kara Ölüm'ü şehri taşıyan ilk gemiye dair verilere bizi götüren isim ise dönemin önemli müelliflerinden birisi olan Mısırlı tarihçi Makrîzî'nin aşağıda yer alan saptamaları olmuştur:

قدمت ماركب إلى الإسكندرية كان فيها اثنان و ثلاثون تاجراً و
ثلاثمائة رجل ، ما بين تجار و عبید ، فماتوا كلهم ، و لم يبق منهم
غير أربعة من التاجر و عبد واحد ، و نحو أربعين من البحارة ،
وفماتوا جميعاً بالشعر .

Makrîzî söz konusu yazısında İskenderiye'ye yurt dışından bir geminin geldiğini ve toplam 32 mürettebatının yanında 300'e yakında köle ve tüccarının bulunduğunu belirttiikten sonra geminin karaya yaklaşmasıyla beraber içinde sadece 40 canlının kaldığının anlaşıldığını, geri kalan hepsinin vebadan öldüğünü bildirir.²³¹ Bu saptama, Kara Ölüm'le sarılı geminin yaklaşık 30-40 günlük bir yoldan geldiğini (kara ölüm bulaşan insanların yaklaşık ölümle sonuçlanan zaman aralıkları) açıklamakla birlikte veba salgının İskenderiye'ye gemilerle adım attığını bildiren ilk kayıtlı veri olması sebebiyle de önem arz etmektedir.²³²

²²⁹ Stuart J. Borsch, *The Black Death in Egypt and England*, University of Texas Press, Austin, 2005, s. 1-3.

²³⁰ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 63.

²³¹ Takıyüddin Makrizi, *Kitabü's-süluk li-ma'rifeti düveli'l-müluk*, (edit.) Said Abdal Fattah Ashur, Kahire, 1957-1973, s. 776. Eser İskenderiye şehrinin yapılanması ve ticari teşekkülleri hakkında zengin veriler içermesi dolayısıyla Mısır'ın ortaçağ tarihi içinde referans kaynakların başında gelir. (Çev. Hafıza Karaimamoğlu)

²³² Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 63.

Bu tarihten sonra (1348) Kara Ölüm, Nisan ayı ortalarında Nil deltasının alt kısmı ile Gazze şeridinin doğu ucuna kadar ilerlemiştir.²³³ Mısır'ı adeta teslim alan salgın ilk haftalarda en az 100 ile 200 kişi arasında insan kaybına neden olurken, 1348 yılının ortalarında bu sayı günlük 750 ile 1000 düzeyine kadar çıkarak her gün bir savaş yaşanmış kadar insanı telef etmiştir.²³⁴ Ibn Batuta'nın da aynı rakamları doğrularken vebadan dolayı bir günde 1080 kişinin öldüğünü belirtiyor.²³⁵ Elimizde kara ölüm boyunca şehirde kaç insanın öldüğünü gösteren somut verilerimiz olmamasına rağmen iyimser tahminlere göre şehir nüfusunun %50'den fazlasının bu dönemde öldüğünü düşünülmektedir.²³⁶ Zira veba geldiği vakitlerde yaklaşık 100 bin olan kent nüfusunun tekrar bu oranı yakalaması XVI. yüzyılda mümkün olabilmiştir.

Nil deltasında diğer yerleşimlere bakıldığında ise bir Akdeniz liman kenti olan Dimyat'ta da durumun kötü olduğu anlaşılmaktadır. Zira o dönem önemli bir limana sahip ve Nil'in bereketli toprakları ve suyu ile beslenen şehirde sebze ve meyve bahçeleri kurumuş, balıkçılık yapacak kimse kalmamış ve vasiyetlerin hazırlandığı mahkemeler dahi ölüm oranlarının çokluğu sebebiyle bu ihtiyaca karşılık veremeyecek duruma gelmiştir.²³⁷ Dimyat sokakları cesetlerle yığılı bir hal alırken bereketli bu topraklar Kara Ölüm boyunca ıssızlaşmış ve işlenememiştir.

Nil sulamanın yanı sıra ulaşım ve taşıma içinde kullanıldığı için 1348 yılı baharında Kara Ölüm bu rota üzerinden Kahire'ye kadar ulaşmıştır.²³⁸ Kahire, Akdeniz coğrafyasının en büyük ve kadim kentlerinin başında gelirken o dönem için sadece banliyölerinde 500 binden fazla insanı barındıran devasa bir metropol kimliğine de sahiptir. Kara Ölüm bahar aylarında şehre girer girmez günlük 300 civarında insan hayatına mal olurken bu oran sonbaharın başına gelindiğinde günlük 7000 gibi inanılmaz bir miktara ulaşmıştır.²³⁹ Söz konusu rakamlar tüyler ürpertecek derecede fazla iken, aynı durumun bugün gerçekleşmesi halinde ise halihazırda sahip olunan gelişmiş defin hizmetleri ve sağlık teşkilatlarının bile bu krize cevap veremeyerek felce uğraması dikkatlerden kaçırılmamadır. Durum böyle düşünüldüğünde Kahire'de tam bir ölümler sarmalının yaşandığı ve kaosun çıktığı anlaşılmaktadır.

Şehirde hayatını kaybedenlerin fazlalığı yüzünden cenazeleri koyacak tabutlar dahi bulunamaz olmuştur. Mezarlıkların cesetlerle dolup taşıdığı böyle bir ortamda Müslüman örf ve âdetlerince yıkanması, kefenlenmesi ve namazının kılınması gereken cenazelere hiçbirinin yapılamadığı, gelişi güzel açılan çukurlara gömülmeye hatta sahipsiz cenazeler sorunun

---

²³³ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 56-58.

²³⁴ Gottfried, *a.g.e.*, s. 38.

²³⁵ Batuta, *a.g.k.*, s. 925.

²³⁶ Gottfried, *a.g.e.*, s. 38-39.

²³⁷ Marks, *a.g.e.*, s. 46.

²³⁸ Borsch, *a.g.e.*, s. 12.

²³⁹ Marks, *a.g.e.*, s. 47-48; Gottfried, *a.g.e.*, s. 39.

yaşanmaya başlandığı kaynaklarca zikredilmiştir.²⁴⁰ Nil deltası boyunca cesetlerin görüldüğü, cami ve dükkanların ölümlerle yığılı bulunduğu bir tablonun içerisinde hiçbir ekonomik faaliyet de sürdürülememiştir. Kahire ile sınırlı kalmayan ölümler vebanın sıçradığı yukarı Nil deltası boyunca uzanan Asvan şehrine 1349 yılbaşında ulaşmıştır. Bunu yakındaki Asyut gibi komşu kasabalar izlerken doğu Sina boyunca kurulan gıda pazarları Kara Ölüm yüzünden kapanmıştır.²⁴¹

Kara Ölüm, Mısır'da hayatı felç ederken Giza şehri üzerinden Filistin ve Suriye'ye de bu amansız salgın taşınmıştır. İbn Batuta seyahatnamesinde Kara Ölüm'ün Nisan-Mayıs 1348 yılı aralığında Gazze şeridinde kısa ama etkili olduğu belirtilmiştir.²⁴² Gazze'den sonra Suriye coğrafyasına yönelen veba salgınının Humus'a Haziran, Şam'a ise Temmuz ayı başında ulaştığı anlaşılmaktadır.²⁴³ Özellikle Kara Ölüm etkisinin en üst seviyeye çıktığı 1349 yılı başında Akdeniz havzasının önemli şehirlerinden olan ve 80 ila 100 bin arasında nüfusa sahip bulunan Şam'da her gün 2400 civarında insanın öldüğü ve toplamda şehrin %38-52 arasında nüfusunu kaybederek büyük bir yıkıma uğradığı belirtilmektedir.²⁴⁴ Şam tam anlamıyla Kara Ölüm'ün pençesine düşmüşken bu bölgedeki Müslüman ahali oruç tutarak ve Allah'a yakararak vebandan kurtulma yolları aramışlardır. Hristiyan dünyasında da duruma karşı verilen tepkiler benzer şekilde tezahür etmiştir. İbn Batuta Şam'dan, Kudüs'e geçtiğini ancak vebanın şiddetinin burada o kadar olmadığını belirtmiştir. Avrupalı bir seyyah ise Batuta'nın Kudüs hakkında verdiği bilgilerin tersi yönde açıklamalar yaparken durumun aslında hiç de iç açıcı olmadığına işaret etmiştir:

I asked him the reason for this (a feast) and he informed me that he had vowed during the epidemic that if it was lightened and a day passed without having to pray for any dead, he would arrange a feast. He then said to me, yesterday, I did not pray for any dead, so I will give the promised feast. I found that those who I had known among the sheiks of Jerusalem had almost all ascended to God Almighty. ²⁴⁵

Görüldüğü üzere Kara Ölüm yüzünden bir Kudüslünün ruh halini yansıtan ve şehirde egemen olan havayı da anladığımız bu kısa anekdotta kişi bir günü, salgın sebebiyle ölümsüz

²⁴⁰ Borsch, *a.g.e.*, s. 5-8, 24.

²⁴¹ Michael W. Dols, "İbn al-Wardi's Risa-lah al-naba an al-waba", Dickran Kouymjian (edit.), *In Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History*, , Beirut American University Press, Beirut, 1974, s. 443-448. 455.

²⁴² Batuta, *a.g.k.*, s. 924.

İbn Batuta annesini de taun/vebadan (Kara Ölüm) kaybettiğini belirttiği eserinde İslam coğrafyası ve Endülüs bölgelerine kadar pek çok yerde hastalığın ortaya çıkarttığı yıkıcı etkilere değinmektedir. Batuta, eserini tanık olduğu gözlemlerine dayandırarak yazdığı için konumuz hakkında değerli bilgiler ihtiva eden kronik arasındadır.

²⁴³ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 64.

²⁴⁴ Batuta, *a.g.k.*, s.924; Gottfried, *a.g.e.*, s. 40; Joseph B. Byrne, *The Black Death*, Greenwood Press, Londra, 2004, s.132.

²⁴⁵ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 61-62.

geçirmeleri durumunda ziyafet vereceğine dair yemin ettiğini ve seyyahın sorduğu ziyafetinde sözünü tuttuğu yemek olduğunu açıklamıştır.

İskenderiye'ye gemilerle taşınan vebanın bu bölgeye komşu diğer beldelere de ulaşması aynı hızda olmuştur. Bir Fars kaynağında 1348 yılında bugünkü Tebriz, Kuzey Azerbaycan, Bağdat ve Mezopotamya'nın menşei belirtilmeyen bir ordu tarafından kuşatıldığı zikredilir. Ancak kısa süre sonra söz konusu ordu içerisinde bir veba salgını çıktığı ve bu gruhun yok olduğu belirtilir.²⁴⁶ Kara Ölüm'ün söz konusu coğrafyalardan daha da kuzeye, Kafkaslara doğru gittikçe hangi merkezden yayıldığını tespit etmek oldukça güçtür. Çünkü bu bölgelerin hinterlandı oldukça geniştir. Bundan dolayı da Kara Ölüm bir veya birkaç odak noktasından kuzeye kolaylıkla ulaşmış olabilir.

Ekim 1348 tarihinde Halep veba salgınından kırılırken batısında bulunan ve ticari gemilerin uğrak noktası olan Antakya'ya ulaşan salgın tahmini rakamlara göre 40 bin insana ev sahipliği yapan şehirde ne kadar can kaybına neden olduğu bilinmemekle birlikte yüksek etkide bulunduğu düşünölmektedir.²⁴⁷ Antakya şehri ticari gemilerin uğrak rotaları arasında olduğu için çok sayıda gemiye ev sahipliği yapan bir limana sahiptir. Henüz veba ile tanışmamış gemiler de şehirde kaldıkları süre boyunca "kirlenerek" Kara Ölüm'ü başta Kıbrıs olmak üzere dünyanın uzak kuşaklarına, şehir ve kasabalarına doğru taşımak suretiyle ölüm araçları haline gelmişlerdir.²⁴⁸

Durum bir yönüyle söz konusu coğrafyalarda böyle iken Arabistan yarımadasına yöneldiğimizde de pek de farklı olmadığı görölmektedir. Kara Ölüm insan olan her yerde aynı etkiyi bırakmıştır. İslam dinince kutsal kabul edilen Mekke şehrine kadar ulaşan veba salgını tam bir kargaşaya neden olmuştur. Kara Ölüm'ün Mekke'ye gelişinin, 1348 tarihinde bir hacı kabilesiyle başladığı tahmin edilmektedir.²⁴⁹ 1348-1349 yılları arasında Kızıldeniz boyunca ilerleyen salgının, Mekke ve Cidde arasında hareketli olan hacılar tarafından bölgeye taşındığı düşünölmektedir. Arabistan ve Yemen sahalarında Kara Ölüm sebebiyle yaşanan can kayıpları ne düzeylerde seyrettiği bilinmiyor olmasına karşın bu hastalığın yıkıcı tahribatı göz önüne alındığında hiç de azımsanamayacak oranda insanı etkilediği söylenebilir.

Rota Kuzey Afrika (mağrip) bölgesine çevirdiğinde ise Kara Ölüm'ün burada da oldukça hızlı ilerlediği görölmektedir. İskenderiye ile aynı tarihlerde Kuzey Afrika coğrafyasında da ilerleyen vebanın ilk göröldüğu şehir bugün Libya topraklarında bulunan Marj olmuştur.²⁵⁰ Ancak salgının bölgede asıl merkezi ise Tunus'tur. Buradaki önemli nokta ise Tunus'a Kara

---

²⁴⁶ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 44-47.

²⁴⁷ Gottfried, *a.g.e.*, s. 40; Marks, *a.g.e.*, s. 48.

²⁴⁸ Joseph A. Legan, *The Medical Response to the Black Death*, James Madison University, Virjinya, 2015, s. 26-27.

²⁴⁹ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 63-64; Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 65.

²⁵⁰ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 65

Ölüm'ün Sicilya'dan geldiğidir. Zira Tunus ve Sicilya arası kısa deniz miline sahip oldukları için gemi kaptanları tarafından ortak şekilde uğranan limanlara sahiptirler. Kara Ölüm'ün gemiler üzerinden pek çok destinasyona yayılması bu durumda doğrudan Tunus için de geçerli olmuştur. Tunus'ta ilk Kara Ölüm vakıalarının 1348 yılının Nisan ayı sonlarında görülmeye başladığı ancak vebadan kaynaklanan ölüm olaylarının ise Haziran ile Temmuz arasında maksimum seviyelere ulaştığı anlaşılmaktadır.²⁵¹ Bu oldukça tutarlı bir zaman aralığıdır. Zira vebanın biyolojik özellikleri göz önüne alındığında ölümcül etkisini gösterdiği zaman dilimi ile bu süreç örtüşmektedir.

İtalyan kentlerinden bölgeye sıçradığı sanılan vebanın Kuzey Afrika'nın en büyük yerleşim yeri olan Tunus'ta da halka büyük can kayıpları verdiğine dair dönem içerisinde yazıya dökülmüş notlar bulunmaktadır.²⁵² Ortaçağın önemli Müslüman tarihçilerinden olan ve 1348'deki Kara Ölüm'e annesini, babasını ve hocalarının bir kısmını kurban veren Tunuslu *İbn Haldun*'a göre bölgede Mayıs-Haziran arasında bu büyük salgından günlük yaklaşık bin insan hayatını kaybetmiştir.²⁵³ İbn Haldun'un belirttiğine göre bölgede sürekli göçebe ve dağınık halde yaşayan Berberiler batıda bulunan çöllere doğru kaçarak kurtulurlarken, geride kalan yerel halk ise Kara Ölüm sebebiyle felakete uğramıştır. Müellifin, Kara Ölüm'ün Tunus coğrafyasına verdiği zararı belirten bu bilgileri oldukça önemlidir. Bu konuda Tunuslu şair *Abü'l-Kasım er-Rehavi* ise ülkesinde yaşanan vebalı günleri aşağıda yer alan dizeleriyle açık şekilde betimlemektedir:

Sürekli Allah'tan af diliyorum.
Hayat ve huzur yok oldu.
Tunus'ta hem sabah hem de akşam
Aynı akşamın olduğu gibi sabah da Allah'a aittir.
Korku, açlık ve ölüm var,
Veba ve kargaşa ile de sürekli artıyor. ²⁵⁴

Rahawi kısa ama net ifadelerle Kara Ölüm'ün korkunçluğunu sınır tanımadan Tunus halkına yaşattığı gerçeğini gözler önüne sererken tek çarenin ise Allah'a sığınmak ve dua etmekten geçtiği belirtilmiştir.

Tunus salgın günlerinde ciddi şekilde çalkalanırken, aynı zaman diliminde Libya'nın başta Tripoli şehri olmak üzere doğu ve batı uçlarına pek çok yerini Kara Ölüm sarmıştır. Aynı şekilde Cezayir ve Fas'ta vebanın pençesindedir. Özellikle o dönem bu iki ülke arasında cereyan eden hâkimiyet mücadelesi vebanın Kuzey Afrika'nın pek çok bölgesine yayılmasını hızlandırmıştır.²⁵⁵ Söz konusu ülkelerinin yöneticilerinin bir kısmı dahi Kara Ölüm'den kurtulamayarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Kimi kaynaklarda vebanın Fas'a önemli bir

²⁵¹ Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 261-262.

²⁵² Benedictow, *What Disease was Plague?*, s. 569, 588.

²⁵³ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun> (23.08.2016)

²⁵⁴ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 64; Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 262.

²⁵⁵ Byrne, *Encyclopedia of Pestilence, Pandemics, and Plagues*, s. 51.

İspanyol adası olan Mayorka'dan gemiler ile taşındığı belirtilir.²⁵⁶ Zira o dönem Fas'ın en önemli ticari partnerlerinin başında İspanya gelmekte ve deniz yoluyla kısa bir mesafede bulunmaktadır. 1348 yılının Nisan-Mayıs dönemi, Kara Ölüm'ün bu coğrafyada da etkisini en üst seviyelere taşıdığı bir zaman dilimini temsil etmektedir.²⁵⁷ Mevsim koşullarının uygun olduğu zaman dilimini temsil eden bu aylarda insanların mobilizasyonları arttığı için veba merkezlerden yerel bölgelere kadar hızla taşınmıştır ve bu sayede neden olduğu ölümler artmıştır.

Salgının Afrika içlerine kadar yayılması değerlendirecek olursa, Güney ve Güneydoğu Nil rotasının bölgenin iç kesimlere kadar uzanan yollarla çevrili olduğunu, vebanın da bu şekilde ilerlediği söylenebilir. Kuzey Afrika rotasından Batı Afrika'ya uzanan köle ticareti faaliyetlerinin Kara Ölüm'ü bölgenin tamamına yayan önemli etkenlerden biri olduğu da düşünülmektedir.²⁵⁸ Zira deve kervanları ile taşınan ticari malların güneye doğru ilerlemesi ve orada kölelerle değiş-tokuş yapılarak tekrar batıya yönelmesi vebanın Afrika'da hakimiyet kurmasında belirleyici olmuştur. Burada dikkat çekici bir nokta vardır, bölgedeki göçebe Arapların (bedevilerin) sürekli hareket halinde olmaları ve çadır yerlerini devamlı surette değiştirmeleri, onların kentli/yerleşik halka kıyasla bu büyük salgından daha az etkilenmelerini sağlarken bazı bedeviler ise bu olaydan çok sonra haberdar olmuştur.²⁵⁹ Bu da demek oluyor ki Afrika genelinde salgın kaynaklı ölümler daha çok kentli nüfus arasında meydana gelmiştir. Kara Ölüm'ün yayılma ve insanlara bulaşma sürecine bakıldığında topluluk halinde bulunan insanlar ile şehirdeki fare kolonileri arasında hızla yayılırken, devamlı surette hareket halinde olan ve kemirgenlerden uzak, seyrek yerleşmeye sahip göçebeler arasındaki ölümcül etkisi ise minimal seviyelerdedir. Dolayısıyla dünyanın diğer bölgelerinde Kara Ölüm'ün yayılma şemasında başrolde olan enfekte fareler ve gemiler Afrika'nın tamamında karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak 1349 yılı sonunda tüm İslam dünyası bu büyük veba ile sarsılırken özellikle yerleşik nüfusun yaklaşık %40-50'si yaşamını yitirmiştir.²⁶⁰ Kendisi de bir vebazede olan İbn Haldun aşağıda yer alan satırlarda Kara Ölüm sonucunda ailelerin parçalandığını ve bunun sonucunda da kimi yerleşimlerin tamamen ıssızlaştığını dikkat çekici şekilde aktarırken, bölgede yaşanan açlıkları da gözler önüne sermektedir:

Veba doğu ve batı toplumlarına doğru yıkıcı şekilde ilerlerken ulaştığı her yerde onları vurarak yok ediyordu. Veba iyi medeniyetlerden birçoğunu yuttu ve onları sildi. Hanedanlar yaşlılık dönemlerini geçmeden yaşam sürelerinin sınırına ulaştılar. Yok olma durumuna geldiler. Uygarlık, insanlığın azalmasıyla, geriledi. Şehirler ve binalar boşa çıktı, yollar ve yol işaretleri silindi, yerleşim yeri ve köşkler boşaldı, hanedanlar ve kabileler güçsüzleşti. Tüm

---

²⁵⁶ Legan, *a.g.e.*, s. 27.

²⁵⁷ Byrne, *The Black Death*, s. 132-133.

²⁵⁸ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 67.

²⁵⁹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 40-41.

²⁶⁰ Gottfried, *a.g.e.*, s. 41.

yaşanmış dünya değışti. Doğu da benzer şekilde medeniyete uygun ve orantılı olarak ziyaret edildi. Sanki varoluş sesi (Allah) dünyada unutulma ve tahdit çağrısı yapmıştı ve dünya çağrısına cevap verdi. Allah dünyanın ve insanlığın tek sahibidir.²⁶¹

Bu büyük veba salgının görgü tanıklarından olan İbn Haldun'un da belirttiği üzere doğu toplumlarında da bu süreç Avrupa kadar can yakıcı şekilde geçmiştir. Kara Ölüm'ün bu coğrafyadaki varlığını sonlandırırken Kafkaslar, İskandinavya ve Anadolu'da ki ilerleyişine yakından bakılacaktır.

3.4.2. Kara Ölüm'ün Kafkaslar, İskandinavya ve Anadolu Coğrafyasındaki Dağılışı Seyri ve Etkileri

Daha önce de dikkat çekildiği üzere vebanın odak noktası olarak Gobi çöl bölgesini işaret eden McNeill ve bir grup bilim insanı bu iddialarında ısrarcıdır.²⁶² Söz konusu Avrasya bölgesinin Kara Ölüm'e odak noktası olarak hizmet ettiği ve komşu coğrafyalara vebayı ihraç eden merkez olduğu teorisi büyük ölçüde Rus arkeolog *Chwolson'a* dayandırılır. Chwolson tarafından günümüz Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan Balkaş gölüne yakın *Issık-Kul* (Sıcak göl) çevresinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, 1338-1339 yıllarına tarihlenen Nasturi ticari topluluğuna ait salgın sebebiyle yaşamını yitiren insanların gömülü bulunduğu toplu mezarlıklar açığa çıkarılmıştır. ²⁶³ Bilim insanlarıncı burada dikkat çekici şekilde üzerinde durulan görüşe göre Moğol atlı birliklerinin, Kara Ölüm'ün ticaret kervanları ve gemilerle batıya doğru taşınmasına ilave bir katkı sunduğudur. Konu üzerine benzer bir görüşte Türkiye'nin değerli yazar ve doktorları arasında olan ve ülkede yaşanan vebalar üzerine araştırmalar ortaya koyan *Süheyl Ünver'den* gelir. Ünver, Kara Ölüm'ün batıya doğru Moğollarla intikal etmiş olduğunu ve merkezi Hint'te bulunan Moğol hükümdarı zamanında, Allahabat'ta yaşanan olayın veba olduğuna şüphe olmadığını, çünkü hastalığın sıçanlardan bulaştığını, boyun, kasık ve koltuk altındaki bezlerin şiştiğini ve yazın hızla etkide bulunduğunu yazmaktadır.²⁶⁴

Bu kısa bilgilendirme Kafkaslar ile Anadolu coğrafyasında aktif olan Moğol birliklerinin Kara Ölüm'e hem yakalandıklarını hem de bu alanlara salgını hızla taşıdıklarına dikkat çekmek için yapıldı. Çünkü yukarıda da derinlemesine belirttiği üzere Kefe şehrinde Altınordu ve Cenevizlilerin zaman zaman savaşsalar bile sürekli kontak halinde olduğu, vebanın da bu şekilde Karadeniz'den Akdeniz'e doğru ilerlediğini en güçlü ihtimaldir. Ancak Don ve Volga gibi iki önemli su yolu üzerinde hâkimiyet kuran Altınordu devletine salgının ulaşması, aralarında az bir zaman farkı olsa da Nikephoros Gregoras ve İbn al-Wardi tarafından 1347 başı olarak

²⁶¹ İbn Haldun, *Mukaddime I*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s. 76.

²⁶² McNeill, *a.g.e.*, s. 96.

²⁶³ Ziegler, *a.g.e.*, s.15; Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 49.

²⁶⁴ Süheyl Ünver, *Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine = Sur l'histoire de la Peste en Turquie*, Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı, No. 18, İstanbul, 1935, s.76-77.

tarihlendirilir ve Kafkaslara hastalığın dağılma başlangıcını bu zaman dilimi oluşturur.²⁶⁵ Kara Ölüm öncesi ve sonrasında ülkenin durumunu bilmek önem arz etmektedir. Fakat Kara Ölüm'ün özellikle Rusya coğrafyasındaki dağılış seyri hakkında bilgiler edinebileceğimiz kronik sayısı oldukça kısıtlı ve kimi bilgilerde maalesef birbirini tutmamaktadır. Tahmini değerlendirmelere göre, 1340 yılında Rusya nüfusu 8 milyon civarında iken ülkedeki insanların çoğu geniş coğrafyada dağınık halde yerleşmiş olmakla birlikte daha çok kırsal kesimlerde yaşamaktaydılar.²⁶⁶

Kaynaklara göre söz konusu nüfusun hatırı sayılır bir miktarının yaşadığı yer olan Novgorod ve buraya bağlı Pskov şehri Kara Ölüm vakalarının görüldüğü ilk yerleşim yeri olmuştur.²⁶⁷ Ancak Rusya özelinde veba salgınının tam olarak hangi yıl görüldüğü ve nasıl dağıldığı hakkında bilgiler kısıtlı kroniklere göre tespit edilememektedir. Çünkü pek çok veriyi göz ardı eden kronikler geliş güzel tutulmuş olmakla birlikte tutan kişiler bile belli değildir. Şehir isimleri ve Roma rakamları ile kodlanan Rus kroniklerine bakıldığı zaman *The Chronicle of Pskov II* ve *The Chronicle of Nikon* hastalığın ilk kez 1351 yılında Rusya'da görüldüğünü iddia ederken, *The Chronicle of Pskov I* ile *The Chronicle of Novgorod I-IV* bu rakamı 1352 olarak göstermektedir. Bu kaynaklar vebanın daha çok karasal boyutuyla ilgilendikleri için zaman aralığını dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. Rusya'nın coğrafi genişliği sebebiyle de zaman hesaplamalarının o dönem için birbirini tutmaması doğal karşılanabilir.

Bu bölgenin önemli yerleşim yerlerinden olan Moskova'nın da kroniklerin dikkatinden kaçtığı görülmektedir. Zira Rusya'nın yıllık bazda düşük sıcaklık oranlarına sahip olması sebebiyle yaz aylarında hızla dağılan Kara Ölüm'ün tüm sahada hâkim olmasına karşın kalabalık yerleşmeye sahip yerlerin başında gelen Moskova'daki varlığına dair söz konusu kronikler ilginç şekilde bir şey söylememektedir. Buna rağmen Rusların "mor zol" yani kötü veba dedikleri Kara Ölüm'ün ünlü kurbanlarının 1352 yılında Moskova'nın büyük Prensi Simeon Ivanovich ve iki oğlu olduğu yönünde bilgiler mevcuttur.²⁶⁸ Bu isimlerin yönetimde olması muhtemelen onların kayıtlara geçmesini sağlamıştır. Ancak Moskova'da da binlerce insanın salgın sonucu yaşamını yitirdiği belge ile kanıtlanamasa da tahmin edebilir. Zira kroniklerin Moskova gibi büyük bir Rus şehri hakkında sessizliğe bürünmelerine rağmen ölüm oranlarının fazlalığını ve vebanın bu coğrafyada yaşayan insanlar içinde tam bir felakete yol açmasını ise yine aynı kroniklerin ittifak

²⁶⁵ Gottfried, *a.g.e.*, s. 36-37.

²⁶⁶ Carlo M. Cipolla (edit.), *The Fontana Economic History of Europe, The Middle Ages*, C. I. Collins-Fontana Press, Glasgow, 1972, s. 25-71.

²⁶⁷ *The Chronicle of Novgorod*, C. III, Rusçadan İngilizceye Çev. Robert Michell ve Nevill Forbes, London Offices of the Society, Londra, 1914, s. 140-150; *The Nikonian Chronicle*, C. III, bu kronik ise 1349 yılında Polotsk şehrinde Kara Ölüm sebebiyle yaşanan büyük ölüm oranları hakkında özet bilgiler içermekle birlikte hastalığın geliş ve dağılış seyri hakkında verdiği kimi bilgiler Novgorod'un aksi yönünde olmasında dolayı günümüz araştırmacılarınca bazı yerlerinde yanlışlıklar olduğu gerekçesiyle tenkit edilmektedir.

²⁶⁸ Diane Zahler, *The Black Death*, Twenty-First Century Books, Minneapolis, 2009, s. 84-85.

yaptıkları Gukhov ve Belozersk gibi kasabalarda hiç canlı kalmadığını bildirecek kadarda abartılı ya da gerçek bilgilere yer vermelerinden anlıyoruz.²⁶⁹ Kara Ölüm'ün klasik etkisi, uğradığı her yerde kan sistemine sahip tüm canlıları ve insanları etkilemesiyle birlikte çoğunluğunu öldürmesi şeklindedir. Dolayısıyla bu durumun Rus coğrafyası içinde geçerli olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bu büyük vebanın Rusya'da yol açtığı felaket sadece insanların bir kısmını yaşamdan koparmakla kalmamış gibi durmaktadır. Tıpkı Büyük Britanya ve Avrupa gibi köylü hayatında ve tarıma dayalı kesimin ekonomik faaliyetlerinde etkileri uzun yıllar sürecek zararlar bırakmıştır.²⁷⁰

Rusya sahasında kara ölümün ilk geldiği ve adeta dağılma merkezi (odak noktası) oluşturdu yer olarak Novgorod şehri gösterilir. Zira şehrinin geniş bir ticari ağa sahip olması, kalabalık kitlelerin mobilizasyonunu en üst seviyelere taşıırken salgının buradan giriş yaparak Novgorod'a bağlı Pskov da ilk ölüm olaylarına neden olduğu güçlü bir ihtimaldir.²⁷¹ Pskov, Rusya'nın Baltık ülkelerine açılan kapısı olması ve o dönem üretilen kürklerin bu şehir üzerinden bu ülkelere gönderilmesi sebebiyle 1351 yılında Litvanya'ya Kara Ölüm'ün buradan taşındığına dair güçlü emareler bulunmaktadır.²⁷² Buradan da Livonya'ya doğru dağılan vebanın Kuzeydoğu ve Güneybatı şeridi boyunca kurulan yerleşim yerlerinde ölümlere neden olduğu ve bugünkü Letonya ve Estonya sahasına sıçradığı düşünülmektedir. Düşünülmektedir diyoruz çünkü Baltık coğrafyası için kaydedilmiş net ve güçlü veriler bulunmamaktadır. Ancak şurası kesindir ki Baltık ülkelerindeki halkın büyük kısmı büyük veba salgını sebebiyle ölmüş, geri kalanlar ise bu büyük buhranı anlamlandıramadıkları için can alıcı düşmanları için çeşitli efsaneler ve yakıştırmalar yapmışlardır. Bunlar arasında en bilindik olanları, Litvanya halkının vebadan ölenlerin önce kapı ve pencerelerine kırmızı eşarp takıp sonra onların canını alan bir kadın olduğuna ve evinden ayrılmadan bir adamın onu bekleyerek mağlup ettiğine bunun sonucunda bu felaketin bittiğine inanılan söylemdir.²⁷³

Ancak Baltık denizinin karşı tarafına yani İskandinav ülkelerine bakıldığı vakit Kara Ölüm'e dair verilerin daha net ve zengin olduğu anlaşılmaktadır. İsveç, Norveç ve Danimarka'da, geniş çapta yayılan ve bilinen en fazla insan ölümüne neden olan bu büyük veba salgınının pençesinden maalesef kurtulamamıştır. Avrupa yüz ölçümü kabaca 1.4 milyon km² alan iken, İskandinav ülkeleri de yaklaşık 1.3 milyon km² karasal büyüklüğe sahip olmakla birlikte Rusya ile de canlı ticari bağları bulunan bir yapı arz etmekteydi. Bu ülkeler arasında İsveç'e ayrı bir parantez açılması gerekmektedir. Zira ülkede Kara Ölüm'den sonra, 1495 yılına kadar toplamda

²⁶⁹ Benedictow, *The Black Death 1346-1353*, s. 215.

²⁷⁰ Lawrence N. Langer, "The Black Death in Russia: Its Effects Upon Urban Labor" *Russian History/Histoire Russe*, C. II, 1975, s. 53-67.

²⁷¹ *The Chronicle of Novgorod*, s. xxvi-xxix.

²⁷² Byrne, *The Black Death*, s. xxix.

²⁷³ Martin, *a.g.e.*, s. 66.

dokuz kez daha büyük veba salgını patlak vermiş ve uzun süre kaybettiği nüfusunu geri kazanamamıştır.²⁷⁴ İsveç'in Kara Ölüm'e kurban verdiği en bilindik isimler ise Kral'ın kardeşleri olan Hakon ve Knut'dur.²⁷⁵

Kara Ölüm'ün 1349-1350 yılları arasında İskandinav ülkelerinde görüldüğü ve pek çok insan ölümüne neden olduğu kaynaklarda geçmektedir.²⁷⁶

Tablo 3.1. Kara Ölüm'ün Norveç, Danimarka ve İsveç üzerinde yaptığı etki kısa bir değerlendirme halinde sunulmaktadır.²⁷⁷

Norveç: 1349 yılında seyrek nüfuslanmaya sahip ülkede yaklaşık 350.000 kişi yaşamaktadır.	1349-1350 yılları arasında ülkede Kara Ölüm tüm şiddetiyle faal durumdadır.	Norveç'e bağlı Hordaland eyaletinin Bergen şehrinde ülke merkezine gemilerle taşınan Kara Ölüm halkın 2/3'sini öldürmüştür.
Danimarka: 1349-1350 yıllarına ait nüfusu tam olarak bilinmemesine rağmen İsveç ve Norveç'ten daha büyük olduğu tahmin edilmektedir.	1349-1350 yılları arasında Kopenhag, Zealand ve Scania gibi Danimarka şehirleri Kara Ölüm'e çok sayıda insanını kurban vermiştir.	Ülkede Kara Ölüm yüzünden yaşanan can kayıplarına sayısal anlamda ulaşılamazsa da tahmini değerlere göre halkın 1/3'nin öldüğü düşünülmektedir.
İsveç: 1349 yılında özellikle kırsal nüfusu fazla olan ülkede kabaca 500.000 insan yaşadığı bilinmektedir.	1350 yılının başında özellikle Östergöt, Gotland, Uppland ve Stockholm gibi büyük İsveç şehirleri Kara Ölüm'le sarsılmıştır.	Kara Ölüm ülkede daha sonra yaşanacak büyük veba salgınları içinde milat olurken 1350 yılında ülke nüfusunun 5/6'sının hayatına mal olmuş, prens ve prenses gibi soylular dahi kendilerini kurtaramamıştır.

Söz konusu İskandinav ülkelerinde sıcaklık değerlerinin düşük olmasına rağmen genellikle hayvancılık işleriyle uğraşılması, fare popülasyonu için önemli bir yaşam sahası oluşturmuş ve salgının hızla yayılarak ölümlere neden olması sonucunu doğurmuştur. Norveç, İsveç ve Danimarka'nın ekonomilerinin balıkçılığa ve hayvancılığa dayanmaları da Kara Ölüm sebebiyle yaşanan iş gücü kısıtlılığı yüzünden uzun süre toparlanamamıştır. 1350 yılının Temmuz-Ağustos döneminde Baltık denizi boyunca neredeyse salgından etkilenmeyen hiçbir yerleşim yerinin olmadığı belirtilirken her üç ülkedeki halkta tıpkı Avrupa gibi fakir bölgelerden zengin bölgelere doğru iç ve dış göçler yaparken, Norveç diğer iki ülkeye kıyasla bu badireyi daha fazla kayıpla atlattığı gibi durmaktadır.²⁷⁸ Kara Ölüm sebebiyle her üç ülkede de çok sayıda

²⁷⁴ Jan Myrdal, "The Forgotten Plague: The Black Death in Sweden" Pekka Hämäläinen (edit.), *When Disease Makes History Epidemics and Great Historical Turning Points*, Helsinki University Press, Helsinki, 2006, s. 141-186.

²⁷⁵ Zahler, *a.g.e.*, s. 72.

²⁷⁶ Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 63.

²⁷⁷ Gasquet, *a.g.e.*, s. 79; Benedictow, *The Black Death and Later Plague Epidemics in the Nordic Countries: Perspectives and Controversies*, s. 223-230; Rossiter Johnson, *The Great Events by Famous Historians*, C. VII, The National Alumni, Londra, 1956, s.136; Myrdal, *a.g.m.*, s. 25-28; Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 63-85; Benedictow, *The Black Death*, s. 146-178.

²⁷⁸ Edward A. Eckert, *The Structure of Plagues and Pestilences in Early Modern Europe. Central Europe 1560-1640*, Karger, Basel, 1996, s. 70-80.

insan ölümünün meydana gelmesinin yanında halkın sosyal çöküntü yaşandığını ise yapılan vasiyetnamelerden ve kiliselere verilen bağışların artışından anlaşılmaktadır.²⁷⁹

Rotamızı bir başka coğrafya olan ve Rus sahasına komşu bulunan Batı Asya ile Kafkaslara çevirdiğimiz vakit kısıtlı bilgilerin yanında coğrafyanın dağlık olması, nüfusun geniş alanlarda seyrek yerleşmesi sebeplerinden dolayı Kara Ölüm'ün verdiği zararlar hakkındaki veri kısıtlılığı burada da karşımıza çıkmaktadır. Bir Rus kroniğinde, salgının 1347 yılında Güney ve Güneybatı yönünde Altınordu devletince taşınarak Kafkaslarda dağılmış olduğu belirtilirken başka bir kronik ise aynı zaman aralığında Kuzey İran (Azerbaycan) bölgesinden vebanın iç kesimlere doğru ilerlediğini aktarır.²⁸⁰ Kara Ölüm'ün Kafkasların güneyine doğru yayılmasına ilişkin üretilen bir dizi ihtimallerde vardır. İhtimal diyoruz çünkü kesin verilere sahip değiliz. Bu ihtimallerden ilki Güney Kafkasya bölgesine doğru genişleyen askeri hareketlilik ve ticari faaliyetler sonucu vebanın bölgeye dağıldığı şeklinde iken ikincisi Anadolu ve Ortadoğu'da (özellikle İskenderiye) bulunan limanlardan hareket eden gemilerin (bu gemiler genellikle zahire yüklü oluyorlardı) hastalığı güneye doğru taşıdığı yönündedir.²⁸¹ Son bir noktayı daha belirtmek gerekirse özellikle Rusya ve daha kuzeyde kalan yerlerde ısı ortalamalarının düşük olması sebebiyle pireler ile sıçanlar fazla yaşam sahası bulamamış bunun sonucunda da daha önce de belirtildiği üzere veba salgının bu beldelerdeki etkisi sınırlı kalmıştır.

Durum Kafkasya alanı için sınırlı veriler içerse de vebanın güneye doğru genişleyen yolculuğunu takip ettikçe eldeki bilgilerin arttığı gözlenmektedir. Yukarıda birkaç defa belirtildiği üzere Janibeg komutasındaki Tatar ordusu Kefe'yi (Ukrayna'nın Kırım yarım adasının güneydoğusu) kuşattığı sırada vebaya yakalanmaları sonucu şehir üzerindeki kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardır. Cenevizliler ile Tatarlar arasında Karadeniz boyunca devam eden çatışmalar 1347 senesi ortalarına kadar sürerken, Bizans'ın ve dönemin en büyük metropollerinden olan İstanbul'da çok dan Kara Ölüm vakıalarının yaşanmaya başladığını anlaşılmaktadır.²⁸² Klasik görüşlerde genellikle İstanbul'a Kafkaslardan sonra geldiği düşünülen salgının, sanılanın tam tersine Kefe'de görülmesinden kısa süre sonra yani Mayıs başında şehre sıçradığı ve yaklaşık elli gün sonrada Temmuz başı gibi bölgeyi tamamen etkisi altına aldığı ortaya çıkmaktadır.²⁸³ Bu yeni bilgi o halde Kara Ölüm'ün ilk olarak hangi odak noktası aracılığıyla İstanbul'a taşındığı sorusunu gündeme getirmektedir. Anadolu'nun kuzeyinde işlek

²⁷⁹ Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 63-84.

²⁸⁰ *The Chronicle of Novgorod*, 103-131; John T. Alexander, *Bubonic Plague in Early Modern Russia Public Health and Urban Disaster*, Oxford University Press, Oxford-New York, 2003, s. 13; Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 45-46.

²⁸¹ Marks, *a.g.e.*, s. 3.

²⁸² Gary Jeffrey, *The Black Death, Graphic Medieval History*, Crabtree Publishing Company, New York, 2014, s. 7.

²⁸³ Jean-Noël Biraben, "La Peste Noire en tere d'İslam", *L'histoire*, C. 2, Nisan 1979, s. 32-33. (Çev. T. Tolga Gümüş)

bir limana sahip olan Karadeniz bölgesindeki Trabzon şehrine bakıldığında bu nokta açıklığa kavuşmuş gibi durmaktadır: “Zira İtalyan tüccarların faaliyetleri için bir üs görevi gören Trabzon limanı Kara Ölüm’ü İstanbul ve Anadolu’nun en ücra köşelerine kadar dağıtan önemli bir kavşak noktası olmuştur.²⁸⁴ Floransalı bir kronikçi olan Giovanni Villani’nin belirttiğine göre bölgede yaşayan insanların %80’i salgın süresince hayatını kaybetmiştir.²⁸⁵

Bölgede geniş kolonilere sahip Cenevizliler Kefe ve Trabzon arasındaki mesafenin yakınlığından faydalanarak Karadeniz bölgesinde hakimiyet sağlarken Anadolu içlerine kadarda ticari ağlarını genişletmişlerdir. Bu genişletme sırasında Ceneviz gemilerinden indirilen malların, kölelerin ve tüccarların üzerlerinde gizlenen enfekte pireler Karadeniz’in dağlarla çevrini coğrafyası boyunca dağılırken, İstanbul’dan Mezopotamya’ya kadar Anadolu’yu bir uçtan diğerine kat ederek 1348 yıl başına kadar Kara Ölüm’ü bütün sahaya yaymışlardır. Kendisi de daha sonra bir veba zede olacak olan Floransalı tüccar Giovanni Villani’nin dediğine göre: “Kara Ölüm, Türk alanlarında (Anadolu’daki Türk topraklarında) çok fazla sayıda ölümlere sebebiyet vererek, Levant, Mezopotamya, Suriye ve Keldani ile Kıbrıs, Rodos ve Ege adalarının tamamına yayılmasını sürdürmüştür.²⁸⁶

Kara Ölüm’ün İstanbul’a sıçrama noktası üzerine yapılan değerlendirmelerin ardından tekrar şehre dönüldüğünde neden vebanın kısa sürede çok sayıda insanın ölümüne neden olduğu anlaşılır hale gelmektedir. Normal zamanlarda dahi halkı canından bezdiren kemirgen (daha çok sıçanlar) kolonilerine hızla teneffüs eden Yersinia pestis bakterisi adete onları küçük bir silah haline getirerek İstanbul surları içinde ve dışında yaşayan insanlar arasında salgının vebanın hızla ilerlemesini sağlamıştır.

Bu konu hakkında o dönem İstanbul’da yaşayan ve Kara Ölüm felaketine de yakından şahitlik yapan Bizanslı tarihçi Nikephoros Gregoras’un bir dizi değerlendirmesi olmuştur:

It invaded the Aegean island. Then it attacked the Rhodians and those colonizing other islands. The calamity did not destroy men only but many animals living with and domesticated by man. I speak of dogs and horses (o zamanlardaki yaygın inanişaya göre Kara Ölüm atlara bulaşmıyordu) and all species of birds even the rats that happened to live within the walls of the houses.²⁸⁷

Nikephoros, İstanbul’da Kara Ölüm’ü anlattığı satırlarında sıçanlardan bahsederken hastalığı yayan bu küçük canlıların önemini pek de anlamış gibi durmuyor. İstanbul’da bu büyük veba salgınının tüm şiddetiyle insan kayıplarına neden olduğu günlerde Nikephoros’da dâhil

²⁸⁴ Biraben, *a.g.e.*, s. 32.

²⁸⁵ William Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire of the Byzantine Era*, Argonaut Inc., Chicago, 1969, s. 53; Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 63.

²⁸⁶ Ferdinand Schevill, *History of Florence from the Founding of the City Through the Renaissance*, Ungar Publishing Co., New York, 1961, s. 238-240.

²⁸⁷ Christos S. Bartsocas, “Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the “Black Death”, *Journal of the History of Medicine and Sciences*, C. 21, S. 4, Ekim 1966, s. 395.

hiçbir Bizanslı kronikçi, doktor ve din adamı, vebanın kökenleri ve sonuçları hakkında eşdeğer saptamalar yapmamışlardır.

İstanbul, Eylül ayında Kara Ölüm'ün bütün olumsuzluklarıyla sarsılırken, yılın son günlerine gelindiğinde şehirde bu felaketten etkilenmeyen neredeyse hiçbir hane kalmamıştır.²⁸⁸ O dönem için kalabalık insan kütesinin şehri hızla terk etmesi İstanbul'da tam bir kaos ortamının hüküm sürmesini neden olmuştur. Kuşkusuz korku ile etrafa saçılan insanlar bilinçsizce hareket ederken vebayı ülkenin kasabalarından kırsal kesimlerine kadar dört bir tarafa yaydıklarının da farkında değillerdi. Bulaştığı insanların tamamına yakını kurbanları arasına ekleyen Kara Ölüm, o dönem olmayan ölümcül bir adaleti de işleme koymuştu. Zira Bizanslı yönetici elitler ünlü doktorlara sahip olsalar da halk ile aynı kaderi paylaşmışlar ve salgının pençesine düşmekten kurtulamamışlardır. Bu isimler arasında en ünlüsü ise 1347-1354 yılları arasında Bizans tahtında oturan VI. İoannis Kantakuzenos'un o dönem daha 13 yaşında olan küçük oğlu *Andronicus*'dur.²⁸⁹ Kral'ın dört bir yandan çağırtdığı doktorlar dahi oğlunu kurtaramamışken İstanbul'da ölüm oranları sayılamayacak miktarlara ulaşmıştır. Yine aynı tarihlerde Brysis'da (Pınarhisar) bulunan Ephesos kilisesi başpiskoposu *Matthaios*, kasabanın Kara Ölüm'ü yaşadığı günleri mektubunda şu şekilde tasvir etmiştir:

The air is corrupted by the abundant rainfall that has started too early, in summer. This has caused an epidemic which started by destroying the labour of man and the fruit of the earth... Therefore the farmers lament that they have lost all hope, because they had intended to compensate last year with this year's harvest. Now that they have lost also this harvest they prefer an agreeable death to this miserable life. Then, the evil snatched away women and children, in other words the more tender age and weaker sex, who are more vulnerable to the climatic condition. Now it is starting to make the men ill, killing most of them.²⁹⁰

Bir din adamının kaleminden çıkan satırlarda Kara Ölüm'ün adresinin iklim olarak işaret edildiği, insanların umutsuzca ne yapacaklarını bilemediklerini ve ürünlerini hasat edemediklerini bildirilmektedir. Bu tarif klasik veba tariflerine de uymaktadır. Mektubun devam eden satırlarında ülke genelinde pek çok insanın salgından dolayı hayatını kaybettiği ve yapılamamış hasat sebebiyle de bir kıtlığın meydana geldiği belirtilmektedir. O dönem İstanbul'a gelen bir Venedikli tüccar muhtemeldir ki gördüğü toplu insan ölümleri sebebiyle veba salgını yüzünden İstanbul nüfusunun yaklaşık %90'ının etkilendiğini (öldüğünü) bildirmiştir.²⁹¹ Bilgi her ne kadar abartılı olsa da toplu insan ölümlerinin azımsanamayacak derecelerde olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

²⁸⁸ Jean-Noël Biraben, *Les Hommes et la Petse en France et Dans Les Pays Europeens et Mediterraneens*, C. I-II, Livraison, Paris, 1945, s. 53. (Çev. T. Tolga Gümüş)

²⁸⁹ Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium*, Yale University Press, Connecticut, 2015, s. 228.

²⁹⁰ Gisele Marien, *The Black Death In Early Ottoman Territories: 1347-1550*, The Department of History Bilkent University (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2009, s. 46.

²⁹¹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 38.

İstanbul'un Kara Ölüm'le imtihanı 1347 yılı sonbaharı boyunca son sürat devam ederken tüm batı sahilleri vebanın kol gezdiği ölüm sahaları haline bürünmüş, boğazın Avrupa yakasındaki kayıkçıların neredeyse tamamına yakınının öldüğü ve buraların halkın gitmekten korktuğu ıssız yerler havasına büründüğü belirtilmektedir.²⁹² Boğazdaki Kara Ölüm varlığının Bizans için olduğu kadar dünya içinde o dönem endişe verici sonuçları vardır. Çünkü o dönem Karadeniz ve Akdeniz şeridi boyunca dünya piyasalarına gemilerle taşınan besin ağırlıklı ham maddeler oldukça hayati öneme sahipti ve başka bir rota üzerinden taşınması ise meşakkatli, masraflı ve ticari hayata darbe vuracak nitelikteydi.

Kara Ölüm İstanbul ve Boğaz bölgesini şiddetli bir tsunami gibi vurup önüne gelen herkesi ölüme doğru sürüklerken o dönem Anadolu ve Balkanlarda hızlı ilerlemeler kaydeden Osmanlı Devleti de bu felaketten nasibine düşeni almıştır.²⁹³ Osmanlıların Cenevizlilerle olan sürekli iletişimi ve Karesi Beyliği'ni kendilerine bağlamaları, denizlerdeki ilerleyişlerinin artmasını sağlarken vebanın kendilerine bulaşmasında da belirleyici etkilerden olmuştur. Bu savı güçlendirecek bir yorum ise vebanın başından beri bulaşıcı olduğunu belirten büyük Arap doktorlarından birisi olan İbn Hatime'den gelir. İbn Hatime Hristiyan tüccarların Almeria'ya döndükten sonra Türk sahillerinde görülmeye başlanan veba olaylarını kendine rapor ettiklerini belirtmiştir.²⁹⁴ O dönem sahil boyunca konuşlanmış Türk Beyliklerine bakıldığında Aydın, Karaman, Saruhan, Menteşe ve Karesi Beylikleri görürken bunların denizcilik faaliyetleri sebebiyle Kara Ölüm'ü birbirlerine taşıdıkları çıkarımını yapmak zorlama bir yorum olmayacaktır.* Çünkü bu Beylikler dönem dönem çatışmalar da akraba topluluklar olması sebebiyle birbirleriyle etkileşimlerini daima üst seviyelerde tutmuşlardır. Bu noktada da görüldüğü üzere Kara Ölüm'ün Avrupa'da bu kadar hızla yayılmasında gemilerin rolünün ilk sırada olduğu da unutulmamalıdır.

Kara Ölüm'ün Osmanlı kroniklerinde 1347-1348 yılları arasındaki en önemli izine Karesi Beyliği'nin kontrol altına alınması sebebiyle rastlanılmaktadır. Aşağıda yer alan ifadeler bizi bu kaniya götürmektedir:

---

²⁹² Gottfried, *a.g.e.*, s. 38; Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 61.

²⁹³ Ayalon, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁹⁴ Dols, *The Black Death in the Middle East*, s. 42, 81.

İbn Hatima, Kara Ölüm ortaya çıktığında İspanya'nın Almeria kentinde yaşayan döneminin önemli Müslüman doktorları arasındadır. Veba üzerine bilgi veren bir tez yazarken yaptığı gözlemlere dayanarak Kara Ölüm'ün öldürücü şekilde bulaşıcı olduğunu belirtmiştir.

* O dönem sahip olunan gemi teknolojilerine bakıldığı zaman, gece hareket etme yeteneği için gerekli ekipmanlardan yoksun bu deniz araçlarının sahil şeridince ve sadece gündüz yol aldıkları bilinmektedir. Dolayısıyla bu sav Beyliklerin sahil boyunca Kara Ölüm'ü birbirlerine taşıdıkları tezini güçlendirmektedir. Ortaçağda gemi ve gemi taşımacılığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Marien, *a.g.t.*, s. 40-60; Gillian Hutchinson, *Medieval Ships and Shipping*, Fairleigh Dickinson University Press, New Jersey, 1994.

Rivayet olunur ki, çünkü Karasi vilayeti Orhan Gazi'ye müselleme oldu, Karasi-oğlanı dahi hisardan amanla çıkarub, Bursa'ya gönderdiler. İki yıl diri olup, ahir ta'undan (vebadan) vefat itdi.²⁹⁵

Söz konusu dizelerde 1336 yılında Osmanlılar tarafından ele geçirilen Karesi Beyi Demirhan'ın gönderildiği Bursa'da 1347 yılı sonlarında Kara Ölüm sebebiyle öldüğü anlaşırken bu şehirde vebadan fazlasıyla muzdarip olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'un fethinden yaklaşık bir asır sonra dahi Osmanlıların vebalardan yakalarını kurtaramadıklarını ise şehirde yaşanan bir salgını beyitlerine taşıyan Gelibolulu Mustafa Ali'den anlaşılmaktadır: "Zâd u zevâde killeti öldürdü halkı hep. Her nesne nâdir anda fe'emmâ vebâsı bol." ²⁹⁶ Gelibolulu mealen yiyecek içecek sıkıntısının halkı hepten öldürdüğünü, orada (İstanbul) her şeyin az bulunur olduğunu, fakat vebaya gelince bir tek onun bol olduğunu belirtirken Osmanlı'nın da devamlı surette vebalarla sarsıldığına işaret etmiştir. Kara Ölüm üzerine Arap ve Bizans kaynakları zengin örnekler sunarken bu durumun çeşitli sebeplerden dolayı maalesef Osmanlı Devleti için fazla geçerli olmadığını ve oldukça kısıtlı veriler elde ettiğimizi de belirtmek gerekiyor.

Durum Batı Anadolu için böyle iken daha iç kesimlere doğru bakıldığında özellikle önemli ulaşım yolları üzerinde bulunan Karaman ve Kayseri'de yaşayan kent sakinlerinin neredeyse yarısından fazlasının salgın sebebiyle öldüğü, sığır ve diğer hayvanlarının da telef olduğu, Antakya'dan bölgeye gelen tüccarlarca rapor edilirken, hayatta kalanların ise şehri terk ederek dağlık kesimlere doğru kaçtıkları kaydedilmiştir.²⁹⁷ Bugünkü Mardin ve Diyarbakır coğrafyasında yaşayan halkta Kara Ölüm'den fazlasıyla nasiplerine düşeni alırken anlamlandıramadıkları bu felakete tıpkı İskandinav halkı gibi mistik bir anlam yükleyerek yabancı birisi tarafından kendilerine hastalığın getirildiğine inanmışlardır.²⁹⁸

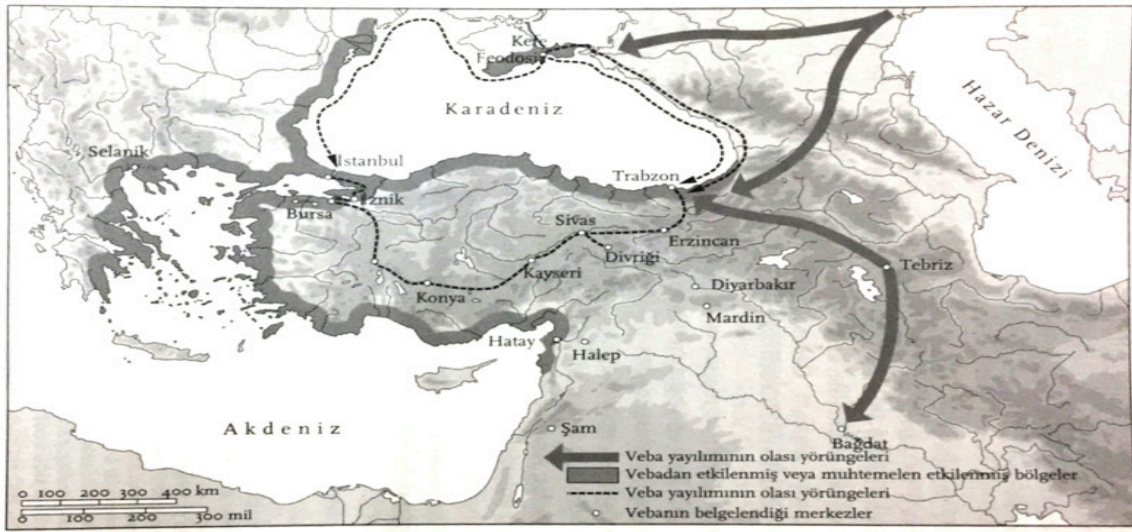
---

²⁹⁵ Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-Numa: Neşri Tarihi*, (edit.) Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, s. 167.

²⁹⁶ Kudret Altun, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanı: Vâridatü'l-Enika*, Özlem Kitabevi, Niğde, 1999, s. 515-516.

²⁹⁷ Nohl, *a.g.e.*, s. 18; Hatcher, *a.g.e.*, s. 20-23; Uli Schamiloğlu, "The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization" Nequin Yavari, Lawrence G. Potter ve Jean-Marc Van Oppenheim, (edit.) *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*, New York: Columbia University Press, 2004, s.265-266.

²⁹⁸ Schamiloğlu, *a.g.m.*, s. 266.

Harita 3.2. Kara Ölüm'ün Anadolu coğrafyası üzerinde ana arterler boyunca ilerlediği rotalar gösterilmektedir: 1346-1349.²⁹⁹

Harita 3.2'de gösterilen merkezlerden Erzincan, Kara Ölüm'ün Anadolu'nun içlerine kadar uzanan rotasının başını teşkil etmektedir. Şehre Trabzon'dan taşınan salgının oradan da 1348 yılı Eylül'ünde Sivas-Divriğe ulaştığı Ermeni kaynaklarında yer almaktadır.³⁰⁰ Bu yol güzergâhı Kayseri, Konya, Akşehir, İznik, İzmit ve İstanbul'a kadar uzanırken kuşkusuz Anadolu'nun kırsal kesimlerinin bu artere bağlantılı olması salgının çok sarp alanlara kadar yayılma imkânı bulmasını sağlamıştır. Söz konusu rota boyunca ticaretin canlı olması ve insan sirkülasyonunun gün içerisinde artması Kara Ölüm'ün Anadolu'da çok hızlı yayılmasını sağlarken bu hususta benzer değerlendirmeler çok defa bu yolları adımlamış olan seyyah İbn Battuta'dan da gelmiştir.³⁰¹

Kara Ölüm tıpkı Avrupa ve Ortadoğu'da olduğu gibi, Anadolu'da da önemli maddi kayıplara neden olmasının yanında sosyal çöküntülerin yaşanmasına da sebebiyet vermiştir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek ise o dönem Akşehir ve Sivrihisar taraflarında yaşamış olan sufi şairlerden olan Şeyyad Hamza'dan gelmektedir. Kara Ölüm sebebiyle Akşehir'de can kayıplarının arttığı bir anda çocuklarını vebaya kurban veren Şeyyad Hamza bu dönemde bir ağıt yazmıştır. Söz konusu ağıtın bir kısmı şu şekildedir:

²⁹⁹ Varlık, *a.g.e.*, s. 101

³⁰⁰ Avedis K. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301-1480: A Source for Middle Eastern History*, Harvard University Press, Cambridge, 1969, s. 88-90.

³⁰¹ İbn Battuta, *Travels in Asia and Africa, 1325-1354*, (e-kitap) İngilizceye Çev. H. A. R. Gibb, Routledge Press, Londra, 2013, s. 25, 78-80, 354-355. (Eserin Anadolu'da geçen bölümleri ve daha sonraki yerlerinde Seyyahın gözünden vebaya atıflar yapılmaktadır.)

Beni yandurdı ogulun firâkı
İçimdedür olanca iştiyâk
Katı odlare [ben] yandum dirigâ
Ogul derdine boyandum dirigâ
Hacı Muhamme'de yalvarı-ğaldum
Bulmadum çoğ uzandum dirigâ
Gözüm nûrı ogul cânım pâresi
Dil ü dil-bend-ü bülbülüm dirigâ
Oğul balı dadunuz damağumun
Ölüm agusına yandum dirigâ
Söyündürdüm yüzüne [kim] bakıcak
Sizi bana kala sandum dirigâ
Müsülmâna ogul kız acısını
Bitit megil hu âvendüm dirigâ³⁰²

Yukarıda bir kısmına yer verilen ve toplamda elli beyitten oluşan söz konusu kasidenin devam eden satırlarında Şeyyâd Hamza evlatlarını vebadan dolayı kaybetmenin verdiği acının yanında Nisan 1348-Mart 1349 aralığında duyulmamış şekilde ölüm oranlarından da bahsetmektedir. Şairin kasidesinde geçenlerin doğruluğunu güçlendiren bir veriye ise söz konusu zaman diliminde öldüğü mezar taşı yazısıyla sabit olan kızı Aslı Hatun'un kabri vasıtasıyla ulaşılmaktadır.³⁰³ Benzer örnekler Anadolu geneli için daha da artırılabilir ancak bilinen bir durum varsa oda Bizans ile Osmanlı Devleti'nin o dönem ortak bir felaketle sarsılmış olmasıdır.

Bu büyük felaketi Bizanslı din adamları Türk'ler lehine kendilerini cezalandırmak için gelen bir yok oluş emaresi olarak değerlendirirken, Türk'ler ise sabır ve tefekkürle dua edilerek kurtulabilecek bir felaket olarak karşılamışlardır. Anadolu'nun Türklerle kaplı alanlarında yazın yaylalara kışın daha alçak kesimlere göçebe halde yaşama geleneği, Kara Ölüm'ün bölgeye sıçramasının ardından hızla ilerleme sebeplerinden olmuştur. Bu olay sonucunda da dağlık alanlarda yaylarında bulunan çok sayıda Türkmen "kıran geldi" tanısını koymalarına karşın salgın yüzünden hayatını kaybetmiştir.³⁰⁴ Söz konusu can kayıpları Anadolu'nun kimi bölgelerinde yeni yeni demografik üstünlüğü ele geçiren Osmanlı Türkleri için bir dezavantaj oluşturduğu ve daha sonrasında girişilen göç ve istimalet politikasında seyrekleşen yerleri Kara Ölüm öncesi haline getirme eğiliminde oldukları yorumu dönemin nüfus hareketlerine bakarak yapılacak olursa pek de temelsiz durmamaktadır.³⁰⁵ Kuşkusuz Anadolu özelinde Kara Ölüm'ün neden olduğu felaketler bu kadarla sınırlı değildir ancak konu gereği burada bitirilmektedir.

³⁰² Orhan Kemal Tavukçu, "Şeyyad Hamza'nın Bilinmeyen Bir Şiiri Münasebetiyle" *International Journal of Central Asian Studies*, No. 1, 2005, s. 181-194.

³⁰³ Rıfki Melül Meriç, "Şeyyad Hamza'nın Kızına Ait Mezar Taşı", *Taşpınar Mecmuası*, 28, 1935, s. 60-63.

³⁰⁴ Varlık, *a.g.e.*, s. 35.

³⁰⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık ve Suraiya Faroqhi (edit.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*; C. 1, Cambridge University Press, Londra, 1999-2000, s. 11-76; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık İstanbul, 1987, s. 50-77; Suraiya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge University Press, Londra, 1984, s. 84-128, 155-168.

3.4.3. Kara Ölüm'ün Batı'ya Doğru İlerlerken Çizdiği Rotalar ve Etkilediği Merkezler

3.4.3.1. Kara Ölüm'ün Balkanlar'daki İlerleyişi

Şu ana kadar, Kara Ölüm nedir? Nerede ortaya çıkmıştır? Medikal dünyada bu hastalığın keşfi için neler yapılmıştır? Sorularına yanıtlar aranmaya çalışıldı. Bu büyük salgının yayılmasına ilişkin kaynaklardan elde edilen verilerin ve üretilen teorilerin neler olduğu açıkladıktan sonra, Kara Ölüm'ün Küçük Asya'ya kadar yayılması takip edildi. Şimdi ise Kara Ölüm'ün Balkanlara ve ardından da Kıta Avrupa'sına doğru ilerlerlerken çizdiği rotalara ve etkilediği merkezlere bakılacak. Zira bu noktada Balkan coğrafyası ilk bakılması gereken yerdir. Balkan ismi, ağaçlarla kaplı dağlar silsilesi anlamına gelen Türkçe bir sözcüktür. Dağlık bir coğrafyaya sahip olmasının getirdiği özeliği ile salgının yayılma hızı kıta Avrupa'sına nazaran bu bölgede daha kısıtlı kalmıştır. Balkanlar XIV. yüzyılda, günümüzdeki modern isimleriyle tanıdığımız Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Makedonya, Bosna-Hersek, Macaristan Krallığı, Hırvatistan, Slovakya ve Romanya ülkelerinden oluşmakta ve seyrek nüfuslanma özelliğine sahip bir yapıda bulunmaktaydı.³⁰⁶ Balkan yarımadası bu dönemde tahminen 4-6 milyon arasında insana ev sahipliği yapıyordu.³⁰⁷ Daha sonra açıklanacağı üzere bu rakam Büyük Britanya nüfusu kadardır.

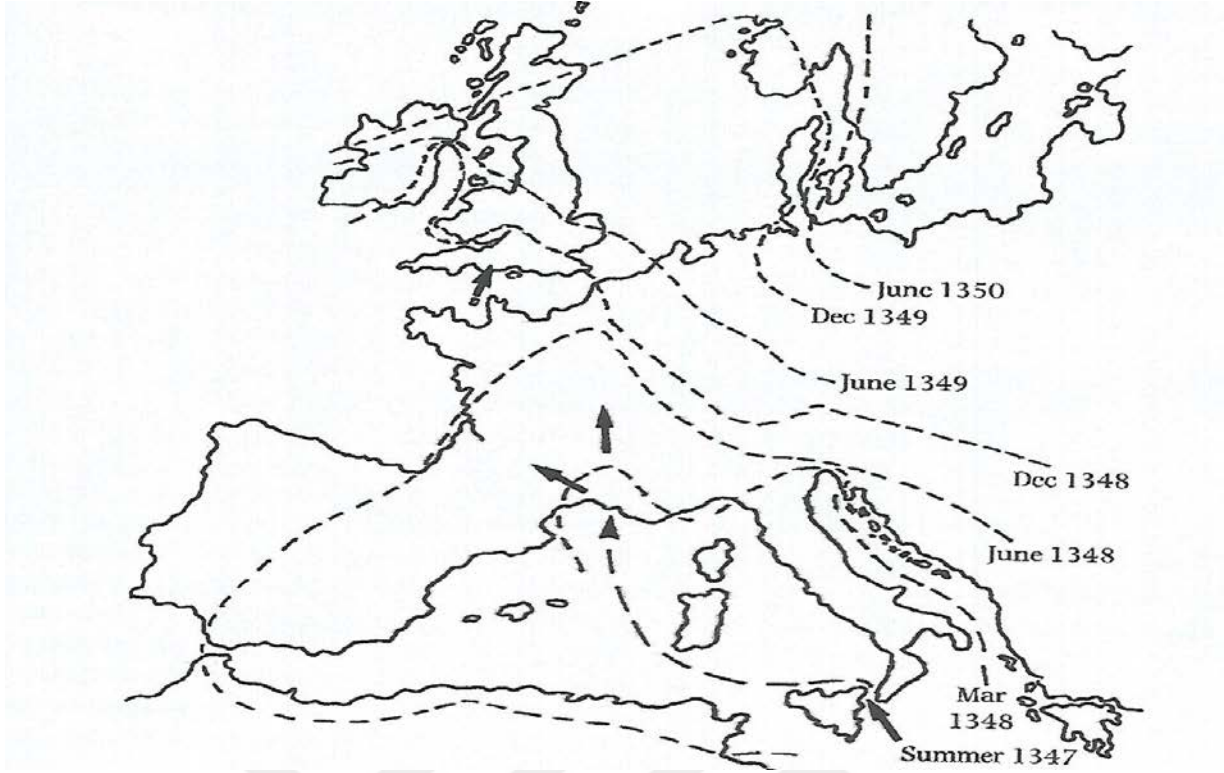
Özellikle 1347 yılının yaz aylarının son günlerinde Yugoslavya'nın güney ucundan girerek Arnavutluk ve Makedonya ile aynı tarihlerde Balkanlara ulaşan Kara Ölüm, bu coğrafyada etkili olmaya başlamıştır.³⁰⁸ Yunanistan sahasında da hızla can kayıplarına neden olan bu salgın o dönem Güney Balkanlarda konuşlandırılmış halde bulunan Dalmaçya ordusuna kadar ulaşmıştır. Ticaret açısından oldukça canlı destinasyonlar arasında olan Adriyatik limanlarına Kara Ölüm'ün Venedik ticari gemileriyle muhtemelen de İstanbul üzerinden taşınmış olabileceği o dönemin şartları göz önüne alındığında en güçlü ihtimal gibi durmaktadır.³⁰⁹ Aynı kaderi lojistik destek için Venedik gemilerinin sıklıkla uğradığı ve ticari saha olarak kullandıkları Korfu adası da yaşamıştır.

³⁰⁶ Tayfun Nasuhbeyoğlu, "Balkan Tarihine Genel Bir Bakış", *Balkan Tarihi*, Ekim 2008, s. 2-5, 8.

³⁰⁷ Josiah C. Russell, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 3, No. 3, Ekim 1960, s. 265-274.

³⁰⁸ Scott ve Duncan, *Return of the Black Death The World's Greatest Serial Killer*, s. 29; Ziegler, *a.g.e.*, s. 62.

³⁰⁹ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 74-75.

Harita 3.3. Kara Ölüm'ün 1347-1350 yılları arasında Güney-Kuzey Balkanlarda yayılma yön ve seyri gösterilmektedir.³¹⁰

Durum güneyde böyle iken kuzeyde de pek farklı değildir. Özellikle Macaristan Krallığı hinterlandında olan Romanya, Slovakya, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve bu ülkelere bağlı sahiller ticari ve sosyal açıdan oldukça hareketli ve birbirlerine bağlı bulunmaktaydılar. O günlerde nüfus liman bölgelerinde yoğunlaşırken özellikle Venedik'in, Dalmaçya ve Raguza kıyıları da dahil tüm sahil kesiminde mutlak hakimiyeti söz konusudur. Kara Ölüm'ün bölgeye taşınmasında, Venedik gemilerinin öncü bir oynadığı ve bu ülkeden gelen tüccarların Spalato'ya 27 Aralık 1347'de, Raguza'ya ise 1348 yılı başında vebayı taşıdığı kaynaklarda geçmektedir.³¹¹ Bu tarihten yaklaşık on ay sonra, Kasım başına gelindiğinde Macaristan Krallığı ve hinterlandı salgının etki alanı haline gelmiştir. Veba salgını daha doğu da bulunan günümüz Slovakya sınırları içerisindeki Carbiola'ya kadar da Venedikli tüccarlar tarafından taşınmıştır. O dönem Venedik'e bağlı İstria ve Trieste gibi Hırvatistan şehirleri de söz konusu enfekte gemiler sebebiyle salgının bütün olumsuzluğunu yaşarken bölge halkı bu duruma bir anlam verememiştir.³¹² Trieste, Adriyatik denizinin en doğusundaki uç nokta olması ve dağlarla çevrili

³¹⁰ Scott, Duncan, *Return of the Black Death The World's Greatest Serial Killer*, s. 29.

³¹¹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 46.

³¹² Renata Mikolajczyk, "Examples of Medieval Plague Treatises from Central Europe", *Annual of Medieval Studies at the CEU*, S.3,1996-1997, s. 226-233; Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 44.

bulunması sebebiyle İtalya ve Balkanlar arasında Kara Ölüm için doğal set görevini de üstlenmiştir.

Kara Ölüm bu kadar dağlık bir alanda nasıl olup da sahil kesimden içeriye doğru hızla yol aldığı düşünöldüğünde şaşırtmayacak bir örnekle karşılaşılmaktadır. Daha sonra ayrıntılarına değinileceği üzere gerek İngiltere’de yer alan iç su yolları gerekse de Ren nehri örneğinde olduğu gibi Macaristan’da o dönem etkili şekilde kullanılan ve salgının atlama noktası olan Danube nehri karşımıza çıkmaktadır.³¹³ Danube nehri sayesinde veba 1349 yılı başında tüm olağandışılığı ile kısa sürede karasal yapısı dağlık olan bölgenin iç kesimlerine kadar sıçramıştır. Günümüz Romanya sınırları içinde bulunan ve o dönem için yoğun bir nüfus barındıran Oradea şehri de 1439 yılı ortasında Kara Ölüm’e çok sayıda insanını kurban vermiştir.³¹⁴ Venedik gemileriyle Balkanlara gelen salgın bölgede bulunan varoluş mücadelesi yürüten Bizans ordusuna büyük darbe vururken, 1348 yılı başında Akdeniz ve Karadeniz arasındaki kesimde de olağanca hızıyla yayılma sahası bulmuştur. Romanya’nın güney kesimlerine salgının sıçraması ise önemli bir İtalyan kenti olan Lucca vasıtasıyla olmuştur.³¹⁵ Çünkü o tarihlerde Romanya’nın en önemli ticari partnerleri arasında Lucca vardır ve kent İtalya’nın tamamına yakında olduğu salgının etkisi altında girmiştir.

Kara Ölüm’ün Balkanlarda dağılması hakkında elde edilen bilgiler maalesef oldukça kısıtlıdır. Bilgi kısıtlılığı sebebiyle de ortaçağda önemli bir nüfusa ev sahipliği yapan coğrafyanın kaç insanını salgın kurban verdiği bilinmemektedir. Bölgenin ismi mukabilinde dağlık ve seyrek nüfuslanma yapısına sahip olması, kurumsal yapıların ve yazılı verilerin sistemli şekilde tutulmaması ve o dönem yaşanan iç karışıklıklara vebanın eklenen ölümcül etkisi sebebiyle olaylar kayıt altına alınmamıştır. Tüm bunlar neticesinde Balkanların Kara Ölüm’lü günleri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılamamaktadır.

3.4.3.2. Kara Ölüm’ün Kıta Avrupa’sındaki İlerleyişi

Kara Ölüm, Anadolu ve Balkanlar ile aynı tarihlerde Avrupa kıtasında da ölüm yolculuğunu sürdürmüştü ve belki de en fazla etkiyi yaşlı kıta üzerinde yapmıştır. Özellikle Akdeniz havzasında yaşanan iç çekişmeler, lokal çatışmalar ve kimi istikrarsızlık bölgeleri oluşmasına karşın XIV. yüzyılda Venedik ve Ceneviz ticaret kolonilerinin burada oluşturdukları kartelleşme sayesinde dünyanın diğer bölgeleriyle alış-veriş hareketleri oldukça dinamik şekilde yürütölmüştür. Bu esnada daha önce belirtildiği gibi adını fazlasıyla hak eden bir felaket Avrupa ufuklarında belirtmiştir.

---

³¹³ Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 51.

³¹⁴ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 75-76.

³¹⁵ Nardo, *a.g.e.*, s. 29; Benedictow, *What Disease was Plague?* s. 413.

Bu andan itibaren Kara Ölüm'ün Avrupa'ya açılan kapısı olan İtalya'da neden olduğu can kayıpları ve gelişmelerin izlerini takip ederken, sırasıyla diğer Avrupa kentleri de rotaya dahil edilmek suretiyle araştırmanın sınırları Büyük Britanya'ya kadar genişletilecek. Kara Ölüm'ün Avrupa'da ilerlemesinin anlatılacağı bu bölümde aşağıda yer alan harika zaman mekân sınırlamasını göstermesi ve vebanın etkilediği merkezleri açısından önem arz etmektedir.

Harita 3.4. Avrupa'da Kara Ölüm'ün dağılım güzergahlarını, etkilediği şehirleri ve tarih aralıklarını göstermektedir.³¹⁶

Kara Ölüm'ün İtalya'ya ulaşmasına ilişkin daha önce belirtilen Kırım'ın Kefe şehrinde meydana gelen Ceneviz ve Tatarların mücadelesi sırasında bölgeye ulaşan veba salgınının Ceneviz ticari gemileriyle Karadeniz, Boğazlar ve Akdeniz rotası üzerinden ülkeye taşındığına kısmen değinilmişti. O dönemin İtalya'sına bakıldığında şehir devletlerinden oluşan ve Adriyatik kıyılarından, Fransız Rivierası'na kadar uzan 300.000 km² bir alanda yaklaşık 11 milyon nüfusa sahip, kalabalık ve ticaretin canlı olduğu, Akdeniz havzasında önemli bir coğrafya karşımıza çıkmaktadır.³¹⁷ Kalabalık ve gemi seferlerinin de en önemli destinasyonları arasında olan İtalya Kara Ölüm'ün Avrupa'da en çok zarar verdiği yerlerin başında gelmektedir. İtalya genelinde 1347-1350 yılları arasında etkili olan bu ölümcül veba salgınının en fazla can kayıplarına ulaştığı

³¹⁶ Ziegler, *a.g.e.*, s. 82-83.

³¹⁷ Cipolla, *a.g.e.*, s. 25-31.

zaman dilimi 1348-1349 yılları arasında olmuştur.³¹⁸ Kara Ölüm İtalya'yı tamamen istila etmeden yaklaşık üç ay önce, Eylül sonu Messina ve Ekim başı (1347) Sicilya adasında ilk defa ölümlere neden olmaya başlarken daha sonra hızla diğer İtalyan kent devletçiklerine eş zamanlı sıçramıştır.³¹⁹ Aşağıda yer alan tablo bu konuda önemli bilgiler vermektedir.

---

³¹⁸ Antonio Tagarelli ve Anna Piro, *La geografia delle epidemie di colera in Italia: considerazioni storiche e medico-sociali*, C.III, Istituto di scienze neurologiche, Mangone, 2002, s. 436; Christopher Black, *Early Modern Italy: A Social History*, Routledge, Londra-New York, 2001, s. 21-22.

³¹⁹ Ziegler, *a.g.e.*, s. 27.

Tablo 3.2. İtalya kent devletlerinin tamamına yakını yukarıdaki tabloda verilirken, bazı kentlerin Kara Ölüm'ü yaşadıkları tarihler kaynaklarda yer almadığı için ulaşılamamıştır. Aşağıda yer verilen kentlerinde nüfus yoğunlukları ve sayısal anlamda karşılaştırılabilir bilgilerine ulaşılması sebebiyle seçilmiştir.³²⁰

YER	AY	YIL
Mesina	Eylül Sonu	1347
Sicilya	Ekim	1347
Reggio Calabria	Aralık	1347
Sardinya	Aralık	1347
Korsika	Aralık	1347
Elba	Aralık	1347
Cenova	Aralık Sonu	1347
Pisa	Ocak	1348
Venedik	Ocak Sonu	1348
Lucca	Şubat	1348
Floransa	Mart	1348
Bolonya	Mart	1348
Modena	Mart	1348
Pistoia	Nisan	1348
Orvieto	Mayıs	1348
Siena	Mayıs	1348
Rimini	Mayıs	1348
Napoli	Mayıs	1348
Verona	Haziran	1348
Faenza	Haziran	1348
Cesana	Haziran	1348
Parma	Haziran	1348
Trento	Haziran	1348
Picenza	Temmuz	1348
Ferrara	Temmuz	1348
Roma	Ağustos	1348
Varese	Ağustos	1348
Piemont	Kasım	1348-1350

Mesina ve Sicilya'da veba kurbanlarının sayısı artmaya başladığı günlerde bu olay diğer İtalyan kent devletlerinde de kulaktan kulağa hızla yayılmıştır. Ancak sadece söylentilerden ibaret kalmayan salgın önemli ulaşım geçitleri ve ticari merkezler olan, Avrupa'da en fazla insan hareketliliğine sahip bulunan Reggio di Calabria, Venedik, Cenova ve Pisa bölgeleri vasıtasıyla bütün İtalya karası ve adalarına yaklaşık birkaç ay gibi kısa bir süre içerisinde istisnasız şekilde yayılmıştır.³²¹ Adriyatik tarafı zaten vebalı gemiler sebebiyle Kara Ölüm sahası haline gelmişken, Kuzey bölgelerden özellikle Toskana'da ekonomik gelişmenin zirve yapması ve buna bağlı kentleşmenin getirdiği kalabalık nüfuslanmanın Avrupa şehirlerine kıyasla iki kattan fazla olması sonucunda salgın kaynaklı ölümler oldukça yüksek olmuştur. Kuzeydeki önemli ulaşım

³²⁰ Boccaccio, *a.g.k.*, s. 5-28; Lorenzo Del Panta, *Le Epidemie Nella Storia Demografica Italiana (XIV-XIX)*, Loescher, Torino, 1980, s. 112-113; Rinaldo Comba, "Vicende Demografiche in Piemonte Nell'ultimo Medioevo", *Bollettino Storico*, 1977, s. 86-88; Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, s.21-24; William L. Langer, "The Black Death", *Scientific American*, C. 210, No. 2, 1964, s. 114; Gottfried, *a.g.e.*, s. 42-48; Gasquet, *a.g.e.*, s. 18-38; Nohl, *a.g.e.*, s. 7-17; Tagarelli ve Piro, *a.g.e.*, s. 436; Black, *a.g.e.*, s. 21-22.

³²¹ Elizabeth Hallam, *Chronicles of the Age Of Chivalry: Crescent Books*, New York-Londra, 1995, s. 254-255.

yolları üzerinde bulunan ve ticari açıdan İtalya sahasının can damarı Pisa ve Cenova ile hem ithalat hem de ihracatın başkenti olan Venedik, bölgenin dünya piyasalarına açılan kapısı durumundayken Kara Ölüm'ün gelişi bu bölgelerde adeta deprem etkisi yapmıştır.

Kara Ölüm 1348 senesi boyunca İtalya'nın güney uçundan başlayarak Avrupa'ya doğru hızla yayılmasını sürdürmüştür. İtalya'nın güneyi, Akdeniz havzasının ticari merkezi olmasının yanında irili ufaklı yüzlerce ticari liman ve balıkçı kasabasına ev sahipliği yaptığı için salgının merkez üssü haline gelmiştir.³²² Yani veba İtalya'nın güney ucuna birçok noktadan gemilerle giriyorken yine buradan da birçok noktaya gemilerle taşınmaktadır. 1340 yılının İtalya'sında kuzey ve merkez bölgelerindeki bankacılık, ticaret ve endüstri alanındaki gelişmeler nüfus yoğunluğuna neden olurken o dönem Avrupa genelinde yaşanan yiyecek kıtlığı ve açlığının neden olduğu kriz Kara Ölüm öncesinde bu coğrafyayı da fazlasıyla hissedilmiştir.³²³ İnsanların zengin olmalarına rağmen yiyecek-içecek kıtlığı sebebiyle zorluklar yaşadıkları bir anda veba çok dan kapılarını çalmış ve İtalya için asıl felaketin hazırlayıcısı olmuştur.

Söz konusu olayın yaşandığı zaman diliminde İtalya'nın merkezi ve kuzey bölgesinde bulunan Pisa ve Cenova liman kentleri bölgeye giriş ve çıkışı sağlayan iki büyük limana sahiptir. Kara Ölüm bu önemli liman şehirlerinden Cenova'da görüldüğü tarih 1348 yılının ilk ayıdır. Cenova nüfusu 1345 yılından beri çeşitli nedenlerden dolayı düşüş seyrinde olmasına rağmen yine de o dönemin metropol şehirlerinde olduğu gibi 100 bin civarında insanın yaşadığı modern bir kent konumundadır. Kara Ölüm kaynaklı can kayıpları sebebiyle vasiyetnamelerden alınan bilgiler mucibince şehrin nüfusu %30-40 civarında düşmüştür.³²⁴ Pisa'ya bakıldığında ise o dönem yaklaşık 40 bin insanın yaşadığı orta ölçekli bir kent görünümündedir. Belirtildiğine göre Pisa'da günlük 500 civarında insan veba nedeniyle ölürken toplamda ise şehirde yaşayanların %30-40 arasında büyük bir kısmı salgına yenik düşmüştür.³²⁵ Pisa aynı zamanda İtalya'nın refah açısından ve kentleşme oranı bakımından en fazla gelişmiş yeri olan komşusu Toskana bölgesi içinde Kara Ölüm'ün sıçrama tahtası olmuştur. İtalya'nın iç bölgelerinde veba salgının vurduğu ilk şehir ise Prato olmuştur. Denizden 40 mil uzakta bulunan şehir zengin bir pazar konumundadır ve Kara Ölüm öncesi yaklaşık nüfus oranı 10 ile 15 bin civarındadır. Bir zengin tüccar olan Francesco di Marco Datini'nin belirttiğine göre Kara Ölüm sebebiyle şehir %40 civarında nüfusunu kaybetmiştir.³²⁶ İnsan kayıpları bilek gücüne dayanan ekonomide işçi kıtlığı meydana getirmiştir. Bunun sonucunda da bölgeye yapılan köle ithalatında salgın süresince ve

³²² Gasquet, *a.g.e.*, s. 16-18; Ziegler, *a.g.e.*, s. 28-29.

³²³ Henry S. Lucas, "The Great European Famine of 1315, 1316, and 1317", *Speculum*, C. 5, No. 4, 1930, s. 343-377.

³²⁴ Gottfried, *a.g.e.*, s. 43.

³²⁵ DesOrmeaux, *a.g.t.*, s. 9-11.

³²⁶ Iris Origo, *The Merchant of Prato: Francesco Di Marco Datini: Daily Life in a Medieval Italian City*, Penguin Books Ltd., Londra, 2000, s. 35-37.

sonrasında patlama yaşanmıştır. İtalya bu dönem hastalık sebebiyle köle ihtiyacını Müslüman Çerkezlerden sağlıyorken, bu durum kilise tarafından da onların (Çerkezlerin) Hristiyanlığa kazandırılması için fırsat görülmüş ve İtalya'ya getirilmeleri teşvik edilmiştir.³²⁷

Ancak Çerkezlerden sağlanan bu kölelerin temini kısa sürmüştür. Çünkü salgın herhangi bir hudut dinlemediği için daha önce de belirtildiği üzere yakın doğuda da dağılmış ve bu milletin sayısında da gözle görülür azalmalara neden olmuştur. Zengin İtalyan tüccarından olan Marco Datini'nin yine belirttiğine göre yeni bölgelere yönelen tüccarlar Afrika'nın güneyi ve özellikle de Sahra bölgesinden köle temini yoluna gitmişlerdir. Bunun sonucunda Afrika'nın vebadan korunmuş temiz lokal bölgelerine yönelen Avrupalılar Kara Ölüm'ü buralara kadar taşımışlardır. Ve bu tarihten sonra Avrupa'da siyah köle trendinde artış meydana gelirken Batılılarında bölgeye olan ilgileri bu olay vesilesiyle yenilenmiştir.³²⁸

Orta İtalya'da bulunan Pistoia şehri de tıpkı Prato gibi ticaret merkezlerindedir. Önemli ticari rotaların kavşak noktasında bulunan şehir aynı zamanda altı tane ana ulaşım arterinin merkezinde bulunmasından dolayı da iletişim ve kültürel bakımdan da gelişmiş bir yapı arz ediyordu. Pistoia bu özelliklerinden dolayı Kara Ölüm'ün en erken ve şiddetli geçtiği yerleşim yerlerinden olmuştur. Kara Ölüm öncesinde Avrupa genelinde yaşanan kıtlık burada da olumsuz şekilde hissedilirken vebanın şehirde görüldüğü ilk zamanlarda yaklaşık 24 bin insan bölgede yaşamaktadır. Ancak hızlı ilerleyen Kara Ölüm, Mayıs 1348 tarihinde şehre sıçramasıyla birlikte burada da çok sayıda can kayıplarına neden olduğu, bunun sonucunda da şehir yöneticilerinin diğer bölgelerden hatta ülkelerden farklı olarak ilk kez karantina* önlemleri almaya başladığı kayıtlara geçmiştir.³²⁹

Şehrin yöneticileri Kara Ölüm'ün bulaşıcı olduğunu fark eder etmez Güneybatı bölgesinde bulunan finans ve tekstil alanında gelişmiş olan Lucca ve Pisa'dan hastalığın geldiğine inanarak bu akılcı önlemi almışlardır. Pistoia'ya bu bölgelerinden yapılan seyahatlerin yanında şehirden de buralara gidiş gelişler yasaklanırken, oradan getirilen gıda ve tekstil mallarının alımı da durdurulmak suretiyle karantina önlemleri sıkılaştırılmıştır. Kalabalık şekilde bir araya gelmesinin yasaklandığı şehirde veba salgını sebebiyle hayatını

³²⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hannah Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Graduate School of Arts and Sciences, Columbia University, 2014.

³²⁸ Legan, *a.g.e.*, s. 1-13, 74.

* İtalyan otoriteleri ilk kez Kara Ölüm döneminde ilk başlarda gemileri limanlarda 30 ardından da 40 gün bekletme/ izole etme uygulaması başlattılar. Zira bu büyük veba salgının gemilerden yayıldığına inanıyorlardı. Karantina, İtalyanca quarantena yani kırk demek olduğu için başta İngilizce olmak üzere (quarantine) diğer dillere de bu şekliyle geçmiştir. Quaranta Giorni (karantinalı günler) kanunu ise ilk defa 1377 yılında Adriyatik'te Ragusa'da tatbik edilmiştir. Gill Davies, *The Illustrated Timeline of Medicine*, The Rosen Publishing, New York, 2012, s. 53.

³²⁹ David Herlihy, *Medieval and Renaissance Pistoia: The Social History of an Italian Town, 1200-1430*, Yale University Press, New Haven, 1967, s. 10-13, 21-24, 36, 41.

kaybedenlerin cenaze törenlerine de sadece yakın aile üyelerinin katılmasına izin verilmiştir. Pistoia kent konsülü 1348 yılında veba salgının halkın hijyen ve sağlığı ile ilgili olduğunu anlayarak bu alanda en erken yasal düzenlemelere imza atmışlardır.³³⁰ Ölüm olayları yaşanmaya başladığında şehir yöneticileri kilise çanlarını durmadan çalmaya başlatarak halkı uyarmaya çalışmalarına ve ilk kez karantınayı düşünmüş olmalarına karşın Pistoia vebaya yaklaşık olarak %40-70 oranında insanını kurban vermekten kurtulamamıştır.³³¹

Merkezi İtalya'da bulunan Orvieto şehrine Kara Ölüm'ün sıçraması ise Nisan-Mayıs 1348 aralığına rastlar. Orvieto şehri XIV. yüzyıl da tıp alanında ilerleme sağlamış ve zamanındaki en modern tıp araç-gereçlerine sahip olmasına karşın salgın vakıaları karşısında doktorlar kendilerini dahi kurtaramamıştır. O dönem için bir tane belediye doktoru ve ameliyathanesi bulunan şehirde 15 ile 20 arasında özel doktor çalışmakta ve 12 ile 15 bin arasında insana sağlık hizmeti verilmektedir.³³² Döneminde kişi başına düşen sağlık personeli göz önüne alındığında gelişmiş bir konumda olan şehirde biri kamu ve ikisi özel olmak üzere üç tane donanımlı hastane bulunmakta ve Avrupa'da ilk diyebileceğimiz bir uygulamaya gidilerek hane başına temiz su sağlanması amacıyla toplamda 1300 adet su borusu döşenmiş, endüstri kirliliğini azaltmak içinde atık su boru sistemi geliştirilerek alt yapıya yatırımlar yapılmıştır.³³³ Sağlık hizmetlerinde teknik ve yasal olarak çok gelişmiş bir konumda iken Kara Ölüm'le sarsılan Orvieto şehrinin tüm alt yapısı ani beliren, hızla bulaşan ve öldürücü olan salgın karşısında çökmüştür.

Şehirde bahar ve yaz ayları başına denk gelen vebanın yayılma süreci, İtalya'nın sıcak olması sebebiyle pirelerin bu havalarda üreme ve dağılmasında hit seviyelere ulaşmaları sebebiyle klasik hıyarcıklı vebasının göstergesi olan en fazla ölüm oranlarının yaşanmasına neden olmuştur. Sonbahar gelmeden önce İtalya sahasında salgın yüzünden kroniklerin belirtğine göre günlük 500 civarında insanın hayatını kaybederken bu rakam Orvieto nüfusunun günlük %4'ünün veba sebebiyle öldüğü gibi ürpertici bir sonucu da ortaya çıkartmaktadır.³³⁴ Kesin veriler olmamakla birlikte tahmini ve biraz abartılı duran rakamlar içermesine karşın bölgelerde yerel belediye kayıtları da Kara Ölüm sebebiyle çok fazla ölüm oranlarının ortaya çıktığını belirtmektedir. Pek çok noterin ölmesi sebebiyle İtalya genelinde veba sonrasında ticari hayatta noter eksikliği yüzünden yapılan anlaşmalarda aksamalar olduğu da saptanmıştır.³³⁵

³³⁰ A. Chiappelli, "Gli Ordinamenti Sanitari del Comune di Pistoia contro la Pestilenza del 1348", *Archivio Storico Italiano*, Series 4, 20, 1887, s. 8-21; Horrox, *a.g.e.*, s. 195-196.

³³¹ <http://www.sciencemuseum.org.uk/broughttolife/themes/publichealth/blackdeath>.

³³² Élisabeth Carpentier, *Une Ville Devant la Peste, Orvieto et la Peste Noire de 1348*, S.E.V.P.E.N., Paris, 1962, s. 79-83. (Çev. T. Tolga Gümüş)

³³³ Christian Ewert, "Water, Public Hygiene and Fire Control in Medieval Towns: Facing Collective Goods Problems while Ensuring the Quality of Life", *Historical Social Research*, C. 32, No. 4, 2007, s. 222-251.

³³⁴ Martin, *a.g.e.*, s. 48.

³³⁵ Carpentier, *a.g.e.*, s. 80-82.

Veba salgını sıçradığı her bölgede genel olarak insan ölümlerine neden olurken sosyal anlamda da farklı sonuçlar ortaya çıkartmıştır. Örneğin Orvieto şehrinde insan ölümleri dini ayinlere gidişlerde canlanmaya ve kiliseye yönelişte artış meydana getirirken, şehirde kullanılan yerel takvime 1349 yılında kilise babalarınınca 50 yeni dini gün daha eklenmiştir.³³⁶ Kara Ölüm'ün Orvieto şehrindeki etkisi 1350 yılında minimal düzeylere inince şehir yöneticileri uyguladıkları karantina önlemlerini kaldırmış, sokağa çıkma yasağına son verilmiş ve hacı adaylarının şehirde konaklamasına getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır. Orvieto şehrinde günlük yaşamdaki dini hayatı sürdürmede ve mabetlerde somut değişiklikler yaşanırken halkın artan dindarlığına paralel olarak tesisleşme sürecini hızlandıran kilise çalıştıracak işçi bulamamış ve şehir ekonomisinde kara ölüm öncesine nazaran belirgin gerileme yaşanmıştır.

Orvieto şehrinde durum böyle iken diğer bir İtalyan şehri olan ve bankacılık sektöründe o dönem Avrupa çapında merkez konumuna yükselmiş bulunan Siena'da vebalı günleri yaşamaktadır.³³⁷ Bir kronikçi olan ve Kara Ölüm yüzünden yakınlarını kaybeden Agnolo di Tura o dönem Siena'da salgın sebebiyle yaşanan olağandışı yıkımı gerçekçi bir betimlemeyle tasvir etmektedir. *Agnolo di Tura'nın betimlemesine göre salgın:*

The mortality in Siena began in May. It was a cruel and horrible thing and I do not know where to begin to tell of the cruelty and the pitiless ways. It seemed that almost everyone became stupefied by seeing the pain. And it is impossible for the human tongue to recount the awful truth. Indeed, one who did not see such horribleness can be called blessed. And the victims died almost immediately. They would swell beneath the armpits and in their groins, and fall over while talking. Father abandoned child, wife husband one brother another, for this illness seemed to strike through breath and sight. And so they died. And none could be found to bury the dead for money or friendship. Members of a household brought their dead to a ditch as best they could without priest without divine officers. Nor did the death bell sound. And in many places in Siena great pits were dug and piled deep with the multitude of dead. And they died by the hundreds, both day and night and all were thrown in those ditches and covered with earth. And as soon as those ditches were filled more were dug. And I Agnolo di Tura.... Buried my five children with my own hands. And so many died that all believed it was the end of the world. ³³⁸

Bu büyük salgın sebebiyle beş çocuğunu kendi elleriyle toprağa verdiğini belirten ve adeta bir kıyamet tablosu çizen Angolo di Tura, Siena'da 1348 yılında 60 bin civarında olan nüfusun 52 bin gibi neredeyse tamamına yakının öldüğünü belirtmiş olmasına karşın kimi kaynaklarda 100 bin civarında insanın yaşadığı yerleşimde 70 bin insanın öldüğü de geçmektedir.³³⁹ İlk bakışta sayısal verilerde bir tutarsızlık göze çarpmasına karşın bu sonuçlar değerlendirildiğinde şehirde yaşayan her ailenin en az bir üyesini bu büyük salgına kurban vermiş olması gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Ve bu sonuca göre yapılacak bir değerlendirmede

³³⁶ Gottfried, *a.g.e.*, s. 45.

³³⁷ William Bowsky, "The Impact of the Black Death Upon Sienese Government and Society", *Speculum*, C. 39, No:1, 1964, s. 8-11.

³³⁸ Bowsky, *a.g.e.*, s.13-14.

³³⁹ Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, s. 23.

de en iyimser rakamların dikkate alınması halinde bile Siena nüfusunun yaklaşık %50'sinin Kara Ölüm sebebiyle hayatını kaybettiği ortaya çıkmaktadır.

Bir başka İtalyan şehri olan Floransa'ya bakıldığı zaman Avrupa'nın en güzide yerlerinin başında gelen, gelişmiş ekonomisi ve bankaları bulunan bir yapılanmaya sahip olduğunu görülmektedir. Ancak XIV. yüzyılın Avrupa'ya hiç iyi gelmemesi kuraklık yüzünden yiyecek kıtlığı ve şehirde yaşanan ekonomik ve politik kargaşaların arttığı bir dönemde kara ölüm Floransa kapılarından girmiştir. Şehirde o dönem yaşananlar hakkında Giovanni Boccaccio günümüze kadar ulaşan ve bizim de sıkça faydalandığımız eserinde önemli saptamalar yapmaktadır. O dönem yaklaşık 80 ila 100 bin nüfusa sahip Floransa'ya Kara Ölüm'ün 1347 yılının son aylarında ulaştığını bildiren yazar 4000 insanın aniden veba sebebiyle öldüğünü ve hastalığın 1348 yılı kış ayında ortadan kaybolduğunu kaydeder. Ancak kendisi bahar aylarında Kara Ölüm'ün yeniden Floransa şehrinde görüldüğünü bildirir. Boccaccio Kara Ölüm'e bizzat tanık olduğunu kitabının giriş kısmında çarpıcı şekilde şöyle aktarmaktadır:

Şimdi söyleyeceklerime şaşacaksınız. Eğer birçokları gibi gözlerimle görmüş, sözüne güvenilir kişilerden duymuş olmasam, bende zor inanır, hele yazmaya hiç kalkışmazdım. Sözünü ettiğim bulaşıcı hastalık (kara ölüm), öyle doğal bir biçimde yayılıyordu ki bulaşma yalnız insandan insana olmuyor, sık sık şaşırtıcı bir olayla karşılaşılıyordu. Bir vebalının, ya da vebadan ölen birinin eşyalarına insan türünün dışında bir canlı değecek olsa, hastalığı kapmakla kalmıyor, kısa süre içinde ölüp gidiyordu. Daha önce dediğim gibi, bakın bir gün gözlerimle neye tanık oldum. Bulaşıcı hastalıktan ölen bir garibin yırtık pırtık giysilerini sokağa atmışlardı. Giysilerin yanına gelen iki domuz, alışkanlıkları uyarınca, önce tırmaladılar giysileri, sonra dişleyip burunlarını sürttüler. Hemen ardından da zehirlenmiş gibi sendelediler, ölü olarak yığıldılar uğursuz giysilerin üstüne.³⁴⁰

Boccaccio'nun satırlarında iki başlık öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki o dönemde çoğu insanın aksine Kara Ölüm'ün bulaşıcı olduğunu iyi şekilde anlamış olmasıdır. Diğer nokta ise bu salgının dolaylı nesnelere temas eden hayvanlar üzerinde bile ölümcül şiddetinin çok fazla olduğunu belirtmiş olmasıdır. Yazar devam eden satırlarında hem bir sosyal parçalanma hem de hastalık nedeniyle çevre illerle birlikte Floransa'da neredeyse canlı kalmadığını bildirir.

Ancak dönemin müelliflerince revize edilen bu rakamlara bakıldığında yine yüksek olmakla birlikte Floransa'da Kara Ölüm yüzünden 60 bin civarında insanın hayatını kaybettiğini anlaşılmaktadır.³⁴¹ Bu sonuçlar, şehirde hastalık sebebiyle maksimum seviyelere ulaşan ölüm oranlarının yaklaşık %60-70 civarında seyrettiğini ortaya koymaktadır. Bu rakamlar inanılması güç gibi dursa da hastalığın şiddeti Floransa'da oldukça yüksek hissedilmiştir. Kara Ölüm'ün şehre sızmasıyla birlikte ilk altı ayda 1/3 oranında insanını hastalığa kurban veren Floransa'nın gelişmiş alt yapısı ve ekonomik göstergeleri de altüst olmuştur. Marketler ve üretim tesislerinin kapandığı, temel besin maddelerine ulaşamadığı ve fiyatların alabildiğine

³⁴⁰ Boccaccio, *a.g.k.*, s. 10-11.

³⁴¹ Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, s. 23.

yükselerek tüm emtia mallarının değerinin değiştiği şehir, vebanın tüm olumsuz etkilerini iliklerine kadar hissetmiştir. Doktorlar ve eczacılar kapılarına dayananlardan fahiş fiyatlar talep ederken, sokakların ıssızlaştığı tek sesin ise ceset taşıyan at arabalarına ait olduğu belirtilmiştir.

Diğer önemli iki yerleşim yeri olan Milan ve Venedik şehirlerine baktığı zaman da diğer İtalyan şehirlerinin kaderlerini yakından paylaştıkları görölmektedir. Venedik o dönem Avrupa kıtasının en nüfuslu ve zengin kentidir. ³⁴² Ancak Venedik'i vebanın acı tecrübelerini yaşayan diğer İtalyan ve Akdeniz havzasındaki şehirlerden ayıran önemli bir özellik vardır. Venedik Kara Ölüm öncesi 120 bin civarında insana sahip ticari bir merkez iken hastalıktan sonra neredeyse tüm yerleşimlerin nüfusu düşerken şehrin nüfusu 150 bine kadar yükselmiştir.³⁴³ Kuşkusuz dönemde Akdeniz havzasından başlayarak önemli bölgelere kadar uzanan rakipsiz bir ticari koloni ağına sahip olan ülkenin sağlam ekonomik yapısı sebebiyle eksilen sayısını hemen telafi etmesi kolay olmuştur. Sağlam, gelişmiş ve güçlü bir yönetim eşliğinde ekonomik olarak en müreffeh devlet olan Venedik'in verdiği yüksek ücretler işçi ithal etmesini kolaylaştırmış ve Kara Ölüm sebebiyle insan krizi yaşayan diğer bölgelerin aksine bu durumu lehine çevirmeyi başarabilmiştir. Orvieto gibi gelişmiş bir sağlık teşkilatına sahip Venedik, devlete ait doktor ve hastanelerin yanı sıra zengin kişilerin fazlalığı sebebiyle özel hastane ve sağlık personeline de sahip bulunuyordu.³⁴⁴

Ancak tüm zenginliğine ve gelişmiş sağlık altyapısına rağmen Venedik'in de salgından kötü şekilde etkilendiğini, yerel halk bazında demografik yapısının birkaç yüz yıl sonra eski seviyelere ulaştığını ünlü Venedikli tarihçi F. C. Lane belirtmektedir. Lane, Venedik gemileriyle şehre getirilen Kara Ölüm yüzünden ilk ölüm vakıalarının 1347 yılı sonunda göröldüğünü belirtirken 1348 yılında her gün yaklaşık 600 insanın öldüğünü bildirir.³⁴⁵ Devlet yöneticilerinin 40 günün üstünde genel bir karantina uyguladığını, gemi giriş-çıkışının bile yasaklandığını kaydeden tarihçi Lane, bunu bozmaya yeltenenlerin ölüm cezalarına çarptırıldığını, tüm doktorların hastalığın tedavisi için seferber edildiğini ve adeta olağanüstü bir çabanın ortaya konuğuna dikkat çeker. Ancak diğer İtalyan kent devletlerine nazaran en iyi kayıtların tutulduğu yer olan Venedik'in tüm bu çabalara rağmen Kara Ölüm yüzünden sadece ilk sekiz ayda nüfusunun %60'ını kaybettiği kaydedilmiştir.³⁴⁶ Bazı kaynaklarda ise bu oranın toplamda 100 bin civarında olduğu belirtilmektedir.³⁴⁷

Milan ise kuzey Avrupa ticaretinde Alpler boyunca çok geniş bir alanı kontrol eden stratejik bir konumda iken, ortaçağda tam bir metropol özelliği gösteren şehirlerde olduğu gibi

---

³⁴² Frederic Lane, *Venice: A Maritime Republic*, Johns Hopkins University, Baltimor, 1973, s. 10.

³⁴³ Gottfried, *a.g.e.*, s. 47.

³⁴⁴ Lane, *a.g.e.*, s. 19.

³⁴⁵ Lane, *a.g.e.*, s. 19-20.

³⁴⁶ Lane, *a.g.e.*, s. 19-21.

³⁴⁷ Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, s. 23.

1348 yılında 100 bin civarında nüfusa sahip bulunuyordu.³⁴⁸ Tıpkı Venedik, Ceneviz, Floransa gibi İtalya'nın en büyük şehir devletleri arasındadır. Milan'ı bu dönemde diğer İtalyan şehir devletlerinden ayıran ise yönetimi elinde tutan Visconti ailesinin şehri despot ve sert şekilde yönetmesi ve katı kurallarından taviz vermemeleridir.³⁴⁹ Yönetimde bulunan bu aile veba haberlerini alır almaz hızla harekete geçmiştir. Şehirde tıpkı komşularının uyguladığı gibi kısmi karantina önlemleri alarak, evlerden çıkmayı yasaklasalar da hastalığın yayılmasına engel olamamışlardır. Alplere doğru dağınık yerleşmeler sebebiyle ölüm oranlarının %15 gibi İtalya ortalamasına göre en asgari düzeylerde gerçekleştiği iddia edilse de gelişmiş ticari yolların üzerinde bulunan kentte her yerden enfekte kişi ve farelerin girmesinin kolaylığı sebebiyle bu oranın %40-50 civarında olduğu düşünülmektedir.³⁵⁰ Kuşkusuz kara ölüm öncesinde de zaman zaman kuraklık ve doğal felaketler yaşanmasına karşın asıl bu salgın hastalık yüzünden İtalya coğrafyasında 1300 ile 1360 yılları arasında toplam nüfusun %60 oranında düştüğü anlaşılmaktadır.

Yarıdan fazla insanını Kara Ölüm'e kurban veren İtalya'da hastalığın neden olduğu sosyal yıkıma da kısaca değinecek olursa o dönem bu "vahşete" tanık olan kimi isimlerin tanıklıklarına değinmek gerekmektedir. Kara Ölüm'ün yaşandığı yıllarda İtalya'dan hiç ayrılmayan, pek çok acıya tanık olan ve 1356 yılında vefat eden Piacenza'lı Avukat Gabriele de Mussis bu isimlerin başında gelir. Kara Ölüm'ü anlattığı *Historia de Morbo* (Hastalık Tarihi) adlı eseri kimi yerlerinde yanlış saptamalar içermesine karşın vebanın Avrupa'ya kadirgalar vasıtasıyla taşınması yönünde bilgiler veren ilk kaynak özelliği taşımaktadır.³⁵¹ Mussis'in eserinde 1348 yılında Kara Ölüm sebebiyle Piacenza'da meydana gelen felakette birisinin vebaya yakalandıktan sonra en yakınları da dahil kimsenin ona yaklaşmadığını ancak bir din adamının titreyerek hastanın yanına gittiğini ve dua ettiğini bildirir. Aşağıda kara ölüme yakalanan bir İtalyan hastanın yakarışına tanıklığını anlattığı paragrafı oldukça dikkat çekicidir:

Hasta gözyaşlarını dökerek seslendi,
-Dostlarım merhamet edin, merhamet edin, en azından bir şey söyleyin, şimdi Tanrı elini bana dokundu. Baba, neden beni terk ettin? Çocuğunun ben olduğumu unuttunuz mu? Anne, nereye gittin? Neden şimdi bana karşı çok acımasızsın? Daha dün çok nazik davrandın. Dokuz ay beni rahminde taşıdın ve beni göğsünle besledin. Şimdi neden yoksun?
Hasta ölüm döşeğindeyken hala ailesi ve komşularına çaresizce sesleniyordu,
-Buraya gelin. Susadım, bana su verin. Hala hayattayım. Korkmayın. Belki de ölmeyeceğim.
Lütfen beni sıkıca tutun, boşuna bitap düşmüş bedenime sarılın. Beni kollarınıza alın. ³⁵²

³⁴⁸ Gottfried, *a.g.e.*, s. 48-49.

³⁴⁹ D. M. Bueno de Mesquita, *Giangaleazzo Visconti, Duke of Milan (1351-1402): A Study in the Political Career of an Italian Despot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1941, s. 3-7.

³⁵⁰ Gottfried, *a.g.e.*, s. 49.

³⁵¹ Horrox, *a.g.e.*, s. 14.

³⁵² Horrox, *a.g.e.*, s. 22.

Hastanın sözlerinden de açık şekilde anlaşılacağı üzere sosyal bağların yok olma seviyelerine inerek vebaya yakalanan insanların son nefeslerinde kaderlerine terk edildiği anlaşılıyor, hastanın öldükten sonra da sahiplenilmediği bir dönem yaşanmıştır. Bizi bu kaniya götüren ise Kara Ölüm'ün yaşandığı günlerde İtalya genelinde *becchini* (mezar kazıcı) isminde bir grubun türemesidir.³⁵³ Bu grubun üyeleri hırsız, tecavüzcü, gaspçı ve türlü cinayetlere karışmış toplumun dışlanmış üyelerinden oluşmaktadır. Kendileri vebanın neden olduğu ölümlere şahit olmalarına karşın canlarını hiçe sayarak yüksek ücretler karşılında evlerde, kiliselerde ve caddelerde biriken cesetleri gömme işine talip olmuşlar ve bu iş karşılığında da hayatta kalmayı başarabilenler yüksek miktarda kazançlar elde etmişlerdir. Trajikomik olarak şehir dışında yaşayan ve geceleri dışarıya çıkan bu insanlar Kara Ölüm'ü fırsata dönüştüren nadir gruplar arasında yer alırken kendi yakınlarına karşı son görevini yapmak isteyen ailelerinde aranan hizmetkarları olmuşlardır. İtalya'da yer kent devletlerinin oluşturdukları ticari koloniler ve güçlü deniz ağları sebebiyle Kara Ölüm Avrupa'ya hızla yayılmıştır. Ancak İtalya'da yaşayan insanlarda bu felaketten nasiplerine düşeni açıkladığı üzere fazlasıyla almışlardır.

İtalya'dan sonra günümüz Avusturya ve Almanya sahasında o döneme dair Kara Ölüm'ün izlerini ararken araştırmayı Avrupa düzleminde genişletmeye devam edeceğiz. Siyasi anlamda ilk olarak Avusturya sahasına bakıldığı zaman bu bölgele de 962-1806 yılları arasında 844 yıl boyunca Orta Avrupa'da hüküm sürmüş Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu karşımıza çıkmaktadır. Bu monarşi Alman Krallığı temelinde olsa da aslında bir devletçikler bütünüdür. Günümüzde siyasi sınırları 83,878 km² olan Avusturya'nın ortaçağ nüfusu bilinmemekle beraber veba gelmeden önce km² başına düşen insan sayısının az olduğu tahmin edilmektedir.³⁵⁴ Kara Ölüm hakkında spesifik kroniklerin olmaması, veri kısıtlılığını ortaya çıkartırken daha çok dini konuların anlatıldığı kayıtlarda ise bu konuya atıf yapılması kısmi verilere ulaşılmasını olanaklı kılmaktadır. Venedik gemilerinin sık sık uğradığı Avusturya aynı zamanda İtalyan kent devletleriyle de güçlü ticari bağlara sahiptir. Bu nedenle bölgeye salgının, Akdeniz boyunca ilerleyen İtalyan devletleri menşei enfekte gemiler vasıtasıyla Adriyatik sahillerine getirilmesi sonucunda bulaştırıldığı düşünülmektedir.

Venedik ile bu dönem güçlü ticari bağları olan Avusturya'nın önemli ticaret şehirleri olan Typol ve Carinthia 1348 yılının Haziran ayında Kara Ölüm'ün ilk görüldüğü yerlerdir.³⁵⁵ Veba salgını hızla bu coğrafyada yayılırken güney dağları boyunca uzanan Vintschgau şehrine Eylül

³⁵³ Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 81,82, 101, 149, 189.

³⁵⁴ R. Pinhasi, M. Teschler-Nicola ve A. Knaus, P. Shaw, "Cross-Population Analysis of the Growth of Long Bones and the Os Coxae of Three Early Medieval Austrian Populations", *Amerikan Journal of Human Biology*, 2005, s. 470-488.

³⁵⁵ Herbert Klein, "Das Große Sterben von 1348/49 und Seine Auswirkung auf die Besiedelung der Ostalpenländer", *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 1960, s. 94-98.

ayı başında ulaşmıştır ve burada var olan Benedik manastırında görev yapan toplamda dört din adamı 13 Eylül tarihinde Kara Ölüm'ün bilinen ilk kurbanları olarak kayıtlara geçmiştir.³⁵⁶ Daha kuzeye doğru yayılan salgın sonbaharın son günlerine gelindiğinde Oberinntal bölgesine de çok dan ulaşmıştır. Bu bölgeye yakın olan Brenner, Innsbruck şehirlerine de buradan dağılan salgın, Ekim ayına gelindiğinde Trentino Alte'de yer alan insanlar arasında da hızla yayılmaya ve can almaya başlamıştır.³⁵⁷ Avusturya'da 1348 yılının Kasım ayına gelindiğinde büyük bir savaş çıkmış gibi kaos ortamı yaşanmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra ülkenin merkezinde artık Kara Ölüm'ün tüm "vahşetiyle" kendini gösterdiği anlar yaşanırken paniğe kapılan halkın ne yapacağını bilemeyerek Tyrolese dağları boyunca ıssız bölgelere kaçıştıkları belirtilmiştir. Ancak insanların yanlarında götürdükleri bu hastalıktan bihaber olmaları Kara Ölüm'ün aynı zaman diliminde Salzburg dağlarına kadar sıçramasını sağlamıştır.³⁵⁸ Salzburg'da yer alan Benedik manastırı kayıtlarına göre Kara Ölüm ilk olarak Pongau dağında görünmüş ve ardından şehir merkezine sıçramıştır. Muhtemelen oradan geçen bir yol ağı aracılığıyla şehirlilerden önce dağlık bölgelerde yaşayanlar arasında yayılmıştır.

Kara Ölüm'ün 1348 yılı sonlarına geldiğinde ülkede nerdeyse dağılmadığı hiçbir köşe kalmadığı belirtilmesine rağmen doğu köşesinde yer alan Viyana'da hastalığın görülmesiyle ilgili çelişkili ifadeler yer almaktadır. Makul bir değerlendirmeye göre salgının 1349 yılı sonuna doğru Viyana'da görüldüğü ve günde 500-600 arasında çok fazla denebilecek bir sayıda insanı hayattan kopardığı belirtiliyor.³⁵⁹ Bu rakamın kısa sürede 1200 gibi korkunç seviyelere çıktığı ve şehirde adeta ölüm sessizliğinin yaşandığı da kaynaklarda geçen diğer bilgiler arasındadır. ³⁶⁰ Viyana halkı veba salgını sebebiyle yaşanan ölümler karşısında o kadar çaresiz kalmıştır ki bu ölümlere neden olan duruma tıpkı diğer milletler gibi çeşitli açıklamalar getirmeye çalışmışlardır. En makbul gören açıklamaya göre kendilerine saldıran hayalet (kara ölüm) "Mavi bir alev biçiminde havada uçan ve sadece elini kaldırarak insanları öldüren oldukça güzel bakire Pest Jungfrau (Meryem Ana) dır." ³⁶¹

Kara Ölüm'ün yaşandığı tarihlerde kesin nüfusu bilinmeyen ülkenin önemli şehirlerinden olan Viyana'nın kalabalık olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde okuryazar kitesinin tamamına yakını ülke genelinde örgütlenen Benediktin keşişlerine ait manastır ve kilisedeki personelden oluşmaktadır. Bundan dolayı da Avusturya genelinde veri kısıtlılığı oluşmuştur. Ancak tahmini

³⁵⁶ Klein, *a.g.m.*, s. 95-96.

³⁵⁷ Klein, *a.g.m.*, s. 97-98.

³⁵⁸ Leopold Öhler, *Die Pest in Salzburg*, Verlag Anton Pustet, Salzburg, 2013, s. 30-35.

³⁵⁹ Ziegler, *a.g.e.*, s. 62.

³⁶⁰ Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, s. 23.

³⁶¹ Martin, *a.g.e.*, s. 66.

değerlendirmelere göre salgın süresince toplam nüfusunun 1/3 ile 2/3 arasındaki yüksek bir kısmının yaşamını yitirdiği düşünölmektedir.³⁶²

Kara Ölüm Avrupa'ya İtalya kapılarından girdikten sonra hızla merkez ve kuzey coğrafyalarına doğru sıçramasını sürdürmüştür. Tıpkı Avusturya'da olduğu gibi hızlı ilerlemesini sürdüren bu amansız hastalık 1349 yılının yaz aylarında günümüzdeki İsviçre ile Polonya ve Ren nehri ile Alsas bölgesi boyunca da Fransa'ya kadar yayılmıştır. Fransa'dan da Hansa ligi ticari gemileriyle Büyük Britanya'ya taşınırken sınırları aşan felaketten aynı zaman diliminde bugünkü Federal Almanya Cumhuriyet'inin olduğu ve Germenik kavimlerin yaşadığı Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu da nasibine düşene fazlasıyla almıştır.³⁶³ İskandinav sahası Rusya'yla birlikte el alırken, burada şu hususun belirtilmesi gerekiyor ki oda Kara Ölüm'ün bu coğrafyaya dağılmadan yaklaşık 1500 km uzaklıkta yer alan Almanya'nın güney ucunda (Bavyera'da) çok dan kendisini göstermiş olmasıdır. Alplerin kuzeyi ve Bavyera'nın güneyinde eş zamanlı beliren veba salgını hakkında kısıtlı bilgi engeli burada da karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklar sadece kimi şehirlerde salgının varlığına dolaylı atıflar yapıyorken bu felaketin Almanya genelinde olmadığını düşünmek imkansızdır.³⁶⁴ Ulaşılabilen kaynaklar nispetinde kalabalık yerleşmeye sahip ortaçağ Alman yerleşimlerinde Kara Ölüm'ün göröldüğü tarihler ve ölüm oranları aşağıda yer alan tabloda toplu halde gösterilmektedir.

---

³⁶² Ziegler, *a.g.e.*, s. 62-63.

³⁶³ Benedictow, *The Black Death and Later Plague Epidemics in the Nordic Countries: Perspectives and Controversies*, s. 175.

³⁶⁴ Karl Lechner, *Das Grosse Sterben in Deutschland in den Jahren 1348 bis 1351 und die Folgenden Pestepidemien bis zum Schlusse des 14. Jahrhunderts*, Innsbruck, 1884, s. 39-40.

Tablo 3.3. Kara Ölüm'ün Almanya'nın kalabalık bölgelerinde 1348-1349 yılları arasında neden olduğu can kayıpları gösterilmektedir.³⁶⁵

Şehirler	Kara ölümün Görüldüğü Tarih	Ölüm Oranları
Münih	1349 Yılı Yaz Ayları	Şehir nüfusunun 1/3'i hayatını kaybetmiştir.
Regensburg	Net tarih olmamakla birlikte 1350 yıl başı olduğu düşünülüyor.	-----
Ingolstadt	-----	Sadece çok sayıda insanın öldüğü bilinmektedir.
Ausburg	1349 yılı başı	Şehir ticari merkez olduğu için en az 1/3'i ölmüştür.
Würzburg	-----	Dağlık alanda olan şehirde seyrek yerleşme olduğu için kara ölümün çok zarar vermediği düşünülmektedir.
Ulm	1348/1349 yılı	Şehir 1/2 oranında nüfusunu kaybetmiştir.
Rothenburg ob der Tauber	-----	Almanya'nın kara ölümden en az etkilenen şehri olduğu belirtiliyor.
Freiburg im Breisgau	1348/1349	Şehir de ölüm oranları yaşandıkça Yahudilere karşı katliama başlanmıştır.
Speier	1348/1349	Kaç kişi öldü bilinmiyor ancak Kırbaççı hareketi bu şehirde çok sayıda Yahudi'yi hastalıktan sorumlu tutup diri diri yakmışlardır.*

³⁶⁵ Nohl, *a.g.e.*, s. 1-53; Gasquet, *a.g.e.*, s. 74-80; Bisgaard ve Sondergaard, *a.g.e.*, s. 47-61; Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, s. 23, 266; Ziegler, *a.g.e.*, s. 62-80; Martin, *a.g.e.*, s. 77; Benedictow, *The Black Death and Later Plague Epidemics in the Nordic Countries: Perspectives and Controversies*, s. 175, 225-228; Green, *a.g.e.*, s. 105; Aberth, *The Black Death The Great Mortality of 1348-1350*, s. 118-157.

* Kara Ölüm'ün büyük çaplı insan kayıplarına neden olduğu günlerde Avrupa'da bu felaketin sorumlusu aranmaya başlanmıştır. Bu sırada halk arasında Kırbaççı (Flagellants) Hareketi diye bilinen oluşumun popüler hale gelmesi ve onların da haksız iftiralara Yahudi cemaatini salgının tek sorumlusu olarak işaret etmeleri, Yahudileri ölüm hedefi haline getirmiştir. Yahudiler onlara göre "kuyu sularını zehirliyor ve havayı bozuyorlardı. Her ne kadar günümüzde Kara Ölüm'ün "günah keçileri" olarak gösterilip katledildikleri düşünülen Yahudilere ilişkin beslenen kinin kökenlerine bakıldığında, Avrupa toplumunda eski Hristiyanlık düşüncesi, çeşitli ekonomik, sosyal ve kültürel farklılaşmalar sebebiyle her alanda bu cemaatin tehdit olarak görülmesi ve sürekli tecrit edilmelerinden dolayı çok eskilere dayandığını belirtmemiz gerekmektedir.

Avrupa genelinde dönem dönem Yahudi kimliğini itibarsızlaştırmak içinde pek çok adım atılmıştır. Yahudilerin tanınması için giyecekleri kıyafetlerinden her işi yapamamalarına kadar pek çok kısıtlama getirilmesine rağmen bu topluluk tefecilik gibi servet birikimini oluşturan alanlarında gelişim göstermiştir. Tüm bunların kaçınılmaz sonucu olarak büyük kriz anlarında Avrupa'da Yahudi aleyhtarlığı kolaylıkla gün yüzüne çıkmıştır. Bu büyük felaket günlerinde başını Kırbaççıların çektiği çeşitli Katolik din adamları ve halkın bir kısmı için salgının en kuşku götürmez sorumlusu olarak gördükleri Yahudilere karşı girişilecek toplu katliamlar "en iyisi olanıdır." Geç Yahudiler, ortaçağda Batı toplumunun %1 gibi ufak bir parçasını oluşturmalarına rağmen Kara Ölümlü günlerde Antisemitizm hareketler alabildiğine yükselmiştir. En sonunda Papa VI. Clement Ekim 1349 yılında devreye girerek Kırbaççıların sapkın bir tarikat olduğunu ve Yahudilerin bu felaketin sorumlusu olmadıklarını ilan ederek Yahudi katliamına son verilmesini istemiştir. Fakat yine de pek çok Yahudi Kara Ölüm boyunca vahşide katledilmiştir. Mainz ve Strasbourg gibi yerlerde on binlerce Yahudi katledilirken Zürih'te yaşayanlarının hepsi ise şehirden sürülmüştür. Ele geçirilen Yahudilerin birçoğu diri diri yakılarak, fiçılara doldurularak ve evlerine hapsedip çıkışları önlenerek katlediliyorlardı. Kara Ölüm'ün etkisinin en az seviyelere indiği 1351'de Orta Avrupa'da artık yok denecek kadar az sayıda Yahudi bulunuyordu. Hayatta kalanların birçoğu ise Rusya ve Polonya'ya kaçmıştı. Hitler'in Polonya sınırlarına dayanıp (II. Dünya Savaşında) yeniden Yahudileri yakmaya başlamasına kadarki geçen altı asırlık süreçte Yahudiler burada yaşadılar.

Kırbaççı fanatiklerin İngiltere ile bağlantılarına bakıldığında 29 Eylül 1349 yılında Zeeland ve Holland'lı olduğu düşünülen (giyimlerine kadar tarif edilen) 120'den fazla insanın Londra'ya ulaştıkları bilinmektedir. Ancak İngiltere'de o günlerde halk ve yönetim bu harekete belki de resmi anlamda yasadışı ilan edilmelerinden dolayı pek bir itibar göstermemişlerdir.

Tablo 3.3. Devamı

Bremen	1348/1349	İlk günler 7000 toplamda ise şehrin 2/3'si ölmüştür.
Hamburg	1348/1349	Şehirde yaşayanların 1/3'i ölmüştür.
Lübek	1348/1349	En az 9000 insan ölmüştür
Frankfurt	1348/1349	2,5 ayda en az 2.000 insan ölmüştür.
Erfurt	1349	En az 12.000 insan ölmüştür.
Mainz	1349	En az 6000 insan ölmüştür.
Weimar	1348/1349	En az 5000 insan ölmüştür.

Tabloda yer alan kimi kısımlarda tarihler ve yaşanan ölüm oranları belli değildir. 1370 yılına gelinceye kadar Almanya'da salgın hastalıklar sebebiyle yaşanan ölüm oranlarına kaynaklar açık atıflar yapmasa da görüldüğü üzere Kara Ölüm felaketinden Cermen toplulukları da fazlasıyla etkilenmiştir. Ortaçağcı Erich Meuthen'e göre XIII. yüzyılın ilk yarısında Cermen topluluklarının yaklaşık 13-14 milyon civarında olduğu düşünülen toplam nüfusu, XIV. yüzyılın

Ayrıntılı bilgi için bkz. E. M. Thompson (edit.), *Robertus de Avesbury de Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*, Rolls Series, 1889, s. 407-408; Nohl, *a.g.e.*, s. 181-206; Ziegler, *a.g.e.*, s. 62-80; Horrox, *a.g.e.*, s. 150-154; Richard Kieckhefer, "Radical Tendencies in the Flagellant Movement of the Mid-fourteenth Century", *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, S. 4, 1974, s. 157-176; Catherine M. Porter, "The Black Death and Persecution of the Jews", *Saber and Scroll*, C. III, Ocak 2014, s. 55-65; Samuel K. Cohn, "The Black Death and the Burning of Jews", *Past and Present*, C. 196, S. 1, 2007, s. 3-36; Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 73.

Ancak Yahudi kimliğine karşı aşağılayıcı ve dışlayıcı bakışın İngiltere ve Kıta Avrupa'sında Yeniçağda da değişmediğini gösteren önemli örneklerden bir tanesi William Shakespeare'in *Venedik Taciri* isimli oyunudur. 1596 ile 1597 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen trajikomik oyundaki Venedikli tacir *Shylock* karakteri hem İngiltere hem de Kıta Avrupası'nda zaman ilerlese de Yahudilere olan bakışın açısının değişmediğini dikkat çekici şekilde ortaya koymaktadır. Oyunda Yahudi tefeci *Shylock*, oldukça saygın olan Venedikli tüccar Antonio tarafından kirliliği yaptığı nedeniyle toplum içinde, sürekli aşağılanarak kendisine köpek muamelesi yapıldığından şikâyet eder. Ancak Antonio bir gün sürekli küçük görüp aşağıladığı Yahudi tefecinin vereceği paraya muhtaç olmuştur. Antonio'ya borç vermeyi kabul eden tefeci *Shylock*, verdiği borca karşılık tüm aşağılanmasının öfkelerini alırcasına Antonio'un da rızasını alarak, düzenlenen senede oldukça dikkat çekici bir madde yazdırır: "Borcunun zamanında kendisine ödenmemesi durumunda borçlunun bedeninden yarım kilo eti kesilecektir." Oyun Venedikli tüccar olan Antonio ve arkadaşlarının yani Hıristiyanların, tefeci *Shylock*'un şahsında Yahudilere karşı kazandığı zaferle son bulur.

Ancak *Shylock*'un bir anda içine düştüğü çaresizlikten tek çıkış noktası ise dinini değiştirmesidir. Bu noktada Shakespeare, *Shylock*'un ağzından Hıristiyanların Yahudilere karşı olan önyargılarını ve buna bağlı öfkelerini oyunda oldukça çarpıcı ifadelerle ortaya koyar: "Beni aşağıladı, yarım milyondan etti, zararlarımı güldü, kazancımı alay etti, halkımı hor gördü, işlerimi köstekledi, dostlarımı soğuttu, düşmanlarımı kızdırdı neden yaptı bunları peki? Ben Yahudiyim de ondan. Yahudi'nin gözü yok mu? Organları, boyu poşu, duyuları, duyguları, heyecanı yok mu? Aynı yiyeceklerle beslenmiyor mu, aynı silahla yaralanıyor mu, aynı hastalığa yakalanıyor mu, aynı yolla iyileşmiyor mu, aynı kışın ve yazın üşüyor mu? Farkı ne Hıristiyan insandan? Etim izi kesince kanımız akmaz mı?"

Gıdıklanınca gülmez miyiz? Zehirlenirsek ölmez miyiz? Peki ya bize haksızlık ederseniz öcümüzü almaz mıyız? Her şeyde size benzediğimize göre, bunda da benzeyeceğiz tabii. Yahudi Hıristiyan'a haksızlık edince karşılığında göreceği iyilik ne? İntikam! Hıristiyan Yahudi'ye haksızlık ederse, Hıristiyan örneğine göre karşılığı ne olmalı? İntikam tabii! İntikamı öğrendim, yine size uygulayacağım. Bu işi sizden çok daha iyi yapacağıma da güvenebilirsiniz." Ayrıntılı bilgi için bkz. William Shakespeare, *Venedik Taciri*, Çev. Bülent Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 75-76.

İngiliz ve dünya edebiyatına damga vurmuş büyük isimlerden birisi olan Shakespeare'in oldukça başarılı şekilde kaleme aldığı eserinden yapılan bu alıntının temel amacı XVI. yüzyılda gelindiğinde dahi Yahudilere karşı kuşku ve önyargılı bakış açısından bek bir şeyin eksilmediğini ortaya koymaya çalışmaktır. Shakespeare gibi büyük bir ismin ve oyunun Yahudi aleyhtarlığı yapıp yapmadığını ortaya koymak değildir.

başına gelindiğinde 7 ila 10 milyon arasına gerilemiştir.³⁶⁶ Bu rakamların net olmamasına karşın salgının Alman coğrafyasında en iyimser rakamlara göre dahi 1/3 oranında can kaybına neden olduğu sanılmaktadır. Rakamlardaki belirsizliğe rağmen Johannes Nohl Almanya üzerine erken tarihlerde derin saptamalar yaptığı *The Black Death* isimli çalışmasında tahminen 1.244.434 insanın öldüğünü belirtmiştir.³⁶⁷ Sonuçta rakamlar ne olursa olsun Almanya da vebalı günlerde pek çok insanını kaybetmesi sonucunda sosyal ve ekonomik olarak derin bir darbe almıştır. Son olarak konunun bu safhasını nihayete erdirirken Almanya’da kurulan ve daha sonra Avrupa geneline dağılan *Kırbaççılar Biraderliği* (Haç Kardeşliği) isimindeki oluşumun bu felakete sorumlu arama çabası sonucunda Yahudi katliamına girişmesi ve bunun Büyük Britanya’ya yansımalarını döneme damga vuran önemli gelişmeler arasındadır.

Almanya ile sınır diğer bir önemli devlet olan Fransa’ya bakıldığı zaman adeta “dünyanın dikişlerini sökercesine” sıçradığı her yerde toplu insan ölümlerine neden olan bu amansız veba salgınından kendini kurtaramadığı anlaşılmaktadır. Fransa’nın Kara Ölüm’lü günlerini anlatan en değerli kaynak ise *The Chronicle of Jean de Venette*’dir. Jean de Venette, Karmelit keşisi ve tanınan bir din adamıdır. Yazdığı kronik 1359-1360 yıllar arasına rastlamaktadır. Ve Fransa’da yaşanan vebalı günleri tüm çarpıcılığı ile anlatan günümüze kadar ulaşmayı başarabilmiş en önemli kaynaktır. Frank coğrafyasını bu çalışma için önem kılan bir diğer etken de Kara Ölüm’ün Büyük Britanya’ya atlama noktalarından birisini oluşturmasıdır. Şimdi eldeki bilgi ve belgelerle Frank coğrafyasının Kara Ölümlü günlerini kısacak değerlendirelim.

Avrupa’nın merkezinde yer alan o dönem ki ismiyle Frank diyarı, Almanya’dan ve pek çok Batı ülkesinden daha fazla insanını kısa bir sürede bu büyük vebaya kurban vermiştir. Ortaçağ’da Fransa’nın bir fotoğrafı çekilecek olursa, 430.000 km² yüz ölçümüne sahip, yaklaşık 19 milyon insanın yaşadığı kalabalık, yönetsel açıdan Frank kontları ve dukleri arasında parçalı olmasına rağmen, Avrupa’da önemli politik güce sahip bir coğrafya karşımıza çıkmaktadır.³⁶⁸ Günümüzde de önemini koruyan ve Alplerden doğarak 1230 km yol boyunca uzanan Ren nehrinin o dönem ticari taşımacılıkta kullanılması ve Alsas bölgesindeki giriş çıkışların canlılığı, Kara Ölüm’ün daha öncede belirtildiği üzere Fransa’ya buradan da Büyük Britanya adasına taşınmasında öncü rol oynamıştır. Kara Ölüm’ün tam anlamıyla Avrupa kıtasındaki merkez üssü olan İtalya’dan, Batı Akdeniz Havzası boyunca hem gemiler hem de insanların karadaki hareketliliği neticesinde zikrettiğimiz yerlerden Fransa’ya ilk olarak 1348

³⁶⁶ Erich Meuthen, *Das 15. Jahrhundert*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, Münih, 2006, s. 3-5. (Çev. Ahmet Asker)

³⁶⁷ Nohl, *a.g.e.*, s. 39.

³⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Biraben, *a.g.e.*, s. 73-86; Carlo M. Cipolla, (edit.), *The Fontana Economic History of Europe*, C. I, The Middle Ages, Collins/Fontana, Glasgow, 1972, s. 25-71.

yılı Ocak ayında taşındığı not edilmiştir.³⁶⁹ Bu tarihte Fransa İngiltere ile kıyasıya bir mücadele (100 Yıl Savaşları 1337-1453) içerisindeydi. Fransa tüm enerjisini İngiltere'yi yenmek için ortaya koyduğu bir anda savaşta kaybettiği insanından daha fazlasını tıpkı Kefe'de Janibeg'in başına geldiği gibi Kara Ölüm'e kurban vermeye başlamıştır. Fransız halkı sokaklarını cesetlerle dolduran bu felaketin ne olduğunu ilk aylarda komşu devletler gibi anlayamamıştır. Kara Ölüm bu dönemde İngiltere içinde tam bir felaket olduğu için savaş ve veba arasında ikiye bölünen bu iki ülke hastalığın şiddeti karşısında kendi şiddetlerine yani "Yüz Yıl Savaşlarına" zorunlu olarak (daha sonra ayrıntılarına yer vereceğimiz üzere) ara vermek ve ateşkes yapmak durumunda kalmışlardır.³⁷⁰

Kara Ölüm'ün Fransa karasına girişi ise kuzey taraftan yani Papalık makamı olan *Avignon* şehrinden olurken³⁷¹ vebalı gemilerin getirdiği ölüm ise ilk kez Marsilya limanı vasıtasıyla ülke kapılarından içeriye girmiştir. ³⁷²Günümüzde Akdeniz'in en önemli ticari limanlarından birisi olan Marsilya ortaçağda da bu özelliğini koruyor ve gemi destinasyonları için merkezi bir konumda bulunuyordu. ³⁷³Fransa'nın bu en önemli liman kenti Kara Ölüm sebebiyle nüfusunun yarısından fazlasını birkaç ay içerisinde kaybetmiştir. Salgının Fransız şehirlerindeki varlığını ve neden olduğu can kayıplarını gösteren tabloyu vermeden önce Marsilya'nın adeta kanını kurutan bu amansız salgın hastalık sonucunda ölenlerin topluca gömüldükleri mezarlardan bazıları son dönemlerde yapılan alt yapı çalışmalarında açığa çıkartılmıştır. Aşağıda yer alan bir fotoğraf karesi, Kara Ölüm'den hayatını kaybedenlerin topluca gömüldükleri mezarlardan sadece birini temsil ediyorken aynı zamanda olayın büyüklüğünü de göstermektedir.

---

³⁶⁹ John Bell Henneman, (edit.), *Medieval France An Encyclopedia*, Garland Publishing Inc., New York-Londra, 1995, s. 23.

³⁷⁰ Robin Neillands, *The Hundred Years War*, Routledge, Londra-New York, 2001, s. 109-150.

³⁷¹ Hecker, *The Epidemics of The Middle Ages*, s. 6.

³⁷² John Bell Henneman, *Royal Taxation in Fourteenth-Century France: The Development of War Financing 1322-1359*, Princeton University Press, New Jersey, 1971, s. 191- 238.

³⁷³ Junko Thérèse Takeda, *Between Crown and Commerce: Marseille and the Early Modern Mediterranean*, The Johns Hopkins University Press, Baltimor, 2011, s. 20-30.

Resim 3.2. Marsilya’da Kara Ölüm sırasında topluca ölen insanların gömüldüğü bir çukura ait söz konusu kare Fransız basınında geniş yankı uyandırmıştır ve gelişmeler ilgiyle izlenirken ülkenin vebalı günleri tekrar gündemi gelmiştir.³⁷⁴

Önüne çıkan insanları telef eden Kara Ölüm’ün Marsilya’da 50 binden fazla insanın ölümüne neden olduğu belirtilirken söz konusu resim karesinde yer alan iskeletlere ve elde edilen diş örneklerine yapılan DNA testleri sonucunda *Yersinia pestis* bakterisinin varlığına rastlanması sebebiyle bu salgın hastalık yüzünden şehirde toplu insan ölümlerinin yaşandığı son dönemde belgelenmiştir.³⁷⁵ Ulaşılabilen veriler nispetinde, Kara Ölüm’ün Fransa şehirlerinde neden olduğu can kayıpları aşağıda yer alan tablo ile gösterilmektedir.

³⁷⁴ <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3412769/Black-Death-lurking-centuries-DNA-plague-victims-France-backs-theory-bacteria-lay-dormant.html> (03.04.2017.)

³⁷⁵ Didier Raoult, Gerard Aboudharam, Eric Crubezy, Georges Larrouy, Bertrand Ludes ve Michel Drancourt, “Molecular Identification by “Suicide PCR” of *Yersinia Pestis* as the Agent of Medieval Black Death” *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, C. 97, No. 23, 2000, s. 12800-12803; <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3412769/Black-Death-lurking-centuries-DNA-plague-victims-France-backs-theory-bacteria-lay-dormant.html>. (03.04.2017)

Tablo 3.4. Ortaçağda Fransa'nın sekiz büyük yerleşimi ve Kara Ölüm'den dolayı 1348-1350 yılları arasında kaybettikleri yaklaşık insan sayıları gösterilmektedir.³⁷⁶

Marsilya	1348 Yılı Ocak Ayı	Yaklaşık 50 bin insan ölmüştür. Bu da Marsilya nüfusunun %50-60 arasında bir orana tekabül etmektedir.
Montpellier	1348 Yılı Mart Ayı	Güney Fransa'nın en büyük şehri olan bu kent yaklaşık 35-40 bin insanı barındırırken Kara Ölüm sonucu halkın %40'ı hayatını kaybetmiştir. Burada bulunan 140 Franciscan Biraderler üyesinden yalnızca yedisi hayatta kalmıştır. 1348 yılında 9500 olan hane sayısı ve sonrasında 1000 civarına kadar düşmüştür.
Narbon	1348 Yılı Yaz Ayları	25-30 bin insana sahip bu şehirde de ölüm oranları %40'lar civarında olmuştur.
Toulouse	1348 Yılı Yaz Ayları	Yaklaşık 30 bin insanın yaşadığı şehir, Kara Ölüm sebebiyle %40-45 oranında insanını kaybetmiştir.
Perpignan	1348 Yılı Yaz Ayları	12-15 bin arasında nüfusa sahip şehirde kaç insan öldü bilinmemesine rağmen 125 noterden 80'ninin 9 doktordan da 8'nin öldüğü belirtiliyor.
Avignon	1348 Yılı Mart-Nisan Ayı	O dönem Papalığın merkezi olan şehirde nüfus dini günler sebebiyle 20-50 bin arasında değişmekle birlikte pek çoğu Kardinal sınıfından olmak üzere ölüm oranları %50 seyrinde olmuştur. Sadece bir kazıda 11 bin kişilik toplu mezar ortaya çıkarılmıştır.
Languedoc*	1348 / 1349 Yılı	Yaklaşık 10 bin insanın yaşadığı bu tarım kasabasında vergi kayıtlarına göre ölüm oranlarının %50 civarında olduğu sanılmaktadır.
Paris**	1348 Yılı'nın İkinci Yarısı	Yaklaşık 150 bin insanın yaşadığı gelişmiş bir metropol konumundaki şehirde 1349 yılı başına kadar 50 bin insanın öldüğü belirtilir.

Kara Ölüm'ün Fransa'daki etkilerinin küçük bir kısmı söz konusu tablo ile anlatılmaya çalışılırken durumun hem son dönemlerde bulunan toplu mezarlar hem de yayınlardan anlaşılacağı üzere ülke için daha ağır olduğu ortadadır. Sıradan halk arasındaki ölüm oranlarının pek dikkate alınıp not edilmediği için sayısal anlamda net verilere ulaşamıyoruz. Veriler kısıtlı olmasına karşın Rhone Vadisi, Ganges, Marsillargues ve Herrault nehirleri boyunca işlenen verimli toprakların Kara Ölüm sebebiyle işlenememesi sonucunda ülkede patlak veren kıtlık sonucu açlık olaylarının yaşandığı bilinmektedir.³⁷⁷ Ölümde hiçbir sınıfsal yapı dinlemeyen ve adeta ölüm eşitliği saçı bu salgın hastalık, kraliyet çalışanlarının çoğunu hayattan kopardığı için devlet işlerinin sekteye uğradığı ve Avignon'daki Papalık Kurumu çalışanlarının (rahip-

³⁷⁶ Venette, *a.g.k.*, s. 150-197; Paul Bairoch, Jean Batou ve Chèvre Pierre, *La Population des Villes Européennes, 800-1850*, Publications d'histoire Economique et Sociale Internationale, Cenevre, 1988; s. 265-277. (Çeviri T. Tolga Gümüş); Gasquet, *a.g.e.*, s. 39-65; Ziegler, *a.g.e.*, s. 45-60; Cipolla, *a.g.e.*, s. 25-71.

* Languedoc, Fransa'nın tarım açısından en verimli sahası olup Perpignan şehri sınırlarında bulunan tarım kasabasıdır.

** Paris, Fransa'nın en önemli şehirlerinin başında gelen merkezi yerleşimlerden bir tanesidir.

³⁷⁷ Gottfried, *a.g.e.*, s. 51.

rahibe) büyük kısmının öldüğü, hayatta kalan ruhban sınıfı üyelerinin çoğunluğunun ise kiliseleri terk ettiği bildirilir.

Fransa'da büyük bir infiale neden olan Kara Ölüm halkın yarıya yakınının canını alırken hayatta kalanların büyük bir kısmı ise Papa VI. Clement'i bu görünmeyen şeytanı yok edecek tek merci olarak düşünmüşlerdir. Ancak sıfatı her ne olursa olsun en yakın çalışma arkadaşlarının da veba salgını esnasında öldüğünü gören Papa, Rhone vadisinde bulunan şatosuna kaçarken, kimseyle görüşmeden ayinlerin artırılması, günahların bağışlanması ve hapsirhanların ruhlarından şeytanın çıkıp kötülüğün yok olması için *God Bless You* (Tanrı seni korusun/Taktis etsin) sözünün tüm Avrupa'da kullanmasını zorunlu kılan bir dizi karar yayımlamıştır.³⁷⁸ Şatosundaki odasına kapanan VI. Celement ilginç şekilde kaldığı salonun köşelerine iki büyük ateş yakıtılarak "büyük kötülük" olarak nitelediği bu hastalıktan kurtulabileceğini düşünmüştür. Bilinçsiz bir hareket olmasına karşın oldukça mantıklı olan bu uygulama fare temelli pirelerin odada yaşam sahası bulamaması sonucunu meydana getirirken Papayı da Kara Ölüm'ün pençesinden kurtarmış oluyordu. Papa VI. Clement'in kendi kurtulmuş olsa da tüm cabalarına rağmen bu dönemde kilisenin güçlü "kadiri mutlak" yapısı da vebanın amansızlığı karşısında çatırdamaya başlamıştır.

Kara Ölüm öncesinde tüm Avrupa gibi kalabalık nüfus oranına sahip olan Fransa'da da büyük kuraklık ve kıtlık yaşaması sebebiyle halk perişan halde iken 100 Yıl Savaşları da ülkenin gücünü tüketme noktasına getirmiştir. İşte böyle bir tükenmişlik anında Kara Ölüm Frank halkının yaşamına el uzatarak hayatta kalanların kendilerini şanslı hissedemeyecek kadar kötü bir çaresizliğe düşmesine neden olmuştur. Fransa bu hastalığın tüm olumsuzluklarını yaşarken aynı zaman diliminde bilmeden de olsa düşmanı İngiltere'ye de vebayı sıçratmıştır. Bu süreçten sonra Büyük Britanya'da neler yaşandığına değinmeden önce kısaca İber yarımadasında salgın sebebiyle neler olduğuna değinerek bazı önemli hususları belirteceğiz.

Günümüz İber yarımadası ya da İberya, Avrupa kıtasının Akdeniz'e uzanan üç yarımadasından biridir. İber yarımadasında İspanya ve Portekiz devletleri yer almaktadır. Yarımadanın güney ucunda yer alan Cebelitarık, Birleşik Krallığın idaresindedir. Bundan yedi yüz küsur yıl öncesine gidildiğinde ise Kara Ölüm'ün yarımadaya ilk giriş yaptığı yerin, 1348 yılı başında şaşırıcı olmayacak şekilde Kuzey Afrika'nın uç noktası olan Morokko'dan (Fas) hareket eden ticari gemiler (mürettebatı hastalığı kapmış gemiler) vasıtasıyla Cebelitarık'a taşınması sonucunda olduğu bilinmektedir.³⁷⁹ Hiç şüphesiz salgının Avrupa'da merkez üssü olan İtalya, İber yarımadası içinde hastalığın en önemli ihraç merkezi olmuştur. İtalya'nın çeşitli liman kentlerinden hareket eden ticari gemiler vasıtasıyla taşınan Kara Ölüm, *Balear* adalarına

---

³⁷⁸ Karaimamoğlu, *a.g.m.*, s. 605.

³⁷⁹ Gabriel Jackson, *The Making of Medieval Spain*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972, s. 146-154.

sıçradıktan sonra Batı sahilinde bulunan Barselona ve Valensiya limanları üzerinden yarımada içlerine kadar hızla yayılmıştır. Hastalığın vurduğu ilk yerlerden olan bu iki önemli İspanyol şehrinde yaklaşık 80 bin insan yaşamaktayken Kara Ölüm sebebiyle nüfusun %30-40 arasındaki önemli bir kısmı hayatını kaybetmiştir.³⁸⁰

Kara Ölüm'den önce insanların çeşitli sebeplerle çıkardıkları savaşlarda birbirlerini amansızca öldürmeleri bu coğrafyada da son sürat devam ediyordu. Portekizlerle Hristiyan Aragonlar, Castilyalılarla da Müslüman Granadalılar bu dönemde amansızca bir mücadele içerisindeydiler. Fransa ve Büyük Britanya'nın, Yüz Yıl Savaşlarına Kara Ölüm sebebiyle ara vermeleri ve bu görünmeyen düşman karşısında sükûnete bürünmeleri İber yarımadası içinde gerçekleşerek söz konusu toplumlarının ilginç şekilde düşmanlıklarına bir süre ara vermelerini sağlamıştır. Neye uğradıklarını şaşırarak bu krallıklardan Granada, Aragon, Katolonya ve Portekiz'de veba salgını sebebiyle ölüm oranları yaklaşık %30 kadar çıkmıştır.³⁸¹ Kastilya yeryüzü şekilleri ve ekonomik faaliyetleri sebebiyle dağınık nüfuslanma özelliğine sahip olduğu için Kara Ölüm'ün bulaşma etkisi ve dolayısıyla ölümcüllüğü %20'lerle sınırlı kalmıştır.³⁸²

Avrupa'da soylu sınıfa mensuplar arasından ilk Kara Ölüm kurbanları yine bu coğrafyadan çıkmıştır. Aragon'da 1348 yılının Mayıs ayında toplu insan ölümleri başladığında, Kral IV. Petro'nun kızı ve yeğeni de kurbanlar arasına eklenirken halkın en üst tabakasını ifade eden saray erkanında bu felaketten kurtulamayacağı hissi bütün Avrupa geneline yayılmıştır.³⁸³ Petro birkaç ay sonra eşi olmak için yola çıkan III.Edward'ın kızı Joan'ı da kendisine ulaşmadan Kara Ölüm'e kurban vermiştir.³⁸⁴ III.Edward İngiltere ve Kastilya arasındaki ilişkileri geliştirmek ve kendine yeni müttefikler edinmek için 15 yaşındaki kızı Joan'ı, Petro'ya eş olması için yollamıştır. O esnada veba salgını tüm Fransa'da çok şiddetli hissedilirken Joan ve yanındaki mahiyeti (Robert Bouchier, Andrew Ullford, Gerald de Podio) yol üzerinde bulunan Bordeaux limanına tepeden bakan Chateau l'Ombriere şatosunda konaklamaya karar vermiştir.³⁸⁵ Bu sırada Bordeaux limanı ve çevresi salgından hayatını kaybeden yüzlerce insanın defnedilememiş cesetleriyle kaplanmıştır. Joan'ın yardımcılarının ölmesi ve kısa sürede kendisinin de burada Kara Ölüm kurbanları arasına girmesi, Büyük Britanya adasında büyük yankı uyandırmıştır. III.Edward bu olaya çok üzülerek kızının cansız bedenini getirmesi için bir ekip yollamışsa da tüm liman bölgesi ve şato, belediye başkanı *Raymond de Bisquale* tarafından hastalığın etkisini

³⁸⁰ Michael Gerli (edit.), *Medieval Iberia: An Encyclopedia*, Routledge Press, Londra-New York, 2013, s.175.

³⁸¹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 51.

³⁸² Gerli, *a.g.e.*, s. 175-176.

³⁸³ Jeff Fynn-Paul (edit.), *War, Entrepreneurs, and the State in Europe and the Mediterranean, 1300-1800*, C. 97, Brill Press, Leiden-Boston, 2014, s. 43-44.

³⁸⁴ Horrox, *a.g.e.*, s. 250.

³⁸⁵ Norman Cantor, *In The Wake The Plague: The Black Death & The World It Made*, Perennial, New York, 2002, s. 45.

kırmak ve belki de bu şekilde ölümlerden kurtulmak için ateşe verilmesi sonucunda Joan'a hiçbir zaman ulaşılammıştır.³⁸⁶

Kastilya ve Leon'un başında bulunan Kral XI. Alfonso salgının yaşandığı günlerde yürüttüğü savaflara zorunlu ara verirken, 1350 yılının Mart ayında kendisi de hastalık karşısında pes ederek hayatını kaybetmiştir.³⁸⁷ Bu beklenmedik sonuç ise Avrupalı kralların kiliseye daha çok bağış yapmalarını ve büyük felaketten yakalarını kurtarmaları için Papalık ile daha çok iletişime geçmeleri sonucunu meydana getirmiştir. Ölüm oranlarına ait veriler olmamakla birlikte pek çok insanın İber yarımadasında da veba salgını yüzünden telef olduğu bilinmektedir. Hatta Araplar ile Hristiyanlar arasında bu dönem dinlerini değiştirmenin çare olacağını düşünenler çıkmasına karşın her iki dinden de sayısızca insanın ölmesi sebebiyle bu düşüncenin de boş olduğu anlaşılmıştır. Sokakların ıssızlaştığı ve deniz ticaretinin durma noktasına geldiği bu bölgenin Kara Ölüm sonrası toparlanması ve eski insan sayısına ulaşması ise uzun zaman almıştır.

Salgının Büyük Britanya adasındaki seyrine geçmeden önce yukarıda yer alan bilgiler ışığında Batı Avrupa'nın kayıpları üzerine toplu bir değerlendirme yapıldığında çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Hastalığın Avrupa karasında çizdiği rota sonucunda neden olduğu can kayıplarına bakıldığında ortaçağın en büyük toplu ölüm olayı diye bahsedebilir. Ortağda, Batı Avrupa'da kesin olarak kaç insanın yaşadığı bilinmemektedir. Ancak konu üzerine çok fazla kafa yormuş olan Naphy ve Spicer'in önemli bir tahmini mevcuttur. Avrupa nüfusu veba öncesinde yaklaşık 75-80 milyon civarındadır.³⁸⁸ Papa VI.Clement olayın vahametini anlamak için kaç insanın vebadan öldüğünü sorması üzerine kendine sunulan resmi raporda 23,840,000 sayısı yer almıştır.³⁸⁹ Bu sayıların doğru kabul edilmesi halinde en muhafazakâr değerlendirmeye göre dahi, Batı Avrupa kısa sürede %31 oranında nüfusunu veba karşısında kaybetmiştir. Ann Carmichael gibi bazı müelliflere göre ise Batı Avrasya 100 milyonluk bir nüfusa sahipken %20'lik bir kısmını salgına kurban vermiştir.³⁹⁰ Yerel değerlendirmelere göre ise Avrupa'da yaşanan can kayıpları %40-50 arasındadır. Naphy ve Spicer'in tespitlerine tekrar dönüldüğünde Avrupa nüfusu veba salgını sonrasında azalmaya devam ederek 1430 yılında 20-40 milyon bandına kadar gerilemiştir.³⁹¹ Dolayısıyla Batı Avrupa nüfusu salgının uzun etkisi değerlendirildiğinde yaklaşık %75 oranında daralma yaşamıştır. Bu oldukça yüksek bir orandır. Avrupa ve Büyük Britanya'nın bu büyük veba salgını öncesi nüfus sayılarını yakalamaları için

---

³⁸⁶ Cantor, *a.g.e.*, s. 49; Martin, *a.g.e.*, s. 63-64.

³⁸⁷ Clara Estow, *Pedro the Cruel of Castile: 1350-1369*, Brill Press, New York, 1995, s. 20.

³⁸⁸ William G. Naphy ve Andrew Spicer, *Plague The Black Death & Pestilence in Europe*, Tempus, Gloucestershire, 2017, s. 34-35.

³⁸⁹ Tuchman, *a.g.e.*, s. 93;

³⁹⁰ Byrne, *The Black Death*, s. 59.

³⁹¹ Naphy ve Spicer, *a.g.e.*, s. 35.

XVI. yüzyıla kadar gelinmesi gerektiği için bu sonuç kendi içerisinde tutarlı durmaktadır. Tüm bu rakamlar bile Kara Ölüm'ün küresel ölçekte bilinen en fazla insan ölümüne neden olan veba salgını olduğunu kanıtlar niteliktedir.

4. BÜYÜK BRİTANYA

4.1. Kara Ölüm Öncesinde Ada Halkının Yaşadığı Önemli Olay: Büyük Kıtık/Açlık (1315-1322)

Çalışmanın bu safhasına kadar Kara Ölüm hakkında yapılan bilimsel çalışmaların yanında doğduğu ve hızla yayılarak etkilediği coğrafyalar değerlendirildi. Kayıtlara düşen ölüm sayısı dahi veba salgınının o dönemin küresel sınırları içerisinde insanların yarıya yakınına etkilediğini göstermektedir. Vebanın etkisini anlamayı sağlayan bu bilgilerin ardından araştırmanın hedefini oluşturan Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'ya etkileri bundan sonraki sürecin temel parametresi olacaktır. Salgından sonra Büyük Britanya adasında nelerin değiştiğini anlayabilmek için 1347 öncesinin fotoğrafının doğru çekilmesi gerekmektedir. Bu fotoğraf içerisindeki yer alan en önemli olay ise görülmemiş bir kıtlığın yaşanmasıdır. Kara Ölüm'e gidin süreçte Büyük Britanya'da yaşanan gelişmelere sırasıyla bakmak oldukça önem arz etmektedir.

Bugün Büyük Britanya diye isimlendiren Ada, İrlanda Adası'nın doğusunda yer alan ve üzerinde İngiltere, Galler ve İskoçya'nın bulunmakta olduğu Birleşik Krallık diye bilinen gelişmiş bir siyasi birlikten meydana gelmektedir. Büyük Britanya, Birleşik Krallığa bağlı bulunan bir adadır ve Britanya Adaları'nın en büyüğüdür. Bu adanın yüzölçümü 218.595 km²'dir. Günümüzde 66,959,016'luk* bir nüfusa sahip olan Ada yüzölçümünün aksine dünyadaki siyasi ve ekonomik ağırlığı ile önemli merkez kimliğini muhafaza etmektedir. Günümüzden yaklaşık 700 yıl öncesine gidildiğinde ise önemli bir yere sahip olan Ada'nın diğer Avrupa ülkelerine hatta kimi zaman düşmanlığının en üst seviyelere çıktığı Fransa'ya nazaran içeride çatışmalar yaşasa da daha sakin olduğu söylenebilir. Büyük Britanya adasında yaşayan farklı kimliklerin farklı istekler ortaya koymasından doğan çatışmaların kimi zaman alevlenmesine karşın 1066 yılında gerçekleşen Hastings Muhaberesinden sonra *de facto* şekilde İngiltere'nin Galler'in büyük bir kısmı ile İskoçya'nın bazı yerlerini domine ettiği anlaşılmaktadır.³⁹²

* Büyük Britanya Adasına ait bu veri 2019 yılında yapılan nüfus sayımlarına dayanmaktadır. Büyük Britanya'da yıllık bazda nüfus artış trendi %0,56'dır.

³⁹² James Gairdner (edit.), *A Short English Chronicle: The Succession of Kings from the Earliest Times to the Norman Conquest, in Three Fifteenth-Century Chronicles with Historical Memoranda by John Stowe*, Camden Society, Londra, 1880, s. 1-17.

I. William yönetimi ele alınca ilk olarak adanın neyi var neyi yok diye birazda güvenlik kaygısıyla bir dizi çalışma yaptırmıştır. Burada ilgilendiğimiz husus ise veba öncesinde Büyük Britanya'nın genel durumunu anlamak için referans alacağımız en önemli kaynağın 1086-1088 yılları arasında I. William tarafından bu amaçla hazırlatılan Domesday (Kıyamet Günü) kitabı olmasıdır. Kitap Ada genelinin envanter kayıtlarını tutmak için hazırlanmış olmasına karşın aynı zamanda da Britanya'daki yeni yönetimin bir milat olduğuna da işaret etmektedir. Normanların baskısı altındaki İngilizler araştırmanın sonuçlarına karşı çıkamayacaklarını ve aleyhlerinde sonuçlanacağını bildiklerinden süreci endişeyle takip etmişlerdir. Onlar bu büyük araştırmayı "Hüküm Günü" veya "Kıyamet Günü'ne" benzeterek bu tarihi kayıtlara daha o günlerde Domesday adını vermişlerdir.

Çatışmalara, gerginlik ve sürtüşmelere rağmen belli bir ilerlemenin kat edildiği Büyük Britanya adasında on dördüncü yüzyıla geldiğinde ekonomik ortam giderek daha da acımasızlaşmıştır. Özellikle nüfus bahsinde değinileceği üzere insan sayısının en fazla arttığı yerlerden birisi olan Ada'da kişi başına düşen tarım alanı miktarında ciddi azalmalar meydana gelmiştir. ³⁹³ Avrupa genelinde onuncu yüzyılla birlikte yaşanan sosyal değişimlere katkı sunan demografik ve ekonomik atılımlar beraberinde ağaçların kesilmesi, bataklıkların kurutulması ve bir dizi alanların tarıma açılması suretiyle genişlemeye imkân sunarken bu yüzyılda durmuştur. Ticari hayatta takas yerine özellikle on dördüncü yüzyılla birlikte yaygınlaşmaya başlayan para ekonomisi hem İngiltere hem de İskoçya'da rağbet görmeye başlamıştır. Örneğin 1300 yılına geldiğinde iki yüzyıl öncesine nazaran tedavüldeki para miktarının %20 arttığı gözlemlenmektedir.³⁹⁴

Ada yaşamında genel anlamda gündelik hayat bu şekilde seyrederken XIV. yüzyılla geldiğinde dünyanın kalabalık pek çok yeriyle birlikte Avrupa genelinde de bir dizi olumsuz doğa olayları meydana gelmiştir. Seller, kuraklıklar, depremler bunlardan bazılarıdır ve giriş

Domesday isimli kayıt Kraliyet yetkileri ve gücünü ayrıntılarıyla belirtirken Ada'nın politik durumu içinde bilgiler ihtiva etmektedir. Aynı zamanda ilk kez bir İngiltere kralının ülke çapında kimin hangi değerinde ne kadar toprağa sahip olduğunu tespit etme konusunda yaptırdığı ilk girişimdir. Domesday kayıtları tutulurken daha çok yerli halkın ifadelerine, vasiyetnamelere ve Norman işgalinden önceki güvenlik verilerine başvurulmuştur. Britanya için resmi ve düzenli kayıtlara geçişte de bir başlangıcı teşkil eden kaynak, arşivcilik geleneğinin oturması içinde önemli bir milat sayılabilir.

Latince olarak parşömen üzerine yazılan Domesday kitabı iki ciltten oluşmaktadır. Büyük Domesday, boyutları büyük olan ve 413 sayfadan oluşan kitaptır. Küçük Domesday da daha küçük olan ve 475 sayfadan oluşan kitaba verilen isimdir. I.William 1087 yılında öldüğünde çalışmalar yarım kalmıştır. Ancak araştırmaların hızla yapılmasını sağlayan kolaylaştırıcılar mevcuttur. Normanlar İngilizlerin idari yapısını miras aldıkları için hem mali kayıtlar hem de vergi kayıtları sayesinde toprak sahipleri ve kiracılarla ilgili bazı bilgiler zaten hazır olduğundan Normanlar bu bilgileri kullanarak, her kontluğa bir kamu soruşturması yapmak üzere görevliler göndermişlerdir. Ve yeni vergi değerlendirmeleri yapmışlardır.

Ortaçağda kraliyet ailesi gittiği yerlere çoğu zaman Domesday kitabını da götürmüştür. Kitap ilk başta özellikle arazi mülkiyetiyle ilgili sorunları çözmek için kullanılmıştır. XVIII. yüzyıla geldiğinde ise tanınmış İngiliz hukukçu Sör William Blackstone, bazı kiracıların oy verme hakkı olup olmadığını belirlemek için de bu kitabı referans almaya başlamıştır. Kitap birçok farklı yerde muhafaza edilmiştir. Günümüzde ise İngiliz Ulusal Arşivlerinde korunmaktadır.

Domesday kitabı 900. yıldönümünde, yani 1986 yılında beş cilt olarak yeniden düzenlendi. Günümüzde çeşitli disiplindeki bilim insanları ve tarihçiler, metni gözden geçirerek İngilizce bir çevirisini elde etmişlerdir. BBC bu kitabı "ulusal arşivlerdeki temel bir belge" olarak nitelerken "bir toprağın kime ait olduğunu kanıtlamak için hâlâ geçerli bir belge" olduğunu söylemektedir. Domesday Kitabı 1958'de eski bir kasabanın pazar kurma hakkını doğrulamak için de kullanıldı.

Arkeologlar, İngilizlerin ve Normanların ortaçağdaki yerleşim yerlerini tespit etmek için hâlâ Domesday kitabına başvurmaktadır. Bu değerli kaynak İngiliz ulusunda yaşanan gelişmeler hakkında eşsiz bir bilgi kaynağı olmaya devam etmektedir. Bizde çalışmamızda Domesday kitabının sadeleştirilmiş ve çeşitli başlıklara ayrılarak yorumlanmış hale getirilen dört cildiyle beraber, bir kitap halinde özetlenmiş şeklini temel olarak kullanacağız. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Domesday Book: A Complete Translation*, Çev. G. H. Martin ve Ann Williams, Penguin Classics, Londra, 2004.

³⁹³ E. A. Wrigley ve R. S. Schofield, *The Population History of England 1541-1871*, Cambridge University Press, Londra, 1989, s. 157-190.

³⁹⁴ Edward Miller ve John Hatcher, *Medieval England: Towns, Commerce and Crafts, 1086-1348*, Routledge Press, Londra-New York, 2014, s. 3-22.

kısımında da bu önemli doğa olaylarına değinilmişti. Bu süreçte dikkatleri çeken ve Büyük Britanya'yı, Kara Ölüm öncesinde "silkeleyen" en önemli olay ise iklim de meydana gelen değişimler sebebiyle tarihe *Büyük Açlık/Kıtlık* (Great Famine) olarak geçen olaydır.* Zira insanların başta bağışıklık sistemini hedef alan veba, Büyük Britanya'ya sıçramadan önce meydana gelen büyük açlık toplumu fazlasıyla silkeleyerek bağışıklıklarını zayıflattırken, azımsanamayacak derecede de can kayıplarına neden olmuştur. Büyük kıtlığın ayrıntılarına geçmeden önce Avrupa'nın felaketler çağı olarak bilinen XIV. yüzyıl üzerine önemli saptamaları olan *Henri Pirenne*'nin Büyük Kıtlık ve ardından gelen Kara Ölüm hakkında yer alan tespiti oldukça dikkat çekicidir:

Haksızlık etmemek için belirtmek gerekir ki, eğer on dördüncü yüzyıl gelişmeyi sürdüremediye, bu yüzyılı tamamıyla kaplayan felaketlerin büyük ölçüde payı vardır. 1315'ten 1317'ye kadar Avrupa'nın tümünü viraneye çeviren korkunç kıtlık, öncekilerin hepsinden daha çok yıkıma yol açmıştır. Ypres'e ilişkin olarak günümüze kadar gelmiş olan bilgiler bunun kapsamını kestirmemize olanak vermektedir. 1316 yılının Mayıs ayı başından Ekim ayı ortalarına kadar kent yönetimi 2794 cesedin gömülmesi için emir vermiştir. Kentin sakinlerinin muhtemelen 20.000'i aşmadığı gerçeği dikkate alınırca bu muazzam bir sayıdır. Otuz yıl sonra yeni ve çok daha korkunç bir felaket Kara Ölüm, birinci darbeden henüz kurtulmamış olan bir dünyanın üzerine birdenbire çöktü. Tarihte sözü edilen bütün salgınlardan tartışmasız daha korkunçtu. 1347'den 1350'ye kadar, Avrupa'nın nüfusunun muhtemelen üçte birini kırdığı (yok ettiği) tahmin edilmektedir.³⁹⁵

Pirenne'nin bu çarpıcı tespitlerine sahne olan XIV. yüzyıldan önce Avrupa genelindeki nüfus oranı ortaçağın sıcak dönemlerinde genellikle (kısa süreli doğa fenomenler dışında) ılıman iklim koşullarının hüküm sürdüğü ve yüksek ürün rekoltesinin elde edildiği XI. yüzyılın başında, değerlendirmelere göre 25 ile 30 küsur milyon tok insandan oluşmaktadır. Bu rakam yukarıda sayılan nedenlerinde gösterdiği gibi genel gidişattaki olumlu seyir sebebiyle sadece İngiltere'de üç misli bir artış gösterirken XIV. yüzyıl başında Avrupa'da çoğunluğu aç olan 75-80 milyon arasında insana çıkmıştır.³⁹⁶ Ancak genel gidişattaki üç asırlık bu iyi seyir müellifinde tanımladığı üzere 1309 yılının başına gelindiğinde değışmeye başlamıştır. Çünkü iklim değışiklikleri kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Günümüz teknolojik ilerlemelerine rağmen insanlığın doğa karşısındaki kısmi acizliğini düşünerek olursak ortaçağ şartlarında yaşamda kalmanın belirleyicisini neler olduğu daha doğru tahlil edebilir. İnsanların korumasız ve kırılğan oldukları bu çağda gündelik hayatın ritmi de doğrudan gökyüzüne bağılydı. Öyle ki Büyük Britanya adasında 1304, 1309-1312, 1315-1321, 1358-1359, 1374

* Tıpkı daha sonra yaşanacak Kara Ölüm'de de olduğu gibi dönem kronikçilerin bu olaya da bakış açısı Tanrı'nın kullarını cezalandırması şeklindedir.

³⁹⁵ Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uğur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 216.

³⁹⁶ John L. Brooke, *Climate Change and the Course of Global History*, Cambridge University Press, New York, 2014, s. 364; Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 69.

yıllarında olmak üzere iklim yüzünden beş büyük kıtlık ve buna bağlı ölümler meydana gelmiştir.³⁹⁷

Bu açlık vakalarında iklim kaynaklı felaketlerin en büyüğü ise vebadan yaklaşık iki on yıl önce yaşananıdır. 1309 ile 1312 yılları arasında sert geçen kış koşulları ve aşırı soğuklar Grönland üzerindeki buz kütlelerinin alanını İzlanda'ya kadar genişletmiştir. Bu dönemde asıl felaket ise yağışların sıklığının ve miktarının artmış olmasıdır. Kimi araştırmalara göre bu dönemde meydana gelen yağışlar son bin yılın en şiddetlisi olmuştur.³⁹⁸ 1314 yılına gelindiğinde ise yağışların şiddeti öylesine artmıştır ki bu konuda II.Edward'ın vakanüvisi bu olayı satırlarına taşıyarak şöyle demiştir: "O kadar çok yağış var ki insanlar buğdaylarını toplayıp ambarlarında muhafaza edemiyorlar."³⁹⁹ 1315 yılına gelindiğinde yağın yağmur seviyesi daha da artmıştır. Özellikle Nisan ayı ortalarında Fransa ve İngiltere'de dinmek bilmeyen yağışlar başlamıştır. Hiç dinmeden 155 gün boyunca yağın yağmurdan bahseden kaynaklar bir Fransız şehri olan Loan'da ki Aziz Vincent kilisesinin başrahibinin "Bizi şakına çevirecek kadar çok yağmur yağdı" diye hayıflandığını bildirdiği sözlerini satırlarına taşımışlardır.⁴⁰⁰ Yıllık metrekareye düşen ortalama yağış miktarı normal zamanlarda 50-60 santimetre iken bu dönemde 200 santimetrenin üzerine çıkmıştır. Emsali görülmemiş ve başta insanlar olmak üzere hayvanları ve bitkileri de yok olma eşiğine getiren bu yağışlar, her şeyi ilahi takdire ve cezalandırılmaya bağlayan o dönemin zihniyeti tarafından yine aynı şekilde değerlendirilmiştir. İngiltere'nin Malmesbury tarihini kaleme alan isimsiz bir müellif: "Tanrı'nın kullarına hiddeti alevlendi, elini onlara doğru uzatıp şamarını indirdi" derken hem ilahi ceza üstünde duruyor hem de bu büyük doğa olayı karşısında ki şaşkınlığını da gizleyemiyordu.⁴⁰¹ Başta Britanya olmak üzere tüm Avrupa'yı vuran bu büyük felaketten Rusya bile fazlasıyla etkilenirken sadece İber yarımadası pek bir zarar görmeden çıkabilmiştir.

1315 yılında Büyük Britanya'da tarlalar su göletleri haline geldiği için ekilmeye çalışılan az miktardaki tohumda heba olmuş ve neredeyse hiç mahsul alınmamıştır. Ve yedi yıl boyunca Britanya ve Avrupa'yı vuran kıtlık böylelikle başlamıştır. Bugünün gelişmiş şartlarına rağmen doğa karşısında her an çaresizliğe düşebilen insanların o günün şartları düşünüldüğünde ne hale geldikleri tahmin bile edilemez. Zira iklim değişikliği Ada'da bulunan mevcut toplumsal sistemi altüst etmiştir. Dengeli sıcaklık bol mahsul alınmasını sağlıyorken ve son sürat tarım

---

³⁹⁷ Helen Robbins, "A Comparison of the Effects of the Black Death on the Economic Organization of France and England", *Journal of Political Economy*, C. 36, No. 4., 1928, s. 454.

³⁹⁸ Pierre Alexandre, *Le Climat en Europe au Moyen Âge*, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1987, s. 781-786. (Çev. T. Tolga Gümüş)

³⁹⁹ William Rosen, *The Third Horseman: Climate Change and the Great Famine of the 14th Century*, Penguin Group, New York, 2014, s. 122.

⁴⁰⁰ Rosen, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁰¹ Brian M. Fagan, *The Long Summer, How Climate Changed Civilization*, Basic Books, Massachusetts, 2004, s. 247-248.

yapılıyorken bile gıda ihtiyacını karşılamakta zorlanan alt tabakadaki insanlar uzun süreli yağmurların yol açtığı büyük kıtlığın ilk kurbanları olmuşlardır. Lucas Avrupa’da yaşanan bu felakete dair önemli saptamalar yaptığı değerli çalışmasının bir kısmında şöyle yazıyor:

Ortaçağ boyunca elverişli koşullarda tarımla uğraşan, zanaatkarlıkla meşgul olan, bedenini ve ruhunu bir arada tutmaya çalışan taşralı yoksullardan ve şehirlerde yaşayan proleterlerden oluşan bir sınıf vardır. Son 300 yıl içinde kurulan çok sayıdaki şehirde, halk olası bir kıtlığa karşı gıda ürünlerini depolamayı öğrenememişti. Bu da onların daima özellikle de acil durumlarda kırsal bölgelere bağımlı hale getirdi. Dolayısıyla meteorolojik koşulların önemli bir rol oynamasının önüne geçilemezdi. Birkaç sene çeşitli sebeplerle peşe alınan kötü hasat çok daha büyük çaplı bir felaketin habercisiydi. Daha sonra açlık meydana geldi bunu ise salgın (kara ölüm) ve ölüm takip etti.⁴⁰²

Lucas’ın son 300 yıl ile anlatmak istediği yukarıda değindiğimiz üzere onuncu XI. yüzyılda başlayan ve XIV. yüzyıla kadar iki misli artış gösteren Avrupa nüfusudur. Büyük Britanya’nın ada olması ve çoğunlukla da kendi üretimiyle yetinmek zorunda kalması, bu büyük kıtlık olayı karşısında ilk önce yoksulların ölmesini sonucunu meydana getirmiştir. Kıtlık günlerinin devam etmesi sonucunda her gün üst, orta ve alt sınıftan o kadar çok genç, yaşlı, kadın, erkek hayatını kaybetmiştir ki adanın kimi yerlerini defnedilmeyen cesetlerden yayılan kötü kokular sarmıştır.⁴⁰³

Bu felaket öylesine büyük ve amansız yaşanmıştır ki kimi kronik yazarlarına göre 1315 yılının yaz aylarında gökyüzünde iki kuyruklu yıldızın görülmesiyle başlayan kıtlık (kötülük) yamyamlık hareketlerini başlatmıştır. Kıtlık süresince bir lokma yiyecek bulamayan insanlar besledikleri köpekleri, atları ve hatta çeşitli suçlardan yargılanıp asılan darağacındaki ölü insanları bile yemeğe mecbur kalmışlardır.⁴⁰⁴ 1316 yılında da yağışlar olağanca hızıyla devam ederken insanların bu olaya yaklaşımları günahlarının başlarına su olup düşmesi şeklinde olmuştur. Ada yağmur sularıyla kaplı halde iken rakımı düşük kimi sahil yerlerinde kara ile deniz birleşmiştir ve insanlar yükseklerle kaçmaya başlamışlardır. O dönem kıta genelinde öyle garip ve insanları hayrete düşüren olaylar olmuştur ki 30 Haziran 1318 tarihinde yani yaz mevsiminde Köln’e kar yağmıştır.⁴⁰⁵ Bu olay Büyük Britanya’da dahi duyulmuş ve yağışların sonlarını getireceği fikri iyiden iyiye zihinlere kazınmıştır.

Nihayet uzun süren yağışlar Büyük Britanya’da 1323 senesine gelindiğinde azalmış ve yaz ayı ilk kez sıcak ve kuru geçmiştir. Ardı arkası kesilmeyen yağışlar Adadaki verimli toprağın büyük kısmını denize sürüklemiş erozyon alabildiğine kendini hissettirmiştir. Sular çekilince insanlar tarlalarında toprak yerine taş ve kaya parçaları ile karşılaşmışlardır. İngiltere’de en temel besin maddesi olan arpa, buğday ve yulaf üretimi kıtlık boyunca en az %60 oranında

---

⁴⁰² Henry S. Lucas, “The Great European Famine of 1315, 1316, and 1317”, *Speculum*, S. 5, 1930, s. 345.

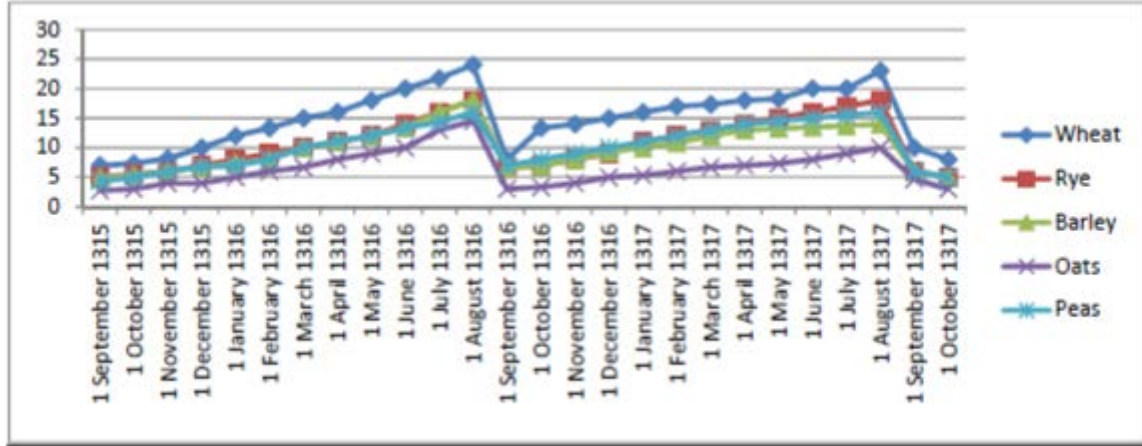
⁴⁰³ William Chester Jordan, *The Great Famine Northern Europe in the Early Fourteenth Century*, Princeton University Press, New Jersey, 1996, s. 117-123.

⁴⁰⁴ Rudiger Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, Primus, Darmstadt, 2008, s. 64. (Çev. Ahmet Asker)

⁴⁰⁵ Glaser, *a.g.e.*, s. 65-66.

azalmıştır.⁴⁰⁶ Günümüzde bile kış şartlarında tahıl fiyatlarının artışı enflasyonu tetiklerken ortaçağ şartlarındaki bu durumun etkilerinin ne kadar yıkıcı olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu süreçte Ada genelinde en sık üretilen ve tüketilen tahıllar, buğday, arpa, çavdar, yulaf ve bezelyedir. Aşağıda verilen grafikte bu ürünlerin fiyatlarının büyük kıtlık boyunca nerden nereye çıktığı gösterilmektedir.

Grafik 4.1. İngiltere manor üretim verileri dikkate alınarak para birimi olan Şilin üzerinden Eylül 1315-Ekim 1317 yılları arasında üretilen buğday, arpa, çavdar, yulaf ve bezelye fiyatlarının büyük kıtlık süresince artış trendi gösterilmiştir.⁴⁰⁷

Grafikten de anlaşılacağı üzere Ada genelinde tahıl fiyatları büyük kıtlık süresince neredeyse %300 oranında zamlanırken üretilen az miktardaki ürün de zenginlerin sofralarında tüketilmiştir. Manor işletmelerinde tutulan kayıtlara göre büyük kıtlık boyunca üretilen tahıl miktarında ne kadar azalma meydana geldiği bilinmektedir. Buna birkaç örnek vermek gerekirse, güney illerinden olan Winchester manorunun başında bulunan piskopos, tahıl üretiminin 1315 yılında %60'a 1316 yılında ise %50'ler seviyesine düştüğünü belirtirken azalma miktarının 1320 yılına gelindiğinde dip seviyeleri gördüğü bildirilir.⁴⁰⁸ Manastırlara ait depolar normal şartlarda mısırla doldurulurken olumsuz hava koşulları yüzünden bu doluluk oranları yarıdan fazla azalmıştır. Yorkshire'da bulunan Bolton manastırı tarafından üretilen çavdar hasadı normal seviyelerin çok altına yani %11 düzeylerine kadar inmiştir. Ada'da bu dönemde tahılın az yetiştirildiği Kuzey kesim Güneye göre daha ağır şartlar altında yaşamaya çalışmıştır. Fransa'da büyük kıtlık ile mücadele içerisinde olduğu Ada halkı ticari bağları sağlam olan en yakın komşusundan da tahıl getirememiştir.

⁴⁰⁶ Gregory Clark, "Markets and Economic Growth: The Grain Market of Medieval England", *Cliometrica*, C. 9, 2015, s. 1-43.

⁴⁰⁷ Manorial Accounts Database; Poynder, Database of England Monthly Grain Prices, <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/manor-search> (01. 01. 2017); Cormac Ó Gráda, *The Great Irish Famine*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 32-34; Jordan, *a.g.e.*, s. 117-123.

⁴⁰⁸ Christopher Dyer, *Making a Living in the Middle Ages the People of Britain 850-1520*, Yale University Press, Connecticut, 2009, s. 229.

Bu dönemde üretilmeyen ve fiyatı artan maddeler sadece tahıllardan ibaret değildir. Ortaçağ şartlarında önemli bir maden olan tuzda bu kötü süreçten etkilenmiştir. Tuz anti bakteriyel olması sebebiyle doktorların ve besinleri uzun süre saklamak içinde halkın sıkça kullandığı değerli bir madendir. Bu süreçte Büyük Britanya'da tuz fiyatları dört kattan fazla artmıştır. Dolayısıyla deniz ve kara hayvanlarının etini işlemek pek mümkün olmamış ve ringa balığı gibi önemli protein kaynakları Adada bu süreçte çok fazla değerlendirilerek nadir bulunan gıdalar arasına girmiştir. Almanya ve Fransa gibi üzüm bağları ile ünlü yerlerde bağ bozumları yapılamadığı için en önemli içecekler arasında olan şarap ve sos türleri Büyük Britanya'ya yeterince getirilememiş ve gemilerle getirilenler ise fahiş fiyatlarla satılmıştır.

Büyük kıtlığın olumsuz etkilerinden sadece insanlar değil hayvanlarda etkilenmiştir. Zira Doğu Anglia gibi tarımsal üretimin fazla olduğu yerlerdeki kuraklık ve rekolte düşüşleri 1315-1319 yılları arasında Ada genelinde yapılan hayvancılığa da darbe vurmuştur. İlk olarak küçükbaş hayvanlar arasında baş gösteren salgın hastalık kısa sürede sığırlara da sirayet ederek pek çok hayvanın telefine neden olmuştur.⁴⁰⁹ Önemli protein kaynağı olan hayvanların sadece eti, sütü ve peyniri değil gücünden de yararlanan böyle bir ortamda tarım yapılan ovalarının çalışan traktörleri konumundaki öküzlerin birçoğu ölmüştür. Havanın iyi olduğu dönemlerde bu hayvanların yapacağı işleri yerine getirmeye çalışan çiftçiler çamurlu toprakları sürememiş ve az tohum ektikleri için üretimde de bir istikrar yakalanamamıştır. 1319 yılına geldiğinde Adadaki sığır, koyun, keçi popülasyonunun %65'inden fazlası telef olmuştur.⁴¹⁰ Yaşamayı başarabilen az sayıdaki hayvan ise kemikleri sayılacak derecede zayıf, güçsüz ve çok az süt veren bir hale gerilemiştir. Ada'da genel suç oranlarıyla birlikte kedi köpek hırsızlığı bu dönemde öylesine artmıştır ki önlenemez boyutlara ulaşmıştır. Özellikle yoksul insanlar buldukları köklerden, yapraklardan ve hayvanların canlı, ölü her türlüünden faydalanma yoluna gitmişlerdir. Büyük kıtlık faciasından Estonya ve Letonya gibi normal zamanlarda bile pek bir şeyin yetişmediği bölgeler o dönemde daha da fazla etkilenirken buradaki münferit kimi vakalarda bazı annelerin çocuklarını yedikleri yani yamyamlık yaptıkları haberleri Britanya'ya kadar yayılmıştır.⁴¹¹ İnsanların içine düştüğü kıtlığı oldukça çarpıcı şekilde gösteren bu olaylardan da anlaşıldığı üzere başta Londra olmaz üzere insan kümelenmesinin fazla olduğu Büyük Britanya kentlerinde, kasabalarında ve caddelerinde insanlar açlıktan ölümlerine uğruşurken çoğunun cenazesi dahi sahiplenilmemiştir.

Bu cesetlerin neden olduğu mikroplar hayatta kalanlar arasında enfeksiyon riskini artırması sonucunda insanlar ve hayvanlar arasında ölümcül salgın hastalıklar baş göstermiştir.

---

⁴⁰⁹ George Fleming, *Animal Plagues: Their History, Nature, and Prevention*, C. I, Piccadilly, Londra, 1871, s. 92-94.

⁴¹⁰ Hallam, *a.g.k.*, s. 212-214.

⁴¹¹ Jordan, *a.g.e.*, s. 148-150; Martha Carlin ve Joel T. Rosenthal, (edit.), *Food and Eating in Medieval Europe*, The Hambledon Press, Londra, 1998, s. 73-74.

Az miktardaki gıdada sıklıkla küflenmiş ve çürümüştür. Şarbon, çavdar mahmuzunu (çavdarın nem alarak küflenmesi sonucunda insan sindirim sistemine zarar veren bakterilerin üremesine neden olmasıdır) ve salmonelloz ⁴¹² gibi ölümcül sonuçları olan hastalıkların Ada genelinde görülme sıklığı artmıştır.

1315 ile 1322 yılları arasındaki yedi yıllık periyot dikkatli incelendiğinde Kuzey Avrupa genelinde büyük kıtlık ve ona bağlı sorunlar sebebiyle toplam nüfusun %5-12 arasında bir kesiminin öldüğü tahmin edilmektedir.⁴¹³ Bu kötü olay neticesinde Büyük Britanya'da meydana gelen can kayıplarının hesaplamalarına bakıldığında ise çeşitli oranlar göze çarpmaktadır. Ancak kabul gören hesaplama yöntemlerine göre büyük kıtlık öncesi ölüm oranları 27/1000 kişi seviyesindeyken kıtlıkla birlikte 50/1000 (şehirlerde bu oran %10 civarındadır) yükselmiştir.⁴¹⁴ Can kayıp oranları üzerine bir diğer veri ise ölüm sonrası tutulan kayıtlardan (post mortem) gelmektedir. Ölüm sonrası tutulan kayıtlar dikkate alınarak oluşturulan aşağıdaki tablo, Büyük Britanya'da kıtlığın hüküm sürdüğü yıllar süresince yaşanan ölümler için genel bir fikir edinilmesini sağlayabilir:

Tablo 4.1. Ölüm sonrası verilen tutulduğu Calendars of Inquisitions Post Mortem and Other Analogous Documents verilerinden 1315-1324 yılları arası dikkate alınarak oluşturulmuştur.⁴¹⁵

YILLAR	KADIN	ERKEK	TOPLAM %
1315	9	33	42
1316	2	66	68
1317	6	56	62
1318	5	33	38
1319	3	33	36
1320	3	28	31
1321	2	24	26
1322	7	61	67
1323	2	59	61
1324	10	55	65

Tarım işlerinde erkeklerin daha faal olması ölüm oranlarında kadınları ait verilerdeki saptamalarda kesin rakamlara ulaşılmasını engellemektedir. Ancak Winchester manorunu örnek alır bunu da Ada geneli için (bazı istisnalar dışında) ortalama bir değerlendirme ölçütü olarak ele alacak olursak en azından bu manor nüfusunda 1317 yılında el değiştiren toprak oranlarını

⁴¹² Ayrıntılı bilgi için: W. Michell, *On Difficult Cases of Parturition; And the Use of Ergot of Rye*, Thomas-George Printed, Londra, 1828.

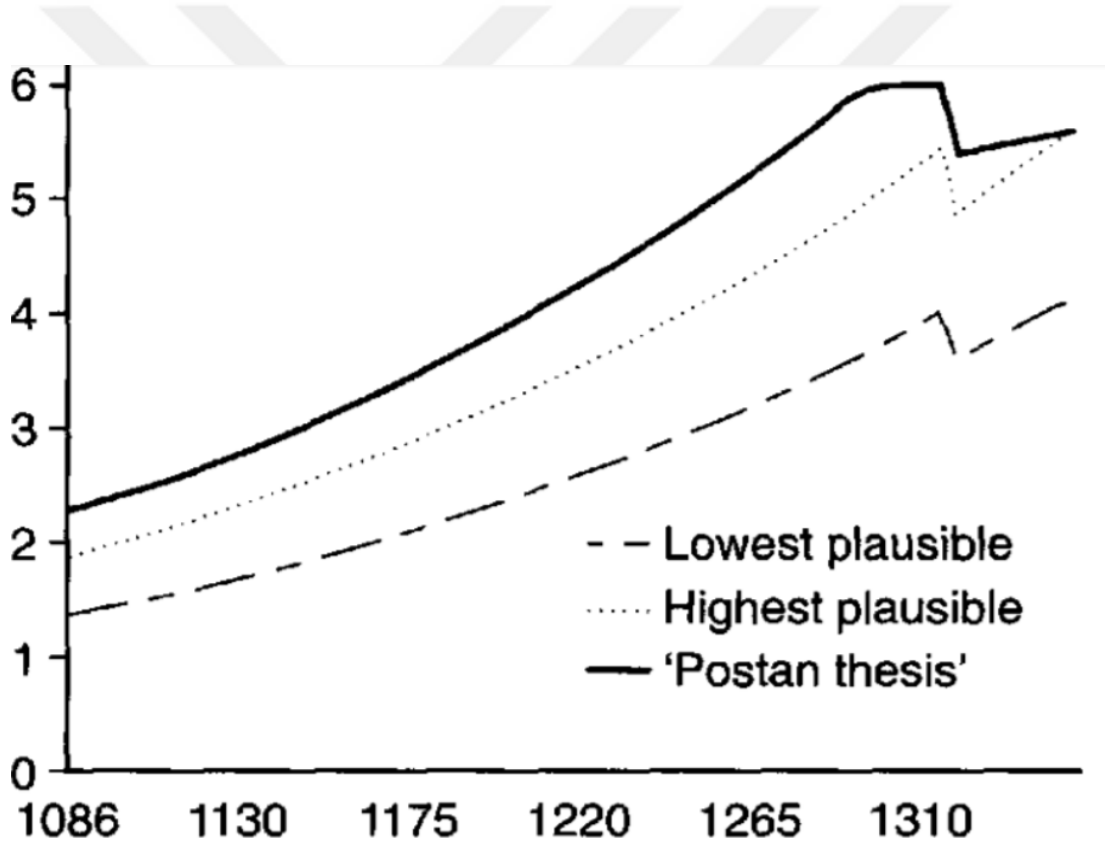
⁴¹³ Rosen, *a.g.e.*, s. 275.

⁴¹⁴ Ronald D. Gerste, *Hava Nasıl Tarih Yazar*, Çev. Meltem Karaismailoğlu, Kolektif Kitap, İstanbul, 2017, s. 70.

⁴¹⁵ Public Record Office, *Calendars of Inquisitions post Mortem and Other Analogous Documents*, C. V-VI, Londra, 1908-1910. (Kayıtların her iki cildi daha da fazla ayrıntılı bilgi sunmaktadır)

da hesaba katarak kesin olmamakla birlikte ölüm oranının %5-10 arasında seyrettiğini sonucu ortaya çıkmaktadır.⁴¹⁶

Nüfus hareketleri ve oranları günümüzde dahi karmaşık bir dizi hesaplamalar sonucunda ortaya konabiliyorken bu durumu ortaçağ için değerlendirdiğimizde konunun griftliği tahmin edebilir. Ancak bazı bilgiler sayesinde tahmini de olsa elimizde doğruya yakın hesaplamalar ve veriler mevcuttur. Nüfus üzerine yapılan değerlendirmelerin dayandığı en önemli kaynaklar ise Domesday, Poll Tax ve diğer bir dizi vergi anketleridir. Norman işgalinden sonra 1086 yılında İngiltere tarafının nüfusunu 1.4 milyondan aşığı yada 1.9 milyondan yukarıda gösteren değerlen mevcutken makul olarak verilebilecek oran (ratio) 1.6-1.7 milyon bandındadır.⁴¹⁷ Özellikle 1086-1348 aralığında nüfus hareketleri üzerine en yüksek-en düşük değerlendirmelere ek olarak Postan'ın katkıları ile oluşturulan aşığıdaki grafik açıklayıcı olacaktır.

Grafik 4.2. İngiltere'nin ratioları farklı olmakla birlikte nüfus tahminlerini içeren üç ayrı rakamlar grafiği.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Josiah Cox Russell, "The Preplague Population of England", *Journal of British Studies*, C. V, No. 2, 1966, s. 9.

⁴¹⁷ *Domesday Book: A Complete Translation*, s. 3-1301; Andrew Hinde, *England's Population A History Since the Domesday Survey*, Oxford University Press, New York, 2003, s. 23.

⁴¹⁸ Hinde *a.g.e.*, s. 25.

Postan'ın tezine göre nüfus altı milyona dayanırken kıtlık döneminde keskin bir düşüş yaşamıştır. Ancak Russell'in makul kabul edilebilecek görüşlere bakıldığında ise salgın öncesinde sadece İngilizlerin sayısı 3.700.000'den fazladır.⁴¹⁹ Şehirler ve taşra beraber düşünüldüğünde 5 milyona yaklaşan bir değerlendirme ortaya çıkmaktadır. 1348 yılında yani veba salgının İngiltere'ye yayılmaya başladığı sürece gelindiğinde ise John Hatcher'in hesaplamalarına göre bu rakam tahminen 4.5 ile 6 milyon bandındadır.⁴²⁰ Yine Poll tax verilerine göre ise 1377 yılında yani salgından çeyrek asır sonra 1.75-2.25 milyon olarak gösterilen İngilizlerin nüfusu farklı ratio ölçekleriyle değerlendirildiğinde 2.5-3.1 milyon arasındadır.⁴²¹ Domesday kitabından alınan verilere göre ise bu rakam 1086-1348 arasında nüfusun yıllık %0.5 ortalama büyüdüğü hesaplanarak özellikle büyük açlık ve olumsuz olaylar hesaba katılır, eksilmeler çıkarılırsa (genel artışın 1 milyon civarında bir eksilmeye uğradığı düşünülmektedir) 4.2 milyon civarındadır.⁴²² Bu rakam sadece İngiltere tarafı için verilmektedir.

Durum İskoçya ve Galler için ise daha az karmaşıktır. Çünkü iki ülkenin de nüfusu İngiltere kadar kalabalık değildir. Özellikle Galler tarafı çoğu zaman İngiltere nüfusu içerisinde hesaplanmaktadır. İskoçlar ise daha basit bir şekilde nüfus ölçeklendirmesine tabi tutulurlar. Zira XVIII. yüzyılın başına kadar İskoçların nüfusuna dair kayıtlarda bir sessizlik söz konusudur. İngilizlerin Domesday kayıtlarına göre 2 milyon civarında olduğu yönünde bir değerlendirmeyle yola çıkan bir dizi araştırmaya göre, İskoçlar İngilizlerin 1/5'i kadar yani 400 bin civarındadır.⁴²³ İskoçların İngilizlerin kimi zaman 1/4 genellikle de 1/5'i kadar oldukları üzerine yapılan değerlendirmeler Adadaki dengeler düşünüldüğünde kabul edilebilir gibi durmaktadır. Ancak Kara Ölüm'den kısa bir süre önce İskoçların bu sayıda olduğunu düşünmek zorlama bir yorum olsa gerek. Bu sayı 1086 yılı için geçerli olabilir. Zira İskoçların salgın öncesi yaklaşık 1 milyon civarında olduğunu belirten önemli tespitler bulunmaktadır.⁴²⁴ XVIII. yüzyıl sonrasına kadar İngiltere ve İskoçya'nın salgın öncesi nüfuslarına ulaşamadıkları biliniyorsa ve 1707 yılında İskoçya'nın yine İngiltere'nin 1/4 oranına denk gelen insan sayısına yani 1.1 milyona ulaştığı değerlendiriliyorsa bu rakam tutarlı durmaktadır.⁴²⁵ Galler'in durumu ise İskoçya'ya nazaran daha net durmaktadır. Galler topraklarının yarıya yakını İngilizler tarafından işgale uğradığı ve

---

⁴¹⁹ Russell, *a.g.m.*, s 1.

⁴²⁰ Hatcher, *a.g.e.*, s.68; Bailey ve Rigby, *a.g.e.*, s. xx.

⁴²¹ Hinde, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁴²² Hinde, *a.g.e.*, s. 24-25.

⁴²³ T. M. Cooper, "The Numbers and the Distribution of the Population of Medieval Scotland", *The Scottish Historical Review*, C. 26, No. 101, Part 1, 1947, s. 2-9.

⁴²⁴ Elizabeth Gemmill ve Nicholas Mayhew, *Changing Values in Medieval Scotland: A Study of Prices, Money, and Weights and Measures*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 9.

⁴²⁵ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 9.

İskoçlar gibi bir durum söz konusu olmadığı için nüfus genellikle İngilizlerle birlikte değerlendirilmelere tabi tutulmuştur.⁴²⁶

Ada'nın (İngiltere-Galler-İskoçya) toplam nüfusunu Kara Ölüm öncesi ve sonrasında net sayılarla ortaya koymak oldukça güçtür. Çünkü türetilen tüm sayısal değerler vergi ve bazı resmi kayıtlardan alınan verilerin yorumlanması (ratio) ile ortaya konulmaktadır. Ancak Avrupa'da salgın öncesinde Büyük Britanya adasının en fazla nüfusu artan bölgelerden birisi olduğu da bilinmektedir. Adanın tahmini değerlendirmelere göre toplamda 6 milyona yakın insanı barındırdığı düşünülmektedir. Galler ve İngiltere'nin 5 milyon İskoçya'nın da 1 milyona yakın olduğu makul bir değerlendirme gibi durmaktadır. Nüfus meselesini burada kapatırken zikredilen rakamların tekrar bu büyük salgın sebebiyle Büyük Britanya'da meydana gelen ölüm oranları verilirken ayrıntılarıyla revize edilip işleneceğini belirtelim.

Yukarıdaki bilgiler ışığında iyimser tahminlere göre adanın büyük kıtlığın devam ettiği yedi yıllık periyot boyunca en az 600 bin insanını kaybettiği düşünülmektedir.⁴²⁷ Burada kesin olan bir şey vardır ki o da büyük kıtlık süresi boyunca (1315-1322) Büyük Britanya genelinde üst-orta-alt sosyal sınıfların hepsinde açlık ve buna bağlı semptomlar sonucunda ölümler meydana gelmiş olmasıdır.⁴²⁸ Ve kuşkusuz ada halkından bu badire sonucunda canlı çıkanların vücutları daha kırılğan ve hastalıklara karşı daha açık hale gelmiştir.

Büyük kıtlık Britanya halkının hafızasında da büyük izler bırakmıştır. O günün tanımlanmasıyla açlık kisvesi altında kendisini gösteren "kıyamet süvarisi", XIV. yüzyıl başında Avrupa ve Britanya'ya en büyük acı çektiren olay olarak düşünülüyordu. Ada insanları 1321-1322 yılları arasında Baltık denizinin donmasıyla sonuçlanan son büyük kışın ardından hava koşullarının yavaş yavaş yeniden normal seviyelere döndüğünün farkında bile değillerdi. Yeniçağ ve yakınçağda dahi hafızalarda diri tutulan bu olay Avrupalı halkların edebiyatına dahi yansımıştır. Buna iki örneği ise *Grimm Kardeşlerin* "Masal Kitabında" yerini alan ve cadı için beklenmedik bir Pazar rostosundan fazla bir şey ifade etmeyen *Hansel ve Gratel'in* tüyler ürpertici masalı ile *Bingen'in* "Fare Kulesi" hikayesinin 500 yıl öncesine uzanan büyük kıtlığa dayandığını belirterek gösterebilir.

Günümüzde yapılan çalışmalar göstermiştir ki ortaçağdaki çiftçi bir bireyin gündelik asgari enerji ihtiyacı 2300 kkalordır.⁴²⁹ Ortaçağ şartlarında ise ürün rekoltesinin yüksek, havaların iyi ve işlerin yolunda gittiği zaman dilimlerinde bile nüfusun büyük kısmının bu kalori

---

⁴²⁶ Ruth Kennedy ve Simon Meecham (edit.), *Authority and Subjugation in Writing of Medieval Wales*, Macmillan (ekitap), Hampshire, 2014, s. 191-192, 252-254.

⁴²⁷ Carlin, *a.g.e.*, s. 61.

⁴²⁸ <http://www.british-history.ac.uk/vch/salop/vol4/> s. 72-118; www.statistics.gov.uk/statbase. (01.11.2017).

⁴²⁹ John Aberth, *An Environmental History of the Middle Ages: The Crucible of Nature*, Rotledge, Londra-New York, 2013, 162-164.

orana ulaşması oldukça güçlü. Bir avuç zengin dışındaki halk için zar zor bir öğün yemek bulunabiliyor ikinci bir öğün ise oldukça lüks sayılıyordu. Dolayısıyla insanlar çoğunlukla aç geziyorlardı. Ada halkının büyük kısmı için bu durum geçerliydi. Bu sebeple gerekli deniz ürünü, et, tahıl ve hayvansal gıdaları tüketemeyen insanlarda protein ve minerale dayalı eksiklikten dolayı bağışıklık sistemleri hastalıklar karşısında yeterli direnci gösteremiyordu. Büyük kıtlık sonrasında özellikle 1330'lu yıllarla birlikte Britanya halkında tarımsal üretim yeniden eski ivmeyi yakalamış gibi görünse de geride sadece fakirleşmekle kalmayan, epeyce de güçten kuvvetten düşen kalabalık bir nüfus kalmıştır. Dolayısıyla koruyucu gebelik önlemlerine, üreme ve üremenin sınırlarına dair bilgilere sahip olmayan Ada halkında büyük kıtlığın hüküm sürdüğü yıllarda ve sonrasında dünyaya gelen bebek sağlığı ve sayısında da ciddi miktarda düşüş meydana gelmiştir. Ada genelinde özellikle 1000-1315 yılları arasında normalin üzerinde olumlu seyreden nüfus artış trendi büyük kıtlık sebebiyle darbe yerken hayatta kalan insanların vücutları da bu amansız doğa olayından fazlasıyla yıpranarak çıkmıştır.⁴³⁰ İnsanların bir süre sonra kendilerini daha korkunç bir felaketin beklediklerinden ise haberleri yoktu.

İnsanların açlık sebebiyle yeteri derecede besin alamaması vücutlarının direncini minimal seviyelere indirirken bu dönemde Ada genelinde sıklıkla yaşanan en basit grip salgınları bile ölümcül olmuştur. Burada önemli bir husus da gündeme getirmek gerekmektedir. Eğer Büyük Britanya halkı, büyük kıtlığın hüküm sürdüğü yılları yaşamamış ve hayatta kalanların bağışıklık sistemlerinde kalıcı hasarlar meydana gelmemiş olsaydı, yaklaşık iki on yıl sonrasında tüm öldürücülüğüyle meydana çıkan ve insanların doğrudan vücut kimyasına saldıran vebadan etkilenme yüzdeleri bu kadar büyük boyutlarda olur muydu? Bu soru üzerinde ilerleyen dönemlerde derinlemesine araştırmalar yapılması ve cevaplar üretilmesi veba salgının neden olduğu yüksek ölüm oranları ile beslenme ilişkisi bağlamında bir etkileşim olup olmadığının açıklığına erişilecek bir konu olarak gözükmektedir.

4.2. Kara Ölüm Büyük Britanya'da

Kara Ölüm'ün hızla dağılmasında deniz taşımacılığının büyük bir rol oynadığı ve bu sebeple ilk olarak gemi filoları fazla olan milletlerin salgını ülkelerine taşırken aynı zamanda da hastalığı uzak beldelere de ihraç ettiğini mevcut bulgular doğrulamaktadır. Bu noktadan hareketle araştırma konusunun temel mekanını oluşturan Büyük Britanya'nın coğrafi özelliğine bakıldığında dört bir yanının sularla çevrili olması ve ülke dışına bağlantının tek vasıtası olan gemilerden başka bir ulaşım aracının bulunmaması adaya veba salgının gemilerle taşındığına şüphe bırakmamaktadır. Büyük Britanya için deniz taşıtlarının taşıdığı önem biraz daha fazladır.

---

⁴³⁰ Jordan, *a.g.e.*, s. 24-39; Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa'sının Ölümle Dansı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 34-35.

Zira Ada dışına yapılan ticaretten dışardan getirilen ürünlere, seyahatlerden, ziyaretçi gelmesine ve o dönem hayatının kopmaz parçası olan çatışmalara dek gemiler Büyük Britanya'nın dünyaya açılan araçları konumundadır. İşte bu nedenlerden dolayı o dönemde Büyük Britanya'nın dört bir köşesinde devamlı surette gemiler görmek olağan bir durumdu. Ve faal olarak kullanılan irili ufaklı pek çok liman da bulunmaktaydı. Bundan dolayı Adaya gemilerle gelen insanlar ve mallar herhangi bir limandan ülkeye kolaylıkla giriş yapabilmekteydiler.

Alternatifin çok olduğu bu bölgede akla gelen ilk soru ise veba salgının hangi tarihte nereden taşındığı ve ilk olarak hangi liman kentinde kurbanlarını almaya başladığıdır. Daha sonra ise salgın ülkenin iç kesimlerine doğru nasıl dağılmıştır. Bu soruların yanıtlarını bilimsel ve görsel açıdan daha belirgin şekilde ortaya koymak için üzerinde çalıştığımız ülkenin yani günümüz siyasi tanımlamasıyla da Birleşik Krallığın merkezi olan Büyük Britanya'nın haritasını aşağıda veriyoruz.

Harita 4.1. Büyük Britanya adasının yani İskoçya-Galler ve İngiltere'nin kendi aralarında toprak parçalarıyla birlikte Adaya Kara Ölüm'ün giriş yaptığı muhtelif noktalarda kırmızı işaretlerle gösterilmektedir.⁴³¹

⁴³¹<http://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/ordnance-survey/> (01.02.2018)

Haritaya göre İrlanda ve Fransa, Büyük Britanya'ya en yakın iki bölgeyi oluşturmaktadır. Ortaçağın özellikleri itibariyle bu iki ülkeden Fransa'nın, İngiltere ile olan siyasi ve ekonomik ilişkileri en üst seviyededir. Ada halkı için Fransa, özellikle ekonomisi ve insan sayısı ile birlikte konumu itibariyle Avrupa karasının iç kesimlerine ulaşmanın en kestirme yolu olduğu için vazgeçilmez bir konumdaydı. Ancak 1337 yılında İngiltere ve Fransa arasında daha önce de değinildiği üzere "Yüz Yıl Savaşları" başlamış ve son sürat devam etmekteydi. Savaşa rağmen Frank coğrafyasının İngiltere ile bağları ve ilişkileri kesintiye uğramamıştır. İşte bu nedenler vebanın Avrupa karasından sonraki destinasyonunun İrlanda olması fikrini olanaksız kılmamakla birlikte oradan Ada'ya sıçrama ihtimalini de minimal seviyelere çekmektedir. Üç başkent arasındaki uzaklıkları değerlendirilecek olursa, Dublin-Paris arasında 1427 kilometrelik bir mesafe bulunmaktayken Paris-Londra arası 455 kilometredir. Bu rakamlar bile bir fikir edinilmesini sağlamaktadır.

Çalışmanın bu noktasına kadar Kara Ölüm'ün izini sürmek suretiyle bir rotasını oluşturma çabasının iki amacı vardır; Ortaçağ toplumlarını felç etmesini göstermek ve Büyük Britanya'ya sıçrama yerini doğru tespit etmek. Zira hastalık Avrupa'yı kasıp kavururken Fransa'da bu kötü durumdan yakasını kurtaramamıştır. Veba salgını bünyesine alırken aynı zamanda da kıyasıyla savaştığı düşmanı İngiltere'ye bilmeden de olsa sevk etmiştir. Şimdi ise bu realite doğrultusunda döneme ait müelliflerin kroniklerini dikkate alarak Büyük Britanya'ya vebanın geldiği nokta ve tarihi açıklamaya çalışırken ülkenin iç kesimlerine ilk olarak hangi bölge ve/veya bölgeler aracılığıyla ilerlediğine ilişkin verileri ortaya koymaya çalışacağız.

Kaynakların çoğunluğunun belirttiğine göre 1348 yılının Ağustos ayı başında haritada kırmızı noktalardan birini teşkil eden taraf yani İngiltere'nin güneybatı bölgesinde bir kontluk ve liman kenti olan Dorset'in Melcombe Regis ilçesine biri Bristol tarafından olmak üzere iki gemi yanaşmıştır. Bristol tarafından gelen geminin şarap ve denizcilerle yüklü olduğu kimi kaynaklarda geçmektedir.⁴³² Bu gemilerin Dorset'e ulaşma tarihleri Hz. İsa'nın dünyaya gelişi için hazırlık olarak yorumlanan ve bu sebeple her sene Ada halkının kutladıkları "Vaftizci Yahya Bayramı" diye bilinen dini gündemden kısa süre öncesine rastlamaktadır.⁴³³ Bölgeye gelen gemilerden biri Fransa'nın güneybatı şehri olan Gascon yerleşiminden hareket etmiştir. Ve bu bölgeden gelen gemiler sıklıkla o bölgenin en meşhur şaraplarını ve tuzunu adaya taşımaktadırlar.

Bu tarihte Fransa'nın bütün liman kentleri şiddetli ölümlerle sarılmış durumdadır. Dolayısıyla Gascon'dan, Melcombe'ye gelen gemi en büyük şüpheli konumundadır. Ancak bununla ilgili aşağıda sırasıyla değinileceği üzere farklı görüşler de bulunmaktadır. Melcombe

---

⁴³² Benedict Gummer, *The Scourging Angel: The Black Death in the British Isles*, Vintage Books, Londra, 2010, s. 49.

⁴³³ Ziegler, *a.g.e.*, s. 92.

yerleşkesindeki insanlara gemiden taşınan malların ve mürettebatın teması kayıtlara Kara Ölüm'ün Ada'ya ilk sıçraması olarak düşmüştür.⁴³⁴ Günümüzde Büyük Britanya'ya bu büyük veba salgının giriş yaptığı noktanın Melcombe Regis olduğu çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. Hastalık birkaç ay sonrasında yani 1349 yılına gelindiğinde İngiltere'nin diğer bölgelerine de dağılmış ve toplu insan ölümleri başlamıştır. Ve bu kötü olay zihinlerde unutulmaması ve yaşamını yitirenlerin fazlalığının belirtilmesi amacıyla Melcombe Regis'de aşağıda yer verileceği üzere günümüzde bir tabela bulunmaktadır.

Elde edilen kaynaklarda geçen ortak bilgiler olduğu gibi fazlasıyla çelişkili ifadeler de bulunmaktadır. Döneme ışık tutan en önemli kronikler arasından bazılarında Melcombe Regis bölgesine yapılan atıfları boşa çıkartmaya yönelik güçlü veriler sunulmaktadır. Söz konusu kroniklerin en bilinenlerinde geçen bilgilere sırasıyla değinerek devam edelim.

On dördüncü yüzyılın ikinci yarısına ait bir kısım İngiliz kronikleri bize salgın yılları hakkında değerli bilgiler vermektedir. Bunlardan ilki Aziz Werburgh manastırında çalışan bir Benedik keşişi ve rahibi olan Ralph Higden'dir. Ralph Higden, yazmış olduğu *Polychronicon* isimli kroniğinde genel olarak teoloji konularıyla birlikte o dönem bilinen dünya coğrafyasını ele almaktadır. Ralph'ın eserinin bazı alanların boş ve genel bilgilerle uyuşmamasına karşın salgının Britanya'daki seyrini anlamamız açısından oldukça önemli bir yeri vardır. *Polychronicon*'a göre 1348 yılının yaz ortalarında (24 Haziran) başlayan yağmurlar Noel'e (25 Aralık) kadar gece gündüz hiç durmadan devam ederken bunun sonucunda büyük bir kötülük meydana gelmiştir. Belirttiğine göre bu tarihten sonra kutsal başkent olan Avignon'dan başlayarak dünyanın tüm bölgeleriyle birlikte İngiltere'nin sahil kentlerinde cesetler yüzmeye başlamıştır.⁴³⁵ Ralph, din adamı kimliğinin etkisiyle olsa gerek kötülük olarak adlandırdığı vebanın çıkış yeri olarak yanlış şekilde Avignon'u işaret etmiş olmasına rağmen hastalığın İngiltere'de ilk olarak Bristol'e saldırdığını belirtir. Buna benzer bir bilgide o dönemin önemli İngiliz kronikçilerinden birisi olan Geoffrey the Baker'den gelir ve Ağustos ortalarında salgının Bristol'e de görüldüğünü ve bir yıl gibi kısa bir sürede İngiltere genelinde çok sayıda insanın etkilendiğini kaydetmektedir.⁴³⁶ Ardından Soylular ve Lortlarla birlikte hayvanlarında vebadan kırıldığını sözlerine ekler. Buradaki önemli husus ise Bristol kentinin Ada'da salgının odak noktasını oluşturduğu ve insan hareketleri sayesinde tüm kentlere vebayı yollayın yer yani bir merkez olduğudur. Bazı kaynaklarda geçen bilgilerde bu bilgiyi doğrular mahiyettedir.

Ancak bu konuda farklı lokasyonlarda güçlü şekilde işaret edilmektedir. Örneğin o dönemde Yorkshire'daki Meaux Manastırı'ndan bir kronikçi Kara Ölüm'ün İngiltere'de ilk olarak

⁴³⁴ Mary's Abbey, *The Anonimale Chronicle, 1333 to 1381*, V. H. Galbraith (edit.), Manchester University Press, New York, 1927, s. 30; Gasquet, *a.g.e.*, s. 81.

⁴³⁵ Ranulf Higden, *Polychronicon Radulphi Higden Monachi Cestrensis*, C. Babington ve J. R. Lumby (edit.) C. 9, Rolls Series, Londra, 1865-1886, s. 344-346, 355.

⁴³⁶ Gummer, *a.g.e.*, s. 52-53; Gottfried, *a.g.e.*, s. 59.

dağıldığı başka limanları ortaya atmaktadır. Yine dönem müelliflerinden bir başkası olan Henry Knighton ise Southampton'ı işaret ederken başka bir bilgi ise ülkenin kuzeyinde başladığını daha sonra güney ucuna dağıldığını söylemektedir. ⁴³⁷Bu bilgileri destekleyecek güçlü veriler bulunmamaktadır. İngiltere'nin kuzey tarafına salgının başka kanallardan dağılmış olabilir ancak bu güneyden önce olamaz. Ve eldeki bilgilerden de anlaşılacağı üzere adanın kuzey tarafındaki ilçelerinde 1349 yılı başına kadar veba salgınının dağıldığını gösteren hiçbir emarede yoktur. ⁴³⁸

Veba salgınının yukarıda da belirtildiği üzere ilk olarak İngiltere'nin neresine ya da nerelerine sıçradığını ve hangi tarihten itibaren Adada başladığını gösteren kaynakların bazılarında kafa karışıklığı gözlemlenmektedir. Bu da o dönemin şartları düşünüldüğünde gayet normal karşılanacak bir durumdur. Zira Büyük Britanya'nın coğrafi yapısına bakıldığında özellikle İngiltere'nin güneyinde işleyen pek çok liman olmasına karşın küçük boyutlu gemilerin ülkenin iç kesimine doğru uzanan ve denize ağzı olan pek çok kanalı kullandığı bilinmektedir. Uzunluğu 346 kilometreden fazla olan Times nehri buna sadece bir örnektir. Bu sebeple hastalığın Adada hızla dağılmasında gemilerin ve su yolların başrolünü görmemek yanlış saptamalara neden olabilir.

Dönemin kroniklerinden olan *Grey Friars Chronicle*'de de bir rahibin bahsetmesinin yanı sıra daha pek çoğunun da doğru merkez olarak işaret ettiği Dorset bölgesindeki Melcombe Regis yerleşkesine veba ilk olarak sıçramış ve buradan sonra diğer bölgelerde görülmeye ve dağılmaya başlamıştır. ⁴³⁹Melcombe bölgesinin işaret edilmesinin güçlü kanıtları vardır. Zira aşağıda salgının hangi noktadan Melcombe bölgesine sıçradığını anlatırken bölgenin Ada'da salgının ilk odak noktası olduğunu gösteren güçlü emareleri de sunacağız.

Kafa karışıklığı İngiltere'de ilk kez vebanın gözlemlendiği tarihe karar vermek söz konusu olduğunda daha da kötü bir hal alıyor. Lynn Franciscan, kötülüğün (salgının) "Vaftizci Aziz Yahya Bayramından" kısa bir süre önce yani 24 Haziran 1348'de geldiğini belirtiyor. Higden'in *Polychronicon*'u da bunun önemli bir tarih olduğu kabul ediliyor. ⁴⁴⁰Fakat dönemin kimi kaynaklarında bu tarihler üzerine ihtilaflar çıktığı da anlaşılıyor. Örneğin önemli bir müellif olan Avesbury'li Robert, salgının Havarinin anıldığı diğer tarihlerden ziyade, 29 Haziran'a denk gelen "Aziz Petrus Günü" ortaya çıktığını söylemektedir. Malmesbury'li bir keşiş ise 7 Temmuz tarihinde karar kılmıştır. ⁴⁴¹Bridlington'ın kilise kitabında ise "Aziz James'in Bayramı" yani 25 Temmuz işaret ediyorken, Leicester'dan Henry Knighton ise 1348 yılının sonbaharından söz

⁴³⁷ Knighton, *a.g.k.*, s. 99.

⁴³⁸ Creighton, *a.g.e.*, s. 113.

⁴³⁹ Gasquet, *a.g.e.*, s. 80-81; M. Fletcher, "The Black Death in Dorset", *Dorset Nat. Hist. Ant. Field Club.*, C. XLIII, 1922, s. 1-2.

⁴⁴⁰ Higden, *a.g.k.*, s. 353-356.

⁴⁴¹ Thompson, *Robertus de Avesbury de Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*, s. 406-407.

etmektedir.⁴⁴² Örnekler daha da artırılabilir ancak en makul olanları bu şekilde zikredebiliriz. Kara Ölüm'ün İngiltere'de başlangıcını ifade eden bu tarihlerin hepsinin dikkate değer olmasına karşın 1348 yılının Haziran-Temmuz-Ağustos ayları arasında en muhtemelde Ağustos ayı gibi can kayıplarına neden olmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde dikkat çekici bir olay gerçekleşmiştir. Bath ve Wells Piskoposluğu tarafından yayınlanan bir emirde, 17 Ağustos'tan başlamak üzere her Cuma günü cemaat ile toplu dua ayinleri yapılması istenilmiştir. Ayinlerde Tanrı'ya yalvarılması gerektiğinin üzerinde durulmuş ve ancak bu sayede halkın (Ada'nın) doğudaki komşu Krallıktan gelen kötülükten (salgından) korunulabileceği belirtilmiştir. Demek oluyor ki işaret edilen tarihte salgın artık Britanya'da kendini güçlü şekilde hissettirmeye başlamıştır. "Komşu Krallık" içindeki vebaya yapılan referans ile de kuşkusuz Fransa kastedilmiştir. Bu durum hastalığın İngiltere'ye zaten sıçradığının ancak toplu insan ölümlerinin başlamasından doğan paniğın Piskopos tarafından yeni farkına vardığını ima eder gibi görünüyor. Başka bir din adamı ise vebanın adadaki varlığı için 1348 yılı Noel Bayramı (25 Aralık) sonrasını işaret etmektedir.⁴⁴³ Ancak bu şahsın analizlerine göre salgının Mayıs 1439 yılında Canterbury ve tüm İngiltere'de son bulmuş gibi gösterildiği için hastalığın başlama ve sona erme tarihlerinde bir yanlış saptama yapmış olduğu anlaşılıyor. Bu atıflar ve görüşleri doğru analiz edebilmek ve de veba salgının İngiltere'ye geliş tarihini haftalar bazında net ortaya koyabilmek görüldüğü üzere oldukça güçtür.

Salgının, İngiltere'ye geliş yeri ve tarihleri arasında farklı görüşler ve kronikler bu şekilde artırılabilir ve mevcuttur. Ancak genel kanaat ele alınıp bir doğru oluşturmaya çalışılırsa gerçekte olan en muhtemel ve makul veri 1348 yılının Haziran ayının sonunda hastalığı kapmış mürettebatı taşıyan bir geminin Melcombe Regis'e ulaşarak Adadaki ölüm vakıalarını başlatmış olmasıdır. Bölge sakinleri Temmuz ortasına kadar hastalığın olağan kuluçka süresi ve bulaşıcılığı sebebiyle kendilerine nüksettiğinin farkına varmamış olmalıdırlar. Temmuz'dan Ağustos'a kadar da bölgede münferit ölüm vakıaları yaşanmasına karşın hastalık korkunç bir boyuta ulaşarak toplu şekilde insan ölümlerine neden olmamıştır. Yani henüz dikkat çekici boyutlara ulaşmamıştır. Ağustos'un ortasında ise işler artık yönetilemez şekilde afet düzeyini almaya başlamıştır.⁴⁴⁴ Bu bilgi yüzde yüz geçerli demek oldukça iddialı olacaktır. Ancak yine belirtmek gerekir ki eldeki kaynaklardan ortak şekilde toparlanıp kabul edilebilen bilgiler nispetinde en doğru saptamanın bu olduğu söylenebilir.

Kaynaklar nispetinde Melcombe Regis bölgesinin İngiltere'de salgının ilk odak noktası olduğu düşünüldüğünde akla gelen ilk soru ise vebanın bölgeye nereden sıçradığıdır. Bölgenin coğrafyasına yer verilen harita üzerinden bakıldığında muhtemel olarak Fransa'nın Gascon

---

⁴⁴² Knigton, *a.g.k.*, s. 99-100.

⁴⁴³ Ziegler, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁴⁴ Gasquet, *a.g.e.*, s. 81.

bölgesinden değil de en yakın nokta olan Calais'den gelmiş olması gerekir düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Zira Dover Boğazı, Manş Denizi'nin* en dar yeridir. Bu en dar noktanın İngiltere tarafında Dover, Fransa tarafında da Calais şehri bulunmaktadır. Boğazın genişliği yaklaşık 32 kilometredir. Söz konusu haritada ilk bakışta farkına varılan en yakın iki nokta hem bu boğazı hem de İngiltere ve Fransa arasındaki en yakın yeri işaret etmektedir. Melcombe bu dönemde İngiltere'den kalkan ve Gascon-Calais gibi önemli Fransız şehirlerinden gelen gemilerin uğradıkları küçük ama etkili bir liman kasabasıdır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken nokta ise Gascon ve de ağırlıklı olarak Manş (Channel) adalarından pek çok geminin İngiltere'nin çeşitli sahil kentlerine gelmesine rağmen en önemli destinasyon noktalarının başında Melcombe Regis bölgesi vardır.

Kardinal Gasquet ısrarla Calais-Melcombe limanı bağlamında bir bilgi vermekte ve salgının bu hat üzerinden İngiltere'ye sıçrayarak dağıldığını bildirmektedir. Ve bu iddiası içinde oldukça önemli bir argüman ileri sürerken şöyle demektedir: "Melcombe limanının çok önemli olduğu için 1347-1348 yılları arasında III. Edward'ın Bristol'den 20 gemi ve 264 mürettebatlı bir kabile ile Londra'dan da 22 gemi ve 608 denizci bulunan başka bir kabileyi Calais'e göndermiştir."⁴⁴⁵ Toplamda 42 parçadan ve 872 denizciden oluşan bu kabile kargo taşınması ve de yaşanan çatışmalara destek amaçlı takviye güç olarak yola çıkarılmıştır. Ve bu olayın yaşandığı vakitlerde Calais'de dahil olmak üzere Fransa'nın dört bir yanı salgın kaynaklı ölümlerle çok dan sarılmış durumdadır. Gemilerin gönderilmesi Yüz Yıl Savaşları döneminde vuku bulan olaylardan sadece bir tanesidir. Gasquet'in belirttiğine göre buradaki en önemli nokta ise Calais'den, Melcombe Regis bölgesine geri dönen bu kabileye mensup bazı gemilerden salgının İngiltere'ye taşındığıdır.

Kardinalin Calais üzerine verdiği bilgilerin aksine bir diğer dikkat çekici nokta ise Manş Adalarıdır. Manş Adaları, 198 km² bir alana sahip olup, Manş Denizi'nde yer alan takım adalarından oluşmaktadır. Manş Adaları, Normandiya sahillerine yakın, Birleşik Krallığa bağlı, içişlerinde bağımsız takımadalarıdır. Jersey, Alderney, Guernsey, Sark adaları ile muhtelif bir dizi adacıklar topluluğundan oluşur.

Söz konusu adalardan Jersey ve Guernsey bu dönemde amansız vebanın tüm olumsuzluğunu yaşamaktadır. Bu konu hakkında III.Edward, Jersey valisine aynen şöyle yazmıştır:

By reason of the mortality among the people and fishing folk of these island, which here as elsewhere has been so great, our rent for the fishing which has been yearly paid us cannot be

---

* Manş denizi, coğrafi konumu itibarıyla Büyük Britanya Adası'nı Fransa'dan ayırır ve Atlas Okyanusu ile Kuzey Buz Denizi'ni birleştirir. Bu boğaz İngilizler tarafından Dover, Fransızlar tarafından da Calais olarak adlandırılmaktadır.

⁴⁴⁵ Gasquet, *a.g.e.*, s. 83.

now obtained without the impoverishing and excessive oppression of those fishermen still left.⁴⁴⁶

Mektup üzerinde tarihsel anlamda kuşklar olmasına karşın eğer bu bilgiler doğru ise Ada'da yapılan balıkçılık faaliyetlerinin salgın sebebiyle sekteye uğradığı anlaşılmaktadır. Ve bu durumda Manş Adalarında başlayan salgının canlı ticari bağlar sebebiyle doğrudan Melcombe bölgesine taşınmış olabileceği yönünde bir değerlendirmede ortaya çıkmaktadır. Ancak o dönem Gascon bölgesinden ticari gemilerin mallar almak veya taşımak için sürekli gelip gittiğini yani veba salgının bu bölgeden adaya gelmiş olabileceği fikrinin de oldukça kuvvetli olduğunu da belirttikten sonra Büyük Britanya adasında bu süreçle başlayan durumları değerlendirelim.

Büyük salgının İngiltere karasına nereden geldiği ve ilk olarak ülkede hangi bölgeye sıçradığı daha sonrasında ise adanın iç kesimlerine doğru hangi tarih aralığında dağıldığı sorusunun görüldüğü üzere net bir cevabı yoktur. Ancak doğruluk bakımından eldeki veriler nispetinde ikna edici en güçlü veri, Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül aylarından birinde sularla çevrili ve Avrupa'ya göre nispeten daha korunaklı ve şanslı görünen Adanın, en güçlü konum olarak Melcombe Regis bölgesinden Kara Ölüm'ün giriş yapmış olmasıdır. Hatta bununla ilgili günümüzde o bölgenin rıhtımında bulunan *Custom House Quay'in* (Rıhtım Kültür Evi) duvarında asılı bir tabelada, Kara Ölüm'ün bu noktadan ülkeye giriş yaptığını gösteren ve felaketin büyüklüğünü hatırlatan bir yazı bulunmaktadır.

---

⁴⁴⁶ *Originalia Roll*, 24 Edward III, m.2.; Gasquet, *a.g.e.*, s.81; Ziegler, *a.g.e.*, s. 93-94.

Resim 4.1. Melcombe Regis'in Kara Ölüm'de oynadığı rolü kaydeden Custom House Quay'da (Rıhtım Kültür Evi) asılı yukarıdaki plakada yaşanan olayın yeri ve büyüklüğü konusunda kısa ve öz bir bilgi verilmektedir. Yukarıdaki tabelanın asılı olduğu Melcombe günümüzde Weymouth'un bir parçasıdır ve tarihi yapıları sebebiyle önemli turizm merkezlerindedir.⁴⁴⁷

Konu üzerine görüş bildiren kronikçilere ait bilgiler ışığında, Kara Ölüm'ün İngiltere'ye giriş yaptığı nokta ve tarihi gösteren verileri bir tablo halinde sunarak, tartışmayı burada sonlandırıyoruz.

⁴⁴⁷ <http://www.dorsetlife.co.uk/2009/11/dorset%E2%80%99s-plague-port/> (03.03.2018).

Tablo 4.2. Dönemin önemli kronikçilerinin Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'ya sıçradığı ilk yer ve tarih hakkında verdikleri bilgiler gösterilmektedir.⁴⁴⁸

Kaynak	Kara Ölüm'ün Ada'ya Giriş Yaptığı Konum	Kara Ölüm'ün Ada'da İlk Görüldüğü Tarih
Henry Knighton	Southampton	1348 Yılı
Grefriars of King's Lynn	Melcombe, Dorset	21 Haziran 1348
Ralph Higden	Bristol	24 Haziran 1348
Eulogium	Melcombe, Dorset	7 Temmuz 1348
Anonimale St. Mary York	Bristol	1 Ağustos 1348
Robert of Avesbury	Dorset	1 Ağustos 1348
Geoffrey le Baker	Bristol	1348 Ağustos Ortaları
Thomas Stubbs	Bilgi Vermiyor	30 Eylül 1348
John of Reading	Bilgi Vermiyor	1348 Yılı Yaz Aylarının Ortası

Salgının Ada'nın iç kesimlerine doğru dağılışı seyrine geçmeden önce şunu da belirtmek gerekirse, Fransa ve Büyük Britanya arasındaki boğaz bugün olduğu gibi, o günlerde de kara yolu vazifesi görüyordu. Bundan dolayı Büyük Britanya Adası, Avrupa kıtasındaki gelişmelerden hiçbir zaman bağımsız olmamıştır. Büyük Britanya, Avrupa'da ve de başta Fransa gibi ilişkilerinin her daim canlı olduğu komşularında meydana gelen olumlu ve/veya olumsuz (tıpkı bu olayda olduğu gibi) tüm gelişmeleri ada ülkesi olması, daha izole yapıda bulunması gibi çeşitlendirebileceğimiz özelliklerine hatta kısmen de avantajına rağmen çoğu zaman kendi bünyesine almaktan kurtulamamıştır. Ve bütün gelişmelerden de devamlı surette etkilenmiştir.

4.3. Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'ya Sıçraması ve Etkileri

Kapılarını salgına açtıktan sonra Büyük Britanya'nın büyük bir bölümünü kırıp geçiren ve adada yaşayan insanlara dair pek çok dengeyi değiştiren Kara Ölüm, hayatta kalan kesimi de felç etmiştir. Ada'da daha çok kırsal kesimde toplanan insanları etkileyen bu salgın kimi yerlerde ölümlerin arkasından dua edecek bir tek insanı bile canlı bırakmamıştır. Ortaçağda en azından toplumsal sınıfları ölüm konusunda eşitleyen bu şiddetli salgın bulaşma ve öldürme konusunda Ada'da her kesimden kurbanlar alarak ölüm yolculuğunu sürdürmüştür. Vebanın, Britanya hatta Avrupa genelinde ses getiren ünlü kurbanları da olmuştur. Yukarıda Avrupa'nın bazı saraylılarının salgın sonucunda öldüğü belirtilmişti. Ada'da ise aşağıda belirtileceği üzere fakirlerin yanında pek çok yöneticiyi, aristokrat ve soylu kesim veba kurbanları arasına

⁴⁴⁸ Knighton, *a.g.k.*, s. 99; Thompson, *Robertus de Avesbury de Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*, s. 406-407; Edward Maunde Thompson (edit.), *Chronicon Galfridi Le Baker de Swynebroke*, Clarendon Press, Oxford, 1899, s. 98-99; Higden, *a.g.k.*, s. 343-349; Frank Scott Haydon (edit.), *Eulogium Historiarum Sive Temporis*, C. III, Rolls Series, Londra, 1863, s. 213-214; Abbey, *a.g.k.*, s. 30; James Tait, *Chronica Johannis de Reading et Anonymi Cantuariensis 1346-1367*, Manchester University Press, 1914, s. 106-110; James Raine, *The Historians of the Church of York and Its Archbishops*, C. II, Rolls Series, 71, Londra, 1886, s. 428-433; Antony Gransden, "A Fourteenth-Century Chronicle from the Grey Friars at Lynn," *English Historical Review*, 72, 1957, s. 270-278.

eklenmiştir. Salgının etkilediği bu üst sınıfların yanında Ada'da en ünlü ve ses getiren kurbanı ise tacın sahibi III. Edward'ın kızı ve Petro'nun da eşi olan Prenses Joan olmuştur.⁴⁴⁹

Bu ölüm olayı Britanya halkı için hastalığın artık önlenemez olduğunun da habercisi olmuştur. Büyük Britanya'da vebanın yolculuğuna geçmeden önce bir din adamının gözünden büyük salgının nasıl karşılandığını belirtmek zihinlerdeki algıyı netleştirecektir. Zira tasvir ada halkının aslında salgınla tanışmaya başladıkları ilk günlerine ve içine düştükleri umutsuzluğa da ayna tutmaktadır. Leicester şehrinin doğu yakasında bulunan Mary of the Meadow Abbey'de (Manastır) görevli bir din adamı ve kronikçi olan *Henry Knighton* Kara Ölüm'le tanıştıkları günlerde aşağıdaki satırları kaydetmiştir:

In that year (1348) the following year there was a general mortality of men throughout the world... Then the dreadful pestilence penetrated through the coastal regions from Southampton and came to Bristol, and almost the whole strength of the town perished, as it was surprised by sudden death for few kept their beds more than two or three days or even half a day. Then this cruel death spread on all sides, following the course of the sun. And there died at Leicester in the small parish of Holy Cross 400, in the parish of St. Margaret's, Leicester, 700, and so in every parish in a great multitude. Then the bishop of Lincoln sent notice throughout his whole diocese giving general power to all priests both regulars and seculars to hear confessions and give absolution with full episcopal authority to all persons, except only in the case of debt. In such a case, the debtor was to pay the debt if he were able while he lived, or others were to be appointed to do so from his goods after his death. In the same way, the Pope gave plenary remission of all sins to all receiving absolution at the point of death, and granted that this power should last until Easter next following and that everyone might choose his own confessor at will.⁴⁵⁰

Henry Knighton'dan ait ifadeler içinde bazı önemli hususlar ilk bakışta dikkat çekmektedir. Aşağıda ayrıntılarına değinileceği üzere müellif de İngiltere'nin ikinci büyük şehri olan Bristol ve Southampton gibi diğer önemli bütün sahil kentlerinin salgın sebebiyle adeta kıyama uğradığı belirtmektedir. Bölgelerde yaşanan ölüm sayılarına da değinen Knighton, Papa'nın salgın karşısında hemen harekete geçtiğine değinmektedir. Bu aslında doğru fakat eksik bir bilgidir. Knighton, devam eden satırlarında da dönemin birincil taşıyıcısı olması sebebiyle diğer kroniklerdeki bulgularımızla örtüşen bilgiler ortaya koymaktadır. Salgının gemilerle Fransa tarafından taşınarak İngiltere'nin güney ucundan giriş yaptığını belirten kronikçi bu bilinmeyen kötülüğün aynı zamanda korkunç yüzünü hızla gösterdiğini de cümlelerine eklemiştir. ⁴⁵¹ Veba salgını beklenmeyen bir zamanda tamda "Büyük Kıtılığın" olumsuz etkilerinin silinmeye başladığı bir anda Büyük Britanya'nın kapılarından girmiş ve sonrasında her kesimi hayrete düşürecek derecede hızla ölümlere neden olmuştur.

İngiltere'nin o dönem en büyük ve önemli liman kenti olan Bristol, Knighton'un da işaret ettiği üzere salgının Ada'da ilk vurduğu önemli yerlerin başında gelmektedir. *The Anonimale*

---

⁴⁴⁹ Horrox, *a.g.e.*, s. 250.

⁴⁵⁰ Knighton, *a.g.k.*, s. 99.

⁴⁵¹ Lumby, *a.g.k.*, s. 61-64.

Chronicle'de de geçen bilgilere göre, salgın Bristol kentine 1348 yılının Aziz Peter bayramında (1 Ağustos) ilk olarak ulaşmış ve daha sonrasında ise İngiltere'nin diğer bölgelerine Bristol'lü tüccarlar ve denizciler tarafından taşınmıştır.⁴⁵² Vebanın 1348 yılının Ağustos ve tüm kış ayları boyunca Bristol'ün güney tarafına dağıldığına dikkat çeken kaynak bir sonraki yıl içinde, yani 1349'da, İngiltere'nin diğer bölgelerinde başlayan ve bütün bir yıl boyunca süren salgın sonucunda ölümlerin gömülmesinin neredeyse imkânsız hale geldiğini belirterek, vahim sonuçların yaşandığına değinir. Kroniğin belirttiğine göre bu tarihten sonra Adanın tamamına yakını daha sonra kendisine verilen isimle Kara Ölüm'ün tüm olumsuzluğuyla sarsılmıştır.

Veba salgının Büyük Britanya geneline dağılmasına ilişkin önemli bilgiler içeren *Eulogium*'a göre de tüm güney illerinde seyahat eden hastalık Dorset, Somerset ve Devon'da çok fazla sayıda insan ölümüne neden olmuştur.⁴⁵³ Salgının din ayrımı gözetmeksizin Hristiyanları ve paganları aynı şiddette vurduğundan söz edilmiştir. Çünkü bu şehirlerde her yer insan cesetleriyle kaplanmaya başlamıştır. Daha sonrasında ise Adanın kuzey-güney yani Galler-İskoçya'da dahil tamamını kaplayan Kara Ölüm, uğramadık ne bir şehir, kasaba, köy ne de bir hane bırakmıştır. Kroniğin aktardığı bilgiye göre şanslı olan hanelerden bir ya da iki kişi felaketten canlı çıkabilmiştir. Bu veriyi doğrulacak bazı aile tablolarının daha sonra gösterileceğini belirtelim. Bu bölgelerde hayatta kalabilenlerin sayısı ise ölenlerden daha az olduğu için cesetleri gömmek için yeterli gelmemiştir. Dolayısıyla hiç görülmedik şekilde insan kıtlığı yaşanmaya başlamıştır. Büyük Britanya adasının güney ve kuzey taraflarında ölümler önlenemez şekilde devam ederken, Kara Ölüm 1348-1349 yılları arasında deyim yerindeyse adayı tamamen işgal etmiştir.

Kara Ölüm'ün Ada'daki önlenemez yayılması ve şehirleri adeta ıssızlaştırması bu şekilde başlamıştır. Ve bu süreçte Büyük Britanya halkı ortak bir kaderi yaşamaya başlamıştır. Şimdi bu ortak kader etrafında pek çok insanın toplu şekilde öldüğü Ada'da ilk olarak İngiltere daha sonrasında ise Galler ve İskoçya'ya değinerek şehirlerin vebalı günlerinin genel bir değerlendirmesinde bulunulacaktır.

4.3.1. Kara Ölüm'ün İngiltere Şehirlerine Dağılması ve Etkileri

4.3.1.1. Londra'ya Kadar Kara Ölüm'ün Dağılması ve Etkileri

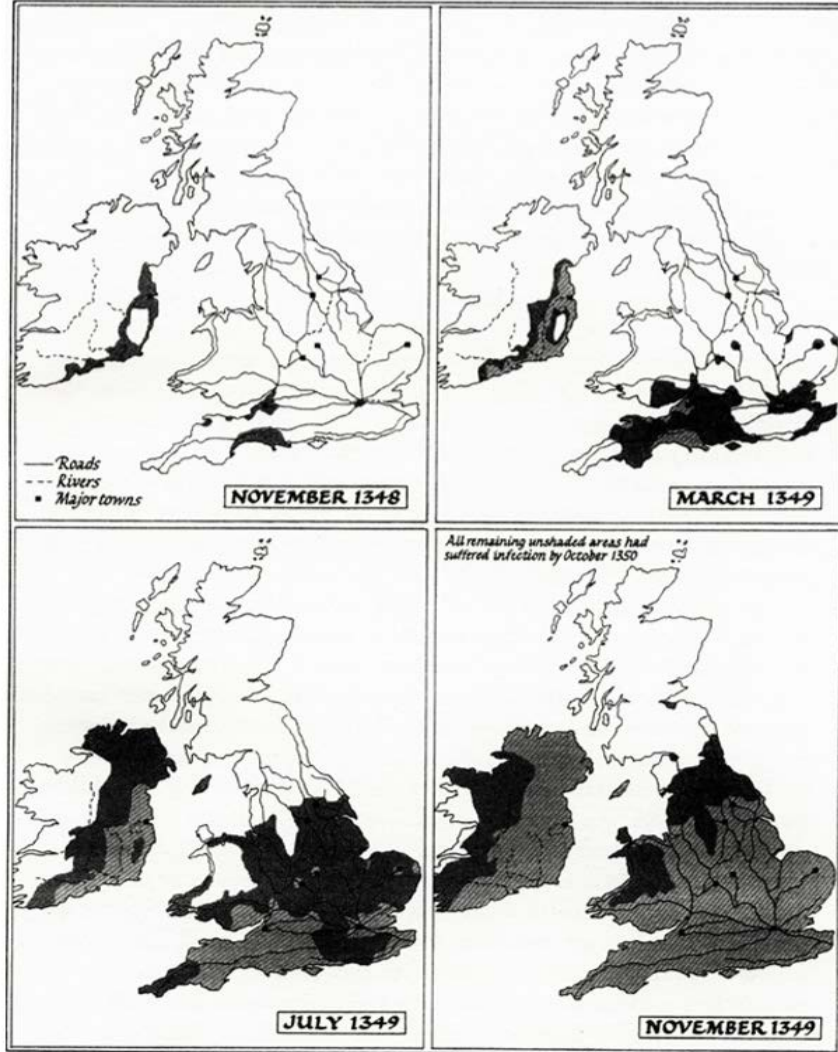
Kara Ölüm'ün İngiltere'de dağılması hızlı şekilde gerçekleşirken Adanın kalabalık bu parçasında pek çok da insanın hayatına mal olmuştur. Elde edilen veriler doğrultusunda büyük merkezi yerleşim yerlerinden kırsal manor birliklerine kadar pek çok yer hakkında bilgiler ayrıntılarıyla incelenecektir. Kayıt tutma geleneği olan kilisenin kaybettiği din adamları

---

⁴⁵² Abbey, *a.g.k.*, s. 30.

⁴⁵³ Haydon, *a.g.k.*, s. 213-214.

piskoposluk merkezlerini bazında ele alınacak ve büyük yerleşimlerdeki salgın kaynaklı kayıplar değerlendirilecektir. Tüm bunlar İngiltere'nin Kara Ölüm felaketinden ne düzeyde etkilendiğini gösterecektir. Benedict Gummer tarafından hazırlanan aşağıdaki grafite 1348 Kasım-1349 Kasım ayları arasında veba salgının İngiltere'de dağılma seyri gösterilmektedir. Bu grafik çalışmada ayrıntılandırılacağı üzere elde edilen bulgularla örtüşürken aynı zamanda salgının İngiltere'deki varlığına dair kabul edilen zamansal değerleri de göstermektedir.

Resim 4.2. Kara Ölüm'ün İngiltere'de 1348-1349 yılları arasındaki dağılışı gösterilmiştir. Görselde yer alan koyu siyah alanlar Kara Ölüm'ün etkisinin en üst seviyede olduğu zaman aralığını göstermektedir. Daha açık siyah alanlar ise salgının şiddetinin azalmaya başladığı zaman dilimine işaret etmektedir.⁴⁵⁴

Yukarıdaki görselde sol tarafta yer alan bölge İrlanda'dır. İskoçya veri eksikliği sebebiyle grafiğe dahil edilememiştir. Gummer'in çalışmasından alınan bu 1348 Kasım ayında hastalığın

⁴⁵⁴ Benedict Gummer, *The Scourging Angel: The Black Death in the British Isles*, The Bodley Head, Londra, 2009, s. 422.

yukarıda değinilen noktalardan ikisini oluşturan Melcombe ve Bristol'de varlığının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Yine görselden anlaşılacağı üzere Dorset bölgesinin pek çok kısmı veba ile sarılmıştır. Görünene bakılacak olursa, 1349 yılının ortalarına doğru İngiltere'nin kuzey alanlarında salgın sıçramadık yer bırakmamıştır. Bir sene boyunca İngiltere'de pek çok insanı etkileyen bu büyük salgının 1349 yılının son aylarında etkisi azalmasına karşın ülkenin İskoçya ile Galler sınırındaki yerleşim birimleri henüz kendilerini kurtaramamıştır.

Melcombe'nin civarında, deniz kenarı boyunca uzanan Poole, Bridport, Lyme Regis, Wareham ve West Chickerell gibi onlarca irili ufaklı sahil kasabası vardır. Ortaçağ da kasabalar yaklaşık 300 kişilik genslerden oluşan, gündelik hayatın ritminin deniz ve gökyüzüne bağlı olduğu küçük birimlerden meydana gelmekteydi. Büyük Britanya genelindeki şehir, kasaba ve daha da içeride yer alan kırsal manor yerleşimlerinde bir stabilite söz konusudur. Ancak 1348 yılının yağışlı sonbaharında, Adadaki bu stabilite paramparça olmaya başlamıştır. Bu tarihten başlayarak bilgi edinmemizi sağlayan bazı kaynaklar salgının güneybatıdaki kıyı şeridinde erken ilerleyişi hakkında kısa bilgiler verse de dini kayıtlar özellikle de titizlikle tutulan resmi ölüm raporları konu hakkında derin bilgileri sunmaktadır.

Salgının şiddetli ilerlemesi halkın anlam veremediği derecede hızlı olmuştur. Kuzeye doğru West Chickerell ve doğuda Warmwell ve Combe Keynes kasabaları salgın bölgeye ulaşır ulaşmaz aniden rahiplerini kaybetmiştir. Kasım ayında ise ölüm dalgası yakındaki Bridport, East Lulworth ve Tynham'a yayılmıştır ve Aralık ayında yakınlarda bulunan tüm kasabalarda yaşamayı başarabilmiş az sayıdaki insana durum hakkında sorular sormak için üç Papaz Settisbury'ye gitmiştir. John le Spencer, Carelton ve Robert de Hoven isimindeki bu üç din görevlisinin amaçları ne olup bittiğini araştırıp piskoposluk merkezine rapor vermektir. Kasım ayının 15 ile Aralık ortalarına kadar seyrek nüfuslanmaya sahip Dorset'in dini görevlilerinin yaklaşık 2/3'i ölmüştür.⁴⁵⁵ Ve bu din adamlarının veba salgınından kırımları Ada için bir son değil önlenemez felaketin sadece bir başlangıcı olmuştur.

İnsanları şok eden bu ölüm dalgası İngiltere içi artık başlamıştır. 1348 yılının kara sonbaharının bu günlerinde insanlar ölenleri gömmek için bir araya geldiklerinde kendi sayılarının az, ölenlerin ise çok fazla olduğunu görmüşlerdir. Zira Melcombe'un doğusundaki Poole sahilinde büyük bir alan mezarlığa dönüştürülmüştür. Poole'de bulunan veba mezarlığı ya da "çukurları" öyle büyüktür ki bölgenin içinde kalan yapıların çevre bahçelerine bile insanlar gömülmüştür. Bu sebepten dolayı terkedilmiş olan yapılar bu büyük salgından yaklaşık bir buçuk asır sonra VIII.Henry tarafından kötü anıların silinmesi, bölgenin tekrar şenlendirilmesi istenildiği için onartılmıştır.

---

⁴⁵⁵ Fletcher, *a.g.m.*, s. 1-14.

Melcombe'nin batısında bulunan ve İngiltere'nin en iyi deniz halatlarının yapıldığı kasaba olan Bridport sakinleri veba sonucunda ölenlerini kendi geleneklerine göre defnedebilmişlerdir. Bu da her ölünün kaydının sitemli tutulmasını sağlamıştır. Bridport'da 1348-1349 yılının kış aylarında bu amaçla kayıt tutan mübaşir sayısı ikiden dörde çıkarılmıştır. Kasım ve Aralık aylarında, Dorset'e bağlı Shaftesbury'de ani rahip ölümleri yaşanmaya başlamış ve salgın belirtildiğine göre, Dorset'in içi geyik dolu ormanları ve ünlü koyun çiftliklerini aşarak bir iç rota tutturmuş ve o sırada şiddetli olan yağmuru izleyerek İngiliz karasının kuzey kesimlerine doğru ilerlemiştir.⁴⁵⁶ 1348 yılının Ağustos ayında salgın sebebiyle ölümlerin hızlı şekilde başlaması, Büyük Britanya adasında ilk başlarda sükûnet ile karşılanmıştır. Ağustos'un ortasına gelindiğinde yağmurlu havanın kötü olduğu bir anda Bristol limanına kroniklerin nereden geldiği hususunda anlaşmazlığa düştüğü enfekte gemi ya da gemiler ki en büyük ihtimal Dorset gibi durmaktadır, (bazı kaynaklarda gemilerin Gascony'den geldiğinde belirtmektedir) Bristol limanına demirlemiştir.⁴⁵⁷ Ve kısa bir süre sonra İngiltere'nin en büyük liman kentlerinden biri olan Bristol deyim yerindeyse altüst olmuştur. Vebanın şehir dışına sıçraması ise iki gün sürmemiştir. Bölgeyi bir anda cesetlerle dolduran veba hakkında o dönem kimse bir şey bilmezken İngiliz din adamı ve kronikçi olan Henry Knighton şöyle demektedir: "Kara Ölüm büyük bir kötülük ve görünmez bir siluet, önceden mimlediği insanları aniden öldürmektedir."⁴⁵⁸

Bristol, Ada'nın yüz ölçümü bakımından küçük sayılabilecek şehirlerinden olsa da İngiltere'nin ikinci büyük şehridir. Şehrin nüfusu 10 ile 12 bin arasında değişmektedir ve Bristol'de yaşayan ruhban sınıfının yaklaşık %50'si, aristokrat ve yönetici sınıfında %30'u salgının şehre sıçramasıyla birlikte ilk ölüm dalgasına yakalananlar olmuşlardır.⁴⁵⁹ Bu her iki gruba üye insanlardan hayatta kalanların paniğe kapılarak şehri terk etmeleri ölüm oranları hakkında net bilgiler elde edilmesini engellese de salgından kaçmaya çalışırken büyük oranda hayatlarını kaybettikleri bellidir. *Little Red Book*'a (o dönemin resmi kayıtlarındandır) göre yerel hükümet yetkililerinin bulunduğu bir listede, Bristol'un 52 konsülünden 15'i salgından dolayı 1349 yılında hayatını kaybeden yöneticiler arasındadır.⁴⁶⁰ Ölen konsüllerin görevden silindiğini gösteren listenin orijinali aşağıda gösterilmektedir.

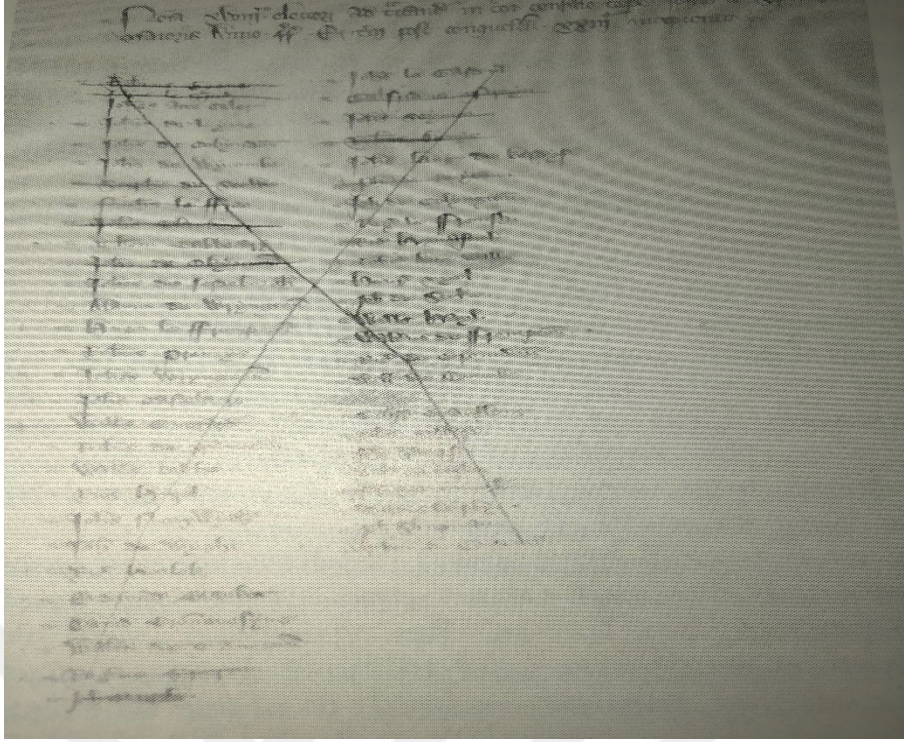
⁴⁵⁶ Horrox, *a.g.e.*, s. 63-64.

⁴⁵⁷ Knighton, *a.g.k.*, s. 99.

⁴⁵⁸ John Kelly, *The Great Mortality*, Harper Published, New York, 2006, s. 192.

⁴⁵⁹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁶⁰ Ziegler, *a.g.e.*, s. 104; Kelly, *a.g.e.*, s. 192.

Resim 4.3. Listede silik ve üstü çarpıyla işaretlenen isimler Kara Ölüm'den hayatını kaybeden Bristol'lü konsüllere aittir.⁴⁶¹

Bristol'lü yöneticilerin aileleri de salgından fazlasıyla etkilenmiş ve bir kısmı da hayatını kaybetmiştir. Bunlar arasında en bilindik olanı ise Robert Gyene'nin eşidir. Robert Gyene, 1345-1346, 1347-1348, 1349-1350 yılları arasında kralın yetkilendirmesiyle Bristol'de üç kez Belediye Başkanlığı yapmış ve eşi Margaret'i de 1348 yılında salgına kurban vermiş yöneticilerden bir tanesidir.⁴⁶² Belediye Başkanı Robert, Kara Ölüm döneminde görev yapıyor olmasının yanı sıra eşini kaybetmesi ve şehirde meydana gelen ölümlere tanıklık etmesinin etkisiyle bu felaket karşısında hayretlerini saklayamayarak şehrin cesetlerle kaplı olduğu belirtmiştir. Kronikçi Knighton ise başkanı destekler nitelikte ifadeler kullanarak yarım gün sürmeden hastalığın şehrin kuvvetini kırarak her yere ulaştığını ve hızlı şekilde ölümlerin yaşandığını not etmiştir.⁴⁶³ Bazı kilise kayıtlarında ise ölüm oranlarının daha fazla olduğundan söz edilmektedir. Bristol'de bir kayıta göre 18 kişiden oluşan ruhban sınıfından 10 kişi yine bu tarih de ölmüştür. Bu oran göz önüne alınacak olursa din adamları arasında vebadan hayatını kaybetme seviyelerinin Bristol ölçeğinde %55 civarında olduğunu söyleyebilir.

Kara Ölüm Bristol'de 1348 yılının sonbaharında başlamış ve on iki ay boyunca adeta tüm şehri esir almıştır. 1349 yılının baharında en şiddetli halini alan salgın aynı yılın sonbaharında

⁴⁶¹ Ziegler, *a.g.e.*, s. 104.

⁴⁶² Christopher Steed, *Let the Stones Talk: Glimpses of English History Through the People of the Moor*, Author House, Milton, 2011, s. 81.

⁴⁶³ Steed, *a.g.e.*, s. 81.

ise zaten neden olduğu çok sayıda insan ölümü sebebiyle etkisini azaltmaya başlamıştır. Şehir tarihçisi Boucher Bristol geneline bakıldığında nüfusun %35 ila %40 arasında bir kısmının Kara Ölüm sebebiyle hayatını kaybettiğini belirtmektedir.⁴⁶⁴ Sayısal bazda ise bu oran 4 bin civarında insanı kapsamaktadır. Bu sayıdan da görüleceği üzere ölüm oranları oldukça büyük boyutlardadır. Ve bu çapta insan kayıpları, Bristol'de gündelik hayattan olağan işlere kadar pek çok sahada da büyük bozulmalara neden olmuştur. Örneğin, insan kıtlığı şehirde zanaat loncalarından 20'sinin çiraklık sürelerinin kısaltılmasına neden olurken, 15 loncanın yeni kalite kontrol düzenlemeleri tasarlamak zorunda kalmasını yani zanaat becerilerinin seviyesinin çok düşmesine büyük bir etki yapmıştır.

İngiltere yerleşimi temelde kırsala dayanmaktadır ve nüfusunun yaklaşık%90'ı bin kişiden daha az şekilde kümelenmiş topluluklar halinde yaşamaktadır. Bu tür yerleşimler aynı zamanda ortaçağın klasik kır yaşamı biçimidir. Bu sebeple salgının etkilerini kasabalara, köylere ve manorlara bakarak daha net görebiliriz. Ve bu kırsal yerleşimler Bristol etrafında yaygındır. Şehrin aşağı tarafında bulunan Bridgwater bu beldelerden yalnızca biridir. Bu yerleşim yeri 1348 Noel'inde neredeyse boşalmıştır. Kasabada bulunan su değirmeni, William Hammond'ın öldüğü Kasım sonbaharından beri boş durmaktadır ve sonbahar yağmurları, kasabanın etrafındaki alçak arazileri bir bataklığa çevirerek mahsulleri mahvetmiş ve hareketi zorlaştırmıştır. Halk Noel'de Bridgwater'in kurtuluşu için dua ederken, salgın buraya sıçramış ve ilk olarak bir manorun en az yirmi sakinini kurbanları arasına eklemiştir.⁴⁶⁵ Bristol ve çevresindeki ani ölüm vakıaları halkı ve yerel yöneticileri endişeyle paniğe sevk ederken, yöneticiler tanımlayamadıkları bu duruma karşı önlem amaçlı ilk olarak Bristol'ün kuzeyinde yer alan Gloucester'in kapılarının kapatılmasını ve liman bölgesine giriş-çıkışların yasaklanmasını sağlamaya çalışmışlardır.⁴⁶⁶ Bu uygulama aynı günlerde İtalya'da salgının ilerlemesinin önüne geçilmesi için yapılanları andırıyordu. Ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü Britanya halkı bu salgının bulaşıcı olduğunu tespit etse de tam anlamıyla ne ile mücadele içerisinde olduklarını bilmemektedirler.

Kara Ölüm, 1349 kışının sonunda Bristol'ün çevresindeki yerleşimleri tam anlamıyla istila ederek, Exeter ve Plymouth'tan sonra Cornwall'a kadar sıçramıştır. Cornwall, refah ve nüfus bakımından oldukça gelişmiş yerleşimle arasındadır. Tabii Cornwall'da veba salgınından ölenlerin hesaplanabileceği net rakamlar yoktur ancak yetki sahası içerisinde olan Exeter Piskoposluğunun verileri bir fikir edinmemizi sağlayabilir. Piskoposluk yeni bölge papazlarının gönderilmesi için istekte bulunduğu evrakları devamlı surette kayıt altına almış ve bu kayıtlar

---

⁴⁶⁴ C. Boucher, "The Black Death in Bristol," *Transactions of the Bristol and Gloucestershire Archeological Society*, S. 60, 1938, s. 31-46.

⁴⁶⁵ Kelly, *a.g.e.*, s. 192.

⁴⁶⁶ Kelly, *a.g.e.*, s. 192-193.

1272'den 1340'lara kadar bozulmadan saklanabilmiştir. Kayıtlara göre 1339-1349 döneminde yılda sadece dört din görevlisi bölgeye tayin edilirken 1349 Mart'tan 1350'ye kadar, (1350 Paskalya (Nisan 21) ve Michaelmas Yortusu (29 Eylül) arasındaki zaman diliminde) bölgeye 85 din adamı gönderilmesi kilise çevresinde yaşanan insan kayıplarının da oldukça fazla olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁷ Zira bu zaman dilimi hastalığın zirve yaptığı ve çok fazla ölüm oranlarına ulaştığı zaman aralığını kapsamaktadır. Şehirlerde bulunan kiliselerde çalışan din adamlarının ölüm oranlarını bulabildiğimiz ölçüde çalışmamızın ilerleyen kısımlarında vereceğimizi belirtelim.

Manor kayıtları, Kara Ölüm'ün etkilerine dair daha fazla kişisel referanslar sağlamaktadır: Örneğin Rillaton manorunda John de Rill'in (kasabanın yüksek memurlarından) 12 Mart 1349'da 11 Nisan'da Helston-in-Kirrier (Kral'ın bölge temsilcisi) manorundan William Carnek ve Liskeard manorundan da Lucas Cerle de (yerel yönetici) salgın sonucunda hayatlarını yitirmişlerdir.⁴⁶⁸ Aslına bakılırsa İngiltere'de kırsal ekonomiye yön veren kadiri mutlak pek çok isim de vebanın kurbanları arasındadır. Bu yüzden Ada'nın toprakları yeterince işlenememiş, madenler işletilememiş ve bu süreçte sahipsiz hayvan sürüleri ortaya çıkmıştır. Ada ekonomisi daha sonra belirteceğimiz üzere insan sayısının bir anda azalması yüzünden XIV. yüzyıla kadar türbülans içerisine girmiştir. Ada'nın ekonomisini eski haline getirmek için insan sayısının artması ve yüklü miktarda sermayenin birikmesi gerekmiştir.

Batı Midlands, İngiltere'nin tipik kırsal yerleşimlerinden bir başkasıdır ve yüz ölçümü olarak da büyüktür. Bu bölge oldukça verimli topraklara sahip olduğu için Büyük Britanya'nın başlıca buğday üreten yerleşim yerlerinden bir tanesidir. Ve içerisinde pek çok manor bulundurmaktadır. Oxford kasabasının 20 mil güneyinde bulunan Cuxham manoru birçok makam tarafından kırsal model yerleşimlerin iyi bir örneği sayılmaktadır. Bölgenin diğer bir özelliği de vebanın bulaştığı herkesi öldürdüğünü gösteren iyi bir örneği bizlere sunmasıdır.⁴⁶⁹ Zira Kara Ölüm 1349 yılının Mart ayında bu bölgeye sıçramıştır. 1311'den beri Robert Oldham, Cuxham'da kralın bölgedeki icra memuru olarak görev yapmaktadır. Salgının bölgeye geldiği ilk günlerde yani Mart ayının sonuna doğru Robert Oldham'ı hayattan kopartmıştır. Bunun sonucunda yerine varisi olarak oğlu John, Nisan ayında göreve başlamıştır. John'da Nisan ayını çıkaramadan tıpkı babası gibi salgından hayatını kaybetmiş yerine ise Thomas Atte Green adında bir memur tayin edilmiştir. Thomas'da toplu insan ölümlerine neden olan bu amansız salgına ancak iki ay dayanabilmiş ve Haziran'da kendisi de vebaya yenik düşmüştür. Bu ölüm zincirini

---

⁴⁶⁷ John Hatcher, *Rural Economy and Society in the Duchy of Cornwall, 1300-1500*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970, s. 102-121.

⁴⁶⁸ Zvi Razi ve Richard Smith, (edit.) *Medieval Society and the Manor Court*, Oxford University Press, Oxford, 1996, s. 216, 495.

⁴⁶⁹ P.D.A. Harvey, *A Medieval Oxfordshire Village: Cuxham, 1240-1400*, Oxford University Press, Oxford, 1965, s. 49-150.

Temmuz ayında dördüncü memur, 1350 yılının Temmuz ayında ise beşinci memur izlemiştir. Görüldüğü üzere yönetici sınıfın isimleri ve görev yılları takip edilebildiği için veba salgının ne kadar amansız olduğu ve bulaştığı insanları hızlı şekilde hayattan kopardığı anlaşılmaktadır. Bu bölgeye uzun süre icra memurları gönderilemediği için bölgede hayatta kalabilen az sayıdaki insan vergilerini ve kiralarını ödemek için 1360 yılına kadar Oxford'a gitmek zorunda kalmıştır. Kara Ölüm sebebiyle merkezi idarenin taşra ile bağlantısını ve nüfuzunu da sekteye uğratmıştır. Ve Cuxham'da, Cornwall'da olduğu gibi, boşalan yerler sayısında da büyük artışlar olurken, manorların genelinde ölümler sebebiyle nüfus 3/2 oranında azalmıştır.⁴⁷⁰

Batı Midlands'da bu durumdan etkilenen büyük manorlardan bir tanesi de Halesowen'dir.⁴⁷¹ Bu manor Birmingham'ın güneybatı, Cuxham'ın ise kuzey batı tarafına düşmektedir. Yaklaşık 10 bin dönümlük alana kurulan kiliseye ait manorun arazisi bozuk ve tepeliktir. Bu yerleşimde kaç insanın yaşadığı bilinmiyor olmasına karşın vebanın bölgeye sıçrama tarihi Mayıs 1349 olarak gösterilmektedir. 1349 yılının bahar ve yaz ayrı boyunca salgının şiddeti bölgeyi altüst ederken bu durumu araştırmak ve ölüm vakıalarını incelemek için dört özel toplantı yapılmıştır. Ve bu büyük probleme çareler aranmıştır. Kuşkusuz bölgede ölüm oranlarına ilişkin en iyi veriler erkek kiracılara aittir. Veriler bize gösteriyor ki erkek kiracıların ölüm oranları bölgede 1349 yılının son günlerine gelindiğinde %46 düzeyine ulaşmıştır.⁴⁷² Bu rakam diğer İngiliz manorları olan Worcestershire'deki, Alvechurch manorundan %44 Doğu İngiltere'deki Suffolk'da bulunan Redgrave manorundan da %50 fazladır.⁴⁷³ Ancak belirtildiği üzere bu rakamlar manorların kiracıları durumunda bulunan erkek nüfus dikkate alınarak oluşturulmuştur. Ülke genelinde elde edilen bilgilere göre manorlarda yaşayanların salgından etkilenme oranları tüm şehirler işlendikten sonra ayrıntılı şekilde tablo halinde sunulacaktır.

Salgından kaynaklanan ölüm oranları kırsal yerleşimin ağırlıkta olduğu adada azımsanamayacak derecede fazladır. Kilise kayıtları salgının hem Avrupa hem de Büyük Britanya genelindeki seyrinin anlaşılması açısından oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. Kiliselerde çalışan din adamları arasında meydana gelen ölüm oranları manorlarda yaşanan kiracı ölümleri ile birleştirilince Ada genelini gözlemleyeceğimiz tahmini değerleri ortaya çıkartmaktadır. Kiliselerde yaşanan ölüm oranları ilerleyen bölümlerde tablo halinde sunulacaktır ancak burada 1349 yılının Ocak ayında Bath ve Wells Piskoposunun kendi yetki alanındaki kiliselerin rahiplerine vebanın etkisinin fazlaca hissedildiği günlerde yazdığı mektubunda dikkat çekici bir ayrıntı mevcuttur. Piskopos mektubunda:

⁴⁷⁰ Bailey, *a.g.e.*, s. 43-57.

⁴⁷¹ Zvi ve Smith, *a.g.e.*, s. 379.

⁴⁷² Zvi ve Smith, *a.g.e.*, s. 379-383.

⁴⁷³ Zvi Razi, *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish: Economy, Society and Demography in Halesowen, 1270-1400*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980, s. 98-113.

The contagious pestilence of the present day, which is spreading far and wide, has left many parish churches without parson or priest to care for the parishioners. Since no priests can be found who are willing, whether out of zeal or devotion to exchange for a stipend, to take pastoral care of these aforesaid places, nor to visit the sick and administer to them the sacraments of the church, we understand that many people are dying without the sacrament of penance. [Therefore] persuade all men, in particular, those who are now sick or should feel sick in the future, that, if they are on the point of death and cannot secure the services of a priest, then they should make confession to each other or if no man is present, then even to a woman.⁴⁷⁴

Piskoposun yukarıdaki mektubu vebanın etkisinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Zira kiliselerde artık dua ettirecek papaz kalmadığından (ölümlerden dolayı) yakınan Piskopos, dua ve ayin törenlerinin yapılamadığından yakınırken, salgının bulaştığı ve de yakın gelecekte bulaşma ihtimaline karşı herkesin ilk tercihen yanlarında bulunan bir erkekle yoksa da bir kadınla günah çıkarma ayinlerini yerine getirmeleri gerektiğini önemle belirtmiştir. Çoğu insanın günah çıkarmadan öldüğünü belirten din adamlarına göre salgın karşısında en azından son görevi bir şekilde yerine getirmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu mektup açıkça Kara Ölüm sebebiyle kiliselerin içinin boşaldığının da itirafı niteliğindedir.

Salgın din adamları arasında çok sayıda ölümlere neden olmaya başlaması kiliselerde verilen hizmetleri durma noktasına getirmiştir. Bunun sonucunda Piskoposluk merkezlerini harekete geçerek bir dizi önlemler almışlardır. Örneğin sekteye uğrayan kilise hizmetlerini yerine getirmek ve personel açığını kapatmak için yeni ve de acemi diyebileceğimiz maaşlı papaz alımları salgının Ada'da ölümlere yol açmaya başladığı tarih olan 1348 yılının Kasım ayından başlamak üzere Bath ve Wells Piskoposluk bölgesinin hemen güneyinde yer alan Somerset'de 1349'a kadar %500'ün üzerine çıkmıştır.⁴⁷⁵ Ruhban sınıfı arasındaki ölüm oranları öylesine fazladır ki kimi bölgelerde bu sayılar %50 ve de daha fazla oranlarda seyretmiştir. Bu bilgiyi destekleyecek oranların gösterildiği aşağıdaki tabloda, piskoposluk bölgeleri ve yetki alanlarındaki şehirler mevcut olup kiliselerde görevli maaşlı-gönüllü din adamları arasındaki ölüm oranları belirtilmektedir.

---

⁴⁷⁴ Gottfried, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁷⁵ Gasquet, *a.g.e.*, s. 96-97.

Tablo 4.3. İngiltere’de bulunan 10 piskoposluk merkezi ve bunlara bağlı şehirlerde örgütlenmiş kiliselerde çalışan din görevlilerinin Kara Ölüm’lü günlerde hayatlarını kaybetme yüzdeleri gösterilmektedir.⁴⁷⁶

Piskoposluk Bölgesi	Ortaçağ Şehirleri	Ölüm Oranları %
Exeter	Devonshire-Cornwall	51.5
Bath---Wells	Somerset to the Avon	48-48.5
Norwich	Suffolk-Norfolk	45-48.8
Ely	Cambridgeshire	60
Winchester	Hampshire- Surrey	48.8
Worcester	Worcestershire-Warwickshire-Gloucestershire	44
Salisbury	Dorset-Wilts-Berkshire	49-50
Hereford	Herefordshire- Shropshire to the R. Severn	43-44
Lincoln	Oxfordshire-Buckinghamshire-Herfordshire- Rutland-Huntingdon-Bedfordshire- Northamptonshire-Leicestershire-Lincolnshire	40
York	Nottinghamshire- Yorkshire-Lancashire	40
Coventry/Lichfield	Shropshire-Staffordshire-Derbyshire-Cheshire- Lancashire to the R. Ribble	46

İngiltere’nin piskoposluk bölgelerine bağlı kiliselerde veba sebebiyle meydana gelen ölüm oranları ortalama %45 civarında seyretmiştir. Bu rakam kıta Avrupa’sında bulunan İspanya’nın Barcelona gibi büyük piskoposluk bölgelerinde Mayıs 1348, Nisan 1349 aralığında %60 seviyelerine kadar çıkmıştır. ⁴⁷⁷ Adanın İngiltere kısmında, Avrupa ölçeğine göre daha düşük olan din adamı kayıplarına rağmen kilise çevresinde salgın kaynaklı ölümler yine de azımsanamayacak derecede fazladır. İngiltere’nin kırsal kesimlerine doğru uzanan bazı yerel kiliselerde de ölüm oranları aynı şekilde oldukça yüksek seyretmiştir.

Örneğin tablo-VIII. de yer alan Salisbury piskoposluk bölgesine bağlı Berkshire’da 1345-1351 arasında din adamlarının can kayıpları şu şekildedir; 1345-**30**, 1346-**56**, 1347-**54**, 1348-**190**, 1349-**145**, 1350-**93**, 1351-**66**. ⁴⁷⁸ Berkshire örneğinde görüldüğü üzere Kara Ölüm’ün 1348-1349 yılları arasında bölgede 335 gibi çok yüksek sayıda din adamını kurbanları arasına eklediği anlaşılmaktadır. Bölgede uzun süre dini pozisyonlar bu sebeple boş kalmıştır. Somerset’ta da 1348 yılının Kasım ayından 1349 yılının Ocak ayına kadar geçen kısa sürede salgının neden olduğu can kayıplarından doğan açığı kapatmak için din adamlığı görevine

⁴⁷⁶ Gasquet, *a.g.e.*, s. 96-98, 188; Ziegler, *a.g.e.*, 96-116, 180-186; Aberth, *The Black Death The Great Mortality of 1348-1350*, s. 94-109; Colin Platt, *King Death*, University of Toronto Press, Toronto, 1997, s. 1-19; Kelly, *a.g.e.*, s. 190-207; Mark Ormrod ve Phillip Lindley (edit.), *The Black Death England*, Paul Watking Press, Manchester, 1996, s. 79-123; R. A. Davies, "The Effect of the Black Death on the Parish Priests of the Medieval Diocese of Coventry and Lichfield", *Historical Research*, 62, 1989, s. 85-90; Jo Ann Hoepfner Moran, "Clerical Recruitment in the Diocese of York, 1340-1530: Data and Commentary", *Journal of Ecclesiastical History*, 34, 1983, s. 19-54; A. Hamilton Thompson, "The Registers of John Gynewell, Bishop of Lincoln for the Years 1349-1350", *Archaeological Journal*, 68, 1911, s. 301-360; N. M. Herbert, *Medieval Gloucester 1066-1547*, Gloucestershire Record Office, Gloucester, 1993, s. 34-40; Mark Bailey, *Medieval Suffolk An Economic and Social History 1200 -1500*, The Boydell Press, Woodbridge, 2007, s. 176-184.

⁴⁷⁷ Richard Gyug, "The Effects and Extent of The Black Death of 1348: New Evidence for Clerical Mortality in Barcelona", *Mediaeval Studies*, 45, 1983, s. 391.

⁴⁷⁸ J. H. Betsey, *Wessex from Ad 1000*, Routledge Press, Londra-New York, 2014, s. 88.

girişler %500 oranında artarken, bölgenin diğer yerleşimleri olan Oxford'un 13 mil kuzeydoğusundaki Bicester'de görev yapan din adamlarını %40'ı, Buckinghamshire bağlı Wycombe'dekilerin ise %66'sı bu süre boyunca hayatlarını yitirmişlerdir.⁴⁷⁹ Exeter şehrinde bulunan 19 din adamından 11, Bristol'de bulunan 18 din adamından 10'u ve York şehrinde bulunan 21 din adamından 17'si yine bu dönemde hayatını kaybetmiştir.⁴⁸⁰ Leicester'in küçük kilisesi St. Leonard'da 380'den fazla, Holy Cross kilisesinde 400'den fazla; St. Margaret kilisesinde 700'den fazla din adamı bu dönemde hayatını kaybederken diğer kiliselerde de ölüm oranları azımsanamayacak derecede fazladır.⁴⁸¹ Yukarıdaki tabloda yer alan, almayan şehirlerden bazılarında ise din adamları arasında veba kaynaklı ölümler ortalamanın üstünde gerçekleşmiştir. Bu şehirlerden Newark'ta %48, Nottinghamshire'de %57, Lincolnshire'de %56 ve Doncaster'da %58'e kadar çıkan oranda din görevlilerinin can kayıpları meydana gelmiştir.⁴⁸² Cambridge'de de 1349 yılı boyunca en fazlası da Haziran (18) ve Temmuz (24) ayları olmak üzere toplamda 90 tane yeni din adamı atanmak zorunda kalmıştır.⁴⁸³

Oxford şehrine burada özel bir parantez açmak gerekmektedir. Zira Oxford tıpkı bugün olduğu gibi ortaçağda da bilimin yükseldiği başlıca merkezler arasındadır. Kara Ölüm, 1349 yılı başlarında bölgeye sıçradığında, şehirde durumları iyi, zengin diyet menülerine sahip pek çok hoca ve öğrencilerden bir kısmı hayatını kaybederken bir kısmı da hızla bölgeden kaçmıştır. Oxford'daki fakülte ve kolejler bu kriz esnasında kapılarına kilit vurmaları zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda da Kara Ölüm'ün olumsuz yansımaları İngiltere'de icra edilen yüksek eğitimde de derinden hissedilmiştir. Bu dönemde Oxford'un iki büyük teoloğu olan İrlandalı Başpiskopos Richard Fitz Ralph ve John Wycliffe,* bu büyük vebanın bölgede yaptığı tahribat hakkında abartılı olmakla birlikte bazı bilgiler vermektedirler. Richard Fitz Ralph'ın iddiasına göre, Oxford'da 1348 yılında yani veba öncesi kayıtlı toplam 30 bin öğrenci var iken bu rakam 1350 yılına gelindiğinde %80 oranında azalarak 6 bine düşmüştür.⁴⁸⁴ John Wycliffe ise Fitz'e göre daha iddialı tespitlerde bulunarak o dönem şehirde 60 bin öğrencinin bulunduğunu, Kara Ölüm sonrasında ise bu rakamın 3 bine düştüğünü söylemektedir.⁴⁸⁵ Yani salgın kaynaklı ölümlerin %95 gibi çok üst bir seviyede gerçekleştiğini dillendirmektedir.

Dönemin bu iki önemli isminin verdiği rakamlara bakıldığında kuşkusuz hayli abartılı durmaktadır. Ancak verilen bu abartılı sayılar, yaşanan olayın zihinlerde bıraktığı etkinin aldığı

⁴⁷⁹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁸⁰ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 359.

⁴⁸¹ Knighton, *a.g.k.*, s. 61; Horrox, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁸² Gottfried, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁸³ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 136.

*Oxford'un önemli profesörlerinden birisi olan John Wycliffe Kara Ölüm boyunca ve sonrasında Ada'da kilisenin halkı boş vaatlerle sömürmesine karşı çıkararak muhalif görüşlerini sert şekilde dile getiren isimlerin başındadır.

⁴⁸⁴ Gasquet, *a.g.e.*, s. 146-147.

⁴⁸⁵ Gottfried, *a.g.e.*, s. 62-63.

canlardan daha fazla olduğunun anlaşılması için güçlü emarelerden bir tanesidir. Courtenay'ın detaylı çalışmasında, o dönemin şartlarında Oxford şehrinin eğitim altyapısı göz önüne alındığında, ortalama 15-35 yaş grupları arasında değişen öğrencilerin sayısının 1300-1319 arasında 1112, 1320-1339 arasında 1192 (%7 artış olmuştur), 1340-1359 arasında 1086 (%9 düşüş yaşanmıştır), 1360-1379 arasında 1100, 1380-1399 arasında 1547 (yaklaşık %40 artış) olduğu ortaya konmaktadır.⁴⁸⁶ Dikkatlerin çekildiği zaman aralığı olan Kara Ölüm öncesi yani 1340 ve sonrası 1359 yılı olduğu için bu periyod arasında 1100 yakın öğrencinin Oxford'da eğitim aldığın değerlendirilmektedir. Kara Ölüm'ün İngiltere'de yüksek eğitime sanıldığı kadar büyük etkileri bulunmadığını ileri süren Courtenay, araştırmasında bu tespiti destekleyecek bir dizi veriler de sunmaktadır. Bu verilerden en önemlisinde, Oxford'da bulunan teoloji hocaların arasında veba kaynaklı can kayıplarının belirtilenin aksine %10'dan daha az olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu rakamına dayanak olarak salgından önce bölgede 87 teoloji uzmanı yaşadığını ve birinin de formal nedenlerle öldüğünü belirtmektedir. Courtenay 1348-1349 arasında geöen süreçte yani vebanın etkisinin fazlaca hissedildiği zaman diliminde ise bu insanların seksen altısından beş tanesinin salgın sebebiyle hayatını kaybettiğine belirlerken, 1350 yılına gelindiğinde ise altmış bir teolojisin hayatta kaldığını açıklamaktadır.⁴⁸⁷ Oxford kuşkusuz yetiştirdiği büyük akıllarının bir kısmını bu büyük vebaya kurban verirken, bir kısmının da salgından kaçmaları neticesinde belli bir süre gerileme yaşamıştır. Ancak salgının hüküm sürdüğu aylar boyunca Oxford'u terk etmeyen ve hayatta kalan önemli hocalar da mevcuttur. Bu hocalar arasında en bilindik olanları ise; Richard Fitzralph, Adam Wodeham, Thomas Buckingham, William Heytisbury, Richard Swineshead, Nicholas Aston, Osbert Pickingham, Richard Billingham, Ralph Strode ve John Wycliffe'tir.⁴⁸⁸ Bu isimler dönemin en önde gelen bilim adamları ve teolojistleridir.

Courtenay'ın araştırmasında, her ne kadar teoloji hocaları arasındaki ölüm oranları düşük seviyelerde gösterilmesine karşın bu fakültenin öğrencileri arasındaki can kayıpları daha fazla düzeydedir. Kırsal kesimde yani salgın başladıktan sonra kaçma hareketlerinin daha düşük olduğu yerlerdeki öğrenci ölümlerinin %35-40 bandında seyretmesine karşın merkezi lokasyonlarda ise bu rakamın %28 civarına düştüğu saptanmıştır.⁴⁸⁹ Bu rakamlara bakıldığında dahi %28-%40 arasında cereyan eden öğrenci ölümleri oldukça yüksek durmaktadır. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir husus daha vardır. Ölüm oranları, şehri panikle terk edenler dışında bölgede hayatını kaybeden insan sayıları belirlenerek hesaplanmıştır. Ancak salgının bulaştığı insanların bir kısmının hızla buldukları yerleri terk ederek ölüm korkusuyla dört bir

⁴⁸⁶ William J. Courtenay, "The Effect of the Black Death on English Higher Education", *Speculum*, 55, 4, 1980, s. 703-705.

⁴⁸⁷ Courtenay, *a.g.m.*, s. 702.

⁴⁸⁸ Courtenay, *a.g.m.*, s. 706.

⁴⁸⁹ Courtenay, *a.g.m.*, s. 703.

yana saçıldıkları düşünülürse bu kitlenin büyük çoğunluğunun yollarda veyahut dağlık alanlarda öldükleri akla gelmektedir. Zira yaşanan bu kayıt dışı ölümler, Kara Ölüm sonrasında Ada genelinde değineceğimiz üzere genel nüfustaki düşüş oranı dikkate alındığında ortaya çıkmaktadır. Veba kaynaklı ıssızlaşan bölgelerde ve köşe bucaklarda hayatını kaybedenlerde hesaba dahil edilebilmiş olsa idi sadece Oxford değil diğer İngiltere şehirlerinde de ölüm oranlarının verilen rakamlardan daha fazla olduğu anlaşılacaktı.

Ölüm oranları üzerine değerlendirmelerde farklılaşmalar olmasına rağmen bir kesinlik vardır ki, oda eğitimin merkezi olan Oxford, Kara Ölüm yüzünden ıssızlaşmış ve her kesimden pek çok insanını bu süreçte yitirmiştir. Vebanın tüm şiddetiyle kendini gösterdiği aylarda Oxford üç tane belediye başkanını bu amansız salgına kurban vermiştir.⁴⁹⁰ Normal zamanlarda bu kentte hazırlatılan vasiyet sayısı üç ya da dört iken Kasım 1348-Haziran 1349 arasında yaklaşık 20 kat artarak 57'ye ulaşmıştır.⁴⁹¹ Şehri terk ederek civara saçılan pek çok kişinin de gittikleri yerlerde muhtemel salgın taşıyıcılar olarak ölmeden önce çevrelerine bulaştırdıkları, bölgesel çapta ölümlere bakıldığında anlaşılmaktadır.

Oxford ve Cambridge gibi ortaçağın son diliminde yükselen eğitim merkezleri bu süreçte bir sarsıntı geçirmiştir. Barındırdıkları eğitilmiş insan kaynağının bir kısmını salgına kurban vermişlerdir. Dolayısıyla Courtenay'ın belirttiği kadar da salgının hafif etkide bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak uzun vadede bakıldığında bu eğitim merkezlerinde bulunan pek çok fakir öğrenci, onları eğiten hocalar ve kurumlara bu salgın dolaylı faydalar da sağlamıştır. Bu olumsuz durumu yok etmek ve yeniden bölgeyi eğitim merkezi ve cazibeli bir hale getirmek için şartlar iyileştirilmiş ve kurum sayısı artırılmıştır. Örneğin Oxford Üniversitesi Kara Ölüm sonucunda azalan din adamı ve hoca açığını kapatmak için hızla harekete geçmiştir ve Canterbury (1362), New College (1372) gibi köklü kolejler kurmuştur.⁴⁹² William of Wykeham gibi önemli isimler eğitim kurumlarının salgın sonrasında şekillenmesinde aktif görevler almışlardır.⁴⁹³ Görüldüğü üzere bu önemli eğitim kurumu salgın sonrasında toparlanmaya ve gelişmeye ağırlık vermiştir. Kara Ölüm süresince ve sonrasında eğitim merkezleri açısından durumda böyledir.

Diğer önemli bölgeler arasında yer alan ve yukarıdaki tabloda yer verilen Lincoln ile York piskoposluklarına bakıldığında, salgın boyunca din adamlarının ölüm oranları ve bu konuda yapılan istatistikler açısından diğer bölgelere kıyasla daha zengin verilerle karşılaştığı söylenebilir. Bu büyük salgının Lincoln'e geliş tarihi 1349 yılının Şubat ayı olarak belirtilirken, üç ay sonrasında yani Mayıs'a kadar çok fazla ölüme yol açtığı kaydedilmiştir. Bu ölümler yüzünden halk vasiyetnameler hazırlatmaya yönelmiştir. Öyle ki büyük kıtlığın başladığı yıl olan 1315 ile

---

⁴⁹⁰ Gasquet, *a.g.k.*, s. 147.

⁴⁹¹ Sloane, *a.g.k.*, s. 109.

⁴⁹² Herlihy, *The Black Death and Transformation of the West*, s. 69-70.

⁴⁹³ Ziegler, *a.g.e.*, s. 206.

1376 arasında yapılan vasiyetlerin neredeyse 30 katına eş değer bir sayıda 1349 yılında 105 vasiyetname hazırlanmıştır.⁴⁹⁴ Bu sayısal veri bile yaşanan panik ve ölümlerin fazlalığını göstermektedir.

Huntingdon arşidonluğundaki dokuz piskoposluk bölgesine bağlı olarak çalışan din adamlarının %35'i ise üç ay gibi kısa bir zaman diliminde ölmüştür. Bölgede 1350 yılına gelindiğinde, ölüm oranları normal seviyelere yani %2'ler düzeyine inmiştir.⁴⁹⁵ İngiltere'nin 10 binden fazla nüfusa sahip, üçüncü büyük önemli bölgesi olan York'a bakıldığında, kiliselerde maaşlı çalışan din adamlarının arasında veba salgını kaynaklı meydana gelen ölüm oranlarının %40 civarında olduğu saptanmıştır.⁴⁹⁶ Bu oran Adanın genelinde yaşanan ölüm oranlarına da oldukça yakındır. Din adamlarını halktan daha iyi koşullarda yaşadıkları, beslendikleri ve eğitim gördükleri düşünüldüğünde bu avantajlarının Kara Ölüm karşısında pek de işe yaramadığı görülür. Zira halk arasında ölüm oranları %50'ler de seyretmiş olmasına karşın din adamları arasında da benzer civarında ölümler meydana gelmiştir.

Kara Ölüm, İngiltere'nin kuzey tarafını adeta felç ederek toplu insan ölümlerine neden olurken, güney kesimde bulunan Winchester halkına da aynı kaderi yaşatmıştır. Winchester üzerine önemli araştırmalar yapmış olan Derek Keene, bu dönemde kentin, 11-12 bin insanı barındıran krallığın zengin bölgelerinden bir tanesi olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁷ Veba salgının buraya sıçraması ise 1349 yılının başı olarak tarihlenmektedir.⁴⁹⁸ Bu tarihten sonra Ada'nın diğer bölgeleri gibi Winchester'da da salgın kaynaklı ölümlerin önüne geçilememiştir. Kilise mezarlıklarının yetersiz kalması açıkta bulunan ve tehlike arz eden cenazelerin gömülmesini güçleştirdiği için yeni mezarlık alanlarının yapılması gündeme gelince Piskopos Edendon öncülüğünde kilise görevlileri buna direnmiştir. Zira inanca göre kutsanmamış mezarlıklara gömülenler, kıyamet gününde göz ardı edilebilirlerdi. Bu tutum yeni mezarlıklar yapılmasını isteyen halkın çoğunluğu ile kilise arasında belirgin ciddi bir krize yol açmıştır. Ve bir süre sonra sokaklarda yığılmaya başlayan cesetler mevcut gergin durumu infiale çevirmiştir. İnsanlar her gün bir yakınlarını kurban verdikleri veba karşısında psikolojik olarak çökmüş durumda iken bir de cenazelerini defnedememeleri olayları tetiklemiştir. Şehirde yaşayan halkın arasından öfkeyle harekete geçen bir grup insan, kilise görevlilerine taşlı saldırıda bulunmuşlardır.⁴⁹⁹ Yaşanan bu durum ortaçağ şartlarında kilisenin kadiri mutlak yapısında düşünülmesi bile zor olabilecek bir olay iken Kara Ölüm'ün sosyal patlamaları tetiklediğini gösteren büyük bir örneği

⁴⁹⁴ Barney Sloane, *The Black Death in London*, The History Press, Gloucestershire, 2015, s. 109.

⁴⁹⁵ Thompson, "The Registers of John Gynewell, Bishop of Lincoln for the Years 1349-1350", s. 301-355.

⁴⁹⁶ A. Hamilton Thompson "The Pestilences of the Fourteenth Century in the Diocese of York", *Archeological Journal*, 71, 1914, s. 97-154.

⁴⁹⁷ Derek Keene, *A Survey of Medieval Winchester*, Winchester Studies, II, Oxford, 1985, s. 368.

⁴⁹⁸ Kelly, *a.g.e.*, s. 200.

⁴⁹⁹ Kelly, *a.g.e.*, s.200-201.

de oluşturmuştur. Bunu üzerine kilise geri adım atarak şehir dışında bulunan kimi arazilerini yeni mezarlıklara dönüştürme kararı almıştır.

Winchester'a bakıldığında salgın kaynaklı can kayıpları noktasında bazı muallaklıklar vardır. Bölgede 1377 yılına ait vergi kayıtları dikkate alındığında nüfusun 2 bine düştüğü anlaşılmaktadır.⁵⁰⁰ Eğer bu doğru bir tespit ise Kara Ölüm sonucunda yerleşim 6-8 bin arasında insanını kaybetmiştir. Bu çapta bir kayıp %80 gibi ortalama ölüm oranlarının üstünde bir sayıyı ortaya çıkartmaktadır. Ama burada unutulmaması gereken önemli bir husus vardır. Salgın sonucunda çok sayıda ölümlerin olmasına rağmen hayatta kalmayı başarabilen insanlar panikle buldukları yerleri terk etmişlerdir. Ve bu insanlardan hayatta kalabilenlerin bir kısmı da salgın tehdidi ortadan kalkınca memleketlerine geri dönüş yapmamıştır. Bu durumu göz önünde bulunduran dönemin uzmanı bazı tarihçilerin görüşüne göre %80 oranındaki ölüm rakamları abartılı bulunmuş ve revize edilerek şehrin %50'sini yani en az 4 bin insanını kaybettiği yönünde bir değerlendirmede bulunulmuştur.⁵⁰¹ Bölgenin diğer taraflarında kış boyunca ilerleyen salgın neredeyse Ada'nın bu kesimini korkunun ve ölümlerin merkezi haleni getirmiştir. Crawley gibi küçük yerlerde de nüfusun neredeyse tamamına yakını hayatını kaybetmiş ve bu küçük yerleşim birimi veba öncesi 400 nüfusluk sayısına 1851 yılına kadar yani yaklaşık beş asır boyunca ulaşamamıştır.

İngiltere'de kırsal kesimin vebadan büyük darbeler aldığını gösteren diğer bir örnek ise Domesday Book'da sıklıkla ismi geçen yer olan Farnham'dır. On ayrı köyden oluşan Farnham, İngiltere'nin en kalabalık ve zengin bölgesi olan Londra'ya da sadece 10 mil uzaklıkta bulunmaktadır. Kasabanın arazi defterlerinden anlaşıldığı üzere 1348 yılında yani vebanın bölgeye sıçramasından hemen önce nüfus 3 ile 4 bin arasındadır.⁵⁰² Kara Ölüm'ün bölgeye sıçraması ise 1348 yılının sonbaharında olmuş ve 1349 yılının yaz aylarına kadar çok şiddetli etkiler göstermiştir.⁵⁰³ Manor kayıtlarının belirttiğine göre salgın yüzünden iki tane kiracı Ekim 1348 yılında ölmüştür ve bu tarihten sonra yerleşimde can kayıpları ardı sıra birbirini izlemiştir.⁵⁰⁴ Bölgede daha bir yıl geçmeden yani 1348-1439 arasında 740 insan hayatını yitirmiştir.⁵⁰⁵ Bu da demek oluyor ki Farnham %20 oranında bir nüfusunu kaybetmiştir. Bölgedeki şiddetini azaltmayan salgın 1349-1350 yılları arasında da 400 tane bölge sakinini daha kurbanları arasına eklemiştir. Salgın, arkasında çok sayıda ölümler bıraktıktan sonra nihayet bölgedeki varlığı 1351 yılının başında sonra ermiştir. Kara Ölüm yüzünden Farnham'ın

---

⁵⁰⁰ Kelly, *a.g.e.*, s. 201.

⁵⁰¹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 63-64.

⁵⁰² E. Robo, "The Black Death in the Hundred of Farnham", *The English Historical Review*, C. 44, No. 176, Ekim 1929, s. 560.

⁵⁰³ Robo, *a.g.m.*, s. 561-562.

⁵⁰⁴ Robo, *a.g.m.*, s. 562-563.

⁵⁰⁵ Robo, *a.g.m.*, s. 562.

1/3'ni ya da daha fazlasını yani yarıya yakını kaybettiğine belirten Kelly'nin yaklaşımına⁵⁰⁶ karşın Gottfried'te nüfusta salgın kaynaklı azalmanın %39 olduğunu belirtiyor.⁵⁰⁷

Ölümcül vebanın Londra'ya doğru yaptığı tahribatı izlerken bölgenin iki önemli yerine de değinmek gerekmektedir. Bu yerleşimler Canterbury ve Rochester'dir. Burada Canterbury'ye önemli bir parantez açmak gerekmektedir. Çalışmanın ilk kısmında ayrıntılarına yer verildiği üzere Canterbury kilisesinin salgının başladığı ilk günlerde "bize sığın" çağrısını anlamak için III. Edward sorular sormuştur. Bunun üzerine de Başpiskoposu John Stratford'da Kral'a cevaben bir mektup kaleme almıştır. John Stratford, Kara Ölüm'e karşı ilk dua ayinini yapan İngiliz din adamıdır. John Stratford'un bu akımı ilk olarak Canterbury'da başlamış ardından yazdığı mektubun Londra piskoposu tarafından da okunması üzerine ayinler bu bölgede ve tüm ülke genelinde düzenlenmeye başlanmıştır. Yukarıda verilen bu mektup açılış sözü olan Terribilis (Korkunç) ismi ile anılmaktadır. Bu bölgenin ne kadar insanını salgına kurban verdiği her ne kadar bilmiyor olsak da oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. 1348-1349, 1351-1352 vergi kayıtlarının belirttiğine göre vergi mükelleflerinin 2/3'si vebadan hayatını kaybetmiştir.⁵⁰⁸ Rochester manastırına ait mülklerin kiracılarına bakıldığında benzer bir tabloyla burada da karşılaşılmaktadır. Salgın sonucunda bu kiracıların yaklaşık %50'si hayatını kaybetmiştir.⁵⁰⁹ Bu iki rakam bile bölgede yaşayan halk düşünüldüğünde en az yarısına yakın bir kesimin salgın süresince hayatını kaybettiğini göstermektedir.

Kara Ölüm Londra'ya doğru ilerlerken Hampshire Sussex ve Kent gibi önemli yerleşim yerlerinde de çok fazla can kayıplarına neden olmuştur. Surrey dışında bu bölgelerde doğal ve işleyen irili ufaklı pek çok liman bulunduğu için salgın hızla ilerlemiştir. Sussex piskoposluk kayıtlarının eksikliği bölgede yaşanan ölümlere dair herhangi bir genellemeyi güçleştirmektedir. Komşu ilçelere bakarak bir tahmin yürütülürse Michelham manastırında sadece 13 biraderin hayatta kaldığı görülmektedir.⁵¹⁰ Bu durumun benzeri Hampshire'nin Appledram kırsal bölgesinde yaşayanlar içinde geçerlidir. Zira bölgede yaşayan 234 tarım işçisi ve köylünün altmış altısı hayatını kaybetmiştir. İlçenin diğer ucunda bulunan Warding'de Mart 1349, 12 köylü ölürken Ekim ayına 60 insan daha hayatını kaybetmiştir. Kent'teki salgın vakıalarından şans eseri kurtulabilen az sayıdaki insanlardan birisi olan Rochesterli Rahip William of Dene, küçük bir evin sahiplerinden, çalışanlarından ve din görevlilerinden hiç birinin hayatta kalmadığını belirtirken İngiltere topraklarını daha önce hiçbir olayın böyle harap etmediğinden

⁵⁰⁶ Kelly, *a.g.e.*, s. 204.

⁵⁰⁷ Gottfried, *a.g.e.*, s.64

⁵⁰⁸ A. F. Butcher, "English Urban Society and the Revolt, of 1381", R. H. Hilton, T. H. Aston (edit.), *The English Rising of 1381, Cambridge University Press, Cambridge, 1984*, s. 93, 97.

⁵⁰⁹ Butcher, *a.g.m.*, s. 94-95.

⁵¹⁰ Ziegler, *a.g.e.*, s. 127.

bahsetmiştir.⁵¹¹ Salgının etkilerine dair fazla bir kayıt olmasa da Hampshire, Sussex ve Kent'de yaşayan genç nüfusun önemli ölçüde etkilendiği ve bu bölgelerin sahil yerleşimleri olması sebebiyle toplam kaybın en az %40 seviyelerinde olduğu tahmininde bulunulabilir. Bu tahmin Ada genelinin Kara Ölüm'den etkilenmesi düşünüldüğünde ortalama saptama olarak alınmıştır.

Farnham'da dahil yukarıdaki üç önemli veba salgının sığırdığı tarihlerde ve meydana gelen can kayıplarında sınırlamalar olsa da Büyük Britanya'nın başkenti konumundaki Londra'da hastalığın kapısından girişine engel olamayarak yarıya yakın insanını bu olay neticesinde kaybetmiştir. Londra'nın kalabalık nüfusu ve insanların mobilize hareketleri sebebiyle salgın kısa sürede şehrin dört bir tarafına sıçramıştır. Kara Ölüm, Büyük Britanya'da hızla ilerlemesini ve sığırdığı her yerde de toplu insan ölümlerine neden olmasını devam ettirirken, Ada'nın en büyük şehri olan Londra'ya gelmesi de uzun sürmemiştir. Zira Londra ortaçağ İngiltere'sinde en büyük yerleşim yeri ve ticari merkezlerdendir. Bu önemine mukabil Londra hakkında bir din adamı olan William fitz Stephen, *Life of St. Thomas* (Becket) isimli eserinde 1173 yılında, "İngiliz krallığının başkenti olan Londra'nın zengin, soylu ve dünyanın diğer kentlerinden daha üstün, güçlü surları sayesinde vatandaşlarını korurken ve aynı zamanda da erkeklerin soylu bir annesi" olduğunu belirtir.⁵¹² Londra özellikle XIV. yüzyılda bir metropol şehrine dönüşmüştür ve Büyük Britanya adasının da en önemli yerleşim yerlerin başında gelmektedir.⁵¹³ Şehir, yaşanan Norman istilasından sonra daha da değerlenmiştir.

4.3.1.2. Kara Ölüm'ün Londra'ya Dağılması ve Etkileri

Birleşik Krallığın merkezi, İngiltere'nin de başkenti olan Londra ortaçağdan günümüze kadar uzanan süreçte siyasal, sosyal, ekonomik ve demografik ağırlığını artırarak gelişmesini sürdürebilen önemli metropoller arasındadır.⁵¹⁴ İngilizler Londra'yı fazlasıyla imar ederken hayvan, tahıl, ticari mallar gibi pek çok emtianın da merkezi haline getirmişlerdir. Öyle ki ortaçağın eşsiz yapılarından birisi olan Westminster Abbey ya da resmi adıyla Westminster'deki Aziz Peter Kilisesi, yine burada inşa edilmiştir. Londra, 1340 yılına gelindiğinde Ada için sosyal, siyasal, ekonomik, demografik ve de dini yapılanmalar sayesinde gelişmiş bir merkeze dönüşmüştür. Londra ayrıca ortaçağ şartlarına göre fazlaca gelişmiş Aziz Katherine gibi donanımlı, irili ufaklı hastaneleri olan bir sağlık merkezidir.⁵¹⁵ Londra'nın üstünde durulmasının nedenleri vardır. Çünkü şehir o dönem Büyük Britanya'nın ve İngiltere'nin en merkezi yerleşim

⁵¹¹ Ziegler, *a.g.e.*, s. 127-129.

⁵¹² <https://lostcityoflondon.co.uk/2014/07/14/a-description-of-the-city-of-london-william-fitzstephen> (17.05.2018).

⁵¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Timothy Baker, *Medieval London*, Littlehampton Book Services Ltd., Londra, 1970, s. 50-68.

⁵¹⁴ Londra'nın tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Walter Besant, *The History of London*, Longmans, Green and Co. Londra, 1894.

⁵¹⁵ Sloane, *a.g.e.*, s. 18-19.

yeri ve ticaret üssüdür. Ve Kara Ölüm bu merkezi yerleşim yerine sıçradıktan sonra meydana gelen can kayıpları ve bunun İngiltere'ye yansımaları sebebiyle Ada halkında derin izler bırakmıştır.

Londra'nın bu büyük veba salgınını yaşadığı günler hakkında bir kısım bilgiler elde edebileceğimiz önemli bir kronikçi bulunmaktadır. Bu isim Londra'ya bağlı Canterbury at Lambeth Piskoposluğu mahkemesinde görevli bir din adamı olan *Robert of Avesbury*'dir. Bu din adamının *Robertus de Avesbury de Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*, isimli kroniği daha çok III.Edward'ın askeri sahada ki faaliyetlerine yoğunlaşsa da Londra'daki Kara Ölümlü günler hakkında da bazı bilgiler vermektedir.⁵¹⁶ Avesbury'nin ifadelerine göre salgın ilk olarak Sarazen (Müslüman) beldelerinde baş göstermiştir ve daha sonra Krallığın tüm sahasını hızla dolaşip ani ölümlere neden olmaya başlamıştır. Müellifin verdiği bilgiye göre salgının Londra'ya ulaşması ise Tüm Azizler Bayramının kutlandığı (1 Kasım) zamana rastlamaktadır. 1349 yılının Paskalya Bayramına (12 Nisan) gelindiğinde ise Londra'da Kara Ölüm şiddetini son sürat artırmıştır. Londra'ya "Kutsal Ruhun" lütfunun gelmesiyle, yani Pentecost'ta (31 Mayıs 1349 Hristiyanların Hamsin Yortusu) şiddetini azaltan salgının Michaelmas'da (13 Eylül 1349 Aziz Michael Yortusu) durduğunu belirtir.⁵¹⁷ Robert, görüldüğü üzere din adamı kimliğini Londra'da ki veba salgının yaşandığı günler hakkında bilgi verirken sıklıkla işin içerisine katmıştır. Zira kendisi daima dini günler ve tarihler üzerinden atıflarda bulunmuştur. Bu da ortaçağ şartlarında normal karşılanacak bir durumdur. Son olarak Kara Ölüm'ün şiddetinin Londra'da ne kadar büyük olduğunu anlatırken, sağlıklı pek çok insanın bu felaketten kurtulamadığını belirten Robert, vebaya yakalananların en fazla üç ya da dört gün dayanabildiğini ardından ise öldüğünü söylemektedir.

Bir diğer önemli kronikçi olan *Geoffrey the Baker* ise salgının Londra'ya sıçraması hakkında 29 Eylül 1348 tarihini işaret etmektedir.⁵¹⁸ Dönemin bu iki önemli tanığının verdikleri bilgilere bakıldığında yaklaşık bir aylık süre farkı göze çarpmaktadır. Ortak bir değerlendirme yapıldığında anlaşılacağı üzere Eylül-Kasım 1348 tarihinde Londra'da ölümlerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Tarihler arasında çok fazla uçurum yoktur ancak hastalığın şehre nereden sıçradığı da önemlidir. Bakıldığı zaman güney ya da batı yollarından en muhtemeldir ki Bristol tarafından ve de Thames'dan hareket eden gemilerle Londra köprüsüne kadar Kara Ölüm'ün sıçradığı düşünülmektedir. Ancak yine de bu konu hakkında net bir bilgi yoktur.

Dönemin Londra şehrini incelenirken karşılaşılan tartışmalı durumlardan bir tanesi de Kara Ölüm öncesinde bu metropol yerleşimin ne kadarlık bir nüfusu barındırdığıdır. Londra nüfusu hakkında ki kafa karışıklığı, farklı ölçütler dikkate alınarak bazı rakamlara ulaşıyor

---

⁵¹⁶ Thompson, *Robertus de Avesbury de Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*, s. 406-407.

⁵¹⁷ Thompson, *Robertus de Avesbury de Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*, s. 407.

⁵¹⁸ Horrox, *a.g.e.*, s. 81; Sloane, *a.g.e.*, s. 30.

olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla salgının neden olduğu can kayıpları kentin sahip olduğu düşünülen toplam nüfusu üzerinden hesaplanmaya çalışılmaktadır. Bundan dolayı da farklı değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Yine de Londra nüfusu hakkında görüş bildiren isimlere bakıldığında bazı rakamların ön plana çıktığını anlaşılmaktadır.

Kara Ölüm'den hemen önce Londra nüfusu ortalama olarak 50⁵¹⁹ ile 80 bin⁵²⁰ arasındadır. Özellikle D. Keene'nin iddialı araştırmasında Londra nüfusu 1300-1348 yılları arasında 80-100 bin arasında gösterilmiştir.⁵²¹ Kelly'de salgın sonucunda yaşanan büyük can kayıplarını değerlendirdiği eserinde Londra nüfusunun 100 bin olduğuna değinmektedir.⁵²² Muallak rakamlar olmasına karşın Sloane tarafından yakın dönemde Londra'nın Kara Ölümlü günleri üzerine yapılan güncel araştırma da değerlendirdiği ölçeğe göre, kentte 60 binden az insan yoktur.⁵²³ Tüm bu açıklamalar çerçevesinde ortak bir değer üzerinden hareket edilecek olursa Londra'nın en az 60-70 bin arasında insana sahip olduğunu anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikredilen insan sayıları on dördüncü yüzyılın başında Londra'yı zorlayan nüfus ölçeğidir. Zira şehrin alt yapısı kontrolsüz şekilde artan insan sayısını karşısında yetersiz kalmıştır. Verilen sağlık hizmetlerinden, çevre sorunlarına ve ağaçlık alanların yok edilmesine kadar pek çok problem yaşanmaya başlamıştır. *Thames* gibi önemli bir nehir dahi insan ve hayvan atıklarından dolup taşmış, hijyen koşulları kalabalık insan kümeleri yüzünden oldukça kötüleşmiştir. Aşağıda değinileceği üzere salgının Londra'da ortalamanın üstünde can kayıplarına neden olması bu nedenlerden dolayı pek de şaşırtıcı olmamıştır.

Veba salgını Londra'ya sızdığı an itibarıyla yöneticiler hızla harekete geçmişlerdir. Kara Ölüm'le mücadelede izlenecek ilk karantina önlemleri yukarıda bahsedilen mevcut sorunları aşmak şeklinde olmuştur. Mevcut halk sağlığını iyileştirme, insan ve hayvan kaynaklı kirliliği azaltma ve kente dışarıdan insan girişini tam anlamıyla yasaklama olmasa da seyreltme şeklinde olmuştur.⁵²⁴ Ancak fare ve pirelerden kaynaklı bu salgına doğru karantinanın uygulanamaması özellikle İtalya'da daha önce belirtildiği üzere önlemleri faydasız kılmıştır. Londra 1348 yılının çeyreği ile 1349 yılının ortasına kadar adeta veba salgının hüküm sürdüğü ve her gün can kayıplarının yaşandığı bir yerleşim haline gelmiştir.

Londra'daki bu durum doğrudan Kral III.Edward'ın da harekete geçmesini sağlamıştır. Londra'nın büyük ölümlerle sarsıldığı salgın günlerinde İngiltere'de yönetim önemli bir zafiyet göstermemiştir. Kraliyet mahkemeleri ve hazine açık kalmış, vergi tahsildarları vergileri toplamaya devam etmişlerdir. III.Edward'da yaşanan ölümler sebebiyle yükselen ücretlerden

⁵¹⁹ Gottfried, *a.g.e.*, s. 64.

⁵²⁰ Stephen Porter, *The Plagues of London*, The History Press, Brimscombe, 2008, s. 13.

⁵²¹ D. Keene, "A New study of London before the Great Fire", *Urban History Yearbook*, 1984, s.20.

⁵²² Kelly, *a.g.e.*, s. 215.

⁵²³ Sloane, *a.g.e.*, s. 15.

⁵²⁴ Gottfried, *a.g.e.*, s. 64.

kamu düzenine kadar pek çok alanda yaşanan sıkıntılarla mücadele etmeye çalışmıştır. Daha sonra ayrıntılarına yer verileceği üzere bu dönemde çıkartılan “Ordinance of Labourers (1349)” ve bu nizamnamenin güncellenen formu olan “The Statute of Labourers (1351)” gibi kanun ve düzenlemeler devletin Kara Ölüm’ün ortaya çıkarttığı sıkıntıları aşma noktasında attığı adımlardan sadece bir kısmını oluşturur.⁵²⁵ Kral tabii tüm bunları çevresinde az sayıda hayatta kalan elitle yapmaya çalışılmıştır.

Ocak 1349 yılında yapılması planlanan Parlamento toplantısı dahi kralın tüm çabalarına rağmen yakın çalışma arkadaşlarının ölümü ve hayatta kalanların gelmek istememesi üzerine yaklaşık altı ay gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde salgından hayatını kaybeden Kralın yakın çalışma arkadaşları ve önemli hükümet elitlerinin bir kısmının listesi aşağıdadır.

Tablo 4.4. İngiltere Krallığında devlet ofislerinde çalışan birinci derecedeki kamu görevlerinde bulunan elitlerin 1348-1349 aralığında Kara Ölüm’den hayatını kaybedenlerinin sadece bir kısmının kayıtlara geçen bilgileridir.⁵²⁶

İsmi	Unvanı	Ölümü ya da Kaybolması
John Offord	Rektör (Yargı Üyesi)	Ölümü Mayıs 1349
Henry Edwinstowe	1.Derecede Kâtip (Yargı Üyesi)	Mayıs 1348 Sonrası Kayboldu
John Morton	1.Derecede Kâtip (Yargı Üyesi)	Ölümü Aralık 1349
Thomas Cottingham	1.Derecede Kâtip (Yargı Üyesi)	Ölümü Nisan 1350
Thomas Cross	Krallık Muhasebecisi (Maliye)	Ölümü Ocak 1349
Peter Delagh	Krallık Muhasebecisi (Maliye)	Nisan 1349 Sonrası Kayboldu
John Lincoln	Krallık Danışmanı-Avukatı	Ekim 1349 Sonrası Kayboldu
John Clun	Krallık Danışmanı-Avukatı	Ekim 1349 Sonrası Kayboldu
Nicholas Buckland	Kralın Oda Hizmetlisi	Ölümü Mayıs 1349
Thomas Clopton	Kralın Elbise Hizmetlisi	Ölümü Temmuz 1349
William Bret	Sheriff ve Krallık Toprakları den.	Ölümü 23 Mayıs 1349
John Vaux	Sheriff ve Krallık Toprakları den.	Ölümü Ekim 1349
Thomas atte Fenn	Sheriff	Ölümü Temmuz 1349
Simon Ruggeleye	Sheriff	Ölümü 9 Ağustos 1349

III. Edward’ın ölümlerle sarsılan ülkede ilk günlerindeki tepkisinin her ne kadar çok da cesurca olmadığını yönünde görüşler var ise de bu çok gerçekçi bir değerlendirme gibi durmamaktadır. Kral, kızı Prenses Joan ve çok sayıda yakın çalışma arkadaşını Kara Ölüm’e kurban verirken ülkesinin sokakları da cesetlerle kaplanmaya başladığı bu günlerde kısa süreli bir şok yaşamış olabilir ancak attığı adımlardan anlaşılacağı üzere yönetsel anlamda bir zafiyet oluşmasının da önüne geçmiş gibi durmaktadır. İngiliz Tarihçi Profesör William’da

⁵²⁵ Borsch, *a.g.e.*, s. 60.

⁵²⁶ B. Wilkinson, *The Chancery under Edward III*, Manchester, 1929, s. 63, 148, 229-232; J.C. Sainty, *Officers of the Exchequer*, Public Record Office Special Series (Liste ve Index), C. 18, 1983; George Osborne Sayles (edit.), *Select Cases in the Court of King’s Bench Under Edward III*, C. 82, Londra, 1965; T. F. Tout, *Chapters In The Administrative History Of Mediaeval England*, C. 6 Manchester, 1920-1933.

Sheriff ve Kraliyet Topraklarını Denetleyenlerin Bilgilerini İçeren Kayıtlar: Public Record Office, *List of Escheators for England and Wales*, 1971, s. 43, 109; Public Record Office, *List of Sheriffs for England and Wales, from the Earliest Times to A.D. 1831*, 1963, s. 103; Public Record Office, *Calendar of Inquisitions Post Mortem*, III Edward, C. 9, No. 437; Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 149-155, 178-181.

belirttiğine göre Kral, hayatta kalan bakanları ile derhal harekete geçerek az sayıda parlamenterle birlikte Haziran 1349 yılında Londra'nın Westminster ilçesinde toplantı yapmayı başarmış ve radikal bir dizi karara imza atmıştır. Çünkü veba salgını Londra'da neredeyse her haneye nüksetmiş ve işler çok güç bir hal almaya başlamıştır. İngiltere'yi cesetlerle dolduran ve gündelik hayatın ritmini felç eden vebadan ilk olarak Londra'da kaç insanın hayatını kaybettiği sorusu akla gelebilir. Ve bu sorunun cevabı da halen tartışmalıdır. Hükümet elitlerinin bile kendilerini kurtaramadığı böyle bir kaotik ortamda aşağı tabakadaki halk arasında durum daha da vahimdir.

Dönemi çalışan önemli isimlerin bu konuda birbirinden bağımsız ve farklı değerlendirmeleri olmuştur. Örneğin Ziegler yaklaşık 20-30 bin⁵²⁷ Naphy ve Spicer 12,500-25 bin arası,⁵²⁸ Olea ve Christakos ise 50 bin insanın⁵²⁹ Londra'da Kara Ölüm süresince hayatını kaybettiğini düşünmektedirler. Olea ve Christakos'un verdiği ölüm rakamı Londra nüfusunun 100 bin olduğu düşünülerek saptanmış bir sayıdır. Bu rakamları veren yazarlardaki ortak özellik ise Londra nüfusunun en az %45-50 arasında bir kısmının bu büyük veba salgını yüzünden hayatını kaybetmesi üzerine olmuştur. Feridun Nafiz Uzluk ise zikredilen bu isimlerden daha önce kaleme aldığı *Genel Tıp Tarihi* adlı çalışmasında Londra nüfusunun Kara Ölüm karşısında yarı yarıya azaldığını bildirir.⁵³⁰ Bu açıklamalar çerçevesinde düşünüldüğünde en iyimser tahminlerden bile anlaşılacağı üzere büyük çaplı ölüm olayları gerçekleşmiştir.

Meydana gelen ölümler hususunda söz konusu rakamlara ilave mahiyetinde güçlü kanıtlar da mevcuttur. Bu kanıtlardan en önemlisi salgın sebebiyle mevcut mezarlıkların yetmemesi sonucu Smithfield'e* yapılan yeni mezarlık alanlarıdır. Doğu ve Batı diye iki yaka halinde sıralanan yeni oluşturulmuş Kara Ölüm mezarlığının doğu yakasında bulunanın parçanın bir karesinin fotoğrafı aşağıda yer almaktadır:⁵³¹

⁵²⁷ Ziegler, *a.g.e.*, s.124-125.

⁵²⁸ Naphy ve Spicer, *a.g.e.*, s. 31.

⁵²⁹ Ricardo A. Olea ve George Christakos, "Duration of Urban Mortality for the 14th-Century Black Death Epidemic", *Human Biology*, C. 77, S. 3, 2005, s. 299-300.

⁵³⁰ Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi-I*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, S. 68, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1958, s. 102.

* Londra'nın merkezinin hemen kuzeybatı yakasında bulunan Smithfield, yüzyıllar boyunca kentin en önemli hayvansal gıda merkezi olmuştur.

⁵³¹ <https://www.museumoflondon.org.uk/collections/other-collection-databases-and-libraries/centre-human-bioarchaeology/osteological-database/medieval-cemeteries/east-smithfield-black-death-photographs>. (19.06.2018); Londra kulesinin güneyinde bulunan Doğu Smithfield mezarlığı kara ölüm kurbanlarının defnedildiği en büyük alanlardandır. İki bölümden oluşan Doğu Smithfield mezarlığında kazılardan çıkan sonuçlardan kimi mezarların tek cesetten kimilerinin ise üst üste toplu şekilde defnedilen 5 kurbandan oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Resim 4.4. Doğu Smithfield kilise mezarlığına başlangıçta Kutsal Üçleme (Holy Trinity) adı verilmiştir. Smithfield’de bulunan mezarlarda ki çukurlar ortalama 1.7 metre derinliğinde ve 1.9 metre genişliğinde kazılmıştır. Özellikle burada 4 büyük alanda 400 mezarda yapılan tespitlerde cesetlerin gelenekler gereği başları batıya gelecek şekilde sırt üstü yatırılarak defnedilmiş olduğu tespitinde bulunulmuştur.⁵³²

Londra müzesinin katalogundan alınan bu resimde Doğu Smithfield'den sadece bir kare gösterilmektedir. Burası 1348-1350 yılları arasında Londra’da kurulan ilk Kara Ölüm mezarlığıdır. Ve iki hektar gibi büyük bir alanda 1986-1988 yılları arasında yapılan kazılar neticesinde aşağıda değinileceği üzere Kara Ölüm mağdurlarına dair önemli bilgilere ulaşılmıştır. Ian Grainger, Duncan Hawkins, Lynne Cowal ve Richard Mikulski tarafından hazırlanan ve Londra müzesi tarafından 2008 yılında yayınlanan *The Black Death Cemetery, East Smithfield, London* isimli kaynakta yer alan bilgilere göre mezarlar doğu ve batı olmak üzere iki kanatta kümelenmiştir. Yapılan kazılarda batı yakasında toplam 558 mezara ulaşılmıştır. Bunlardan 300’ünün toplu, 258’nin ise tek halde defnedildikleri tespit edilmiştir. Doğu yakasında ise kazılan 192 mezardan 102’sin toplu, doksanının ise tek defnedildiği saptanmıştır. Toplamda ise kazılan 787 kadın, erkek ve çocuk mezarından 636’sının yaş ve cinsiyet durumları

⁵³² Andrew Reynolds, *Anglo-Saxon Deviant Burials Customs*, Oxford University Press, Londra, 2009, s. 49-50.

osteoarkeolojik inceleme ile belirlenebilmiştir.⁵³³ Mezarların yaklaşık %40-50 oranında bir kısmının ise halen Kraliyet Darphanesinin altında olduğu düşünülmektedir.

Bu büyük salgının Londra halkının üzerinde etkisi öylesine büyük olmuştur ki Smithfield'e yeni yapılan yeni mezarlık alanına neredeyse her gün 200'den fazla cesedin defnedildiği kaydedilmiştir.⁵³⁴ Smithfield mezarlığında yapılan kazılardan elde edilen bilgiler sayesinde oluşturulan istatistikler salgın sonucunda hayatını kaybedenler hakkında çarpıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Aşağıda verilen tablolar salgının Londra'da yaş ve cinsiyet gruplarını üzerindeki etkisinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır:

Tablo 4.5. Kara Ölüm'den hayatını kaybedenlerin gömüldüğü Doğu Smithfield mezarlığında bulunan 265 yetişkinin yaş ve cinsiyet analizleri yapılmıştır.⁵³⁵

Erkek		Kadın	
Genç (16-25 Yaş)	%13	Genç (16-25 Yaş)	%6
Orta Yaş (26-45 Yaş)	%48	Orta Yaş (26-45 yaş)	%26
Yaşlı (46 ve Üzeri)	%4	Yaşlı (47 ve Üzeri)	%6

Yukarıda tablolaştırarak verilen istatistiklere göre kurbanların %65'inin erkek, %38'inin ise kadın olduğu anlaşılmaktadır. Yaş grupları açısından bir değerlendirme yapıldığı zaman %74 ile orta yaşın daha çok salgından etkilendiği görülmektedir. Bu sonuçlar ve aşağıda 1349 yılına ait aynı mezarlıkta bulunan 490 kurban karşılaştırıldığında ortalama değerler bakımından ayrışmaların olduğu gözlemlenmektedir.

Aşağıda, Doğu Smithfield'de bulunan mezarlardan bu sefer daha fazlası üzerinde yapılan bir incelemenin cinsiyet yüzdeleri tablolaştırılarak gösterilmiştir:

Tablo 4.6. Doğu Smithfield mezarlığına 1349 yılında defnedilen 490 Kara Ölüm kurbanının yaş ve cinsiyet analizleri gösterilmektedir.⁵³⁶

Bebekler (0-5 Yaş)	%11	Genç Kadınlar (16-25 Yaş)	%11
Çocuklar (6-15 Yaş)	%28	Orta Yaş Kadınlar (26-45 Yaş)	%10
Genç Erkekler (16-25 Yaş)	%12	Yaşlı Kadınlar (46 ve Üzeri Yaş)	%5
Orta Yaş Erkekler (26-45 Yaş)	%16		
Yaşlı Erkekler (46 ve Üzeri Yaş)	%7		

Ayrı araştırma programı içerisinde yer alan bu iki ayrı çalışmaya bakıldığı zaman örneklerin yaş ve cinsiyetlerinin yorumlanmasında bazı zorluklar ortaya çıkmaktadır. Tablo-X yer alan 490 iskelet örneğine bakıldığı zaman bir başka incelemenin sonuçlarını göstermektedir.

⁵³³ http://ads.ahds.ac.uk/catalogue/archive/cemeteries_ahrb_2005/index.cfm?CFID=31460&CFTOKEN=63267820. (20.06.2018)

⁵³⁴ Gasquet, *a.g.e.*, s. 107; Horrox, *a.g.e.*, s. 65.

⁵³⁵ Ian Grainger, Duncan Hawkins, Lynne Cowal ve Richard Mikulski, *The Black Death Cemetery, East Smithfield, London*, Molas Monograph 43, Londra, 2008, s. 26.

⁵³⁶ Sloane, *a.g.e.*, s. 93.

Yukarıdaki araştırmada yer alan orta yaş gruplarının Kara Ölüm'den etkilenme oranlarının fazlalığına karşın burada çok sayıda çocuk, genç ve yaşlının salgından etkilendiği tespit edilmiştir. Yaklaşık %40 civarında çocuk grubunun bu çalışmaya göre bu olaydan etkilendiği tespit edilmiştir. Bir başka yapılan çalışmada da bu sonuçlara paralel bulgulara ulaşılmıştır. Dewitte'nin güncel çalışmasına göre de Doğu Smithfield mezarlığındaki araştırmalarda 0-9 yaş arasında %16,8, 10-20 yaş arasında %32,3 oranında can kayıpları meydana gelmiştir.⁵³⁷ Kara Ölüm kurbanlarının gömüldükleri en büyük mezarlık olan Smithfield, özellikle Londra'nın hızla gelişmeye başlamasından sonra kentsel yayılımın altında kalmıştır. şu an Smithfield mezarlığının büyük kısmı "Kraliyet Darphanesinin" altında bulunmaktadır ve mezarların birçoğu tahrip olmuş durumdadır. Dolayısıyla tam anlamıyla sağlıklı sonuçlara ulaşılması olanaklı değildir.

Ancak Londra'da hangi yaş gruplarının bu büyük veba salgınından daha çok etkilendiğinden ziyade yaşanan ölümlerin toplamı belirleyici unsurdur. Her iki tablo birlikte değerlendirildiğinde Londra'da Kara Ölüm kurbanları hakkında bazı tespitler yapmak kolaylaşmaktadır. Zira mezarlıkta yapılan analizlerde cinsiyet ayrımı bakımından erkeklerin daha fazla etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu da demek oluyor ki Londra'nın iş gücü için hayati önemde olan erkeklerin ölüm oranlarının fazlalığı bu alanda bir krizinde yaşanmasına da yol açmıştır. Londra geneli için ölüm oranları hakkında rakamsal değerlendirmelere geçmeden önce yaşanan olayın büyüklüğu hakkında fikir edinilmesini sağlayacak diğer kayıtlar ise 1348-1349 yılları arasında hazırlatılan vasiyetnamelerdir. Bu kayıtlar kişi öldükten sonra varisini belirten yasal mirasçısı evrakları olduğu için hem ölüm oranları hem de Londra halkının vebalı günlerinde içine düştükleri bunalımlı duruma da işık tutmaktadır. Zira her gün çevresinde ve ailesinde birilerinin öldüğünü gören özellikle varlıklı insanlar çok geçmeden sıranın kendilerine de geleceğini düşündükleri için panik haliyle vasiyetler hazırlatmışlardır. Aşağıda yer alan bilgilere göre 1348 ile 1349 yıl aralığında sadece Husting'de Kara Ölüm'den ölen veya hayatta kalan kişilerce hazırlatılan vasiyetnamelerin sayısal değerleri gösterilmiştir.

- 1-) Kara Ölüm'den önce hazırlatılan vasiyetlerin sayısı (16)
- 2-) Kara Ölüm'ün ilk başladığı günlerde hazırlatılan vasiyetlerin sayısı (32)
- 3-) Kara Ölüm'ün hit yaptığı aylarda hazırlatılan vasiyetlerin sayısı (275)
- 4-) Kara Ölüm'ün son aylarında hazırlatılan vasiyetlerin sayısı (117)⁵³⁸

Kara ölüm'ün başladığını gösteren en büyük işaret vasiyetlerin artışıdır. Zira bu artış vasiyetname sahiplerinin de artık her an salgın sebebiyle hayatlarını kaybedecekleri korkusunun da ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Üç ve dördüncü rakamda yer alan oranların 1348 yılının Kasım ayı ile 1349'un Temmuz ayının sonuna kadar geçen dokuz aylık

⁵³⁷ Sharon N. Dewitte ve Maryanne Kowaleski, "Black Death Bodies", *Fragments*, C. 6, 2017, s. 23.

⁵³⁸ Sloane, *a.g.e.*, s. 104.

dilimine ait olduğunu belirtelim. Geçen bu dokuz aylık dilimde yapılan vasiyetnamelerin toplamı 392 iken 12 aylık dilimde bu sayı 523'e ulaşarak ortalamanın oldukça üzerine çıkmıştır. Zira 1327 ile 1347 yılları arasında yıllık 28,6 toplamda ise 20 yıl boyunca 572 vasiyetname hazırlanmıştır.⁵³⁹ Bu rakama bakıldığında, salgından önce, 1327'den başlatılarak geçen 20 senelik periyotta her yıl hazırlanan vasiyetnamelerin sayısının toplamından 19 kat daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü geçmiş yıllara ait hazırlanan vasiyetnamelerin sayısını oldukça azdır. Vasiyetlerdeki ani artış, insanların ölüm beklentisinin ltn göstermesinin yanında duyulan endişenin büyüklüğü hakkında da bir fikir vermektedir. Dönemi alışan Barney Sloane'nin ayrıntılı hesaplamalarına göre salgının yaşandığı günlerde vasiyetnameleri hazırlatanların %70.2'si hayatını kaybetmiştir.

Benedictow ise 1348 yılının Ocak ayından 1350 yılının Aralık ayına kadar geçen 36 aylık zaman diliminde Hustings mahkemelerince kabul edilen ve bu anlamıyla da resmiyet kazanmış olan vasiyetlerin aylara göre dağılımını tespit etmiştir. Vasiyetlerin aylara göre dağılımı gösteren tablo şu şekildedir:

Tablo 4.7. Hustings mahkeme kayıtlarına göre Londra'da 1348 yılının başından 1350 yılının son ayına kadar Kara lm'n bölgede etkisinin sürdüğü zaman dilimi süresince yapılan vasiyetnameler gösterilmektedir.⁵⁴⁰

Ay	1348	1349	1350
Ocak	3	19	5
şubat	2	42	19
Mart	3	39	6
Nisan	---	82	6
Mayıs	2	38	4
Haziran	---	29	4
Temmuz	8	51	2
Ağustos	---	---	---
Eylül	---	---	---
Ekim	2	34	2
Kasım	3	11	3
Aralık	---	7	---

Tablo, 1348 yılında toplam 23, veba salgının zirve yaptığı yıl olan 1349'da 352 ve 1350 yılında da 51 vasiyetnamenin resmiyet kazandığını göstermektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki mülk sahiplerinin ölmeden önce vasilere verilmek üzere hazırlanmaya başladıkları ancak resmiyet kazanmayan taslakların geçerliliğin olmaması bu rakamlar arasında yer almamalarını sonucunu doğurmuştur. Kaç tane vasiyetname hazırlık aşamasında kaldı bilinmiyor ancak hepsi hazırlatılsaydı burada yer alan sayıların daha fazla olacağı

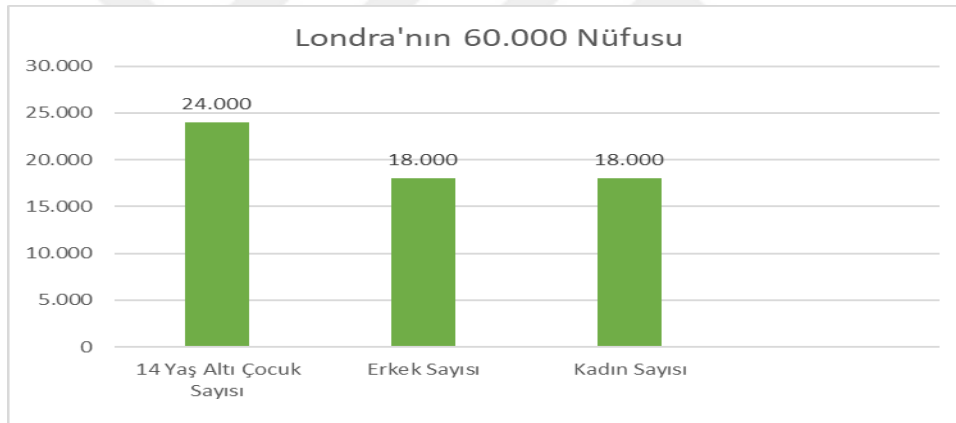
⁵³⁹ Sloane, *a.g.e.*, s. 104.

⁵⁴⁰ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 136.

anlaşılmaktadır. Fakir kesimin herhangi bir mala mülke sahip olması söz konusu olmadığı için aynı zamanda bu vasiyetnameler Londra genelindeki irili ufaklı zengin kesimin sayısal anlamda varlığına dair de bilgiler veren önemli kanıtlardır.

Yeniden tabloya bakıldığında 1349 yılı diğer kaynaklarda geçen verilerle de doğrulandığı üzere Londra halkı için büyük can kayıplarının yaşandığı zaman dilimi olmuştur.⁵⁴¹ 1349 yılının Nisan ve Temmuz ayları ise Kara Ölüm sebebiyle hazırlatılan vasiyetname sayısının normalin çok üstüne çıktığı zaman dilimi olmuştur. Normal zaman dilimlerinde genellikle aylık üç tane hazırlatılan vasiyetlerin bu olağandışı rakamlara çıkması salgının halk üzerinde neden olduğu psikososyal etkiye dair de fikirler sunmaktadır. Vasiyetnamelerdeki veriler çoğaltılabilir ancak salgının Londra'daki etkisi anlamamız açısından bu kadarını vermekle yetiniyoruz.

Özellikle 1348 yılının son aylarından başlamak üzere geçen 12 aylık süreçte vasiyetnamelerden de anlaşılacağı üzere Londra'da ölüm oranlarının çok fazla olduğu bilinmektedir. Ortalama değerlendirmelere göre Londra nüfusunun 60 bin olduğu kabul edildiğinde bu kentte yaşayan kadın, erkek ve çocukların tahmini dağılımı şu şekildedir:

Grafik 4.3. 60 bin insan üzerinden 14 yaş ve altı çocuk sayısının genel nüfustaki oranı %40, yetişkin kadın ve erkeğin ise eşit şekilde %30 civarında olduğu yönündeki bilgileri içeren sayısallardır.⁵⁴²

Bu rakamlara göre Londra nüfusunun %56'sının yani yaklaşık 33.600 insanın Kara Ölüm süresince öldüğü tahmin edilmektedir.⁵⁴³ Ortaçağ Londra'sının nüfusu için mevcut tahminlerin en üst seviyesindeki rakam olan 100 binlik bir değerlendirmede de ölüm oranlarının yine en üst seviyede seyrettiği yönünde tahminler vardır. Bu rakama göre Londra şehrinde salgın neticesinde ölüm oranlarının 65 ile 80 bin arasında %65-80'lerde gerçekleştiği tahmin

⁵⁴¹ Gasquet, *a.g.e.*, s. 111.

⁵⁴² Sloane, *a.g.e.*, s. 105.

⁵⁴³ Sloane, *a.g.e.*, s. 105.

edilmektedir.⁵⁴⁴ Bu oldukça zorlama bir değerlendirme gibi durmaktadır. Londra'nın nüfusu bu kadar değildir, bu kadar olsa dahi mezarlık ve ölüm kayıtları yine bu bilgiyi doğrulamamaktadır.

Ölüm oranları üzerine elde edilen verileri değerlendirmeye devam ederken önemli bir ticari merkez olan Londra'nın Kara Ölüm yüzünden zengin insanların bir kısmını da salgına kurban verdiği bilinmektedir. Zira bu konu hakkında ayrıntılı bir araştırma yapmış olan Barbara Megson, 1346 vergi kayıtlarına göre Londra'da yaşayan 359 kişilik zengin bir grubun Kara Ölüm süresince %29'unun kesinlikle öldüğünü, %38'inin de hayatta kaldığını belirtmiştir.⁵⁴⁵ Megson'ın çalışmasının tamamından çıkan sonuç budur. Ancak hesaba dahil edilmeyen ve akıbetleri hakkında bilgi verilmeyen %33'lük bir kesim daha vardır. Sonuçları önemli ölçüde etkileyecek bu kesimin bir kısmının da salgın sonucunda öldüğü düşünürse Londra bankerlerinin yarıya yakınının yaşamını yitirdiği ortaya çıkmaktadır. Ticari işletmelerdeki kayıtlara bakıldığı zamanda ürkütücü sonuçlar çıkmaktadır. Goldsmiths şirketi 1342-1346 yılları arasında 106 çalışanın kaydı var iken 1350 yılına gelindiğinde %90'nın kaydına ulaşamamıştır.⁵⁴⁶ Bu veriler diğer şirketlerin kayıtları ile karşılaştırılırsa o zaman net sonuçlar ortaya çıkacaktır. Ancak bu düzeyde ölüm oranları gerçekse o zaman Londra'da çalışan genç nüfusun en fazla etkilenen grup olduğunu ve şehrin iş gücünün büyük darbe aldığını söylemek zorlama bir yorum olmayacaktır.

Kilise teşkilatlanmasının güçlü şekilde örgütlendiği Londra'da ticari hayattan sonra din görevlilerinin de salgından etkilenmelerine bakıldığında önemli sonuçlar ile karşılaşmaktadır. Londra genelinde 111 kilisede yapılan araştırmalar neticesinde salgın başladığında 16 tane din görevlisinin başına gelenler bilinmektedir. Bunlardan dokuz tanesi yani %56.3'ü salgın süresince ölürken, yedi tanesi yani %43.7'i hayatta kalmayı başarmıştır. ⁵⁴⁷ Bu sonuca bakıldığında Büyük Britanya'nın kimi yerlerinde %60'lara ulaşan din adamları ölümleriyle uyuşan bir rakam çıkmaktadır. Aziz James Garlickehythe ve Aziz Mary Woolnoth gibi mahalle kiliseleri birden çok papazını 1348-1350 yılı boyunca veba salgınına kurban vermişlerdir. Yirmi bir kiliseden oluşan başka bir örneğe bakıldığında da 1438-1350 yılı boyunca dikkat çekici oranda din görevlisi değişimi saptanmıştır. Ve sadece iki mahalle papazının hayatta kaldığı tespitinde bulunulmuştur. Londra genelinde bulunan 72 kilisenin her birinin ayrı ayrı Kara Ölüm kaç kurban verdiğini tespit etmek oldukça güçtür. Ancak şehirde görevli din adamlarının %55'nin bu süreçte hayatını kaybettiği yönünde bir sonuç vardır.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Kelly, *a.g.e.*, s. 215.

⁵⁴⁵ Barbara Megson (edit.), *The Pinnars and Wiresellers Book 1462-1511*, London Record Society, Londra, 2009, s. 9-74.

⁵⁴⁶ Stephanie Ruth Hovland, *Apprenticeship in Later Medieval London, (c. 1300 - c. 1530)*, Royal Holloway, University of London, 2006, s. 208-209. (Yayımlanmamış Doktora tezi).

⁵⁴⁷ Sloane, *a.g.e.*, s. 106.

⁵⁴⁸ Platt, *a.g.e.*, s. 4-15.

Ölüm oranlarını saptamaya yönelik diğer kaynaklarda da bir dizi dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Batı Smithfield yakınlarında bulunan Walter de Mauny's mezarlığına gömülen insan sayısı oldukça şaşırtıcıdır. Veba salgının etkisinin üst seviyelerde hissedildiği aylar olan Şubat-Nisan 1349 aralığında bu mezarlığa günde 200 kişinin defnedildiği ve bu kısa zaman diliminde de toplam sayının 14 bine ulaştığı kaydedilmiştir.⁵⁴⁹ Aynı dönemde günlük yapılan 192 vasiyetname ölçeği üzerinden gidilen tahmini ölüm rakamlarına göre ise iki yüzü aşan günlük ölümler Şubat ayından başlayarak Nisan aylarının sonuna kadar 23 bin insanın defnedildiğini göstermektedir. Bu verilen sayıya kentte bulunan Piskopos Pardon kilise mezarlığı gibi irili ufaklı pek çok manastır mezarlıklarına defnedilenler de eklendiğinde hayatını kaybedenlerin daha fazla olduğu ortaya çıkacaktır. Londra nüfusu 60 bin üzerinden değerlendirildiğinde ve eldeki veriler de hesaba katıldığında nüfusun yaklaşık %58'nin yani 35 bininin salgın sonucunda hayatını kaybettiği makul bir değerlendirme gibi durmaktadır. Kara Ölüm kurbanlarından en az 12.400'ü bu dönemde Doğu Smithfield mezarlığına defnedilmiştir.⁵⁵⁰ Mezarlığa defnedilenlerin toplamda ne kadarının salgından hayatını kaybettiği bilinmemesine rağmen 20 bine kadar bu sayıyı çıkaran bazı tespitler de mevcuttur. Tabii toplam hayatını kaybedenlerin içerisinde kaç tanesi o an dışarıdan gelerek Londra'yı ziyaret eden tüccar ya da sivil halktı bilinmiyor. Ve kaç tane bölge sakininin de salgın başladığında kaçarak gittikleri yerlerde hayatlarını kayb ettikleri de bilinmediği için Londra'nın bu dönemde kaçta kaçının öldüğü tam sayılar üzerinden hesaplanamamaktadır.

Tarihi kayıtlarda yer alan az sayıdaki veriye değinmeden önce konu üzerine bilgiler içeren diğer çalışmaların bir kısmında yukarıda yer alan toplam ölüm yüzdesine yakın değerler saptamalar olduğunun da belirtmesi gerekmektedir. Londra nüfusunun 70-80 arasında olduğunu belirtilen bir çalışmaya göre 30 bine yakın insan salgında hayatını kaybetmiştir.⁵⁵¹ Bir başka değerlendirmede ise 80 binden fazla olduğu belirtilen Londra nüfusunun salgından kısa bir süre sonra 45 bine düştüğü ifade edilmektedir.⁵⁵² Bu değerlendirmelere bakıldığında ortalama bir hesap yapılırsa Londra'nın yaklaşık 70 bin nüfusu olduğu ve bunun %50'sini salgın süresince kaybettiği anlaşılmaktadır. Sylvia L. Thrupp'un *The Merchant Class of Medieval London, 1300-1500*, isimli çalışmasında geçen rakamlara atıfla Londra'nın yaklaşık 50 bin nüfusa sahip olduğunu belirten Gottfried ise 1350 yılına gelindiğinde %35-50 arasında bir oranda nüfusun hayatını kaybettiğini üzerinde durmaktadır.⁵⁵³ Ancak sadece Smithfield mezarlığına defnedilen Kara Ölüm mağdurları düşünüldüğünde, bu rakamın bir nebze revize gerektirdiği de ortadadır.

⁵⁴⁹ Duncan Hawkin, "The Black Death and the New London Cemeteries of 1348", *Antiquity*, 64, 1990, s. 637-642.

⁵⁵⁰ Hawkin, *a.g.m.*, s. 642.

⁵⁵¹ Kelly, *a.g.e.*, s. 215.

⁵⁵² Porter, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁵³ Gottfried, *a.g.e.*, s. 65.

Söz konusu değerlendirmelerin muadilleri mevcuttur. Ancak Londra'nın sahip olduğu o dönemki nüfus üzerinde bir ihtilaf olmasına karşın Kara Ölüm sonucunda kentin sahip olduğu insanların yaklaşık %50'sini kaybettiği ortaya çıkmaktadır. Bu da sayısal değerler bakımından alt ve üst limit sınırlamaları ile 25-35 bin arasında bir insana tekabül etmektedir. Ölümler noktasında yukarıda verilen bilgiler günümüzde sıkça tartışılmasına karşın pek çok uzman tarafından da kabul gören değerlendirmeler arasındadır.

Son olarak bu büyük veba salgının Londra'da neden olduğu can kayıpları konusunda iki abartılı tarihsel veriye daha değinmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilkinde Kara Ölüm zamanında mezarlık kuran kişilerden olan Sir Walter Mauny'nin papalığa yazdığı dilekçelerden bir tanesinde geçen ifadelerle göre Londra'da 60 bin insanın bu büyük salgın esnasında öldüğü yönünde ifadeler yer almaktadır.⁵⁵⁴ Bu rakam gerçeğe uymayan ve fazlasıyla abartılmış bir değerlendirmedir. Çünkü Londra'nın zaten ortalama nüfusu bu ölçekte ya da bundan biraz fazladır. Kent yüz bin insana sahip olsa dahi yine de bu sayıda bir ölüm oranının gerçekleştiği yönünde herhangi bir bilgi güncel ölçütlerde yer almamaktadır. İkinci tarihsel veriye bakıldığında yukarıdaki sayıdan biraz daha düşük oranda bir rakam verilmesine karşın yine burada da abartılı ifadelerin geçtiği görülmektedir. On altıncı yüzyıla ait *Register of the Charterhouse* manastırında yer alan kayıtlara göre John Stow'un manastır mezarlığında yer alan dikili taş haçtan okuduğuna dayandırılan bilgilere göre: "1349 yılında büyük bir vebanın hüküm sürmüş ve bu yüzden de manastırın mezarlığına 50 bin insanın gömülmüştür."⁵⁵⁵ Bu önemli bilginin kaynağı olan haç her ne kadar 1372 yılına tarihleniyorsa da günümüzde de kayıptır. Ortaçağ metinlerine bakıldığı zaman Charterhouse mezarlığında, meydanında ve yeşilliklerinin altında 20 binden fazla insan yatmaktadır. Ancak bunlardan kaçta kaçının Kara Ölüm kurbanı olduğunu kestirmek oldukça güçtür. Ölümler bahsini kapatmadan önce şunu da belirtmek gerekir ki İngiltere'den Papa'ya giden yardım, talep ve bilgilendirme dilekçelerinde daima salgından çok sayıda insanın hayatını kaybettiği üzerinde durulurken, örneğin Papa'dan yapılan dönütlerde ise ölüm rakamları 20 bin gibi gerçeğe daha yakın sayılarda sınırlandırılmıştır. Tabii bunun altında yatan sebepte Londralı din adamlarının mağduriyetlerini büyük gösterip elde etmeyi amaçladıkları kazanımları artırıp daha meşru gösterme çabaları var mıdır? Sorusu akla gelmektedir.

Kara Ölüm'den kaynaklı can kayıpları üzerine yapılan değerlendirmeler bu şekildedir. Bir de Londra'nın başta din adamları olmak üzere tanınan simalarına bakıldığında bir kısmının da bu süreçte hayatını kaybettiği bilinmektedir. Canterbury başpiskoposu John Stratford 1348'de, halefi olan John Offord göreve geçmeden 1349'da ve onunda halefi Papa VI. Clement'in

---

⁵⁵⁴ Richard Britnell, "The Black Death in English Towns", *Urban History*, C. 21, No 2, 1994, s.198-199.

⁵⁵⁵ John Stow, *A Survey of London*, (edit.) C.L. Kingsford, C. II, Oxford, 1908, s. 81-82.

büyük alim dediği ünlü Thomas Bradwardine Ağustos ayında hayatını kaybetmiştir.⁵⁵⁶ Fransisken keşişlerinden birisi olan John of the Reading'in ifadesine göre ise salgından sonra din adamları mesleklerinin profesyonelliklerini ve kurallarını unutmuslardır.

Kraliyet ailesinden III. Edward'ın kızı *Joan* da dahil pek çok kişi, kralın doktoru *Roger de Heyton* ve önde gelen Londra şirketlerinden *Company of Cutters* 11 Kasım 1349 yılına kadar 8, *Hatters Company*'de 7 Temmuz 1350 yılına kadar 6 ve *Goldsmith Company*'de 4 üst düzey yöneticisi de tanınan salgın kurbanlarından olmuşlardır.⁵⁵⁷ Londra'nın eski yöneticilerinden *Robert Bouchier* Kara Ölüm'den hayatını kaybederken onun halefi olan Robert Sadington'un da 1350'de belirsiz bir sebepten (büyük bir olasılıkla Kara Ölüm'den) ölmüştür.⁵⁵⁸ İsmi kayıtlara geçmeyen pek çok şehir yöneticisi arasında bu dönemde ağır kayıplar yaşanmıştır. Londra ve ülke genelinde üst düzeydeki isimlerin ölümleri hiyerarşide yer alanlar arasında değişimler meydana getirirken mesleği ile ün yapan işletme üstatlarının sayısı da azalmıştır. Ve bu olağandışı ölümler yaşanırken Westminster'da 1349 yılının sonbaharında yapılması planlanan parlamento toplantısı da gerçekleştirilememiştir. Kara Ölüm'ün etkilerinden anlaşılacağı üzere Londra ve Ada genelinde zengin, fakir, yönetici ve din adamı demeksizin her kesimden insan hayatını kaybetmiştir ve deyim yerindeyse İngiliz halkına kıyameti yaşatmıştır. Pek çok insanını kaybeden Londra 1361 yılında 34 bin, 1368 yılında 39 bin iken bu dönemde patlak veren artçı veba dalgası ve çetin geçen kış şartları yüzünden tekrar 35 bine düşmüştür.⁵⁵⁹ Şehir, Kara Ölüm öncesinde 60-70 bin arasındaki nüfusunu dahi uzun bir süre yakalayamayarak ta ki XVI. yüzyıla gelindiğinde 50 bin sayısına ulaşabilmiştir. Demografik kayıplar daha sonra değinileceği üzere bu kentin iktisadi ve sosyal açıdan geri gitmesinde belirleyici olmuştur.*

⁵⁵⁶ Gasquet, *a.g.k.*, s. 121-123; Ziegler, *a.g.e.*, s. 125; Gottfried, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁵⁷ Gasquet, *a.g.e.*, s. 111; Horrox, *a.g.e.*, s. 250; Kelly, *a.g.e.*, s. 216.

⁵⁵⁸ Ziegler, *a.g.e.*, s. 125.

⁵⁵⁹ Sloane, *a.g.e.*, s. 148.

* Hıyarıklı Vebasının (Bubonic Plague) Büyük Britanya'da en son görüldüğü tarih 1665-1666 yılları arasındadır. Tarihe "Büyük Veba" ismiyle geçen bu son büyük salgından en fazla etkilenen şehir ise yine Londra olmuştur. Öyle ki dönem içerisinde çeşitli müelliflerin günlüklerinde not ettikleri sözleri son salgının oldukça büyük olduğunu göstermektedir: "Efendinin (Tanrı'nın) insanlara karşı öfkesi alev aldı ve onları büyük bir vebayla cezalandır", "Anlıyoruz ki gerçekten bizim hak ettiğimizden daha az cezalandırılıyor, yine de Efendimiz merhamet! Bizim ölmemiz için değil düzelmemiz için yardım et." "Şehirdeki hem insan hem hayvan bütün canlıları, büyük salgın ile cezalandırıp öldüreceğim." Bu sözlerin yanı sıra 1722 yılında Daniel Defoe tarafından "Veba Yılı Günlüğü" başlığı ile yazılan eserde 1665 yılında yaşanan büyük salgını oldukça canlı şekilde anlatmaktadır.

Vebanın bu son dalgası esnasında kayıtlarda yer alan ifadelere göre sadece Londra'da günde 8-10 bin arasında insan hayatını kaybederken toplamda bu sayı 100 ila 130 bin arasındadır. Dolayısıyla Kara Ölüm'ün son artçı dalgasından en fazla zararlı çıkan şehir yine Londra olmuştur. Bir yıl sonra bu felaket yetmiyormuş gibi Londra bir de büyük bir yangın felaketiyle sarsılmıştır. Şaşılacak derecede bu iki felaket karşısında terkedilmeyen ve baştan inşa edilen Londra'nın günümüzdeki modern metropol kimliğini kazanmasının ilk temelleri bu iki kötü olay sonucunda atılmıştır. Alt ve üst yapısı tamamen yenilenen Londra'da topraktan ve ahşaptan inşa edilen yapılar terk edilerek sağlam ve daha hijyenik olan taş yapıya geçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. David J. H. Clifford (edit.), *The Diaries of Lady Anne Clifford*, Alan Sutton, Gloucestershire, 1992, s. 177; Porter, *a.g.e.*, s. 29-61; Naphy ve Spicer, *a.g.e.*, s. 103-120.

4.3.1.3. Kara Ölüm'ün İngiltere'nin Diğer Kentlerine Dağılması ve Etkileri

Kara Ölüm, 1348 yılının sonuna doğru İngiltere'de sıçradığı kentler ve kırsal yerleşimlerde can kayıplarına neden olmaya başlarken yeni bölgeleri de hızlı etkisi altına almayı sürdürmüştür. Tarihin gördüğü bu büyük salgın 1349 yılının sonuna kadar ülkenin güney sahillerinden kuzeyine kadar pek çok alanda iyiden iyiye kendini hissettirmeye başlamıştır. Londra'dan sonra bölgenin yüz ölçümü bakımından büyük bir alanını kaplayan ve denize sınırı olan Essex'de salgının sıçraması uzun sürmemiştir. Essex'in dört büyük yerleşim bölgesi vardır ve bu yerleşimlerin salgından etkilenme oranları birbirlerinden farklıdır. Bu dört yerleşim biriminden ilki olan ve bir grup köy yerleşiminden meydana gelen geniş bir sahadaki Market Roding, 1349 yılında veba salgınına en az kurban veren yerdir. Market Roding nüfusunun %25.6'sı, Great Waltham'ın %44.4'ü, Chatham Hall'ın %44.6'sı ve High Easter'ın %53.8'i salgın sonucunda hayatını kaybetmiştir.⁵⁶⁰ Kara Ölüm süresince bu bölgede yaşayan pek çok insan da yer değiştirmiştir. Dolayısıyla demografik anlamda da Essex'in bölgeleri arasında inişler ve çıkışlar yaşandığı için ölüm oranlarında farklılaşmalar meydana gelmiştir. Ancak Essex için genel bir değerlendirme yapacak olursak salgın karşısında kaybettiği insanların en az %45 gibi yüksek bir oranda olduğu söylenebilir.⁵⁶¹

Essex ve Norfolk (Doğu Anglia) arasında sınır olan *Stour* nehri boyunca tüm yerleşimler 1349 yılının başında veba salgınının etki alanına girmiştir. Ve nehrin 15 km uzaklığında bulunan küçük bir şehir olan *Sadbury*'deki *Cornard Parva* adındaki manor yerleşiminde salgının ilk olarak altısı kadın ve üçü erkek olmak üzere dokuz kişiyi kurbanları arasına eklemiştir.⁵⁶² Hayatını kaybeden bu dokuz kişi bölgede ilk Kara Ölüm kurbanları olarak kayda geçmişlerdir. 1 Mayıs tarihli manor mahkeme kayıtlarında da on üçü erkek ikisi kadın olmak üzere 15 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.⁵⁶³ Manorların Kara Ölüm'den etkilenme oranları daha sonra tablo halinde verilecek olsa da *Cornard* ve civar manorlarda yaşayan ailelerin bir kısmının mirasçıları dahi kalmadığı ve tamamına yakınının bu olay neticesinde hayatını kaybettiği bilinmektedir. Bölgede yaşan çok sayıda pazarcı ve tüccar da bu süreçle birlikte hayatını kaybetmiştir. Zira bölgede Kara Ölüm'den hemen önce yüz yedi Pazar tezgâhı var iken bu sayı 1362 yılında altmış ikiye kadar düşmüştür.⁵⁶⁴ Salgın sonucu meydana gelen ölümler bölge ekonomisine anlaşıldığı üzere büyük darbeler vurmuştur.

⁵⁶⁰ Platt, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁶¹ Platt, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁶² Augustus Jessopp ve D. Fisher Unwin, "The Black Death in East Anglia", *The British Medical Journal*, C. 1, No. 1487, 29 Haziran, 1889, s. 1470-1472; Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 137.

⁵⁶³ BMJ, *a.g.m.* s. 1472.

⁵⁶⁴ Jessopp ve Unwin, *a.g.m.*, s. 1471-1472, Platt, *a.g.e.*, s. 9, Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 137.

Aynı zaman diliminde (1349 yılı başında) Kara Ölüm geniş bir hinterlandı ve Norfolk-Suffolk (bu bölgelerin içerisinde irili ufaklı pek çok kent, kasaba ve köy vardır) gibi kendine bağılı bölgeleri olan ve yedi krallıktan biri olarak adlandırılan Doğu Anglia coğrafyasına sıçramıştır. Kara ölümün Doğu Anglia bölgesine sıçrama tarihini Mayıs 1349 olarak veren kaynaklarda mevcuttur.⁵⁶⁵ Ancak bu tarih ölümlerin hızla yükseldiği zaman dilimini temsi ettiği için isabetli bir veri olamaz.

Krallığın önemli parçalarından bir tanesi de Doğu Anglia bölgesidir. Coğrafi olarak pek de şanslı sayılmayan bir alan üzerine kurulan bölge doğu ve kuzey yönlerinde yüzlerce irili ufaklı bataklık ve aşılması güç Kuzey Denizi ile çevriliydi. İçerde kara yolu ulaşımın meşakkatli olması Doğu Anglia'lı tüccarları deniz taşımacılığına yöneltmiş ve bunun sonucunda kıta Avrupa'sıyla alışveriş canlı bir hal almıştır. Yün ve yünlü ürün endüstrisinin geliştii bu bölgeden deniz yoluyla Avrupa'ya yapılan ticaret veba salgınını ilk olarak deniz yoluyla bölgeye taşındığını akla getirmektedir. Diğer bir seçenekte Londra ve Essex üzerinde salgının bölgeye gelmiş olabileceğidir. Kara Ölüm'ün nereden sıçradığına dair kesin bir bilgi olmasa da Doğu Anglia'nın İngiltere pek çok bölgesine kıyasla daha fazla insanını bu olay sonucunda kaybettiği bilinmektedir.⁵⁶⁶

Twig'ın (yukarıda işaret ettiği üzere) veba salgının bölgeye geliş tarihi olarak gösterdiği Mayıs 1349 yılından başlayarak geçen beş aylık dilimde Doğu Anglia'ya bağılı yerleşimlerde yaşayan yerel halkın neredeyse 3/1'inin hayatını kaybettiği iddia edilmektedir.⁵⁶⁷ Bu şehirlerden Cambridgeshire'nin üç köyündeki ölüm oranları %60'dan fazla olmuştur. Oxford gibi bir diğer önemli eğitim merkezi olan Cambridge Üniversitesi de pek hocasını ve öğrencisini bu sürece kurban vermiştir. Hatta buradaki yıkım Oxford Üniversitesinden daha da fazla olmuştur. King's Hall'da bulunan ve Kralın'da danışmanlarından olan dönemin önde gelen hocalarından yarıya yakını yani 16 tanesi 1349 yılı bitmeden salgın karşısında hayatını kaybetmiştir.⁵⁶⁸ Cambridge'de öğrenci ve hocalar üzerine tam saptamalar olmasa da bu önemli eğitim kurumunun da salgından fazlaca zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Kara Ölüm'le birlikte gerileyen yapısını yeni kolejlerle takviye ederek bu süreci geride bırakmayı ve eskisi gibi cazibeli bir okul olmayı amaçlayan kurum bir dizi atılım gerçekleştirmiştir. Cambridge Üniversitesi bu amaçla, Gonville (1348-1351), Trinity Hall (1350), Corpus Christi (1352), Clare Hall (1362) kolejlerini peşi sıra kurmuştur.⁵⁶⁹ Cambridge Üniversitesi bünyesinde kurulan bu yeni kolejlerden olan

---

⁵⁶⁵ Twigg, *a.g.e.*, s. 185-186.

⁵⁶⁶ Robert S. Gottfried, *Epidemic Disease in Fifteenth Century England: The Medical Response and the Demographic Consequences*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1978, s. 142-150.

⁵⁶⁷ Gottfried, *The Black Death*, s. 65.

⁵⁶⁸ Alan B. Cobban, *The King's Hall Within the University of Cambridge in the Later Middle Ages*, Cambridge Digitally Version, 2006, s. 220-221.

⁵⁶⁹ Herlihy, *The Black Death and Transformation of the West*, s. 69-70.

Trinity Hall, salgın süresince ölümlerle sarsılan kilisenin din adamı açığını kapatıp yenilerini yetiştirmek amacıyla Piskopos Bateman tarafından kurulmuştur.⁵⁷⁰

Doğu Anglia'nın ve İngiltere'nin en büyük şehirlerinden olan Norfolk tarafındaki Norwich ve Suffolk arasındaki Bury St. Edmunds hakkında da tartışmalı olmakla birlikte önemli bilgiler vardır. İlk olarak Norwich'e bakıldığında 1348 yılının başında İngiltere'nin en büyük şehirlerinden olmasına karşın nüfusu ve salgın kaynaklı ölümler üzerine bir kısım çelişen ifadeler olduğu gözlemlenmektedir. Kara Ölüm'lü günlerin önemli tanıklarından olan Stow'a göre, 1349 yılının ilk altı ayında Norwich'te 57,374 insan hayatını kaybetmiştir.⁵⁷¹ Ancak bu sayı gerçek rakamlardan oldukça uzak gibi durmaktadır. Zira güvenilir kaynaklara göre şehrin nüfusu 1311 yılında 15-17 bin arasında iken 1333 yılına gelindiğinde ancak 25 bine ulaşmıştır.⁵⁷² Şehrin nüfusu bu ölçekte kabul edilirse 1377 vergi kayıtlarına bakıldığında 7.500 kişinin kentte varlığını sürdürdüğü görülmektedir.⁵⁷³ Rakamlardan anlaşılacağı üzere Norwich %60'ından fazlasını salgın sonucunda kaybetmiştir. Ancak bu büyük veba salgının bölgeye geldiği tarih olan Ocak 1349 yılı başından 1350 yılının bahar ayına kadar geçen zaman diliminde din adamlarının yaklaşık yarıya yakını, halkında %40-45 arasında bir kesiminin hayatını kaybettiği yönünde bilgiler vardır.⁵⁷⁴ Bu dönemde Norwich'te bulunan 4 büyük kilise din adamları öldüğünden dolayı verdiği hizmetlere ara vermek zorunda kalmıştır. Stow'un Norfolk tarafında bulunan Great Yarmouth için tahminleri ise isabetli durmaktadır. Kendisinin belirttiğine göre kilise bahçelerine ve mezarlıklarına salgın süresince 7.052 insan gömülmüştür.⁵⁷⁵ Şehrin nüfusunun 10 binin üzerinde olduğu ve 1377 Poll Tax verilerine göre de 3639 insanın kaldığı düşünüldüğünde bu rakam çok da temelsiz durmamaktadır.⁵⁷⁶

Gelişmiş diğer bir İngiliz şehri olan Suffolk tarafındaki Bury St. Edmunds'a bakıldığında salgın öncesinde ekonomik açıdan gelişmiş ve refahın üst seviyelerde olduğu bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa'nın en zengin manastırlarından bir tanesi de burada kurulmuştur. Bury St. Edmunds'un nüfusu salgın öncesindeki yaklaşık 7 bin civarındayken bu sayı kayıplar neticesinde 3.500 insana kadar düşmüştür.⁵⁷⁷ Bury St. Edmunds'da 1377 yılında yaklaşık 4200 insanın bulunduğunu belirten bir dizi kaynağa göre ise kentteki nüfus azalışı %41.3 civarında gerçekleşmiştir.⁵⁷⁸ Bu rakamlar salgının ardından geçen 25 yıl sonrasına ait verileri

⁵⁷⁰ Gottfried, *The Black Death*, s. 66.

⁵⁷¹ Creighton, *a.g.e.*, s. 129; Britnell, *a.g.m.*, s. 199-200.

⁵⁷² Carole Rawcliffe ve Richard Wilson (edit.), *Medieval Norwich*, Cambridge University Press, Londra, 2004, s. 157-158.

⁵⁷³ Britnell, *a.g.m.*, s. 200.

⁵⁷⁴ Gottfried, *a.g.e.*, s. 66.

⁵⁷⁵ Britnell, *a.g.m.*, s. 200.

⁵⁷⁶ Creighton, *a.g.e.*, s. 131.

⁵⁷⁷ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 23.

⁵⁷⁸ Robert S. Gottfried, "Bury St. Edmunds and the Populations of Late Medieval English Towns, 1270-1530", *Journal of British Studies*, C. 20, No. 1, 1980, s. 13.

içermektedir. Bu aradaki geçen süreçte dikkate alındığında şehir her kesimden insanının ortalama %50'sini salgın neticesinde kaybetmiştir. Öyle ki 1522 yılına gelindiğinde dahi Bury St. Edmunds, Kara Ölüm öncesi nüfusuna ulaşamamış ve toplamda 6514 insanın yaşadığı bir şehir olarak kalmıştır. Burada yürütölen dini faaliyetler içinde kriz çıkartabilecek miktarda olan can kayıpları neticesinde kilise kurallarında dahi bir dizi değişikliklere gidilmek zorunda kalınmıştır. Bu değişikliklerden en radikali ise Bury St. Edmunds'da bulunan manastırlarda görevli din adamlarının yarıya yakınının ölmesi üzerine Başrahip William of Bernham'ın Papa VI. Clment'den 25 yaş altında 10 rahibin alımı için elde ettiği izindir.⁵⁷⁹ Anlaşıldığına göre salgın (daha sonra ayrıntılarına değinileceği üzere) pek çok ölüme neden olurken kilise gibi kurallarına sıkı sıkıya bağlı köklü bir dini kurumunda kural ve işleyiş bazlı kimi süreçlerinde ciddi değişiklikler meydana getirmiştir.

Mayıs 1349 yılına bölgede bulunan Walsham'a bakıldığında burada yaşayanlar içinde dramatik sonuçların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bölgede bulunan Walsham le Willows manoruna salgının yaptığı etki üzerine John Hatcher, *The Black Death-A Personal History* isimli araştırma eserini kaleme almıştır. Hatcher'in tespitlerine göre, Kara Ölüm öncesinde oldukça kalabalık olan Walsham'da binden fazla insan yaşamaktadır. Bu insanlar arasında bulunan çocukların %55'i, çalışan genç nüfusun %20'si, kırk yaşlarında bulunanların %50'si ve daha da yaşlıların ise tamamına yakını yani %90'ı salgın neticesinde hayatını kaybetmiştir.⁵⁸⁰ Bu bilgiler eşliğinde bakıldığında Walsham %45-55 arasında nüfusunu Kara Ölüm'e kurban vermiş gibi durmaktadır. Beş yüz insanın ancak canlı kaldığı belirtilen bölgenin ekonomisinin de salgın yüzünden küçüldüğü ve ancak 1851 yılına gelindiğinde 1297 insan sayısına ulaşabildiği bilinmektedir.⁵⁸¹ Son olarak irili ufaklı pek çok yerleşimi de içine alan ve daha çok dokuma sanayisinin geliştiiği, refahın yüksek olduğu ticari merkezlerden birisi olan Doğu Anglia bölgesinin geneli için genel bir değerlendirme yapacak olursak Kara Ölüm süresince en az %50 civarında nüfusunu kaybettiği anlaşılmaktadır.

Ada'nın kuzey ucuna doğru ilerleyen veba salgınının bu bölgelerde neden olduğu can kayıplarına bakıldığında verilerde azalmalar meydana geldiği görölmektedir. İskoçya sınırında bulunan değerli toprakları ve su kaynakları olan, Lincolnshire, Yorkshire, East Riding, West Riding, North Riding, Lancashire, Durham, Cumberland, Westmorland ve Northumberland gibi şehirlerin daha önce din adamları üzerinden verilen ölüm oranları biraz daha genişletildiğinde bu bölgelerde salgının etkilerine dair bazı fikirler edinilebilecektir. Salgın, söz konusu

---

⁵⁷⁹ Carson Ritchie, "The Black Death at St. Edmund's Abbey", *Proceedings of the Suffolk Institute of Archaeology*, 27, 1955, s. 47-50.

⁵⁸⁰ John Hatcher, *The Black Death-A Personal History*, Da Capo Press, Philadelphia, 2008, s. 149-217.

⁵⁸¹ Platt, *a.g.e.*, s. 10.

yerleşimlerin tamamında 1349 yılının kış ve bahar ayları boyunca diğer bölgelerde olduğu gibi neredeyse her haneden kurbanlar almıştır.

York bölgesi, İngiltere'nin kuzey ucunun en önemli bölgelerindendir ve yaklaşık 10 binden fazla nüfusa sahip olması ile de Ada'da ki en büyük yerleşim merkezlerinden de bir tanesidir.⁵⁸² York'a salgın sıçramadan ulaşmadan önce iki önemli doğa olayı bölge halkını fazlasıyla mağdur etmiştir. Bunlardan ilki 1348 yılının son kış günlerinde bölgeyi basan sel suları, ikincisi ise Meaux manastırının da aralarında bulunduğu yapıları sarsan büyük bir depremin meydana gelmiş olmasıdır.⁵⁸³ Bu iki doğal felaket adeta bölgede yaşanacak olan büyük can kayıplarının da habercisi olmuştur. Salgından kısa süre önce bu olaylar yaşanırken Kingston-on-Hull'da yaşayan ve herkesçe bilinen siyam ikizlerinden biri ölmüştür. Diğerisi ise kollarında üç gün boyunca kardeşini taşımıştır. Bu olay bölgede yaşayanları derinden etkilemiştir. Hatta III.Edward dahi bölgeden aldığı vergilerin bir kısmından bu olay sebebiyle vazgeçmiştir. Bölgedeki insanların bu olaylarla sarsıldığı sırada salgının gelişi onlar için asıl felaketin hazırlayıcısı olmuştur. Kara Ölüm'ün Yorkshire şehrine sıçramasıyla birlikte genel olarak sekiz ay gibi kısa bir zaman diliminde nüfusun %40-50 arasındaki önemli bir bölümü hayatını kaybetmiştir.⁵⁸⁴

İrlanda denizi boyunca uzanan komşu kent Lancashire bakıldığında ise on dördüncü yüzyılda kalabalık bir nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Şehirde bulunan Preston, Lancaster ve Garstang'da dahil olduğu on büyük kilise verisine göre vebanın zirve yaptığı tarih aralığı olan 8 Eylül 1349 ile 11 Ocak 1350 arasında geçen yaklaşık beş ayı kapsayan kısa bir zaman diliminde 13.180 kişi hayatını kaybetmiştir.⁵⁸⁵ Bu konu hakkından kiliselerin isimleri, hayatını kaybedenlerin sayısı ve kaç kişinin vasiyet bıraktığını gösteren ayrıntılı tablo aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 4.8. Lancashire bölgesinde bulunan on kilisenin tuttıkları ölüm ve vasiyet kayıtları gösterilmektedir.⁵⁸⁶

<i>Kilise Adı</i>	<i>Ölen Kişi Sayısı</i>	<i>Hazırlanan Vasiyetler</i>
<i>Preston</i>	3000	300
<i>Kirkham</i>	3000	600
<i>Poulton</i>	800	200
<i>Lancaster</i>	3000	400
<i>Garestang</i>	2000	400
<i>Cokram</i>	1000	300
<i>Ribehestre</i>	100	70
<i>Lytham</i>	140	80
<i>St. Michel</i>	80	50
<i>Bispham</i>	60	40

⁵⁸² Ziegler, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁸³ Kelly, *a.g.e.*, s. 225.

⁵⁸⁴ Gasquet, *a.g.e.*, s. 176-177.

⁵⁸⁵ R. Sharpe France, *A History of Plague in Lancashire*, Londra, 1938, s. 21-27.

⁵⁸⁶ Creighton, *a.g.e.*, s. 138; Byrne, *Daily Life During The Black Death*, s. 237.

Her ne kadar bazı kiliselerdeki rakamlar kesin olmasa da kaynaklarda geçen ortak ifadelere göre veba süresince bu on kilise kaydına göre 13.180 insan hayatını kaybetmiştir. Ölmeden kısa bir süre önce de 1640 insan vasiyet hazırlatmıştır. Normal zamanlar düşünüldüğünde bu oranda oldukça yüksektir. Hazırlatılan bu vasiyetnameler insanların varlıklı olduklarını gösterirken salgından kurtulamayacaklarını düşündüklerini de ortaya koymaktadır. Yukarıda verilen kilise çevrelerinde meydana gelen ölüm rakamları inanılması güç bir sayı gibi durmaktadır. Ancak tablodan anlaşılacağı üzere sadece Kirkham, Preston ve Lancaster kilise kayıtlarına göre üçer bin, Garstang kilise kayıtlarına göre de iki binden fazla insan kaybı meydana gelmiştir. Bu kilise çevreleri kalabalık nüfuslanmaya sahiptirler. Dolayısıyla kiliselerin birçoğu meydana gelen ölümler sebebiyle haftalarca kapılarına kilit vurmak zorunda kalmışlardır.

Kara Ölüm karşısında her sınıftan insanın bu kadar büyük çapta hayatını kaybetmesi bölgede çoğunluğunu oluşturan bazı fakir kimselerin bu afet durumunu fırsata çevirmesine neden olmuştur. Bunlardan en bilindik olanı ise Lancaster'ın, Everton kasabasında yaşayan *William of Liverpool* isimli bir şahıstır. William, veba salgını süresince Everton kasabasında ölenlerin 1/3'ini belli ücretler karşılığında mezarlara gömmüştür.⁵⁸⁷ Bu tehlikeli defincilik hizmeti karşılığında da yüklü miktarda gelir elde etmeyi başarmıştır. Daha sonra ise kendisine ne olduğu bilinmemektedir.

Lancaster örneğinden de anlaşıldığı üzere ölümler oldukça yüksek seviyelerdedir. İskoçya sınırına doğru uzanan Westmorland, Durham, Cumberland ve Northumberland'a geçmeden önce Lancashire komşu Derbyshire'da bulunan, vaizlik ve çeşitli din işlerini yürütmesinin yanında varlıklı oluşlarıyla da tanınan Wakebridge ailesinin Kara Ölüm karşısında başına gelenlere bakıldığında bu büyük felaketinin büyüklüğü konusunda ciddi bir fikir edinilmiş olur. Wakebridge ailesinin, salgının bölgede yüksek miktarlarda can kaybına neden olduğu zaman dilimi olan 1349 yılının Mayıs-Ağustos ayları arasında uğradığı felaket gün gün kayıtlardaki yerini almıştır:

18 Mayıs tarihinde Nicholas, William de Wakebridge'in erkek kardeşi hayatını kaybetmiştir.

27 Haziran tarihinde Elizabeth de Aslaccon, William de Wakebridge'in karısının kız kardeşi hayatını kaybetmiştir.

16 Temmuz tarihinde Robert, William de Wakebridge'in erkek kardeşi hayatını kaybetmiştir.

5 Ağustos tarihinde William de Wakebridge'in babası Peter de Wakebridge ve kız kardeşi Joan hayatını kaybetmiştir.

10 Ağustos tarihinde William de Wakebridge'in eşi Joan ve kız kardeşi Margaret Kara Ölüm'den hayatlarını kaybetmişlerdir.⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁷ France, *a.g.k.*, s. 24-25.

⁵⁸⁸ Gasquet, *a.g.e.*, s. 172.

Derbyshire'da geniş arazileri olan ve şövalyelik unvanına sahip bulunan soylu Wakebridge ailesinden sadece William salgın sonrasında hayatta kalabilmiştir. Zengin olmaları, iyi beslenmeleri ve alt kesime göre kuşkusuz iyi yaşamalarına rağmen elitler dahi kurtulamamışlardır. Bu aile tanındığı için başlarına gelen bu felaket kayıtlarda yer alabilmiştir. Böyle pek çok ailenin bu süreç sonucunda yok olduğu ise kayıtlarda yer almamasına rağmen ortaya çıkan sahipsiz mülkler sorunundan dolayı anlaşılmaktadır.

Salgının şiddeti İngiltere'nin kuzey ucuna doğru ilerledikçe azalmamış ve bu sınır bölgelerinde de pek çok insanın yaşamını yitirmesine neden olmuştur. İngiltere'nin en kuzeydeki iki bölgesi olan Durham ve Cumberland, İskoçya-İngiltere sınır bölgesinde bulunduğu için daima cephe hattı durumunda olmuşlardır. Daha önce de belirtildiği üzere kimi zaman şiddeti artan çalışmalar sıklıkla bu bölgelerde yaşanmaktadır. Bu yüzden bölge sakinleri ölümlere alışmış durumdadır. 1352 yılına gelindiğinde ise örneklerine az rastlanır bir şey olmuştur ve Cumberland'a bağlı Carlisle'den bir süre vergi alınmamasına karar verilmiştir. Kraliyet kararnamesi ile alınan bu çarpıcı kararın gerekçesi olarak ise Kara Ölüm yüzünden bölge halkının büyük kısmının hayatını kaybetmesi gösterilmiştir.⁵⁸⁹ İngiltere'nin salgına kurban vermediği yerleri yok denecek kadar az iken örneği olmayan bu karardan anlaşıldığına göre Cumberland bölgesinde vergi verecek mükellef kalmamıştır.

Durham'da bütün bir Ada'nın pek çok yeri gibi salgınından fazlasıyla etkilenene bölgelerdendir. Kara Ölüm'ün bölgeye geldiği tarih olan 1349 yılında Durham'da bir dizi köylü ayaklanmaları baş göstermiştir. Bu ayaklanmalar daha sonra yaşanacak olan köylü isyanlarının da belki bir habercisiydi. Bölgede yaşanan ölümlerin fazlalığı hakkında bazı mahkeme kayıtları belirleyicidir. Örneğin 14 Temmuz 1349'da Houghton'da bulunan *Halmote* mahkemelerinden birinde tutulan kayıta: "Salgın korkusuyla Lord'un elinde olan herhangi bir toprak için para ödeyecek kimse yoktur" ibaresi oldukça dikkat çekicidir.⁵⁹⁰ Bir Rivayete göre ise her şeyini kaybetmiş bir meczup bölgeyi dolaşmış ve gittiği her yerde kadınların ve çocukların öldüğünü ve bölgede felaketin büyük boyutlarda olduğundan söz etmiştir. *Richard Lomas*, Durham kontluğunda Kara Ölüm'ün etkilerine dair önemli bir makale yayınlamıştır. Lomas'ın manastır mülklerindeki kiracılara dayandırdığı bu araştırması, bölgesel kayıtların büyük ölçüde erkeklerle ilgili olmasına karşın salgın süresince Durham'ın kuzey bölgesindeki manorlarda %52 seviyelerinde kadın ölümleri meydana geldiğini göstermektedir.⁵⁹¹ Lomas'ın bu önemli çalışması toplam 718 kiracının arasından 155 kadına dayandırılmaktadır. Genel anlamda bakıldığında ise

---

⁵⁸⁹ Kelly, *a.g.e.*, s. 226.

⁵⁹⁰ Gasquet, *a.g.e.*, s. 185.

⁵⁹¹ Richard Lomas, "The Black Death in County Durham", *Journal of Medieval History*, C. 15, S. 2, 1989, s. 127-140.

salgının kadınlar ile erkekleri eşit ölçüde etkilediği ve Durham genelinde en az %50 civarında can kaybına neden olduğu tespitinde bulunulmuştur.⁵⁹²

Kara Ölüm'ün Northumberland ve Westmoreland kontluk bölgelerine verdiği zararlar ve can kayıplarına dair fazla bir bilgi yoktur. Bu bölgeler toprakları zengin tarımsal alanlar oldukları için nüfusları yoğundur. İlgili kısımlarda dikkat çekildiği üzere İskoçya-İngiltere sınır boyunda bulunan bu kontluklar cephe hattıdır. Burada sadece gönüllü din adamları ve manastır teşkilatları sistemli olarak çalışmışlardır. Manastır kayıtlarına göre de bölgede hayır işleri ile ulaşan din adamlarının 2/3'si salgından dolayı hayatını kaybetmiştir.⁵⁹³

4.3.1.4. Kara Ölüm'ün Galler ve İskoçya'da Dağılması ve Etkileri

İngiltere tarafında Kara Ölüm'lü günler bu şekilde bir seyir izlerken Ada'nın diğer iki ülkesi olan Galler ve İskoçya'da ise salgına dair veriler oldukça kısıtlıdır. İngiltere'ye nazaran sistemli ve kurumsal yapıların eksikliği, nüfus azlığı ve daha pek çok neden bu büyük veba salgınının yaptığı tahribatın tam anlamıyla anlaşılmasını kısıtlamıştır. Bu sebeplerden dolayı Kara Ölüm'ün Galler ve İskoçya üzerindeki etkisi İngiltere kadar ayrıntılandırılmayacak. İrlanda kuzey tarafta ve Büyük Britanya sınırları içerisinde bulunmadığı için konu dahilinde değildir. Ancak İrlanda özelinde Kara Ölüm'ün ülkeye nereden geldiğini belirtmek gerekirse iki seçenek ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Fransa'dır. Zira o dönem İrlanda'nın Fransa ile gemiler aracılığıyla canlı ticari bağları vardır. İkincisi ve de en makul olarak görüneni ise Büyük Britanya'nın önemli liman kentlerinden birisi olan Bristol'dür. İrlanda ile Bristol arasında yoğun gemi trafiği olması ve iki destinasyon noktasının daha yakın güzergahlarda bulunması sebebiyle en muhtemel ki bu hat üzerinden enfekte gemiler ile ülkeye salgın giriş yapmıştır ve çok fazla sayıda can kaybına neden olmuştur.⁵⁹⁴ İrlanda da o döneme tanıklık yapan Minorite of Kilkenny'ye bağlı keşiş *John Clyn*'in ifadelerine göre salgın, ilk olarak 1349 yılının ikinci yarısında Dublin'in kuzeyinde bulunan bir liman kasabası olan Drogheda ve Howth'da baş göstermiş, ardından hızla dağılarak sadece Dublin'de Ağustos başında 14 bin insanın hayatına mal olmuştur.⁵⁹⁵ En somut bilgi bu şekilde yer almaktadır. Kara Ölüm'ün İrlanda'da ciddi sayıda insan hayatına neden olduğu düşünülmektedir. İrlanda'da kayıtlar daha çok din görevlilerinin bu büyük salgında hayatlarını kaybetmeleri üzerine ilerlediği için genel düzeyde değerlendirme yapılabilecek rakamlar oldukça sınırlıdır.

---

⁵⁹² Platt, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁹³ Gasquet, *a.g.e.*, s. 183-185.

⁵⁹⁴ Gasquet, *a.g.e.*, s. 138-140.

⁵⁹⁵ Maria Kelly, *A History of the Black Death in Ireland*, Tempus, Gloucestershire, 2004, s. 125-126; Aubrey Gwynn, "The Black Death in Ireland", *An Irish Quarterly Review*, C. 24, No. 93, 1935, s. 25-42; Gasquet, *a.g.e.*, s. 138-140

Tekrardan kendi çalışma coğrafyamız içerisinde olan Galler'e bakıldığında XIV. yüzyıl içerisinde iki parçaya bölündüğü anlaşılmaktadır. Ülkenin kuzey tarafı, Galce konuşmasına rağmen bölgenin büyük kısmını domine eden İngilizler güney tarafı kontrollerine almışlar ve dillerini de burada hâkim kılmışlardır. Yani bölge bir İngiliz kolonisi şeklinde yönetilmeye başlanmıştır. Bu yüzden kendi dillerini geliştiremeyen ve İngilizlerin bu anlamda baskılarına maruz kalan Galler'in yerel halkından hayatta kalan kısmı salgınlı günler hakkında kayıt tutamamışlardır.⁵⁹⁶ Mevcut kayıtlarda zaten güneyden gelmektedir. Bu konuda ilk yapılan çalışma ise William Rees tarafından "The Black Death in Wales" ismiyle 1920 yılında yayınlanan makale olmuştur. Rees, temel anlamda kullanılan kroniklerden yola çıkarak oluşturduğu bu çalışmasını büyük ölçüde kendi yorumlarıyla geliştirmiştir. Eldeki bilgiler çok az olduğu için Galler üzerine ciddi araştırmalar yapılamamıştır.

Kara Ölüm Galler'e Bristol ve Gloucester'den sonra sıçradığı sanılmaktadır. Bu noktaya vurgu yapan Rees'de salgının ilk olarak 1349 yılı başında İngiltere'den deniz yoluyla gemiler aracılığıyla Galler'e taşındığını düşünmektedir.⁵⁹⁷ Bu büyük veba salgının ilk olarak Galler'in hangi bölgesine sıçradığını kestirmek oldukça güçtür. Ancak ülkeye giriş yapan salgının Carmarthen kontluk bölgesine çok fazla zarar verdiği bilinmektedir. Burada bulunan iki resmi görevli salgının bilinen ilk kurbanları olmuşlardır. Bölgede gemi trafiğinin canlı olması, salgının enfekte gemilerle şehri taşınmış olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Diğer bir ihtimal ise vebanın hacılar vasıtasıyla yine deniz yoluyla Galler'e taşındığı üzerine geliştirilebilir. Zira Bristol ve Gloucester'den hareket eden hacılar vasıtasıyla Carmarthen kontluk bölgesinin batısında bulunan Castlemartin, Pembroke ve Tenby salgının taşındığı daha sonra ise ülke içine dağıldığı da düşünülmektedir.⁵⁹⁸ Bu güzergâh canlı deniz rotaları arasındadır. Salgının, Galler'e sıçramasına ilişkin en ciddi belirtiler deniz yolu üzerine yoğunlaşmaktadır. Daha sonrasında ise İngiltere sınır bölgelerinde salgın olayları meydana gelmiştir.

Bölgenin önemli gelir kaynaklarından olan değirmencilik ve balıkçılık salgın başladığında ilk darbe yiyen iş sahalarından olmuştur.⁵⁹⁹ Bunun sonucunda da bölge ekonomisi felç olmuş ve Carmarthen'in Lord'unun gelirleri aşırı derecede düşmüştür. Burada bulunan küçük bir manor olan Llanllwch'tekilerin hepsi salgının ilk günlerinde ölmüştür ve bu arazi üstünde otlardan başka bir şeyin bulunmadığı atıl bir hale dönüşerek Lord'un elinde kalmıştır.⁶⁰⁰

Kara Ölüm'ün ülkeye sıçraması bu şekilde cereyan ederken iç kesimlere doğru yayılması da hızlı olmuştur. Çünkü Severn gibi bu coğrafyada doğan, uzun ve aktif şekilde kullanılan bir nehir vardır. Galler'de bulunan Cambrian Dağları'ndaki Plynlimon'da, 610 metre rakımda doğan

---

⁵⁹⁶ Ziegler, *a.g.e.*, s. 154.

⁵⁹⁷ William Rees, "The Black Death in Wales", *Transactions of the Royal Historical Society*, C. 3, 1920, s. 121.

⁵⁹⁸ Shrewsbury, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁵⁹⁹ Rees, *a.g.m.*, s. 121-122.

⁶⁰⁰ Rees, *a.g.m.*, s. 121.

Severn, Büyük Britanya'nın 353 km uzunluğa sahip en uzun nehridir ve salgının bölgeye dağılmasında bu su yolu belirleyici olmuştur. Zira en muhtemel olasılıkla enfekte insanların olduğu tekneler Galler'in iç kesimlerine doğru ulaşımında kullandıkları Severn nehri güzergahını takip ederek ülkenin güneybatısında bulunan Monmouth kontluğuna giriş yapmışlardır. Bu bölge, insan ve küçük tekne hareketliliğinin çok fazla olduğu yerlerdendir. Daha sonra ise Galler'in kuzey batı sahasına sıçrayan salgın Cheshire, Shropshire ve Herefordshire gibi İngiliz sınır şehirleri boyunca hızla ilerlemesini sürdürmüştür.⁶⁰¹ Yani İngiltere salgının Galler'e sıçrayan ilk noktası iken aynı zamanda enfekte olmamış kimi sınır kentlerine salgını tekrar bu ülke üzerinden de almıştır. Her iki ülkede kısa sürede veba salgınıyla çevrelenmiş ve kaplanmıştır. Bu olayların hepsi 1349 yılının ilk aylarında gerçekleşmiştir.

Mart ayına gelindiğinde ise Kara Ölüm'ün Galler topraklarındaki şiddeti öylesine artmıştır ki Abergavenny'de hiç kimse hayatta kalmadığı için kira toplayan memurlar bölgeye uğramayı bile düşünmemişlerdir. ⁶⁰² Abergwiller mahkemesinin yetki alanında bulunan sahada Haziranın ikinci haftasında salgın kaynaklı 7 ölüm gerçekleşirken, ay sonuna kadar bunu bölgenin komşu vilayetlerinde bulunan ve Galcede "maerdref" denilen malikanelerden Ruthin'de 77, Llangollen 10, Llanerch 13, Dogfelen 25, Abergwiller 14 kişi takip etmiştir.⁶⁰³ Bu sayılar az gibi dursa da birkaç hafta içine içerisinde misli oranda artışlar göstermiştir. Güney Cardigan'da kira ödeyen 104 kiracıdan (bu şahıslara yerel dilde gabularii denilmektedir) 97'si Haziran ayında ölmüştür yada gittikleri yerlerde ölmek üzere bölgeden kaçmışlardır. ⁶⁰⁴

Rees, mahkeme kayıtlarına dayandırdığı çalışmasında Ruthin Lordluk bölgesinin tamamını içerisine alan geniş sahada salgının can kayıplarında zirve yaptığı aylar olan Mart-Ekim dönemine ait önemli saptamalar yapmıştır. Aşağıda yer alan tablo salgın sebebiyle meydana gelen can kayıplarının anlaşılmasında önemli bilgiler sunmaktadır:

---

⁶⁰¹ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 142-143.

⁶⁰² Martin, *a.g.e.*, s. 104.

⁶⁰³ Rees, *a.g.m.*, s. 120.

⁶⁰⁴ Rees, *a.g.m.*, s. 122.

Tablo 4.9. Mart-Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim dönemine ait Ruthin Lordluk bölgesinde yer alan birkaç ayakta kalmış mahkemenin Kara Ölüm'den hayatını kaybedenleri gösteren içeren kayıtlarıdır.⁶⁰⁵

Mahkeme	Mart-12	Mart-20	Haziran-11	Haziran-20	Temmuz-20	Ağustos-10	Ağustos-29	Eylül-21	Ekim-9	Ekim-23
Colyan	-----	----	----	10	25	8	44	12	Çok Sayıda	Çok Sayıda
Llanfair	-----	1	1	13	29	14	45	7	Çok Sayıda	Çok Sayıda
Dogg	-----	1	----	25	11	13	20	9	3	2
Abergwillar	-----	1	7	14	4	2	19	1	----	----
Ruthin Town	2	----	----	77 ve Üstü	14	17	44	4	Az Sayıda	Az Sayıda

Kara Ölüm'ün Galler coğrafyasında en fazla can kaybına neden olduğu aylar görüldüğü üzere Haziran-Temmuz 1349 periyodudur. Bu dönemde en az 222 insan hayatını kaybetmiştir. Ancak yıl sonuna doğru ölüm oranlarındaki kayıtlar bilinmeyen sebeplerden dolayı işlenemediği için can kayıplarının ne düzeyde gerçekleştiği bilinmemektedir. 1350 yılının Ocak-Şubat aralığında salgın kaynaklı ölümler seyrekleşmeye başlasa da yer alan bilgilere göre bu büyük Lordluk bölgesinde 1351'de bir, 1354'de dokuz, 1357'de iki, 1358'de iki, 1359'da iki, 1360'da bir kişinin salgın sebebiyle öldüğü bilgisi vardır.⁶⁰⁶ Ancak 9 yıllık periyotta Kara Ölüm'ün devam ettiğini gösteren ve bu veriyi destekleyecek hiçbir bilgi de bulunmamaktadır. Muhtemelen bu insanlar salgın sanılan çeşitli dönem hastalıklarından ölmüşlerdir ve kayıtlarda da bu şekilde yer edinmişlerdir.

Bu bilgilerin çoğu İngilizce konuşan Güney Galler tarafından gelirken ülkenin Kuzeyi yani Galsenin hâkim olduğu tarafa dair veriler yok denecek kadar azdır. Bu kısıtlılığa rağmen ülkenin Kuzey kesiminde de işlerin yolunda gitmediği bellidir. Bu kesimde kalan Flint yakınlarındaki Holywell'in önde gelen madencilerinin büyük kısmı salgın esnasında ölmüşler, hayatta kalanlar ise maden sahasında çalışmayı reddederek bölgeyi terk etmişlerdir.⁶⁰⁷ Bu gelişmeler bölgeyi ayakta tutan en önemli can damarlarından olan madencilik darbe yemesine sebep olurken, Flint mahkemelerinin borçları temini noktasında ki kararlarını da zora sokmuştur. Genel itibarıyla Galler nüfusu çeyrek milyon civarında olduğu için bu rakamlar ülkenin çok fazla insanını bu salgına kurban verdiğini göstermektedir. Kırsal kesime dayalı yerleşimler ve ekonomi bu dönemde büyük gerileme yaşamıştır. Kara Ölüm'ün etkilerine dair ayrıntılı bilgilerin verileceği başlıkta açıklanacağı üzere ülkede pek çok malikane kaybettiği kiracıları yüzünden üretimi durdurmak zorunda kalmıştır. Arazilerin büyük bir kısmı da ıssızlaşmıştır.

Bu büyük veba salgınının insan kayıplarına neden olmaya başladığı günlerde Galliler her geçen gün bir yakınlarını kaybetmenin neden olduğu panikle dört bir yana saçılmışlardır. Ancak

⁶⁰⁵ William Rees, "The Black Death in England and Wales, as Exhibited in Manorial Documents", *Proc. R. Soc. Med.*, C. 16, Pt. 2, 1923, s. 31.

⁶⁰⁶ Rees, "The Black Death in England and Wales, as Exhibited in Manorial Documents", s. 31.

⁶⁰⁷ Gottfried, *a.g.e.*, s. 67.

bu olağandışı hava içerisinde kendilerine neyin “saldırđını da” anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu panik havası içerisinde Mart-Nisan 1349 yılında kendisinin de bu salgından hayatını kaybettiği düşünölen Gallerli şair *Ieuan Gethin* ölmeyen kısa bir süre önce içine düştükleri bu felaketin görgü tanığı olması sebebiyle Kara Ölüm’ü dikkat çekici benzetmelerle şu şekilde tanımlamaktadır: “Salgın, kara bir duman, gençleri kesen bir veba, merhameti olmayan asılsız bir hayalet, vücutta çıkan hıyarcıkları ise hızlıca büyüyen iğrenç bir takıya, yakışksız bir aceleyle gelen çirkin püskürmeye, siyah bezelye tohumlarına ve değim yerindeyse Kara Ölüm’ün ilk takılarıdır.”⁶⁰⁸

Kara Ölüm, Haziran ayında zirve yapmasına karşın 1349 yılı sonuna doğru çok genel olarak etkisi azalmaya başlamıştır. Daha sonrasında ise 1361-1362 yılının kış ayları ve 1369 yılında tıpkı İngiltere gibi Galler’de de kısa çapta salgınlar patlak verse de bunların etkilediği alanlar ve insan sayıları küçük boyutlarda kalmıştır. Salgının neden olduğu ölümler Galler özelinde şehir, kasaba, köy ve manor yerleşimlerinde İngiltere gibi ayrıntılı şekilde bulunmamaktadır. Bu durumun nedeni ise daha önce de belirtildiği üzere hem İngilizcenin zorunlu tutulması hem de bölgede oturmuş kurumlar ve kayıt tutulan merkezlerin olmayışı veri kısıtlılığını ortaya çıkartmaktadır. Ancak Büyük Britanya adasında İngiltere ve İskoçya’dan sonra en az nüfus rakamına sahip olan Galler halkı da salgından sayıları nispetinde oldukça fazla etkilenmişlerdir. Ülke yabancıların istilasına uğramamış olsa da bu kısa süreli Kara Ölüm ve ardından gelen artçı salgın dalgaları neticesinde çok sayıda insanını kaybetmiştir. Galler topraklarında salgın günleri hakkında elde edilebilen kısa bilgiler nispetinde ortaya konulan değerlendirmelerin ardından, İskoçya’daki duruma bakılması neticesinde Kara Ölüm’ün Büyük Britanya genelinde çizdiği rota tamamlanmış olacak.

Kara Ölüm’ün İskoçya’ya da ki yolculuğuna ve etkilerine dair veriler de Galler gibi azdır. Ada’nın kuzey ucuna doğru hareket ettikçe sadece iklim farklılaşmasından değil aynı zamanda siyasal, toplumsal ve kurumsal yapılarında farklılaştığı anlaşılmaktadır. İskoçya’da salgının yaşandığı günlere dair sadece bir iki kronikte kısa bilgiler geçmektedir. Bu bilgilerde tam anlamıyla o günlere dair olayları aydınlatmayı sağlamsa da Ada’nın bu bölgesinde de salgının etkili olduğunu göstermektedir. İngiltere tarafındaki vakainamelerin zenginliği, kayıt kültürünün gelişmişliği ve kiliselerin olayları not etmesindeki sistemi maalesef İskoçya tarafında bulunmamaktadır. Bu yüzden de eldeki kısıtlı verilerle Büyük Britanya adasının kuzey ucundaki bu ülkede salgının etkileri değerlendirilmeye çalışılacak.

Kara Ölüm’ün etkilerine geçmeden önce İskoçya hakkında kısa bir değerlendirmede bulunulduğunda ülkenin ortaçağda dağlık alanlarının fazla oluşu ve yerleşime uygun yerlerinin

---

⁶⁰⁸ Rees, “The Black Death in England and Wales, as Exhibited in Manorial Documents”, s. 33-34; Jon Gower, *The Story of Wales*, BBC Books, 2012, s. 129-130.

azlığı sebebiyle İngiltere, Fransa gibi ülkelere göre kilometre başına düşen insan sayısının daha fazla olduğu yani 35-40 arasında değiştiği tahmin edilmektedir.⁶⁰⁹ Nüfusun %90'ı dağınık şekilde kırsal alanlarda yaşarken geri kalan 100 bine yakın insan ise burghslar halinde (buralar büyük arazi sahiplerinin, kiliselerin, baronların ya da kraliyetin elinde olan yerlerdir) kentlerde yaşamaktaydılar. İskoçya'da ilk burghsların (şehirler) kurulmasına dair belgeli kayıtlar XII. yüzyılın ilk yarısını işaret etmektedir. Özellikle yerleşimciler tarafından nehirler, düzlükler ve daha yaşanabilir alanlar üzerine kurulan bu kentlerden Dunfermline, Aberdeen ve Aziz Andrews ilk kurulan burghslardan ilk üçüdür. 1306 yılına geldiğinde İskoçya'da kraliyete ait 38 ve ait olmayanda 18 burghs bulunmaktadır. Ellinin üzerinde burghs bulunan İskoçya'nın XIII. yüzyılda en zengin kenti Berwick'tir ve 1302 yılında ki nüfusu 1500 civarındadır.⁶¹⁰ Bu nüfus oranı diğer burghslara nazaran fazladır. Çünkü genelde burghs nüfusları bin insanı geçmemektedir. Ancak İskoçya'nın bu istisnayı bozacak dört büyük önemli burghsu daha vardır. Bunlar Edinburgh, Aberdeen, Perth ve Dundee'dir. Bu kentlerin veba salgınından hemen önce yani 1348 yılındaki nüfusları 2 binden fazladır. XVI. yüzyılda 5 bin civarında nüfusa sahip olan Aberdeen, İskoçya'nın en büyük şehri ve başkenti konumundaydı. Diğer yandan Edinburgh ise 1560 yılında popülasyon bakımından hızla büyüyerek 12,500 kişiye yükselmiştir. İskoçya şehirlerine genel anlamda bakıldığında İngiltere ve Avrupa'daki muadillerinden daha küçük oldukları söylenebilir. Bu dönemde en büyük metropoller ise Londra ve Paris'tir. Kara Ölüm'ü karşılamadan önce klasik anlamda İskoç şehirleri ve yerleşim bölgeleri, adanın geri kalan kesimleri gibi sokaklarda gübrelerin olduğu, çöplerin dört bir yanda saçılarak özellikle derelerde biriktiği, insanlar ve hayvanların birlikte yaşadığı (fareler evlerde her an görülebilen olağan canlılardır) hijyen ve temizlikten yoksun, doğru düzgün beslenme imkanlarının olmadığı fakir bir ülkeden ibaretti.

Ülkede nüfusun dağılımı ve idari taksimat bu şekilde iken İskoç halkının gündelik hayatına bakıldığında da özellikle hijyen ve beslenme koşullarının yetersizliği sebebiyle vücutlarının oldukça kırılgan hale geldiğini tahmin etmek zor değildir. Ortaçağda genelde halkın yetersiz beslendiklerine değinmişken Kara Ölüm'den kısa bir süre önce İskoçya'da da yaşanan önemli bir olaya da değinilmesi gerekmektedir. Günümüzde halen tartışılan büyük açlık/kıtık olayları özellikle Avrupa ve İngiltere'yi bu büyük salgından kısa bir süre önce önemli derece silkememiş, hayatta kalan insanların vücut dirençlerinde onarılamaz kırılganlıklar ortaya çıkartmamış olsaydı, salgının mağdur sayıları yine de bu derece yüksek olur muydu? Sorusu tartışılmaktadır. Yani daha net bir tabirle kıtık, Kara Ölüm'ün etkilerini daha da kötüleştirdi mi?⁶¹¹ Bu konu daha önce İngiltere örneğinde ayrıntılandırılmıştı. İskoçya'da, İngiltere ile aynı

⁶⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alexander Grant ve Keith J. Stringer, *Medieval Scotland Crown, Lordship and Community*, Edinburgh University Press Ltd., Edinburgh, 1998. s. 151-152, 161.

⁶¹⁰ A. D. M. Barrell, *Medieval Scotland*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 54.

⁶¹¹ <https://news.harvard.edu/gazette/story/2016/01/did-famine-worsen-the-black-death/> (05-01-2016)

adayı paylaşması sebebiyle Kara Ölüm öncesinde büyük açlık/kıtlık sürecini şiddetli şekilde yaşamıştır. Bu konu hakkında da verilebilecek bilgiler kısıtlıdır ancak 1260 yılından sonra Büyük Britanya adasında iklim kaynaklı (1257, 1272, 1277, 1283, 1292, 1311) kötü hasat dönemlerinin olduğu bilinmektedir. 1256 sonrasında baş gösteren kıtlığın Büyük Britanya adasını yani İngiltere ve İskoçya'yı kötü şekilde etkilediğini daha doğrusu insanları silkelediğini gösteren bir kronikte durum şu şekilde ifade edilmektedir:

In this year there was so great corruption of the air, and inundation of rain, throughout the whole of England and Scotland, that both crops and hay were nearly all lost. And some men's corn rotted in the fields from the day of harvest; some men's corn, shaken out by the wind, grew again under the straw; some men's harvest was so late that they did not reap it until about the festival of St Martin (11 Nov) or later...⁶¹²

Lanercost kroniğinde geçen bu bilgi hava koşulları sebebiyle İskoçya ve İngiltere'nin yani Galler'i de içine alan tüm Büyük Britanya adasının büyük tahıl kıtlığı çektiğini göstermektedir. Bu kıtlık hadisesinden sonra Ada'da dört tane daha kısa çaplı kıtlık olayı meydana gelmiştir. Ancak daha sonrasında beşinci yani 1315 yılında ilkim kaynaklı düşük rekolte sonucunda başlayan o zamana kadar ki en büyük kıtlık dalgası İskoçya içinde önemli kayıplar verilmesi sonucunu ortaya çıkartmıştır. Büyük Kıtlık zamanında (1316 yılında) Lanercost kroniğinin bildirdiğine göre İngiltere ve İskoçya'da azımsanamayacak sayıda insan açlıktan kırılmıştır. Aşağıda ismi geçen önemli bir tarihçi olan Fordun'da (1310-1321) İskoçların açlık sırasında binek hayvanlarından, kedi, köpeklerine ve daha pek çok yenmeyen canlı türlerine kadar tüketmek zorunda kaldıklarına işaret etmektedir.⁶¹³ Hatta İskoçya'nın Perth şehrinde açlık kaynaklı "cannibalism" yani yamyamlık olaylarının (tarihi belli olmasa da) yaşandığı belirtilmektedir.⁶¹⁴ Ancak kıtlık olaylarından nüfusun ne oranda etkilendiği bilinmiyor olmasına karşın salgın öncesinde İskoç halkının da bu şekilde önemli badireler geçirdiğini ve en azından fiziksel direnç bakımından oldukça kırılğan olduklarını belirtmek açısından bu olaylar önem arz etmektedir. Genel anlamda bakıldığında on dördüncü yüzyılda ortalama bir İskoç'un yaşamı oldukça zor ve ömrü de kısaydı. II.David'in (1324-1371) 41 yıldan fazla tacı elinde tuttuğu İskoçya hakkında Kara Ölüm öncesine dair verilebilecek bilgiler bunlardan ibarettir.

İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesine giren ve bu sebeple şiddet dalgasının kimi zaman yükseldiği ülkede Kara Ölüm'e dair haberler ilk başlarda sevinçle karşılanmıştır. Çünkü İngiltere tarafında büyük insan kayıplarına neden olan salgının İskoçlar için anlamı, tarihsel olarak sorun yaşadıkları komşularının zayıfladığı ve avantajı ellerine geçirme imkanının

⁶¹² Richard Oram, "The Worst Disaster Suffered by the People of Scotland in Recorded History: Climate Change, Dearth and Pathogens in the Long Fourteenth Century", *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, C. 114, 2015, s.226.

⁶¹³ Fordun, *a.g.e.*, s. 338, 341.

⁶¹⁴ Karen Jillings, *Scotland's Black Death: The Foul Death of the English*, Tempus, Gloucestershire, 2003, s. 23-24.

doğduğu yönünde olmuştur. Bunlar aşıağıda ayrıntılandırılacaktır. Ancak veba salgının İskoçya sahasındaki varlığına dair telaffuz edebileceğimiz kaynaklar maalesef birkaç taneden öteye gitmemektedir. Tarihçiler ve dönem vakainameleri İskoçya'nın daha çok İngiltere'ye karşı giriştikleri bağımsızlık savaşına değinirken salgın hakkında pek bir bilgi vermemişlerdir. En ayrıntılı bilgi elde edebildiğimiz kaynak ise *John of Fordun's Chronicle of The Scottish Nation* (İskoç Ulusunun Kroniği) adlı vakainamedir. Fordun'lu John tarafından kaleme alınan bu önemli dönem kroniğinde ülkenin özellikle İngiltere'ye karşı giriştiği bağımsızlık savaşları anlatılırken doğrudan salgının İskoçya üzerinde yaptığı tahribata da değinilmektedir. Henry Knighton, Creighton, Gasquet kimi gibi isimler de özellikle Fordun'a atfen İskoçya'ya dair bilgiler vermişlerdir. Ortaçağ İskoçya'sını çalışan en bilindik isimlerin başında gelen *Philip Ziegler* ve *Alexander Grant* gibi bazı isimler de salgının İskoçya üzerinde yaptığı tahribat hakkında değlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu isimlerin bilgi ve görüşlerine yer geldikçe değinilecektir.

İskoçya'ya dair bu kısa değlendirmelerin ardından asıl konu olan ülkeye salgının sıçraması ve ardından yaşanan gelişmelere bakıldığında dikkat çekici ayrıntılar göze çarpmaktadır. Tweed* nehrinin kuzeyindeki İskoçlar, Henry Knighton'nun ifadelerine göre Kara Ölüm'den dolayı çok fazla İngiliz'in öldüğünü haber alınca bu olayı sevinçle karşılayarak düşmanlarına gülmüşlerdir.⁶¹⁵ İngilizlerin Tanrı'nın ilahi lütfu ile cezalandırıldıklarını düşünerek kendileri için büyük bir fırsat kapısının aralandığını düşünen İskoçlar, bu olayı fırsata dönüştürerek kadim düşmanlarını istila etmeye yemin etmişlerdi.⁶¹⁶ Çünkü İngilizler hiçbir zaman ne bu kadar insan ne de güç kaybına uğramışlardı. Kara Ölüm'ün İngiltere tarafında neden olduğu toplu ölümlere bir isim dahi bulan İskoçlar bu durumu "İngilizlerin ağır/pis ölümü" olarak addetmişlerdir.* İskoç askerleri bu alaycı ismi vermenin yanı sıra özellikle salgından pek çok İngiliz garnizonun hayatını kaybetmesini ilahi lütf olarak değlendirip kısa sürede yaygın hale gelen bir duada etmeye başlamışlardır. Bu dua şu şekildedir:

God and Sen Mungo, Sen Ninian and Seynt Andrew scheld us this day and ilka day fro
Goddis grace and the foule deth that Ynglessh men dyene upon.⁶¹⁷

Yukarıda yer alan duada, İskoçların belirttikleri isimler kendi milli ve dini tarihlerinde saygı duydukları ve kutsiyet atfettikleri kişilerdir. Dua hem İngilizlerin başına gelene sevinmeyi hem de İskoçlar açısından kendi milli kimlikleriyle harmanlı Hristiyanlık inançları üzerinden salgından korunma anlamı taşımaktadır. İskoçlar, İngiltere tarafında bu büyük veba salgının

* Kuzey İngiltere ve İskoçya'nın doğu bölgeleri arasında doğal sınır oluşturan Tweed Nehri ya da Suyu 156 km uzunluğa sahiptir ve somon balıklarıyla ünlüdür.

⁶¹⁵ Knighton, *a.g.k.*, s. 102-104.

⁶¹⁶ Creighton, *a.g.e.*, s. 119.

* Karen Jillings'in bu çalışma içinde oldukça önemli olan eserinin alt başlığı bu şekildedir.

⁶¹⁷ Creighton, *a.g.e.*, s. 218.

etkilerini duyduklarında bunu gördüğü üzere dini ve milli hassasiyetleriyle birleştirmişler ve bağımsızlık arayışları için mücadeleye ettikleri büyük düşmanlarına karşı harekete geçme şartlarının olduğu yönünde değerlendirmişlerdir. Bu amaçla da İskoç kuvvetleri siyasi dengeleri değiştirme çabasıyla derhal savaş düzeni almışlardır. Ancak stratejik üstünlük kuracaklarını düşündükleri bu hareketleri, oldukça trajik şekilde İskoçların bizzat kendi elleriyle ülkelerine salgının taşınmasına doğrudan hizmet ettikleri bir hadiseye dönüşmüştür.⁶¹⁸

Eric Linklater, İskoçların uzun öyküsünü anlattığı eserinde salgının ülkeye İngiltere'nin kuzey ucu olan Carlisle'den taşınmasına ilişkin II. David'i sorumlu tutmakta ve şu çarpıcı ifadeleri kullanmaktadır:

During David's reign the Black Death came to Scotland, imported from England in 1349 via a typically foolish raid on Carlisle made under David's direction which brought the infection and all its fearful mortality from a plague-stricken town.⁶¹⁹

Linklater, bu durumu David'in mükemmel bir günah keçisi haline dönüştürdüğünü öne sürüyor. David babasının (Bruce) ölümünden bu yana İskoçya'da yaşanan hastalıklarından birçoğunu, en azından Tanrı'nın gazabını yeteri kadar uygulamak için seçtiği insanları kınamak ve bir ceza vermek amacıyla kullanmıştır. Kara Ölüm aslında kendisinin yönettiği ve İngiliz'leri güçsüz yakalayacağını sandığı *Carlisle* baskınıyla ülkesine taşınmıştır. Bu olayın dönem vakainamalarına göre ayrıntılı kısımları ise oldukça dikkate değerdir. Fakat görüldüğü üzere açıklamalar her ne olursa olsun Kara Ölüm İskoçya kapılarından ülkeye giriş yapmıştır.

Billingham'da yaşayanların yarısı, West Thickley köyündeki kiracıların ise hepsi 1349 yılında salgın sebebiyle hayatlarını kaybetmişlerdir. Bölgeden hareket eden İngiliz kuvvetleri tansiyonun yükseldiği İskoç sınırına giderken aynı zamanda salgını da beraberlerinde götürmüşlerdir. İskoç kuvvetleri konuşlandıkları Selkirk ormanında İngilizlere sefere çıkmak üzereyken askerler arasında salgın baş göstermiştir.⁶²⁰ Knighton'ın bildirdiğine göre, 1349 yılının yaz aylarında İngilizleri istila etmek için alelacele kurulan İskoç askerleri arasında Temmuz'da patlak veren salgın kısa sürede 5000 insanın ölümüne neden olmuştur.⁶²¹ Bu olay şok etkisi yaptığı gibi İskoç ordusu da İngiltere'yi istila amacına ulaşamamıştır. Ölümün başlaması askerler arasında paniğe ve kaçışmalara neden olurken aynı zamanda salgını da beraberlerinde götürerek ülkenin dört bir yanına saçmaları sonucunu ortaya çıkartmıştır. İskoç coğrafyasında 1349-1350 arasındaki kış ayında insanların mobilize hareketlerinin yavaşlaması ve kemirgenlerinde (özellikle sıçanların) inlerinden çıkamayışı salgının şiddetini sekteye

---

⁶¹⁸ Jillings, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁶¹⁹ Eric Linklater, *The Survival of Scotland: A New History of Scotland from Roman times to the Present Day*, Doubleday, Londra, 1968, s. 124.

⁶²⁰ Knighton, *a.g.k.*, s. 103.

⁶²¹ Gasquet, *a.g.e.*, s. 186; Knighton, *a.g.k.*, s. 103.

uğratmış gibi durmaktadır.⁶²² Ancak salgın bahar ayında tüm şiddetiyle ülkede kendini hissettirmeye başlamıştır. O döneme ait çok az sayıdaki İskoç vakainamesi vardır. Bunlar arasında İskoçların Kara Ölüm'ü yaşadığı günlere dair açıklamalar yapan en ayrıntılı ve tek denilebilecek olanı ise yukarıda ismine değinilen Fordunlu John'un *İskoç Ulusunun Kroniği* adlı vakainamesidir. Fordunlu John Kara Ölüm'den yaklaşık 35 sene sonra (1385) o günleri anlatırken satırlarına aşağıda yer alan çarpıcı ifadeleri taşımıştır:

In the year 1350 there was in the kingdom of Scotland so great a pestilence and plague among men ... as, from the beginning of the world even unto modern times, had never been heard of by men.... For to such a pitch did the plague wreak its cruel spite that nearly a third of mankind were thereby made to pay the debt of nature. Moreover, by God's will, this evil led to a strange and unwonted kind of death, insomuch that the flesh of the sick was sometimes puffed out and swollen, and they dragged out their earthly life for barely two days. Now this everywhere attacked the meaner sort and common people- seldom the the magnetes. Men shrank from it so much that, through fear of contagion sons, fleeing as from the face of leprosy or an adder, durst not go and see their parents in the throes of death.⁶²³

Fordunlu John'ın İskoç ulusuna dair bilgileri kaydettiği kroniğinde geçen bu kısa alıntı oldukça dikkat çekicidir. Aynı zamanda Kara Ölüm'ün İskoçya ile bağlantısına dair en önemli kanıtları da ihtiva etmektedir. Bu kronikte geçen bilgilerden anlaşılacağı üzere 1350 yılında İskoç krallığında yaşayan insanlar arasında dünyanın başlangıcından, modern zamanlara kadar (o güne kadar) hiç duyulmamış bir vebanın varlığından bahsedilir. İskoçya'nın neredeyse 1/3'nün hayatını kaybettiği, dahası Tanrı'nın iradesiyle insanların etlerinin (vücudunun) şiştiği (hıyarcıklar çıkması/ bubonikler) ve iki gün zar zor hayatta kalabildikleri belirtilir. Bu açıklamalar Kara Ölüm'ün semptomlarıyla uyumaktadır. Fordun'un ifadelerine bakıldığında salgının İskoçya sahasında 1350 yılının bahar aylarında güç kazandığı anlaşılmaktadır. Bu zaman dilimi diğer olaylarla birlikte değerlendirildiğinde tutarlı durmaktadır. Fordun kroniğinde geçen bilgiler arasında en dikkat çeken veri ise, İskoç halkın salgın sebebiyle 1/3 oranında hayatını kaybettiğidir. Çünkü çoğu kaynak daha önce de belirtildiği üzere salgından kaynaklı ölümleri olabildiğince abartma eğilimindedir. Fordun bu saptaması ise İskoçya halkının kayıplarını anlama konusunda oldukça makul durmaktadır. Bu döneme ait diğer önemli bir saptama ise Fordun ile benzer bilgileri veren Hector Boece'den gelmektedir. Boece, kroniğinde İskoçya'da yaşanan Kara Ölüm'ü tanımlarken "sic pestilence rang ouir all Scotland richt venomous, quhilk smyttit hes so smart of the pepill deourir the third part" demektedir.⁶²⁴ Hector Boece bu kısa satırlarında salgının İskoçya sahasında yaptığı ağır tahribatı belirtirken aynı zamanda ülkenin insan kaybına uğradığının da üzerinde durmaktadır. Boece gibi ülkede veba salgının tüm şiddetiyle kendini hissettirdiğini belirten diğer bir isimde Wyntoun'dur ve *Cronykil*

⁶²² Creighton, *a.g.e.*, s. 119.

⁶²³ Fordun, *a.g.k.*, s. 359.

⁶²⁴ Hector Boece, *The Buik of the Croniclis of Scotland; or, A Metrical Version of the History of Boece*, William B. Turnbull (edit.), C. III, Majesty' Printers, Londra, 1858, s. 373.

of *Andrew of Wyntoun* adlı kroniğinde bu duruma işaret etmektedir. Kara Ölüm'ün İskoçya'da ki varlığına dair son olarak bu kaynaklardan daha sonraki bir zaman dilimine denk gelse de *Book of Pluscarden*'i zikredebilir. Pluscarden kitabında da geçen bilgilerde özellikle nüfusun 1/3'ünün hayatını kaybettiği belirtiliyor olmasına karşın, fakirlerin zenginlere oranla daha fazla ıstırap çektiği üzerinde durulmaktadır.⁶²⁵ Kimi zaman "fakir hastalığı" yakıştırmaları da yapılan bu büyük felaket için Avrupa ve Büyük Britanya genelindeki ortak eğilim devamlı surette bu zümreyi küçük görme ve sorumlu tutma şeklinde olmuştur.

İngiltere tarafında olduğu gibi İskoçya içinde sosyal gruplar açısından salgın ne derece etkili oldu bilmiyoruz. Bu oldukça da karmaşık bir sorundur. Ancak kilise özelinde kısmi çıkarımlar yapmak mümkündür. Örneğin, İskoçların tarihini yazan kronikçilerden Walter Bower'in kayıtlarına göre Aziz Andrews kilisesine bağlı Augustinian'li din adamlarının 24 tanesi bu veba salgınından hayatını kaybetmiştir.⁶²⁶ Bu oran Aziz Andrews Katedral manastırına bağlı din adamlarının yaklaşık 1/3'üne denk gelmektedir. Dikkat çekici bir nokta olması bakımından salgın öncesinde İskoçya'da din adamlarının azlığı sebebiyle kilisenin zor durumda olduğu bilinmektedir. Din adamlarının azlığının sebebi ise yukarıda belirttiğimiz üzere milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin ülkede güç kazanması, asayişin bozulması ve nihayetinde istikrarın bozularak iç savaşın patlak vermesidir. Kara Ölüm mevcut olan az sayıda ki din adamının bir kısmını da ülkenin elinden almıştır. Bunun sonucunda manastır sayılarında ve din hizmetlerinde miktarını kestiremediğimiz ciddi aksamlar meydana gelmiştir. Ancak İskoçya'nın coğrafi yapısı gereği özel bir parametrenin burada belirtilmesi gerekmektedir. Yüksek alanlarda yer alan manastırlara erişim yolları daha kısıtlı olduğu için bu alanlara dair karşılaştırmalı verilerden yoksunuz ancak ülkenin kalabalık kesimi olan güneyde yer alan manastırlarda Lincluden ve Berwick de dahil 1390 yılına kadar belirgin bir düşüş yaşanmıştır.⁶²⁷ Hatta 1507 yılına gelindiğinde dahi Sistörşın manastır bölgesi olan *Saddell in Kintyre* de hiç manastır yaşamı olmadığından şikayet edilirken yani dini kurumların tamamen ortadan kalkmasından bahsedilirken, 1462 yılında Kelso manastırında da dini görevli sayısının hissedilir ölçüde eksik olduğundan dert yanılmıştır. Kelso manastırında ki din görevlisi sayısındaki artış ancak 1540 yılına gelindiğinde artabilmişken, Lindores'de yaşanan bu sıkıntı XVI. yüzyıla kadar sürmüştür.

Hiçbir İskoç kroniği salgının dini hayat ve görevlileri üzerindeki etkisine doğrudan bir atıf yapmamaktadır. Buna karşın söz konusu sorunların varlığına ilaveten özellikle İngiltere ve Avrupa kıtasında salgın süresince yetenekli, eğitilmiş din adamlarının ölümleri ve yerlerini yeteneksiz, eğitimsiz kişilerin doldurması sıkıntısı İskoçya içinde geçerlidir. İskoçya manastır

⁶²⁵ Felix J. Skene (edit.), *The Historians of Scotland, Vol 10: The Book of Pluscarden (Cover Title Liber Pluscardensis II*, Edinburgh, 1880, s. 225.

⁶²⁶ Walter Bower, *A History Book for Scots: Selections from Scotichronicon*, D. E. R. Watt (edit.), Birlinn Ltd., Edinburgh, 1998, s. 230.

⁶²⁷ Jillings, *a.g.e.*, s. 97.

yaşamına ışık tutan çeşitli belgelerden ve bazı kişilerin ifadelerinden anlaşılacağı üzere Kara Ölüm sonrasında girilen din adamlarının eğitim ve öğretim faaliyetleri özellikle Aziz Andrews, Aberdeen gibi önemli bölgelerde %80 oranında artırılarak entelektüellik düzeylerinin geliştiği gözlemlenmiştir.⁶²⁸ On dördüncü yüzyılın sonuna doğru en az 12 adet yeni bölüm kurulması sayesinde teoloji, dini kanunlar ve kilise işleyişine dair ne varsa hepsinin eğitimi verilmiştir. Yürütülen bu çalışmaların öncü yerlerinden birisi ise Augustinian Katedrali'dir.

Tüm bunlar bu süreç öncesinde kilise kurumunda kronik sorunlar olsa da salgınla beraber arttığını göstermektedir. Özellikle İskoçya dini kurumlarında Kara Ölüm sonrasında daha da fazla artmış olan personel ve mekân sıkıntıları XVI. yüzyıla kadar sürmüş görünmektedir. Dolayısıyla salgın İskoçya dini hayatında özellikle personel ve kurum bazında olumsuzluklara neden olmuş olsa da sonrasında yenileşme hareketlerinin başlanmasında ve bu konuda önemli adımların atılmasında da önemli bir etkiye bulunmuştur. Bir paradoks gibi görünüyor olmasına karşın din görevlilerinin entelektüel düzeyleri Kara Ölüm sonrasında artırılmıştır. Hatta Bower'in kayıtlarında eğitilmiş, dik, onurlu gibi niteliklemlerle övdüğü ve İngiltere'ye kıyasla ahlaksızlıkla suçlanmayan *Aziz Andrews* kilisesine bağlı çok sayıda din adamının salgın sebebiyle öldüğü yer almasına karşın Kara Ölüm sonrasında baş diyakoz, dekan ve diğer rütbede yer alan din görevlilerinin sayısında artış meydana gelmiştir.

Salgın, kiliseyi sadece personel bazlı değil ekonomik açıdan da etkilemiştir. Özellikle kilise mülklerinin kiralari Kara Ölüm'den kısa bir süre sonra yani 1366 yılında %37 azalmıştır.⁶²⁹ Sadece dini değil seküler kesimde salgın sonrasında finansal açıdan sıkıntıya düşmüştür. Melrose gibi kalabalık koyun sürülerine sahiptir manastır bölgeleri dahi salgının ardından kaybettikleri hayvan sürülerini uzun süre toparlayamamış ellerindeki yün, et, süt gibi gıda maddelerini değerleri miktarında satamamışlardır. Salgın sonrasından başlayarak özellikle XV. yüzyıla kadar İskoçya'da ticaret, kiralari, fiyatlar ve ücretler önemli ölçüde etkilenmiştir. Salgın sonrasında Ada geneli için ekonomik parametrelerin değerlendirilmesine ilerleyen safhalarda devam edilecektir.

İskoçya'da özellikle XV. yüzyıla gelindiğinde dahi salgının bıraktığı izler, kilisenin de dahil olduğu zengin fakir her sosyal zümrenin üzerinde görülmektedir. Ancak İskoçya soylu kesiminin İngiltere ölçeğine göre salgından daha az etkilendiği yönünde değerlendirmelerde bulunmaktadır. 1300 ile 1469 aralığında geçen her 25 yıllık periyotlarda soylu ailelerin erkek nüfuslarında devamlı surette düşüşler meydana gelmiştir. Kara Ölüm öncesinde yani 1320 yılında İskoçya tarafında 42 seçkin aile varken, 1350 yılında 14 aile arkadan erkek neslin gelmemesi sebebiyle soylarını devam ettirememiş ve salgından da çok az sayıda bir kısmı

---

⁶²⁸ Jillings, *a.g.e.*, s. 99.

⁶²⁹ Jillings, *a.g.e.*, s. 102.

etkilenmiştir.⁶³⁰ Oysa İngiltere tarafında kralın kızına kadar pek çok soylu ve devlet görevlisi salgın süresince hayatını kaybetmiştir.

Salgının İskoç halkının çoğunlukta bulunduğu kırsal alanlardaki etkisine Büyük Britanya'nın kırsal yaşamı incelenirken değinilecek. Ancak İngiltere ve Galler özelinde belirtildiği gibi İskoçya'da XV. yüzyılın başına kadar Kara Ölüm sonrasında yaşanan artçı salgın dalgalarından kurtulamamıştır. Kara Ölüm'den kısa bir süre sonra, 1361-1362, 1379-1380, 1392 yılları arasında yani yaklaşık yarım asırlık bir süreç içerisinde ülke üç büyük artçı salgın dalgasıyla daha karşılaşmıştır.⁶³¹ Bower'in belirttiğine göre özellikle ikinci salgın dalgasında (1362) Kara Ölüm sonrasında hayatta kalanların 1/3'i daha yaşamlarını yitirmiştir.⁶³² Hatta bu salgın sırasında İskoçya kralı II. David dahi ülkenin güney tarafında yer alan evini kuzeye taşımak zorunda kalmıştır. Yine Bower'in bildirdiğine göre 1380 yılında patlak veren üçüncü salgında hayatta kalan İskoçların 1/3'ini daha hayattan koparmıştır. 1392 yılında patlak veren dördüncü salgının ise Kara Ölüm'ün ülkeye sıçramasında olduğuna benzer şekilde İngiltere'nin kuzey tarafına yağmaya giden askere İngilizlerden geçtiği ve bu şekilde ülkeye dağıldığı belirtilmektedir. Ama bu olayı doğrulacak kayıtlar yoktur. İskoçya'da son olarak 1401 yılında patlak veren beşinci bir salgın olduğu ancak bunun etkisinin oldukça sınırlı kaldığı belirtilir.

Bilgilerden anlaşılacağı üzere Kara Ölüm sonrasında dahi İskoçya toparlanma fırsatı bulamamıştır. Zira patlak veren dört artçı salgın dalgası halkı perişan etmiştir. Ama kuşkusuz bunlar arasında en büyüğü Bower'in de belirttiğine göre Kara Ölüm'dür. Kara Ölüm'ün, İskoç ülkesinde neden olduğu kayıplar üzerine Fordun ve daha sonraki çağdaş açıklamalarda⁶³³ yer alan 1/3'lik ölüm oranı üzerine daha sonraki dönemlerde de tartışmalar yürütülmüştür. Günümüzde geçerliliği olmasa da İskoçların 1350-1352 yılları arasında 500 bin kişi olduğu varsayımından yola çıkılarak salgının 130 bin insanın hayatına mal olduğu üzerine yapılan tartışma bunlar arasında ön plana çıkarılabilir. ⁶³⁴ Kesin rakam vermek bu noktada dayanaklı olmayacaktır. Ancak İskoçya'nın nüfusu en üst limitte hesaplanırsa (1 milyona yakın) 300 binden fazla ya da bir basamak daha az insanın Kara Ölüm süresince neticesinde kaybettiği yorumu yapılabilir. Daha sonrasında yaşanan artçı salgınlarda da nüfus ciddi kayıplara uğramıştır. Bu durum rakamlarda netlik olmadığı için spekülasyona açık bir konu olarak kalacaktır.

On dördüncü ve on beşinci yüzyıla dair İskoçya tarihine yer veren kaynaklarda salgın ile ilgili sınırlı referanslar yer almaktadır. Özellikle on yedinci yüzyıla kadar da salgınların İskoçların kent merkezlerinde neden olduğu ölümler dışında bilgilere de yer verilmemiştir. Bu

---

⁶³⁰ Jillings, *a.g.e.*, s. 78.

⁶³¹ Jillings, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁶³² Oram, *a.g.m.*, s. 235.

⁶³³ Horrox, *a.g.e.*, s. 84.

⁶³⁴ Oram, *a.g.m.*, s. 236.

çok ta şaşırılacak bir konu değildir. Zira bu konu İskoçya'nın ortaçağı anlatılırken tarihi bir fenomene/olguya dönüşmüştür. Bunun nedeni ise yeterli derecede kaynak olmayışıdır. Kara Ölüm'den başlayarak anlatılan salgınların özellikle XVIII. yüzyıla kadar kentsel mi yoksa kırsal mı bir sorun olduğu bu sebeple tam olarak anlaşılammıştır.

Kara Ölüm'ün İskoçya üzerinde yaptığı tahribata dair en önemli tespit sahibi olan Fordun, değerlendirmesini dikkate alacak olursak, İskoçya'nın her bölgesinin salgına kurban vermediğı sonucunu ortaya çıkmaktadır. Bazı köyler ya da kalabalık yerleşimin olmadığı daha kuzey taraflarda yer alan kimi mezraların salgın haberlerini almış olmalarına karşın maruz kalmadıkları düşünülmektedir. Ama bu istisnai bir durumdur. Ülkeye salgının İngiltere'den sonra gelişi, kilometre başına düşen insan sayısının yerleşmeye uygun yerlerin azlığı sebebiyle kimi bölgelerde Avrupa ölçeğini yakalamış olsa da şehirlerin genel toplam içerisinde %10'luk bir kısmı temsil etmesi ve nihayetinde nüfusun güney tarafta yani İngiltere kısmında daha fazla, diğer kesimde ise az olması salgının şiddetinin bu çapta bir etkiyle sınırlı kalabileceğı ihtimalini ortaya çıkartmaktadır. Kuşkusuz iklim ve yer şekilleri sebebiyle mobilize hareketlerden, kemirgenlerin etki alanına kadar pek çok gelişmede İngiltere tarafına kıyasla ciddi farklılıklar arz etmektedir. Ancak İskoçya şartlarına göre de olsa, kısa sürede verilen bu çapta bir kayıp küçümsenemeyecek boyuttadır. Çünkü ülkenin Kara Ölüm neticesi de yaşadığı insan kayıpları nüfusun XVII. yüzyılın sonuna kadar toparlanamamasını ve popülasyon artış trendinin çok uzun süre artı seviyeleri yakalayamaması gibi büyük bir olumsuzluğun doğmasına zemin hazırlamıştır. Modern araştırmacıların belirttiğine göre de Ada'da İngiltere ve Galler Kara Ölüm'den daha fazla etkilenmişlerdir. Eğer Fordun bu saptaması doğru ise ki bu veriyi destekleyecek bilgiler eksiktir, İskoçya hem kıta Avrupa'sına hem de İngiltere ve Galler'e kıyasla salgından daha az etkilenmiştir denilebilir. İskoçya'nın Kara Ölüm'e geç denebilecek bir tarihte maruz kalmış olmasıyla beraber genel değerlendirmelere göre İngiltere ve kıta Avrupa'sı kadar insan kaybına uğramaması kimi müellifler tarafından hafif kurtulduğu yönünde bir değerlendirmeye yol açmıştır. Bu isimlerden en bilindik olanı ise Kara Ölüm üzerine önemli bir çalışma ortaya koymuş olan Ziegler'dir. Müellifin değımiyle "Kara Ölüm İskoçya'da daha az yara izi bırakmıştır."

Ziegler, İskoçya'nın en az hasarla Kara Ölüm'den kurtulduğu yönünde değerlendirmeler yapmış olmasına karşın yine de ülkenin salgın sebebiyle uzun süre iç dinamiklerini eski haline döndüremediğini de belirtmektedir.⁶³⁵ Ancak Ziegler'in tam tersi yönünde değerlendir yapan önemli isimlerde mevcuttur. Bunlar arasında en bilindik olanları ise İskoçya'nın ortaçağıdaki durumu hakkında önemli araştırmalar yapmış olan *Alexander Sandy Grant* ve *David Ditchburn*'dur. Söz konusu iki önemli müellifin değerli ama kanıtlanmamış görüşlerine göre

---

⁶³⁵ Ziegler, *a.g.e.*, s. 159-160.

salgın İskoç halkının kayıtlı tarihlerinde uğradıkları en büyük felaket olarak görünmektedir.⁶³⁶ Tartışmalar bu şekilde sürüp giderken İskoçya sahası içerisinde veba salgının hüküm sürdüğü günler hakkında elde edilen kısıtlı bilgilerin değerlendirilmesine çalışmanın ilerleyen bölümlerinde devam edilecektir.

---

⁶³⁶ A. S. Grant, *Independence and Nationhood: Scotland 1306-1469*, Edinburgh University Press Series, Edinburgh, 1991, s. 75-110; David Ditchburn, *Scotland and Europe: Religion, Culture and Commerce*, Tuckwell Press Ltd., East Linton, 2001, s. 142.

5. KARA ÖLÜM'ÜN BÜYÜK BRİTANYA KENT VE KIR YERLEŞİMLERİNDE NEDEN OLDUĞU TAHRİBAT

5.1. İngiltere

Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'nın şehir ve kırsal kesiminde yaşayan insanlar üzerindeki etkileri sosyal statü ayırmaksızın genel anlamda değerlendirildi. Kara Ölüm'den sonra meydana gelen artçı salgın dalgaları araştırmanın zamansal sınırları içerisinde olmasına karşın konu dahilinde olmadığı için kısaca yer geldikçe değinildi ve değinilecektir. Ancak Creighton'un da çok haklı tespitinde olduğu gibi Kara Ölüm'den önce ve sonra meydana gelen diğer bir dizi veba salgınları daha çok kentli nüfusu etkilerken, Kara Ölüm kır ve kent yerleşimlerinde yaklaşık oranda can kayıplarına neden olmuş ve her yerde aynı şiddetli etkiyi göstermiştir.⁶³⁷ Bu görüşü destekleyecek iki önemli veri bulunmaktadır. Bunlardan ilki araştırmada da sıklıkla kullanılan 1377 Poll Tax vergi kayıtlarıdır. İkincisi ise Manor kayıtlarıdır. Bu veriler Büyük Britanya'nın en büyük devleti ve kurumlarına sahip olan İngiltere'den gelmektedir. Bu eşsiz kayıtlar ışığında Kara Ölüm'ün şehirleri ve kırsal kesimi büyük çapta etkilediği görülecektir. Salgın kaynaklı bu etki, Adanın sosyal hayatından, ekonomisine, alt yapısından dini kurumlarına kadar pek çok sahasında bir dizi ciddi değişimlere ve dönüşümlere neden olmuştur.

Aşağıda verilen tablonun ilki Kara Ölüm'den büyük kayıplarla çıkan İngiltere'nin poll tax* verilerine göre 1377 yılında 42 büyük şehrinin vergi mükelleflerini ve tahmini nüfus ölçeklerini içermektedir:

---

⁶³⁷ Creighton, *a.g.e.*, s. 135.

* Kara Ölüm sonrasında aşağıda değerlendirileceği üzere İngiltere'nin geleneksel vergi kaynaklarında bir düşüş meydana gelmiştir. Bu sorunu aşmak için harekete geçen yöneticiler bir dizi pilot uygulama tarzında vergi koymaya ve düşen gelir kaynaklarını çeşitlendirip, artırmaya çalışmışlardır. Söz konusu Poll Tax (kafa vergisi) mülke değil kişiye konulan ve oy kullanmak için gerekli sayılan bir vergi türüdür. 1377'de sabit, 1379 yılında da gelir gruplarına göre derecelere ayrılmış bir vergi olarak alınmaya başlanmıştır. Ancak özellikle köylü kesim için ağır bir külfet getiren ve tepki çeken vergi türlerinde başı çeken poll tax uygulaması yine daha sonra açıklayacağı üzere 1381 yılında köylü ayaklanmalarına giden sürecin kapılarını aralayan etkenlerden biri olarak gösterilmiştir.

Tablo 5.1. Yer alan vergi mükellefleri Creighton'un kaynağında geçen 1377 Poll Tax (kafa vergisi) verilerinden alınmıştır. Nüfus rakamları tam sayıları ifade etmeyip 14 yaş üstü ve Ruhban sınıfından olmayan kesimler hesaplanarak çoğunluğunu kentlerin oluşturulduğu sayımlar ile ortaya çıkartılan ölçektir.⁶³⁸

Şehirler	Vergi Mükellefleri	Tahmini Nüfus	Şehirler	Vergi Mükellefleri	Tahmini Nüfus
Londra	23,314	44,770	Ely	1722	3230
York	7248	13,590	Exeter	1560	2925
Bristol	6345	11,904	Hull	1557	2920
Plymouth	4837	9069	Worcester	1557	2825
Coventry	4817	9032	Ipswich	1507	2713
Norwich	3952	7410	Nottingham	1447	2713
Lincoln	3412	6399	Northampton	1447	2713
Sarum	3226	6048	Winchester	1440	2700
Lynn	3127	5863	Stamford	1218	2284
Colchester	2955	5540	Newark	1178	2209
Beverley	2663	4993	Wells	1172	2198
Newcastle on Tyne	2647	4963	Ludlow	1172	2198
Canterbury	2574	4826	Southampton	1152	2160
Bury St. Edmunds	2442	4580	Derby	1046	1961
Oxford	2357	4420	Lichfield	1024	1920
Gloucester	2239	4198	Chichester	869	1630
Leicester	2101	3939	Boston	814	1526
Shrewsbury	2082	3904	Carlisle	678	1271
Yarmouth	1941	3640	Bath	570	1070
Hereford	1903	3568	Rochester	570	1070
Cambridge	1722	3230	Dartmouth	506	949

Konunun ilerleyen kısımlarında, İngiltere bahsini kapatırken yukarıda yer alan yerleşim kayıtlarını bölgesel düzeye çıkartarak nüfustaki hareketliliğin geniş düzeyde ortaya konacağını belirtelim. İngiltere'de poll tax verileri sistemli şekilde tutulduğu için toplamda seksen altı yerleşimin isimlerini ve vergi mükellef sayıları ile toplanan poll tax miktarlarının hepsini buraya taşımasak da mevcuttur.⁶³⁹ Tabloda yer bulan kırk iki büyük yerleşime dair veriler bazı farklılıklar dışında Hoskins'in ve Russell'in çalışmalarında ortaya koydukları önemli istatistiklerle de yakın rakamlar içermektedir. Ancak 1377 yılında bazı kentlerde yaşayanların, vergi ödeyenler üzerinden türetilen tahmini toplam sayılarına ilişkin rakamların daha fazla olduğu yönündeki bulgulara da yer geldikçe değinilecektir. Yine de buna rağmen tabloya bakıldığında ilk göze çarpan gelişme, salgın sonrası ilk çeyrek dilimde büyük şehirlerin en az %40 oranında nüfuslarında ciddi bir azalmanın meydana gelmiş olmasıdır. Kaynaklarda kullanılan poll tax verileri 1377 yılına tarihlenmektedir. Bu kayıtlar Kara Ölüm'ün neden olduğu can kayıplarıyla ilgili oluşturulan tartışmalar için önemli bir veriler sunmaktadır. Aynı zamanda

⁶³⁸ Creighton, *a.g.e.*, s. 201; <https://www.british-history.ac.uk/vch/wilts/vol4/s.304-313>. (01.03.2018)

⁶³⁹ W. G. Hoskins, *Local History in England*, Routledge, Londra, 1984, s. 277-278; Russell, *a.g.e.*, s. 118-146; Carolyn C. Fenwick (edit.), *The Poll Taxes of 1377, 1379 and 1381: Part 2: Lincolnshire-Westmorland*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

bu kaynakların diğer bir önemli yanı da toplam nüfusun tahmin edilmesine zemin hazırlamış olmalarıdır. Dönemi çalışan uzmanların elinde 1377 yılında 1.386.196 vergi mükellefinin olduğuna dair kesin bir rakamın mevcut olması, ulusal nüfus toplamının tahmin edilmesine ilişkin zorluklara rağmen kabul edilebilir bir başlangıç seviyesini oluşturmaktadır.⁶⁴⁰

Bu rakamlar, muhtemelen bir buçuk yüzyıl sonra, 1520'lerin taban sübvansiyonlarının toplanmasından daha büyük bir demografik taban oluşturmuştur. Dolayısıyla bu kayıtlar Kara Ölüm'den yaklaşık 25 yıl sonrasına aittir. Ada'da Kara Ölüm sonrasında (1352 yılından sonra) XV. yüzyıl başına kadar geçen kısa sürede (1361, 1369,1374-1379) üç artçı salgın dalgası daha yaşanmıştır.⁶⁴¹ Kara Ölüm'ün dördüncü artçı dalgası ise 1390-1393 yılları arasında meydana gelmiştir. Her veba salgının ardından tıpkı depremler gibi artçı salgın dalgaları meydana gelebilmektedir. Kara Ölüm'ün ardından meydana gelen bu dört artçı salgın dalgasından sadece 1361-1362 yılları arasında yaşanan kısa süreli salgına ait Aziz Mary Graces mezarlığında yatan iki yüze yakın kurbanı dair veriler üzerinden elde edilen bilgiler şu şekildedir:

Tablo 5.2. Kara Ölüm'ün artçı dalgalarının ilki olan ve 1361-1362 yılları arasında meydana gelen salgında hayatını kaybeden 185 kurbanın yaşlarına göre yüzdelik dağılımları gösterilmektedir.⁶⁴²

Yaş Aralığı	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60+
	42 (22.7%)	53 (28.6%)	31 (16.8%)	27 (14.6%)	5 (2.7%)	2 (1.1%)	25 (13.5%)

Aziz Mary Graces mezarlığında 1361-1362 yılları arasında hayatını kaybedenlerin tespit edildiği 185 mezardan ciddi bulgular elde edilmiştir. On ile kırk yaş arasındaki grupların Kara Ölüm'ün bu ilk artçı dalgasından fazlaca etkilendiği görülmektedir. Daha sonra meydana gelen artçı salgın dalgalarına dair vakainameler sessizliğe büründüğü için sayısal anlamda kaç insanın öldüğü bilinmemektedir. Ancak demografik yapı üzerinde iz bırakacak bir düzeyde etkili olduklarına dair bir kayıta yoktur. Avrupa'nın ve Büyük Britanya'nın demografisi üzerinde keskin düşümlere neden olan ve dinamiklerini tetikleyen salgın Kara Ölüm'dür.

Açıklanan bu dört salgın dalgası, Kara Ölüm'le karşılaştırıldığında lokal ve minimal çapta etkilerle sınırlı kalan ve ortaçağ insanın sıklıkla karşılaştığı durumlardandır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki 1377 yılına kadar patlak veren üç artçı salgın dalgası Kara Ölüm'den sonra hayatta kalabilen Ada toplumunu toparlanamadan yakaladığı için kuşkusuz kırılma noktalarını artırmış ve ölümlere neden olmuştur. Dolayısıyla kullanılan bu kayıtlar içerisinde Kara Ölüm'ün büyük çapta can kayıplarına neden olduğu gerçeği gölgelenmese de minimal seviyelerde üç artçı salgından doğan azalmalarda mevcuttur.

⁶⁴⁰ Richard M. Smith, "Measuring Adult Mortality in an Age of Plague: England, 1349-1540", Bailey ve Rigby, *a.g.e.*, s. 45.

⁶⁴¹ Horrox, *a.g.e.*, s. 85-91.

⁶⁴² Kowaleski, *a.g.m.*, s. 23.

Bu önemli noktayı da belirttikten sonra İngiltere toplumunun Kara Ölüm'den dolayı ne oranda bir kırıma uğradığının doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Kara Ölüm'ün İngiltere nüfusunda ne oranda bir azalmaya neden olduğunun net şekilde anlaşılması için nüfus verilerini biraz daha açmak gerekmektedir. Bu konu ile ilgili önemli tespitler mevcuttur. Bunlara sırasıyla değinmeden önce XIV. yüzyıl başında yani büyük açlıktan hemen önce İngiltere-Galler nüfusunun 4.69 milyon, 1325 yılında 4.12 milyon ve 1348 yılında tekrar 4.81 milyona yükseldiğini gösteren emareler mevcuttur.⁶⁴³ Nüfus hareketlerindeki durum Kara Ölüm'ün İngiltere'ye sıçramasına kadar inişli çıkışlı bir grafik çizmiş olmasına karşın popülasyondaki artış trendi devam etmiştir. Ancak buradaki en önemli husus Kara Ölüm'den sonra Adanın çoğunluğunu oluşturan İngilizlerin nüfusunda ne oranda bir azalmanın meydana geldiğinin tespit edilmesidir. Zira insan kayıpları Ada'da Kara Ölüm'den sonra yaşanan tüm gelişmelerin ilk ve en önemli işaretidir. Bu felaketten nüfusun ne oranda bir kayba uğradığının doğru tespitini yapmak güç olsa da en önemli konuların başında gelmektedir. Bu önemli konu ile ilgili bir dizi saptama mevcuttur. Sırasıyla eldeki verilerden ulaşılan bilgiler aşağıda incelenecektir.

İlk olarak önemli referanslardan olan Creighton'a bakıldığında 1377 poll tax verilerine dayandırdığı hesaplamalarında Kara Ölüm sonrasında tüm İngiltere'nin 2,580,828 kişi olduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁴ Kardinal Gasquet'de, Galler ile birlikte (Galler'in kaybettiği insan sayısı düşünüldüğünde bu rakam içerisinde 150 binlik bir kısmı oluşturduğu tahmin ediliyor) İngiltere nüfusunun Kara Ölüm sonrasında yani 1377 yılında yaklaşık 2.350.000 olduğunu belirtirken bu iki ülkenin salgından dolayı neredeyse %50 oranında azaldığı üzerinde durmaktadır.⁶⁴⁵ Russell ise yaptığı ayrıntılı çalışmada toplumun tüm katmanlarını (sivil halk, din adamları, keşişler, kimsesiz-dilenciler, çocuklar) dahil ettiği hesaplamalarında %33.3 kesimin 15 yaş altı çocukların oluşturduğunu belirttiği İngiliz toplumunun %5 yanılma payını hesaba katarak toplam 1348'de 3.7 milyon iken 1377'de 2,232,373 kişi olduğu sonucuna varmıştır.⁶⁴⁶ Russell burada %40 oranında bir azalmadan söz ederken, 1377 yılında ülke genelindeki piskoposluk bölgelerinde yaşayan toplam din adamı sayısını da 30,641 olarak açıklar. Russell'in ortaçağda Britanya'nın nüfusu üzerine yaptığı bu önemli çalışmasında ortaya koyduğu tespitlerin kaynağı poll tax kayıtları ve bir kısım verilere dayanmaktadır. Creighton ile Russell'in tespitleri arasında üç yüz bin civarında bir fark bulunmaktadır. Kara Ölüm sonrası İngiliz nüfusundaki azalmaya yönelik önemli tespitlerde bulunan diğer bir isim de Postan'dır. Postan iki nokta dışında Russell gibi aynı kriterler üzerinden çalışmasını iletmiştir. Bu iki noktadan ilki 15 yaş altı çocuk nüfusunun genel nüfusa oranını %45, yanılma payını da %25 olarak hesaplamıştır. Postan tüm bunlar

---

⁶⁴³ Stephen Broadberry, Bruce M. S. Campbell ve Bas van Leeuwen, "English Medieval Population: Reconciling Time Series and Cross Sectional Evidence", *Medieval Population*, 7, 27 Temmuz, 2010, s. 11.

⁶⁴⁴ Creighton, *a.g.e.*, s. 200.

⁶⁴⁵ Gasquet, *a.g.e.*, s. 225.

⁶⁴⁶ J. C. Russell, *British Medieval Population*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1948, s. 146.

sonucunda toplam nüfusu 3,221,319 olarak hesaplamıştır.⁶⁴⁷ Önemli tespitlere sahip bir isim olan Hatcher'da çalışmasında S. Thrupp'ı kaynak göstererek 1377 verilerine dayandırdığı tespitlerinde Russell ile türdeş bir sayıya yani 2.2 milyon sonucuna varmıştır.⁶⁴⁸ Bu dört önemli tespitten makul olarak görülen Russell'in rakamı ile üst limitte bulunan Postan'ın belirttiği rakam arasında yaklaşık 1 milyon gibi çok fazla denebilecek bir fark söz konusudur. Kara Ölüm öncesi ve sonrası nüfus tartışmalarında yer alan bir diğer iki önemli isimden Miller, 1377 tarihinde ülkenin 2.5-3 milyon arasında, Hallam ise 2.75 milyon bandına gerilediğini belirtir.⁶⁴⁹ Rakamlar özellikle Hallam'ın salgından önce ülkenin 6.74 milyon civarında olduğunu ve bu olay sonucunda yarıya yakın oranında azaldığını belirtmektedir.

Yukarıda yer verilen bu rakamlar dikkate alınarak ve döneme ait makul değerlendirmeler hesaba katılarak (Kara Ölüm'den hayatını kaybedenlerin oranları düşünülerek) iyi bir tahmin oluşturulmaya çalışılacak olursa, İngiltere'nin yaklaşık 2.5 milyon nüfusa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. 1300 ile 1400 yılları arasında İngiltere nüfusunun büyüme trendine yönelik istatistikler aşağıda yer almaktadır:

Tablo 5.3. 1300-1400 yılları arasında İngiltere nüfusunun büyüme trendi gösterilmektedir.⁶⁵⁰

Yıllar	Nüfus Oranı (100)	Dönem	Yıllık Büyüme (%)
1300	100.0	1300-1315	0.52
1315	108.1	1315-1325	-1.30
1325	94.9	1325-1348	0.68
1348	111.0	1348-1351	-18.53
1351	60.0	1351-1377	-0.16
1377	57.5	1377-1400	-0.79
1400	83.3		

Yukarıda yer alan tablo dikkatlice değerlendirildiğinde salgının Büyük Britanya adasında varlığını derinden hissettirdiği zaman dilimi olan 1348-1351 yılları arasında İngiltere nüfusunun büyüme hızının-18.53 gibi yüksek denebilecek bir oranda negatif seviyelere düştüğü göze çarpmaktadır. Nüfus büyümesindeki bu negatif seyir XV. yüzyılın başına kadar da devam etmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere salgının neden olduğu büyük çaptaki can kayıpları toplumun toparlanma sürecini neredeyse bir asır süresince sekteye uğratmıştır. İngiltere ortaçağın son dönemine kadar da gerçek anlamda nüfus büyüme trendinde artı seviyeleri

⁶⁴⁷ M. M. Postan, "Medieval Agrarian Society in its Prime: England", Postan, (edit.), *The Cambridge Economic History of Europe, C. I: The Agrarian Life of the Middle Ages*, II. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 1966, s. 562.

⁶⁴⁸ Hatcher, *Plague, Population, and the English Economy, 1348-1530*, s. 29.

⁶⁴⁹ John Munro, "Postan, Population, and Prices in Late-Medieval England and Flanders", *Department of Economics and Institute for Policy Analysis University of Toronto*, No 19, Eylül 2002, s. 1-4.

⁶⁵⁰ Julian Cornwall, "English Population in the Early Sixteenth Century", *Economic History Review*, C. 23, No. 1, 1970, s. 32-44; E. A. Wrigley, R. S. Schofield, *Population History of England, 1541-1871: A Reconstruction*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 531; Broadberry, *a.g.m.*, s. 18.

yakalayamamıştır.⁶⁵¹ Hatcher'in deyimiyle "1349-1349 dönemindeki Kara Ölüm'ü izleyen iki yüz yıllık dönem, nüfus tarihi içinde en ilgi çekici dönemlerden birini oluşturmaktadır."⁶⁵² Bir kaynakta geçen makul bir saptamada ise İngiltere'nin elli yıllık periyotlardaki nüfusu 550 sene boyunca şu şekilde gösterilmektedir; 1050-0.92, 1100-1.10, 1150-1.85, 1200-2.04, 1250-2.57, 1300-3.30, 1350-3.70, 1400-2.20, 1450-2.20, 1500-2.67, 1550-3.26, 1600-3.70, 1650-4.50.⁶⁵³ Hatcher'in dikkat çektiği Kara Ölüm sonrasında uzun süre toparlanamayışın gerçekleşmediği ve ancak çeyrek asır sonra nüfusun eski dinamiklerine dönmeye başladığını gösteren bilgilerle bu saptama uyusmaktadır. Aynı zamanda Kara Ölüm sonrasında nüfusun 3.7'den 2.2 milyona düştüğünü göstermektedir.

Bu büyük çapta daralmaya salgın kaynaklı ölümler de eklendiğinde İngiltere toplumunun Kara Ölüm'den çok fazla zarar gördüğü ve bunun neticesinde de küçülme yaşadığı anlaşılacaktır. Ülkenin salgın sonrasında demografik kriz yaşadığı belirgindir. Özellikle çocuk ve genç nüfus arasında salgın kaynaklı kayıplar İngiltere nüfusunun uzun süre eski artış trendini yakalayamamasının en önemli nedenini oluşturmuştur. Mevcut değerlendirmelerin örtüştüğü bir diğer nokta ise salgının İngiltere'de zirve yaptığı 1348-1349 arasındaki zaman diliminde çok fazla insan kaybı meydana geldiği üzerinedir. Ancak salgının hüküm sürdüğü 1348-1351 yılının son günlerine kadar bu verilerin hepsi birlikte değerlendirildiğinde İngiltere'nin 4.81 milyondan 2.6 milyona, 1377 yılına gelindiğinde de 2.2 ile 2.5 milyon arasında bir seviyeye gerilediği yönünde kaynakların da benimsediği önemli bir tespit mevcuttur.⁶⁵⁴ Bu açıklamaların hepsi dikkate alındığında İngiltere'nin %46-48 arasında bir kısmını Kara Ölüm'e kurban verdiği anlaşılmaktadır. ⁶⁵⁵ Rakamlar özelinde çalışmalarda yer alan genel çapta eğilim ise %40 ile %50 arasında bir kesimin salgın tarafından "süpürüldüğü" şeklindedir. ⁶⁵⁶ Ancak bu noktada mevcut saptamalardan daha fazlasını ileri süren ve konu üzerine kafa yormuş önemli bir isim olan Ole Benedictow ise Avrupa'da en fazla can kaybı yaşanan yerlerden bir tanesi olarak İngiltere'yi (6 milyonluk nüfus üzerinden adanın tamamını dikkate almaktadır) göstermektedir. Bu verilerini

⁶⁵¹ Platt, *a.g.e.*, s. 15.

⁶⁵² Hatcher, *Plague, Population, and the English Economy, 1348-1530*, s. 11.

⁶⁵³ Arthur J. Slavin, *The Tudor Age and Beyond: England from the Black Death to the End of the Age of Elizabeth*, Robert E. Krieger Publishing Co., Malabar/Florida, 1987, s. 215.

⁶⁵⁴ Broadberry, *a.g.m.*, s. 11.

⁶⁵⁵ John Hatcher, "England in the Aftermath of the Black Death", *Past and Present*, 144, 1994, s. 8-9; Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 26; Broadberry, *a.g.m.*, s. 9.

Daha önceki dönemlerde Kara Ölüm kaynaklı can kayıplarının %30-35 arasında gerçekleştiği belirtilirken, son dönemlerde yapılan araştırmalar oranın daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu tamamen nüfusun değerlendirildiği rakam üzerinden oluşturulan saptamalarla alakalıdır. Minimum ölçekte toplu bir değerlendirme yapıldığında %45'den fazla bir oranın salgın süresince ve daha sonrasında ise 1377 yılına kadar patlak veren artçı dalgalarıyla hayatını kaybettiği hesaplanabilir.

⁶⁵⁶ Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises. The English Economy in The Wake of Plague and Famine in the 14th Century", Simonetta Cavaciocchi (edit.), *Economic and Biological Interactions in Pre-Industrial Europe From The 13th to The 18th Centuries*, Firenze University Press, Floransa, 2010, s. 370.

ise üç başlık altında özetlemektedir. İngiltere genelinde vergi ve ev kirası ödeyenlerin %55'i, vergi ve çeşitli kiralar ödeyenlerin %60'ı, genel nüfus arasında ise Kara Ölüm'den kaynaklı can kayıplarının %62,5 olduğunu düşünmektedir.⁶⁵⁷ Bu sayılar oldukça yüksek gibi durmaktadır. Ancak Benedictow'un saptamalarına dayandırdığı zaman dilimi 1348-1450/1500 arasını içermektedir. Dolayısıyla Kara Ölüm'den sonraki devam eden 150 yıllık süreçte yani XVI. yüzyıl başına kadar yukarıda verilen istatistiklerinde gösterdiği üzere zaten İngiltere nüfusu Hatcher'in de ifade ettiği gibi eski artış trendini yakalayamamıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan çıkartılan sonuçlara göre İngiltere'de her kesimin bu büyük ölüm dalgasından etkilendiğini söylenebilir. Çağdaş kaynaklar, Kara Ölüm'ün kimlere bulaştığına dair çok az şey söylemektedir, ancak çoğu ortaçağ araştırmacısı 1348-1349 yılları arasında salgının tüm sınıflara yaş ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin "saldırdığını" belgelemektedir. Sadece birkaç çağdaş kaynak bu görüşün tam tersine salgından hiçbir Lord'un ve soylu insanın ölmediği yönünde bilgiler vermektedirler.⁶⁵⁸ Ancak bu değerlendirme yukarıda bahsi geçen kanıtlarla açıkça çelişen bir unsurdur. Kraliyet soy bilimi ve post mortem gibi bir dizi kayıt, İngiliz Kraliyet ailesi içinde çok az sayıda kayıp olduğunu gösterirken, yüksek soylu kesim arasında 1348'de %4.5'lik ve 1349'da da %13'lük bir oranda, varlıklı toprak sahipleri arasında da %27'ye yakın Kara Ölüm'den kaynaklı kayıplar olduğunu göstermektedir.⁶⁵⁹ Soylu ve zengin kesim arasındaki can kayıpları nispeten düşük olmasına karşın, din adamları arasında bu oran daha fazladır. İngiliz piskoposlar arasında can kayıpları 1348-1349'da %18 civarındayken bu oran laik ve manastıra bağlı din adamları arasında en az %45'tir.⁶⁶⁰ Nüfusun çoğunluğunun yaşadığı kırsal kesimde şüphesiz ölümler daha fazladır. Kırsal kesimde yaşayanlar arasındaki ölümler yukarıda yer alan manor kayıtları da dikkate alındığında %55 civarındadır. Durum İskoçya ve Galler içinse sayısal verilerin kısıtlılığı yüzünden net değildir. İki ülke topraklarında Kara Ölüm'den kaç kişinin hayatını kaybettiğine dair verilerin eksiliği yüzünden sayısal anlamda tutarlı bir değerlendirmeden kaçınılmaktayız. Ancak Galler'in %50'ye yakınının, (İngiltere ile yakın saptamalar yapıyor) İskoçya'nın ise en az 3/1'nin salgın kurbanı olduğu daha önce belirtilmişti.

Buraya kadar Büyük Britanya genelinde Kara Ölüm kaynaklı can kayıpları, ulaşılan rakamlar ve yüzdeler üzerinde değerlendirildi. Ada için kısa sürede bu çapta insan kaybı genel anlamda pek çok parametreyi etkileyen bir durumu ortaya çıkartmıştır. Bu durumu daha iyi

⁶⁵⁷ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 383.

⁶⁵⁸ Kowaleski, *a.g.m.*, s. 8.

⁶⁵⁹ Russell, *a.g.e.*, s. 216; K. B. McFarlane, *The Nobility of Late Medieval England: The Ford Lectures for 1953 and Related Studies*. Clarendon Press, Oxford, 1973, s. 169-170.

⁶⁶⁰ G. Coulton, *Medieval Panorama: The English Scene from Conquest to Reformation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1947, s. 496, 749; Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 343-358; Russell, *a.g.e.*, s. 223-225.

anlayabilmek için salgın kaynaklı insan kayıplarının genelden özele yani kırsal alanların çekirdek birimleri olan manorlara doğru yayılmasını biraz daha ayrıntılandırmak gerekmektedir. Bu büyük salgının kırsal hayat üzerindeki tahribatını manorlar üzerinden aydınlatılacaktır. Büyük Britanya genelinde manor kayıtlarının tamamına yakını İngiltere tarafından sağlanmaktadır. Bu kayıtlar ekonominin ve de yerleşimin temel dayanağı olan malikanelerdeki durumun Kara Ölüm boyunca ve sonrasında şekillenmesine dair de önemli fikirler edinilmesini sağlamaktadır.

Kara Ölüm'ün İngiltere sahasında ilerlemesini anlatıldığı kısımda manorlarda yaşanan can kayıplarına yer yer değinilmişti. Bu kısımda ise toplu bir değerlendirme yapılarak Adanın gündelik hayatının çekirdek birimleri olan manorları bağlı buldukları kontluklar ile beraber tablolar halinde değerlendirirken, bazıları ulaşılan bilgiler nispetince ayrıntılandırılacaktır. Aşağıda yer alan tablonun ilki İngiltere'nin kuzey, orta ve doğu ana kesimleriyle güneybatı-güneydoğu kontluk merkezlerini içine alan kırsal yerleşim birimlerini içermektedir:

Tablo 5.4. İngiltere'de bulunan büyük kontluk merkezlerindeki manorlarda 1348-1349 yılı boyunca kara ölümden kaynaklı can kayıpları yüzdelik dilimler halinde gösterilmektedir. Bu verilerin çoğunluğu hayatını kaybeden erkekler üzerinden oluşturulmuştur.⁶⁶¹

Kontluklar	Manorlar	Ölüm Oranları %	Arazi Sahibi
Doğu Bölgesi			
Cambridgeshire	Cottenham	%49	Manastır
Cambridgeshire	Oakington	%64	Manastır
Cambridgeshire	Dry Drayton	%48	Manastır
Essex	Chatham Hall	%45	Derebeyi
Essex	Fingrith	%63	Derebeyi
Essex	Great Waltham	%44	Derebeyi

⁶⁶¹ Ada Elizabeth Levett, *The Black Death on the Estates of the See of Winchester*, Oxford Studies in Social and Legal History, Clarendon Press, Oxford, 1916, s. 161-196 (eserde manor belgelerinin ayrıntılı dökümleri bulunmaktadır); J. Z. Titow, *English Rural Society, 1200-1350*, George Allen ve Unwin, Londra, 1969, s. 70; Paul Vinogradoff (edit.), *In Oxford Studies in Social and Legal History*, 5, Clarendon Press, Oxford, 1916, s. 181-216; Martin Ecclestone, "Mortality of rural landless Men before the Black Death: The Glastonbury head-Tax lists", *Local Population Studies*, 63, 1999, s. 26; Hatcher, *Rural Economy and Society in the Duchy of Cornwall, 1390-1500*, s. 105; M. G. Thompson, *The Polden Hill Manors of Glastonbury Abbey: Land and People circa 1260 to 1351*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Leicester, 1997, s. 168; C. G. Wilson ve N. Saul (edit.), *In Fourteenth Century England VI*, Boydell and Brewer, Woodbridge, 2010, s. 61; D. G. Watts, "The Black Death in Dorset and Hampshire", T. B. James (edit.), *The Black Death in Wessex, The Hatcher Review*, 5, 46, 1998, s 27; Kowaleski, *a.g.m.*, s. 19-22; Richard M. Smith (edit.), *In Land, Kinship and Lifecycle*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, s. 96, 198; Frances M. Page, *The Estates of Crowland Abbey: A Study in Manorial Organization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1934, s. 121; L. R. Poos, *A Rural Society After the Black Death: Essex 1350-1525*, Cambridge University Press, New York, 1991, s. 107; Ray Lock, "The Black Death in Walsham-le-Willows" *Proceedings of the Suffolk Institute of Archaeology and History*, 37, 1992, s. 320-321; N. Groome, "The Black Death in the Hundred of Higham Ferrers." *Northamptonshire Past and Present*, 6, 1982-1983, s. 309-311; David Postles, "Demographic Change in Kibworth Harcourt Leicestershire, In the Later Middle Ages", *English Local Population Studies*, 48, 1993, s. 46-47; J. L. Fisher, "The Black Death in Essex." *Essex Review*, 52, 1943, s. 13-20; Harvey, *a.g.e.*, s. 135; Razi, *a.g.e.*, s. 103; Lomas, *a.g.m.*, s. 127-140; Platt, *a.g.e.*, s. 7-13.

Tablo 5.4. (Devamı)

Essex	High Easter	%54	Derebeyi
Essex	Margaret Roding	%26	Derebeyi
Essex	Horndon on the Hill	%60	Derebeyi
Essex	Seaborough Hall	%25	Derebeyi
Norfolk	Hakeford Hall	%56	Derebeyi
Suffolk	Walsham-le-Willows	%45-55	Derebeyi
Güneydoğu Bölgesi			
Hampshire	Alresford	%59	Manastır
Hampshire	Alverstoke	%95	Manastır
Hampshire	Ashmanworth	%71	Manastır
Hampshire	Beauworth	%80	Manastır
Hampshire	Bishop's Waltham	%65	Piskoposluk
Hampshire	Cadland	%100	Manastır
Hampshire	Cheriton	%63	Manastır
Hampshire	Corhampton	%61	Manastır
Hampshire	Crawley	%71	Manastır
Hampshire	Ecchinswell	%68	Manastır
Hampshire	Funtley	%100	Manastır
Hampshire	Gosport	%100	Manastır
Hampshire	Hambledon	%94	Manastır
Hampshire	North Waltham	%54	Manastır
Hampshire	Stubbington	%41	Manastır
Hampshire	Swanwick	%64	Manastır
Hampshire	Titchfield	%72	Manastır
Hampshire	Wallsworth	%62	Manastır
Hampshire	Woodhay	%82	Manastır
Güneybatı Bölgesi			
Wiltshire	Badbury	%76	Manastır
Wiltshire	Christian Malford	%66	Manastır
Wiltshire	Damerham	%64	Manastır
Wiltshire	Downton	%66	Manastır
Wiltshire	Grittleton	%63	Manastır
Wiltshire	Idmiston	%50	Manastır
Wiltshire	Kington	%56	Manastır
Wiltshire	Nettleton	%48	Manastır
Cornwall	Calstock	%42	Derebeyi
Cornwall	Climsland	%62	Derebeyi
Dorset	Marnhull	%36	Manastır
Somerset	Ashcott	%44	Manastır
Somerset	Batcombe	%54	Manastır
Somerset	Ditcheat	%54	Manastır
Somerset	Greinton	%47	Manastır
Somerset	Ham	%42	Manastır
Somerset	Mells	%58	Manastır
Somerset	Pilton	%61	Manastır
Somerset	Street	%55	Manastır
Somerset	Walton	%52	Manastır
Somerset	Walton	%61	Manastır
Orta Kesimler			
Leicestershire	Kibworth Beauchamp	%67	Derebeyi
Leicestershire	Kibworth Harcourt	%40	Özel Mülk
Oxfordshire	Witney	%66	Piskoposluk
Oxfordshire	Cuxham	%40	Özel Mülk
Northumberland	Higham Ferrers	%57	Derebeyi

Tablo 5.4. (Devamı)

Worcestershire	Halesowen	%40	Manastır
Berkshire	Ashbury	%55	Manastır
Berkshire	Buckland	%60	Manastır
Berkshire	Brightwell	%29	Piskoposluk
Kuzey Bölgesi			
Northamptonshire	Wallsend	%43	Manastır
Northamptonshire	Willington	%20	Manastır
Durham	Newton Ketton	%42	Manastır
Durham	North Pittington	%56	Manastır
Durham	Over Hedworth	%36	Manastır
Durham	South Pittington	%52	Manastır
Durham	South Shields	%50	Manastır
Durham	Southwick	%53	Manastır
Durham	West Rainton	%34	Manastır
Durham	Westerton	%61	Manastır
Durham	Westoe	%56	Manastır
Durham	Wolviston	%47	Manastır
Durham	Aycliffe	%61	Manastır
Durham	Billingham	%45	Manastır
Durham	Burdon	%64	Manastır
Durham	Dalton-le-Dale	%69	Manastır
Durham	East Rainton	%29	Manastır
Durham	Fulwell	%56	Manastır
Durham	Harton	%45	Manastır
Durham	Hedworth	%27	Manastır
Durham	Jarrow	%78	Manastır
Durham	Middlestone	%70	Manastır
Durham	Monk Hesleden	%44	Manastır
Durham	Monkton	%21	Manastır
Durham	Monkwearmouth	%67	Manastır
Durham	Moorsley	%45	Manastır
Durham	Nether Hedworth	%72	Manastır
Durham	Newton Bewley	%48	Manastır

Kara Ölüm, tablodan da anlaşıldığı üzere İngiltere manor sistemi üzerinde kökten sarsıcı nitelikte kayıplara neden olmuştur. İngiltere'nin Doğu, Güneydoğu, Güneybatı, Orta kesimleri ve Kuzey topraklarında az sayıda istisna dışında salgından etkilenmeyen bir bölge neredeyse kalmamıştır. Tamamen insan gücüne dayalı tarımsal üretim merkezleri ve ekonominin kalbi olan manorların bu tablo düşünöldüğünde bu veba salgının yaşandığı günlerde cesetlerle kaplı olduğunu tahmin etmek zor değildir. Zira tabloda en az %25 en fazla ise %100 oranında salgın kaynaklı can kayıplarının yaşandığı manorlar gözlemlenmektedir. Ancak bu tabloda dikkat edilmesi gereken husus ise 1348-1349 yılları arasında salgın kaynaklı ölümler hakkında bilgi veriyor olmasıdır. Salgından sonraki süreçte bu manorların durumu ne oldu sorusunu yani popölasyon hareketlerinde nelerin meydana geldiği akla gelebilir. Bu soruyu aydınlatacak bir dizi bilgide mevcuttur. Çünkü Kara Ölüm süresince boşalan ve kimi yerlerde de ıssızlaşan manorların çoğunluğunda XIV. yüzyıla kadar bu düşüş trendi devam etmiştir. Hepsinde

demiyoruz çünkü kimi bölgeler azalan insan sayılarını telefi etmek için iyi kazançlar sunmak koşuluyla iç göçleri çekmeyi başaramamıştır.

Yukarıda yer alan tablodaki manorların birçoğunu ayrıntılandırarak rulolar bulunmaktadır. Özellikle de Levett'in derlediği manor kayıtları bu noktada önemli bir yere sahiptir. Suffolk kontluk bölgesine bağlı ve önemli yerlerden birisi olan Walsham-le-Willows manoru salgın başlamasından kısa bir süre sonra %45-55 oranında insanını kaybetmiştir. Bu manora Kara Ölüm'ün İngiltere'de ilerlerken neden olduğu can kayıplarını açıklarken değinilmiştir. Ancak biraz daha ayrıntılandırılacak olursa, özellikle 1327-1370 yılları arasında Walsham-le-Willows manorunda yaşanan gelişmeler Kara Ölüm öncesi ve sonrası olarak değerlendirilebilir.

Lock, Walsham-le-Willows manoru üzerine ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Bu önemli çalışmasında bölgede 1327-1370 arasında yaşayan ve isimleri manor kayıtlarında sabit bulunan 1027 kişiyi konu edinmiş ve bunların bir kısmının isimlerini ve mülklerini de çalışmasına eklemiştir. Lock'un Walsham-le-Willows manorunu konu alan bu ayrıntılı çalışmasında 551 kişiyi yaş, cinsiyet, kiracı olanlar ve olmayanlar şeklinde kategorilendirmiş ve Kara Ölüm'den etkilenme oranlarını sayılarla ortaya koymuştur. Ray Lock'un Kara Ölüm'den bölgede derinden hissedildiği zaman dilimi olan 1349 yılının Şubat ayını dikkate alan değerlendirmesinde durum şu şekildedir:

Tablo 5.5. Walsham-le-Willows manorunda Şubat 1349 yılında 551 kişinin Kara Ölüm'den etkilenen sayıları yaş ve cinsiyet gruplarına göre gösterilmiştir.⁶⁶²

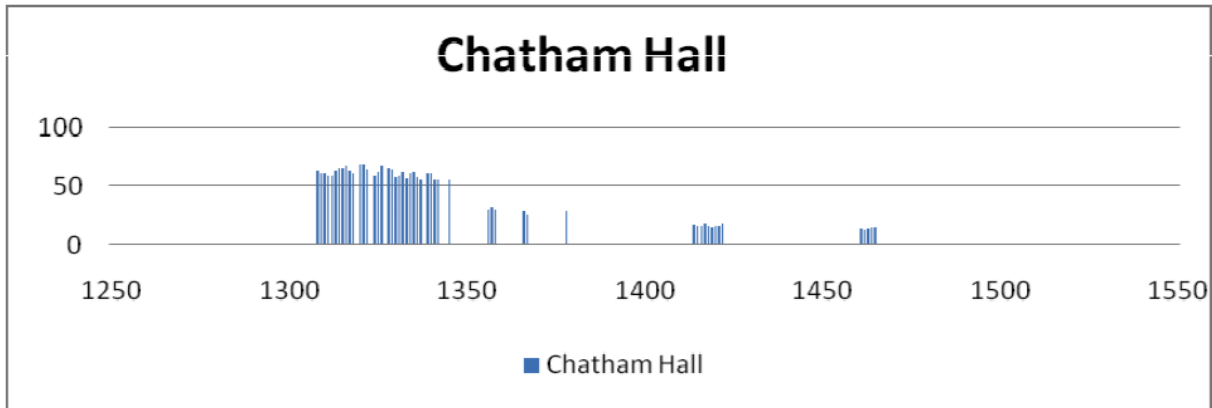
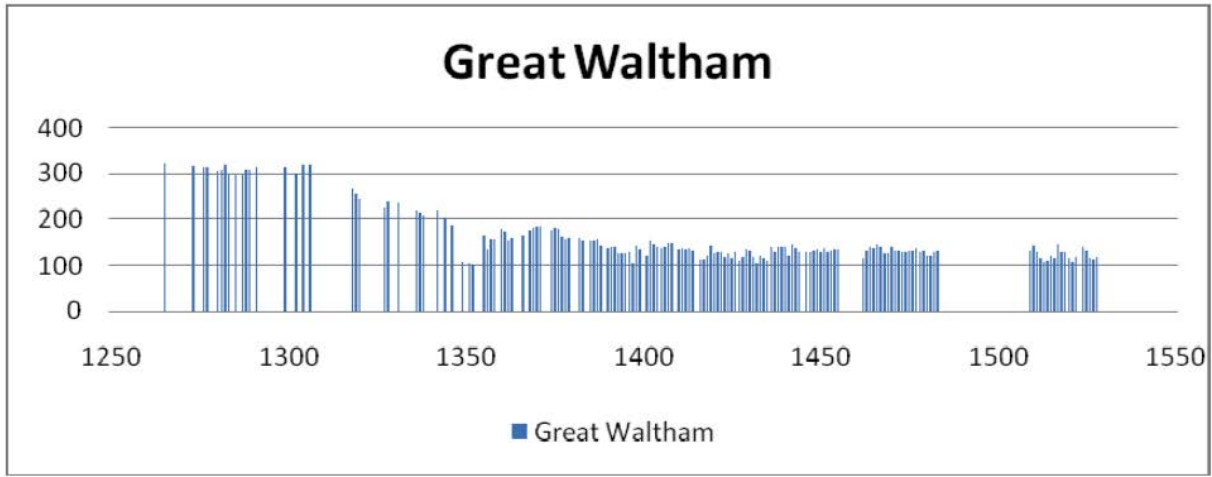
Yaş Grupları	Hayatını Kaybeden Erkekler	Hayatını Kaybeden Kadınlar	Toplam	Hayatta Kalan Erkekler	Hayatta Kalan Kadınlar	Kalan	Toplam
1-15	----	----	----	80	14		94
16-19	2	1	3	60	26		86
20-29	16	6	22	100	56		156
30-39	14	7	21	56	13		69
40-49	22	7	29	20	2		22
50+	39	5	44	4	1		5
Toplam	93	26	119	320	112		432

Tablo 551 kişinin bilgileri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Eski kayıtlar çoğunlukla erkekler üzerinden gittiği için bu yönde veriler daha fazladır. İlk bakışta 119 insanın sadece Şubat ayında salgına yenik düştüğü anlaşılmaktadır. Burada yer verilen tablonun ilerleyen kısımlarında ise 551 sayısı içerisinde yer alan 153 erkek kiracının 87'si, 23 kadın kiracında 18'inin Kara Ölüm'den hayatını kaybettiği saptanmıştır. Bu sadece bölgede yaşayanların yarısına yakın kısmı üzerinden bir aylık veri olarak sunulmuş değerlerdir. Oysa yıl sonuna kadar devam

⁶⁶² Lock, *a.g.m.*, s. 319.

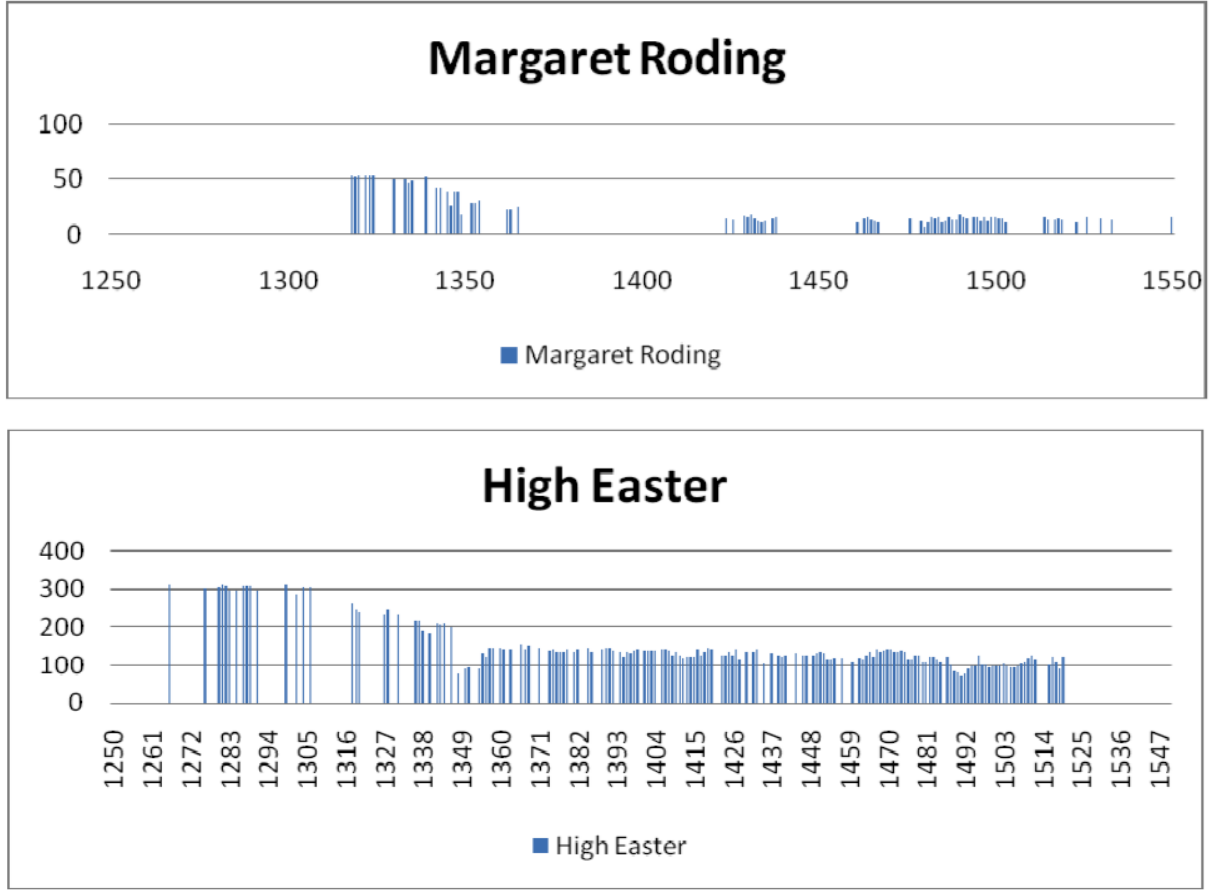
eden salgının şiddetli etkisi düşünüldüğünde 1150-1550 arasında değişen toplam nüfus içerisinde 1349 yılının yaz başında 700'ü ölmüştür.⁶⁶³ Walsham-le-Willows manorunda çalışan kesimin salgından etkilenme oranı %30 civarındadır. Salgın sonrasında bölgede 500 civarında yetişkinin sağ kalmış olması en azından toparlanma sürecini pek çok manor bölgesine kıyasla daha kolaylaştırmıştır.⁶⁶⁴

Manorlar hakkında bir diğer önemli veriye ise Essex kontluk bölgesine bağlı dört manor aracılığıyla ulaşılmaktadır. Poos'un, Kara Ölüm'den sonra kır toplumunu Essex örneğinde ele aldığı çalışmasında önemli tespitleri yer alırken burada sadece Margaret Roding, High Easter, Chatham Hall, Great Waltham manorlarının durumlarının incelendiği grafikler çalışmaya taşınacak. Essex'e bağlı bu dört manorun 1250-1550 yılları arasındaki nüfus hareketleri aşağıda gösterilmektedir:

⁶⁶³ Lock, *a.g.m.*, s. 323.

⁶⁶⁴ Platt, *a.g.e.*, s. 10.

Grafik 5.1. Yukarıda yer alan Essex topluluğuna bağlı 4 manorda 1250-1550 yılları arasında nüfus değişim hareketleri grafiklerle gösterilmektedir. ⁶⁶⁵

Poos, çalışmasında Essex topluluğuna dahil manorların durumları hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Ancak burada sadece dört manora yer verilmekle yetinilmektedir. Grafiklerde en belirgin ortak nokta 1349-1350 aralığında yaşanan eksilmedir. Zira manorlarda Kara Ölüm kaynaklı can kayıplarını incelerken bu büyük salgın süresince Great Waltham'ın %44, Chatham Hall'ın %45, Margaret Roding'in 26, High Easter'in ise %54 oranında insan kaybına uğradığı belirtmiştik. Yer verdiğimiz grafikler ise bu durumu geniş bir bantta göstermektedir. Bu manorlarda dikkat çeken bir diğer önemli husus ise Kara Ölüm'den çok sonra dahi yani XVI. yüzyıla kadar belirgin bir toparlanma emaresinin olmayışıdır. Yukarıda yer alan dört manorun üçünde saptanan nüfus değerlerinin hepsi 1377 poll tax ve aşağıda ayrıntılandırılacağı üzere tithing vergi kayıtlarına göre türetilmiş, tahmini rakam ölçekleriyle oluşturulmuştur.*

Durum, Essex ve Suffolk kontluk bölgeleri içinde genel olarak bu düzlemde seyretmiştir. Ancak özellikle Essex bölgesi için yukarıda verdiğimiz genel grafikleri salgının yaşandığı zaman dilimine kadar indirgeyerek daha fazla ayrıntılandırılması gerekmektedir. Bu sayede Kara

⁶⁶⁵ Poos, *a.g.e.*, s. 96-103; Broadberry, *a.g.m.*, s. 19.

*Türetilmiş taban popülasyonlarının aralıkları, Princeton Model West yaşam tabloları dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Ölüm'ün ortaya çıkmasından önceki günlere, etkili olduğu aralığa ve sonrasına daha doğru bir perspektifle bakabilir.

Manorlarda yürütölen faaliyetler kol gücüne dayalı olduğu için erkekler bu çekirdek üretim tesislerinin işlemlerini sağlayan çarkları durumundadırlar. Erkekler hem iş hayatında hem de elde ettikleri kazançlardan ödedikleri vergilerle manor ekonomisinin çarklarını döndüren insanlardır. Bu insanlar yaygın olarak iki çeşit vergi türü ödemektedirler. İlki kırsal kesimde kendi hesabına üretim yapanların gelirlerinin 1/10'lik (tithing) kısmını vergi olarak vermesi şeklindedir. İkinci vergi türü ise baş vergisi (head tax) ödeyen kişilerdir. Bu iki vergi türüne birkaç tane daha vergi kaydı ekleyerek, manorlarda kaybedilen erkek mükelleflerin bir kısmına dair veriler incelenecek. Bu sayede kırsal hayat üzerinde salgının etkilerini anlamak bir nebze daha kolaylaşacaktır. Zira yukarıda yer verilen 1377 yılına ait şehirlerin tahmini nüfuslarını ve vergi mükellef sayılarını içeren tabloda yer alan bilgiler poll tax verileri üzerinden elde edilmiştir. Bu açıdan vergi kayıtları salgının özellikle İngiltere tarafında yaptığı tahribatın anlaşılmasını sağlayan önemli veri tabanlarıdır. Bu verilerin çoğunluğu erkekler üzerinden oluşturulmuş olmasına karşın salgının bulaşıcılığı ve öldürücülüğü göz önüne alındığında kadınların ve çocuklarında yüksek şekilde etkilendikleri diğer bir dizi bilgilerin sayesinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla vergi mükellefi erkekler üzerinden elde edilen bilgiler salgının ülke ekonomisi üzerinde çok çeşitli şekilde olumsuz yansımaları olduğunu da göstermektedir. Bunlar daha sonra ayrıntılandırılacaktır.

Ancak kırsal kesimde yaşanan ölümlere dair verilere ulaşmayı olanaklı kılan vergi kayıtlarına tekrar dikkatler yönlendirildiğinde, (Grafik V) yer verilen Essex kontluk bölgesine Glastonbury'i de eklenmesi sonucunda bölgede salgının etkilerini 1350 yılına kadar ayrıntılandırılabilir. Essex topluluğuna dahil altı bölgenin (tithing) 1/10 vergisi vermekle mükellef olan erkekler ile Glastonbury manastırına ait 17 manorda bulunan arazisiz erkekler arasında salgın kaynaklı can kayıplarına dair bir dizi bilgiye bu şekilde ulaşılmaktadır. Aşağıda yer verilen ilk tabloda Essex'e bağlı altı manora ait 1/10 vergisi ödemekle yükümlü erkeklerin Kara Ölüm öncesi ve sonrasına ait değişen sayısal oranları gösterilmiştir:

Tablo 5.6. Essex'e bağlı 6 topluluğun (tithing) 1/10 vergisi vermekle yükümlü erkek üyelerinin 1345-1356 yılları arasındaki dağılımları gösterilmektedir.⁶⁶⁶

Yıl	Topluluk	Vergi Mükellefi Erkek Sayısı	Yıl	Vergi Mükellefi Erkek Sayısı	Azalma Oranı%
1345	Chatham Hall	56	1356	31	44.6
1346	High Easter	199	1351	92	53.8
1346	Great Waltham	187	1351	104	44.4
1347	Margaret Roding	39	1352	29	25.6
1348	Horndon on the Hill	20	1355	8	60
1348	Seaborough Hall	8	1355	6	25
Toplam		509	1345-1356	274	45

Poos'un Essex üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmasından oluşturulan bu tablo dikkatlice incelendiğinde 1/10 vergisi vermekle yükümlü erkeklerin sayısının salgın sonrasında *Horndon on the Hill* gibi bir kısım bölge manorlarında %60 varan bir oranda azalma gösterdiği anlaşılmaktadır. Kara Ölüm'ün, Essex'e 1349 yılında ulaştığı bilindiğine göre kısa süre içerisinde salgın bölge manorlarında %45 oranında bir azalmaya neden olmuştur. Bu rakamlar aynı bölge içerisinde yer alan mahalli kiracıların can kayıpları içinde yakın değerleri göstermektedir. Ancak bu manorların bir kısmında 1363 yılına doğru vergi mükellefi sayısında artışlar meydana geldiğini de belirtmek gerekmektedir.

Durum Leicestershire bağlı Kibworth Beauchamp manorunda da farklı değildir. Zira bu manorda 1/10 vergisi ödemekle mükellef erkeklerin dağılımı, 1346-1354 yılları arasında şu şekildedir: 1346-**96**, 1347-**108**, 1348-**122**, 1349-**40**, 1350-**72**, 1351-**84**, 1354-**96** kişidir.⁶⁶⁷ Özellikle salgının can kayıplarında zirve yaptığı tarih olan 1349 yılında Kibworth Beauchamp %70'e yakın bir oranda erkek mükelleflerini kaybederek ciddi bir daralma yaşarken, 1354 yılına geldiğinde dahi salgının başındaki sayısına ulaşamamıştır. Kibworth Beauchamp ve diğer bölge manorları getirisi yüksek topraklardan olmasına ve salgın sonrasında yerel göçleri çekmelerine karşın eski sayılarına ulaşmaları zaman almıştır. Çünkü Büyük Britanya adasında salgın insan ciddi bir kıtlığı meydana getirmiştir. Bölge manorlarında yaşayan erkekler üzerinden oluşturulan bu veriler kırsal kesimin salgın karşısında kaybettiği nüfusunun anlaşılabilmesi için de oldukça önemli fikirler sunmaktadır.

Tablo XIX. yer alan bilgiler Essex ve Leicestershire kontluk bölgelerine ait tithing vergi kayıtlarına göre erkek mükellefler arasında salgın hastalık süresince yaşanan azalmayı göstermektedir. Şimdi ise yukarıda poll tax verilerine göre oluşturulan tabloda bu olay süresince genel anlamda nüfuslarının kaçta kaçının yok olduğunu belirttiğimiz Glastonbury manastırına ait Somerset, Wiltshire, Berkshire ve Dorset'de bulunan 17 manorun (head tax) kafa vergisi denilen bir başka vergi türüne göre kaybettikleri erkek mükelleflerini inceleyeceğiz. Önemli

⁶⁶⁶ Poos, *a.g.e.*, s. 107; Russell, *a.g.e.*, s. 226-227.

⁶⁶⁷ Postles, *a.g.m.*, s. 47.

üretim merkezleri arasında olan bu manorlar bağlı buldukları manastırların kendilerini ve de yürüttükleri faaliyetleri finansa eden temel gelir kaynakları arasındadır. Aşağıda yer alan tabloda bu büyük veba salgının bölgede çok fazla can kayıplarına neden olduğu aylar boyunca (1348-1350) on yedi manor işletmesinde yaşayan topraksız erkeklere dair sayısal veriler ve ölüm oranları gösterilmektedir:

Tablo 5.7. Kara Ölüm'ün Glastonbury manastırına ait 17 manorda can kayıplarına neden olduğu zaman dilimi olan 1348-1350 aralığında kafa vergisi (head tax) kayıtlarına göre erkek ölüm oranları gösterilmiştir.⁶⁶⁸

Manor	1348	Kayıtlı Ölümler	1348 Ölümünden Etkilenme Oranları %	1350 Yılında Bölgede Kalanlar	1348-1350 Arasındaki Genel Azalış %
Damerham	156	100	64	57	64
Idmiston	58	29	50	21	64
Winterbourne	24	9	38	15	38
Kington	57	32	56	9	84
Nettleton	62	30	48	21	66
Grittleton	43	27	63	13	70
Christian Malford	79	52	66	15	81
Badbury	45	34	76	7	84
Buckland	70	42	60	22	69
Ashbury	20	11	55	5	75
High Ham	65	27	42	26	60
Ditcheat	46	25	54	18	61
Pilton	75	46	61	22	71
Mells	79	46	58	19	76
Batcombe	39	21	54	9	77
Marnhull	28	10	36	9	68
Walton	31	19	61	12	61
Toplam	977	560	57	300	69

Glastonbury manastırına ait on yedi manor işletmesinin head tax üzerinden türetilen bilgilerinden anlaşılacağı üzere erkek mükellef sayısında salgının bölgeye sıçramasıyla birlikte %57 oranında ciddi bir azalma olmuştur. Söz konusu oran bu kırsal kesim yerleşiminde yaşayan her gruptan ve cinsiyetten insan için salgın döneminde etkilenme oranlarıyla örtüşen bir veridir. Ancak dönemi çalışan bazı uzmanlara göre yukarıda yer alan oranlar Kara Ölüm döneminde alelacele tutulmuş kayıtlar oldukları için kaydedilmemiş muhtemel ölüm vakaları da hesaba katıldığında bu oranı %60 kadar çıkmaktadır.⁶⁶⁹ Kara Ölüm'den hemen önce bu on yedi manorda toplam 977 kafa vergisi vermekle mükellef erkek varken bu sayı bir anda 417'ye düşmüştür. Zira bu sayı 1350 yılına gelindiğinde 300 erkek mükellefe kadar düşerken Glastonbury manastırına bağlı on yedi manorun iki yıl gibi kısa bir zaman diliminde genel bazda %69 oranında azalma yaşadığı saptanmıştır. Bu sayısal veriler erkek mükellefler üzerinden

⁶⁶⁸ Ecclestone, *a.g.m.*, s. 26.

⁶⁶⁹ Ecclestone, *a.g.m.*, s. 26-28.

oluşturulmasına rağmen kuşkusuz kadın, çocuk ve yaşlı kesimlerde hesaba katıldığında kimi manorların boşaldığı kimilerininse çok az sayıda insan kalarak ıssızlaşmış bölgelere dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ecclestone'nun önemli sonuçlara ulaştığı çalışmasında "Garciones"* ismi verilen bu yerel halkın yaşadığı 30 manastır manorunda 1307 veya 1308, 1313 veya 1315, 1346, 1350 yılları arasında 2220, 2325, 1895, 560 erkek bulunmaktadır.⁶⁷⁰ Adada salgının yayıldığı ve can kayıplarına neden olduğu zaman dilimine denk düşen 1346-1350 aralığına bakıldığı zaman garcio sayısının da 1895'den 560'a kadar radikal bir gerileme meydana gelmiştir. Radikal tarzda yaşanan bu düşüş trendi %70 civarındadır. Bu durumun gösterdiğine göre Kara Ölüm süresince özellikle de 1348-1350 aralığında Glastonbury manastır bölgesi de dahil olmak üzere Adanın pek çok manor yerleşim biriminin önemli ölçüde zarar gördüğu anlaşılmaktadır.

Kara Ölüm'ün kırsal kesim üzerindeki etkilerini araştırırken son olarak başvurulacak bir diğer vergi türü de veraset ve intikal (heriots)* vergisidir. Heriots vergi kayıtları poll tax, head tax ve tithing kayıtlarıyla karşılaştırıldığında daha kısıtlı veriler sağlamasının yanında kimi yerlerde de sağlaması zor bilgiler içermektedir. Ancak bu salgının etkilerini anlayabilmek adına başvurulan kaynaklar arasındadır. Yukarıda yer alan tablodaki manorların bir kısmında da bu vergi türü işletilmiştir.

Heriots vergilerine dair önemli araştırmalardan bir tanesi yirminci asrın ikinci diliminde Postan ve Titow tarafından Winchester piskoposluk manorları üzerinden yaptıkları çalışmadır. Söz konusu çalışmada *Taunton, Wargrave, Meon, Waltham, Farenham* isimli beş manorun heriots vergisi üzerinden 1270-1350 aralığındaki durumları incelenmiştir. Özellikle salgını kapsayan zaman dilimini de barındıran bu süreçte veraset vergisi kayıtları "günümüz terminolojisiyle işçi sınıfı diyebileceğimiz" kırsal kesimin erkekleriyle kiracılarının bu büyük salgından hayatları kaybetmelerine dair genel bir değerlendirme içermektedir. Postan ve Titow'un yapmış oldukları bu genel değerlendirmeye göre salgın süresince çoğunluğunu yetişkin erkeklerin oluşturduğu kırsal kesimde yaşayanlar arasında ölüm oranları %50 civarındadır.⁶⁷¹ Bu değerlendirme İngilizlerin, Kara Ölüm süresince kaybettiği insan sayısıyla da örtüşen bir tespittir.

---

* Glastonbury manastır manorlarında XIII. ve XIV. yüzyıllarda yaşayanlar Garciones adı verilen listelerde yer alırlar. Garcio terimi kayıtlarda yer alan bilgilere göre düşük statü ve adi işlerde çalışanlar için kullanılmaktadır. Ancak daha sonra genç anlamında kullanılmaya başlayan bu terime uygun kişiler efendilerine (Lord) capitagium garcionum veya yıllık head tax (kafa vergisi) ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.

⁶⁷⁰ Ecclestone, *a.g.m.*, s. 14.

* Bu vergi türü ilk başlarda Kralın ihtiyaç duyması halinde soylu kesim tarafından askeri ekipmanlardan başlıcaları olan (war-gear) "atlar, kılıçlar, kalkanlar, mızraklar ve miğferlerin" sağlanması şeklinde iken daha sonra bir kölenin veya kiracının ölmesi sonrası varisinin genellikle derebeyine çiftlik hayvanı olarak verdiği ücret olarak yerleşmiştir. Bu vergi türüne konu olan arazilerin büyüklüğü 18 dönümden başlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nicholas Brooks, "Arms, Status and Warfare in Late-Saxon England", David Hill (edit.), *Ethelred the Unready*, BAR British series, 59, Oxford, 1978. s. 81-103.

⁶⁷¹ Michael Moissej Postan ve J. Titow, "Heriots and Prices on Winchester Manors", *The Economic History Review*, New Series, C. 11, No. 3 1959, s. 407-408.

İngiltere’de manoryal kayıtlar ve vergi türlerinden anlaşıldığına göre salgın süresince kırsal kesimde yaşanan büyük can kayıpları bu şekilde seyretmiştir. Dönemin kırsal hayatını inceleyen pek çok tarihçiye göre, salgının manoryal ekonomiye etkileri büyük olmuştur. Bu konu ekonomi başlığında ayrıntılandırılacak. Ancak dönemi çalışan ve eserleri önemli referans kaynakları arasında yer alan Postan’ın da Gloucester örneğinde belirttiği üzere Kara Ölüm öncesi çok fazla kalabalık nüfusa sahip olan manorlar da işletilen arazilerin dönümünde, salgın sonrası süreçte düşüşler meydana gelmiştir.⁶⁷² Çünkü salgının insan sayısını azaltması yoğun bir tarıma, araziye ve de buna bağlı olan tüketime duyulan ihtiyacın düşmesine neden olmuştur. Bu durum özellikle toprak sahibi olmayan kesimin işine yaramış gibi durmaktadır. Zira salgın sonrası süreçte bu kesimin durumunda ciddi sosyoekonomik düzelmeler meydana gelmiştir.

Bu durum açıkça İngiltere’nin kırsal hayatında insan kaynaklı bir azalmanın yaşandığını ve buna bağlı olarak ekonominin daraldığını gösterirken, hayatta kalanlar için yeni fırsat kapılarının açılmasına da zemin hazırlamıştır. Bu noktada Postan’ı destekleyen bir diğer önemli isimde Tim Lomas’dır. Lomas Kara Ölüm’ün ekonomik etkilerinden daha çok “temizleyici” etkileri üzerinde durur. Belirtildiği üzere 1348 yılı başına gelindiğinde fazlasıyla artan nüfusu o dönemin şartları içerisinde Büyük Britanya’nın taşımakta zorlanacağı limitlere ulaşmıştır. Lomas’ın çalışmasında ortaya koyduğu bu paraleldeki görüşleri şu şekildedir:

Durham evidence seems to support the view that much of the population was surplus to the economy by the mid-fourteenth century and that the plague 1348-1349 was more purgative than calamitous in its economic effects.⁶⁷³

Lomas’ın, Durham üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmada da belirttiği üzere 1348-1349 aralığında pek insan hayatını kaybetmiştir. Bundan dolayı da İngilizleri ayakta tutan ekonomileri zarar görmüştür. Ancak salgın süresince kaybedilen insanlar, özellikle dönemi çalışan bir dizi araştırmacıya göre yukarıdaki saptamalar doğrultusunda felaketten daha çok temizleyici etkiler olarak değerlendirilmiştir. Ortaçağ şartları düşünüldüğünde diğer toplumlar gibi İngilizler de başlarına gelen felaketin maliyetlerini ayrıntılı şekilde hesaplayabilecek kadar gelişmiş bilgi düzeyine sahip değillerdi. Dolayısıyla bu çapta bir entelektüel olgunluğa daha ulaşmamış olan İngilizlerin oylara karşısında verdikleri temel reaksiyonlarda içgüdüsel ve geleneksel alışkanlıklarına göre şekillenmekteydi. ⁶⁷⁴ Kara Ölüm sonrasında hayatta kalan toprak sahipleri ve kiracılar boşalan yerlere topraksız kesimden yeni akın edecek kiracılar sayesinde tenur*

---

⁶⁷² Michael Moisse Postan, *The Medieval Economy and Society: An Economic History of Britain, 1100-1500*, University of California Press, Los Angeles, 1973, s. 30-39, 129-130.

⁶⁷³ Tim Lomas, “South-East Durham: Late fourteenth and fifteenth centuries”, Paul D. A. Harvey (edit.), *The Peasant Land Market in Medieval England*, Oxford University Press, 1984, s. 260.

⁶⁷⁴ Benedictow, *The Black Death, 1346-1353*, s. 378.

* Tenur sistemi hiyerarşik sırada en üstte Kralın bulunduğu, toplumsal kesimler arasında yapılan her türlü sözleşme akdine verilen genel bir isimlendirmedir. Buradaki anlamı ise feodal toprak mülkiyeti sistemidir.

sisteminin gümrüklerinin değişmeden kalmasını beklemekteydiler. Bu beklenti büyük oranda da karşılanmıştır. Çünkü İngiliz toplumsal sınıfları Kara Ölüm sonrasında oluşmaya başlayan yeni ekonomik düzene ayak uydurmaya başlamışlardır. Ancak Kara Ölüm'ün tetiklediği uyum ve toplumsal değişim mekanizmalarının İngiliz halkında önemli yansımaları da olmuştur. Bunlara yer geldikçe değinilecektir.

İngiltere'nin Kara Ölüm'den sonucunda ciddi sayıda insan kayıpları buraya kadar derinlemesine açıklandı. Pek çok yerde sayısal istatistiklerden ve rakamlardan bahsedildi. Ancak İngiliz toplumunun salgın sonrasında sayısal anlamda toparlanamayışını konuyu kapatırken değerlendirmek önem arz etmektedir. Aşağıda verilen iki tablo da 1290 yılından 1377 yılına yani bizim pek çok veriye ulaşabildiğimiz zaman dilimine oradan da başından beri belirtildiği üzere Kara Ölüm sonrasında nüfustaki toparlanmış emarelerinin ancak görülmeye başlandığı 1600 yılına kadar geçen süreçte İngiltere sınırları içerisindeki 42 büyük bölgenin nüfus sayısı ve yıllık büyüme oranları gösterilmektedir:⁶⁷⁵

Tablo 5.8. Kara Ölüm öncesini ve sonrasını kapsayan 1290, 1377, 1600 yılları arasında İngiltere'de 42 büyük bölgenin tahmini nüfusuyla beraber toplam nüfusları gösterilmektedir.

Bölgeler	1290	1377	1600
Bedfordshire	64,194	36,771	43,059
Berkshire	61,498	41,081	56,889
Buckinghamshire	88,631	44,604	56,059
Cambridgeshire	137,373	52,885	72,492
Cheshire	36,035	26,757	73,896
Cornwall	34,914	61,964	102,892
Cumberland	60,567	22,633	75,687
Derbyshire	84,852	43,912	69,791
Devon	147,860	86,239	258,587
Dorset	98,113	61,904	74,961
Durham	75,490	24,587	76,483
Essex	167,660	92,053	154,882
Gloucestershire	152,058	81,923	101,256
Hampshire	94,062	70,736	104,197
Herefordshire	72,502	30,230	62,054
Hertfordshire	84,529	36,113	58,104
Huntingdonshire	66,186	25,616	27,627
Kent	163,636	107,482	151,713
Lancashire	60,962	43,172	181,622
Leicestershire	70,356	61,163	63,140
Lincolnshire	386,202	171,965	173,199
Middlesex	77,399	62,476	280,063
Norfolk	486,920	176,844	171,163

Feodal arazinin mülkiyetini elinde tutan Lordlardan belli bedeller karşılığı kiracı gurupların bu mülkü kiralaması şeklinde gerçekleşen sözleşme akdidir. Encyclopaedia Britannica, *Feudal Land Tenure*, <https://www.britannica.com/topic/feudal-land-tenure> (03.01.2018)

⁶⁷⁵ Broadberry, *a.g.m.*, s. 25-26. (Bölgelerin tahmini nüfusları kent ve kırsal yerleşimlerde yaşayanların toplamı alınmak suretiyle ortak şekilde hesaplanmıştır.)

Tablo 5.8. (Devamı)

Northamptonshire	145,582	75,393	91,075
Northumberland	148,084	30,389	72,923
Nottinghamshire	70,520	52,221	78,148
Oxfordshire	90,759	49,424	66,909
Rutland	23,655	10,837	11,371
Shropshire	114,640	48,502	78,958
Somerset	151,003	101,376	168,984
Staffordshire	56,715	40,658	77,559
Suffolk	225,770	113,106	138,295
Surrey	81,629	32,613	84,804
Sessex	123,415	65,437	102,003
Warwickshire	86,829	54,714	65,455
Westmorland	33,777	13,358	42,199
Wiltshire	159,857	82,847	115,163
Worcestershire	60,470	29,105	65,614
Yorkshire, ER	115,777	76,760	66,520
Yorkshire, NR	163,634	73,099	101,596
Yorkshire, WR	127,371	87,049	197,498
Yorkshire	406,782	236,907	365,615
İngiltere	4,751,489	2,500,000	4,114,891

Tablo 5.9. Kara Ölüm öncesi ve sonrasını kapsayan üç önemli periyotta (1086-1290, 1290-1377, 1377-1600) İngiltere nüfusundaki büyüme trendi 42 büyük bölge ölçeğinde gösterilmektedir.

Bölgeler	1086-1290	1290-1377	1377-1600
Bedfordshire	0.53	-0.64	0.07
Berkshire	0.23	-0.46	0.15
Buckinghamshire	0.53	-0.79	0.10
Cambridgeshire	0.73	-1.09	0.14
Cheshire	0.65	-0.34	0.46
Cornwall	0.08	0.66	0.23
Cumberland	0.92	-1.13	0.54
Derbyshire	0.81	-0.75	0.21
Devon	0.21	-0.62	0.49
Dorset	0.37	-0.53	0.09
Durham	1.12	-1.28	0.51
Essex	0.32	-0.69	0.23
Gloucestershire	0.52	-0.71	0.10
Hampshire	0.18	-0.33	0.17
Herefordshire	0.40	-1.00	0.32
Hertfordshire	0.60	-0.97	0.21
Huntingdonshire	0.70	-1.09	0.03
Kent	0.38	-0.48	0.15
Lancashire	0.82	-0.40	0.65
Leicestershire	0.30	-0.16	0.01
Lincolnshire	0.50	-0.93	0.00
Middlesex	0.33	-0.25	0.68
Norfolk	0.59	-1.16	-0.01
Northamptonshire	0.56	-0.75	0.08
Northumberland	1.23	-1.80	0.39
Nottinghamshire	0.40	-0.34	0.18
Oxfordshire	0.41	-0.70	0.14
Rutland	0.80	-0.89	0.02
Shropshire	0.70	-0.98	0.22

Tablo 5.9. (Devamı)

Somerset	0.32	-0.46	0.23
Staffordshire	0.56	-0.38	0.29
Suffolk	0.34	-0.79	0.09
Surrey	0.59	-1.05	0.43
Sessex	0.31	-0.73	0.20
Warwickshire	0.42	-0.53	0.08
Westmorland	0.96	-1.06	0.52
Wiltshire	0.45	-0.75	0.15
Worcestershire	0.41	-0.84	0.37
Yorkshire, ER	—	-0.47	-0.06
Yorkshire, NR	—	-0.92	0.15
Yorkshire, WR	—	-0.44	0.37
Yorkshire	1.09	-0.62	0.19
İngiltere	0.50	-0.74	0.22

Son olarak yukarıda verilmiş olan bu iki tablo buraya kadar ayrıntılandırılan Kara Ölüm'ün İngiltere nüfusu üzerindeki etkilerini daha somut ölçekte göstermektedir. Yüzdeler halinde gösterilen ölümlerin ne düzeyde gerçekliğe yakınlığına ilişkin önemli bulguları da barındırmaktadır. Tablolar 1348-1352 yılları arasında salgının neden olduğu can kayıplarını doğrudan yansıtmasa da özellikle 1377 yılı yani salgından hemen sonraki zaman diliminde 42 büyük bölgenin yer yer %50 ve üzerinde bir sayıda demografik daralmaya uğradığı ortaya koymaktadır. Bu her iki tabloda İngiltere'nin aynı zamanda yukarıda ayrıntılı şekilde belirtilen 1377 yılında 2.5 milyona düştüğü ilişkin bilgileri de bölgeler bazında somutlaştırmaktadır. Aynı zamanda Adanın en kalabalık ülkesi olan İngiltere tarafında salgının normal düzeyde artış trendi göstermesi beklenen nüfusun-0.74 oranında daralma yaşamasına neden olduğunu da göstermektedir. Nüfus artış trendleri 1290-1377 yılları arasında daralma olduğu şeklinde belirtmiş olmasına karşın bu azalmanın asıl kaynağını Kara Ölüm oluşturmaktadır. Ancak 1600 yılına gelindiğinde dahi nüfus, 1086-1290 yılları arasında 0.50 oranındaki artış eğilimi yakalanamamış olmasına karşın 0.22 oranında pozitif bir büyüme sağlanabilmiştir. Tüm bunlar neticesinde İngiltere nüfusunun Kara Ölüm'den büyük darbe aldığı ve oldukça uzun bir sürede kendine gelemediği anlaşılmaktadır.

5.2. Galler

Galler'in manor sistemine bakıldığında İngiltere yani Anglo-Norman manor sistemi örnek alınarak oluşturulduğu söylenebilir. Bu sebeple genel anlamda İngilizlerin baskın oldukları bölgelerdeki manorlardan alınan vergiler, üretilen hasada ve şahıslara göre değişmekteyken Gallilerin oldukları yerlerde geleneklere de uygun olacak şekilde kominal iş birliği ve topluca vergiler alınmaktadır. Kara Ölüm'ün Galler'e etkilerinin iyi şekilde anlaşılabilmesi ancak manoryal ekonominin doğru analizi ile sağlanabilir. Çünkü kısıtlı verilerin tamamına yakını manorlar üzerinden gelmektedir. Bu büyük veba salgının Galler'e

sıçramasından sonra özellikle Ruthin ve Abergavenny’i bölgelerine etkileri yukarıda değerlendirilmiştir. Aşağıda yer verilen harita da isimleri geçen Galler’e ait bölgelere bağlı kırsal kesimler, salgından ciddi şekilde etkilenen yerleşimlerden başlıcalarıdır.

Harita 5.1. Galler’in isimleri geçen sınır bölgeleri ve iç taraflara doğru manor yerleşimleri Kara Ölüm’den fazla etkilenen yerlerden başlıcalarıdır.⁶⁷⁶

Haritada, Galler’in Kara Ölüm’den fazla etkilenen ve kayıtlarda isimleri geçen bölgeleri gösterilmektedir. Bu dönemde nüfusun zaten az olduğu ülkede, insanların yaklaşık %60’ı 150, %25’i de 300 metrelik rakımda yaşamaktaydılar. Dolayısıyla halkın %85’i yüksek kesimde dağınık halde yaşamaktadır. Geriye kalan %15’lik kesim sahil kesimde bulunuyordu. Sayıları az ve böyle bir coğrafi özelliğe sahip ülkede dört bir tarafa dağılan insanlar dolayısıyla seyrek yerleşim birimleri oluşturmuşlardır. Özellikle Cartiff, Abergavenny, Carmarthen, Haverfordwest,

⁶⁷⁶ Shrewsbury, *a.g.e.*, s. 120.

Pembroke ve katedral şehri Aziz David'in dahi 1000 kişiden fazla sayılara ulaşamamışlardır.⁶⁷⁷ Galler şehirlerinde durum bu şekildedir ve manor yerleşimlerindeki insan sayıları da oldukça düşüktür.

Haritadan da anlaşılacağı üzere daha önce İngiltere'ye sınır olan Abergavenny lordluk bölgesinin eldeki bilgilere göre Mart 1349 da Kara Ölüm'e çok sayıda insanını kurban verdiği belirtilmişti. Ancak Abergavenny bölgesindeki manorlara bakıldığında burada yaşanan zararın sadece insan ölümleriyle sınırlı kalmadığı aynı zamanda doğrudan değer düşüşlerine de sebep olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda yer alan tabloda Abergavenny bölgesindeki 11 manorun Kara Ölüm süresince ani değer kayıplarını gösterilmektedir.

Tablo 5.10. İsimleri yer alan manorların günlerle ifade edilebilecek kısa bir zaman diliminde yaşadıkları değer kayıpları gösterilmektedir.⁶⁷⁸

Manorlar	1348 öncesi			17 Nisan 1349		
	£	s	d	£	s	d
Penros	12	0	0	4	0	0
Trefgaer	4	6	8	1	10	6
Henllys	5	9	1	2	9	1
Trefgoythel	3	10	6	X	6	0
Bryngwyn	3	14	6	1	8	2
Coyd Morgan	9	5	1	4	0	0
Werneryth	13	10	3	1	14	6
Llanwytherin	4	4	0	2	12	0
Llandover	12	0	0	4	0	0
Ebboth fawr	6	13	4	2	13	4
Ebbothfechan	7	0	0	3	0	0

Bu manorlar özgür ve yarı özgür olan Galler'in geleneksel çiftçileri tarafından işletilmektedir. Abergavenny Lordluk bölgesinde yer alan söz konusu 11 manorun salgın öncesinde toplam değerleri £*81, s13, d8 iken bu olayın neden olduğu sayısını tam bilemediğimiz ancak fazla olduğu tahmin edilen ani ölümler neticesinde çok kısa süre zarfında £27 s13 8d düşmüştür. Arada 54 poundluk yani 2/3 oranında bir değer kaybı söz konusudur. Galler'de yer alan diğer manorlara bakıldığında da durumun pek de farklı olmadığı görülmektedir. Hatta kimi bölgelerde yer alan arazilerin bazıları salgından dolayı meydana gelen can kayıpları sebebiyle işletilmediği için ağaçlar ve sularla kaplı alanlara dönüşerek atıl ve değersiz hale düşmüştür. Galler'e ait bazı bölgelerde yer alan manorların durumları salgın süresince ve sonrasında ise şu şekildedir:

⁶⁷⁷ Gummer, *a.g.e.*, s. 166.

⁶⁷⁸ Rees, "The Black Death in England and Wales, as Exhibited in Manorial Documents", s. 37-38.

* Büyük Britanya'da kullanılan para birimleri büyükten küçüğe doğru yüzdelik dilimler halinde Pound (£), Solidus (s.), Denarius (d.) şeklinde sıralanmaktadır. Bundan sonra para değerlerinde sadece kısaltma sembolleri kullanılacaktır.

1-) Shropshire bölgesinde yer alan Caus Lordluğuna ait manorlar; Yokelton, Wentenore, Schelve, Harlegh ve Wyleley'dir. Bu manorları dönümleri ve miktarları farklılık arz etmekle birlikte 1349 yılında yani salgının baş gösterdiği zaman diliminde ortalama 2/3'den fazla değer kaybetmişlerdir.

2-) Chester bölgesinde yer alan manorlar; Old Castle, Church Schocklach, Pekforton, Bunzebltry, Anderton, Hurlesto, Brundeleg, Chelmondston, Kengeslegh, Frodesham, Hopedale (Park of Llwydcoed), Flint, Burgesses manorları 1350-1370 arasında tarihleri değişmekle birlikte salgından şiddetli etkilenmişlerdir. Özellikle Flinte bağlı yerlerde salgına doğrudan referans yapılmasa da daha sonra patlak veren kısa süreli salgınlar sebebiyle bölge insanının güç şartlar yaşadığı bilinmektedir. Burada yer alan manorlarda ortalama 3/4 oranında değer kaybetmiştir.

3-) Denbigh Lortluk bölgesinde yer alan manastırlar; Caemerch, Isdulas, Uwchdulas, Isalet, Uwchalet, Prees, Llechryd, Nanthyn Canon, Abergele manorları 1362 yılına kadar £46 s11 d42'den fazla yani 2/3'ye yakın değer kaybı yaşamışlardır.

4-) Anglesey, Carnarvon ve Montgomery bölgelerinde yer alan bir dizi manorlarda ki değer kayıpları da Galler'in diğer bölgelerinden farklı değildir. Hatta kimi manor bölgelerinin işlenmemesi sebebiyle ağaçlık ve su kaplı atıl alanlara dönüştüğü de bilinmektedir.⁶⁷⁹

Zira ekonominin çarklarının insan olduğu bu devirde tamamen güçlü kollarla sürdürülen ticari faaliyetlerin nasıl sekteye uğradığı bu örneklerle belirginleşmeye başlamıştır.

Penros manorunun sahibi William de Hastings Mart 1349 yılında Kara Ölüm'den hayatını kaybetmiştir. Hastingle sınırlı kalmayan salgın kaynaklı ölümlerin fazlalığı bu manorda yaşayan kiracı sayılarında da sert düşüölere neden olmuş ve yukarıda tablodan da anlaşılacağı üzere yerleşim 2/3 oranında değer kaybına uğramıştır. Carmarthen yakınlarında ki Llanllwch'li on iki köylü salgın süresince hayatını kaybederken, Camarthen'in sınır ilçelerinde de ciddi can kayıpları meydana gelmiştir. Rees'in belirttiğine göre, deniz yoluyla Camarthen'e sıçrayan salgın ilk olarak Krala bağlı iki resmi görevlinin ölümüne neden olmuştur. Bu şahıslardan önce ölenler olmuşsa bile önem arz etmedikleri için fark edilmeyerek kayıtlara düşülmemiş olabilir. Sonrasında bu bölgelere bağlı manorlarda ölüm oranlarının fazla olduğunu saptamak güç değildir. Creuddyn manorunda dokuz kiracının yedisi hayatını kaybederken, Nant Canway ve Hirdref manorlarında yaşayan insanlar arasında da toplu ölümler olmuştur.⁶⁸⁰ Daha açık bir ifadeyle bölgede salgın kaynaklı can kayıpları %80'lerin üzerine çıkmıştır. Monmouth'un kuzeyinde kesişen Grosmont ve Skenfrith ile Hay-on-Wye bölgelerine yakın tarihlerde sıçrayan salgın bu yerleşimlerden çok kısa bir süre sonra da Brecon'a atlayarak söz konusu bölgelerin tamamında pek çok kiracının hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Kuzey Galler bölgesinde bulunan diğer bir lordluk bölgesi Denbigh'de bulunan topraklar değer kaybetmenin yanında salgın süresince pek çok insanını da kaybetmiştir.

Bu bölgelerde yaşayan ve salgın yüzünden ansızın hayatını kaybeden kiracılar arkalarında devasa miktarda borçlar da bırakmışlardır. Bu durum üzerine hayatta kalan kontlar harekete geçerek kahyalarını bölgelere göndermişlerdir. Ölenlerden geriye kalan hayvanları veya değerli emtiayı alacakları tutarında toplamaya çalışın bu kahyalar Brecon'lu kiracılardan

⁶⁷⁹ Rees, "The Black Death in England and Wales, as Exhibited in Manorial Documents", s. 37-45.

⁶⁸⁰ Rees, "The Black Death in England and Wales, as Exhibited in Manorial Documents", s. 44.

568 baş hayvan alırken bazılarının mallarının satışından da 167 öküz ve dana elde etmişlerdir.⁶⁸¹ Alacaklarını nakti değil de aynı şekilde elde eden bir kont bu hayvanların sadece 400 tanesini Pleshy'de hayatta kalan 20 çiftçiye dağıttırıştır.⁶⁸² Böyle bir kriz ortamında bile Lordların hayatta kalan çiftçileri bölgelerinde tutmak ve üretimin devamlılığını sağlamak için topladıkları hayvanları (bu canlılar o dönemin en önemli tarım araçlarıdır) kamulaştırdıkları görülmektedir.

Severn nehri vasıtasıyla özellikle Galler'in pek çok bölgesine dağıldığını bildiğimiz salgın, o bölgede bulunan Quatt'a 10 mil dahi olmayan geniş arazilerin sahibi Sör Robert Harleigh'i 16 Mayıs tarihinde kurbanları arasına eklemiştir. Bölgenin tanınan toprak sahiplerinden olan bu ailenin reisinin salgının ilk kurbanlarından olduğu bilinmektedir. Sör Robert Harleigh'ten iki ay sonra eşi Margaret'de hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla o dönemin şartlarında büyük servet teşkil eden tüm emlak bir anda oğullarına kalmıştır. Bu geniş miras toprakların değeri ve üzerinde yürütülen faaliyetler tam belli değildir. Bunların tespiti ve mirasın devri için bölgeye gönderilen bir jüri iki haftanın sonunda görevini yerine getirememiştir. Çünkü bölgede çok fazla sayıda ölenin olması sebebiyle araziler kimsenin bilgisine ve tanıklığına başvuramamıştır.⁶⁸³ Kara Ölüm süresince ve sonrasında bir tarafta hayatta kalan Lordlar üretimin devamlılığı için mallarını kamulaştırma eğilimleri gösterirken bir taraftan da bu örnekte olduğu gibi arazi sahiplerinin ve çiftçilerin ölümü bazı bölgelerin demografileri ve ekonomileri üzerinde derin tesirler oluşturmuştur. Tüm bu verilere doğrudan Rees'in iki önemli çalışması ve bir kısım yardımcı kaynaklar sayesinde ulaşılmaktadır.

Yine müellifin belirttiğine göre Galler'de en ağır kayıplar kuzeybatıda bulunan Snowdonia ve Anglesey kırsal bölgelerinde verilmiştir. Zira on dördüncü yüzyılda Anglesey kabalık denebilecek insan sayısına ulaşmışken, Snowdonia'da fazla sayıda ev faresi yani insanlarla dip dibe yaşayan kemirgenler bulunmaktaydı. Bu küçük canlıların enfekte hale gelmeleri onları ölüm dağıtıcılar haline getirirken salgının da dört bir tarafa dağıtmasını kolaylaştırmıştır. Onun bu tespiti geliştirilen kimi görüşlerde olduğunun tersine bazı kırsal alanlarda bu veba salgınından kaynaklı can kayıplarının fazlalığını ortaya koyarken kimi yerlerde salgının hafif kaldığı tespitlerini de geçersiz kılmaktadır.⁶⁸⁴

Kara Ölüm sonrasında Englefield'li madencilerin aidatlarında hafifleme meydana geldiği ve 1351 yılında 4s. aidat ödemeye başladıkları bilinmektedir.⁶⁸⁵ Aidat hafiflemesinin sebebi ise salgın sonrasında bölge de düşen insan sayısı ve de hayatta kalanlarında başka bölgelere göç etmesiyle ilgilidir. Galler topraklarında ekonomi, salgın süresince ve sonrasında zora düşmüş

---

⁶⁸¹ Gummer, *a.g.e.*, s. 169.

⁶⁸² Gummer, *a.g.e.*, s. 169.

⁶⁸³ Gummer, *a.g.e.*, s. 169.

⁶⁸⁴ Rees, "The Black Death in England and Wales, as Exhibited in Manorial Documents", s. 30-39.

⁶⁸⁵ Shrewsbury, *a.g.e.*, s. 119.

gibi durmaktadır. Bunu kanıtlayan diğer önemli bir emarede, bu dönemde III.Edward'ın Galler'de kendisine bağlı bölgelerin bir kısmında vergi affı ilan ettiğine dair beyanıdır. 20 Nisan 1350 tarihinde III.Edward'ın Galler'in önde gelen ailelerin birisi olan Talbot'lardan Sör Richard Talbot'a gönderdiği vergi affını konu yazısının bir kısmı aşağıda yer almaktadır:

...on his petition showing that the castle and town of Pembroke with their members of Kyngeswode and Gwydon, and the commote of Coytrah, the castle and town of Tymby, the manor of Castlemartin, and the rent of castle-guard of the castle of Pembroke gurare so deteriorated by the deadly pestilence which lately raged in those parts that he will be unable to answer for the whole of the said farm without grave loss. ⁶⁸⁶

Kral'ın ifadelerini içeren bu kısa alıntıdan da anlaşılacağı üzere Pembroke* ve ona bağlı ilçeler üzerinde, kalelerde ve manorlarda salgın kaynaklı kayıpların fazla olduğu ve bölgenin kötü şekilde etkilendiği görülmektedir. Kızı ve yakın çalışma arkadaşlarının bir kısmını bu hastalığa kurban veren III.Edward İngiltere tarafındaki kayıpları bildiği kadar Galler'de yaşanan gelişmeleri de yakından takip ettiğini gösteren böyle bir adım atmıştır. Çünkü Galler bu devirde İngiltere'nin ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Manor sistemi Galler tarafında çökme noktasına gelmiştir. Verimli ovalarla çevrili büyük manorlarda salgın doğrudan kriz yaratmıştır. Ülkenin üretimin çarklarında önemli hasarlar oluşmuştur.

Ancak köylerde insan kayıplarıyla meydana gelen ıssızlaşmadan ve bun bağlı bir kaos ortamında da söz edilemeyeceğini belirten görüşler de vardır.⁶⁸⁷ Bu görüşün karşısında yer alan Ziegler ise manoryal sistemin özellikle İngiltere'de Kara Ölüm sebebiyle değiştiğini belirtirken Galler'in de bundan etkilendiğini ifade etmiştir.⁶⁸⁸ Ancak Galler tarafındaki dinamiklerin farklı olduğunu dolayısıyla bu konuda ülkenin ayrı değerlendirilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Tüm bu açıklamalar eşliğinde ve Trevelyan'ın belirttiğine göre Galler tarafında Kara Ölüm süresince bir saptama yapılacak olursa genel anlamda iki yıldan kısa bir süre içerisinde Krallık en az 1/3, en muhtemel orana göre de yarıya yakın insanını kaybetmiştir. ⁶⁸⁹

İngiltere tarafında ticaretin gittikçe daha rekabetçi hala gelmesi genel olarak manor sisteminde yer alan serflik ve yönetsel bazı yerleşik uygulamaların sistemli olarak ortadan kalkmasını sağlamıştır. Galler'de bulunan ovalardaki manorlar da İngilizlerin manor sistemindeki bu değişim hareketinden paylarına düşeni almışlar ve özellikle daha sonra ülkeyi süpüren isyanın sonucunda malikanenin tamamen parçalanması yönündeki eğilimler da belirgin bir hal almaya başlamıştır. Genelleme olarak İngiltere örneğinde sık sık tartışılan kırsal ve

⁶⁸⁶ Shrewsbury, *a.g.e.*, s. 122.

* Ayrıntılı bilgi için bkz. Mary Beatrice Mirehouse, *South Pembrokeshire Some of its History and Records*, David Nutt, Londra, 1910.

⁶⁸⁷ J. Clapham, *A Concise Economic History of Britain*, Cambridge at the University Press, Cambridge, 1963, s. 116-118.

⁶⁸⁸ Ziegler, *a.g.e.*, s. 150-162.

⁶⁸⁹ George Macaulay Trevelyan, *English Social History*, Longmans, Green and Co., Londra, 1945, s. 8.

manevi hayata Kara Ölüm'ün etkili dokunuşları konusu Galler için farklı bir perspektif taşıdığı için ayrı değerlendirilmelidir.

5.3. İskoçya

Kara Ölüm'ün İngiltere ve Galler'in kırsal hayatına dair etkilerinin yer verilenlerden daha fazla olduğu şüphesizdir. Bu iki ülkenin ardından Ada'nın büyük bir parçasına sahip olan İskoçya'da yaşananlarda bütünü anlamak adına önemlidir. İskoçya'nın kırsal hayatında salgının etkilerine dair veriler maalesef İngiltere kadar zengin değildir. Bu sebeple değinilebilecek bilgiler oldukça kısıtlıdır. Ancak bazı bilgiler yine de mevcuttur. Salgının etkilerine dair elde edilen bilgiler arasında en çarpıcı olanlardan bir tanesi belki de Kara Ölüm sonrasında toprakları kiralama sürelerinin mülk sahibinden daha çok kiracıya yaramış olmasıdır. Geleneksel olarak feodal toprak yapılanmasına sahip İskoçya'da, toprağı kiralama sözleşmeleri kısa süreli yapılmaktaydı. Salgın sonrasında da bu durum muhafaza edilmiştir. Örneğin James Douglas of Dalkeith emlağına ait 119 parsel kiralık arazinin 108 tanesi Kara Ölüm sonrasında (1376-1377) sadece bir yıllık geçerli sözleşmeler ile kiracılara verilmiştir.⁶⁹⁰ Dolayısıyla salgın sonrasında kısa süreli yapılan kira sözleşmeleri hem ülkede tarımın gelişmesi önünde engel teşkil ederken hem de kiracı ve mülk sahibi arasındaki güven ilişkisinin de zayıflamasına neden olmuştur. Ancak kırsal kesimde süregelen kısa süreli sözleşmelerin yapılmasının en önemli etkisi salgın sonrasında ortaya çıkmıştır. Çünkü Kara Ölüm sonrasında ortaya çıkan insan kıtlığı hayatta kalan kiracıların elini hiç olmadığı kadar güçlendirmiştir. Salgın sonrasında kırsal kesimde yaşamaya başlanan bu durumun açık tarifi İskoçya'da serfliğin azalmaya, hatta yok olmaya doğru gittiğidir. James Douglas of Dalkeith emlağında yaşanan bu durum sadece bir örnektir. Kara Ölüm, İskoç sahasında hayatta kalan kırsal kesimde insanların düşük kiralar ve yüksek ücretler sağlamalarını yani ekonomik iklimlerini doğrudan etkilemiştir. Çünkü insan kıtlığı ülkede bilek gücünü çok değerli hale getirirken sosyal yapıların rol ve değerlerinde de oynamaları ortaya çıkartmıştır.⁶⁹¹

İskoçya'da tarım, toprağının çok da verimli olmadığı kuzey ve güney kesimde yaygın şekilde sürdürülmekteydi. Fordun, ülkede verimsiz toprakta yürütülmeye çalışılan tarımı ve kırsal hayatın ekonomik durumunu aşağıda net şekilde tanımlamaktadır:

In the upland districts, and along the highlands, the fields are less productive, except only in oats and barley. The country is, there, very hideous, interspersed with moors and marshy fields, muddy and dirty; it is, how ever, full of pasturage grass for cattle, and comely with verdure in the glens, along the water-courses. This region abounds in wool-bearing sheep,

---

⁶⁹⁰ Jillings, *a.g.e.*, s. 66.

⁶⁹¹ Sylvia L. Thrupp, "Social Control in the Medieval Town", *The Journal of Economic History*, C. 1, Supplement: The Tasks of Economic History, 1941, s. 39-52; Audrey-Beth Fitch, "Assumptions About Plague in Late Medieval Scotland", *Scotia*, 11, 1987, s. 30-40; Jillings, *a.g.e.*, s. 65-70.

and in horses; and its soil is grassy, feeds cattle and wild beasts, is rich in milk and wool, and manifold in its wealth of fish, in sea, river, and lake.⁶⁹²

Fordun kroniğinden alınan bu kısa tespit, ülkenin kırsal kesimlerinin İngiltere kadar tarıma pek de elverişli olmadığını göstermektedir. Toprağın bataklık ve verimsiz olması sebebiyle daha çok hayvancılık (süt ürünleri) ve yün üretiminin İskoçya kırsal hayatının ekonomik dayanakları olduğu anlaşılmaktadır. Örneğın sadece Douglas kontluğunda bulunan Melrose manastırında 15 binden fazla koyun vardır.⁶⁹³ Bu hayvanların daha çok yünlerinden faydalanılmaktadır. İskoçya'nın Kara Ölüm sonrasında yün ihracında başta İngiltere olmak üzere tüm civar bölgelere artış yaşanmıştır. Dolayısıyla İskoç kırsal hayatı salgın sonrasında ihracat ürünlerini artırmıştır. İskoçya'nın dört büyük şehri olan Aberdeen, Perth, Dundee ve Edinburgh ile hinterlandındaki kırsal İskoç bölgeleri Avrupa'nın veba salgınıyla sarsıldığı günlerde (ülkeye salgının geç gelmesinden de yararlanarak) ihracatlarını artırma yoluna gitmişlerdir. Edinburg geniş hinterlandı ve kırsal üretim ağıının olmasının yanı sıra İngiliz sınırında bulunması sebebiyle bu dört büyük İskoç şehriden en zenginidir. İskoçya Kraliyet burgsları salgın süresince ve sonrasında kırsal üretimi (bu mamul maddeler yün ve hayvansal üretim ağırlıklıdır) dışarıya başarıyla ihraç etmişlerdir. Bu şehirleri ve kendilerine bağılı olan kırsal yerleri, ihraç ettikleri ürünleri, fiyatları ve Avrupa'daki ticaret partnerleri diğerk başlık altında işlenecek.

İskoç kırsal yaşamında ekonomi, salgından faydalanmış (aşağıda ayrıntılandırılacağı üzere) gibi durmaktadır. Nüfusunun bir kısmı kırsal kesimde yaşayan Galler'in, kültürel anlamda salgından kötü etkilenme sürecini İngilizce konuşmanın hem İngilizlerin baskısı hem de sayıları azalan Gallerlilerin daha fazla İngiltere'ye yavaşması sebebiyle etkin hale geldiğini belirtmişti. Salgının kültürel anlamda İskoç krallığında da salgından sonra önemli etkileri olmuştur. Halkın %85'nin kırsal kesimde yaşadığı İskoçya'da, halk salgın sonrasında önemli bir sosyokültürel değişiklik yaşamıştır. Özellikle İskoçya'da salgından kısa süre önce, 1345 yılında Furness manastırına bağılı Roger of Lancaster isimli bir sistörşın rahibinin öğretileri doğrultusunda ülkede İtaatkâr Biraderler tarikatı teşkilandırılıp, genişletilmiştir.⁶⁹⁴ Bu yapılanma İskoç ulusu için hem manevi hem de milli değerleri temsil ediyordu. Ancak bakıldığında benzer tarikatların daha erken devirlerde İngiltere ve Avrupa da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ortaçağda, Batı toplumunu tanımlarken geleneksel şekilde (okuma-yazma bilmeden) kilise ve manastır örgütlenmelerine bağılı oldukları dillendirilmektedir. Ortaçağ şartlarında bu durum Batı toplumu için hem bir zorunluluk hem de alışlagelmiş sürdürmeyi ifade etmekteydi. Bu sebeple söz konusu oluşumların sayısı fazladır. İskoçya halkının durumu da İngiltere ve kıta Avrupa'sında

---

⁶⁹² Fordun, *a.g.k.*, s. 37.

⁶⁹³ Jillings, *a.g.e.*, s. 69-71.

⁶⁹⁴ Jillings, *a.g.e.*, s. 124-125.

bulunanlardan çok farklı değildir. Klasik kilise öğretileri halkın okuma bilmemesi sebebiyle İncil'in somutlaştırılması (duvar resimlerine dökülmesi) üzerinden insanlara daha kolay aktarılmıştır. Dolayısıyla salgın sonrasında özellikle Avrupa ile benzer şekilde İskoç halkında da kültürel değişimler meydana gelmiştir. Buna rağmen özellikle İngiltere'nin tersine İskoçya'da şaşırtıcı şekilde on dördüncü yüzyılın sonuna doğru Aziz Andrews gibi bazı kilise birliklerinde çalışan din adamlarının entelektüel düzeylerinde ciddi gelişmeler gözlemlenmiştir.⁶⁹⁵ Bu durum her ne kadar bir dilemma gibi görünüyorsa da İskoçya halkının tamamına doğru genişleyen bir ivmeye bürünmemiştir.

İskoçya'da Kara Ölüm'le başlayan ve sonrasında patlak veren artçı salgın dalgaları, ülkenin XV. yüzyıla kadar insan kaybetmesinin yanında önemli bir sorunu daha ortaya çıkartmıştır. Bu sorun özellikle ülkenin dağlarla kaplı kuzey kesiminde (highlands) yer alan kırsal yerleşimlerde baş göstermiştir. Bu sebeple de dağlık ve yükseltinin hâkim olduğu Kuzey İskoçya'nın genel tanımlaması olan highland ismi ile anılan bir problemi oluşturmuştur. Salgının tetiklediği Kuzey alanlar problemi XV. yüzyıl boyunca ülkenin iç politikasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu problemin ortaya çıkış süreci ise XIV. yüzyılın ilk yarısında ülkenin ovalık ve dağlık kesimleri arasında ayrışmanın yaşanmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. İskoçya'nın Forth / Clyde vadisinin kuzeyindeki arazinin çoğu engebeli ve fakir topraklardan oluşsa da burası ülkenin güneyindeki bazı bölgelerden biraz farklıydı ve tarımdan ziyade büyükbaş hayvancılığa önem verilmişti. Kuzey tarafın dağlık, yüksek ve engebeli olması nüfusun mezraya benzer şekillerde de olsa yerleşmesine engel olmamıştır. Yerleşme ve türevleri coğrafyanın etkisiyle ayrılmış olan İskoçya'nın bu iki kesimi arasında salgın öncesine kadar dilsel olarak önemli bir ayrım yoktur. Dolayısıyla halk ana dilleri olan Keltçeyi konuşmaktaydılar. Ancak İskoçya'nın kırsal yerleşimleri olan alçak kesimler ile dağlık yüksek kesimler arasında dilsel bir ayrımın ortaya çıkmıştır. Fordun dilsel ayrım üzerine aşağıda yer alan önemli saptamaları kaydetmiştir:

The manners and customs of the Scots vary with diversity of their speech. For two languages are spoken amongst them, the Scottish and the Teutonic, the latter of which is the language of those who occupy the seabid and plains, while the race of Scottish speech inhabits the highlands and outlying islands. The people of the coast are of domestic and civilised habits, trusty, patient, and urbane, decent in their attire, affable and peaceful, devout in Divine worship, yet always ready to resist a wrong at the hands of their enemies. The highlanders and people of the islands, on the other hand, are a savage and untamed race, rude and independent, given to rapine, ease-loving, clever and quick to learn, comely in person, but unsightly in dress, hostile to the English people and language, and, owing to diversity of speech, even to their own nation, and exceedingly cruel. They are, however, faithful and obedient to their king and country, and easily made to submit to law, if properly governed.⁶⁹⁶

---

⁶⁹⁵ Jillings, *a.g.e.*, s. 101.

⁶⁹⁶ Fordun, *a.g.k.*, s. 38.

Fordun bu saptamalarında dağlık alanlarda ve sahile yakın ovalarda yaşayanların kültürel, yapısal özellikleri ve düşmanları olan İngilizlerle ilişkilerini irdelemektedir. Özellikle dağlık kesimde yaşayanların daha sert yapılı ve İngilizlere karşı mücadelede de kararlı olduklarını söylemektedir. İskoçya'nın sık dağlık kesimlerinde seyrek şekilde yaşayan İskoçlar, kültürlerine ve dillerine (Keltçe ve Cermen dilleri) daha bağlı iken alçak kesimde yaşayanlar özellikle XI. yüzyıldan başlayarak İngilizcenin etkisi altına girmişlerdir. Tabii böyle olmasının sebebi bu kesimin ticaretle uğraşmaları sebebiyle sıklıkla İngiltere tarafına gitmeleri ve oradan da İskoçya'ya gelen insanlara bağlanabilir. İskoç sahasında durum böyle olunca salgının neden olduğu can kayıpları sık yerleşmeye tabii ovalık-sahil kesim tarafında yaşayanlar arasında daha fazla olmuştur. Kuzey tarafta seyrek yerleşme ve insan sayısının nispeten azlığı salgının etkisini sınırlamış olmalıdır. Dolayısıyla nüfusun fazla olduğu düz ovalık kesimlerle (Lowland) seyrek yerleşmeye tabii ve İngilizleri de büyük düşmanları ilan eden dağlık kesim (Highland) insanları arasında ayrışmaların belirginleştiği söylenebilir.⁶⁹⁷ Çünkü ovalık kesimdeki insanların artan sayısı yüksek kesimlere doğru nüfusun ilerlemesini zorunlu kılarken ve hareketlilik salgından önce başlamışken, Kara Ölüm bir anda bu gelişmeye dur demmiştir. Nüfus, bilindiği üzere salgın öncesi düzeyine ancak on sekizinci yüzyıla gelindiğinde ulaşabilmiştir. Özellikle yükseltinin az olduğu bölgelerde yerleşenlerin salgın ve sonrasında yaşanan olumsuz olaylardan fazla etkilenmesi, İskoçya'nın dağlık alanlarında yaşayanların en azından dillerini korumalarını sağlamıştır. Bir kronikçinin belirttiğine göre 1520 yılında İskoçların yarısı İngilizce konuşmaktadır. Burada kastedilen çoğunluğun daha çok düz alanlarda (Lowland) yaşayan insanlar olduğu belirgindir. Özellikle salgın sonrasında İskoçya'daki yerleşim düzenleri, tarımsal canlılık ve dil farklılıkları bu iki kesim arasında ki (Highland-Lowland) ayrışmayı hızlandırmaya yardımcı olmuş olabilir.

Aynı milletten olmaları sebebiyle en büyük ortak paydaları dil olan bu iki kesim arasındaki etkileşimin Kara Ölüm sonrasında minimal düzeylere inmesi merkezden uzak ve kendi başlarına hareket etmeye alışmış olan dağlık kesim insanlarını yönetme sorununu ortaya çıkarmıştır. 1369 parlamento kayıtları buna değinmektedir. Yaylaları yönetme sorununa yönelik ilk atıflar, 1369'dan itibaren meclis kayıtlarında yer almaktadır.⁶⁹⁸ Son olarak İskoç hükümetinin özellikle salgından İngiltere'ye göre daha az hatta hiç denebilecek düzeyde etkilendiğini de belirtmek gerekmektedir. Yetenekli liderlikten mi yoksa daha önce belirtildiği üzere salgın sonrasında yaşanan olumsuzlukların lokal düzeyde kalmasından dolayı mı (ikinci neden akla daha yakın durmaktadır) bilinmez, salgının etkileri XV. yüzyıla kadar İngiltere

---

⁶⁹⁷ Jillings, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁶⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Patrick Fraser Tytler, *History of Scotland: 1329-1370*, C.3, Palala Press, Edinburgh, 1829, s. 200-300.

tarafına kıyasla İskoçya devlet yönetimi üzerinde kayda değer ölçüde bir etkide bulunmamıştır.⁶⁹⁹

---

⁶⁹⁹ Jillings, *a.g.e.*, s. 87.

6. KARA ÖLÜM SONRASINDA BÜYÜK BRİTANYA'DA YENİ BİR DÖNEM

Kara Ölüm'ün, aradan geçen yedi asra yakın zaman diliminden beridir tarihteki en dramatik olaylar arasındaki yeri sağlam şekilde durmaktadır. O dönem bilinen dünya nüfusunun en az üçte birinin on dördüncü yüzyılın ortalarında gerçekleşen tek bir salgın darbesiyle yok olması ve ardından yaşanan gelişmeler günümüzde Avrupalı akademik çevrelerin artan ilgisiyle araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Çünkü tek bir seferde sahip olunan toplam nüfus üzerinde en fazla ölüme neden olan başka bir veba salgını daha yaşanmamıştır. Bu büyük veba salgınını konu alan bu çalışmada hastalığın şu ana kadar genel hatlarıyla başladığı dağıldığı ve etkide bulunduğu coğrafyalar ve ardından Büyük Britanya'ya sıçramasına değinildi. Ardından ise salgının özellikle Büyük Britanya'nın kent ve kır hayatında kısa sürede neden olduğu büyük çaplı can kayıplarına odaklanıldı. Salgının demografik etkisine odaklanılırken aynı zamanda olayların sadece büyük çapta insan kayıplarıyla sınırlı kalmadığını, gündelik hayatın olağan ritminin de değişmeye başladığına yer yer değinildi.

Kara Ölüm sonrasında Büyük Britanya halkının zihninde kara günler süresince kurban verdikleri yakınlarının acısı ve şahit oldukları dramatik sahneler kalmıştır. Ancak aşağıda açılanmaya çalışılacağı üzere Ada halkı artık hayatlarında salgın öncesine göre tek değişenin yakınlarını kaybetmek olmadığını da fark etmişlerdir. Kara Ölüm sonrası yaşanan gelişmeler ve değişimler en azından o dönem insanın hayatlarında bir şeylerin eskisi gibi olmadığına ve yeni oluşan konumlarını gayet iyi anladıklarına işaret etmektedir. Fakat salgının etkilerini ağırlıklı olarak insan ölümleri ile sınırlı tutan görüşler en azından XX. yüzyılın başına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu tarihten sonra tıpkı o dönemin insanların hayatlarında yaşanan değişiklikleri fark ettikleri gibi akademik çevrelerde bu durumun farkına varmışlar ve ağır aksak da olsa çalışmalarını bu yönde genişletmeye başlamışlardır. Bu bağlamda en büyük açığı oluşturan Kara Ölüm'ün insan ölümleriyle sınırlı kalmayan etkileri çalışmanın bu son kısmında derinlemesine incelenecektir. Kara Ölüm'ün yaşandığı aralık olan 1347-1352 yılları ve sonrasında Büyük Britanya'da yaşayan her kesimden insanın özellikle gündelik hayatlarında meydana gelen önemli değişiklikler sırasıyla değerlendirilecektir. Büyük Britanya'nın ada olması, üzerinde İskoçların, Gallerlilerin ve İngilizlerin yaşaması konuyu kıta Avrupa'sına göre daha girift bir yapıya büründürmektedir. Ancak bu başlık altında Ada'yı değerlendireceğimiz verilerin büyük kısmı yine İngiltere tarafından gelecek olsa da en azından ortaçağ şartlarında İskoç ve Gallerlilerin de yaşam koşullarının İngilizlerden çok da farklı olmadığını bilmemiz ve bazı verilerle bu durumu destekleyeceğimiz için ortalama değerlendirmelerde bulunma imkanını elde edeceğiz. Büyük Britanya'da, Kara Ölüm etkisiyle şekillenen ekonomik, sosyal, dini, siyasi ve gündelik hayatı ilgilendiren tüm yönlerdeki değişim ve dönüşüm süreci çalışmanın bundan

sonraki başlıklarında ayrı ayrı değerlendirilecek ve bir perspektif etrafında toparlanmaya çalışılacak.

Bu noktada şu husus rahatlıkla söylenebilir ki, Kara Ölüm'ün Ada toplumu üzerindeki sosyal ve kültürel etkileri, ekonomik etkilerine benzemektedir. Salgın kısa vadeli etkilerine bakıldığında buraya kadar işlenen kısımlarda sosyal çatlaklar, parçalanma ve ölümlerle birlikte ortaya çıkan şok dalgası ve insanların ne yapacaklarını bilemeden hareket ettikleri anlaşılıyor. Bu dönemde neredeyse bir yakınını veya tanıdığını salgına kurban vermeyen hane sayısı çok azdır. Salgın uzun vadeli etkilerini bakıldığında ekonominin hammaddesinin insan demek olduğu bu çağda ciddi daralma yaşanmasına neden olduğu söylenebilir. Salgın kaynaklı yüksek ölüm oranları uzun vadede kendilerini kanıtlamış ve yetişmiş insan gücünü azalttığı için üretilen mal, hizmet ve ustalık gerektiren alanlarda ciddi kalite düşüşlerine neden olmuştur. Kara Ölüm sonrası uzun vadede her şeyde bir parça bozulma olmasına rağmen şu açık şekilde belirtmelidir ki yenilenme ve reform çabaları da bu süreç sonrasında güç kazanmaya başlamıştır.⁷⁰⁰

Kara Ölüm'ün İngiltere'de fiyat ve ücret alanında yaptığı etkiyi değerlendirirken Galler'e ait bilgilerde daha önce değerlendirilmişti. Önemli kısmı o dönem İngiliz baskısı altında olan Galler'e dair değerlendirmeler İngiltere için verilen ölçekler dikkate alınarak işlendiği ekonomi başlığı altında herhangi bir doğrudan değerlendirme yapılmayacaktır. İskoçya'nın ise Galler'e kıyasla durumu daha da farklıdır. Yüz ölçümü ve nüfusu daha büyük olan İskoçya'nın salgın sonrası daha iyi durumdadır. Bu sebeple İskoçya'nın kırsal kesimine dair yukarıda verilen bilgiler Kara Ölüm sonrasındaki ekonomik göstergelerle desteklenerek ulaşılan veriler nispetinde değerlendirilecektir.

6.1. Kara Ölüm Sonrasında İngiltere'de Ekonomik Hayat

Kara Ölüm'den sonra Büyük Britanya'nın ekonomik hayatına ilişkin yürütülen tartışmalar, tarihçilerin İngiltere'nin ortaçağ dinamiklerini irdelemeye başladıkları zaman dilimi olan on sekizinci yüzyıla birlikte gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak salgının Adanın dinamiklerini ne yönde etkilediğine dair asıl araştırmalar özellikle yirminci yüzyıla birlikte ağır şekilde çalışma gündemine alınmaya başlamıştır. Fakat çeşitli kısıtlılıklar ve konunun girift etkilerinin farklı uzmanlıklar gerektirmesi, salgının özellikle Büyük Britanya ekonomisine etkilerine dair çalışmaların yeterince araştırılmaması sonucunu ortaya çıkartmıştır. Dolayısıyla günümüzde sadece tarihçilerin değil çeşitli disiplinlerden bilim insanlarının İngiltere merkezli Büyük Britanya adasının Kara Ölüm'den ne derece etkilendiğini açığa çıkartmak için yapacakları çok fazla sayıda araştırmaya gereksinim duyulmaktadır. Salgının sadece can kayıplarından

---

⁷⁰⁰ Herlihy, *The Black Death and Transformation of the West*, s. 59.

ibaret bir etkiyle sınırlı olmadığını ortaya koyacak bu yeni çalışmalar o döneme ışık tutacaktır. Bu ihtiyaç doğrultusunda Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'nın ekonomik hayatına olan etkilerini bu kısımda değerlendirerek özellikle salgın sonrasında 1400 yılına kadar geçen yarım asırlık zaman diliminde iktisadi hayatın dinamiklerinin hangi yönde seyrettiğini incelemek en önemli amaç olacaktır.

Genel anlamda tarihçilerin Kara Ölüm'e ilişkin ilgileri meydana gelen can kayıpları ölçeğinde olmuşken, bu büyük felaketin neden olduğu sosyal, kültürel dini, siyasi ve ekonomik olgular uzun zamandır beklenen ilgiyi görmemiştir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl tarihçileri, İngiliz tarihine etkide bulunmuş güçler arasında Kara Ölüm'e çok az dikkat etmişlerdir. Bu konuda literatüre, ileri sürülen savlara ve tartışmalara bakılacak olursa ilk olarak, konunun on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yüzeysel şekilde araştırmalara girmeye başladığını görülmektedir: İngiltere tarihini Roma'nın fethinden 1688 Şanlı Devrimi'ne kadar geniş süreçte anlatan en önemli İngiliz tarihçilerinden David Hume, 1754 yılında yayınladığı eserinde Kara Ölüm'e ancak on altı satırlık kısa bir alanda yer vermiştir.⁷⁰¹ Hume'den kısa bir süre sonra Büyük Britanya'nın tarihini on iki ciltte toplayan Robert Henry ise sadece on dört satırında Kara Ölüm'ün Büyük Britanya için ne anlama geldiğine değinmiştir.⁷⁰² 1865 yılına gelindiğinde ise önemli bir eşik aşılmış ve Frederic Seebohm, Krallar ve mahkemelerin işleriyle bağlantısı olmayan tüm tarihin ihmal edilmesine tepki olarak odaklandığı Kara Ölüm'e "büyük bir toplumsal devrimi" tetikleyen süreç olarak bakmıştır.⁷⁰³ Bu devrim (daha sonra ayrıntılandırılacağı üzere) köylüler çevresinde başlayan ve daha sonra genişleyen olaylar zinciridir. Bir yıl sonra ise Thorold Rogers, Seebohm'un kesin gözüyle baktığı kimi bulgulara itiraz etmekle birlikte Kara Ölüm'ün "toprak kullanımında tam bir devrim" olduğu yönünde benzer bir saptamada bulunmuştur.⁷⁰⁴ Bu iki önemli isimden sonra Cunningham, Ashley ve Denton'un 1880'lerde yayınladıkları yetkin anketleri, Kara Ölüm'ün kısa süreli etkisinin ciddiyetini inkar etmemekle birlikte, İngiltere'de yaşanan gelişmeleri ortaçağın sonlarına kadar genellikle çeşitli politik ve anayasal güçlere bağlarken, sosyal ve ekonomik yapılarıdaki bağımsız değişimlerin çoğunun Kara Ölüm öncesinde başladığını yada onunla ilgisi olmadığını vurgulamışlardır.⁷⁰⁵

---

⁷⁰¹ D. Hume, *History of England*, C. II, Londra, 1796, s. 448.

⁷⁰² R. Henry, *The History of Great Britain*, C. VII, Londra, 1788, s. 246.

⁷⁰³ F. Seebohm, "The Black Death and its Place in English History", pts. 1-2, *Fortnightly Rev.*, 1865.

⁷⁰⁴ J. E. T. Rogers, "England before and after the Black Death", *Fortnightly Rev.*, 1866, s. 191-196.

⁷⁰⁵ A. R. Bridbury, *Economic Growth (Routledge Revivals): England in the Later Middle Ages*, Routledge, Londra-New York, 2016, s. 13-24.

Yirminci asrın başında ise T. W. Page, Kara Ölüm'ü emek hizmetleri ve feodal beye bağlı çalışma tarihinde bir dönüm noktası olarak göstermiştir.⁷⁰⁶ Ancak P. Vinogradoff bu görüşe sert çıkarak salgının ortaçağın sonlarında Büyük Britanya'da sürekli olarak ekonomik gücün ve değişimlerin temel dayanağı olarak gösterilemeyeceğini ileri sürmüştür.⁷⁰⁷ Vinogradoff, Kara Ölüm'ün hiç kuşkusuz ekonomik etkilerini yadsımamış ancak iktisadi gelişmelerde yaşanan değişiklikleri ne ortaya çıkarttığını ne de maddi yönlerini etkilemediğini bildirmiştir. Sadece yaşanmakta olan değişimlere bu büyük felaketin katkısı olduğunu ama belirleyicisi olmadığı üzerinde durmuştur.

Bu düzeyde süregelen tartışmalar özellikle 1918 yılına gelindiğinde Eileen Power'ın Gray'in Kara Ölüm sonrasında işgücü hizmetlerinin değişimi üzerine yaptığı çalışmayı gündeme taşımaya, Petit-Dutaillis'in köylü devrimleri üzerine yaptığı değerlendirmeler ve Levett'in, Winchester malikanesi üzerinde salgının etkilerini araştırdığı eseri bu alanda öncü olmuşlardır.⁷⁰⁸ Özellikle Levett'de çalışmasında tıpkı Vinogradoff gibi düşünmekte ve on dördüncü yüzyılın başından itibaren dünyanın zaten değişmeye başladığını Kara Ölüm'ün bu değişime yumuşak bir dokunuş yaptığını, yani değişen dünyanın rotasında meydana gelen salgının sadece bu süreci çok az hızlandırdığı tezini ortaya atmıştır. Ve fakat Kara Ölüm'den sonra özellikle İngiltere'deki ekonomik hayata bakıldığında salgının sadece yumuşak bir dokunuş yaptığını ileri sürmek oldukça zor durmaktadır. Yarıya yakın insanını kısa süreli bir darbeye kaybeden Ada, o dönem ekonominin temel çarkları olan pek çok yetişmiş ve yetişecek insanından olmuştur. Bu pek de yumuşak bir dokunuş olmasa gerektir.

1930'lu yıllara gelindiğinde mevcut çalışma ve görüşlere kısa ama etkili katkılar sunan M. M. Postan, Kara Ölüm öncesi ve sonrası için değişen sosyal ve ekonomik süreçler hakkında dikkat çekici saptamalarda bulunmuştur.⁷⁰⁹ 1945'de ise İngiltere'nin sosyal tarihini yazan G.M. Trevelyan salgının Ada ekonomisi üzerindeki etkilerini irdeleyen araştırmalar yapmıştır.⁷¹⁰ Kuşkusuz 1970'lerin başında en kapsamlı çalışmalardan birine imza atan Ziegler'de kendinden önceki çalışmaları dikkatlice değerlendirerek fiyat ve ücret değişimlerini somut örneklerle ortaya koymuştur.⁷¹¹ Özellikle 1991 yılında benzer bir çalışma Essex örneğinde L. R. Poos

---

⁷⁰⁶ Thomas Walker Page, "The End of Villainage in England", *Publications of the American Economic Association*, 3rd Series, C. 1, No. 2, Mayıs 1900, s. 3-99.

⁷⁰⁷ Sir Peckham Vinogradoff, "The Growth of the Manor", *The American Historical Review*, C. 11, S. 2, 1 Ocak 1906, s. 361-365.

⁷⁰⁸ E. Power, "The Effects of the Black Death on Rural Organisation in England", *History*, New Ser., C. 3, 1918, s. 109-116; H. L. Gray, "The Commutation of Villein Services in England before the Black Death", *Eng. Hist. Rev.*, C. 29, 1914, s. 625-656; C. Petit-Dutaillis, "Causes and General Characteristics of the Rising of 1381", *History*, New Series, C. 3, No. 10, Temmuz 1918, s. 109-116; Levett, *a.g.e.*, s. 72-195.

⁷⁰⁹ M. M. Postan, *Essays on Medieval Agriculture and General Problems of the Medieval Economy*, Cambridge University Press, Londra, 1973, s. 3-48, 278-288.

⁷¹⁰ Trevelyan, *a.g.e.*, s.17-44.

⁷¹¹Ziegler, *a.g.e.*, s.187-202.

tarafından incelenmiştir. Ancak bu büyük veba salgının Essex emlakında 1350-1525 yılları arasındaki etkilerine dair önemli saptamalar yapmış olan Poos, Kara Ölüm'ün ekonomiye güçlü etkilerinden bahsederken Levett'in görüşlerinden ayrılmaktadır.⁷¹² Kara Ölüm araştırmalarında en önemli isimlerden olan Hatcher ise özellikle 1990'larla birlikte yayınladığı çalışmalarıyla salgının ekonomik etkilerine önemli bulgular eklemiştir.⁷¹³ Russell, Bath ve Hopking gibi önemli isimlerle birlikte son dönemlerde yayınlanan Bailey ve Rigby ile Dodds'un editöryal çalışmaları ve R. Braid'in büyük kıtlık ve salgın sonrası ekonomik davranışları konu aldığı araştırması da önemli bir yer tutmaktadır. Kara Ölüm'ün neden olduğu can kayıpları ve ekonomik etkileri İngiltere ölçeğinde en fazla araştırma konusu olmuş süreçlerdir.

Kara Ölüm'ün ekonomik etkilerine dair literatür aslında erken dönemlerde kısır tartışmalar ve tarihçilerin dünya görüşleriyle beraber şekillenmeye başlamış olsa da bu konuda günümüzde yürütölen çalışmalar daha entelektöel düzeydedir. Daha önce özellikle Avrupa ve Büyük Britanya'da nüfus patlaması olduğunu mevcut kaynakların ise o dönem fazla sayıda insanın ihtiyacını karşılamakta güçlük çektiği belirtilmişti. XIV. yüzyılın ikinci on yılına girerken, Adanın yaşadığı "büyük kıtlık" olayı ekonomideki pozitif göstergelere önemli ölçüde etki etmiştir. Verilen zirai üretim grafiğinde değişen fiyatlar ile bu durum kısmi şekilde gösterilmişti. Bu olumsuz olaydan yaklaşık iki on yıl sonra Adaya Kara Ölüm'ün sıçramasıyla yeni ve daha büyük bir felaket Galler, İskoçya ve İngiltere için oldukça can sıkıcı ve sarsıcı nitelikte olmuştur. Salgının devam ettiği süre boyunca insanlar "canlarının dertlerine düştükleri" için Ada içinde göçler baş göstermiş, pek çok maden, manor ve hayvancılık sahaları üretime ara vermek durumunda kalırken çalışan kesimin ücretleri artmıştır. Gemilerin, salgının coğrafyalara dağılmasında ve Büyük Britanya'ya adeta ithal edilmesinde oynağı roller dolayısıyla ticaretin motorları durumundaki bu araçlarında yaşanan süreçte etkili kullanılamaması sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Büyük Britanya halkı 1347-1352 yılları arasında pek çok yakını kaybetmenin yanı sıra büyük bir savaştan kaçır gibi olağan hayat ritimlerinden de uzaklaşmışlardır. Kara Ölüm sonrasında başlayarak özellikle XV. yüzyılın başına kadar bahsi geçen lokal çaplı artçı salgın dalgaları yaşanmış olmasına karşın ekonomik hayattaki temel parametreler 1352 yılı sonrasında değişmeye başlamıştır. İnsanlar salgın sonrasında artık yeni duruma alışmak ve yeni değerlendirmeler yapmak suretiyle, mevcut ekonomik duruma yeni tepkiler vermek zorunda kalmışlardır. Kara Ölüm sonrasında ki yarım asırlık periyotta mevcut çalışmaları da dikkate alarak Adanın ekonomisini değişen fiyatlar ve ücret gruplamalarıyla değerlendirmeye gayret gösterilecektir.

---

⁷¹² Poos, *a.g.e.*, s. 145, 180-191; L. R. Poos, "The Rural Population of Essex in the Later Middle Ages", *The Economic History Review*, Cilt 38, No. 4, 1985, s. 515-530.

⁷¹³ Hatcher, "England in the aftermath of the Black Death", s. 3-35.

6.1.1. İngiltere’de Kara Ölüm Süresince ve Sonrasında Gerçekleşen Fiyat Hareketleri

Ortaçağda Büyük Britanya’ya bakıldığında Avrupa gibi temel ekonomik enstrümanlar üzerinden hayatın devam ettiği gözlemlenmektedir. Tarımsal üretim ekonominin lokomotifi iken, hayvancılık ve onun yan kolları olan yün-süt mamulleri ile çeşitli ustalık alanları, tarım çalışanları ve madencilik ise bütünü tamamlayan parçalardır. İktisadi hayatın merkezinde ise insan vardır. Kara Ölüm, Büyük Britanya’da dolayısıyla böyle bir ortamda kaynakları değil insanları azaltmıştır. Bu noktada Adanın en kalabalık ve gelişmiş kesimini oluşturan İngiltere daha fazla zarar görmüştür. Adanın bu sebeple baskın gücü olan İngiltere’yi ilk olarak değerlendirirken Galler’i de bu sürece dahil etmemiz gerekmektedir. Çünkü İngiltere Adanın dominyon gücüdür ve Galler’e ait pek çok yerde bu dönemde hakimiyet kurmuş ve manor sistemini buralarda da yaygınlaştırmıştır.⁷¹⁴ İngiltere, İskoç bağımsızlık savaşları sırasında pek çok sınır yerleşimini de yine bu dönemde elinde tutulmaktadır. Dolayısıyla en önemli ekonomik, sosyal, politik ve demografik güce sahip olan Adanın bu parçasının salgından nasıl etkilendiğini anlamak aslında bütün için iyi bir resim verecektir.

Bu büyük veba salgının nüfusu azaltması sonrasında yaşanan genel ekonomik durum insanların yeni döneme nasıl tepki göstereceklerini bilemedikleri için alışılmışın dışında seyretmiştir. Azalan nüfusun ekonomi üzerindeki en belirgin etkisi; kiralarn, temel gıda maddelerine duyulan talebin, ekilen arazilere duyulan ihtiyacın azalması sonucunu ortaya çıkartmıştır. Salgın süresince ve sonrasında ise tahıl fiyatları daha depresif bir hal almıştır. Dolayısıyla insan kaybı tüm ekonominin etkilenmesini ortaya çıkartmıştır. Kara Ölüm sonrasında ilk olarak zirai ürünlerde değişen fiyatlara ve yeni sürece yakından bakıldığında, bir dizi karmaşık problemle karşılaşılmasına rağmen bazı somut bulgularla elde edilmektedir. Bu bulgular içerisinde ayrıntılandırılacağı üzere en dikkat çeken belki de İngiltere genelinde tarımsal talepte görülmemiş bir şok oluşmasıdır. Salgın kira fiyatlarını düşürürken, çalışma ücretlerini artırmış ve azalan insanlar sebebiyle hayatta kalanlar diyetlerinde daha bol yiyeceklere (özellikle hayvansal proteine) kavuşmuşlardır.⁷¹⁵ Tarımsal üretimde derin etkilere neden olan salgın, nüfus artış trendinin uzun süre eski ivmeleri kazanamaması sonucunda böylelikle yeni bir düzenin oluşmasını sağladı. Bu yeni düzende her şeyin fiyatı artı ya da eksi yönde etkilenmiştir.⁷¹⁶

On dördüncü yüzyılın normal süreleri dışında hemen hemen tüm ürünlerin fiyatları Kara Ölüm zamanında önemli ölçüde değişmiştir. Salgından önceki on yıla göre tahıl fiyatları 1349

⁷¹⁴ Rees, *a.g.m.*, s. 27-45.

⁷¹⁵ Margaret Schoeninger ve Michael DeNiro, “Nitrogen And Carbon Isotopic Composition of Bone Collagen From Marine And Terrestrial Animals”, *Geochimica et Cosmochimica Acta*, C. 48, S. 4, 1984, s. 625-639.

⁷¹⁶ M. Bailey, “T. S. Ashton Prize: Joint Winning Essay. Demographic Decline in Late Medieval England: Some Thoughts on Recent Research”, *The Economic History Review*, New Series, C. 49, No. 1, 1996, s.1-19.

yılında %20 civarında düşerken sadece buğday fiyatları %9 civarında bir artış sağlayabilmiştir.⁷¹⁷ Süt ürünleri ve çiftlik hayvanlarının maliyetleri salgından öncesine nazaran 1/3 oranında azalırken öküz ve inek fiyatları beygirlere nazaran daha dramatik etkilenmiştir.⁷¹⁸ Domuz fiyatları artmıştır. Yün fiyatları %50 oranında azalırken tuz fiyatları maden sahalarında çalıştırılacak insan bulunamadığından %200 artmıştır.⁷¹⁹ Tuzun yiyecekleri saklamadaki önemi, anti bakteriyel olmasının ve İncil’de geçen ifadelerde de “bütün tahıl sunularını tuzlayacaksınız, Tanrı'nın sizinle yaptığı antlaşmayı simgeleyen tuzu tahıl sunularından hiç eksik etmeyeceksiniz”⁷²⁰ şeklinde tanımlanıyor olması ortaçağ dünyasında bu tüketim maddesinin önemine işaret etmektedir.

Tıpkı tuz gibi demir madenlerinin de salgın sonrasında fiyatı üç kattan fazla değerlenmiştir. Üretim malları salgın süresince çok az düşmüş olmasına karşın sonrasında normal seviyenin üzerine çıkmıştır. Örneğin, çadır bezi bunlardan biridir. Salgın öncesi 2s 5d iken sonrasında üç misli artarak 6s 5d'ye yükselmiştir. ⁷²¹ Temel ürün sepetindeki maliyet salgından önceki on yıla nazaran %30 oranında daha azdır. Fiyatlardaki genel düşüş salgının bu aşamasında nüfustaki düşüşle orantılı gibi dursa da tüketim düzenindeki değişiklikler, malların fiyatını farklı şekilde etkilemiştir. İnsan sayısı hızla azalırken düşük kalitedeki tahıl fiyatları düşmüştür. Dönem kaynaklarına göre ölümler yüz yüze gelen insanlar genel besin alışkanlıklarının dışına çıkarak daha püre şeklinde kolay elde edilebilen yiyeceklere yönelmişlerdir. Ancak daima zengin kesime hitap eden buğday fiyatları tüm bunlardan etkilenmemiştir ve hızla yükselmiştir. Çiftlik hayvanlarının fiyatlarındaki farklılık ise doğrudan gösteriyor ki her zaman sevilen domuz tüketimine olan eğilim artarken, diğer hayvanlar ise daha çok ekim dikimde kullanmak veya süt üretmek için tercih edilmiştir.

Salgının Büyük Britanya’da önemli kayıplara neden olmayı sürdürdüğü yaptığı zaman dilimi olan 1350 yılına gelindiğinde ise durum değişmeye başlamıştır. İnsan sayısı hızla düşmesine rağmen fiyatlar bunu izlememiştir. Fiyatlar üretimin sekteye uğradığı bu olağanüstü durumda Kara Ölüm’den önceki seviyeleri aşmıştır. Tahıl fiyatları salgın öncesine nazaran %30’dan daha fazla artarken her zaman pahalı olan ve zenginlere hitap eden buğday fiyatları ise %44’i ile en fazla artış gösteren tahıl ürünü olmuştur. Bu durumun nedenini açıklamaya yardımcı olacak bir dizi veri mevcuttur. Tohum başına tahıl üretiminden elde edilen verimlilik özellikle büyük kıtlığın yaşandığı zaman aralığı olan 1314-1323 ile Kara Ölüm ve sonrasında

⁷¹⁷ John Munro, “Before and After the Black Death: Money, Prices, and Wages in Fourteenth-Century England”, *Department of Economics And Institute for Policy Analysis University of Toronto*, No 24, 2004, s. 1-36.

⁷¹⁸ Timothy P. Newfield, “Cattle Panzootic in Early Fourteenth-Century Europe”, *AgHR*, C. 57, No. 2, 2009, s. 155-190.

⁷¹⁹ Ziegler, *a.g.e.*, s. 197.

⁷²⁰ Levililer, 2: 13, *Kutsal Kitap* 2006: 123.

⁷²¹ Ziegler, *a.g.e.*, s. 197.

içeren 1348-1357 bandında önemli değişiklikler göstermiştir. Bu değişiklikler sebebiyle 1350 yılından başlayarak tahıl fiyatları ilk çeyrek dilime kadar artma eğilimi göstermiştir. Bu veriler şu şekildedir:

Tablo 6.1. Büyük kıtlık dönemi (1315-1317) ile Kara Ölüm'ün Ada'da can kayıplarında üst seviyelere çıktığı 1349-1351 aralığında geçen üçer yıllık periyotlarda kötü hasat dönemleri göstermektedir.⁷²²

Yıl	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1322	1323
Verim	100	73	62	88	106	103	104	76	101	112
Yıl	1348	1349	1350	1351	1352	1353	1354	1355	1356	1357
Verim	100	60	61	73	85	87	87	92	74	86

Bu verilerden anlaşılacağı üzere salgın sonrasında dahi tarım ürünlerinden elde edilen rekolte oranları başlangıç seviyesi olan 1348 yılını % dilimde yakalayamadığı anlaşılmaktadır. Kara Ölüm tüketici sayısını azaltırken yapılan hasat düzenine de darbe vurmuştur. Bu sebeple azalan insan sayısı kişi başına düşen tahıl miktarını kısa vade de artırmamıştır. Çünkü arz-talep dengesi yani üretici ve tüketici sayısı eşit derecede azaldığı için özellikle 1350 yılından başlamak üzere tahıl fiyatları salgın sonrası geçen ilk çeyrek dilime kadar artış trendini kaybetmemiştir.⁷²³ Bu zaman diliminde insanlar salgının ortaya çıkarttığı panikle hareket ettikleri için toprağı yani üretimi terk etmişlerdi. Tüm bu değerlendirmeleri somutlaştırmak adına aşağıda verilen tabloda salgın öncesinden başlangıcına (1339-1348) ve ölümlerin şiddetli yaşandığı günlerden sonrasına kadar (1355) kadar özetmeye çalıştığımız gelişmeleri üretim ve tüketim anlamında karşılaştırmalı değerler olarak sunulmaktadır:

Tablo 6.2. Kalemlerde yer alan fiyatlar çeyrek ölçü miktarına karşılık gelen şilin değeri cinsinden verilmiştir. (s./q.=şilin her çeyrek için) (s. = şilin). Tablo oluşturulurken temel üretim sepeti içerisinde yer alan ürünler seçilmiştir.⁷²⁴

Temel üretim ve tüketim sepeti içerisinde yer alanlar	1339-1348 Birim	1349 Birim--%	1350 Birim---%	1351 Birim--%	1352 Birim---%	1353 Birim---%	1354 Birim---%	1355 Birim---%
Buğday	4.2	4.6 9	6.1.....44	8.8 107	11.8.....180	5.5.....29	4.6.....9	6.3.....50
Arpa	3.2	2.4 -25	4.2 30	6.7 107	7.6.....138	5.7.....78	3.8.....19	3.8.....19
Yulaf	2.2	1.5 -34	2.8 24	4.3 92	4.5.....105	4.1.....83	2.3.....4	2.4.....9
Tahıl Ortalaması	87	70 -20	113 30	168 93	203.....133	143.....64	88.....1	100.....15
Peynir	11.5	7.9 -32	9.7.....-16	11.5 0	14.9.....29	11.6.....1	11.3.....-2	11.5.....0
Öküz	13.5	7.9 -41	8.5 -38	12.2 -10	13.3.....-2	14.7.....8	13.7.....1	13.8.....2
İnek	10.1	5.2 -49	5.8 -43	9.0 -11	9.7.....-5	10.0.....-2	10.4.....3	10.3.....2
Domuz	2.2	2.3 5	1.9 -15	2.5 16	3.4.....55	3.5.....59	3.4.....58	3.1.....41
Beygir	16.0	13.1 -18	13.6 -15	14.2.-11	17.2.....7	13.1.....-18	18.3.....14	17.7.....10
HayvanOrtalaması	103	68 -34	70 -32	94.....-9	106.....3	108.....5	111.....8	111.....8
Yün	4.0	2.2 -44	2.8 -30	2.9.....-26	3.1.....-22	2.9.....-28	3.0.....-25	3.3.....-17
Tuz	2.6	4.9 87	8.0 205	9.5...258	9.9...276	6.2...136	5.6...111	7.3...177
Standart Sepet	30.2	21.1 -30	32.1 6	47.2 56	53.4 77	44.1 46	30.5 1	31.7 5

⁷²² Campbell, *a.g.m.*, s. 148.

⁷²³ Ben Dodds ve Richard Britnell, *Agriculture and Rural Society After the Black Death, Common Themes and Regional Variations*, University of Hertfordshire Press, Hertfordshire, 2008, s. 53-56.

⁷²⁴ Braid, *a.g.m.*, s. 370.

Yer alan bütün ürünler bir sepette değerlendirildiğinde 1349 yılında %30 civarında keskin bir düşüşün meydana geldiği görülmektedir. Ancak domuz dışında hayvan ve süt ile yün fiyatları düşmüş olmasına karşın yine de dönem şartlarına göre yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Buğday, arpa ve yulaf fiyatları ise görüldüğü üzere 1355 yılına kadar dalgalı bir seyir çizse de düşmemiştir. Bu trend salgın sonrasında geçen 25 yıllık periyotta sürecektir. Standart temel ürün sepetinin maliyeti ise 1350 yılında salgın öncesine nazaran tahıl fiyatlarında ki artış sebebiyle %6'dan fazla zamlanmıştır. Enflasyon dikey düzeyde harekete geçmiştir. 1351 yılında tahıl fiyatları iki katına çıkarken, süt ürünleri fiyatı normal seviyelerini yakalamıştır. Çiftlik hayvanları ise eski fiyatlarının çok az altında kalmıştır. Adanın önemli geçim kaynaklarından olan yün özellikle İskoçya tarafında daha fazla üretilmekteydi. Salgın öncesine nazaran fiyatında keskin düşüşler olmuştur. Tıpkı buğday gibi zenginler için vazgeçilmez olan domuz fiyatları da salgından sonra hızla artış göstermiştir. Hastalığa iyi geldiği söylentisi yayıldığı içinde insanlar bu hayvanı tüketmeye çok daha iştahlı olmuşlardır.

Kara Ölüm'ün Ada'da sona erdiği zaman dilimi olan 1352 yılında yönetilemez hale gelen enflasyon sebebiyle temel ürün sepetindeki fiyat artışı %77 oranında yükselmiştir. Arzın açıkça talepten daha fazla düşmesi, 1353 yılına kadar enflasyonun hızla yükselişini meydana getirmiştir. Salgın sonrasında izleyen iki yılda (1354) hayatta kalan insanların yeni duruma ayak uydurmaya çalışmaları sebebiyle fiyatlar bir standart yakalama yoluna girmeye başlamıştır. Ancak tahıl fiyatlarının düşüş trendini yakalaması salgından sonraki çeyrek dilimin geçmesine kadar sürmüştür. Aşağıda yer alan tablo tahıl, hayvan, süt, yün ve bu alanlarda çalışanların durumu ilk çeyrek ve ikinci çeyrek dilimler halinde göstermektedir:

Tablo 6.3. 1350-1379 yılları arasında İngiltere'de tarımsal ekonominin ana birleşenlerini oluşturan 4 üretim sahası ve bunların işlenmesinde çalışan insanların %'lik dilimler bazında aldıkları ücretlerin artış ve azalış eksenleri gösterilmektedir.⁷²⁵

Yıl	Tahıl Ürünleri	Yün	Büyük Baş Hayvanlar	Süt ürünleri	Tarım Alanında Çalışanların Ücretleri
1350-1354	100	100	100	100	100
1355-1359	113	105	107	105	90
1360-1364	125	110	117	98	96
1365-1369	120	145	136	67	110
1370-1374	100	100	100	100	100
1375-1379	74	108	83	95	109
1380-1384	65	81	88	98	111
1385-1389	56	71	79	90	106
1390-1394	69	68	84	97	102
1395-1399	68	76	85	101	103
1400-1404	77	81	92	96	109

⁷²⁵ D. L. Farmer, "Prices and Wages 1350-1500", Edward Miller (edit.), *The Agrarian History of England and Wales*, C. III, Cambridge University Press, Londra, 1991, s. 495-525.

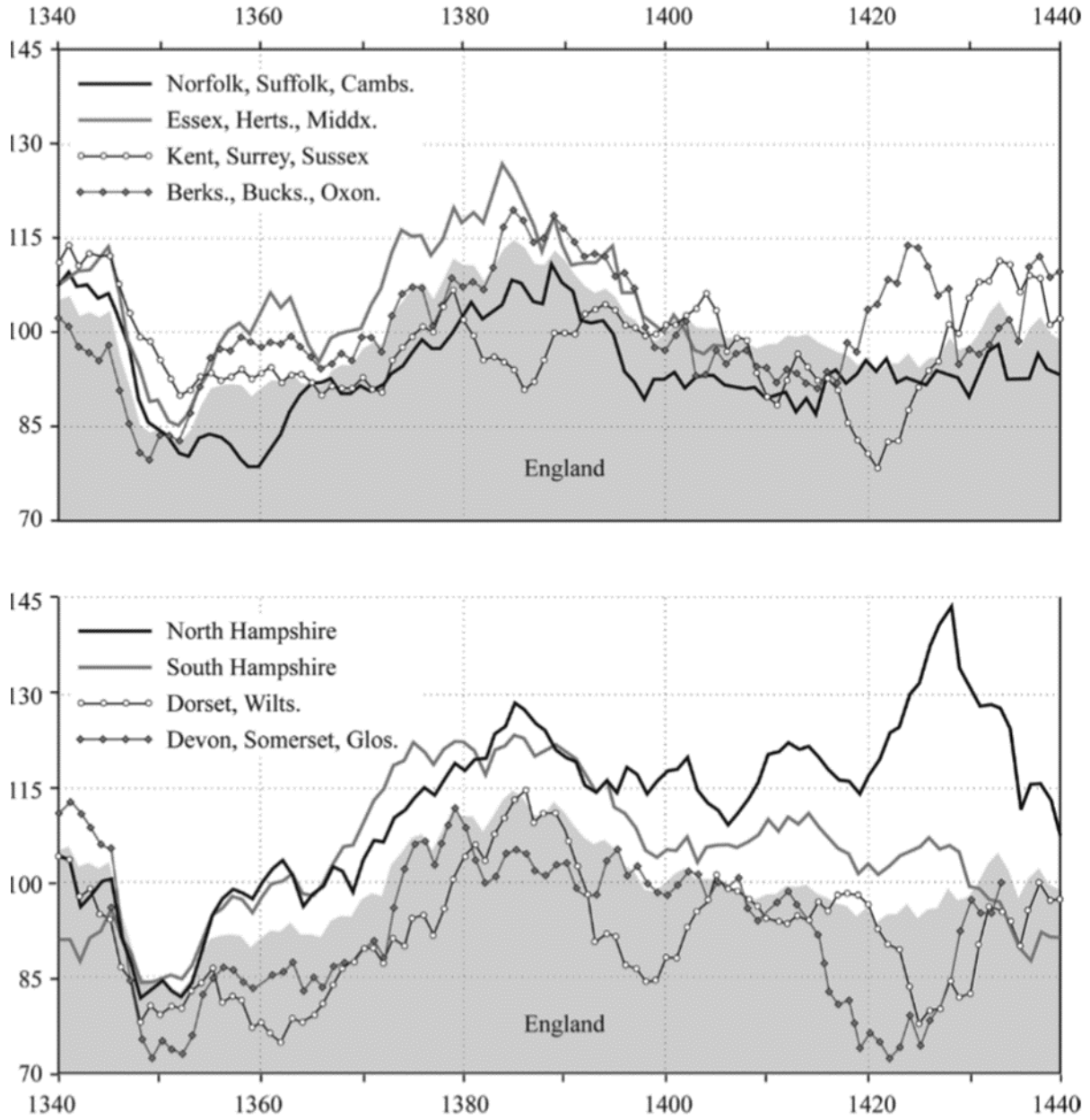
Yukarıda tahıl diye adlandırılan ana üretim bileşenleri %78 oranında buğday-arpa-yulaf ile geriye kalan %22 dilim çavdar-fasulye, bezelye ve diğer kış mahsullerinden oluşmaktadır.⁷²⁶ Bu veri açıkça göstermektedir ki üzerinde ehemmiyetle durduğumuz tahıl fiyatları (özellikle buğday), 1350 yılından başlayarak 1375 yılına kadar geçen ilk çeyrekte artmış, ikinci çeyrekte ise özellikle %33 oranında değer kaybetmiştir.⁷²⁷ Dikkat çeken bir diğer önemli husus ise temel tüketim sepetinde yer alan tüm ürünler salgın sonrasında geçen yarım asırlık süreçte düşerken ikinci çeyrekte en karlı çıkan taraf çalışan kesim olmuştur. Ücret kısmında bu konuyu ayrıntısıyla değerlendireceğiz.

Tüm bu verilerden en ilgi çeken husus ise enflasyon trendi olmuştur. Çünkü enflasyon ilginç şekilde 1350 yılından itibaren adım adım 1375 yılına kadar artarken bundan sonra ki dönemde düşmeye ve kalıcı fiyat istikrarı sağlanmaya başlamıştır. Peki ne oldu da ikinci çeyrekte özellikle tahıl fiyatları düştü sorusu gündeme gelebilir. Bu soruyu iş gücü değerinin artması takip eder. Aşağıda yer alan iki grafik tahıl fiyatlarındaki artış ve azalış gibi iki önemli farkı açıklar niteliktedir:

---

⁷²⁶ http://www.cropyields.ac.uk/project.php#4.____The_scope_and_coverage_of_the_Medieval_Crop_Yields_Database (31.01.2019)

⁷²⁷ Johan Schreiner, "Wages and Prices in England in the later Middle Ages", *Scandinavian Economic History Review*, S. 2:2, 1954. s. 62.

Grafik 6.1. İngiltere’de tohum başına tahıl veriminde bölgesel varyasyonlar 1340–1439: (I. Grafik) Doğu ve Güneydoğu İngiltere (II. Grafik) Güney, Güney-Merkez ve Güneybatı İngiltere.⁷²⁸

Her iki grafik ortaçağ ekonomi tarihinde önemli araştırmalara imza atan Campell’in tespitlerine dayanmaktadır. Grafik yer alan göstergeler özele indirgemeksizin toprağa dikilen tohumdan elde edilen tahıl verimliliğini 19 ana manor bölgesi örneğinde göstermektedir. Özellikle salgın sonrasında geçen ikinci çeyrek dilimlik süreçte verimliliğin arttığı grafiklerden net şekilde gözlemlenmektedir. Bu bilgi yukarıda verilen tabloda tahıl fiyatlarının neden düşme trendine doğru hareket ettiğini anlaşılır kılmaktadır. Kara Ölüm’ün neden olduğu can kayıpları ve iç göçler sonrası sekteye uğrayan tahıl üretiminin salgından kısa süre sonra bazı verimli

⁷²⁸ Campbell, *a.g.m.*, s.139.

bölgelere geri dönen kiracılar sayesinde hızla arttığı anlaşılmaktadır. Bu verilere ulaşılan başlıca manorlar bölgeleri ise şu şekildedir: *Ramsey, Duchy of Cornwall, Cuxham, Holywell* ve *Durham*'dır.⁷²⁹ İsimleri geçen büyük arazilere sahip manor bölgelerinde hızlı bir toparlanma göze çarpmaktadır. Özellikle Durham manorunda 1360 yılına gelindiğinde hububat üretimi salgın öncesi seviyelere yaklaşmıştır. Söz konusu örneklerin ancak Adanın tamamı için salgın sonrasında hızlı bir toparlanmaya işaret etmediğini de belirtmek gerekmektedir. Kara Ölüm sonrasında kısmi toparlanmaya işaret eden bu iyileşmelere rağmen tahıl ürünlerinde fiyat artışları artan maliyetler ve yeteri kadar üretim yapılamadığı için depresif bir seyir göstermiştir. Grafik, tahıl fiyatlarının düşünün nedenini açıklamaktadır. Ana üretim bölgesi olan İngiltere kırsal hayatının (bazı bölgeler dışında) özellikle 1375 yılıyla beraber bir toparlanma ve üretimde artış seyrine girdiği net şekilde görülmektedir.

Veba salgını sonrası fiyat hareketlerini incelerken tahıldaki durum bir yönüyle net bir grafik çizmektedir. Peki ama hayvancılık ve onun yan üretim ve tüketim dallarında olan değişim salgın süresince ve sonrasında ne yönde seyretmiştir? Salgın günlerin ortaya çıkarttığı kaos ortamında sahipsiz hayvan sürüleri sorunu ortaya çıkmıştır. Başiboş halde gezmeye başlayan hayvan sürüleri kısıtlı imkânlarla üretimin yapılmaya çalışıldığı hasat bölgelerine zararlar vermişlerdir. Bu dönemde yaşanan ölümlerden dolayı koyun sayısında bir süreliğine azalma olmuştur. Kara Ölüm sonrasında geçen ilk çeyrek dilime dair veriler yukarıda yer verdiğimiz tablodan anlaşılmaktadır. Hayvan ve hayvansal üretim fiyatları ilk çeyrekte peynir hariç artmıştır. Dolayısıyla salgın sonrasında hayvan fiyatları da depresif bir hal almıştır. Bu olağan dışı günlerde boş kalan arazilerin kullanımı konusunda işçilik maliyetlerinin artması insanları salgından sonra hayvancılığa yönlendirmiştir. Çünkü tek bir çoban yüzlerce hayvana bakabilirdi. Belirgin şekilde Ada genelinde yün fiyatları düşmüştür. Bu durum arz-talep dengesinin değişimiyle açıklanabilir. Özellikle Avrupa'da talep gören İskoç yün fiyatları azalmıştır.⁷³⁰ Bölgelere göre değişen kira fiyatlarına değineceğiz ancak ıssız kalan, kirası düşen ve ekim dikim maliyetleri yükselen kimi mülklerde salgın sonrasında fiyatları düşse de hayvancılığa doğru bir kayma olduğunu da söyleyebiliriz. Essex bölgesi bu verilere iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Arazi kullanımı ve hayvan birimleri karşılaştırmasına geçmeden önce salgın süresince 5 bin koyun sürüsünün sadece bir merada ansızın telef olmasının bölgede yaşayanları ürküttüğü dile getirilir.⁷³¹ Sadece Winchester on dördüncü yüzyılın ilk yarısında, yaklaşık 34 bin koyununu kaybetmişti.⁷³² Dolayısıyla ortama hâkim olan insan ve hayvan ölümlerinin özellikle 1349 süresince fiyatları düşürdüğü belirtilir. Çünkü canı derdine düşen insanlar hayatta kalmak

⁷²⁹ Dodds ve Britnell, *a.g.e.*, s. 51-63.

⁷³⁰ Jillings, *a.g.e.*, s. 83-86.

⁷³¹ Horrox, *a.g.e.*, s. 77.

⁷³² Bailey, *a.g.e.*, 180.

dışında herhangi bir talepte bulunmamışlardır. Bu dönemde daha önce 40s. değerinde olan bir ata 20s, iyi bakımlı güçlü bir öküzü 4s, inek için 12d, boğa için 6d, bakımlı koyun için 4d, kuzu için 2d, domuz için 5d ve bir yün taşı için 9d (salgın öncesinde bu fiyatlar yaklaşık iki misliydi) ödenmeye başlanmıştır.⁷³³ Buradan anlaşılacağı üzere hayvan fiyatları salgının zirve yaptığı aralıkta (1349) normal dönemin neredeyse y arısı oranına inmiştir. Koyun sayısı ve yün fiyatları birbirine bağlı süreçlerdir. Yün, giyimden akla gelebilecek her şeye kadar kullanılan en önemli tekstil hammaddesidir. Dolayısıyla koyun sayısı hayvansal gıdadan daha önemli olarak yün elde edilmesi için önemlidir.

Bu bilgiler çerçevesinde aşağıda yer verilen üç tablo hayvancılık faaliyetlerinin salgın sonrası seyrine dair önemli fikirler vermektedir:⁷³⁴

Tablo 6.4. Wisbech Barton'da (Cambridgeshire) ekilen alanların ve toplam hayvancılık birimlerinin endeksleri. (5 Yıllık Periyotlar Halinde 1350-1429)

YILLAR	EKİLEN DÖNÜM (100-341.1 DÖNÜM)	MEVCUT HAYVAN BİRİMLERİ (100-138.2 BİRİMİ)
1350-1354	100	100
1355-1359	n.a	n.a
1360-1364	79	78
1365-1369	86	107
1370-1374	82	86
1375-1379	84	109
1380-1384	85	112
1385-1389	85	49
1390-1394	89	116
1394-1399	89	99
1400-1404	80	92
1405-1409	86	92
1410-1414	85	112
1415-1419	85	174
1420-1424	85	187
1425-1429	76	122

Tablo 6.5. Crawley (Hampshire) bölgesine ait koyun ve koç sayılarını gösteren endeks. (5 yıllık periyotlar halinde 1350-1449)

YILLAR	DİŞİ KOYUN	KOÇ	TOPLAM KOMBİNASYON (100-849.8)
1350-1354	100	100	100
1355-1359	106	140	122
1360-1364	100	140	112
1365-1369	103	141	121
1370-1374	104	127	114
1375-1379	100	139	118
1380-1384	93	154	121
1385-1389	93	135	112
1390-1394	92	134	112

⁷³³ Horrox, *a.g.e.*, s. 78.

⁷³⁴ Dodds ve Britnell, *a.g.e.*, s. 72-74; Levett, *a.g.e.*, s. 131.

Tablo 6.5. (Devamı)

1394-1399	93	125	108
1400-1404	90	124	105
1405-1409	78	125	100
1410-1414	84	129	105
1415-1419	85	128	105
1420-1424	85	130	106
1425-1429	85	122	102
1430-1434	87	129	106
1435-1439	82	112	96
1440-1444	90	123	106
1445-1449	92	131	110

Tablo 6.6. Wisbech Barton'da (Cambridgeshire) koyun ve süt sığırlarının sayıları. (Beşer Yıllık Periyotlar Halinde 1350-1429)

YILLAR	KOYUN	SÜT SIĞIRI
1350-1354	484.5	31.8
1355-1359	-----	-----
1360-1364	497.7	0.0
1365-1369	524.2	5.0
1370-1374	334.8	1.5
1375-1379	580.7	0.0
1380-1384	574.5	0.0
1385-1389	0.0	0.0
1390-1394	609.0	0.0
1394-1399	487.0	0.8
1400-1404	428.2	0.2
1405-1409	456.6	0.0
1410-1414	527.0	8.2
1415-1419	586.2	53.4
1420-1424	569.2	63.0
1425-1429	545.5	16.8

1350 ile 1400 arasındaki tarımsal üretim sorunu, birçok bilinmeyen yüzünden oldukça karmaşık bir konudur. Tarımsal üretim ve hayvancılık ayrı düşünülemez bir bütünün parçaları olduğu için salgın sonrasında bu konuyu aydınlatmak oldukça güç bir hal almaktadır. Ancak iyi bir sonuca varmak için yukarıda verilen tablolar üzerinden birkaç noktayı özetlemek faydalı olabilir. Adada özellikle salgın sonrasında, ilk çeyrek dilim (1376) ve 1410-1435 yılları arasında ekim dikimden ziyade mera sahalarına doğru bir kayış olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü toprağı işlemek insan sayısının kıt olduğu bu dönemde çok zahmetle ve masraflı iken, toprağın aksine hayvanlar daha az bakım istiyordu. Örneğin sadece Hampshire bağlı *Merdon*'da koyun otlak sahaları, 1347-1348 aralığında 513 dönüm, 1352-1354'de 791 dönüm ve 1376-1377 yılına gelindiğinde ise salgın öncesi duruma göre iki mislinden fazla artarak 1231 dönüme yükselmiştir.⁷³⁵ Ekilen alanlara göre hayvan yetiştiriciliğinin karşılaştırmasının yapıldığı mevcut veri bu durumu net şekilde göstermektedir. Tüm bu gelişmeler neticesinde Ada genelinde koyun sayısı Kara Ölüm sonrası dönemde hızla artmıştır. Koyun yetiştiricinin yanında özellikle

⁷³⁵ Byrne, *The Black Death*, s. 64.

Lordların başını çektiği bir grubunda salgından sonraki süreçte (XV. yüzyılın başına kadar) at ve sığır yetiştirmeye yöneldiklerinin de belirtilmesi gerekmektedir.⁷³⁶

Hayvan yetiştiriciliğindeki bu artış özellikle ikinci çeyrekte belirginleşmeye başlamıştır. Sayısal anlamda yukarıda yer alan tabloları ve ikinci çeyrek dilimde artan koyun sayılarını destekleyecek bilgiler mevcuttur. Koyun sayıları, 1347-1348'den 1376-1377 aralığına kadar hızla artan bölgelerden bazılarının isimleri ve hayvan sayıları şu şekildedir:⁷³⁷

Itchingswell	Witney	Wycombe	Mardon	Farnham	West Meon
408 (1348)	646 (1348)	323 (1348)	513 (1348)	225 (1348)	1225 (1348)
637(1377)	1240 (1377)	1093 (1377)	1232 (1377)	467 (1377)	1503 (1377)

Bu verilere ek olarak en büyük manor bölgelerinden bir tanesi olan Winchester'de koyun sayısı 1348 yılında 11 bin düzeyindeyken 1370 yılında üç katından fazla artarak 35 bine yükselmiştir. ⁷³⁸ Tüm bunlar ekilebilir bölgelerde yapılan hayvancılıktan ziyade mera hayvancılığının yükseldiğini göstermektedir. Tabloda yer alan Crawley'deki koyun sayıları salgın sonrası ilk çeyrekte bir daha ulaşamayacağı miktarda artmıştır. Bununla birlikte 1380'den sonra sayılar hızla düşmeye başlamıştır. Crawley'de 1430'a kadar olan dönemde sürekli bir canlanma olmamıştır ve koyun sayıları 1390 seviyesinin altında kalarak mandıra çiftçiliğine doğru bir yönelme olmamıştır. Son tabloda yer alan bilgiler ise mera çiftliğinde koyun ve büyükbaş hayvanların farklı evrelerde göreceli önemi ile ilgili olarak bir ayırım yapıldığı göstermektedir. Wisbech Barton'da da ilk çeyrekte koyun sayısı hızla artmasına karşın 1410 yılından sonra büyükbaş hayvan sayısının yükselmeye başladığı gözlemlenmektedir. Büyükbaş hayvanlar genelde tarım işinde kullandığı için çok muhtemel olarak fiyatlarının veba salgınından sonra arttığı anlaşılıyor. Tablo-XXVI. yer verilen büyükbaş verileri ile Wisbech Barton'da ki durum birbirini tutmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışında karşılaştırmalı olarak değerli olan buğdayı ve hayvan gruplamaları içerisinde de koyundan sağlanan yünü ele alacak olursak tablo XXVII. ile uyumlu bir veriyi sunabiliriz. Bu veri salgın sonrasında Ada tarımına ve hayvancılığın karşılıklı olarak 1320-1479 yılları arasında fiyat endeksleri ile bakılabildiğini de olanaklı kılacaktır.

⁷³⁶ Razi ve Smith, *a.g.e.*, s. 280.

⁷³⁷ Levett, *a.g.e.*, s. 61.

⁷³⁸ Martin Stephenson, "Risk and Capital Formation: Seigneurial investment in an Age of Adversity", Bailey ve Rigby (edit.), *a.g.e.*, s. 201.

Tablo 6.7. On dokuz yıllık periyotlar halinde buğday, yün ve yan üretim endeksleri karşılaştırmaları olarak gümüş değerine göre gösterilmiştir.⁷³⁹

YIL	BUĞDAY	YÜN	YAN ÜRETİM
1320-1339	100	100	100
1240-1359	88	98	97
1360-1379	99	96	89
1380-1399	72	97	99
1400-1419	76	103	89
1420-1439	71	101	86
1440-1459	59	109	101
1460-1479	52	113	105

Salgın sonrası Ada tarımına ve hayvancılığına ayrıntılı şekilde değindikten sonra karşılaştırmalı şekilde verilen bu son tablo ile durumun aslında daha net bir hal aldığı söylenebilir. Özellikle ilk çeyrekte bilindiği üzere enflasyon trendinin yüksekliğinin nedeni tahıl ve hayvansal üretim kalemlerinden kaynaklıdır. Hampshire ve Somerset bölgelerinde yer alan buğday fiyatlarına bakıldığı vakit özellikle 1355 yılına kadar dalgalanma olsa da hızla arttığı bilinmektedir.⁷⁴⁰ İkinci çeyrek dilimde bu tablodan da anlaşılacağı üzere özellikle buğday özelinde açıklanan tahıl fiyatları düşerken, yün ve küçükbaş hayvancılık değerlenmeye başlamıştır. Tablolar beraber değerlendirildiğinde fazla emek gücü istemeyen hayvancılığın salgın sonrası süreçte yükselişe geçtiği ve İngiltere'nin yün endüstrisinin 1350-1362 aralığında ihracatını on misli (1.115 top yünden 10.812 top yüne çıkmıştır) artırdığı bilinmektedir.⁷⁴¹ Burada kritik evre değişimlerin netleştiğini anladığımız 1380 yılıdır. Bu sebeple salgın sonrası iki ana dilime ayırarak anlamlandırma ve ekonomik çıktıları ortaya koymaya çalışıyoruz. Fiyat hareketlerindeki dalgalanmalar tamamen arz-talep dengesine göre şekillenmektedir. Dolayısıyla bu dengede en büyük belirleyici salgın sonrasında fiyatların tarım ve hayvancılığa ve onun yan üretim kollarına yansımalarıyla alakalı bir durumdur. Konuyu sonlandırmadan önce önemli bir noktayı daha belirtmek gerekmektedir. Tabloda yer alan bilgilerde görülen yün fiyatlarının artmasındaki en belirgin neden Büyük Britanya'nın komşusu olan Avrupa devletlerinden gelen talep artışıdır. Zira Avrupalı tüketiciler tarafından özellikle İskoç yünü oldukça rağbet görmekte ve kaliteli bulunmaktaydı.⁷⁴² İngiltere ve İskoçya'da hammadde halinde Avrupa'ya yapılan yün ihracatında artış yaşanmıştır. Sadece XV. yüzyılın başında toplamda 8-10 milyon civarında koyun ile 45 bin çuval yün satılması sayesinde manoryal lordları büyük gelir elde etmişlerdir.⁷⁴³ Çok ilginçtir bu dönemde yünü ve derisi iyi para yapan ve etinden de lezzetli yemekler yapılan

⁷³⁹ Slavin, *a.g.e.*, s. 216.

⁷⁴⁰ Levett, *a.g.e.*, s. 31.

⁷⁴¹ Byrne, *The Black Death*, s. 64.

⁷⁴² Martin Rorke, "English and Scottish Overseas Trade, 1300-1600", *The Economic History Review*, New Series, C. 59, No. 2, 2006, s. 265-288.

⁷⁴³ Rosemary Horrox ve W. Mark Ormrod (edit.), *A Social History Of England, 1200-1500*, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 24.

koyunlar üzerine birde deyiş türetilmiştir; “koyunun ayağı kumu altına çevirir.”⁷⁴⁴ Yine anlamı itibari ile her ne kadar yanlış aktarılmış olsa da bir çocuk tekerlemesinden anlaşılacağı üzere yün işi yapan beylerin salgın sonrasında koyunları insanlara tercih ettikleri şu satırlardan anlaşılmaktadır:

Baa Baa, Black Sheep,
Have you any wool?
Yes, Sir, yes, Sir, three bags full.
One for the Master, one for the Dame
None for the Little Boy that cries down the lane.⁷⁴⁵

Dönem insanın ekonomisini ve psikolojisini ortaya koyan bu tekerleme “mee, mee, kara koyun var mı hiç yünün?” diyerek başlamakta ve devam etmektedir. Dolayısıyla o dönem çocukları eğlendirmek için oluşturulan böyle dizelerden insanların sıklıkla kullandıkları deyişlere kadar pek çok söylem ve ifade içerisinde yer alan koyunların ekonomide temel parametrelerinden bir tanesi haline geldiği şüphesizdir. Büyük Britanya’da salgın sonrası dönemde koyun ve yün satışı yukarıda ayrıntısına yer verilen bilgilerinde gösterdiği üzere artmıştır. Her ne kadar ilkel şartlarda da olsa o dönem için yün “sanayisi” ve tüccarları yükselişe geçmiştir. Kara Ölüm sonrası yün fiyatlarındaki anlamlandırılmaz oynamaların açıklaması ise içeriden değil dışardan duyulan talebe göre şekillenmiştir.

6.1.2. İngiltere’de Kara Ölüm’den Sonra Çalışan Kesimin Değişen Ekonomik Göstergeleri

Kara Ölüm süresince fiyatlar genel trend bakımından düşerken Ada geneli için ücretler azalan insan sayısı paralelinde yükselmiştir. Ancak bu yükselme ani bir şok dalgası halinde olmamıştır.⁷⁴⁶ Çünkü çok anlaşılabilir bir neden olarak insan sayısı düştüğü için üretim ihtiyacı düşmüştür. Dolayısıyla yapılacak iş azalmıştır. Ancak yine de çalışan kesim ve belli işleri yürütenler değerli hale gelmiştir. Fiyat kısmında verdiğimiz tablolar ücretlerin artışına dair genel bir fikir sunmaktadır. Ücret artışlarına bakıldığında her iş sahası için eşit derecede yükseldiği söylenemez. Bazı meslek dalları salgın süresince ve sonrasında kazandıkları ücretlerini artırırken, çoğunluğu teşkil eden tarım alanlarında çalışanların ise pazarlık güçlerini artırdıkları anlaşılmaktadır. Buradaki önemli olan husus Kara Ölüm öncesi ve sonrasında her meslek dalından insanın kazandıkları ücretlerin ne düzeyde değiştiğidir. Her grubun kazanımı eşit olmamasına rağmen salgın öncesine nazaran kazandıklarının arttığı gözlemlenmektedir. Bu durumu kanıtlayacak bir dizi veri mevcuttur. Aşağıda yer verilen çeşitli meslek dallarını ve

⁷⁴⁴ Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 80.

⁷⁴⁵ Anne Margaret Daniel, “Kipling's Use of Verse and Prose in "Baa Baa, Black Sheep", *Studies in English Literature, 1500-1900*, C. 37, No. 4, 1997, s. 859.

⁷⁴⁶ Miller, *a.g.e.*, s. 501-525.

sayısal verilerini gösteren tablo, Kara Ölüm öncesi ve sonrasına bakıldığında önemli değişimlerin yaşandığını göstermektedir.

Tablo 6.8. Kara Ölüm'den önce en fazla rağbet gören iş kollarında çalışanların salgın süresince ve sonrasında birim başına sağladıkları ücret artışları gösterilmektedir.⁷⁴⁷

	1339-1348 Birim	1349 Birim---%	1350 Birim--%	1351 Birim--%	1352 Birim--%	1353 Birim--%	1354 Birim--%	1355 Birim--%
Harman Dövmek-Savurmak	5.4	6.2---%15	6.7---%24	8.5---%58	5.6---%4	6.0---%12	6.9---%28	6.5---%20
Ekin Biçmek-Bağlamak	5.8	10.5-%80	7.9---%39	8.3---%42	8.3---%44	9.0---%55	8.0---%38	8.8---%52
Marangoz	3.1	3.1----%2	3.8---%25	3.9---%28	3.4---%11	3.8---%23	3.9---%29	3.7---%22
Sazdan Çatı Yapıcı ve Çırağı	3.7	4.6---%27	5.1---%40	5.1---%40	4.9---%35	5.0---%36	5.1---%39	4.8---%30
Arduvaz Döşeyici ve Çırağı	5.1	5.5----%8	5.6---%9	6.8---%33	6.7---%31	6.1---%20	5.9---%15	6.4---%26
Ortalama	4.6	6.0---%30	5.8---%26	6.5---%42	5.8---%26	6.0---%30	6.0---%30	6.0---%31

Tabloda yer verilen rakamsal değerler en temel iş kollarının, Kara Ölüm süresince ve sonrasında geçen üç senelik periyotta dahi en az %30 daha fazla gelir artışı sağladığını göstermektedir. Arduvaz döşeyicisi (doğal bir taş) ve marangozlar salgın öncesine göre ücretlerinde kabaca artış sağlarken, harman dövme ve harman savurma gibi işlerde çalışan tarım işçileri %15-27 arasında daha fazla kazanmaya başlamışlardır.⁷⁴⁸ Örneğin Wisbech kalesinde 1349 yılında marangozlara günlük 3d ödenirken iki yıl sonra bu rakam 4d yükselmiştir.⁷⁴⁹ Harman dövenlere ve sazdan çatı yapanlara parça başına ödenen ücretler salgın süresince 1339 yılından beridir ödenen miktara göre %80 oranında artış sağlamıştır.⁷⁵⁰ Dönemin tanıklarından ve önemli vakainamecilerinden olan *Henry Knighton* da benzer paralelde bilgiler sunmaktadır. Knighton, harman dövme işinde çalışanların 1349 yılında ücretlerinin hızla arttığı bir ortamda, fiyatların düştüğü ancak 1349-1350 kışında ise fiyatların tekrardan ani yükseldiğini bildirir.⁷⁵¹ Kara Ölüm sonrası ücret artışlarını ve tarım ürünlerinin fiyatlarının azalarak o dönemin endüstri ürünlerinin gerisinde kaldığını belirten önemli bilgiler mevcuttur. İngiltere'nin model yerleşimlerinden bir tanesi olarak gösterilen Cuxham manorunda saban sürme (plowman) işinde çalışan bir köylü salgından hemen önce (1347) haftalık 2 şilin

⁷⁴⁷ Bertha Haven Putnam, *The Enforcement Of The Statutes Of Labourers: During the First Decade after the Black Death 1349-1359*, Edited By The Faculty Of Political Science Of Columbia University, New York, 1908, s. 87-92; Levett, *a.g.e.*, s. 180; Miller, *a.g.e.*, s. 516-523; Braid, *a.g.m.*, s. 370.

⁷⁴⁸ Braid, *a.g.m.*, s. 354.

⁷⁴⁹ Bailey, *a.g.e.*, s.231.

⁷⁵⁰ Braid, *a.g.m.*, s. 355.

⁷⁵¹ Knighton, *a.g.k.*, s. 103-105.

kazanırken bu oran salgının şiddetli günleri olan 1349'da 7 şiline çıkmış ardından bir yıl gibi kısa bir zaman sona ise 10 şiline yükselerek zirve yapmıştır.⁷⁵² Aynı durum Oxham manoru içinde geçerlidir.⁷⁵³ Bu örnekler, ücretli çalışan kesimden bazılarının normal zamanda beş haftada kazanacakları bir miktarın artık bir haftada ellerine geçtiğini dolayısıyla ücret artışlarının beş misli yükseldiğini göstermektedir. Gündelikçi olarak çalışan kesim yalnızca daha yüksek maaşlar almakla kalmamış aynı zamanda yiyeceklerinde de salgın öncesine göre asla tüketemeyecekleri etli yemekler ve kaliteli biralardan oluşan öğle yemeği talep etmişler bunu büyük ölçüde elde etmişlerdir. Bu sınıfın (avam) alışık olmadık bir şekilde hızla yaşam standartlarının yükseldiği anlaşılmaktadır.

Farmer'in tespitleri de benzer bulgular içermektedir. Bir çeyrek buğday ve arpa dikim işinde çalışanlardan harman döven ve savuranlara, ekin biçen ve bağlayanlara, taşıma ve dağıtanlara ödenen ücretler 1370'in sonuna kadar artış trendini devam ettirmiştir.⁷⁵⁴ Harman dövmek-savurmak işlerinde çalışanların salgın sonrasında geçen bir asır boyunca yani 1450 yılına kadar kazandıkları ücretler tekrardan 1345 seviyesine bir daha düşmemiştir.⁷⁵⁵ Ekin biçmek ve bağlamak işinde çalışanların gelirlerini radikal şekilde artırdıkları tarih ise salgından sonra geçen ikinci çeyrek dilim (1376) olmuştur.⁷⁵⁶ Genel anlamda bir değerlendirme yapıldığında ise tarım işinde çalışanlar gelirlerini salgın sonrasında geçen bir asırlık süreçte devamlı surette arttırmışlardır.⁷⁵⁷ Tablolarda yer verilen meslek erbaplarının 1355 sonrasında kazandıkları ücretlere bakıldığında önemli ilerlemeler olduğu gözlemlenmektedir. 1355-1409 arasında geçen 54 yıllık periyotta, alanlarına göre bu meslek erbaplarından marangoz, arduvaz döşeyicisi, çatı, taş ve duvar ustaları aldıkları ücretleri daha da arttırmışlardır. Salgın sonrası geçen yarım asırlık süreçte bu meslek dalları devletin tüm engelleme çabalarına rağmen %50 den fazla bir oranda gelir artışına ulaşmışlardır.⁷⁵⁸ Özellikle bu artış trendi 1350-1375 arasında gerçekleşmiştir. Ancak sonrasında geçen süreçte de bu meslek dallarında çalışanların kazançlarında eksi yönlü büyük bir oynama meydana gelmemiştir. Dolayısıyla Kara Ölüm öncesine göre önemli bir gelir artışı sağladıkları nettir.

Salgını takip eden yıllarda özellikle İngiltere'nin pek çok bölgesindeki ücret arzları genel itibarıyla %25-40 arasında yükselmiştir. En az yükseliş %9 ile arduvaz döşeme ustalarının olmuştur. Örneğin XIV. yüzyıl sonunda Chalvington'da çalışan erkeklerden saban süren köylüler 14 şilin, çobanlar 10 şilin ve süt sağıcılar 4 şilin kazanırken kadınlar bu rakamların ancak

---

⁷⁵² Gottfried, *a.g.e.*, s. 94.

⁷⁵³ Zahler, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁵⁴ D. L. Farmer, "Crop Yields, Prices and Wages in Medieval England", *Studies in Medieval and Renaissance History*, ns vi., 1983, s.146.

⁷⁵⁵ Bailey, *a.g.e.*, s. 310.

⁷⁵⁶ Bailey, *a.g.e.*, s. 310.

⁷⁵⁷ Miller, *a.g.e.*, s. 520-525.

⁷⁵⁸ Schreiner, *a.g.m.*, s. 63.

yarısını alabiliyor ve üstelik maaşlarındaki tahıl bileşeni paraya çevrildiğinde, haftada bu dallarda çalışanların kazançları 7, 6 ve 3,5 penny kadar inmiştir.⁷⁵⁹ Bu bilgi aynı zamanda cinsiyet farkları yüzünden bu dönemde kadınların gelirden erkeklerin gerisinde kaldığını gösteren çarpıcı bir veridir. Ülke genelinde kadınların ve erkeklerin kazandıkları ücretlerin bölgelere göre değişiklik gösterdiği unutulmamalıdır. Daha cazip ücretler ve imkanlar sunan bölgelere yaşanan göç hareketi bölgeleri çok fazla etkileyince yasal mevzuatlarla (bu konu daha sonra ayrıntılarıyla değerlendirilecektir) engellenmeye çalışılmıştır. Salgının İngiltere’de final yapmaya yaklaştığı süreç olan 1351 yılına gelindiğinde ise yevmiyeci çalışanların nakit ödenen ücretleri %28-58 arasında artmıştır. Azalan nüfus içerisinde bu insanların kazançlarını artırmaları doğaldı. Bu sebeple söz konusu nominal (kayıt dışı) ücretler 1355 yılına kadar yüksek kalmıştır. Ancak alanlarına göre kazandıkları oranlarında farklılıklar vardır. Bu dönemde İngiltere’de mevcut artışlardan şikayet eden Lortların, İtalya ile karşılaştırıldığında daha rahat oldukları anlaşılmaktadır. Zira çarpıcı bir örnek olması açısından İtalya, bu salgın süresince kaybettiği insan gücünü geri kazanmak için dışarıdan göç edenlere iyi imkanlar sunma noktasında Avrupa’nın en fazla cesur adımlar atan bölgesidir. Öyle ki bu dönemde İtalya’da çalışan çiftçi kesim ücret artışlarıyla da yetinmeyerek hasat edilen üründen yüzdelik paylar almaya, yani bir nevi kara ortak olmaya başlamışlardır.⁷⁶⁰ En azından İngiltere’de çıkartılan yasa ve denetimlerle Lortlar bu süreci daha hafif atlatmışa benziyorlar.

Diğer taraftan hizmet, sağlık ve kilise çalışanlarının salgını iyi değerlendirdikleri anlaşılıyor. Zenginlere hizmet eden kızlar ile herhangi bir yeteneği olmayan kadın ve erkekler çocukları kazandıkları ücretleri en az üç misli artırarak tecrübelerine göre 12-24 florin arasına kazanmaya başlarlarken, dikkat çekici şekilde özellikle hemşire denebilecek sağlık görevlileriyle, el işlemeciliği yapan zanaatkarlarda aynı oranlarda misli artışla elde etmeye başlamışlardır.⁷⁶¹ Özellikle salgının ölümlere neden olmaya başlamasıyla birlikte deva arayan insanlar doktorların kapılarını aşındırmaya başlamışlardır. Doktorların bir kısmı da bu durumdan faydalanma yoluna giderek ücretlerini çok ciddi oranda artırmışlardır.⁷⁶² Çünkü her kesim gibi pek çok doktorda Kara Ölüm sebebiyle yaşamını yitirdiği için hayatta kalanlar tıpkı ücretli çalışan kesimler gibi sayılarındaki düşüşleri iyi değerlendirebilmişlerdir. Kara Ölüm’e karşı uygun bir tedavi yöntemi üretememelerine rağmen maddi imkanları iyi olan üst sınıflar direk bu dönemde doktorların kapılarında kalabalıklar oluşturmuşlardır. Bu dönemin en ünlü cerrahlarının başında gelen *Guy*

---

⁷⁵⁹ Mavis E. Mate, *Daughters, Wives, and Widows After the Black Death: Women in Sussex, 1350-1355*, The Boydell Press, Woodbridge, 1998, s. 13.

⁷⁶⁰ Zahler, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁶¹ Herlihy, *The Black Death and Transformation of the West*, s. 48-49.

⁷⁶² Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 33-60.

*de Chauliac*⁷⁶³ ise Kara Ölüm'den korunması için Papa VI. Clement'e dürüst doktorlar tarafından halka önerilen tek reçeteyi sunmuştur: "*fugo cito, vade longe, rede tarde* (çabuk kaç, uzağa git, hemen dönme)."⁷⁶⁴ Umutsuz bir hekimin bu hastalık üzerine söylediği sözler ironik şekilde Guy de Chauliac'ı tekrar eder yöndedir: "bu hastalık (Kara Ölüm) yılın bütün zamanlarını tek bir zamana ve bütün hastalıkları tek bir hastalığa dönüştürdü."⁷⁶⁵

Kara Ölüm karşısında doktorların ne derecede çaresiz kaldığını gösteren bu reçeteye ve sözlere, Chauliac ve az sayıdaki meslektaşısı itibarlarını kurtarmak adına uymayarak yerlerinde kalmayı ve çabalamayı sürdürmüşlerdir.⁷⁶⁶ Geçmişten günümüze kadar ulaşmayı başarmış olan tasvirlerden anlaşılacağı üzere kendilerini hastalıktan koruyacağına inandıkları sivri gagalı tuhaf maskeler takarak hastalara bakmayı sürdürmüşlerdir. Yine bu dönemde salgınla mücadele kapsamında çaresizliği reddeden veya daha fazla gelir elde etmek isteyen bazı hekimler işe yaramayan bir dizi ilginç veba risaleleri (reçeteler) üretmişlerdir: "uzun dualar, muskalar, baharatlar ve kan akıtma temel reçete iken iki fındıkla bir incirin yenmesi, masadan doymadan kalkılması, mikroptan korunması ve vücudu serin tutması için maden suyuyla şarabın içilmesi", bu prospektüs de yer alan önerilerden sadece bir kısmını oluşturur.⁷⁶⁷ Kara Ölüm gibi bir durumla karşılaşıldığında korunma amacıyla kan alma ve sirke içmeyi tavsiye eden bu çeşit bir risalenin İngiltere'de ilk tıbbi kitap olduğunu da kaydetmek gerekmektedir.⁷⁶⁸ Hem reçetelerin işe yaramadığını hem de o günlerde yaşanan çaresizliği dile getiren bir başka deyişte ise "ne sarhoş ol ne de çok ayık, vebalı günlerden budur tek çıkış" ifadeleri ile durum trajikomik şekilde özetlenmektedir. Yine bu dönemde ciddi sayıda doktor da kendini bu büyük salgından koruyamamıştır.⁷⁶⁹

Tıpkı din adamları gibi doktorlar da bu yönüyle salgın kaynaklı prestij kaybına uğrayan meslek adamlarından olmuşlardır. Ancak yine de şanslı olup hayatta kalanlar arasında görüldüğü üzere halkın çaresizliğini değerlendirenler için işler yolunda gitmiş benziyor. Zira İngiliz edebiyatının *Milton* ve *Shakespeare* birlikte üç saç ayağından biri olan *Geoffrey Chaucer*'in o dönem kaleme aldığı ve bu yönüyle aslında dönemin edebiyatında Kara Ölüm'ün izlerini taşıyan *Canterbury Hikayeleri* adlı yapıtında bir doktorun vebadan kazandığı parayı bir kenarda sakladığını anlatırken o dönem bu meslek dalında çalışanların durumunu da canlı bir öyküleme ile tasvir etmiştir.⁷⁷⁰

⁷⁶³ Fielding H. Garrison, *An Introduction To The History of Medicine*, W. B. Saunders Company, Londra, 1929, s. 156-158, 188.

⁷⁶⁴ Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 84.

⁷⁶⁵ Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 68.

⁷⁶⁶ Gottfried, *a.g.e.*, s. 126; Marks, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁷⁶⁷ Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 84.

⁷⁶⁸ Uzluk, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁶⁹ Garrison, *a.g.e.*, s. 188.

⁷⁷⁰ *Canterbury Hikayeleri*, s. 44.

Kara Ölüm'e karşı takındıkları tavra ve icraatlara bakıldığında din adamlarının da (Simon Islip ve Simon Sudbury gibi dürüst ve iyi niyetli oldukları düşünülenler hariç) durumu aslında doktorlardan çok da farklı değildir. Dolayısıyla salgını iyi değerlendiren kesimlere din adamlarını da eklemek gerekmektedir. Kilisenin temel argümanı olan günahların bedelini Tanrı insanlara böyle ödetiyor ve dolayısıyla "bize" ve "duaya" daha fazla sarılın propagandası Kara Ölüm'ün ilk gününden itibaren yapılmaya başlanmıştır. Kilisenin bu çağrısına inanan kalabalık kitleler en azından ilk başlarda bu görüşü benimsemişlerdir. Salgın süresince yaşanan yaygın bir acının ortaya çıkması, salgından şans eseri kurtulan halkın manevi yardıma olan ihtiyacını her zamankinden daha fazla artmıştır. Böyle bir taleple karşılaşan ve aslında talebin oluşmasında başından beri aktif görev alan ruhban sınıfının salgından en fazla etkilenen kesimi oluşturmalarına rağmen bu durumu değerlendirme yoluna gittikleri görülmektedir. Can kayıpları sebebiyle en az %65 oranında yenilenmiş olan ruhban sınıfına bir şekilde dahil olan ve sıradan ve eğitimsiz birer insanlarken kendilerini bir gün cemaat karşısında vaaz verirken bulan temel teolojik bilgidен yoksun bu kesimin ellerine geçen gücün varlığını anlamaları uzun sürmemiştir. Çeşitli dini hizmetler için normal zamanlarda alınan ücretleri salgın sonrasında çok fazla artırmışlardır. Bu artış oranını miktar bazında ortaya koymak pek imkân dahilinde değildir. Çünkü standart bir ölçü ya da Papalık tarafından resmi bir karar yayımlanmamıştır. Tamamen din adamlarının spontane aldıkları miktarlardır.

Kilise içerisinden bu tehlikeyi erken fark eden ve önlemeye çalışan isimlerde olmuştur. Bu amaçla Canterbury Başpiskoposu *Simon Islip*, 28 Mayıs 1350 tarihinde açılış sözcüğü *Effrenata* (dizginlenemez/gem vurulamaz) ile başlayan bir il anayasası çıkartma teşebbüsünde bulunarak ruhban sınıfının maaşlarının salgın öncesi seviyelerde tutulmasını amaçlamıştır.⁷⁷¹ *Effrenata*'da her ne kadar din adamlarının kurallara ihlal ederek haksız kazanç elde etmeleri durumunda ciddi yaptırımlara ve tahkikatlara maruz kalacakları açıkça belirtilmiş olsa da bu girişim daha yürürlüğe konamadan başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu konuda diğer önemli bir yakınma ise Islip ile aynı makamda olan ve kendisi de daha sonra köylü isyanlarında hayatını kaybeden, Canterbury başpiskoposu *Simon Sudbury*'den gelmektedir. Sudbury, 26 Kasım 1378 tarihinde Londra piskoposu William'a yazdığı mektubunda din adamlarının kontrol edilemediğini ve haksız kazançlarını dizginleyemediğinden yakınmaktadır. Mektubun bir kısmı şu şekildedir:

Many priests in Canterbury have been so infected with the sin of greed that, not satisfied with reasonable wages, they hire themselves out for vastly inflated salaries. And these same

---

⁷⁷¹ Horrox, *a.g.e.*, s. 306-307.

greedy and pleasure-seeking priests vomit out the enormous salaries with which they are stuffed.⁷⁷²

Bir başpiskoposun yönettiği kurumda çalışan din adamlarına ilişkin yer verdiği ifadeler oldukça ibretlidir. 1378 yılında dahi maaşlarıyla yetinmeyen din adamlarının haksız şekilde elde ettikleri yüksek gelirleri bir günah halinde kustuklarından şikâyet edilmiştir. Bu anlamda bir rahatsızlığın en üst makamdan geliyor olması durumun oldukça vahim olduğunu göstermektedir. Hangi piskoposluk bölgesinde kaç tane din adamı tarafından manevi duygular üzerinden ne miktarda haksız kazançlar elde edildiği tam anlamıyla bilinmese de özellikle salgın neticesinde sayıları azalan ruhban sınıfının yerlerine Latinceyi bilmeyen, dua okumakta yetersiz olan ve teolojik anlamda bilgisiz insanların alınması kilise yapısına duyulan güveni bu dönemde önemli ölçüde sarsmıştır. Ölen ve kaçan din adamlarının yerini alanların çoğu ne bilgili ne de “kutsal” insanlardı. Tüm bunlar kiliseye karşı şikâyet seslerinin tonunu iyiden iyiye artırmıştır. Kilise bayrak açanlar arasında sembol bir isim olan Oxford’un önemli profesörlerinden John Wycliffe, Kara Ölüm süresince ve sonrasında Adada kilisenin halkı boş vaatlerle sömürmesine karşı çıkarak muhalif görüşlerini sert şekilde dile getirmiştir.⁷⁷³ Geoffrey Chaucer’de bu dönemde oluşturduğu *Canterbury Hikayeleri* dizisinin bir kısmında kilisenin rüşvete batmasının ve yozlaşmasının kaygı verici düzeylerde olduğunu anlatırken, hayali bir karakter üzerinden piskoposların “para kesen” hale geldiğini belirtmektedir.⁷⁷⁴ Yine bu dönemde bir İngiliz rahip insanları o kadar çok dolandırmıştı ki asılmadan önce halk tarafından kendisine “ bir günlük Papaz William” adı takılmıştı.⁷⁷⁵ Kara Ölüm’ün insanlar üzerinde ortaya çıkarttığı hayal kırıklıkları ya mistisizm yada Reformasyon süreciyle kendini göstermiştir.

Bu bilgiler ışığında tekrar tablo-XXXI dönüldüğünde bazı ustalık gerektiren çalışma alanlarının 1339-1355 aralığında yani salgın süresince ve sonrasında elde ettikleri kazançları göstermektedir. Çalışanlar iki genel kısma ayrıldığında, herhangi bir işi yapanlar (bunların çoğunluğunu manor alanlarında çalışanlar ile bir mesleğe veya yeteneği sahip olmayanlar oluşturur) ve ellerinde zanaatları olanlar çeşitli meslek dalları ortaya çıkmaktadır. Bu kesimin temel tüketim sepetine göre kazançları ne düzeyde arttı sorusu bu büyük salgının yaşam koşulları üzerindeki etkisinin anlaşılması için önem arz etmektedir. Bu konuda Phelps Brown ve Sheila V. Hopkins ikilisi tarafından yapılan ayrıntılı bir çalışma bulunmaktadır. İkilinin çalışması ustalar (zanaatları olanlar) ve çalışanların temel tüketim sepetine göre ne düzeyde refah artışı sağladığını göstermektedir. Bu veri tablosunun tamamını biz çalışma alanımızla kısıtlamak zorunda olduğumuz için vermiyoruz.

---

⁷⁷² Horrox, *a.g.e.*, s. 311.

⁷⁷³ Velma Bourgeois Richmond, “Ford Madox Brown's Protestant Medievalism: Chaucer and Wycliffe”, *Christianity and Literature*, C. 54, No. 3, 2005, s.

⁷⁷⁴ *Canterbury Hikâyeleri*, s. 38-39.

⁷⁷⁵ Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 83.

Tablo 6.9. İngiltere’de beşer yıllık periyotlar halinde 1341-1410 yılları arasında fiyat ve ücret verilerini temel tüketim sepetinde yer alan maddelere göre, ustalar (duvar ve marangoz usta verileri kullanılmıştır) ve çalışanların nominal (kayıt dışı)-reel ücretleri ile karşılaştırmalı sunulmaktadır. Temel hesaplama: $1451-75 = 100$.⁷⁷⁶

Yıl	Tahıl ve Arpa Malt	Et, Balık ve Mandıra Gıdaları	Yakacak ve Dokuma	PBH Fiyat Endeksi 1451-75=100	Nominal Ücretler Ustalar	Nominal Ücret Endeksi 1451-75=100 (6d)	Nominal Ücretler Çalışanlar	Nominal Ücret Endeksi 1451-75=100 (4d)	Reel Ücret Ustalar 1451-75=100	Reel Ücret Çalışanlar 1451-75=100
1341-1345	90.32	93.47	83.13	90.06	3.00	50.00	1.50	37.50	55.78	41.83
1346-1350	111.53	98.60	91.63	102.70	3.00	50.00	1.50	37.50	49.14	36.85
1351-1355	146.68	115.00	133.60	132.18	3.60	60.00	1.80	45.00	46.51	34.89
1356-1360	129.74	111.60	162.35	129.46	4.60	76.67	2.60	65.00	59.31	50.16
1361-1365	168.60	123.80	142.78	146.64	5.00	83.33	3.00	75.00	57.05	51.35
1366-1370	161.46	128.13	147.15	146.10	5.00	83.33	3.00	75.00	58.13	52.32
1371-1375	130.45	134.13	147.60	135.26	5.00	83.33	3.00	75.00	62.26	56.03
1376-1380	105.00	110.00	123.71	110.62	5.00	83.33	3.00	75.00	77.27	69.54
1381-1385	114.19	109.13	117.21	112.90	5.00	83.33	3.00	75.00	73.89	66.50
1386-1390	96.54	106.20	108.38 1	102.53	5.00	83.33	3.00	75.00	81.31	73.18
1391-1395	110.89	102.80	103.25	106.33	5.00	83.33	3.00	75.00	79.53	71.57
1396-1400	117.42	109.00	100.28	110.84	5.00	83.33	3.00	75.00	75.59	68.03
1401-1405	126.71	107.20	103.95	114.84	5.10	85.00	3.20	80.00	75.29	71.29
1406-1410	114.81	108.47	108.83	111.23	5.80	96.67	3.80	95.00	87.56	85.89

⁷⁷⁶ E. H. Phelps Brown ve Sheila V. Hopkins, “Seven Centuries of Building Wages”, *Economica*, New Series, C. 22, No. 87, 1955, s. 195-206; Munro, *a.g.m.*, s. 25-26; B. R. Mitchell, *British Historical Statistics*, Cambridge University Press, New York, 1988, s. 165-167.

Brown ve Hopkins'in 1451-75=100 endeksi ile oluşturdukları bu hesaplamada en dikkat çeken husus 1360 yılında zanaatkar ve çalışan kesimin nominal ücretlerinin gözle görülür ölçüde arttığıdır. Kara Ölüm sonrası bu gelişme geçimini ustalığı ve bilek gücü ile sağlayan çoğunluğun durumu hakkında dikkat çekici bir göstergedir. Bu verilerin irdelenmesindeki temel amaç özellikle temel tüketim sepeti karşısında bu kesimin refahının ne derece geliştiğini ortaya koymaktır. 1360 yılı buradan da anlaşılacağı üzere bir basamak oluşturmaktadır. Özellikle 1360-1400 aralığını temsil eden salgın sonrası kırk yıllık süreçte hem elinde sanatı olanların hem de bilek gücü ile geçimini sağlayanların tartışmasız şekilde iki misline yakın oranında kazançlarını artırdıkları gözlemlenmektedir. Bakıldığında Güney İngiltere'de günlük on saat çalışma süreleri üzerinden ustalar 1350-1400 aralığında 3 Penny'den 6 Penny, kol gücüyle çalışanlar ise 1,5-2 Penny'den 4 Penny, kadar artış sağlayarak aldıkları ücretlerde yükseliş sağlamışlardır.⁷⁷⁷ Bu artış miktarı, salgın sonrasında geçen kırk yıllık periyotta iki mislini yakalamıştır. Kara Ölüm'e kadar özellikle stabil halde kalan ücret artışları 1360 yılından sonra sürekli bir yükseliş trendi yakalamıştır. Dalgalı bir seyir izlemesine rağmen ücretler salgın öncesi düzeylere bir daha hiç inmemiştir. Kara Ölüm sonrasında gerçekte bu durum belirgin şekilde çalışan kesimin refahının devamlı yükseldiğine işaret etmektedir. Kullandıkları eşyaların dahi artık ahşap yerine demirden olması, kap ve tencerelerinin artması, hayvanlara sahip olmaya başlamaları bu duruma sadece birer işarettir.⁷⁷⁸

Genel perspektifte durum bu şekildedir. Ancak 1350-1360 arasındaki yeni döneme bu kesimin ayak uydurması sanıldığı kadar kolay da olmamıştır. Dolayısıyla bu on yıllık periyot ayrı tutulmalıdır. Kuşkusuz salgının etkisinin azalmaya yüz tuttuğu süreçte çalışan kesimin ücretlerinin artması günlük yaşam maliyetlerini de artırmıştır ve bir süre çalışan kesim bu durum karşısında ezilmiştir.⁷⁷⁹ Ancak bakıldığın da salgın süresince bu kesimin eskiye nazaran daha iyi yaşadığı da gözlemlenmektedir. Bununla kastedilen fiyatların düşmesi, nominal ücretlerin artması ve özellikle çalışan kesimin salgın öncesine nazaran 1349 yılında %32-61, 1350 yılında da %3-24 arasında bir oranda daha az eforla daha fazla gelir elde etmesi ve gereksinim duydukları malları temin etmesi ifade edilmektedir.⁷⁸⁰ Bakıldığında 1349-1350 aralığında çalışan kesimin refahının ani yükselmesi onların büyük çoğunluğunu salgından kurtaramamıştır. İlginç şekilde çalışan kesimin salgın süresince elde ettikleri yüksek nominal ücretler enflasyonun kıyımına da uğramıştır. Örneğin birazda tezat şekilde çalışan kesimin ücret artışlarından duyulan şikâyet giderek artarken özellikle yevmiyeciler salgın öncesine nazaran bazı mallar için 1351 yılında %10-20, 1352 yılında da %23-70 arasında daha fazla emek sarf

---

⁷⁷⁷ Brown, *a.g.m.*, s. 205-206.

⁷⁷⁸ Munro, *a.g.m.*, s. 1-36.

⁷⁷⁹ Gregory Clark, "The Long March Of History: Farm Laborers Wages In England 1208-1850", *Economic History Review*, S. 60, 2007, s. 117-119.

⁷⁸⁰ Braid, *a.g.m.*, s. 355.

etmek zorunda kalmışlardır. Ancak burada çok önemli bir hususu daha belirtmek gerekmektedir. Ücretli çalışanların emek sarflarının bu tarihte artmasının diğer önemli bir nedeni de 1351 yılında çıkartılan nizamname uyarınca (ilerleyen bölümlerde açıklanacaktır) belirlenen kurallara uymayan çoğunluğa kesilen para cezalarıdır. Sonuç olarak bakıldığında bu kesimin alım gücü salgının son aralığına doğru giderek düşmüştür.

Salgının sona erişinden hemen sonra, 1353 yılında enflasyon ve pahalılık hareketlerinde ufak çaplı düzelmeler olsa da çalışan kesim için işlerin yeniden düzeldiği tarih 1354 yılı olmuştur. Çalışan kesim temel gereksinim duydukları malları 1354 yılında %13-27 arasında, 1355 yılında ise %13-31 arasında bir oranla daha az efor sarf ederek elde etmeye başlamışlardır. Ancak çalışanlar için bu kolaylık kısa sürede ortadan kaybolmaya başlamıştır. Tahıl ve diğer tüketim mallarının fiyatlarında 1350'nin ikinci yarısıyla birlikte artış yaşanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda tek gelirleri bilek gücü olan bu kesim salgından önceki dönemden de daha fazla çalışmaya mecbur kalmıştır. Bir anda değişen bir durum ortaya çıkmıştır. Ekonomik dengeler salgın sonrasında artık değişmeye ve çalışan kesim üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu durum özellikle dönemi çalışan isimlerin de belirttiği gibi tahıl fiyatlarının salgın sonrasında yani ikinci çeyrek zaman dilimini temsil eden 1370 sonlarına doğru inmeye başlamasına kadar, çalışan kesimin ücretlerinde gerçek bir artış yaşanmamıştır. Dolayısıyla bu kesim asıl kazanımlarını salgından sonraki ikinci çeyrek dilimde elde etmeye başlamıştır.

Salgın süresince ve sonrasında kıtlıktan kaynaklı olumsuzluk varsa da azalan işçi sayısı hala, orantılı olarak arz-talep dengesini korumak için yeterli durmaktadır. Arazinin yaşayanlara oranı, salgın döneminden sonra radikal şekilde artmıştır ve salgından kurtulan topraksız ücretlilerin büyük kısmı, hızla kendi kendine yeten köylülere dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla boşluklar hızla doldurulmuştur. Aşağıda değerlendirileceği üzere tenur ve kiracılık şartları, arazi için rekabetin önemli ölçüde azalması nedeniyle değişmiştir. Arazi sahipleri genellikle Kara Ölüm'den sonra kiracıların nakdi ödemelerini ve emek hizmetlerini zorunlu olarak azaltmış olmalarına karşın azalan insan sayısı nedeniyle işgücü piyasasında boş bırakılan pozisyonlar tamamen dolmamıştır. XVI. yüzyılın sonuna kadar gerçekleşmiş bir artış eğiliminden söz edilememesi sebebiyle bazı alanların doldurulması önemli ölçüde de gerçekleşmemiştir. Salgın sonrası mevcut durumda toprak sahipleri artık çalıştıracak insan bulma sıkıntısının yanında hem mevcut hem de köylü statüsüne yükselmiş kesim için rekabet etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü tenur süreleri uzatılmış ve kendi hesabına çalışan kesimin sayısı artmıştır. Ancak salgını izleyen çeyrek yüzyıldaki durgun reel ücretler paradoksal bir durum olarak nitelenebilecek

şekilde şaşırtıcı olmuştur. Ne neo-Malthuscu ne Marksist ne de parasalcı modeller bu ikilemi tam olarak çözümleyebilmiş değillerdir.⁷⁸¹

---

⁷⁸¹ Kara Ölüm üzerine yıllarca tartışmalı ve bir o kadar da ilginç teoriler üretilmiştir. İktisat tarihçisi ve aynı zamanda bir papaz olan Thomas Malthus (1766-1834) bu teorilerin en dikkat çekenini ortaya koymuştur. Malthus'a göre Kara Ölüm, insanoğlunun aşırı üremesinin kaçınılmaz bir sonucudur. Zira, insanoğlunun sayısı mevcut besin kaynaklarının ötesine ulaştığı an adeta bir doğum kontrol yöntemi gibi işlev gören savaşlar, salgın hastalıklar, kıtlıklar vb. büyük doğal afetler patlak vererek kritik sınırın aşılmasını önleyebiliyordu. Malthus, on dördüncü yüzyılda Avrupa nüfusunun çok kalabalık olduğunu ve mevcut alt yapının buna uygun olmadığını belirtirken büyük kıtlık ve Kara Ölüm'ün de bu sebeple ortaya çıktığını savunmuştur. Kara Ölüm üzerine önemli tespitleri bulunan Ziegler'e göre de bu açıdan bakıldığında "Kara Ölüm çok uzun bir süre çok hızlı üreyen ve böyle bir lüks için gerekli kaynakları önceden sağlayamamış bir toplumun "aç ağızlarının" mezara girmek suretiyle ödediği kefarettir." Ancak günümüzde Avrupa'nın kalabalıklaşmasının daha öncelere dayandığı, büyük kıtlığın ise farklı dinamikler sonucu yaşandığı bilinmektedir. Bir dönem taraftar toplamış olsa da Malthus'un teorisi günümüzde artık geçerliliğini tamamen yitirmiş ve rafa kaldırılmış görüşler arasında yer almaktadır. Konunun tartışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Herlihy, *The Black Death and Transformation of the West*, s. 29-38; Ziegler, *a.g.e.*, s. 22.

7. KARA ÖLÜM SONRASINDA SOSYAL VE EKONOMİK DÜZLEMDE DEĞİŞEN DEĞERLER VE ORTAYA ÇIKAN YENİ DURUM

Kara Ölüm sonrasında Büyük Britanya'nın en büyük demografik ve ekonomik gücü olan İngiltere'deki değişim hareketleri fiyat ve ücret oynamalarıyla ile sınırlı kalmamıştır. Salgının uzun vadeli etkilerine bakıldığında devletin Kara Ölüm karşısında takındığı tavrından (yasal düzenlemeler) paranın değerine, arazi kullanımından, tenur sistemine ve toplanan vergilere kadar daha pek çok yerleşik uygulama yeni bir form almaya başlamıştır. Ülkenin büyük şehirlerinin salgın sonrası değişen ticaret hacimlerinden sayıları azalan ve kimi yerlerde ıssızlaşan köylere kadar pek çok durum ayrıntıları ile değerlendirilecektir. Ancak salgın sonrası bu yeni dönemde ilk olarak gümüş, altın ve bunların sterlin karşılığındaki durumları ne oldu sorusuyla değişen değerleri takip etmek daha aydınlatıcı olacaktır. Bu amaçla aşağıdaki tabloya yer verilmiştir.

Tablo 7.1. İngiltere'de beşer yıllık dilimler halinde (1300-1410) altın ve gümüş cinsinden madeni paraların sterlin karşılıkları gösterilmektedir.⁷⁸²

Yıl	Gümüş Toplam Üretimi (kg)	Sterlin (£) Karşılığı Değeri	Altın Toplam Üretimi (kg)	Sterlin (£) Karşılığı Değeri	Toplam Sterlin (£) Karşılığı Değeri	Fiyat Endeksi 1451-75= 100.00
1301-05	16,017.46	50,105.48	XXXXX	XXXXX	50,105.48	92.35
1306-10	40,226.55	125,835.83	XXXXX	XXXXX	125,835.83	109.81
1311-15	10,706.71	33,492.50	XXXXX	XXXXX	33,492.50	115.33
1316-20	7,275.68	22,759.61	XXXXX	XXXXX	22,759.61	161.91
1321-25	1,780.11	5,568.49	XXXXX	XXXXX	5,568.49	137.97
1326-30	121.86	381.19	XXXXX	XXXXX	381.19	111.07
1331-35	209.06	665.13	XXXXX	XXXXX	665.13	114.12
1336-40	429.49	1,551.60	XXXXX	XXXXX	1,551.60	94.32
1341-45	5,077.46	17,710.47	240.01	9,859.48	27,569.96	90.06
1346-50	1,991.05	7,090.87	675.84	27,123.30	34,214.17	102.70
1351-55	17,442.91	67,245.28	1,939.78	83,567.73	150,813.01	132.18
1356-60	4,423.02	17,081.46	1,726.69	74,406.84	91,488.31	129.46
1361-65	1,630.81	6,298.11	2,415.24	104,077.76	110,375.86	146.64
1366-70	293.82	1,134.73	1,729.03	74,507.35	75,642.08	146.10
1371-75	316.97	1,224.11	802.61	34,586.02	35,810.13	135.26
1376-80	356.90	1,378.32	235.33	10,140.85	11,519.17	110.62
1381-1385	317.41	1,225.83	161.84	6,973.80	8,199.63	112.90
1386-90	247.51	955.89	504.81	21,753.33	22,709.22	102.53
1391-95	193.49	747.24	626.55	26,999.15	27,746.40	106.33
1396-1400	175.60	678.14	391.14	16,855.14	17,533.28	110.84
1401-05	66.34	256.22	168.67	7,268.39	7,524.61	114.84
1406-10	10.59	40.91	69.01	2,973.57	3,014.48	111.23

⁷⁸² Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 138; E. Victor Morgan, *The Pound Sterling: A History of English Money*, II. Basım, Clarendon Press, Oxford, 1963, s. 15-45; Munro, "Before and After the Black Death: Money, Prices, and Wages in Fourteenth-Century England", s. 28; Ian Dawson ve Paul Watson, *Medieval Realms 1066-1500*, Oxford University Press, Londra, 1991, s. 51.

Kara Ölüm sonrası için tablodan çıkartılabilecek en kesin yargı özellikle gümüş de 1351-1355, altında ise 1361-1365 yıllarının en fazla üretime sahip olduğu şeklindedir. Altın ve gümüş beraber değerlendirildiğinde 1361-1365 yılları arasında 146.64 seviyesini yakaladıkları yüzdelik endeksi, bir daha görememişken yarım asır boyunca da düşüş seyrini sürdürmüşlerdir. Altın için salgın öncesine ait veriler olmasa da gümüş için 1306-1310 aralığı £125,835.83 değerinde madenin piyasada olması ve ardından bir daha bu rakamın yakalanamaması ve salgın sonrasında giderek oranların düşmesi tedavüldeki paranın durumunu göstermektedir. Ancak Kara Ölüm sonrasında altının nakdi değerine bakıldığında, III.Edward (320.0=6s. 8d.), IV.Henry (355.55=6s. 8d.), IV.Edward (480.0=10s. 0d.) dönemlerinde olduğu bilinmektedir.⁷⁸³

Salgın sonrası arz-talep ve dalgalanma sürecinde daralma yaşayan Büyük Britanya için dolaşımda olan para miktarını tespit etmek oldukça güç durmaktadır. Ve fakat yine de İngiltere için birbirini destekler mahiyette bir dizi bilgi mevcuttur. Bu bilgilerden ilki 1300 yılında dolaşımda £1.5 milyon varken 1417 yılında bu oranın £639,000 düştüğü ve ancak 1464-71 aralığında darphanede işlenmiş madeni para, gümüş ve altının £700,000 ulaştığı yönündedir.⁷⁸⁴ Diğer bir değerlendirmeye göre ise İngiltere’de dolaşımda olan para miktarı Kara Ölüm öncesinde yani 1319 yılında en yüksek seviyeye ulaşarak £2,100,000 ($\pm$ £200,000) çıkmış ve salgının final yapma zamanına yakın, 1351 yılında £950,000 ($\pm$ £150,000) inmiş ve bu trend 1470 yılına kadar devam ederek £850,000 ($\pm$ £100,000) gerilemiştir.⁷⁸⁵ Perakende ticaret için kullanılan gümüşün durumuna bakıldığında salgından sonra azaldığı gözlemlenmiştir. 1351 yılında £800,000 ($\pm$ £100,000) iken 1470 yılına gelindiğinde £400,000 ($\pm$ £50,000) gerilemiştir.⁷⁸⁶ Dolayısıyla bu iki veri arasında küçük farklı nüanslar olmasına karşın tutarlıdır. Kara Ölüm, talebi ve üretimi düşürmüş, marketleri durgunlaştırmış ve bu verilerden de anlaşılacağı üzere ekonomiyi daraltarak parasal sürece doğrudan etkide bulunmuştur. Değer değişimlerinin en somut örneklerinden birisi de bu alanda yaşanmıştır.

İngiltere’de salgın sonrası arazilerin kullanım durumlarına da yakından bakmak gerekmektedir. Çünkü değişimin en belirgin yaşandığı kısım bu alandır. Özellikle arazi kiralarının salgın sonrasında etkilendiğini gösteren bir dizi bilgi bulunmaktadır. Arazi değerlerinin fiyatları salgın süresince sert şekilde düşmüştür. Manor sahaları halinde yapılan tarımsal üretim, İngiltere tarafında ekonominin en büyük kollarından birini teşkil etmektedir. Galler’in manor sistemi daha önce belirttiğimiz üzere İngilizlerin sistemine göre teşkilatlandırılmış ve bir kısmı buraya dahil edilmiştir. Bu sebeple İngiltere tarafından gelen verilerin pek çok kısmı Galler içinde geçerlidir. Ancak İskoçya için bu durum söz konusu değildir.

---

⁷⁸³ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 139.

⁷⁸⁴ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 40.

⁷⁸⁵ Dodds ve Britnell, *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁸⁶ Dodds ve Britnell, *a.g.e.*, s. 35.

İngiltere'nin önemli üretim çekirdekleri olan manor sahaları Kara Ölüm öncesi ve sonrasında kiralalarında azalma yaşamıştır. Bunun anlaşılabilir bir nedeni vardır. Ada'da insan sayısı azalmıştır. Rekabet düşmüştür. Efendi ve sözleşme yaptığı serfler veya yarı özgür yarı köle kesim arasındaki ilişkiler değişmiştir. Avrupa'da İtalya gibi kimi üretim merkezlerinde bu devirde özellikle azalan insan sayısını artırmak için ülke dışından insan çekilmeye çalışılmıştır. Bir ölçüde serflerin imkanlarında iyileşmeler meydana gelmiştir. Büyük Britanya'da Kara Ölüm net şekilde kişi başına düşen toprak miktarını artırmıştır. Hatta bu dönemde sahipsiz hayvanlar sorununa ek herhangi bir vasiyet yapılmadan sahiplerinin öldüğü için sahipsiz mülkler (ev-arazi-bahçe-vs. taşınmaz mallar) sorunları ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar doğal olarak hayatta kalabilen serflerin Lorda karşı belirgin şekilde elini güçlendirmiştir.

Salgın sonrası İngiltere'sinde Lord iyi bir teklifte bulunmuyorsa emekçi başka bir köye taşınabilirdi. İngiltere'de artık efendiler bu kesime belli bir süre tımarlarında çalışmalarını durdurmuşlardır. İngiltere'de artık efendiler bu kesime belli bir süre tımarlarında çalışmalarını durdurmuşlardır. Kara Ölüm sonrasında serbest bırakılmış serflerin oluşturduğu *Yeoman** denilen bir sınıfta hızla yükselmeye başladığı görülmektedir. Yeomanlar özellikle XV. yüzyıla gelindiğinde yıllık gelirlerini £5 ile £10'ne kadar yükselmişlerdir.⁷⁸⁷ Kazançlarındaki bu artış yeomanların normal zamanlarda asla kavuşamayacakları bir miktardır. Salgın sonrasında kimi bölge de yer alan bazı tımarlar bu kesim tarafından kendi hesaplarına göre işletilmeye başlanmıştır. Kullandıkları kap kacak ve tencereler bile salgın sonrasında seramik yerine daha pahalı olan demirden yapılır olmuştur. Ancak bu kesim üzerine değerlendirmeler yapıldığında kazanımları ve sayıları artmış olsa da İngiltere'nin azalan nüfusu içerisinde %2'lik bir kesimi oluşturdukları yönünde tespitlerde mevcuttur.⁷⁸⁸ Salgın sonrasında ülkede sosyal tabakalarda görülen gelişme yeni bir değişim ve dönüşümün doğmasına zemin hazırlamış gibi durmaktadır. Bu büyük değişimin anlamı feodalitenin terkinin başlamasıdır.

Yeomanlıkta durum bu şekilde iken yukarıda belirtildiği üzere arazilerin kiralaları da Kara Ölüm öncesine nazaran derinden etkilenmiştir. Kira düşüşleri doğal bir sonucu yani vergi düşüşlerini de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1/10 vergisi (tithe-aşar) ödemeleri de azalan kira fiyatları nispetinde düşmüştür. Sırasıyla yer verilecek üç bölgeye bağlı kilise manorları salgın sonrası yaşanan bu durum hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır.

İlk olarak Yorkshire bölgesine bağlı manorlarından bilgi verebilecek birkaçına bakıldığında, Kara Ölüm sonrasında önemli değişimler olduğu saptanmaktadır. Bu bölgede bulunan Sandal manorunun çayırliklarla beraber toplam arazisi 32,75 dönümdür. Bu manordan

---

* Ortaçağda İngiltere'de kara ölüm sonrasında sosyal sınıf temel anlamda Kral, Şövalye, Bey, Uşak ve sonradan özgürlükleri bahşedilmiş ya da kazanmış olan alt sınıfın bir üstü Yeomanlardan oluşmaktadır.

⁷⁸⁷ Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 242-243.

⁷⁸⁸ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, 53.

elde edilen toplam kira getirisi salgın öncesinde 14s 8d'dir. Normal dönemde dönüm başına kira fiyatı 8d iken salgın sonrasında 6d düşmüştür. 4,5 dönümlük mera/çayırılık alan için salgın öncesinde 3s 4d ödenirken sonrasında 2s 6d ödenmeye başlanmıştır. Çayırılık alanların değerli olduğunu belirtelim. Bu hesaplamayla salgın öncesi toplam kira gelirine kıyasla sonrası dönemdeki düşüşler büyük ölçekli olmuştur. 1/10 vergisi ödeyen bölgenin yün ve kuzu vergisi salgın öncesinde £6 iken sonrasında £4, tahıl balyası £56'den £35 13s 4d'ye, sunak ve küçük vergiler £20'den salgın £12 13s 4d'ye düşmüştür. Fishlake manoru ise toplam 20 dönümlük vakıf arazine sahiptir. Salgın öncesinde her dönüm için ödenen 8d kira bedeli salgın sonrasında da aynı kalmıştır. 3,25 dönümlük çayırılık alan için önceden ödenen 8s 3d'lik kira sonrasında 5s 5d'ye düşmüştür. Tahıl vergisi öncesinde £40 iken sonrasında £33'ye, bahçeden alınan vergi £8'den £4 15d'ye, yün ve kuzu vergisi £4'den 40s, yunak vergisi £20'den £13 6s 8d'ye düşmüştür. Kirkburton manoruna baktığımızda dönüm başına kiralama bedeli salgın öncesinde 15s 6d iken sonrasında 10s olmuştur. 21 dönümlük ekilebilir arazi ve çayırılık için salgın öncesinde her dönüm için ödenen kiralama bedeli 6d iken sonrasında da aynı kalmamıştır. Balya ve değirmen vergisi salgın öncesinde £12 iken sonrasında £10 17s 8d'ye, yün ve kuzu £4'den 53s 4d'ye, yunak ve saman vergisi 108s iken 66s 8d'ye düşmüştür.⁷⁸⁹

Cambridgeshire bölgesinde bulunan Caxton manor yerleşiminde de durumlar farklı değildir. Manorun 80 dönümlük vakıf arazisinin salgın öncesinde dönümü 10d iken sonrasında 6d'ye düşmüştür. Saman vergisi salgın öncesi ve sonrası değerini korurken tahıl balyası için ödenen miktar £20'den £13 6s 8d'ye ve yunak, yün ve kuzu için ödenen miktar da 106s 8d'den 66s 8d'ye düşmüştür. Caxton manorundaki kira düşüşü yaklaşık %40 civarında iken vergilerdeki düşüşlerde %50 civarlarında olmuştur. Bir diğer Cambridgeshire'da bulunan Whaddon manoruna baktığımızda 80 dönümlük vakıf arazinin dönümü salgın öncesinde 20d'ye kiralanırken salgın sonrasında 18d.'ye kadar düşmüştür. Saman ve çayırılık ile tahıl vergisi aynı kalmıştır.⁷⁹⁰

Norfolk bölgesinde yer alan bir başka manor olan Bigod'un her dönümü için Penny cinsinden alınan vergiler ise salgın sonrasında şu şekilde değişmiştir:⁷⁹¹

1376-1378	1401-1410	1422-1430	1431-1440	1441-1450	1451-1460
10.69	9.11	7.78	8.02	7.72	6.26

Norfolk bölgesinde yer alan Bigod manorundaki kira azalımı görüldüğü üzere salgının sonrasında hızla düşme eğilimine girmiştir. Kara Ölüm'ün Adanın toprak sistemine, Avrupa'nın da tımar sistemine yaptığı etki bu değişim süreciyle anlaşılıyor. Bölgede yer alan ikinci manor

⁷⁸⁹ Public Record Office, *Chancery Inquisitions Miscellaneous*, C. 8-9, C 145/164/8; Horrox, *a.g.e.*, s. 292-295.

⁷⁹⁰ Public Record Office, *Chancery Inquisitions Miscellaneous*, C. 145/164/8.

⁷⁹¹ Slavin, *a.g.e.*, s. 216.

olan Ryston'a bakıldığında ise 62 dönümlük ekilebilir arazinin kirası için dönüm başına salgın öncesinde 4s ödenirken bu miktar salgın sonrasında yarı yarıya azalarak 2s'ye kadar düşmüştür. Vergide ise salgın öncesinde tahıl balyası için 80m ödenirken sonrasında 50m, yunak, kuzu ve yün için 20m'den 10m'ye kadar ciddi düşüşler meydana gelmiştir.⁷⁹²

Bu üç ana bölge üzerinden değerlendirilen kira ve vergi rakamları salgın öncesinde ve sonrasında yaşananlara net şekilde ışık tutmaktadır. Genel anlamda manastır arazileri ve diğer kesimin elinde bulunan toprakların kiralari, 1430 yılına uzanincaya kadar 10 şilinden 5 şiline yani %50 oranında düştüğü söylenebilir.⁷⁹³ Adanın tamamı için söylenebilecek en geçerli sonuç ise toprak sahiplerinin ellindeki gücün giderek azalmaya, çalışan kesimin ise ücret artışlarının yanında mülk elde etme olanaklarını ilk kez yakalamaya başlamışlardır. Dolayısıyla ciddi vergi kaybına uğrayan otoriteler doğrudan güç kaybına da uğramışlardır. Toprağı değerli hale getiren insan olduğu için salgın sonrası böyle bir durumun ortaya çıkması çok da anormal değildir. Bu veriler kilise mülkleri üzerinden elde edildiği için aynı zamanda Kara Ölüm sonrası dini otoritenin de gelir kaybı yaşadığı gözlemlenmektedir.

Salgın sonra dönemde İngiltere'de kiraların düşmesi aslında araziye bakışın değil ihtiyacın bir ölçüde değişmesiyle ilgilidir. Bilindiği üzere salgın kaynaklı ölümler neticesinde sahipsiz mülkler sorunu ortaya çıkmıştır. Özellikle salgın kaynaklı azalan nüfus neticesinde XVI. yüzyıla kadar Ada'nın çoğunluğunu teşkil eden köylerin değerinin ve sayısının azaldığını gösteren veriler mevcuttur. Bununla ilgili *Public Record Office* kayıtları zengin veriler sunmaktadır. Kayıtlarda Kara Ölüm'le birlikte haritadan silinen köylerin isimlerinin bazı şu şekildedir: *South Burton, Bubwith, Scorbrough, Kilnwick on the Wolds, Bubwith, Spaldington, Willerby, North Ferriby, Bentley, Houghton, Skerne, Braken, Hunsley, Neswick, Elloughton, Swanland, Breighton, Harlthorpe, Beswick, Hutton Cranswick, Sutton on Derwent, North Cave, Sculcoates, Youlthorpe, Meltonby, Nunburnholme, Newsham ve Arram, Givendale, Kirkburn, Thorpe le Street, Gowthorpe, Wressle, Watton, Molescroft, North Dalton, Leconfield, Faxfleet.*⁷⁹⁴

Aşağıda yer alan harita bu bilgilerin somut göstergesidir. Kara Ölüm sonrasında İngiltere topraklarında sayıları düşen ve ıssızlaşan köyler gösterilmektedir.

---

⁷⁹² Horrox, *a.g.e.*, s. 295.

⁷⁹³ Mate, *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁹⁴ Public Record Office, *Subsidy Rolls*, E 179/202/53; Horrox, *a.g.e.*, s. 296-299.

Harita 7.1. XV. Yüzyıla Kadar İngiltere’de Nüfusunu Kaybeden ve İssızlaşan Köyler.⁷⁹⁵

Harita 1350-1400 yılları arasında İngiltere’de Kara Ölüm kaynaklı ıssızlaşan köylerin çok fazla olduğunu somut şekilde gözler önüne sermektedir. Zira haritada küçük noktalar halinde gösterilen köylerin sayısının 1300 civarında olduğu ve 1350-1500 arasında çölleşerek ortadan kalktığı bilinmektedir.⁷⁹⁶ Bazı köyler tamamen haritadan silinmemiş olmasına karşın ciddi miktarda nüfus daralması yaşamıştır. Bu süreçten etkilenen diğer bir taraf ise Kilise kurumudur. Kilise kuşkusuz Kara Ölüm karşısında sadece yetişmiş din adamlarını ve bir miktar prestijini kaybetmekle kalmamıştır. Bu dönemde haritada noktalarla gösterilen köylerde yer alan pek çok ev ve dini yapının (küçük kilise) sayıları da düşüştür. İngiltere’de 1200-1500 arasında en büyük örgütlenmeye sahip Benedictine keşişlerinin ev sayısı 1350’den sonra elliden otuza, Sıstörjınların otuzdan on sekize, Agustinlerin ise ondan yediye düşmüştür.⁷⁹⁷ Diğer çarpıcı bir örnekte ise salgının şiddetinin derinden hissedildiği zaman olan 1348-1349 aralığında, Dry Drayton **47%**, Cottenham **57%**, Oakington **70%**, Halesowen **40%**, Coltishall **60%**, Waltham **65%**, Bishop of Winchester’s Estates **66%**, Glastonbury **55%**, Bishop of Worcester **42%**

⁷⁹⁵ Neil Tonge ve Peter Hepplewhite, *Medieval Realms: Britain 1066-1500*, Stanley Thornes Publishers, Cheltenham, 1997, s. 83.

⁷⁹⁶ Gottfried, *a.g.e.*, s. 135.

⁷⁹⁷ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 98.

bölgelerinde bu oranlarda bir azalış meydana gelmiş olmasıdır.⁷⁹⁸ Bir sene gibi kısa bir zaman aralığında bölgelerin bazılarında bu çapta yapıların azalması salgının uzun vadeli etkileri değerlendirildiğinde ıssızlaşan köylerin durumunu daha net açıklamaktadır. İngiltere ortaçağda nüfus tespitlerinin yapılabildiği en zengin verilere sahip ülkedir. Verilen bu haritaya göre kırsal üretimin fazla şekilde yapıldığı İngiltere'nin orta kesimlerinde yer alan köylerin daha çok etkilendiği açık şekilde görülmektedir.

Peki insanların üzerinde yaşadığı toprak parçası salgın sonrası böyle bir hal alırken bu noktada akla gelen en önemli soru elleri zayıflayan, arazileri değersizleşen mülk sahibi kesimin durumunda neler değiştiği üzerine olabilir. Çünkü buraya kadar yapılan değerlendirmeler, arazi sahiplerinin Kara Ölüm öncesi durumlarını koruyamadıklarını göstermektedir. Aynı zamanda yukarıda hayvancılık ve onun üretim sahası olan yün ve kumaş sanayisinin Kara Ölüm sonrası İskoçya ve İngiltere'de güç kazandığını belirtilmişti. Dolayısıyla arazi kullanımında da artık yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yeni yaklaşım kapital sistem için ufak bir adım atma anlamı içerse de ilk olarak ortaçağın güç kaynağı olan toprağa hükmedenlerin gelir durumlarını gösteren bir dizi bilgi aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 7.2. 1412 yılında altı ana bölgede yaşayan toprak sahibi ailelerin gelir durumları gösterilmektedir.⁷⁹⁹

Bölge	£5-19	£20-39	£40-99	£100-199	£200-299	£300-399	£400+	Aile Sayısı
Bedfordshire	34	33	10	1	0	0	0	78
Berkshire	41	32	9	0	0	0	0	82
Essex	24	106	56	4	1	2	0	193
Nottinghamshire	38	57	19	0	0	0	0	114
Sessex	20	52	24	10	1	0	1	108
Wiltshire	91	77	36	6	1	0	0	211

Tablo içerisinde yer alan bilgilerin Miller'in İngiltere ve Galler'in kırsal tarihini konu alan çalışmasında daha ayrıntılı işlendiğini de belirtelim. Tablo da yer alan aile sayıları ve gelir durumları sosyal gruplara göre ayrıldığında, salgın sonrası için önemli bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bedfordshire, Berkshire, Essex, Nottinghamshire, Sessex, Wiltshire bölgelerine bakıldığında salgın sonrası sayılarının artmaya başladığını ve gelirlerinin £5-10 arasında olduğunu belirttiğimiz yeomanlar ile orta kesim diyebileceğimiz ne soylu ne de aşağı tabakadan olmayan orta üst sınıf "gentry class" tabakasının £10-20 arasında gelir ettikleri anlaşılmaktadır.⁸⁰⁰ Dolayısıyla yeomanların gelirleri bir üst sınıfinkini neredeyse yakalamıştır. Zira salgın öncesi duruma bakıldığında ülke genelinde arazilerin %40'ı küçük arazi lortları-

⁷⁹⁸ Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 238.

⁷⁹⁹ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 59-60; Horrox ve Ormrod, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁰⁰ Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 238.

şövalyeler*, daha az olan seçkin orta sınıf ve maaşlı din adamlarının oluşturduğu 20 bin kişilik bir grubun elinde bulunmaktaydı.⁸⁰¹ Ve artık değişen durum neticesinde çoğunluğu bu iki kesim ele geçirmeye başlamıştır. Günümüz ekonomik değerlendirmelerine göre bu tablo yorumlandığında salgın sonrası İngiltere’de orta sınıfın oluşmaya başladığı ve arazi gelirlerinin yükünü ele geçirmeye başladıkları görülmektedir. Bu durum geniş çaplı değerlendirildiğinde ise İngiltere ve Galler için sosyoekonomik göstergeleri derinden etkileyen bir nitelik taşıdığı ve feodalizm uygulamalarının artık çätürdamaya başladığını göstermektedir.⁸⁰² Diğer gelir grupları olan Lortlar £20-40, şövalyeler £40-200 ve Kraliyet ailesi £200+ şeklinde sıralanmaktadır. Ancak yukarıda bahsettiğimiz seçkin aileler için önemli bir testin daha olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Salgın sonrası erkek çocuğa kavuşamayan kimi ailelerin topraklarının kadınların ellerinde kalması sonucunda kapalı bir kast sisteminin yani toprağa hükmeden büyük ailelerin devamlılığının ortadan kaybolduğu yönündedir. Hayatta kalan bazı köklü ailelerin toprakları ise evlilik ya da satın alma yoluyla el değiştirmiştir. *Payling* çalışmasında bu noktaya işaret ederken, özellikle el değiştiren bu topraklarda daha belirgin bir sosyal ve ekonomik statü elde etmek isteyen avukatlar, tüccarlar, memurlar, bürokratlar ve zengin kumaşçıların sahip olduğunu, yeni bir seçkin-orta üst sınıf (gentry) arazi topluluğun türediğini ve bunlara en fazla katkının ise çözülen manastır kurumunun arazilerin büyük bir pazar durumuna dönüşmesinin sağladığını belirtir.⁸⁰³

Peki ama Kara Ölüm sonrasında bu çapta yaşanan ekonomik ve sosyal değişiklikler yeni oluşmaya başlayan bir pre-kapitalist sistemin ayak sesleri midir? Ya da kapitalizmi hazırlayan etkenlerden birimidir? Kara Ölüm sonrasında yaşanan gelişmeler dikkatli şekilde değerlendirildiğinde bu sorulara yanıtlar verebilmiş isimler vardır. Bu süreci on beşinci yüzyıl ile başlatan çok ciddi çalışmalarda mevcuttur.⁸⁰⁴ Bu noktada yukarıda ayrıntılarıyla incelenen salgın sonrası Büyük Britanya adasında değişen durumları, tahıl fiyatlarından, ücretlere, arazinin düşen kirasından ve değişmeye başlayan kullanımına ve özellikle de hayvancılığın ve yün endüstrisinin güç kazanması sonucunda yeni türeyen seçkinler sınıfına kadar pek çok bileşen beraber değerlendirildiğinde durum buna işaret etmektedir. Ancak pek çok tarihçi bu noktada yanlış bir düşünceye saplanarak, XIII. yüzyılda tüccar ve seçkinler arasında kapitalist olmadığını dillendirirler.⁸⁰⁵ Fakat dönemin önemli uzmanlarından olan *Dyer*, ortaçağ

---

* 1300’lerde ülke genelinde sadece 1100-1500 arasında şövalye vardır asıl ağırlığı din adamlarının oluşturduğu grup barındırmaktadır.

⁸⁰¹ Horrox ve Ormrod, *a.g.e.*, s. 204.

⁸⁰² Bryn Barnard, "Smithereens: How the Black Death Smashed Feudal Europe", *Outbreak: Plagues That Changed History* NewYork: Crown, 2005, s. 1-19.

⁸⁰³ S. J. Payling, "Social Mobility, Demographic Change, and Landed Society in Late Medieval England", *The Economic History Review*, New Series, C. 45, No. 1, 1992.s. 51-73.

⁸⁰⁴ Spencer Dimmock, *The Origin of Capitalism in England, 1400–1600*, Brill Press, Boston, 2014, s. 88-123.

⁸⁰⁵ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 62.

İngiltere’inde günlük yaşamı konu alan çalışmasında bu noktaya güçlü şekilde itiraz etmektedir. Dyer’in öne sürdüğü itiraz gerekçelerinde salgın süresince ve sonrasında İngiltere kırsal toplumunda Lortlar’ın zayıflaması ve gelirlerinin düşmesi, arazinin ucuzlaması ve bu durumu yeomanların iyi değerlendirmesi, çiftçi ve kumaşçıların harika işbirliği neticesinde de kırsal kumaş endüstrisinin 1348-1349 sonrasında ve özellikle XV. yüzyıldan itibaren genişlediğini uzun uzadıya delilleriyle anlatmaktadır.⁸⁰⁶ Dyer’in tespitlerine göre tüm bunların yanında aynı zamanda bazı yeni büyük ve verimli çiftliklerin ülke genelinde insanları besleyecek gıdayı üretmesi, boşa kalan insanları ortaya çıkartmış ve bu kesimin serbest bir iş gücü halini almasıyla beraber koşullar “kapitalist bir endüstrinin doğmasına hazırlık evresini oluşturan” etkenlerin başında gelmiştir.⁸⁰⁷ Bu oldukça iddialı ve de aynı zamanda altyapısı güçlü bir tezdır.

Kara Ölüm sonrası durumda özellikle arazi zenginliğini ellerine geçirmeye başlayan ve sayıları gittikçe artan bu orta seçkinler sınıfı, Dyer’in de çalışmasında belirttiği üzere klasik tarım üretimine tamamen sarılmamışlardır. Böyle bir yönelimi tercih etmelerinde muhakkak salgın sonrası azalan insan sayısı sonucunda artan iş gücü maliyetlerine karşın tahıl fiyatlarının düşmesi etkili olmuş olabilir. Ancak bu yeni yeni güçlenmeye başlayan sosyal kesimle ekonomide yeni bir eğilimin ortaya çıkmaya başlamış olduğu da görülmektedir. Ve fakat burada dikkat çekilen hususlardan, Kara Ölüm’den hemen sonra bir anda kapital bir sistemin ortaya çıkması gibi bir sonuçta anlaşılmalıdır. Bu noktada “küçük kapitalistler” ortaya çıkmaya başlamıştır tanımı daha doğru olacaktır. Bu insanlar aynı zamanda serbest dolaşımın da önemini kavramış gibi durmaktadırlar. Zira kendi kent ve ülkelerinde müşteri sıkıntısı çeken İngiltereli ve Avrupalı tüccarlar ellerindeki malları (başta yün, şarap, peynir, maden) satmak için deniz aşırı hareket etmekten çekinmemişlerdir. Genel anlamda Ada ve Avrupa’nın düşen nüfusu ve dağılan pazarları yeni yeni gelişen tüccar sınıfının (özellikle İngiliz tüccarların) biraz da cesur denilebilecek şekilde mobilizasyonunun artışı sağlayarak, onları Asya ve Afrika kıtaları başta olmak üzere Yeni Dünya’ya kadar uzanacak olan geniş yelpazede de müşteriler arama yarışına itmiştir.⁸⁰⁸ Durumun sistemleşmesi ise özellikle XV. yüzyıl ile başlayarak XVII. yüzyılın sonuna kadar devam eden genişleme günlerine ve daha fazla yatırım yapılmasına, bir dizi yeni

---

⁸⁰⁶ Christopher Dyer, *Everyday Life in Medieval England*, Cambridge University Press, Londra, 2000, s. 305-327. Dyer çalışmasının bu kısmında “XV. Yüzyıl İngiltere’inde Herhangi Bir Kapitalist Var Mı? sorusunu sormakta ve kapitalizmden önce kapitalistlerin aranması gerekliliği üzerinde kafa yormaktadır. Çünkü bu insanların sayıları arttığı için kapitalist sisteme doğru bir yönelim olduğuna dikkat çekmektedir. Dyer’in eseri ortaçağı gerçekçi bir düzlemde anlatırken görüşleri ise bu konuya yeni ve önemli tartışmalar kazandırmıştır. Bu çalışma için önemi ise Kara Ölüm sonrası oluşmaya ve güçlenmeye başlayan yeni seçkinler (yeoman-gentry) sınıfının arasında bu arayışın güç kazanmasını delillendirmesidir.

⁸⁰⁷ Dyer, *a.g.e.*, s. 313-314.

⁸⁰⁸ James Fulcher, *Capitalism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 19-25.

çiftliklerin kurulmasına, sermayenin yükselmesine, nüfusun tekrar toparlanmasına ve bir şekilde istikrar arayışlarının güç kazanmasına kadar sürecek uzun aralığı kapsar.⁸⁰⁹

Peki bu kadar önemli sosyal ve ekonomik değişimin ve dönüşümün yaşandığı bir ortamda şehirler mevcut durumlarını koruyabilmişler midir? Elde edilen bilgiler toplu şekilde değerlendirildiğinde durumun böyle olmadığı da net şekilde anlaşılmaktadır. Zira insan sayıları azalan yerleşimlerin sosyal ve ekonomik ağırlıklarını olduğu gibi korumaları beklenemezdi. Kırsal kesimde yaşanan gelişmeler değerlendirilirken kimi yerlerde ıssızlaşan köylerden bahsedilmişti. Ancak şehirler için mutlak bir terkediliş ve ıssızlaşmadan söz edilemez. Çünkü sosyal ve ekonomik hareketlenmelerin merkez üsleri bu dönemde şehirlerdir. Uluslararası pazarlar, endüstri, ticaret, dağıtım, ulaşım, yerel arzları karşılama, kırsal kesimin ihtiyaçlarına karşılık verme gibi pek çok lojistik görevleri de üstlenen şehirlerin sıralamada ağırlıkları değişmiş olmasına karşın hayati rolleri salgın sonrası dönemde de devam etmiştir. Kara Ölüm'e kadar İngiltere'de ekonominin durumu gösteren önemli çalışmalar bu bulguyu doğrulamaktadır.⁸¹⁰ Bu noktada Kara Ölüm öncesi ve sonrası yani 1134-1524 arasında şehirlerin değişen ekonomik büyüklüklerini gösteren tablo aşağıda yer almaktadır:

Tablo 7.3. İngiltere'nin 20 en zengin şehrinin 1334'den başlayarak 1524'e kadarki ekonomideki büyüklük sıralarının değişimi gösterilmektedir.⁸¹¹

Şehir	1524 Sıralaması	1334 Sıralaması
Londra	1	1
Norwich	2	6
Bristol	3	2
Newcastle	4	4
Coventry	5	10
Exeter	6	28
Salisbury	7	12
Lynn	8	11
Ipswich	9	19
Canterbury	10	15
York	11	3
Reading	12	40
Colchester	13	53
Bury St. Edmunds	14	26
Lavenham	15	----
Worcester	16	36
Maidstone	17	----
Totnes	18	----
Gloucester	19	18
Yarmouth	20	7

⁸⁰⁹ Dimmock, *a.g.e.*, s. 73-148.

⁸¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pamela Nightingale, *Enterprise, Money and Credit in England before the Black Death 1285-1349*, Palgrave Studies in the History of Finance, (ekitap), 2018.

⁸¹¹ D. M. Palliser (edit.), *The Cambridge Urban History of Britain*, C. I, Cambridge University Press, Londra, 2000, s. 329.

Tabloda gösterilen şehirler 1334 ile 1524 yılları arasında, ekonomik büyüklüklerinin değişimlerine göre sıralanmışlardır. Bu sıralama yapılırken vergi kayıtları esas alınmıştır. 1334 ile 1377 arasında da şehirlerin değişen sıralamaları var ancak salgın sonrasında geçen uzun zaman dilimine bakmak daha doğru olacağı için bu veri kullanılmıştır. Kuşkusuz her şehri geliştiren farklı yönleri olmuştur. Genellikle ihracat yapan, tekstil, gıda, liman gibi üretim altyapısı olan ve özel konuma sahip bulunan şehirler ön plana çıkmıştır. Londra bu sayılan özelliklerin pek çoğuna sahip bir şehirdir. Dolayısıyla Kara Ölüm öncesi ve sonrasında Büyük Britanya'nın en zengin ve en büyük yerleşimi olma özelliğini korumuştur. Şehir aynı zamanda Avrupa'nın en önde gelen metropollerinden de bir tanesidir. Yukarıda isimleri verilen yirmi en büyük şehir içerisinde yer alan Bury St. Edmunds, Colchester, Salisbury, Coventry, Lavenham Totnes şehirleri daha çok dokuma alanında ön plana çıkan üretimleriyle tabloda yer edinmişlerdir. Dolayısıyla bu yerleşimlerde tüccar sayısı fazladır. Örneğin 1334 yılında en zengin şehir sıralamasında ilk iki ve üçüncü basamağı Bristol ve York oluştururken bu sıralama 1524 yılında Bristol'un bir basamak düşmesi, Norwich'in onun yerini alması, York'un 11. sıralamaya gerilemesiyle sonuçlanmıştır. 1334 yılında şehirlerin basamaklarına bakıldığında yaklaşık iki asır sonrasında tamamına yakınının ekonomik ağırlıkları değişmiştir. Bu şehirlerin sıraların ve ağırlıklarının değişmesi, salgın sonrası yukarıda açıklanmaya çalışılan denizaşırı ticaretin yükselmesi ve bu konuda yeni ortaya çıkan seçkinler grubun aktif şekilde ekonomideki yerlerini almalarıyla yakından ilgilidir.

Bu noktada Adanın diğer iki parçası olan İskoçya ve Galler'in durumuna da bakmak gerekmektedir. İlk olarak İskoçya'nın durumuna bakıldığında başta Kraliyete ve baronlara ait, ait olmayan doksan altı tane burgh olduğu bilinmektedir.⁸¹² Özellikle XV. yüzyıl başında denizaşırı ticarete ön plana çıkan ve bu anlamda zenginliği ile ilk sırada yer alan İskoç şehirleri Edinburgh ve Aberdeen olurken, Cupar, Dundee, Haddington, Inverkeithing, Linlithgow ve Perth'de ise ciddi gerilemeler olduğu bilinmektedir.⁸¹³ İskoç şehirlerinden alınan veriler İngiltere gibi vergi kayıtlarına dayanmadığı için iki Krallık için sağlamalı bir karşılaştırma olanağı yoktur. Galler daha küçük olduğu için genellikle ticaretin merkez üsleri olan Carmarthen ve hinterlant bölgeleri ile, İngiltere limanlarıyla canlı bağlantıları bulunan liman şehirleri salgın sonrası dönemde de önemlerini sürdürmüş olabilir.

---

⁸¹² Palliser, *a.g.e.*, s. 726-728; N. P. Brooks ve G. Whittington, "Planning and Growth in the Medieval Scottish Burgh: The Example of St Andrews", *Transactions of the Institute of British Geographers*, C. 2, No. 3, 1977, s. 278-295.

⁸¹³ Palliser, *a.g.e.*, s. 329.

8. KARA ÖLÜM SONRASINDA İSKOÇYA EKONOMİSİ VE YENİ DURUMUN ŞEKİLLENMESİ

Kaynakların sessizliğe bürünmesi sebebiyle oluşan genel kaniya göre, Kara Ölüm İskoç halkı üzerinde, İngiltere ve Avrupa ölçeği kadar can kayıplarına neden olmamıştır. Ancak görünüşe göre salgın İskoçya'nın ekonomik parametrelerine daha fazla tesirde bulunmuştur. Kara Ölüm sonrasında olumlu ve olumsuz yönde ticaretten kiralara, ücretlerden fiyatlara kadar pek çok ekonomik ve sosyal dinamik etkilenmiştir. İskoçya'da salgınlı günler hakkında bilgiler oldukça kısıtlı olduğu için yorumlamalar yapılırken İngiltere tarafında yaşanan gelişmeler üzerinden hareket edilmektedir. Bu hareket noktasında bilinen en büyük gelişmelerden birisi salgının Avrupa ve Büyük Britanya'da mobiliteyi tetiklemiş olmasıdır. Salgının ortaya çıkarttığı panik havasında iç göç hızlı bir seyir alırken, sonrasında daha iyi koşullar, ücretler ve fırsatlar yakalamak isteyen insanlar için göç etmek cazip görünmeye başlamıştır.⁸¹⁴ Bu büyük veba salgınından önce de İngiltere'ye ait sınır illeri olan güney kesimdeki kimi şehirlerde işsiz İskoçlar çalışmaktaydı. Bu insanlar o dönem tehdit olarak da algılanmamaktaydı. Kara Ölüm sonrasında özellikle İngilizlere ait sınır yerleşiminde İskoç popülasyonu hızla artmıştır. Kroniklerin Newcastle'da 1379 yılında patlat veren bir salgında 6 bin insanın öldüğünü belirtmesi ve İskoçya tarafına dair bir kayıptan bahsetmemesi İngiliz tarafının iş gücü kayıplarını komşularından telafi yoluna gittikleri tezini güçlendirmektedir.⁸¹⁵ Salgından yaklaşık yarım asır sonra Northumberland gibi bazı sınır yerleşimlerinde İskoçların sayıları o kadar artmıştır ki artık bu insanlar politik bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu sebeple İngiltere Kraliyeti harekete geçerek çıkartılan bir yasa ile 1398 yılında bu insanları sınırın diğer tarafına, Tyne nehrinin güneyine taşımışlardır. ⁸¹⁶ Kara Ölüm sonrasında sadece iş gücü ile sınırlı kalmayan İskoçların İngiltere tarafına göçü başka bir seyir de almaya başlamıştır. İskoçlar biraz da anlaşılması güç olabilecek şekilde 1369-1373 yılları arasında paralı askerlik görevlerinde bulunmaya başlamışlardır. Bu dönemde İngiltere, Fransa ile çatışma yaşadığı için salgın sonrasında ordusunda yeterli güce ulaşamamış ve normal zamanlarda pek tercih etmeyeceği bir uygulamaya gitmiş görünmektedir. İskoçların, İngilizler için cazip görünmesinin tek nedeni salgının ülkelerinde neden olduğu insan gücü krizidir. İngiltere tarafında salgının ortaya çıkarttığı iş gücü krizi karşısında Lortlar çalıştıracak adam ararken, Kraliyetin paralı askerlik uygulamasını genişletmesi ise bu dönemde gerçekten bir ikilem gibi durmaktadır. ⁸¹⁷ Aşağıda yer verilecek bilgilerden de anlaşılacağı üzere dikkat çekilecek en önemli husus İngiltere'ye kıyasla İskoçya tarafında salgın sonrasında işler yolunda gitmiş gibi durmaktadır. Zira kronikçi

⁸¹⁴ Samuel K. Cohn, "After the Black Death: Labour Legislation and Attitudes Towards Labour in Late-Medieval Western Europe", *The Economic History Review*, New Series, C. 60, No. 3, 2007, s. 457-485.

⁸¹⁵ Jillings, *a.g.e.*, s. 60-61.

⁸¹⁶ Jillings, *a.g.e.*, s. 62.

⁸¹⁷ Knighton, *a.g.k.*, s. 103.

Bower'in de belirttiğine göre, III.Robert dönemi (1390-1406) ÷lkede yiyecekler açısından da bolluk devridir.

÷lke dışına yani İngiltere'ye göçen İskoçlar gör÷ldüğü üzere değerli hale gelmişlerdir. Peki bu aşamada ÷lke içindeki durum nedir sorusu akla gelmektedir. İskoçların ÷lkesi daha önce belirtildiği üzere İngiltere kadar tarıma elverişli değildir. Ekilebilir alanlar İngiltere'nin 1/5'i kadardır.⁸¹⁸ Fordun, ÷lkenin zirai kapasitesini tanımlarken daha çok arpa ve yulaf yetiştirildiğinden, hayvancılığın ise daha çok tercih edildiğinden bahseder ve ekler, ÷lke aynı zamanda süt, koyun ve balık zenginidir.⁸¹⁹ Dolayısıyla manoryal teşkilatlanma İngiltere kadar güçlü değildir. Ancak tüm bunlara rağmen Kara Ölüm sonrası gelişmeler topluca değerlendirildiğinde İskoçyalı çalışan kesimin salgın sonrasında aldıkları ücretleri artırdıklarını gösteren bulgular da mevcuttur. Fowlis Wester bölgesinde yer alan Strathearn manorunda 1380 yılında harcanan £18 9s 2d paranın 3/4'ü iş gücü maliyetlerine ayrılmıştır.⁸²⁰ Bu normal zamanlara göre oldukça yüksek bir rakamdır. Kara Ölüm sonrasında iç gücü maliyetlerinin artışı arazi sahiplerinin topraklarını yönetmelerini güçleştirmiştir. Arazilerini kiraya vermeye başlamışlardır. Dalkeith'li James Douglas, Kilbucho ve Aberdour mülklerini 1376 yılında kiraya vermeye başlarken 1380 yılında Strathearn's kontluk bölgesine kadar bu uygulama genişlemiştir.⁸²¹ Tüm bu bölgeler 1445 yılına kadar tamamen kiraya verilerek işletilmeye başlanmıştır. Salgın sonrası örneğin kiraya vermeye başlanan Douglas manorunda çiftçiler genellikle 52 dönümlük parçalar halinde kiralamalar yapmaya başlamışlardır. Kara Ölüm sonrasında yeni bir durum ortaya çıkmıştır; Ulusal arazilere talepler salgın sonrasında hızla düşerken bu durum kira fiyatlarının da düşmesine neden olmuştur. Örneğin XIII. yüzyılda Argyll'de £45,575 olan kira tutarları salgın sonrasında £23,826 gerilemiştir.⁸²² Bu neredeyse yarı yarıya bir düşüş demektir. Ancak bu düşüş bölgedeki yaşanan çatışmalar sonucunda da olmuş olabilir. Kiralardaki düşüşlere bakıldığında tahmini değerlere göre ÷lkenin kuzeyinde %44, güneyinde ise %52'lik ciddi bir düşüş gerçekleştiği söylenebilir.⁸²³ Bilindiği üzere özellikle İskoç kira sisteminde sözleşme akitlerine konan azami süreler de kısadır. Bu durum salgından sonra doğrudan kiracıların elini güçlendiren bir başta husus olmuştur. Sayılarının azalması nispetinde daha özgür hareket etme ve pazarlık güçlerini artırma yoluna gitmişlerdir. Salgın sonrası toprak rejiminde yaşanan bu değişimlerin en önemli sonucu ise serfliğin artık yavaşta olsa terkedilme yoluna girmiş olmasıdır.

---

⁸¹⁸ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 8.

⁸¹⁹ Fordun, *a.g.k.*, s. 51-52.

⁸²⁰ Jillings, *a.g.e.*, s. 62.

⁸²¹ Jessica Gile, "The History of Dalkeith House and Estate", *UW-L Journal of Undergraduate Research*, S. 6, 2003, s. 1-10.

⁸²² Jillings, *a.g.e.*, s. 65.

⁸²³ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s.232, 369-383; Jillings, *a.g.e.*, s. 65.

Ülkede toplam nüfus salgın sonrasında 1/3 oranında azalmıştır. Dolayısıyla arz-talep dengesinde, iş gücünde ve üretimde de bu oranda bir daralma yaşanmıştır. Fiyatlara bakıldığında İngiltere tarafı gibi ayrıntılı rakamlara sahip değiliz ancak küçük değışiklerin yaşadığını gösteren belirtiler vardır. Bu emarelerden en dikkat çekenini ise Kara Ölüm sonrasında İskoç halkının yaşam standardının arttığını gösteren bulgulardır. Bunun anlaşıldığı yer ise temel tüketim sepetinin maliyetinin özellikle 1350-1414 aralığında tahıl ve hayvansal üretim karşısında düşük seyretmiş olmasıdır.⁸²⁴ Bu bilgi aynı zamanda insan emeğinin de doğrudan değerli hale geldiğini göstermektedir. Hayvancılık ve tahıl fiyatlarında durum nedir diye bakıldığında ise 1326-1331 dönemine göre salgın sonrasında başlayarak 1384 yılına kadar buğday, malt fiyatları artarken, yulaf ve kaba un fiyatları küçük çapta değışmiş ve koyun, sığır fiyatları da düşmüştür.⁸²⁵ İskoçya’da çiftlik hayvanları ve tahıl fiyat endeksi salgın öncesi ve sonrasında karşılaştırmalı olarak aşağıda yer almaktadır:

Tablo 8.1. 1300-1414 aralığında hayvan ve tahıl fiyat endeksi gösterilmektedir.⁸²⁶

Dönem	Hayvan	Tahıl
1300-1340	100.0	100.0
1350-1397	78.8	104.4
1398-1414	57.0	88.7

Salgın sonrasında tahıl fiyatlarında kısmi oynamalar meydana gelirken, hayvan fiyatları ise aşağı yöne doğru gerilemiştir. Tahıl üretiminin az yapıldığı ülkede salgın sonrası daha fazla artış gözlenebilecekken beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. İngiltere’deki durum ise tamamen tersi yöndedir. Yetiştiriciliğinde öncelik verilen koyuna bakıldığında 1330 yılında 2s olan fiyatı 1368 yılında 1s’ye, 1331 yılında 7s olan sığır fiyatı ise 1358 yılında 5s düşmüştür. İskoçya’da milyonu geçen koyun sayısı ve yine çok fazla büyükbaş hayvanın değerinde salgın sonrası neredeyse yarı yarıya bir düşüş yaşanmıştır. Lüks tüketim malları haliyle yine pahalı kalmıştır. Hayvancılık trendinin özellikle salgın sonrasında ülkede arttığı bilinmektedir. Bu sebeple çiftlik hayvanlarının fiyatlarında düşüşler, bu alanda yapılan üretimde artışlar yaşanmıştır. İskoçlar salgın sonrasında ticaret hacimlerinde yün ve deriyi başlıca gelir kapısı yapmışlardır. Tarımdan ziyade hayvancılık işiyle uğraşan Adanın bu kesimindeki insanlar salgından sonra bu iki kalemden önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Öyle ki salgın sonrası ortalama 5.460 çuval yün ihracatı yakalayan İskoçlar, 1370-1374 aralığında bu rakamı 7.360 çıkartarak rekor kırmışlardır.⁸²⁷ Toplam üretim bundan daha da fazladır. İngiltere, İskoçya’nın aynı zamanda en önemli ticari rakibidir. Ancak o dönem kendi iç talebini karşılamak istemesi sebebiyle yün ve

⁸²⁴ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 24.

⁸²⁵ Jillings, *a.g.e.*, s. 72.

⁸²⁶ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 20.

⁸²⁷ Jillings, *a.g.e.*, s. 73.

deri ihracatına kısıtlama getirmesi, İskoç ürünlerine olan dış talebin daha da artmasını sağlamıştır. Salgından sonraki ikinci çeyrek dilimde İskoçların yün ihraçları düzenli şekilde düşerek yıllık 2.600 çuvala kadar gerilemiştir. Deride ise ihracatın hit yaptığı dönem salgın sonrasında İngiltere içinde pek çok göstergenin yerine oturmaya başladığı zaman dilimini temsil eden 1384 yılı olmuştur. Bu aralıkta deride 56.400 adete ulaşan ihracat sayısı ondan sonraki senelerde bu rakamı bir daha yakalayamamıştır.⁸²⁸ Bu düşüş trendi devam ederek salgın sonrasında geçen yarım asırlık sürecin sonlarına doğru 34.200'e adete kadar gerilemiştir. İskoçya için salgın sonrasında geçen ilk çeyrek dilim için ekonomik göstergelerin iyi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Özellikle büyük toprak sahiplerinin 1370 ile 1380 aralığında artık çok fazla sayıda hayvan sürüleri vardır. Bu da doğrudan Avrupa'ya yapılan denizaşırı ticarete önemli gelir elde etmelerini sağlamıştır. Denizaşırı ticaretten İskoçya'da en karlı çıkan bölgeler ise liman kentleri olmuştur. Bu liman kentlerinin en önemlileri ise Edinburgh, Leith, Dundee, Aberdeen ve Inverness'de içinde bulunduğu gelişmiş yerleşimlerdir.⁸²⁹ Ancak XIV. sonrasında artık kiralardan ve toprak mülkiyetinin tekrar değerlenmeye başladığı, iş gücünün getirisinin ise düşüşe geçtiği düşünülmektedir. Bir iki manor bölgesinden hareketle üretilen bu görüşler genel durum için kullanılmaktadır. İngiltere tarafı için pek çok manor, kilise, belediye ruloları mevcutken, kaynakların salgın sonrası İskoçya'sına dair sessizliğe bürünmesi ise bu noktada başka bir şaşırtıcı olaydır.

Ülkenin en önemli girdi kalemi olan yün ve deri satışında salgın sonrasında geçen 30 yıllık süreçte yakalanan başarı bu şekildedir. Ancak salgın sonrası üretim ve tüketim sepetinde yer alan yün, deri, tuz, çadır bezi ve kandil-mum fiyatlarında genel eğilimin tespiti de ekonomik durum için önemli bir göstergedir. Bu kalemlerin tespiti hem fiyat artışlarını hem de insanların doğrudan alım gücünü göstermektedir. Bu kalemlerde yer alan ürünlerin fiyat değişimlerini ve karşılaştırmalı değerlendirmelerini aşağıda bir tablo halinde sunmak koşuluyla salgın sonrasında ülkedeki parametrelere bakma imkânı yakalanmış olacaktır.

Tablo 8.2. Kara Ölüm öncesinde ve sonrasında (1300-1414) yün, deri, demir, tuz, çadır bezi ve kandilin fiyatları, satıldığı standart adet ve ölçü birine göre penny cinsinden para ile karşılaştırılmalı olarak göstermektedir.⁸³⁰

	Yün	Deri	Demir	Tuz	Çadır Bezi	Kandil
1300-1340	3.18	1.6	11	18d (1329)	3	5.01
1350-1367	2.9	0.88	15	9d	6	5.51
1367-1397	1.98	1.34	17	28.67d	6	5.42
1398-1414	2.81	1.5	20	32d	----	8

⁸²⁸ Jillings, *a.g.e.*, s. 74.

⁸²⁹ Palliser, *a.g.e.*, s. 495-501.

⁸³⁰ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 278, 285, 299, 332, 340.

Verilen bu bilgiler, İskoçlar için ekonomik anlamda hem gelir sağladıkları hem de gündelik hayatlarında kullandıkları ve tükettikleri kalemlerden oluşmaktadır. Özellikle yukarıda belirtildiği gibi salgın sonrası hayvancılık faaliyetlerinin gelişmesi fiyatlarda nispi düşüslere neden olmuştur. Ancak yapılan dış satımla ülke bu kalemden önemli miktarda gelir elde etmiştir. Adanın bu parçasında İngiltere kadar fiyatların değişiklik göstermediği, tuz ve demir fiyatlarında yavaş düzeyde de olsa sürekli artışlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Fordun dikkat çektiği süt ve onun yan ürünleri olan peynir-tereyağında salgın sonrasında fiyatlarda fazla oynama olmamasına rağmen özellikle balıklardan somon ve ringa fiyatlarında ise artışlar meydana gelmiştir.⁸³¹ Bu durum çok muhtemeldir ki veba salgının diyet kodekslerini de doğrudan etkilemesi ve mutfak kültüründe balığın daha fazla yer almaya başlamasıyla alakalıdır.⁸³²

Tüm bunlar neticesinde salgın sonrası İskoç para değerinde nasıl bir değişiklik yaşandığına da yakından bakılması gerekmektedir. İskoçya'daki tedavüldeki para dolaşımı hakkında bilgilerimiz kısıtlıdır. Ancak 1280 yılında dolaşımda olan para miktarının £130,000-£180,000 arasında olduğu düşünülmektedir.⁸³³ Bu oran salgın sonrası yaşanan gelişmelerinde etkisiyle düşmüştür. 1357-1377 yılları arasında İskoçlar, II.David'in serbest bırakılması için İngilizlere 100.000 mark (£50,000) fidye ödemişlerdir.⁸³⁴ Salgının hemen ardından bu çapta büyük bir ödeme, ülkenin para stokunu azaltmıştır. Bakıldığında Kara Ölüm öncesinde ülkenin madeni parasında %20 oranında bir değer kaybı yaşanmıştır. Salgın sonrasında da bu değer kaybı devam etmiş ve 1367 yılına gelindiğinde söz konusu fidenin de etkisiyle %15 daha parada yer alan değerli madenin ağırlığı düşmüştür.⁸³⁵ Kara Ölüm öncesinde İngiliz pounduna karşı devalüe edilen İskoç poundu 1333 yılında 5.143 ons gümüşe eşitlenirken bu miktar salgın günlerinde (1351) 4,320 ons gümüşe düşmüştür.⁸³⁶ Bu değer kaybı doğrudan salgının etkisinden kaynaklanmıştır. İskoç poundundaki değer kaybı 1400'e kadar devam ederek 1.680 ons gümüşe kadar gerilemiştir. İskoç poundu İngiliz poundu karşısında salgından sonraki yarım asırlık süreçte %50 oranında değer kaybetmiştir.⁸³⁷ Fakat para değerinde yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen İskoç soylu sınıfı Kara Ölüm'den pek de etkilenmiş görünmemektedir. Salgın sonrasında II. David tarafından 1367-1383 aralığında yaptırılan *Edinburgh Kalesine* ilaveten zenginlerce inşa ettirilen *Dunnottar*, *Hermitage* ve *Threave* gibi simgesel yapıtlar bunun örneklerindedir.⁸³⁸

⁸³¹ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 290-294, 303-323.

⁸³² Tolgahan Karaimamoğlu, "Ortaçağ Avrupa Mutfak Kültüründe Tahıl, Balık Ve Sütün Yeri", *Turkish Studies*, C. 14 S. 3, 2019, s. 607-625.

⁸³³ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 140.

⁸³⁴ Fordun, *a.g.k.*, s. 366-367.

⁸³⁵ Jillings, *a.g.e.*, s. 65.

⁸³⁶ Jillings, *a.g.e.*, s. 65.

⁸³⁷ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 111-139.

⁸³⁸ Jillings, *a.g.e.*, s. 79.

Bu bölümü sonlandırırken Büyük Britanya için en önemli tespitlerden birisini daha belirtmek gerekmektedir. Kara Ölüm yetişmiş insan gücünü büyük oranda azaltmıştır. İyi eğitilmiş din adamları sınıfından, memurlara, kralın doktorlarından genel anlamda sağlık hizmetinde kendini geliştiren pek çok yetenekli insana kadar her kesimden ciddi kayıplar olmuştur. Dolayısıyla çeşitli zanaat dallarının da salgın sonrasında verdikleri hizmet kaliteleri de doğrudan düşmüştür. Marangoz ve duvar ustaları bu örneklerden sadece ikisidir.⁸³⁹ Dolayısıyla iş sahalarında ustalık isteyen alanlarda Kara Ölüm sonrasında İngiltere-Galler-İskoçya için de daha sonra değerlendirileceği üzere topluca bir gerileme ve kalite düşüş yaşandığı tespiti örnekler üzerinden hareketle getirilebilecek önemli bir değerlendirmedir.

---

⁸³⁹ Ziegler, *a.g.e.*, s. 203-209.

9. KARA ÖLÜM'ÜN ORTAYA ÇIKARTTIĞI YENİ KONJONKTÜRDE GÜCÜ ELE GEÇİRME KAVGASI

9.1. İngiltere Tarafında Krallığın Krizi Yönetme Çabası: Yeni Oluşturulan Kara Ölüm Politikaları

Geçmişten günümüze tarihçiler Kara Ölüm'ün mutlak etkilerini, demografik, ekonomik ve sosyal alanlar ile sınırlı tutarak ya çok yerel ya da genel sonuçlar üretme eğilimi göstermişlerdir. Ancak Kara Ölüm'ün politik ve yönetsel alanlara yaptığı doğrudan etkilere gelince bu kısımlara yeterince ilgi gösterilmemiştir. Kurumsal yapıların İskoçya ve Galler'e kıyasla daha iyi oturduğu İngiltere'de, Kara Ölüm sebebiyle ücret, fiyat, vergi, çalışan kesimi tanımlama ve merkezileşme politikalarıyla beraber yasal düzenlemeler, salgın süreciyle beraber ilk defa bu kadar net tanımlar ile ortaya koymaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Kara Ölümle beraber ilk defa krallığın Krizi yönetmek için dahi olsa bir politikası oluşmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu durum hiç alışıldık olmadığı için pek çok yenliği de beraberinde getirmiştir. Devlet bir dizi büyük ve yeni adımlar atarken bu durumun er ya da geç büyük yansımaları da olmuştur. Özellikle Kara Ölüm'ün etkilerini azaltmak ve mevcut durumu korumak için Krallık tarafınca yapılan yasal düzenleme, geliştirilen mevzuat ve yeni vergilerin alınması köylüler için rıza gösterilemez bir hoşnutsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Ne çıkartılan yasa ve mevzuatlarda ne de konulan vergilerde Kara Ölüm'den dolayı yapıldığına ilişkin doğrudan bir atıf olmadığını peşinen belirtelim. Ancak bu adımların açık anlamı salgının ortaya çıkarttığı insan krizini eski modeller ile idare etme çabasından başka bir şeyde değildir. Bu büyük salgından sonraki geçen ikinci çeyrek dilime bakıldığında aslında pek çok çalışmanın normal ayaklanmalar gibi değerlendirdiği köylü isyanlarının temelinde de bu durumlar yatmaktadır.

Köylüler Kara Ölüm sonrasında yeni şekillenen konjonktürde durumlarını güçlendirme ve azalan sayılarını lehte değerlendirme çabaları ile ortaçağın son döneminde İngiltere tarihine damga vurmuşlardır.⁸⁴⁰ Kara Ölüm'ün yüzeysel geçilen ve çoğu zamanda ihmal edilen bu noktaları ve halkta ki derin sosyal yansımalarını özellikle köylü isyanları süreciyle değerlendirilecektir. İngiltere tarafında atılan adımların benzerlerine İskoç Krallığında rastlanılmadığı için orda meydana gelen bir iki olayı belirtmekle yetineceğiz. Çünkü iki tarafın sosyokültürel ve sosyoekonomik dinamikleri birbirlerinden oldukça bağımsızdır. Dolayısıyla Kara Ölüm'ün uzun etkilerinin somut örneklerine İngiltere'de (ve parçası durumuna getirdiği Galler'i dahil ederek) rastlanıldığı ve bir dizi çalışmada bu olaylara farklı dinamiklerin etkisiyle değinildiği ya da yeterince önemsenmediği için yer verilecektir. Ayrıca kimi çalışmalarda

---

⁸⁴⁰ Juliet Barker, *1381: The Year of the Peasants Revolt*, Belknap Press, Londra, 2014, s. 3-19, 110-143.

salgından bağımsız şekilde değerlendirilen bu gelişmeler ortaçağın son döneminde İngiltere ve de diğer iki devlet için hiç de alışık olunmayan ve anlaşılması uzun zaman alan süreçleri de tetikleyen etkiler oluşturduğu içinde önem arz etmektedir.

Bu bağlamda Kara Ölüm tartışmalarına bakıldığında tarihçiler hemen iki ana gruba bölünürler. “Revizyonist ve Klasik” görüşe sahip kesimler diye adlandırılan bu iki taraf arasında Kara Ölüm’ün, Büyük Britanya’nın dinamiklerini etkileyip etkilemediği üzerinde bir dizi tartışma yürütülmektedir. Revizyonistler salgının her ne kadar da Ada dinamiklerini etkilediğini inkâr etmeseler de bu sürecin yön tayin edici olmadığı üzerinde durmaktadırlar. Buna karşın klasik görüşü benimsemiş önemli sayıda hukuk tarihçisi ise bu dönemde en azından Kara Ölüm sebebiyle çıkartılan yasaları ve hukuk alanında yaşanan bazı önemli gelişmeleri örnek göstererek, elde ettikleri güçlü argümanları sayesinde salgının sonuçları itibariyle asıl yön tayin edici olduğu üzerinde dururlar. Bu görüşe destekleyenlerin belirttiğine göre Kara Ölüm’ün İngiliz hukuk ve siyasal tarihi üzerinde de hiç de azımsanamayacak etkileri olmuştur.

Kara Ölüm’ün başlamasıyla birlikte sayıları dramatik şekilde azalan avam sınıfının kazandıkları ücretlerde pazarlık gücünün artması, azınlık olmalarına rağmen toplumun baskın sınıfını oluşturan aristokrasi için açık bir tehdit halini almaya başlamıştır. Bunun üzerine İngiliz aristokrasisi salgından önceki statülerini korumak için hükümet gücü ve kanun düzenlemelerini arkalarına alma yoluna gitmişlerdir. Onlara göre bu en korunaklı zırh olacaktır. Kara Ölüm ortaya çıkarttığı insan krizi sonucunda öncesinde örneğine rastlanmayan ve belki de bu felaket yaşanmasaydı hiçbir zamanda var olmayacak olan bir dizi kanunun ve düzenlemeler bu vesile ile ilk kez İngiliz toplumunun hayatına girmiş oluyordu. Hatta Kara Ölüm’ün İngiliz toplumu üzerindeki etkisi bununla da sınırlı kalmamıştır.

Kara Ölüm’ün ortaya çıkarttığı kriz döneminde İngiltere’ye yakından bakıldığında Krallık yönetiminin bu süreci uzaktan izlemediği anlaşılmaktadır. Peki ama alışık olunmayan bu durum karşısında yönetim o halde neler yapmıştır sorusunun cevabı burada önem arz etmektedir. Zira bu sorunun cevabı ve ardından yaşanan süreçler aynı zamanda Kara Ölüm’ün politik, ekonomik, dini ve sosyal yaşam üzerinde de ne derece önemli bir etkiyi gerçekleştirdiğini göstermektedir. İnsan sayısının sert düşüşünün ortaya çıkarttığı arazilerden, kiralara, alınan ücretlerden tahıl ve bir dizi temel tüketim maddesinin fiyatlarına kadar pek çok değişikliğin yaşanmaya başladığı ilk günlerde Büyük Britanya’nın en gelişmiş bölgesi olan İngiltere’de yönetim Avrupa’da ki devletlerin birçoğundan farklı olarak bu duruma karşı hızla harekete geçmeyi uygun görmüştür. III.Edward salgının yönetsel ve/veya mali görevleri yerine getirmek için bir engel teşkil etmediğini düşünerek bir dizi cesur adımlar atmaya başlamıştır.⁸⁴¹ Dolayısıyla İngiltere yönetimi

---

⁸⁴¹ Robert C. Palmer, *English Law in the Age of the Black Death, 1348-1381: A Transformation of Governance and Law*, The University of North Carolina Press, Carolina, 1993, s. 15-27.

zorunluda olsa çalışanları bu olay esnasında üretim sürecinde tutmak için adım atma kararlılığını ortaya koyabilmiştir. Bunu ne kadar başarmıştır sorusu ise ayrı bir konudur. Çalışanları dizginlemek ve kendi lehlerine dönen süreci yönetmelerine izin vermemek için yapılan düzenlemelerin kuşkusuz önemli sosyal yansımaları da olmuştur. *R. Palmer*, Kara Ölüm döneminde İngiliz hukuku üzerine yaptığı çalışma bu noktada önemli bir yeri hak etmektedir.

Kara Ölüm, Ada'nın kapılarından içeriye girdikten sonra erken davranan Krallık 18 Haziran 1349 yılında *The Ordinance of Labourers* (Ücretle Çalışanlar Yönetmeliği) nizamnamesini çıkartmıştır.⁸⁴² III.Edward'ın bu dönemde iki kez Parlamento'yu toplama girişi salgının neden olduğu toplu can kayıpları ve korkuyla doğan kargaşa sebebiyle başarısızlığa uğramıştır. Ancak III.Edward tam anlamıyla olmasa da bir kısım parlamenter ve kamu görevlisiyle bir toplantı gerçekleşmiştir. Büyük bir kriz anında bu adım bile başarılı olarak görülebilir. Bu toplantıya katılan bir kısım parlamenterler ve özellikle de Londra belediye görevlilerinin salgından kaynaklı ücret-fiyat hareketlerinin değişimine yönelik söz konusu yönetmelikleri içeren yasayı çıkarması için Krala güçlü tavsiyelerde buldukları anlaşılmaktadır.⁸⁴³ Toplantı da büyük Lordlar, ileri gelenler, krallık memurları, belediye ve kilise görevlileri tam anlamıyla Krallığın sorunlarını çözecek bir önerileri olmasa da III. Edward'a salgın öncesinden başlamak suretiyle mevcut duruma kadar geniş bir yelpazede ülkenin şuan karşılaştığı kötü ekonomik durum hakkında bilgi vermişlerdir.⁸⁴⁴ Ancak asiller, bürokratlar, parlamenterler ve memurlardan oluşan bu kesimin içerisinde köylü olarak tanımladığımız kalabalığı oluşturan grubun temsilcilerinden bir kişinin bile olmayışı tek taraflı adımların atılacağını göstermiştir ve yasa çıkartılmıştır. Yukarıda ilk çeyrek ve ikinci çeyrek dilimler halinde sunulan fiyat ve ücret değişim hareketleri yaşanmadan önce çıkartılan bu yasa aynı zamanda ülkede ileriye gören yöneticiler olduğunu ve erkenden adımlar atıldığını da göstermektedir.

The Ordinance of Labourers yasasında yapılmak istenenlere bakıldığında amacın oldukça net olduğu anlaşılmaktadır. Sayıları düşmesi neticesinde yavaş yavaş kıpırdanma yaşayan ve ilgili başlıklarda ayrıntılarına yer verildiği üzere ücret artışları konusunda alışık olmadık şekilde sesleri duyulmaya başlayan genel anlamda köylülerin başını çektiği çalışan kesimin yasal düzenlemeler yapılarak bu avantajı ele geçirmesinin önüne set çekilmek istenmiştir.⁸⁴⁵ Daha açık tabirle çalışanların ücret artışları doğrudan hedef alınarak yasa ve yöneticilerin gücüyle engellenmeye ve salgın öncesi durumun muhafazasına çalışılmıştır. Yönetmelik açık şekilde

⁸⁴² A. Luders (edit.), *Statutes of the Realm 1101-1713*, Dawsons of Pall Mall, Londra, 1810-1828, s. 307-308; Public Record Office, *Calendar Close Rolls Edward III, (1349-1354)*, H. M. Stationery Office, Londra, 1896, s. 87-89; Palmer, *a.g.e.*, s. 17; Horrox, *a.g.e.* s. 287.

⁸⁴³ Braid, *a.g.m.*, s. 359.

⁸⁴⁴ Public Record Office, *Edward III, (1349-1354)*, s. 1-98.

⁸⁴⁵ Palmer, *a.g.e.*, s. 16-17.

maaşla çalışan insanların hepsine Kara Ölüm'den önceki mevcut durumun aynısını yani verilen tüm işleri kabul etmelerini emretmektedir. Burada dikkat çekici bir durum söz konusudur. Buna göre, altmış yaş altı, efendisi olan ya da özgür, ticaretle uğraşmayan veya hayatını idame ettirecek kadar geliri olmayan bütün kadın ve erkekler bu yasanın hedefindedir. Böyle bir sınıfın ilk kez net şekilde sınırları çizilmiştir. Dolayısıyla ücretle çalışan bir sınıfın belirginleştirilmesi XIV. yüzyılda yasa ile onları kontrol altında tutmak için bile olsa artık ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸⁴⁶ İskoçya ve Galler için böyle bir şey o dönem söz konusu değilken aynı durum için Avrupa'nın da birkaç yüzyıla daha ihtiyacı olduğunu belirtelim.

Yasanın ücretle çalışanları ilgilendiren diğer maddelerine bakıldığında ise çalışanlar çok geçerli sebepleri olmadıkça sözleşmeleri bitmeden işi bırakamaz, bölgelerini terk edemezler, başka iş verenlerle anlaşamazlarken esnaflar da mallarını ve hizmetlerini salgın öncesi fiyatlarda satmak zorundadırlar.⁸⁴⁷ Aynı zamanda perakendecilerin de gıda maddelerini taşımak için aşırı ücret talep etmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Sağlıklı kimselerin dilencilik yapması ve bunlara sadaka verilmesi bu dönemde yasaklanma getirilen diğer dikkat çekici bir diğer maddedir.* Çünkü amaçlanan aslında eli ayağı iş tutan herkesin azalan insan sayısı karşısında üretim süresine katılarak boşluk doğmasının engellenmesi düşünülmektedir. Yasa, Kara Ölüm öncesi mevcut durumun muhafazasını hedeflerken salgın süresince fiyatların düşmesi yine ücretle çalışan kesimin refahı açısından bir kazanım olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla yönetmelik maddelerinin ihtiva ettiği ruhun açık şekilde gösterdiği sonuç ekonomik hayatın ve bireylerin tepkilerini kontrol altında tutarak, her geçen gün kan kaybeden ülkede kimsenin bu krizi lehine çevirmemesi ve üretimin devamlılığını sağlamaktır. Aynı zamanda güçlüyü güçsüze ezdirmemektir. Yasaya bu şekilde bakıldığında çalışanlar için sert maddeler içermesine karşın tek hedefin de onlar olmadığını anlayabileceğimiz maddelerde içermektedir. Zira daha önce de bahsedildiği üzere fırıncıların, kasapların, balık satıcılarının, ev sahiplerinin, bira üreticileri ve diğer tüm esnafların ılımlı kazançlar elde ederek normal düzeylerin üstünde fiyat talep etmemeleri aksi halde yaptırımlara maruz kalacakları bu düzenlemelerle de açık şekilde belirtilmiştir.⁸⁴⁸ Devletin bu çabaları döneme göre hiç alışık olmadık şekilde sosyoekonomik

---

⁸⁴⁶ Horrox, *a.g.e.*, s. 287-288; Braid, *a.g.m.*, s. 359.

⁸⁴⁷ Albert Beebe ve Wallace Notestein (edit.), *Source Problems in English History*, Harper and Brothers Publishers, New York, 1915, s. 141-157.

* Kara Ölümün bitişinden kısa bir süre sonra bazı piskoposlar Avrupa genelinde dilencilik yasanması için Papa VI. Clement'e başvurmuşlardır. Papanın kendi din adamlarına verdiği cevap ise oldukça dikkat çekicidir: "Eğer onların (dilencilerin) vaazları durdurulursa sizler halka ne vaaz edeceksiniz? tevazudan yoksun, kibirli şatafata düşkün, açgözlü ve hırslısınız" diyerek adeta kendi din adamlarını ezmiş ve halka manevi duyguları ancak dilencilerin hatırlattığı üzerinde durmuştur. Kara Ölümlü günlerde her şeye rağmen ipleri elinde tutmak isteyen Papa, 1350'yi "Kutsal Yıl" ilân ederek, günahlarından arınmak için tüm Hıristiyanları Roma'ya Haç ziyaretinde bulunmaya çağırması üzerine yaklaşık bir milyon iki yüz bin hacının kent sokaklarını doldurduğu belirtilir.

⁸⁴⁸ *The Statutes of the Realm*, s. 307-313. (23 Edw. III. cc. 1-7, at C. 6-25 Edw. III, st. 2, cc. 3-5)

hayatın her aşamasına bu yasa ile etkili bir dokunuş yapmaya çalıştığını kanıtlar niteliktedir. Söz konusu olayların yaşandığı tarihlerde sayıları binleri geçen salgın mağdurlarının olduğunu da unutmamak gerek. Yasanın yeteri kadar etkili olup olmadığı ise ayrı bir sorudur ve fiyatlar-ücretler kısmında değişen durumlar dikkate alındığında bunların cevapları mevcuttur.

Bu nizamname birçok bölgede görevlilerce tatbik edilmeye çalışılmıştır.⁸⁴⁹ Ancak bu baskı beraberinde ciddi bir sosyal öfkeye de yol açmıştır. Zira doğrudan Kralın adamları ve yerel merciler söz konusu nizamnamenin tatbik edilmesi için çalışanları sıkıştırmaları neticesinde onların öfke ve saldırılarına maruz kalmışlardır.⁸⁵⁰ Kanunun tatbik edilip edilmediğini oldukça önemseyen yönetim, bu sebeple tatbik işini izleyen ve denetleyen yetkili komisyonlar kurmuştur.⁸⁵¹ Bu komisyonların bir diğer ve belki de en önemli anlamı ise bölge insanının önde gelenlerine merkezden doğrudan yapılan yetki aktarımı neticesinde hiç görülmedik şekilde yüksek siyasi güçlere sahip bir yerel yönetici zümre doğmuştur. Bu oluşum ortaçağın son döneminde İngiliz toplumuna yeni bir şekil vermiştir.⁸⁵² Bu sonuç aynı zamanda merkezde yer alan monark ile taşradaki yerel idareci arasında doğrudan iletişimi sağlarken, merkezi idarenin elinin de güçlenmesini sağlamıştır.

Tekrar yasanın içeriğine ve yaptırım gücüne bakıldığında para cezalarından, işsizlere odaklanılmasına, esnafın faaliyetlerinin denetlenmesinden işleyişe kadar uygulamada görülen aksaklıkları gidermek için pek çok değişikliği içeren maddeler ihtiva etmektedir.⁸⁵³ Kuşkusuz tüm bu kararlılık III.Edward'ın bizzat yasanın arkasında durmasından kaynaklanıyordu. Yasa bu şekilde ağır aksak ve pek de işlevsel şekilde olmasa da Westminster'de bulunan parlamentonun 1351 yılında açılmasına kadar işletilmeye çalışılmıştır. Bu tarihte dahi İngiltere halen şiddetli ölümlerle sarsılmaktadır. Kara Ölüm'ün şiddetli geçen günlerinde toplanamayan parlamento ancak Şubat 1351 tarihinde tekrar açılabilmiştir.⁸⁵⁴

1349 yılından sonraki yaklaşık 20 aylık dönemde salgının şiddeti insan sayısını azaltmaya devam ettiği için emek ücretleri yasa ile öngörülen düzeylerde tutulamamıştır. Dolayısıyla çıkartılan yönetmelikle ücretlilerin nasıl ve hangi şartlarda çalışacaklarını daha net

⁸⁴⁹ Londra: LMA, *Letter Book F*, f. 163 (Calender Letter Books, F, 18 Haziran 1349, s. 1349), *Letter Book F*, f. 168 (Calender Letter Books, F, 21 Kasım 1349, s. 199), *Letter Book F*, f. 168 (Calender Letter Books, F, 8 Aralık 1349, s. 199) Oxford: *Calender of the Patent Rolls 1348-1350*, 6 Aralık 1349, s. 458.

⁸⁵⁰ *Calender of the Patent Rolls 1348-1350*, 18 Ağustos 1350, s. 594.

⁸⁵¹ *Calender of the Patent Rolls 1348-1350*, 20 Şubat 1350, s. 526; *Calender of the Patent Rolls 1350-1354*, 18 Kasım 1350, s. 27-28.

⁸⁵² Gümüş, *a.g.m.*, s. 150.

⁸⁵³ Public Record Office, *Calender of the Patent Rolls 1348-1350*, 2 Ocak 1350, s. 456; Public Record Office, *Calender of the Fine Rolls VI*, 1347-1356, 8 Mart 1350 Essex, 28 Mayıs 1350 Somerset, 12 Kasım 1350 Middlesex, s. 219-220. Verilen para cezalarına ilişkin en ayrıntılı veriler III.Edward dönemi *Fine Rolls*, C. VI-VII kayıtlarında mevcuttur.

⁸⁵⁴ Chris Given Wilson (edit.), *The Parliament Rolls of Medieval England 1275-1504*, C. 6, Boydell Press, Woodbridge, 2005, s. 408-448. Parlamento birleşimlerine ilişkin on altı cilt halinde toplanan ruloların mevcut yasa görüşmeleri ve daha pek çok yeni bilgiyi barındırması sebebiyle ileride yapılacak önemli çalışmaların konusu olabileceğini belirtelim.

şekilde belirlemek için çeşitli talepler oluşmuştur ve bunların sonucunda daha sonra “İşçi Statüsü” olarak adlandırılan mevzuat oluşturulmuştur. Yeri gelmişken önemli bir iki hususu daha belirtmek gerekmektedir. İlk olarak çıkartılan bu yasa veya düzenlerin hiç birisinde Kara Ölüm’e doğrudan bir atıf yapılmamıştır. Ancak içeriğine bakıldığında salgının ortaya çıkarttığı krizi aşmak için yapılması planlanan faaliyetler olduğu çok net çok şekilde anlaşılmaktadır. Aksi olsa idi ayrıntılarına yer verildiği üzere 1315-1322 yılları arasında yaşanan büyük kıtlık/açlık döneminde de benzer bir uygulama yapılabilirdi. Diğer bir nokta ise yapılan bir dizi çalışmalarda⁸⁵⁵ 1349-1351 aralığında iki ayrı yasa çıkartılmış gibi bir değerlendirme yapılmaktadır. Ancak çıkartılan tek bir yasa vardır. *The Ordinance of Labourers* yasası üzerinde değişiklikler yapılması neticesinde ismi içerisinde yer alan maddelere uygun şekilde *The Statute of Labourers* olarak yeniden güncellenmiştir.

Yasanın isminin değişmesini sağlayan maddelere bakıldığında, ücretlilerin statüleri ve uymaları gereken kurallara ilaveten bunlara uymadıkları takdirde karşılaşacakları ağır para cezaları ve bu cezalarının oranları belirlenmiştir. Ancak buna rağmen yasaya uymayan ücretle çalışan kesim, tasarruf yapmadıkları için ceza bedellerini karşılayamamışlar ve bunun sonucunda hapis cezaları gündeme gelmiştir.⁸⁵⁶ Kral bu insanların iş gücünden ayrılmaması ve mahkemelerinde onların ellerindeki her şeye el koymaması için genel uyarılarda bulunmuştur. Henry Knighton, bu cezalar üstüne her ne kadar köylülerin Kralı takmadığını belirtse de bu noktada elli dokuz ruloda geçen 312 davayı değerlendiren Putnam aslında durumun hiç de öyle olmadığını ve yasaların yaptırım gücünün titizlikte uygulandığını göstermektedir.⁸⁵⁷ Putnam, başta Londra olmak üzere İngiltere’nin büyük kentlerinde görülen dava sayılarının döküm cetvellerini ayrıntılı olarak incelemiştir. Ücretler kısmında belirtildiği üzere temel geçim sepetine göre 1351 tarihinde nakdi çalışan kesimin daha fazla emek sarf etmek zorunda kalması yasaların Putnam’ın da dediği gibi titizlikte uygulanmaya çalışıldığını göstermektedir. Bundan dolayı kurallara uymayan köylü ve ücretle çalışan kesim üzerindeki cezalar çok fazla artırılmıştır.⁸⁵⁸

Ayrıca çalışanların ülke içi ve dışına hareket etmelerinin yani mobilize hareketlerin önüne geçilmeye çalışılarak aynı ödemeler yasaklanmıştır. Dolayısıyla çalışanların biraz daha dizginlenmesi ve o dönem canlı olan iç göçlerin önlenmesi açık niyet olarak ortaya konmuştur. Çünkü çalışanlar esnek bağlar ile sözleşme yaptıkları efendilerini kendilerine daha iyi imkân/ücret veren bir başka efendiye dönem ortasında tercih edebiliyorlardı. Bu şekilde işleri aksayan toprak sahipleri en fazla şikayetçi olan taraftı. Aynı şekilde istedikleri ücretleri elde

---

⁸⁵⁵ Gümüş, *a.g.m.*, s. 149.

⁸⁵⁶ Putnam, *a.g.e.*, s. 85, 108-115.

⁸⁵⁷ Putnam, *a.g.e.*, s. 173-174.

⁸⁵⁸ Bailey, *a.g.e.*, s. 388-394.

etmede kararlı olan bu kesimin kazanacakları paralara da sınır koyulması aristokrat kesim için önem arz etmekteydi. Toprak sahiplerini daha çok güvenceye alma ve bölgeler arasında iç göçlerle doğabilecek bir dengesizliğin önlenmesi bir başka hedef gibi durmaktadır. Görünürde sosyoekonomik amaçları net olan ama pratikte pek de işletilebilecekmiş gibi durmayan bir durum İngiltere içerisinde önemli tartışmaları ve bu kurallara uymamakta kararlı bir alt sınıfı da beraberinde getirmiştir.⁸⁵⁹ Çünkü bu düzenlemeler salgın öncesinde yapılırsa belki iyi şekilde tatbik edilebilirdi fakat sonrasında ortaya çıkan koşullar artık buna pek de imkân vermemektedir. 1351 yılından sonra da mevcut yasada yapılan ikinci değişikliklere ilaveten yeni getirilen düzenler bu durumun net göstergeleridir. 1355 yılında mevcut yasayı uygulama işi güçlü yetkilerle donatılmış mahkemelere verilirken, 1357 III.Edward iş yasalarının geçerliliğini yenilemiştir ancak bunlar üzerinde önemli değişikliklerde yapmamıştır. ⁸⁶⁰ Yasada yeni değişikliklerin yapıldığı tarih ise 1361 yılı ile başlayan süreçtir. Bu tarihte çalışanların alacakları kesin ücretler belirlenerek, kurallara uymayanlara daha ağır cezalar uygulanması hakkında değişiklikler yapılmasından iki yıl gibi kısa bir süre sonra da (1363) iş bölgesi değiştirmeye ve mülk sahiplerinin azalan serf sayısı sebebiyle birbirlerinden iş gücü çalmalarını engellemek için çalışan kesime sunacakları yiyecek, giyecek gibi çeşitli ihtiyaçlara sınırlılıklar ve sıkı kontroller de konulmaya başlanmıştır. ⁸⁶¹ Özellikle 1363 ve sonrasında yaşanan süreçte yüksek miktarda para cezalarının kesildiği ve bunlarında titizlikle toplatıldığı bilinmektedir. ⁸⁶² Ancak giyecek ve yiyecek gibi masrafları içeren bu düzenlemenin hedef kitlesinde sadece aşağı tabaka değil toplumun tüm kesiminin olduğunun da bilinmesi gerekmektedir.

Kara Ölüm'le birlikte ortaya çıkan bu yasal düzenlemelere bakıldığında İngiltere'de tarım ve sosyal ilişkiler bağlamında yeni bir döneme geçildiğini anlaşılmaktadır. Bu durum o dönem şartları içerisinde devrim niteliğindedir. Salgın sonrası İngiltere'sinde ekonomik ve sosyal hayat yeni bir form almaya başlamıştır. Bu konuda *Bertha Haven Putnam*, o dönem neler yaşandığına dair oldukça dikkat çekici tespitlerde bulunmaktadır. Ancak çalışmasında sıklıkla Kraliyetten yana tavır sergilemesi, çok fazla önyargılı şekilde köylüleri "aç gözlü ve zorba" olarak değerlendirerek yasaların gerekli olduğuna varması, bunu yaparken de 9 bin tane konuyla ilgili adli davayı titizlikle değerlendirmeden bir sonuca gitme çabası göstermesi o ve daha sonrasında kendisi gibi düşünen tarafların eleştirilmesi gereken hususlarıdır. Ancak buna rağmen Cohn'da çalışmasında dikkat çektiği üzere çeşitli dünya görüşlerine sahip ve konu üzerine önemli saptamalarda bulunmuş olan *Hilton, Dobson, Hatcher, Rigby, Mate, Farmer* ve diğerleri onun bu çalışmasına bazı kritikler getirmelerine rağmen yine de övgü dolu sözlerle önemli bir yere sahip

---

⁸⁵⁹ Palmer, *a.g.e.*, s.79-91.

⁸⁶⁰ *The Statutes of the Realm*, s. 349-353.

⁸⁶¹ *The Statutes of the Realm*, s. 364-369, 398-383.

⁸⁶² Palmer, *a.g.e.*, s. 123-130

olduğunu da belirtirler.⁸⁶³ Aslına bakılırsa özellikle günümüz İngiliz ve Avrupalı tarihçilerin bu dönemde Krallığın Kara Ölüm'le birlikte oluşturduğu yasalara ve politikalara bakışı ya çok haklı görme ya da tamamen itibarsızlaştırma çabalarıyla doludur.

III.Edward zamanından sonra da piyasayı ve insanları kontrol altında tutma girişimlerinin yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kara Ölüm'den sonra da yapılan bu düzenlemelerin temel amacı bellidir. Çalışan ücretli kesimin azalan sayılarını avantaja dönüştürmesinin önüne geçilerek yasada belirtilen kurallara uymamaktaki ısrarlarının önlenmesi ve bu sayede Lortların avantajlarını koruyarak salgın öncesi statükonun devam etmesidir. Ancak istenen elde edilmiştir denemez de. Kara Ölüm'den sonra da belirli periyotlar halinde İngiltere'de patlak veren artçı salgın dalgaları olmuştur. Kara Ölüm kadar etkili ve uzun sürmeseler de zaten az olan insan sayısını daha kırılğan hala getirdikleri ve ekonomi üzerinde etkili oldukları kuşkusuzdur. Tüm bunlar neticesinde insanların salgın ve sonrasında psikolojilerine her zamankinden daha fazla ölüm korkusunun yerleşmesi onları daha "söz dinlemez" hale getirmiştir ve bu süreç sonrasında Krallık ne adım atarsa atsın yönetim ve asillerin ellerinin giderek güçsüzleştiği anlaşılıyor.

Son ama en önemli noktalardan bir tanesini daha belirtmek gerekmektedir. Büyük Britanya da İngiltere dışında ne İskoçya'da ne de Galler'de bu paralelde bir düzenleme ya da otorite tarafından doğrudan müdahale anlamına gelebilecek bir adım atılmamıştır. ⁸⁶⁴ İskoçya salgını daha az zararlı geçirmiş bir ülkedir. Bundan da önemlisi hayvancılık ve yün üretimi yaygın şekilde yapıldığı için doğrudan çok fazla iş gücü krizi yaşamamıştır. Aynı zamanda ne toprağa bağlılık ne de ekonomi İngiltere tarafı kadar gelişmemiştir. İşsiz kesim çoğu zaman ücretli askerlik de dahil çeşitli işlerde çalışmak için İngiltere'nin sınır yerleşimlerinde boy göstermiştir. Krallık bu dönemde tamamen kendi iç sorunlarına odaklandığı için Kara Ölüm'lü günler hakkında İngiltere gibi bir tavır almaktan da çok uzak kalmıştır ve tüm bu nedenlerden dolayı gerekte görmemiştir. Bu anlamıyla bakıldığında İngiltere'nin hem daha oturmuş bir kanun ve nizam sistemin olduğu hem de ekonomik anlamda daha büyük bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Krallığın ilk günden olaya müdahil olması ve bir dizi düzenlemeler çıkartması aslında İngilizlerin hayatına o dönem pek algılanmasa da pek çok yeniliğin girmesini de sağlamıştır. Ücretle çalışan kesimin sahip olacakları kısıtlı ya da geniş haklara ilişkin yasal düzenlemelerin XIX. yüzyılda az sayıdaki devlet tarafından yeni yeni mevzuat haline getirilmeye başlandığı hatırlandığında Kara Ölüm vesilesiyle de olsa çıkartılan bu yasanın anlamı ve etkilerinin dönemine göre (ortaçağ) çok büyük olduğu anlaşılmaktadır.

---

⁸⁶³ Cohn, *a.g.m.*, s. 460.

⁸⁶⁴ Jillings, *a.g.e.*, s. 87.

Krallık görüldüğü üzere bu büyük veba salgının ortaya çıkarttığı sıkıntılarla baş etmek için özellikle köylüler başta olmak üzere çeşitli esnaf ve tüccar gruplarını yasal mevzuatlar ile sınırlayarak salgın öncesi durumu muhafaza etmeye çalışmıştır. Ancak salgının etkileri sadece insan sayısını azaltmakla sınırlı kalmayarak Büyük Britanya adasında bulunan her üç ülkede de değer değişimlerine ve vergi kayıplarına da neden olmuştur. İngiltere bu sıkıntıyı aşmak için yeni bir vergi politikası oluşturmaya çalışmıştır. Dolayısıyla vergiler Kara Ölüm sonrasında devletin en önemli konularından birisi haline gelmiştir. İlk olarak İngiltere’de vergilerin durumuna bakıldığında bu konunun birçok bilinmeyen parçalar barındırdığı için biraz karmaşık olduğu anlaşılmaktadır. Vergi uygulamaları ilk devletlerin oluşmaya başlamasından itibaren günümüze kadar devam eden ve en şikâyet edilen konu başlıklarındadır. Dolayısıyla miktarı, türü ve sınıfsal farklılıkları her ne olursa olsun normal olarak her devlet gibi İngiltere’nin de vatandaşlarından topladıkları vergiler vardır. Bizi ilgilendiren kısım ise olağandışı durumlarda devletin acil nakit ihtiyacına çözüm olması için doğrudan topladığı (direct tax) vergilerdir. İngiltere’de doğrudan vergiler genellikle Fransa gibi büyük düşmanla yürütülen savaşlar ve çok özel finansal gereksinimler ortaya çıktığında toplanmaktaydı.⁸⁶⁵ Dolayısıyla Yüzyıl Savaşları süresince kalıcı düşman haline gelen Fransa ile yürütülen mücadele için 1337 ile 1360 ve 1369-1389 yılları arasında her zamankinden daha sık ve ağır doğrudan vergiler toplatılmaya başlanmıştır. Doğrudan vergiler konusu Galler için İngiltere ile benzer, İskoçya için ise biraz daha farklıdır. İskoçya Krallığı her ne kadar 1326-30, 1341, 1358-60, 1365-66, 1368, 1370, 1373 ve 1399’da şilin veya pound cinsinden doğrudan nakdi vergiler toplamışsa da bunlar İngiltere kadar ağır olmamıştır.⁸⁶⁶ Galler İngiltere’deki köylü ayaklanmalarından yirmi yıl sonra bir isyan dalgası ile sarsılırken İskoçya bu iki ülkeden daha farklı bir süreci yaşamıştır.

İngiltere tarafında doğrudan vergilere* tekrar bakıldığında ilk başlarda genellikle taşınır değerli mallardan, çiftlik hayvanlarından, tahıllardan, ticari mallardan ve şehirdeki evler üzerinden alınırdı.⁸⁶⁷ Kara Ölüm sonrasında da Fransa ile savaşlar durmadığı gibi krallık kaybettiği insanlarla birlikte dolaylı aldığı vergilerde de ciddi miktarlarda kayıplar yaşamıştır. Bu durum, doğrudan vergilerin Krallığın gündemine getirmiştir. Bu amaçla 1377**, 1379 ve 1380

---

⁸⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. S. K. Mitchell, *Taxation in Medieval England*, Yale University Press, Connecticut-New Haven, 1951, s. 13-58.

⁸⁶⁶ Jillings, *a.g.e.*, s. 82-83.

* Bu vergi 1334-1623 yılları arasında toplatılmış ve başlangıçta onuncu ve on beşinci isimleriyle formüle edilmiştir. Yani şehirler, ilçeler ve eskiden beri kraliyete ait mülklerde çalışanlardan, taşınır mallardan ve kişisel eşyalardan 1/10 oranında alınan standart bir sübvansiyondur. Bu oran kırsal kesimde yaşayanlar içinde 1/15 oranında tespit edilmiştir. Dolayısıyla varlıklılardan daha fazla alınmıştır. Online İngiliz Arşivleri, <https://www.british-history.ac.uk/vch/wilts/vol4/pp294-303> (26.04.2019.)

⁸⁶⁷ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 161.

** Poll tax ilk toplatılma zamanı olan 1377 yılında nüfusa ilişkin tutulan rakamların Kara Ölüm sonrası ülkenin kaybına yönelik önemli çıkarımlar içerdiği için daha önce çalışmanın ilgili bölümlerinde fazlasıyla

yıllarında üç defa doğrudan vergilerden olan poll tax toplatılması gerçekleştirilmiştir.⁸⁶⁸ Ancak salgın sonrası toplumda yeni bir şekillenmenin yaşanmaya başlaması, eski sistemlerin terkinin ya da mevcut duruma göre reformunu da gerektiriyordu. Belki bu sebeple olacak Ocak 1377 tarihinde III.Edward'ın son parlamento toplantısında devrim niteliğinde bir karar alınmıştır. Doğrudan ve yeni vergilerden olan poll tax için artık standart bir oran belirlenmiştir. Bu radikal değişikliğe göre 14 yaş üstü her yetiştikten 4d tedarik edilmesine karar verilmiştir.⁸⁶⁹ Her ne kadar kimi çevrelerce anlamlandırılması güç bir karar olarak değerlendirilse de tarihçilerin büyük çoğunluğu atılan bu adımın köklerini 1334 yılına kadar geriye götürmektedirler. Zira 1334'den başlayarak 1370 yılına kadar geçen süreçte İngiltere'de politik sınıfların vergi yüküne karşı direnç göstermesi, zenginlerin yükü üstlerinden atmak istemeleri ve genel anlamda da fakir halkın bu durumu kabullenmek istememesi bir vakiydir.⁸⁷⁰ Poll tax belki de ülke geçmişinde kimi zaman şiddetlenen sınıf çatışmalarının da 1377 yılıyla birlikte artık kamu maliyesi alanına taşınması anlamına geliyordu. Zira Kara Ölüm sonrası "açgözlü ve değersiz" görülen ve öncesinde doğrudan vergilerden bir şekilde kaçabilen kimi köylüler yeni bir uygulama olan poll yani kafa vergisi ile bu yükümlülüğü yerine getirmek zorunda kalıyorlardı. Eskiden doğrudan vergiler hanelere göre hesaplanırken ve bir evi ya da yerleşik hayatı olmayanın bu vergiden kaçması kolayken, poll tax ile artık kişiler baz alınmakta dolayısıyla vergiden kaçmak da tarihe karışmaktaydı. Bu yeni süreç, köylüler için uzun süre kabullenilecek bir uygulama gibi durmamıştır. Kara Ölüm süreciyle birlikte başlayan yasal mevzuatlar ile köylülerin ve çalışan kesimin dizginlenme çabası aynı zamanda bu kesimde öfkenin başlamasına neden olmuştur. Yaklaşık otuz yıl sonunda da İngiliz köylüleri için bu öfke birikimi üçüncü poll tax uygulamasıyla beraber artık isyan hareketlerine dönüşmüştür.

Köylü isyanları bir sonuçtur ve oluşmasında Kara Ölüm'le birlikte oluşmaya başlayan süreçler etkilidir. Özellikle İngiltere'de III.Edward ve sonrasında poll tax uygulaması üzerine ciddi tartışmalar yapılmıştır. Bu sürece yakından bakıldığında dikkat çekici ayrıntıların yanı sıra isyanın aslında çok da sürpriz olmadığını gösteren emarelerin olduğu da anlaşılmaktadır. İngiltere Krallığının 1290-1348 arasında topladığı doğrudan vergi geliri £1,055,300'dir.⁸⁷¹ Diğer yandan 1370 yılında ülkenin tüm kalemlerdeki yıllık geliri ise ortalama £100.000 civarındadır. 1371 ile köylü isyanlarına kadar (1381) geçen on yıllık periyota bakıldığında devlet vergilerden

---

kullanılmıştır. Dolayısıyla bu anketler aynı zamanda ülkenin tahmini nüfus ölçeğine de ışık tutan önemli kayıtlardır.

⁸⁶⁸ Fenwick, *a.g.e.*, s. 1-26; Alex Brayson, *The Fiscal Constitution Of Later Medieval England: The Reign Of Henry VI*, University of York Department of History, 2003, s. 38. (Yayımlanmamış Doktora tezi).

⁸⁶⁹ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 163.

⁸⁷⁰ Gwilym Dodd, "The Lords, Taxation and the Community of Parliament in the 1370s and Early 1380s", *Parliamentary History*, C. 20, 2001, s. 287-310.

⁸⁷¹ Dyer, *Making a Living in the Middle Ages the People of Britain 850-1520*, s. 257.

toplam £382.000 gelir elde edilmiştir.⁸⁷² Dolayısıyla vergi gelirlerinin yıllık ortalaması hesaplandığında devlet her dönem ortalama £38.000 civarında bir gelir elde etmiştir. Salgın sonrasında başlayarak 1381 yılına kadar geçen süreci doğru tahlil ettiğimizde bu rakamların bir anlamı oluşmaktadır. Eski koşulları reddeden ve yeni düzende pastadan daha fazla pay almak için çarpışmaktan çekinmeyecek olan köylülerin isyanlarının ayak sesleri artık duyulmaya başlamıştır.

Kara Ölüm sonrasında İngiltere’de (1369-1375 aralığında) iki tane daha artçı salgın dalgası ve kısa süreli büyük bir açlık olayının yaşandığı bilinmektedir. Dolayısıyla köylüler tam anlamıyla toparlanamamışken yaşadıkları kötü olaylar neticesinde tüm yasal ve fiili baskılara rağmen mevcut durumlarını düzeltmek için çabalamaları onların lortlar ile aralarındaki tansiyonu hiç olmadığı kadar yükselmiştir. Norfolk da 1372, Essex de 1378’de ve genel anlamda da 1375-1379 yılları arasında bu temelde görülen davalar lortların ve köylülerin cepheleşmelerini kanıtlar niteliktedir.⁸⁷³ 1377 yılında parlamento’ya verilen bir dilekçede halk tabakasının huzursuz olduğu, ekonomik ağırlığın ve durumun sürdürülemez boyutlara ulaştığı ve ileride patlak verecek köylü isyanının ilk emarelerinin yaşandığı belirtmekteydi.⁸⁷⁴ Bu dilekçenin içeriği aslında lortların sorunlarını anlatan ve köylülerin ezilmesi yönünde telkinlerde bulunan ifadelerle doludur. Dilekçeye göre köylülerin direnişi ve kendi aralarında artık finansal yardımlaşma birimleri kurmaya başlamaları, Lortları fakirleştiriyor, ücretler azımsandığı için tarlalardan ürünler kaldırılamıyor ve bu durum içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. *Seignorial* adındaki feodal beylerin işlerini yapamadığı, köylülerin üzerlerine giderlerse öldürülme korkusu yaşadıkları belirtiliyordu. Bunun sonucunda lortlara köylüleri ezecek çeşitli yetkiler tanınması istenirken Krallıkta adeta göreve davet ediliyordu.

Krallık ve Lortların birlikteliğinden köylüleri ayaklandıran sonuçlar çıkmıştır. Aralık 1380 tarihinde Kral II.Richard başkanlığında yapılan parlamento toplantısında halk tabakasından toplatılan poll tax kaleminden elde gelirin 100.000 marka (£66,667) yükseltilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁷⁵ Bunun anlamı on beş yaş üstü herkesin artık *12d* vergi ödeyeceğidir.⁸⁷⁶ Bu miktar, 1/15 ve 1/10 sistemiyle alınan doğrudan vergilere göre en az iki ilk poll tax uygulamasına göre de üç misli (3 groatan 12 pennny) bir miktar demektir. Yukarıda belirtildiği üzere on yıllık süreçte elde edilen toplam vergi miktarına bakıldığında bu oranın çok yüksek olduğu daha da net şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla devletin attığı bu adımın ölümcül

⁸⁷²Miller, *a.g.e.*, s. 769-770; Dyer, *Making a Living in the Middle Ages the People of Britain 850–1520*, s. 286.

⁸⁷³Bertha Haven Putnam, *Proceedings Before the Justices of the Peace in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, Edward III to Richard III*, Spottiswoode, Ballantyne & Company, Cambridge, 1938, s. cxxii.

⁸⁷⁴Miller, *a.g.e.*, s. 770.

⁸⁷⁵Miller, *a.g.e.*, s. 770; Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 165.

⁸⁷⁶P. J. P. Goldberg, “Urban Identity and the Poll Taxes of 1377, 1379, and 1381”, *The Economic History Review*, C. 43, No. 2, 1990, s. 195-196.

yansımaları olmuştur. Ekonomik baskı kırsal kesimdeki huzursuzluğu zirveye taşımıştır. Çok kısa bir süre sonra yani üçüncü poll tax toplatılırken köylü isyanları (1381) patlak vermiştir.⁸⁷⁷

Kara Ölüm'ün uzun etkileri içerisinde değerlendirmesi gereken bu sürece giden yolun kilometre taşlarına bakıldığında resim netleşiyor. Zira salgının başlamasından kısa süre sonra oluşturulmaya başlanan devlet politikası tüm ağırlığı her zamanki gibi köylülerin üstüne yıkarak mevcut durumu korumaya çalışmıştır. Yönetim bunu yaparken de onların ne yediğine, içtiğine, giydiğine, kazandığına ve ülke içinde hareket etmelerine kadar karışarak ciddi cezalar içeren yaptırımlar uygulamaya çabalamasının ardındaki gerçek neden ise aslında bu büyük gücün yapabileceklerini iyi biliyor olmasıydı. 1381 yılında ortaya çıkan mali rahatsızlıklar köylüleri isyana sev etti yönünde değerlendirmede bulunmak tarihsel süreç içerisinde oldukça zayıf kalan bir yorumdur. Zira köylü isyanlarının ilk tohumları bu kesimin 1348 yılıyla birlikte başlayan standartlarını ve haklarını geliştirme çabasıyla atılmıştır. Kara Ölüm sonrasında yaşanan bu gelişmelere yakından bakıldığında Krallığın yerel kuvvetlere kendi adına yetki aktarımı yapması, ülkeyi kontrol etme arayışlarına girmesi başta yerel ve ulusal ölçekte politikleşmiş yöneten bilinçli bir sınıfı ortaya çıkartırken aynı zamanda sosyal kutupları da belirginleştirmiştir. Dolayısıyla burada yatan en büyük tehlike salgın sonrası soylu ve toprak sahibi zengin zümrelerin Krallığı arkalarına alarak bilinçli bir iş birliğine girmesi yeni yeni seçkin olan veya olmayan köylü kesim diyeceğimiz kalabalık toplulukları daha marjinal bir tutum sergilemeye yönetmiştir. Ve bu durum 1381 ile ortaya çıkmıştır. İskoçya'da süreçler böyle yaşanmamıştır. Köylüler arasında böyle bir bilinçlenme ve politik uçların belirginleşmesi söz konusu olmamıştır. Galler'i de İngiltere'ye dahil edecek olursak adanın Kara Ölüm'ün İskoçya ve İngiltere'de ortaya çıkarttıkları sonuçlar çok başka olmuştur.

9.2. Yeni Sömürü Koşullarını Belirleme Arayışı: 1381 Köylü İsyancıları ve Lollard Hareketin Doğuşu

İngiliz şair John Gower, *Mirroure de l'Omme* adlı eserinde III.Edward yönetiminin son dönemlerini canlı betimlerle anlatmaktadır. Ancak eserde en dikkat çekici husus *Seigneurial* ismi verilen feodal beylerin köylülerin "küstahlığı ve atılganlığı" sebebiyle uyarılması ve durumun ani bir halk ayaklanmasına gidebileceğinin açıkça belirtiliyor olmasıdır.⁸⁷⁸ Peki ama çalışmada da başından beri ismi geçen ve Kara Ölüm sonrasında ileriye gören herkesin ayaklanacakları yönünde tespitlerde bulunduğu köylüler diye nitelenen sınıf kimlerden oluşmaktadır. Köylüleri ifade etmek için günümüz İngilizcesinde kullanılan kelime "Peasant" dır. Günümüzde köylerde

⁸⁷⁷ Platt, *a.g.e.*, s. 47.

⁸⁷⁸ Elisabeth M. Dutton, John Hines ve Robert F. Yeager (edit.), *John Gower, Trilingual Poet: Language, Translation, and Tradition*, Boydell, Cambridge, 2010, s. 93-94, 180; Elizabeth A. Leffeldt (edit.) *The Black Death*, Houghton Mifflin Company, Boston, 2005, s. 176-178.

kendine yetecek düzeyde toprağı olan ve geçinen kesimlere bu ifade kullanılmaktadır. Bu kavram ortaçağ için geçerli bir tanım değildir. Çünkü o dönemde eşitlik sözcüğünden bile haberdar olmayan toplumda köylüler de kendi aralarında eşit değildir. Bu sebeple günümüz ortaçağ çalışmalarının bir kısmında özel durumlar anlatılırken genel anlamda köylüler kavramı yanlış şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan köylüler kavramının içerisindeki tüm gruplara odaklanıldığı için bu bölüm dışında özel gruplamalar yapılmamaktadır ve bu sebeple köylüler ifadesi kullanılmaktadır.

Ortaçağ şartlarında Ada genelinde ve Avrupa'da kalabalığı oluşturan köylüler de çeşitli gruplara ayrılırken alt kesimi serflerin oluşturduğu bilinmektedir. Serflerden anlaşılan tanım ise hiçbir şeyi olmayan ya da elindeki çok az varlığı da ona yetmeyen dolayısıyla efendisi adına çalışmak zorunda insan demektir. Bunlar da kendi içerisinde farklı gruplara ayrılmaktaydı. Örneğin kırdaki yaşayanlara *rustici*, toprak işleyen ailelere de *villeins* denirdi.⁸⁷⁹ Hayatını idame ettirmek için çalışması gereken bu kesim toplumun alt tabakasını oluşturan en kalabalık kısmıydı. Yeomanlar denen ve belirttiğimiz üzere salgından sonra sayıları hızla artan bu kesimin durumu ise serflerden daha iyiydi. Feodal beye bağlı olmak zorunda olmasa da çeşitli zanaat dallarına mensup kişiler, özgür adamlar diye adlandırılanlar ve küçük çiftçiler de toplumun diğer alt sınıflarıydı ancak bu grupların hiçbiri o dönem bugün kendilerini tanımlamak için ifade ettiğimiz köylü isminden de habersizlerdi. Büyük Britanya genelinde köylü diye adlandırdığımız kesimler ufak ayrıntılar dışında genel anlamda bu şekilde gruplanmaktadır. İngiltere'de köylüler diye adlandırılan tüm kesimler ayaklanmada yer aldığı için bu genel isimlendirme kullanılmaktadır.

Kara Ölüm'ün başlamasıyla birlikte İngiltere tarafında III.Edward ve ardından gelen II.Richard ile destekçileri asiller ve lordlar bu kesimin üzerinde yukarıda açıklamaya çalıştığımız üzere bir politika geliştirmeye çalışmışlardır. Onların bu çabalarının sonuçlarına bakıldığında bilmeden hazırladıkları köylü isyanlarının başlamasını sadece geciktirmişlerdir denebilir. Zira İngiltere'nin Yüzyıl Savaşlarıyla alt etmeye çalıştığı karşı kıyısındaki yakın komşusu Fransa köylü isyanlarıyla Kara Ölüm'den hemen sonrasında yüzleşmiştir. Fransız soylularının küçümseyerek *Jacques* ismini verdikleri köylüler 1358 yılında Paris merkezli olmak üzere ülke genelinde soylu lordlara karşı büyük bir ayaklanma başlatmışlardır ve binleri aşan sayıda insan

---

⁸⁷⁹ Villein genellikle özgür çiftçi olduğu belirtilirken serflerin ise köle ile özgür insan arasında bir formda (efendisinin malı gibi görülürdü) efendisine mutlak itaat edip gösterdiği işi yapmak zorunda olduğu kişi olarak tanımlar. Yukarıdaki kısımlarda belirtildiği üzere Kara Ölüm süreciyle birlikte III.Edward'ın politikalarına pek uyma taraftarı olmayan serfler efendilerinden kaçmışlardır. Başka yerlerde çalışmadıkları içinde bir kısmı dağlara çıkarak soyguncu kimliğine bürünmüştür. Bu süreçlerin hepsi isyan hareketlerinin hazırlayıcıları olmuştur. İngiltere'de toplumsal yapı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. S. H. Rigby, *English Society in the Later Middle Ages: Class, Status and Gender*, Palgrave, Macmillan, 1995.

yaşamını yitirmiştir.⁸⁸⁰ İsyana bu sebeple *Jacquerie* ismi verilmiştir. Ortaçağın son döneminde gerçekleşen bu isyan dalgası Fransa'da da artık feodal bağların zayıfladığını gösteren en büyük toplumsal olay olarak tarihe geçerken aynı sebeplerle Floransa'da 1378 ve Ghent'de de 1379 yılında büyük isyan dalgaları yaşanmıştır.⁸⁸¹ Ancak aynı tarihlerde İngiltere'ye bakıldığında kraliyet özellikle serf ve villein denen grupların iplerini sıkı şekilde elinde tutmak için politikalar oluşturmaya çalışmaktadır.

İngiltere'de de Kara Ölüm sonrasında değişen şartlar ve Krallığın tutumu isyan şartlarını fazlasıyla hazırladı. Marjinal hale gelen ya da getirilen bu kesim, harekete geçmek için sadece bir tek kıvılcım bekliyordu. Bu kıvılcımın ilk ateşlendiği yer ise İngiltere'nin güneydoğu yakasında bulunan Essex oldu.⁸⁸² Mayıs'ın ortalarında Essex'in ilçelerinde vergi tahsildarları gelirse karşı konacağı yönünde söylentiler iyiden iyiye yayılmaya başlanmıştır. Bu söylentiler eşliğinde Essex'de yer alan Fobbing, Corringham ve Stanford köylerine 30 Mayıs 1381'de, *Thomas (John) de Bampton* ile beraberinde yer alan bir kısım resmi yetkilerle donatılmış vergi tahsildarları ulaşmıştır.⁸⁸³ Fobbing'deki köylüler vergi vermeyi reddederek Bampton ve beraberindekileri döverek köyden atmışlardır. 1 Haziran'da Essex ve Londra'daki köylülerin birlik olduğu yönünde bilgiler krallığa kadar ulaşmıştır. Ancak krallık bu haberleri pek dikkate almayarak 2 Haziran'da Bampton'un yerine gerekli güvenlik önlemlerini almadan Essex'de bulunan Brentwood ilçesine mahkeme başkanı olan *Robert Bealknap*'ı göndermiştir. Buradaki köylüler onu ve mahiyetindekileri görür görmez saldırıya geçerek Bealknap'ın eşinin de aralarında bulunduğu bir kısım resmi görevliyi öldürmüşlerdir.⁸⁸⁴ Bu şekilde Fobbing'de başlayan isyan dalgası hemen sonra komşu bölgelere sıçramaya başlamıştır. Essex ve Kent'de başlayan köylü isyanları bir anda ülke genelinde adeta bu kesimin işbirliği yaptığı izlenimi verircesine hızla genişlemiştir.

Fobbing'de yakılan isyan ateşinin başını çeken kişi ise ilginç şekilde serf dahi olmayan *Thomas Baker* adında küçük bir çiftçidir. Knighton'a göre bu kişi köylü isyanlarının ilk lideridir. Kendisi bu olay sebebiyle daha sonra pek çok isyancının başına geldiği gibi 4 Haziran'da Chelmsford'da mahkemeye çıkartılarak idam edilmiştir.⁸⁸⁵ Bu olay köylüler ve hükümet için artık karşılıklı kılıçların çekildiğini gösteren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Krallık bu harekete katılanların başına ne geleceğini göstermek isterken, köylülerde durmayacaklarını belirtir nitelikte isyan dalgasını tüm şiddetiyle ülke geneline yaymışlardır. Bakıldığında Cambridgeshire, Suffolk, Norfolk, Cambridge, Salisbury, York, Beverley, Bedfordsidre,

⁸⁸⁰ Jackson J. Spielvogel, *Western Civilization: Volume B: 1300-1815*, Cengage Learning (ebook), 2015, s. 306-307.

⁸⁸¹ Ziegler, *a.g.e.*, s. 222; Zahler, *a.g.e.*, s. 105.

⁸⁸² Charles Oman, *The Great Revolt of 1381*, Clarendon Press, Oxford, 1906, s. 33.

⁸⁸³ R. B. Dobson, *The Peasants Revolt of 1381*, (II. Baskı), Macmillan Press, Londra, 1983, s. 38.

⁸⁸⁴ Dobson, *a.g.e.*, 38; Oman, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁸⁵ Knighton, *a.g.k.*, s. 208.

Buckinghamshire, Leicester, Leicestershire, Somerset, Sussex, Lynn, Winchester, Scarborough, Northampton, Worcester, Warwickshire, Lincoln, Wirral, Ely, St Albans, Bury St Edmunds, Reading, Westminster, Middlesex gibi önemli yerleşimlerde Haziran'ın ortasına kadar büyük isyan olayları ve çatışmalar meydana gelmiştir.⁸⁸⁶ Bu bölgelerde özellikle Haziran ayında tüm şiddetiyle yaşanan köylü isyanlarına dair günü gününe nelerin meydana geldiğini belirten ayrıntılı kayıtlar mevcuttur.

Ancak yerel çatışmalar sürerken köylüler asıl tepki göstermeleri gereken yerin parlamento ve Kral olduğunun farkına varmışlardır. Çünkü başlarına gelenlerin odak noktasında Kralın yakın adamlarının yani hükümet elitlerinin olduğunu biliyorlardı. Bu amaçla yönlerini Londra'ya çevirmişlerdir. Elleri silahları da olan büyük bir grup *Wat Tyler* adında yeni bir lider etrafında Kent'te toplanmışlar ve bunlara *Jack Straw* liderliğinde Essex'ten gelenlerde eklenmiştir. Wat Tyler ve adamları 12 Haziran 1381 tarihinde Londra'nın güneyinde bulunan Blackheath'a ulaşmışlardır.⁸⁸⁷ Wat Tyler liderliğinde Londra'ya gelenlerin kaç kişi olduğuna dair kaynaklarda çelişkili rakamlar mevcuttur. Her ne kadar kroniklere göre bu rakamlar 40 ila 60 bin insan arasında değişmekteyse de bu rakamlar çok da gerçekçi durmamaktadır.⁸⁸⁸ Bakıldığında net rakamlar bilinmemesine rağmen ağırlığını Tyler'ın grubunun oluşturduğu ve dağınık küçük fırkalar halinde örgütlenen isyancı köylü topluluklarının Londra'ya yaklaşık 10 bin insanla girdiği yönünde makul tahminler vardır.⁸⁸⁹ Bu grup içerisinde yer alan radikallerin yaptıkları münferit taşkınlıklar dışında köylülerin Londra'ya gelişleriyle birlikte bir anda olaylarda başlamamıştır.

Köylülerin yükselen seslerini ve artan sayılarını artık nefesinde hisseden ve o dönem 14 yaşında olan Kral II.Richard için durum artık gerçek bir tehlikeye dönüşmeye başlamıştır. Çok muhtemel ki çevresindeki yönetici elitlerinde telkinleriyle olsa gerek aynı gün içerisinde çeşitli kararlar almaya başlamıştır. Takvimler 14 Haziran'ı gösterdiğinde köylüler seslerini en üst perdeden duyurmak için artık II.Richard'ı karşılarında görmek istemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Köylüler, Kraldan hemen serfliğin kaldırılması ve kendi başlarına gelen ağır durumun sorumlusu olarak gördükleri danışmalarının kovulmasını, daha özgürce yaşamayı ve başından beri oluşturulan Kara Ölüm politikalarının kaldırılmasını (çalışma ücretleri ve kendilerine getirilen çeşitli kısıtlamalar vb.) ormanların ve ekonomik değeri olan sahaların kullanımında daha fazla hakka sahip olmak gibi bir dizi nefes alacakları maddeleri ön koşul

⁸⁸⁶ Knighton, *a.g.k.*, s. 210-220; Public Record Office, *Calendar of the Close Rolls, Richard II, C. 2.*, 1381-1385, s. 31; Jean Froissart, *The Chronicles of Froissart*, İngilizceye Çev. John Bouchier, Lord Bemers ve G. C. Macaulay (edit.), Londra, 1895, s. 250-262; Oman, *a.g.e.*, s. 18, 19, 25, 32, 35, 52; Dobson, *a.g.e.*, s. 119-300.

⁸⁸⁷ Froissart, *a.g.k.*, s. 253-254; Dobson, *a.g.e.*, s. 26.

⁸⁸⁸ Dobson, *a.g.e.*, s. 26.

⁸⁸⁹ Oman, *a.g.e.*, s. 204.

olarak istemişlerdir.⁸⁹⁰ Kralın iyi niyet göstergesi olarak ufak çaplı jestleri sonucunda görüşmelere diğer gün devam edilmek üzere ara verilmiştir. Ancak Wat Tyler ve grubu Kralla müzakere yürütürken ikinci bir isyancı grup galeyana gelerek kontrolsüz şekilde Savoy sarayı, Highbury manoru ve bir Flaman genelevinin da aralarında bulunduğu bir kısım mülkü yağmalayarak ateşe vermişlerdir. Bu grubun yaptıkları arasında en dramatik olanı ise Londra'da monarşinin simgesi olan *Londra kulesi** hedef almaları olmuştur.⁸⁹¹ Kulede yer alan ve köylülerce Poll tax'ın mimarı olarak görülen pek çok devlet adamı oracıkta öldürülmüştür. Öldürülen ünlü soylular arasında herkesçe bilinen Şansölye Canterbury Başpiskoposu *Sudburyli Simon*** ve maliyeden sorumlu *Robert Hales, John Legg ve William of Appleton* adında iki tecrübeli şövalye, bir doktor ve *Sir Robert Plesyngtoun* ile *John Fordham* gibi diğer önemli din ve devlet adamları da vardır.⁸⁹² Özellikle başpiskopos Sudburyli Simon'na yönelen isyancı grup onun başını keserek Londra sokaklarında gezdirmişlerdir. İşler görüldüğü üzere çığırından çıkmıştır. Ertesi gün Wat Tyler ve adamlarıyla Smithfield'de bulunan et pazarında buluşma cesaretini gösteren II.Richard, kuşkusuz olanların gerginliğini üzerinden atamamıştır. Değişik söylentiler olsa da müzakereler esnasında sarhoş ve saldırgan bir tutum izlediği yönünde bilgiler verilen Tyler'in, Krala saldırmak için ayağa kalktığında Londra Belediye Başkanı tarafından öldürüldüğü belirtiyor.⁸⁹³ Kimi kaynaklarda isyancılara mesaj vermek için Tyler'in at ile çekilerek öldürüldüğü de geçmektedir.⁸⁹⁴ Ancak bu durum gerçekten böyle miydi yoksa bir önceki gün pek çok yakın çalışma arkadaşını isyancılara kurban veren Kralın oç alma girişimi miydi tam anlamıyla bilinmemektedir.

Müzakereye gelen köylüler bu olay üzerine galeyana gelerek liderlerine ne yapıldığını sorduğu bir anda, II.Richard'ın onlara hitaben "benden başka reisiniz yok" dediği rivayet edilir. Kral isyancı kalabalığa ertesi gün Londra'da yer alan bir kilise arazisi olan St. John Fieldes'de tekrar buluşma sözü vererek dağılmalarını emretmiştir. Diğer gün yaşananlara bakıldığında II.Richard'ın bunu yapmasındaki amacın köylü isyanlarına tamamen son vermek olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla 7 bin kişiden oluşan tam teçhizatlı bir grup verilen adreste

---

⁸⁹⁰ Froissart, *a.g.k.*, s. 255-260.

* Geçmiş, binli yılların başına uzanan *Tower of Londra*, eski Kraliyet sarayı, darphane, hayvanat bahçesi, Kraliyet mücevherlerinin ve silahlarının konulduğu yer ve de bir zamanların en korkulan hapishanesi olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla İngiltere tarihinde en acımasız olayların yaşandığı ve döneminin en korkulan mekanlarından biri olan yapı adından sıkça söz ettirmiştir.

⁸⁹¹ Hilton ve Aston, *a.g.e.*, s. 180.

** Simon Islip gibi Simon Sudbury'nin kendisi de kurumu içerisinde olan ruhban sınıfının Kara Ölüm sonrasında halkın manevi duygularını istismar ederek haksız kazançlar elde etmesini başından beri en üst perdeden eleştirmiş din adamları arasındadır.

⁸⁹² Knighton, *a.g.k.*, s. 213.

⁸⁹³ Knighton, *a.g.k.*, s. 220-221.

⁸⁹⁴ Zahler, *a.g.e.*, s. 104.

hazırlıksız halde bekleyen isyancılara saldırmışlardır.⁸⁹⁵ Bir kısmı öldürülen isyancıların Lollard hareketinin de başını çeken Rahip *John Ball* gibi önemli lider kadrosu da tutuklanarak derhal idam edilmiştir.⁸⁹⁶ II.Richard nerede bir isyancı varsa temizlenmesi için adeta silme süpürme harekâtı düzenleyerek kuvvetlerini isyancıların güçlü olduğu Kent'te sevk ederek pek çok köylüyü tutuklatmıştır. Kurulan darağaçlarında en az 1500 köylünün isyan suçundan dolayı idam edildiği bilinmektedir.⁸⁹⁷

Londra sokaklarında kimin ne olduğunun anlaşılamadığı bu günlerde Kralın izlediği politikaya ve olayların nihayete ermesine ilişkin Oman'ın eserinde şu çarpıcı tespitlere yer verilmiştir:

Kral suçluları yakalayıp öldürmeleri için adamlarını farklı bölgelere gönderdi. Pek çoğu yakalandı ve Londra'da asıldı. Londra şehrinin her tarafında, güneydeki diğer şehirlerde ve kasabalarda çok sayıda darağacı kuruldu. En sonunda, Tanrı öyle istedi diye kullarından pek çoğunun telef olacağını ve çok fazla kan döküleceğini gören II.Richard merhamete geldi. Hayatlarını ya da uzuvlarını kaybetme pahasına bir daha asla isyan etmemeleri şartıyla onların hepsini affetti. Her birinin af beratına vurulacak mühür başına onu zengin yapmaları için 20 şilin ödemelerini buyurarak bu aşağılık savaşa son vermiştir.⁸⁹⁸

Kara Ölüm'ün uzun etkileri içerisinde yer alan bu büyük ayaklanmayı II Richard her ne kadar kanlı ve başarılı şekilde bastırılmış gibi görünse de asıl faaliyeti o değil III.Edward sonrası devlet yönetimini ele alan bürokrat kesim yapmıştır. Yaşının küçük olması bu kesime o fırsatı vermiştir. Bakıldığında Kara Ölüm'le birlikte başlayan sürecin 1381'de böyle büyük bir isyana dönüşmesi sonuçları itibariyle artık köylülerin eski köylüler olmadığını derinden hissettirmiştir. Kara Ölüm'ün uzun etkileri içerisinde tahlil edilmesi gereken bu önemli olay sonucunda köylüler her ne kadar isyanı başarıya ulaştıramamışlarsa da büyük bir kazanım elde ederek yani kendilerinin artık var olduğunu kabul ettirerek geri çekilmişlerdir. III.Edward ile başlayan ve II.Richard ile son raddeye ulaşan Kara Ölüm politikalarının sonuçlarının derin yansımaları olmuştur. Köylü isyan dalgasının ortaya çıkarttığı bu derin yansımalar içerisinde en ön plana çıkan ise, XV. yüzyılla birlikte krallığın pek çok yerinde klasik manoryal sistemin artık bitmeye ve serfliğin terkedilmeye başlanmasıyla birlikte büyük bir dönüşüm içerisine girilmesi olmuştur.⁸⁹⁹

İşin büyük ve derinden etkileri İngiltere için böyle iken Galler'in kısmen İskoçya'nın ise tamamında yaşanan durum daha da farklıdır. Her iki ülkede İngiliz köylü isyanlarından farklı toplumsal hareketlenmeler yaşamıştır. Ancak iki ülkenin yaşadığı isyan süreçleri dikkat çekici şekilde de örtüşmektedir. İlk olarak Galler'e bakıldığında diğerlerine kıyasla her ne kadar küçük

⁸⁹⁵ Oman, *a.g.e.*, s. 78.

⁸⁹⁶ Dobson, *a.g.e.*, s. 314.

⁸⁹⁷ Dobson, *a.g.e.*, s. 319.

⁸⁹⁸ Oman, *a.g.e.*, s. 205.

⁸⁹⁹ Nardo, *a.g.e.*, 62; Aberth, *From the Brink of the Apocalypse*, Routledge, New York, 2001, s. 145.

ve İngiltere'nin dominyonu haline gelmişse de 1381 İngiliz köylü ayaklanmasından yaklaşık yirmi yıl sonra yine Kara Ölüm'ün oluşturduğu derin etkiler sebebiyle büyük bir isyanla sarsılmıştır. Orada ki isyana kaynaklar pek değinmiyorsa da tıpkı İngiltere tarafındaki gibi Kara Ölüm ve sonucunda İngilizlerin artan ekonomik baskıları isyanın çıkmasında belirleyici olmuştur. Ancak Galler'de patlak veren isyan İngiltere içerisindeki sınıfların çatışması şeklindeki gibi olmayıp doğrudan salgın sonrası gelişmelerin politik bir içerik kazanarak öfkenin İngiltere'ye yönelmesi şeklinde olmuştur. *Owain Glyn Dwr* isminde Gallerli bir gentry ülkesindeki İngiliz yönetimine son vermek için büyük bir bağımsızlık ayaklanması başlatmıştır.⁹⁰⁰ Amacı Kara Ölüm sonrasında ezilen köylü ve esnaf gruplarını ve genel anlamda da ülkesini kurtarmaktır. Olayın İngiltere'de yaşanan köylü ayaklanmalarından farkı, öfkenin dış düşmana yöneltilmesi yani bağımsızlık amacı gütmesidir. İngiltere ile benzeşen tarafları da vardır. *Owain*'da tıpkı Thomas Baker gibi bir gentry ve Gallerlileri toprak aristokratları olan İngiliz Seigneurial kesimin baskıcılarından kurtarmak istemiştir.⁹⁰¹ Bu harekette İngiliz köylü ayaklanmalarında olduğu gibi her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanmışsa da Gallerli köylüler artık eskisinden daha güçlü hale gelmişler, şehirlere doğru ciddi bir akın başlatmışlar ve sosyoekonomik göstergelerinde iyileşmeler olmuştur.⁹⁰²

İskoçların yaşadıkları olaylara bakıldığında Gallerlilerle uyuşmaktadır. Alexander Grant'ta göre İskoçlar da ortaçağ İsviçre'sinde olduğu gibi köylü bilinci gelişmemiştir. Bunun nedeni ise Anglo-İngiliz savaşında ordunun çoğunluğunu oluşturan çiftçi kesimin ülke içerisindeki sınıfsal durumundan çok ulusal bağımsızlık bilincinin gelişme göstermesidir. Bu sebeple ordunun çoğunluğunu oluşturan çiftçiler ülke içerisindeki durumlarından ziyade dışardaki bağımsızlığa odaklanmışlardır. John Barbour serflikten özgüluğe konulu epik şiiri *The Brus*'da (1375) İskoçya'nın İngilizlere karşı mücadelesini anlatırken pek çok köylünün dış düşmana karşı kişisel mücadelesini çarpıcı ifadelerle yüceltmektedir.⁹⁰³ Sonuçta köylü sınıf bilincinin ve isyan süreçlerinin farklı olmasına karşın temel dönüm noktası olan salgın sonrası süreçle birlikte Hilton'nun da önemli saptamalarında gösterdiği gibi başta İngiltere'de olmak üzere serflik düzeni ve klasik manoryal teşkilatlanması terkedilmeye başlanmıştır.⁹⁰⁴ Huberman'nın feodal toplumun geçirdiği dönüşümü anlatırken kullandığı ifadede de olduğu gibi

---

⁹⁰⁰ R.R. Davies, *The Revolt of Owain Glyn Dwr*, Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 102-134.

⁹⁰¹ Davies, *a.g.e.*, s. 102-105.

⁹⁰² Dyer, *Making a Living in the Middle Ages the People of Britain 850-1520*, s. 291-292.

⁹⁰³ John Barbour, *The Brus: From a Collation of the Cambridge and Edinburgh Manuscripts*, Spalding Clup, Aberdeen, 1856.

⁹⁰⁴ R. H. Hilton, *The Decline of Serfdom in Medieval England*, Palgrave Macmillan Press, Macmillan, 1969, s. 9-59.

“Kara Ölüm asıl dokunuşu köylü ve serflerin yaşantısı üzerinde yapmıştır ve onların özgürleşmesinde çok fazla etkili olmuştur.”⁹⁰⁵

Köylü isyanlarının tohumları Kara Ölüm’le yeşermeye başlamış, 1381’de büyük bir isyan patlak vermiş ve bunun sonucunda köylülerin günlük yaşamları uzun süreç içerisinde değişmeye başlamıştır. Ancak tüm süreç bunlarla sınırlı kalmamıştır. Çünkü bu hareketin birde *John Ball* gibi din adamı kimliği olan büyük bir ideoloğu ve öncüsü vardır.⁹⁰⁶ Köylülere başından beri fikirleriyle yön veren John Ball, isyan süresince Kralı nişan almakla kalmamış Kara Ölüm’le beraber Wycliffe’nin kiliseye karşı muhalif tutumunu da benimseyerek ve ondan etkilenecek ortaçağ için *Lollard Hareketi* denen çok büyük radikal bir hareketinde ateşli savunucusu haline gelmiştir.⁹⁰⁷ Lollard hareketine geçmeden önce köylü ayaklanmalarına yön veren isimlerden birisi olan bu büyük ideoloğun başına gelenlere değinmemiz gerekmektedir. Kralın “kötülük kapılarını açan lider kadrodan birisi olarak tanımladığı John Ball” 15 Temmuz 1381 tarihinde tutuklanarak idam edilmiştir ve ardından isyancılara güçlü bir mesaj vermek için vücudu dört parçaya ayrılarak ayaklanmaların ateşli olduğu dört ayrı bölgeye gönderilmiştir.⁹⁰⁸ Ancak bu durum Lollard hareketine ve köylü isyanlarına katılanları çok ta korkutmamıştır.

Lollard hareketine bakıldığında temelinin tıpkı isyanlar gibi Kara Ölüm’lü günlerde ve köylüler arasında atıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla köylüler bu hareketin tabanı olmuştur. Lollard temel anlamda ezilen (aristokrat-asil-bürokrat-ruhban sınıfı-zenginlerden dışında kalan herkesi içine almaktadır) herkesin haklarını hem İngiltere’de krala hem de kiliseye karşı korumak amacıyla formüle edilmiştir bir harekettir.⁹⁰⁹ Bu sebeple köylü hareketleriyle beraber doğan ve 1381 isyan süreciyle konuyu manevi inanişaya da taşıyan Lollard hareketi aynı zamanda Protestanlığa giden sürecin kapılarını aralayan önemli bir oluşumdur. O dönemde kimsenin söz söylemediği kiliseye karşı açık tavır takınan bu hareketin etkilendiği ve net şekilde de fikir babası gördüğü kişi ise John Wycliffe’dir.⁹¹⁰ Wycliffe’nin görüşlerinin doğmasına zemin hazırlayan durum ise salgın süresince ve sonrasında kilisenin pek çok tepki çeken tutum ve davranış içerisine girmesidir. Bilindiği üzere Kara Ölüm süresince Ada genelinde ve kıta Avrupa’sında Papalık kurumu her ne kadar propaganda faaliyetlerini artırmış ise kilisenin önemli çapta prestij kaybetmesi önlenememiştir. Özellikle İngiltere için durum böyledir. Çünkü salgının başlamasıyla birlikte İngiltere’de kilise üyelerinin hızla hayatlarını kaybetmeleri bu kurumun “çare benim” propagandasının içinin boş olduğunu göstermiştir. İnsanların günahları

⁹⁰⁵ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İletişim Yayınları, 10 Baskı, İstanbul, 2010, s. 60-62.

⁹⁰⁶ Knighton, *a.g.k.*, s. 243; Froissart, *a.g.k.*, s. 251-252; Oman, *a.g.e.*, s. 41-43; Dobson, *a.g.e.*, s. 136-138; Aston, *a.g.e.*, s. 70.

⁹⁰⁷ Froissart, *a.g.k.*, s. 251-258; Richard Rex, *Lollards, Social History in Perspective*, Red Globe Press, Macmillan, 2002, s. 25-34.

⁹⁰⁸ Froissart, *a.g.k.*, s. 261; Dobson, *a.g.e.*, s. 314.

⁹⁰⁹ Rex, *a.g.e.*, s. 55-78.

⁹¹⁰ George Macaulay Trevelyan, *England in the Age of Wycliffe*, 1899, s. 203, 209, 219; Oman, *a.g.e.*, s. 42.

sonucunda bu felaketi yaşadıklarını söyleyen din adamlarının kendilerinin de ölmeleri onların da özel olmadıklarını ve cemaatleri gibi günaha saplandıkları izlenimini gözler önüne sermiştir. Bu süreçte kilisenin cemaatini mağdur ettiği izlenimi halk nezdinde kabul görmeye başlamıştır. Anca buna rağmen yeni ve tecrübesiz isimlerle doldurulan ve doğru dürüst dua bile bilmeyen kilise adamları halkın maneviyata ihtiyaç duydukları böyle büyük bir olay anında bu durumu maddi çıkara dönüştürmeye (yukarıda bir Piskoposun kendi din adamlarının haksız kazançlarını kustuklarını belirttiği mektubunda olduğu gibi) adeta halkı sömürmeye başlamışlardır. Kilisenin bu tutumuna Oxford üniversitesinde mezhepler profesörü olan John Wycliffe karşı muhalif bir duruş sergileyerek, kurumun karşısına çıkma cesaretini göstermiştir ve işinden atılmıştır.⁹¹¹ Wycliffe temelde Roma kilisenin yozlaşma yaşandığını, rüşvete battığını ve halkı sömürdüğünü söylerken gerçek dinin gösterişten uzak, İncil'e dayanan inananlar topluluğu tarafından temsil edildiğini yüksek tonda dile getirmiştir. Bakıldığında *Frer*'ler (bölge papazı ya da derviş) yoksul halk için var olmuş kimseler iken bu amaçlarından saparak geniş topraklara sahip olmaya başlamışlardır. Kilise içerisinde Kara Ölüm'den sonra rüşvet had safhalara ulaşmıştır. Bir grup asil dahi kilisenin gelirlerini düzenlemeyi, ruhban sınıfını devlet işlerinden uzak tutmayı tartışırken, Wycliffe sadece *Mukaddes Kitaba* dayalı bir doktrinle kilisenin mal edinmesinin karşısına dikilmiştir. Dolayısıyla *Frer*'ler salgından hemen sonra pek çok köyde Wycliffe'nin müritlerinin şiddetli saldırılara uğramışlardır.

Wycliffe'nin işinden atılmasına neden olan bu görüşlerine bakıldığında açık şekilde kiliseye karşı bir tavır alma ve yeni bir yapılanma arayışı vardır. Bu görüşleri benimseyen ve formüle edenlerin ortaya koydukları hareketin ismi ise *Lollard*'dir.* *Lollard*ların temel argümanı ise herkesin eşitliği ilkesine dayanan yepyeni bir dini öğreti ile kilise ve devletin karşısına dikilmektir. *Lollard*lara göre kilisenin kutsal kitabı okuma tekelinin kırılması amacıyla İncil İngilizceye tercüme edilmeli ve herkesin kutsal kitaba ulaşarak okuması, bilgilenmesi sağlanmalı ve büyük kilise ayinleri yerine sade cemaat ayinleri yapılarak mistisizm tabana yayılmalıdır.⁹¹² *Lollard* hareketi dinsel anlamda bu görüşleri savunurken iktisadi alandan da köylülere yön veren devrim niteliğinde istedikleri vardır. Bilindiği üzere köylü isyan süreciyle bütünleşmiş olan bu hareket, isyanın önemli bir lideri olan Wat Tyler'ın iktisadi temelde meydan okumasına

---

⁹¹¹ Trevelyan, *a.g.e.*, s. 219; Anne Hudson, *The Premature Reformation: Wycliffite Texts and Lollard History*, Clarendon Press, Oxford, 1988, s. 38-86; S. Parkes Cadman, *The Three Religious Leaders Of Oxford And Their Movements John Wycliffe John Wesley John Henry Newman*, The Macmillan Company, New York, 1916, s. 47-124; Rodney Hilton, *Bond Men Made Free Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, Routledge, Londra, 2003, s. 211, 226.

* Anglikan kilisesine karşı çıkan Dissenters'ciler ve sürekli dua mırıldayarak Wycliffe'nin öğretileri üzerinde tarikat şeklinde örgütlenen *Lollard* akımı bu dönemde açık şekilde kiliseye bayrak açarak yeni bir dinsel muhalefeti tabana yaymaya başlamışlardır.

⁹¹² Fiona Somerset, Jill C. Havens, ve Derrick G. Pitard (edit.), *Lollards And Their Influence in Late Medieval England*, The Boydell Press, Woodbridge, 2013, s. 9-40, 99-115; Derek Plumb, "The Social and Economic Spread of Rural Lollardy: A Reappraisal", *Studies in Church History*, 23, 1986, s. 111-129.

köylülerin otoriteye, kiliseye ve artık özgür olmak adına meydan okumasını da eklemiştir. Lollard hareketi herkesin eşit olması, yoksullara yardım edilmesi, kilisenin vergilendirilmesi gibi temel iktisadi isteklerde bulunurken her şeyin ortak olduğu bir sistemden bahsediyordu.⁹¹³ Bu söylem tarzı o dönem için hiç de alışık olunmayan istekler manzumesidir. Her ne kadar pek çok kaynakta müstakil bir girişimmiş gibi değerlendirilen Lollard hareketinin temeli sanılanın aksine Wycliffe'le birlikte Kara Ölüm'lü günlerde atılmaya başlanmıştır.

Lollard hareketinin fiiliyata dönüştüğü uygun zemin ise içerisinde doğduğu ve büyüdüğü köylülerin isyanı zamanında olmuştur. Köylü isyanlarına yön veren önemli ideologlardan biri olan Lollardcı rahip John Ball, Wycliffe'nin öğretilerini temel aldığı manifesto niteliğindeki sözlerini tamda güneydeki köylülerin vergi vermeyi reddettikleri günlerde ve de onların duymak isteyecekleri şekilde dillendirmiştir. John Ball'ın, Lollard hareketinin amaçlarını açıklayan manifesto niteliğindeki değerlendirmelerinin dikkat çekici bir kısmı şu şekildedir:

Ah, ye good people, the matters goeth not well to pass in England, nor shall not do till everything be common, and that there be no villains nor gentlemen, but that we may be all unied together, and that the lords be no greater masters than we be. What have we deserved, or why should we be kept thus in servage? We be all come from one father and one mother, Adam and Eve: whereby can they say or shew that they be greater lords than we be, saving by that they cause us to win and labour for that they dispend? ⁹¹⁴

John Ball'ın ortaçağ için akla dahi gelmeyen eşitlik fikriyle bezenmiş bu sözlerinin hedef kitlelerini açık şekilde köylüler oluşturmaktadır. Lollardcı bir rahip olan Ball bu manifestosunda özellikle İngiltere'de işlerin kötü gittiğini ve düzelmeyeceğini belirtirken ortaçağ şartlarına uygun ve kiliseyi de etkisiz hale getirecek şekilde işin içine dinide dahil ederek alışagelmış düzenin dışında bir söylem tarzı geliştirdiği görülmektedir. Bu söyleminde en dikkat çekici husus herkesin Adem ve Havva'dan geldiğini ve neden birilerinin efendi birinin de ona kölesi olduğunu sorgulamasıdır. Feodal sistemin tüm kötülüklerin başı olduğu ve bu sebeple kalkmadıkça hiçbir şeyin düzelmeyeceğini belirtmiştir. Özellikle lortları zengin etmek için köylülerin sömürülmesine karşı çıkararak feodalizmin karşıtı taraftar toplayacak tüm geçerli argümanları ileri sürmüştür. Bu manifesto niteliğindeki sözlerin tamda köylü isyanlarının ateşli olduğu günlerde bu kitleye söylenmesi Lollard hareketi ile köylülerin her ne kadar bazı araştırmalarda aksi iddia edilse de ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir. John Ball'ın, Lollard hareketini özetleyen bu sözlerinin hedefinde doğrudan kilise ve lortlar yani mevcut düzen vardır. Kara Ölüm'le birlikte özellikle köylü kesimdeki hareketlenmelere tepkisiz kalamayacak düzeye gelen Wycliffe'nin fikirlerinin olgunlaşmaya başlaması ve sonrasında onu fikir babası gören bu kesimin, içinde doğup büyüdüğü alt sınıfın isyanında sahaya inerek dini ve siyasi iktidara bayrak açması kaçınılmazdı. Dolayısıyla Kara Ölüm'ün uzun etkileri içerisinde sadece

---

⁹¹³ Plumb, *a.g.m.*, s. 111-129.

⁹¹⁴ Froissart, *a.g.k.*, s. 251.

bir isyan değil daha fazlası vardır. Köylü isyanları durduktan sonra dahi yönetim ve kilise radikal dini reformlar isteyen bir zümrenin doğmasını engellenememiştir.

Peki ama isyancıları bertaraf eden Krallık, ideolojik olarak elleri güçlü görünen Lollard hareketi hakkında ne düşünmüştür. John Ball'ın sözlerini kroniğini taşıyan Froissart* bu noktada resmi görüşü açık şekilde temsil etmektedir. Froissart, Ball'ın sözlerini kaydettiği çalışmasının ilerleyen satırlarında açık şekilde bu harekete sempati duyup katılanları “şeytan topluluğu” olarak nitelendirirken John Ball içinde “deli rahip” yakıştırmasını kullanmıştır.⁹¹⁵ Aslına bakılırsa II.Richard'ın köylü isyanları ile beraber bu harekete katılanları daha o günlerde doğrudan kötülük kapılarını açan kimseler ve lider kadroyu da şeytan olarak tanımladığını ve idam ettirdiği biliniyor. Froissart'da muhtemel ki saraydan himaye ve destek gördüğu için resmi görüşün ateşli bir savunucu olmuştur ve bunu da *The Chronicles of Froissart* isimli vakainamesinde açık şekilde ortaya koymuştur. Ancak bu nitelemelere ve Ball'ın vücudunun dört parçaya ayrılması gibi yüksel dereceli cezalandırmalara karşın köylü isyanlarından sonrada ateşi sönmeyen bu hareketin ta ki V.Henry döneminde (1414) bir düşüş yaşamaya başladığını bilinmesine karşın inananlarından çoğunun *İngiliz Reformasyon** sürecinde Protestan düşüncesinin temelini attığını da bilinen bir durumdur.⁹¹⁶

Son olarak İngiltere tarihine Kara Ölüm'le giren bu önemli olayların İskoçya ve Galler için aynı çizgide gitmediğini de belirtelim. Her iki ülke kültürel ve etnik bakımdan İngiltere'den farklı olduğu gibi Kara Ölüm sonrası manastır ve kilise teşkilatları daha güçlü bir halde almıştır. Dolayısıyla kendi tarihlerinde en azından bu açılardan damga vuracak nitelikte bir gelişme yaşamamışlardır. Belki bu yönüyle de Kara Ölüm'ün uzun etkilerini İngiltere'ye nazaran bir ölçüde daha rahat ve ciddi bir değişime uğramaksızın atlatabilmişlerdir.

---

* Jean Froissart (1337-1405) Fransız edebiyatının erken dönem lirik şairidir ve yazdığı fabliauxlarla ün yapmıştır. Kendi ismi ile anılan kroniğini her ne kadar kral yazdırmış gibi tarafgir ifadelerle doldurmuş olsa da Avrupa ve İngiltere için önemli bir tarihi vesika niteliği taşımaktadır.

⁹¹⁵ Froissart, *a.g.k.*, s. 222, 224, 271.

* XVI. yüzyılda İngiltere Kilisesi'nin Katolik Roma Kilisesi'nden ve Papalık yetki alanından ayrılması ile sonuçlanan bir dizi teolojik tartışmalar sürecidir.

⁹¹⁶ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.* s. 118-121.

10. KARA ÖLÜM'DEN SONRA KADININ GÜNDELİK HAYAT İÇERİSİNDE DEĞİŞEN ROLÜ

Ortaçağda cinsiyetler arasında ayırım yapmak, sınıflar arasındaki farklılığı tespit etmekten çok daha büyük, derin ve bazı yönlerden anlaşılması zor bir süreçtir. Konunun oldukça belirsizlikler ve zorluklar içermesi sebebiyle günümüz araştırmacıları ortaçağ için sınıflandırma yaparken aristokrasi, ruhban sınıfı ve avamdan sonra kadınları yeni yeni zincirin dördüncü halkasına eklemek suretiyle bu sınıfın varlığına dikkat çekmektedirler.⁹¹⁷ Başından beri toplumun yarısını oluşturan ve tek görevleri ev işleri ve çocuk bakmakla sınırlı kalmayan kadınlar, iş gücünde de önemli görevler üstlenmişlerdir. Dolayısıyla kadınları görmezden gelerek oluşturulan ortaçağ çalışmaları bir noktada eksik kalırken aynı hataya düşülmesi durumunda Kara Ölüm'ün uzun etkilerini doğru tahlil etmekte imkansızlaşır. Kuşkusuz mevcut verilerin yetersizliği ve kadının ortaçağ dünyasında yok sayılan konumu bilgiye ulaşmayı güçleştirmektedir. Ve fakat özellikle Kara Ölüm öncesi ve sonrasında toplumun yarısını oluşturan Büyük Britanyalı kadınların gündelik hayat içerisindeki yeri doğru tahlil edilebilirse salgın sonrasındaki süreçte sadece demografik bir azalma olmadığı aynı zamanda toplumun ne gibi bir değişim ve dönüşüm süreci yaşadığını saptamak da olanaklı olacaktır. Bu sayede hem eksik bırakılan ortaçağda kadının yerinin önemine dikkat çekilecek hem de özellikle salgın sonrasında Büyük Britanya'nın Avrupa'dan farklılaşarak yaşamaya başladığı yeni toplumsal dönüşüm ortaya konulacaktır. Ayrıca ortaçağ dünyasında erkek egemen bir toplumda erkeklerin gündelik yaşam içerisindeki statüleri oldukça nettir. Bu sebeple salgın öncesi ve sonrasında üstlendikleri görevlerde önemli değişiklikler meydana gelmemiştir. Ancak zincirin dördüncü halkasını oluşturan kadının statüsünde ve üstlendiği rollerde salgın sonrasında ne gibi değişikliklerin meydana geldiği tam anlamıyla aydınlatılabilmemiş bir konu değildir. Dolayısıyla bu konuya sağlıklı yaklaşımlarla katkıda bulunmak aynı zamanda Kara Ölüm'ün cinsiyetler arasındaki alışagelmış klasik role de kısa ve uzun vadede yaptığı büyük etkiyi de gün yüzüne çıkartacaktır.

Yukarıda yer verilen istatistiklere göre nüfusun Kara Ölüm süresince büyük oranda seyrekleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla salgının neden olduğu demografik kriz sonucunda kadınların birtakım kazanımlar elde etmeleri ve toplum içerisindeki aktivitelerinde değişiklikler yaşanması sürpriz olmayacaktır. Ve fakat toplumun yarısını oluşturan ve güncel çalışmalarda dahi görmezden gelinen bu kesimin Kara Ölüm'ün patlak vermesiyle birlikte yaşadığı değişim sürecini doğru analiz edilebilmek için temel bazı sorular sormalı ve bunlara güçlü cevaplar aramalıyız. Soruları oluştururken ve bunlara cevaplar ararken mevcut bilgileri tekrarlamak yerine Kara Ölüm'ün kadının gündelik yaşamına yaptığı etkileri doğru tespit etmek için de

---

⁹¹⁷ Susan M. Stuard (edit.), *Women in Medieval Society*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 1993, s. 1-11, 13-36.

eldeki verileri farklı içerikler dahilinde yeniden değerlendirerek saptamalarda bulunmak zorundayız. Bu noktada *Goldberg, Poos, Bennett, Swanson* gibi isimlerin yanı sıra *Mate*'nin Sussex örneğinde Kara Ölüm sonrasında (1350-1535 yılları arasında) kadınları konu alan çalışmasının da önem arz ettiğini belirtmemiz gerekmektedir. *Mate* ve diğerlerden elde edilen bilgiler sayesinde oluşturduğumuz bu sorular bu büyük veba salgını sonrasında kadının ekonomik ve toplumsal hayattaki yerleri ile alakalıdır ve şu şekildedir;⁹¹⁸ Kent ve kırsal alanlarda yaşayan kadınlara salgının neden olduğu insan krizine sebebiyle yeni iş alanları doğmuş mudur? Kadınlar salgın süreciyle birlikte daha önce yapmadıkları ya da yaptırılmayan iş alanlarına doğru yönelmişler midir? Yöneltilerse hangi alanlarda boy göstermişlerdir? Bu süreçlerle birlikte ekonomik bağımsızlık elde edebilmişler midir? Kara Ölüm sonrasında genel anlamda evlilik rejiminde (evliliklerin sayısı, eşler arasındaki yaş farkları, eş seçimi ve evlenmemeye doğru bir eğilim olmuş mudur) ne gibi değişiklikler yaşanmıştır? Tüm bunlar neticesinde Büyük Britanya'da evlilik ve aile kurumu nasıl etkilenmiştir ve kadın ekonomik, sosyal, kültürel ve daha pek çok toplumsal sürecin neresinde yer almıştır? Oluşturduğumuz bu sorulara toplu cevaplar arayarak Kara Ölüm'ün toplumun yarısını oluşturan kadınların gündelik hayattaki rolü ve statüsüne ne tür bir etki yaptığını değerlendirme imkanının yanında yeni oluşan toplumsal süreci de daha iyi analiz edebileceğiz.

Kara Ölüm öncesinde ve sonrasında kadınlar daima çalışma hayatında aktif rol almışlardır. Erkeklerin yanında en ağır işleri yapmışlardır. Kırsal bölgelerde yaşayanlar genel itibariyle mandıracılık işleriyle uğraşırken, kasaba ve şehirlerde yaşayanlar bira üretmişler, taşımışlar, satmışlar, yün taramışlar, dokumacılar için iplik hazırlamışlar ve bu türevde yan hizmet kollarını oluşturan işler ile zengin ailelere hizmetçilik görevlerini üstlenmişlerdir.⁹¹⁹ Kadınlar aynı zamanda pazar yerlerinde küçük mallar alıp satmışlar, kocalarının büyük satış yaptıkları işlerinde onlara yardımcı olmuşlar ve en temel görev olarak da ev işleriyle beraber çocuk büyütme ile ilgilenmişlerdir. Kuşkusuz bu işler o dönem erkeklerin penceresinden bakıldığında çok da itibarlı görülmemiştir. Ortaçağ kadının görevleri bölgesel farklılıklardan dolayı ufak değişiklikler göstermiş olmasına karşın klasik anlamda bunlardan ibarettir.

Salgın doğrudan insan sayısını azalttığı için erkeklerin bulunamadıkları pozisyonlara kadınların yerleştirilmesi zorunluluğu ise onların iş gücüne daha aktif katılımını sağlamaya başlamıştır. Dolayısıyla kadının toplumdaki rolü ve statüsü Kara Ölüm'le birlikte belirgin bir

⁹¹⁸ *Mate, a.g.e., s. 1-9, 31-37; Marjorie Keniston McIntosh, Working Women in English Society, 1300-1620, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 1-38; Judith M. Bennett, Women in the Medieval English Countryside Gender and Household Brigstock Before the Plague, Oxford University Press, Oxford, 1987, s. 3-64; Katherine L. French, The Good Women of the Parish Gender and Religion After the Black Death, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2008, s. 1-16; Jeremy Goldberg, Women, Work, and Life Cycle in a Medieval Economy: Women in York and Yorkshire C.1300-1520, Clarendon Press, Oxford, 1992, s. 1-38.*

⁹¹⁹ *Bennett, a.g.e., s. 32-47.*

yükselme yaşamıştır. Ancak kadının statü ve rolünün değişip değişmediği ise ayrı bir konudur. Bu noktadan bakıldığında Mate ve Penn'nin çalışmalarında gösterdikleri gibi kadınlar salgının neden olduğu emek krizi sonrasında kırsal kesimde, hasat işleriyle uğraşan erkeklerle birlikte çalışmaya başlamışlar ve onların kazandıklarına yakın oranda maaşlar almışlar (bölgeler arası farklılıklar olsa da kadınlar her zaman eşit işe eşit ücret alamamışlardır; tarlalarda, mandıralarda ve çobanlık gibi işlerde çalışan kadınlar erkeklere nazaran daima düşük ücretler almışlardır)⁹²⁰ ve de daha iyi refah sağlayabilmek için bölgeler arasında sürekli hareket halinde olmuşlardır.⁹²¹ Kadınların Kara Ölüm'le birlikte iş hayatındaki aktivasyonu o dönem için görüldüğü üzere önemli bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Daha önce kendilerine bu kadar ihtiyaç duyulmayan ancak bu süreçle birlikte yeni türeyen bağımsız kadın işçilerin sayısı, kır ve kent toplumunda hızla artmaya başlamış ve erkek emeğinin kıtlığı bazı kadınlara, en azından daha fazla hareketlilik serbestisi ve geleneksel mesleki bir çerçevede istihdam için daha büyük fırsatlar getirmiştir.⁹²² Kuşkusuz kadınlar arasında yaşanan bu hareketlenmeler özellikle İngiltere'de düzensiz göçü ve bölgeler arası cinsiyet dağılımını da etkilemiştir. Önceden bahsedildiği üzere Krallık çalışanların tabi olacakları kuralları belirten çeşitli nizamnameler çıkartarak herkesin kendi yerinde kalmasını sağlamaya çalışması biraz da bu sebeplerden dolayı olmuştur.

Ancak kadın gücüne ihtiyacın arttığı böyle bir ortamda önemli bir çelişki de var gibi durmaktadır. Normalde çalışan ve çalıştıran arasında yapılan yıllık kontratlara bakıldığında böyle bir kriz ortamında beklenebilecek en makul durum kırsal kesimde kadın emeğine daha fazla ihtiyaç duyulması ve bu yönde anlaşmalar yapılması olmalıdır. Fakat böyle olması beklenen durum karşısında yıllık bazlı kontratlarda kadın ve erkeklerden oluşan servanlara* daha fazla ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Servanlara karşı eğilimin arttığını kanıtlayacak örnekleri ise şu şekilde sıralayabiliriz; 1377 yılında başta Worcester olmak üzere Rutland, Gloucestershire, Leicestershire, West Riding, Yorkshire bölgesinde oturanların %20'ye yakını servanttır.⁹²³ Özellikle bu dönemde bölgeler arası kadın hareketliliğinin artış göstermesi servantlığı önemli ölçüde artırmıştır; York bölgesinde 14 yaş ve üstü (verdi ödeyebilecek dilim içerisine girenler) nüfus oranı %20-30 arasında, Worcester'de ise %19 düzeyinde artarken Poos'un, Essex

⁹²⁰ Mate, *a.g.e.*, s. 194.

⁹²¹ Simon A. C. Penn, "Female Wage-Earners in Late Fourteenth-Century England", *The Agricultural History Review*, C. 35, No. 1, 1987, s. 1-14; Mate, *a.g.e.*, s. 29-31.

⁹²² Penn, *a.g.m.*, s. 7-14.

* Zengin kimselerin özellikle şahsi ve ev hizmetinde çalışan personel (uşak-hizmetçi) ile bir başkası veya hükümet tarafından istihdam edilenlere verilen genel bir isimdir. Ancak Kara Ölüm sonrası süreçle birlikte bu klasik işlerde de değişim olmaya başlamıştır.

⁹²³ Miller, *a.g.e.*, s. 501-525; P. J. P. Goldberg (edit.), *Women in England c. 1275-1525*, Manchester University Press, Manchester, 1995, s. 87-96; Mavis E. Mate, *Women in Medieval English Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 27-40.

örneğinde gösterdiği verilere göre de bölgedeki kadınlar toplam iş gücünün 1/3'ünü oluşturmaktadırlar.⁹²⁴

Salgın sonrası yapılan yıllık bazlı kontratlara bakıldığında aslında klasik bir servanlık uygulamasının da artık kalmadığı anlaşılmaktadır. Zira Kara Ölüm sonrası servanlığın içeriğinin yeni bir form ve işleve büründüğü yani bir yaşam şekli/döngüsünü (life cycle servanthood) aldığı net şekilde görülmektedir.⁹²⁵ Ancak bütün kadınlar salgın sonrasında servanlık yapmıştır denemez, bu sektör sadece onların ilgilendikleri alanlardan birini oluşturmuştur. Bu konuda ayrıntılı çalışmalara sahip bazı isimlerin belirttiğine göre kadınlar ekonominin daha çok, gıda, bağımsız küçük ölçekli tüccar, üretici, tekstil ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmışlarsa da özellikle evli kadınlar eşleriyle birlikte bira yapımı işine, bekarlar ise hemşire, seyyar satıcı, terzi, çamaşırcı hatta duvar yapımı, çiftlik işçisi, metal işleme alanına giren çivi, iğne, demirci ve altın işleme sahalarında dahi boy göstermeye başlamışlardır.⁹²⁶ Kimileri ise erkeklerle eşit koşullarda bazı çıraklık alanlarına ve meslek birliklerine katılmışlardır.⁹²⁷ Dolayısıyla kadınlar çalışma hayatında ağırlığı değişmekle birlikte azalan iş gücü paralelinde her iş kolunda irili ufaklı faaliyet göstermeye başlamışlardır. Örneğin sermaye gerektiren ve belli bir çevre ile yürütülen tabakhane, kasap ve tuhafiyeye gibi orta ve büyük ölçekli işletmeleri sadece dul kalan kadınlar eşlerinden devralmışlar (miras) diğer evli veya bekar kadınlar ise işlerde faaliyet gösterememişlerdir.⁹²⁸ Açık ve net şekilde Kara Ölüm sonrası hemen hemen her yerde iş gücü sıkıntısı çekilen tüm pozisyonlar geleneksel yapı içerisinde kadınlarla doldurulmuştur ve bu süreçle birlikte kadın emeğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmuştur.⁹²⁹

Tekrar servanlığa bakıldığında bu noktada kritik bir soru kadın servanlığı ile ilgili olanıdır. Klasik anlamda servan sadece ev işleri ile ilgili görevleri olan ve de kadınlardan da oluşmayan görevlilere denir. Ancak Kara Ölüm'le birlikte servanlığın görev alanları sadece iç hizmet veya üretimsel olmayan aktivitelerden ibaret kalmamıştır.⁹³⁰ Yukarıda bildirildiği üzere bu yapı yaşam döngüsü halini almaya başlamıştır. Çünkü Kara Ölüm'ün ortaya çıkarttığı boş pozisyonlar için kadın istihdamına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmuştur.

⁹²⁴ Helen M. Jewell, *Women in Medieval England*, Manchester University Press, (ikinci baskı), Manchester, 1996, s. 57-83; Poos, *a.g.e.*, s. 181-206; C. Barron, "The Fourteenth-Century Poll Tax Returns for Worcester", *Midland History*, 1989, s. 7-8; R. H. Hilton, "Medieval Market Towns And Simple Commodity Production", *Past & Present*, C. 109, S. 1, Kasım 1985, s. 9-10.

⁹²⁵ Poos, *a.g.e.*, s. 183-191.

⁹²⁶ Goldberg, *Women, Work, and Life Cycle in a Medieval Economy: Women in York and Yorkshire C.1300-1520*, s. 28-36, 104-149, 158-202; Heather Swanson, *Mediaeval Artisans: An Urban Class in Late Mediaeval England*, Wiley-Blackwell, New Jersey, 1989, s. 21-30, 35-36, 58-60, 68, 71-72, 80-81; Dawson ve Watson, *a.g.e.*, s. 52.

⁹²⁷ Dawson ve Watson, *a.g.e.*, s. 52.

⁹²⁸ Jennifer Ward, *Women in Medieval Europe: 1200-1500*, Routledge, Londra-New York, 2014, s. 63-71.

⁹²⁹ Lindsey Charles ve L. Duffin (edit.), *Women and Work in Pre-industrial England*, Routledge, Oxfordshire, 2013, s. 45-59, 88-98.

⁹³⁰ Ormrod ve Lindley, *a.g.e.*, s. 73.

Dolayısıyla salgın sonrası servanların üstlendikleri görevlerde de yaşanan emek krizi paralelinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kadın servanların statülerine bakıldığında bazı temel uygulamalar olduğu görülmektedir. Bunlar; bekar olma şartı, kendilerine yatak ve tahta verilmesi ve de genellikle yıllık kontratlar yapılırken ancak sözleşmeleri sonunda bir evden diğerine taşınabilmeleri şeklinde sıralanabilir.⁹³¹ Bu uygulama hem devamlı hem de ucuz iş gücü sağlanmasını olanaklı kılıyordu. Yalnız 12 yaşında servantlığa başlayan kadın ortalama 25 yaşında evlendiği zaman şartlardan birisi olan bekar olma yükümlülüğünü yitirir ve servantlığı bırakmak zorunda kalırdı.⁹³² Kara Ölüm sonrasında kırsal kesimden şehirlere kadınların servantlık yapmak için göç ettiğini bilinmektedir. Bu durum kadının klasik hakları ve Ada'nın sosyal dokusu içinde önemli bir dizi değişikliğin yaşanmasına neden olmuştur.

Bu önemli değişiklikleri şu şekilde sıralayabiliriz; ailelerinden uzak olan kadınlar kazandıkları ücretleri babalarının kontrolünden kurtarıırken aynı zamanda ekonomik bağımsızlıkları güç kazanmıştır ve servantlığını yitirmemek için (tek neden bu değildir) çok anlaşılır bir sebeple evliliğe karşı olan düşünceleri de çok yaşlanmadıkça ya da çocuk istemedikçe pek de olumlu olmamıştır.⁹³³ Evlenme kararı alsalar bile kendi eşlerini seçme (kadın erkek arasındaki uçurum olan yaş farkları, kadının hür seçimi ile önemli ölçüde (kadın için evlilik yaşı 25-26, erkek için 27-28) düştüğü bilinmektedir) gibi büyük bir hakka da kavuşmuşlardır.⁹³⁴ Dolayısıyla daha bağımsız tercihlerde bulunabilen kadınların evliliğe meyil etmemeleri ise Büyük Britanya'da çocuk yaşta (genellikle 15 ve üstü) evliliklerin en azından bu zümre arasında kısmi azalmasına neden olmuştur.⁹³⁵ Ancak kadınları evlilikten uzaklaştırıp çalışma hayatına yaklaştıran etkenler arasında önemli bir diğer neden olanı ise belki de çok sayıda yetişkinin yanında salgın süresince meydana gelen çocuk ölümleridir.⁹³⁶ Zira çocuk ölümlerinin üst seviyelerde olduğu böyle bir dönemde zaten zor şartlarda yaşayan ve hamileliği de hiç iyi geçiremeyen ortaçağ kadını, çocuk yapsa bile hayatta kalamayacağı fikrine büründüğü için aile kurma fikrinden uzaklaşarak daha faydacı bir yaklaşımla çalışma alanlarına kaymış olabilir. Kara Ölüm'ün ortaya çıkarttığı bütün bu etkenler neticesinde toplumda yeni bir dönüşüm yaşanmasının yolu açılırken nüfusun neden çok uzun süre 1348 öncesi seviyeleri yakalayamadığının da nedenleri daha anlaşılır olmaktadır.

Ada'nın evlilik rejimine Kara Ölüm'ün etkide bulunmasına ilişkin ilk tartışmayı birazda kafa karıştırıcı şekilde başlatan ilk isim *Hajnal* olmuştur. Hajnal 1377 poll tax verilerine

⁹³¹ Swanson, *a.g.e.*, s. 115-116; R. M. Smith, "Human Resources" Grenville Astill ve Annie Grant (edit.), *The Countryside of Medieval England*, Wiley-Blackwell, New Jersey, 1992, s. 188-210.

⁹³² Poos, *a.g.e.*, s. 145, 183-190.

⁹³³ Swanson, *a.g.e.*, s. 115-117.

⁹³⁴ S. H. Rigby, "Gendering the Black Death: Women in Later Medieval England", *Gender & History*, C. 12, No. 3 Kasım 2000, s. 748.

⁹³⁵ Dawson ve Watson, *a.g.e.*, s. 52.

⁹³⁶ DeWitte, *a.g.m.*, s. 3394-3400.

dayandırdığı ve bir dizi çelişkiler içeren çalışmasında, ortaçağın son döneminde İngiltere'nin evlilik rejimini açıklarken “erken yaşta evlilik ve kontrolsüz doğurganlık” ifadeleri ile özellikle Avrupa düzlemini örnek göstererek karakterize etmiştir ve on altıncı yüzyılın sonlarında evliliklerin kontrolsüz bir doğuma kaydığını ileri sürmüştür.⁹³⁷ Fakat *Poos, Goldberg ve Smith* başını çektiği bir dizi araştırmacı ise Kara Ölüm sonrasında özellikle servanlığın bir yaşam biçimi ve/veya döngüsü haline geldiğini belirttikleri tespitlerinde geç evlilik nedeni olarak da sadece kentlerde değil aynı zamanda kırsal ekonomide de servantlık ve diğer iş fırsatlarının doğması, çeşitlenmesi ve bir ölçüde de bu boş pozisyonları hızla dolduran kadınların güç kazanması ile temellendirmişlerdir.⁹³⁸ Hajnal ve onun gibi düşünen bir dizi araştırmacı ise bu durumun Batı Avrupa modelinin erken modern dönemde İngiltere’de ortaya çıkmasından başka bir şey olmadığını ileri sürmektedirler. Ancak üstünde durulduğu üzere Kara Ölüm kaynaklı evlenme oranları ile çocuk sayılarının düşmesi ve ailelerin daha da küçülmesi (çekirdek) on dördüncü yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte özgürce yaşam, tercih serbestisi ve ekonomik bağımsızlık adına kadınların (bekar ve dul) lehine bir durumu açık şekilde ortaya çıkartmıştır. Bu noktada *Hilton ve Barron* başta olmak üzere bir dizi tarihçiler geç ortaçağın bir dereceye kadar “kadınlar için altın çağ” olduğuna inanıyor ve işçi ve tüccar olarak çalışan evli ve dul kadınların bağımsızlığını vurguluyorlar.⁹³⁹ Barron’un bu noktadaki inancı özellikle Londra’da ki esnaf ve zanaatkar sınıfından evli kadınların “ekonomik eşitler arasındaki evliliklerde sıklıkla çalışan ortaklar olduğu” yönündedir.⁹⁴⁰ Barron’un bu tanımına uyan bazı Sussex’li çiftler vardır; marangoz William Cole’nin eşi Joan at Alfriston ile Battle kasabasında oturan kasap Richard Lole’nin eşi Margery sadece bira üretimiyle ilgilenmeyip borç para dahi almışlardır.⁹⁴¹ Ancak kadınların ekonomik katkıları halk nezdinde onların eşleri karşısında eşit haklara sahip olmasını sağlamamıştır ve erkekler hane reisi olma görevini yakın döneme kadar devam ettirmişlerdir.

Toplumda salgın kaynaklı insan sayısının düşüşü kuşkusuz erkeğe bakış açısını da değiştirmiş ve eskiye nazaran evlenmesi yönünde uygulanan baskılar azalırken, eşleri ölen kadınlar ise arazilerinde ve yaşamlarında daha çok kendi istekleri yönünde kararlar alabilmişlerdir.⁹⁴² Ancak şunu da belirtmek gerekir ki eşinden veya ailesinden kalan mülkü kadın tekrar bir evlilik yapması durumunda yeni kocasına kaptrabilir ve tasarruf hakkını

⁹³⁷ John Hajnal, “European Marriage Patterns in Perspective”, David V. Glass ve David E. C. Eversley (edit.), *Population in History: Essays in Historical Demography*, Aldine Publishing, Londra-Chicago, 1965, 101-143.

⁹³⁸ Smith, *a.g.m.* s. 210-211; Poos, *a.g.e.*, s. 128-129; Goldberg, *Women, Work, and Life Cycle in a Medieval Economy*, s. 206-228; Z. Razi ve R. M. Smith, *Medieval Society and the Manor Court*, Clarendon Press, Oxford, 1996, s. 313-323, 333, 349-353, 363-367.

⁹³⁹ R. H. Hilton, “Women Traders in Medieval England”, R.H. Hilton (edit.), *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*, The Hambledon Press, Londra, 1985, s. 205-215; Caroline M. Barron, “The ‘Golden Age’ of Women in Medieval Londra”, *Reading Medieval Studies*, C. 15. 1989, s. 35-58.

⁹⁴⁰ Barron, *a.g.m.*, s. 40.

⁹⁴¹ Mate, *Daughters, Wives, and Widows After the Black Death: Women in Sussex, 1350-1535*, s. 194.

⁹⁴² Mate, *Daughters, Wives, and Widows After the Black Death: Women in Sussex, 1350-1535*, s. 95-118.

kaybedebilirdi. Her ne kadar kadınlara çocukluklarından itibaren evliliğın doğal ve olması gereken bir durum olduğu öğretilmişse de özellikle salgın süresince, sonrasında ve çeşitli nedenlerle dul kalan özellikle güçlü kişilikli kadınlar tekrar bu evlenmek istememişlerdir. Dul kadınların durumu her ne kadar evli kadınlara kıyasla çeşitli handikaplar içerse de (emlaklarında çalıştıracak insan aramak zorunda olmaları, iş gücü maliyetlerinin artması ve çocuklarının kendi yanlarında durmak istemeyişi) yine de salgın sonrasında genel anlamda Adadaki kadın yaşamında değişiklikler oluşmaya başlamıştır.

Çocukların anne-babalara, kadınların kocalarına, çırakların ustalara, kölelerin efendilere ve nihayetinde herkesin Krala bağılı olduğu böyle bir hiyerarşide Kara Ölüm'ün Büyük Britanya'da kadına bakış açısını birdenbire değiştirdiği savunulamaz. Zengin fakir fark etmeksizin kadının ataerkil bir toplumda klasik anlamda görevleri bellidir ve erkekler kadar haklara da sahip değildir. Ancak bu büyük veba salgının Büyük Britanyalı kadının yaşamı üzerinde iki önemli etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi kadının iş hayatındaki yerini giderek artırmıştır ve bu sayede kadınların yaşamları üzerinde bir dizi sosyal (1348 öncesine nazaran daha fazla eğitim, giyecek, yiyecek ve hareket serbestisi kazanmışlardır) ve ekonomik iyileşmeler meydana gelmiştir. İkinci ve belki de en önemli etkisi ise evlilik ve aile rejimi üzerinde olmuştur. Büyük Britanya'da salgın sonrası değişen demografik göstergeler ve servantlığın bir yaşam döngüsü haline gelmesi, evlilik oranlarında düşüşe neden olurken, ortaçağın klasik çok çocuklu geniş ailesini de çekirdek yapıya büründürmüştür. Bu süreçlerle birlikte kadınların ve erkeklerin (özellikle kadınların) evliliğe karşı olan istekleri azalmıştır. Kara Ölüm'ün uzun etkileri içerisinde değerlendirilmesi gereken toplumsal dinamiklerin değişim süreci özellikle İngiltere için yeni bir dönemde hazırlayıcısı olmuştur. İngiltere'de değişen aile kurumu beraberinde bireyselciliği ön plana koyan yeni bir yaklaşımı ortaya çıkartırken aynı zamanda da kadın-erkek kişisel teşebbüslerin güç kazanması, artan ticari faaliyetler ve mülk edinmede kadının genişleyen hakları, feodalizmden kapitalizme doğru bir dönüşümün ilk emarelerinin neden bu ülkede görüldüğünü de daha anlaşılır kılmaktadır.

11. KARA ÖLÜM'DEN SONRA BÜYÜK BRİTANYA

Kara Ölüm'ün Büyük Britanya tarihinde edindiği yer kuşkusuz bu ana kadar anlatılanlardan çok daha derin ve bir o kadar karmaşık süreçleri barındırmaktadır. Bu karmaşıklık içerisinde elde edilen somut gerçeklikler üzerinden bakıldığında İngiltere, Galler ve İskoçya açısından salgının taşıdığı anlam bazı noktalarda ortak iken bazı noktalarda da oldukça farklı boyutlarda olmuştur. Ancak durumun anlaşılması her ne kadar zor olsa da ve elde edilen verilerin ağırlığı İngiltere tarafından geliyorsa da Büyük Britanya insanın sonuçta aynı adayı paylaşması onların bu felaket karşısında bir noktada benzer hikayeleri yaşamalarına da neden olmuştur. Genel anlamda ortaçağ şartları düşünöldüğünde İngiltere ve İskoçya'nın siyasi ve sosyal yönden yaşadığı ayrışmalar dışında Ada insanının yaşamında zaten dikkate değer ayrımlardan da bahsedemeyiz. Dolayısıyla coğrafyadan doğan böyle bir ortaklaşmanın yaşandığı Büyük Britanya'da bireylerin zihninde de Kara Ölüm ortak korkular ve olumsuz derin etkiler bırakmıştır. Salgın süresince yaşanan olaylar, edinilen izlenimler, acılar, tecrübeler ve insanların yeni duruma ayak uydurma çabalarının hepsini oluşturan bu derin etkilerin alt kesimden üst kesime, yönetici elitlerden çeşitli meslek gruplarına kadar geniş tabanda halkın bütün katmanlarının gündelik yaşayışı ve alışkanlıkları üzerinde bir dizi yansımaları olmuştur.

Yüzyıllarca devam eden alışkanlıklarla şekillenen ve bir düzen alan gündelik yaşam ve ilerleme kuşkusuz bir anda köklü bir şekilde değişime uğramaz. Bazı önemli olayların meydana gelmesi gerekir. Büyük Britanya için gündelik yaşamdaki değişimlerin başlamasında kritik evre ise 1350 yılıdır. Zira Kara Ölüm gibi büyük bir felaketle yüzleşen ve hayatta kalma şansına erişebilen her iki kişiden birisi için ağır bilançonun değerlendirilmeye başladığı zaman dilimi bu evredir. Hayatta kalan kesim bu ağır bilançonun kaybettirdikleri kadar ortaya çıkarttığı yeni durumla da yakından ilgilenmeye başlamışlardır. 1350 yılını izleyen sonraki süreçle birlikte ortaya çıkmaya başlayan bu yeni durumda, (Kara Ölüm'le birlikte) eskiye nazaran insanların gündelik yaşamlarında (yiyecek-içecek, giyecek, evleri, dilleri, edebiyatları, sanatları, eşyaları- teknik aletleri) bazı değişimler ve ciddi iyileşmeler olmaya başlamıştır. Bu düzlem içerisinde bakıldığında Kara Ölüm'ün ortaya çıkarttığı değişimler ve iyileşmelerden faydalanan en karlı grup ise avam tabakası gibi durmaktadır. Zira salgının başlamasıyla birlikte sayıları düşmeye başlayan bu kesimin bazı avantajlar elde etmek için verdiği mücadeleyi bu safhaya kadar değerlendirdik. Ancak yine de salgın sonrası durumla birlikte Ada'da yaşayan sıradan bir insanın yaşam standardında önemli iyileşmelerin (maddi ve kültürel yönden değişimler ve iyileşmeler) olduğu da ortadadır. Söz konusu maddi ve kültürel değişimlerin neler olduğunu doğru saptayabilmek için Kara Ölüm sonrasında Maslow'un da ihtiyaçlar hiyerarşisinde temel basamak olarak gösterdiği gibi yeme içme gereksinimi ile başlanmalı ve piramidin üst basamaklarına doğru ilerlenmelidir.

Ortaçağ şartlarında klasik anlamda zengin, soylu, yönetici elitleri gibi bütün üst tabakanın diyet kodeksleri ile avamınki (kalabalıkları oluşturan fakir halk tabakası) arasında çok fark vardır. Temel anlamda üst kesimin gündelik tüketimleri buğday ve türevi tahıllar, pahalı baharatlar ve bazı deniz ve kara hayvanlarından hazırlanan lezzetli menüler çevresinde şekillenirken, avamınki ise bunun tam tersi olarak arpa ve daha ucuz tahıl ile çok fazla et olmayan ilkel yöntemlerle hazırlanmış yiyecekleri içermektedir.⁹⁴³ Klasik anlamda Ada halkının diyet kodeksindeki durum bu şekildedir. Ancak Kara Ölüm'ün kaynakları değil insanları hedef alması ve nüfusu önemli ölçüde seyrekletmesi düşünüldüğünde çok şaşılmayacak şekilde kişi başına düşen gıda miktarının arttığı biliniyor. Hayatta kalanlar için (özellikle avam için) bu durumun anlamı açık bir tabirle daha fazla et, taze balık, beyaz ekmek ve birada dahil olmak üzere, gündelik diyetlerinde önemli bir zenginleşmenin olması demektir. Bu bilgiyi destekleyecek önemli kanıtlar bulunmaktadır. Aşağıda verilen tabloda gösterildiği üzere 1341-1407 yılları arasında Sedgeford'da (Norfolk) hasat işlerinde çalışan kesimin (hasat işçileri) diyet kodekslerindeki ciddi standart artışı bu kanıtlardan sadece bir tanesidir:

Tablo 11.1. Kara Ölüm öncesinde ve sonrasında (1300-1414) yün, deri, demir, tuz, çadır bezi ve kandilin fiyatları, satıldığı standart adet ve ölçü birine göre penny cinsinden para ile karşılaştırılmalı olarak göstermektedir.⁹⁴⁴

	1341	1353	1368	1378	1387	1407
Ekmek	34	31	19	15	14	17
Tahıl Çorbası	1	1	1	1	1	1
Bira	21	26	28	22	20	33
Et	9	15	25	24	30	28
Balık	17	14	13	15	23	10
Mandıra Ürünleri	18	13	14	23	12	11

1341-1407 yılları arasında Sedgeford'da (Norfolk) hasat işçilerinin tükettiği gıda maddelerinin (yüzelere göre) analizi gösterilmektedir.⁹⁴⁵

Tabloda yer alan 1341 ile 1407 yılları baz alındığında et ve bira tüketimi artan avam tabakasının, ekmek, balık ve mandıra tüketimi düşmüş gibi görünse de aslında durum farklıdır. Azalan kalemlerdeki tüketim eskiye nazaran daha kaliteli gıda maddelerinden yapıldığı için (artık beyaz buğday unundan yapılan ekmekler tüketilmeye başlanırken, balıklarda ise ringa ve morina gibi lezzetli ve pahalı türler sofralara gelmeye başlamıştır) böyle bir sonuç ortaya çıkmıştır. Yine Sedgeford örneğinden anlaşılacağı üzere salgından sonra bira tüm Ada genelinde

⁹⁴³ Carlin ve Rosenthal, *a.g.e.*, s. 27-50.

⁹⁴⁴ Gemmill ve Mayhew, *a.g.e.*, s. 278, 285, 299, 332, 340.

⁹⁴⁵ Christopher Dyer, "Changes in Diet in the Late Middle Ages: The Case of Harvest Workers", *The Agricultural History Review*, C. 36, No. 1, 1988, s. 25.

sevilen ve tüketimi artan bir içecek halini almaya başlamıştır.⁹⁴⁶ Kara Ölüm'den sonra bu içkiyi belli bir süre kadınlar üretmişler, erkekler bu sahanın karlı getirisini fark edince XV. yüzyıla birlikte kadınların elinden bu iş sahasını kapmışlardır. Pahalı olan etin tüketiminin, Kara Ölüm sonrasında geçen yarım asırlık süreçte üç kattan fazla artış yaşadığını gösteren Norfolk örneği avamın tüketim imkanlarında yakaladığı standart artışını açık şekilde ortaya koymaktadır. Ancak salgın sonrası avamın diyet standartları yükselmeye başlarken genel anlamda Ada halkının tükettikleri hayvanlarda da değişiklikler olmaya başlamıştır. Elde edilen önemli arkeolojik bilgilere göre eskiden çok tercih edilmemesine rağmen XV. yüzyıla birlikte dana ve kuzu etinin daha çok tüketilmeye başlandığı biliniyor.⁹⁴⁷ Bu önemli bulgu salgın sonrası insanların sadece yeme içme standartlarının değil aynı zamanda diyet yönelimlerinin de değişmeye başladığını göstermektedir. Genel anlamda bakıldığında salgın sonrası süreçte ortalama bir insanın kırmızı et ihtiyacını sığır, dana, koyun, yaban çiftlik yavru domuzlardan sağladı bilinmektedir.⁹⁴⁸ Burada domuz tüketimine önemli bir parantez açmak gerekmektedir. Büyük Britanya halkı için domuz eti ortaçağ boyunca daima pahalı bir tüketim maddesi olmuştur. Ancak salgın günlerinde domuzun hastalığa şifa olduğu yönünde söylentiler çıkması insanların sadece tüketmek için değil aynı zamanda şifa bulmak amacıyla bu hayvana yönelmelerini sağlamıştır. Talep artışı beraberinde fiyat artışını getirirken, çiftliklerde beslenen domuzlara parası yetmeyenler yaban domuzu tüketmeye başlamışlardır. Ve o dönemde domuz tüketimi pek de şaşılacak şekilde en fazla kilise ve manastırlarca yapmıştır.

Kara Ölüm sonrası süreçte yiyecek ve içeceklerle sınırlı kalmayan standart artışı ve değişim olayları gündelik hayat içerisinde kullanılan eşyalarda da kendisini göstermiştir. Dayanıklı eşyalarda ve kıyafetlerde de daha fazla kalite ve çeşitlilik yönünden bir talep artışı oluşmaya başlamıştır. Büyük Britanya'nın merkez kenti ve önemli ticaret üslerinden birisi olan Londra'ya diğer kentlere pazarlanmak üzere dışarıdan daha fazla lüks mal ithal edilmiştir.⁹⁴⁹ Yapılan çalışmalar neticesinde ele geçen arkeolojik buluntular elbise, aksesuar, yeme-içme takımlarını oluşturan kâse bardak ve çeşitli mutfak araçlarında bir artış olduğunu göstermektedir.⁹⁵⁰ Buluntulardan anlaşılacağı üzere, kullanımı zor hammadde olan ürünlerden ziyade yünlü kumaş* (gelişen yün işletmeleri ilgili bölümde belirtilmişti), çatal bıçak takımları, toprak yerine

⁹⁴⁶ Bruce Campbell, *English Seigniorial Agriculture 1250-1450*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 398-399, 430-434.

⁹⁴⁷ Terry Slater (edit.), *Towns in Decline, AD100-1600*, Routledge, New York, 2017, s. 220-230.

⁹⁴⁸ C. M. Woolgar, D. Serjeantson ve T. Waldron (edit.), *Food in Medieval England: Diet And Nutrition*, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 93.

⁹⁴⁹ Christopher Dyer, "Small Places with Large Consequences: The Importance of Small Towns in England, 1000-1540", *Institute of Historical Research*, C. 75, No. 187, 2002, s. 16-17.

⁹⁵⁰ Mark Bailey, "The Rabbit and the Medieval East Anglian Economy", *The Agricultural History Review*, 1988, s. 12.

* Hem Büyük Britanya'da hem de Avrupa'da artan koyun stoku yünlü giyim trendini başlatırken (bu aynı zamanda bir standart artışıdır) bu durum tifüs gibi bir başka can alıcı hastalığa neden olmuştur. Zira tifüse

metalden yapılan tencereler ve deriden imal edilen yüksek kaliteli ve hayatı kolaylaştıran malzemeler Ada insanın evine girmeye başlamıştır. Bu buluntuların gösterdiği diğer önemli bir sonuç ise salgın sonrası süreçte yerel üreticilerin daha fazla üretim bandına sahip büyük üreticilere dönüşmesidir. Ticari Pazar şartlarında üretim hacminin artışı fiyatları düşürürken ortalama bir Ada sakinin kaliteli gıda ve içeceğe, tekstilden mutfak araç gereçlerine ve ev eşyasına kadar o günün şartlarında ne gerekli ise bunları elde etme sıklığının arttığını ve de bu yönden de bir refah artışı sağlandığı anlaşılmaktadır. Yani Kara Ölüm sonrasında insanların pastadaki payları hem artmış hem de daha kaliteli bir hal almaya başlamıştır. Lüks mal tüketimi ise eskiye nazaran daha da artmıştır. Üretim modellerindeki çeşitlilik ve artışın yani daha fazla uzmanlaşmanın yaşandığı, mal arzının yükseldiği böyle bir ortam Maryanne Kowaleski'nin de önemli tespitinde belirttiği üzere "XV. yüzyılla birlikte yeni oluşmaya başlayan tüketici devrimi" modasını meydana getirmiştir.⁹⁵¹

Bu göstergelerden anlaşıldığı üzere Kara Ölüm sonrası özellikle avam tabakasının diyet kodekslerinden giyimine ve gündelik hayat içerisinde kullandığı pek çok eşyasına kadar ciddi bir standart artışı, değişim ve dönüşüm yaşadığı ortadadır. Özellikle kalabalığı oluşturan çalışan alt kesimin salgın sonrası süreçte talep ve istekleri ile nasıl yaşamak istedikleri o dönem William Langland tarafından yazılan *Piers Plowman*** adlı şiirde: "Artık lezzetsiz ucuz baklaları, tahılları ve kepeği yemeyi reddediyorlar ve bunun yerine saf birinci undan yapılmış ekmek ve en kaliteli birayı istiyorlar" ibareleri ile yerini almıştır.⁹⁵² Benzer yorumlar dönemin diğer önemli müelliflerinden de gelmekte ve özellikle avamı oluşturan zümrelerin statülerini artırmak ve birbirleriyle yarışmak için kıyafet yarışına girdikleri yorumu onları aşağılayacak şekilde yapılmaktadır.⁹⁵³ Söz birliği yaparcasına Krallık tarafından 1363 yılının giderlerine ait yapılan mevzuatta da avamın ekonomik durumu ve sosyal statülerine karşın çok çeşitli giysileri olduğu hakaret içeren ifadelerle yerini almıştır. ⁹⁵⁴ Bakıldığında avam dışındaki her kesim Kara Ölüm sonrası süreçte birlikte bu kitlenin daha fazla refah, iyi çalışma koşulları, yiyecek içecek giyecek ve iyi bir yaşam sürdürmek için ortaya koydukları çabayı "açgözlülük" olarak tanımlamışlardır.

---

neden olan bit kolonilerinin en fazla üreme ortamı bulunduğu yer kirli ve nemli yündür. O dönem hijyen nedir bilinmemektedir. İlk başlarda hapisane ateşi adıyla da bilinen ve yakalananları yüksek ateşten çığına çeviren hastalık 1477 yılında Milano'da yaklaşık 22 bin can almıştır. Tifüs hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ethne Barnes, *Diseases and Human Evolution*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 2005, s. 251-260.

⁹⁵¹ Maryanne Kowaleski, "A Consumer Economy", Horrox ve Ormrod, *a.g.e.*, s. 238-250.

** William Langland tarafından kaleme alınan *Piers Plowman* veya *Visio Willelmi de Petro Ploughman* adlı şiir orta İngiliz bir alegorik anlatı şiiridir. Sözsüz, alliteratif şekilde, passus adı verilen kısımlara ayrılmıştır.

⁹⁵² William Langland, *Piers Plowman: The B Version-Will's Visions of Piers Plowman, Do-Well, Do-Better and Do-Best*, George Kane ve E. Talbot Donaldson (edit.), The Athlone Press, Londra, 1988, s. 304-306.

⁹⁵³ Knighton, *a.g.k.*, s. 509; Canterbury Hikâyeleri s. 23, 211-255; Hatcher, "England in the Aftermath of the Black Death", s. 16-18.

⁹⁵⁴ *Statutes of the Realm*, s. 379-382.

Dönem vakainamecilerinin Kara Ölüm'ün ayıltıcı (daha fazla dindar, itaatkâr, mütevazî) bir etkiye sahip olacağı yönündeki görüşleri avamın yaşantısında meydana gelen standart artışı sebebiyle boş çıkınca bu kesimin “hovardalık” içerisine girerek daha fazla yemeye, içmeye, giymeye ve eğlenmeye yönelttiklerini belirten eleştiriler yükselmiştir.⁹⁵⁵

Kara Ölüm'ün genel anlamda Ada halkının standartlarını yükselttiği bir diğer alanda hijyen ve sağlık şartlarında olmuştur. Zira Büyük Britanya'da salgın sonrası mevcut durum değerlendirildiğinde özellikle İngiltere tarafında sağlık hizmetleri artık yeni bir form almaya ve merkezlerden yerel lokasyonlara doğru hızla genişlemeye başlamıştır.⁹⁵⁶ Kara Ölüm sebebiyle ölen çok sayıdaki doktorun yerine boşluğunu doldurmak için yeni gelenlerin daha çok bilimsel yöntemleri tercih etmesi medikal alanda belirgin bir ilerlemenin olmasını sağlamıştır. Grek ve Doğu dünyasının zengin tıp bilgileri çerçevesinde Avrupa'da Venedik, Milan Nuremberg gibi önemli şehirlerde gelişen yeni okullar kuşkusuz İngiltere sağlık teşkilatı içinde faydalı olmuştur.⁹⁵⁷ İngiltere'de Orvieto şehri gibi temiz su arzı, çöp ve atıkların bertarafı ve gıda güvenliği gibi hijyen ve sağlığa önem veren yeni adımlar atılmıştır. O dönem şartlarında insanların kalabalık şekilde kümelendikleri şehirler ile hayvanlarla beraber yaşadıkları kırsal alanlar için bu adımlar oldukça yenilikçi gelişmelerdir.⁹⁵⁸ Bu gelişmeler yaşanırken en dikkat çekici olay ise İngiltere'de III.Edward'ın öncülük ettiği bir komisyon tarafından 1369 ve 1371 arasında Londra'da “kasaplık yönetmeliği” denen bir kararnamenin çıkarılmış olmasıdır. Bu yönetmelik salgın sonrası süreçte İngiltere'nin artık sağlık politikalarının oluşmaya başladığını da göstermektedir. Kasaplık yönetmeliğine göre:⁹⁵⁹ Kesimhane atıklarının ne sokaklara ne de *Thames* nehrini besleyen nehir ve çaylara dökülmesi yasaklanırken tüm çöplerin ve atıkların çöplük alanlarına taşınması emredilirken en nihayetinde de ulu orta yerde kasaplarca yapılan hayvan kesimine son verilerek dükkanlarda olması ve açık ortamlarda dokuma, yıkama, deri tabaklama, boyama gibi tehlikeli arz eden işlerinde belirli standartlar ile uygun yerlerde yürütülmesine ilişkin hükümler üzerinde durulmuştur. En azından Londra'yı kapsamasına rağmen dönemine göre oldukça yenilikçi bir adım olan bu kararname ile çürüme, kötü kokular ve iğrenç manzaraların önüne geçilmesinin yanında halk sağlığı ve hijyeni içinde önemli ilerlemeler sağlanmış oluyordu. Bu süreçle birlikte

---

⁹⁵⁵ Gasquet, *a.g.e.*, s. 172.

⁹⁵⁶ Sarah Frances Vanneste, *The Black Death And The Future Of Medicine*, Wayne State University (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) 2010, s. 10-70.

⁹⁵⁷ Tolgahan Karaimamoğlu, “Ortaçağ Avrupası'nda Tıp Kültürü ve Gelişmeleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2017, C. 3, S. 2, s. 54-57; John M. Dunn, *Life During The Black Death*, Lucent Books, San Diego, 2000, 79-80.

⁹⁵⁸ “Public health”, *Encyclopædia Britannica Online*, <https://www.britannica.com/topic/public-health/The-Middle-Ages> (26.07.2019)

⁹⁵⁹ Henry Thomas Riley, *Memorials of Londra and Londra Life in the XIIIth XIVth and XVth Centuries*, Longmans Green Co., Londra, 1868, s. 356-358.

karantina önlemleri Avrupa'yla beraber Ada'da da gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla Kara Ölüm'le birlikte halk sağlığı, hijyeni ve tıp alanında önemli iyileşmeler meydana gelmiştir.⁹⁶⁰

Kara Ölüm'ün gündelik yaşam üzerinde yukarıda anlatılanlardan daha fazla etkiye sahip olduğunu gösteren bir diğer önemli alanda yapı mimarisidir. On dördüncü yüzyılın ortalarının mimarlık, resim ve heykelin tarz ve içeriğinde oldukça iyi tanımlanmış bir değişiklik olduğuna dair İngiliz ortaçağ sanat tarihçileri arasında uzun zamandır bir tartışma yürütülmektedir. Zira ilk başlarda sadece ekonomi tarihçileri Kara Ölüm'ün ortaya çıkarttığı yeni süreci yorumlarken tartışmaya sanat tarihçileri de dahil olarak, felaketin stil üzerinde de ani ve devrimci etkiler yarattığı iddiasında bulunmuşlardır.⁹⁶¹ Hem ortaçağda hem de günümüzde bazı önemli yeteneklerin erken veya ani ölümü, o alanda çalışan sayısının bir anda dramatik düşüşü, yetenek ve gelenek açısından uzun süre doldurulamaz önemli bir boşluğu meydana çıkarır. Bu büyük vebayla birlikte mimarı ve sanat alanında böyle bir boşluğun doğduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Beverley'deki yetenekli ve üretken heykeltıraşlar okulunun 1348'den sonra kapılarına kilit vurması (Kara Ölüm'ün etkisinin yüksek olduğu günler) doldurulamaz bir boşluğu ortaya çıkartmıştır.⁹⁶² Ada genelinde salgın süresince bu sektörde çalışan önemli el işçiliği, süsleme sanatı, yapıların görkem, görünüm ve estetiği üzerine kendini geliştirmiş çok sayıda yetişmiş insan (mimar-mühendis) hayatını kaybetmiştir.⁹⁶³ Dolayısıyla milletlerin önemli kültürel kimliklerinden birisi olan yapı ve sanatsal alanlardaki ilerlemede salgın sonrası süreçle birlikte önemli ölçüde duraklamıştır.

Salgın sonrası süreçte ölenlerin yerine yeni gelenlerin bilgi birikim kabiliyet ya da tecrübeleri yetersiz olduğundan taşları işleme ve yeni yapıları oluşturma konusunda daha az estetik, basit ve tekniksel açıdan zayıf yapılar inşa etmeye yönelmeleri kaçınılmaz olmuştur.⁹⁶⁴ Dolayısıyla bu durum Kara Ölüm'den sonra yapılan mimari eserlerin her açıdan standardında keskin bir düşüşe neden olmuştur. Yirminci asrın başında ortaçağ İngiltere'sinde heykel mimarisi üzerine önemli veriler toplamış ve konu üzerine ilk tartışmaları gündeme getirmiş araştırmacıların aktardığı bilgiye göre klişeleşmiş, monoton ve birbirinin kopyası tekniklerle bu alanda çalışma yürütenlerin uygulama yeteneklerinde yaşadıkları sürekli düşüş, dönem sanatçısının zanaatına olan ilginin de aynı derecede azalması sonucunu ortaya çıkartmıştır.⁹⁶⁵ Özellikle finans yönünden güçlü bağışçılar bulabilen kilise yapılarındaki dekoratif gerileme için günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilmiş yapılar örnek verilebilir. Bu örneklerden sadece

⁹⁶⁰ Gottfried, *a.g.e.*, s. 128.

⁹⁶¹ Lawrence Stone, *Sculpture in Britain: The Middle Ages*, Penguin Books, Baltimore, 1955, s. 177.

⁹⁶² Stone, *a.g.e.*, s. 177.

⁹⁶³ Platt, *a.g.e.*, s. 138-141.

⁹⁶⁴ Edward S. Prior, *Cathedral Builders*, Seeley ve Co. Limited, Londra 1905, s. 92-93.

⁹⁶⁵ Edward S. Prior ve Arthur Gardner, *Medieval Figure-Sculpture in England*, Cambridge University Press, Londra, 1912, s. 390.

birini ayrıntılandırmak dahi yeterince dikkat çekici olacaktır: Salgından önce ana binaya gerekli görülen ek kısımların yapımına başlanan ancak salgınla birlikte inşa faaliyetleri sekteye uğrayan *York Minster* katedralinde yarım kalan kilise korusunun oturduğu yerin inşasında eski planlar (salgından ölen ustaların uyguladıkları planlar) uygulanamayarak (yeni ustaların teknik yetersizlikleri sebebiyle) zor olan dekoratif stil, daha kolay olan dikey biçimsel sert bir mimari ile (Perpendicular tip) yer değiştirmiştir.⁹⁶⁶ Wiltshire, Patrington, Ashbourne, Winchester ve Canterbury, gibi kiliseler ile katedrallerde ve Worcester gibi kule yapılarında salgın sonrasında benzer kaderi yaşamışlardır.⁹⁶⁷ Kara Ölüm sonrasında çatı, duvar, pencere ve çeşitli inşaat teknikleri eski planları anlayan ve tatbik edebilen usta sayısındaki yetersizlik sebebiyle uygulanamayarak daha tekdüze bir mimariye geçilmiştir. Salgın sonrası mimaride yaşanan bu olumsuzluklara rağmen bir tezatlık göstergesi olarak İngiltere, Galler ve İskoçya’da inşa edilen şapel ve kale yapılarının sayısında ise önemli bir artış olmuştur.⁹⁶⁸

Mimarinin yanı sıra dinsel ve anıtsal heykel yapımında da dikkat çekici şekilde kaymaktaşı/su mermeri kullanım trendi artmıştır.⁹⁶⁹ Resimde ise daha çok ölüm teması işlenirken, *Meryem Ana*, *Aziz Sebastian*, *Aziz Roch* ve *Mater Dolorosa* (acılı ana) gibi acının, inancın ve merhametin timsali olmuş resimler daha da fazla yaygınlaşmıştır.⁹⁷⁰ Kara Ölüm’den sonra özellikle bu kimselerin resimlerine bakıldığında “ellerinin ve pelerinlerinin daha da genişleyerek” pek çok insana şefaatçi oldukları gözlemlenmektedir. Çünkü, Hristiyanlık inancına göre çok güçlü kimlikler olan “Aziz ve Azizeler Tanrı’nın sevgili kullarıdır” ve Tanrı’nın kararlarını etkileme ve daha fazla merhamet isteme gücüne sahiptirler.⁹⁷¹ Bu inanıştan dolayı söz konusu Aziz ve Azizelerin sadece resimlerine değil isimlerine de bir ilgi artışı olmuştur ve yeni doğan bebeklere kutsal kimlikleri ön plana çıkan kimselerin isimleri verilmeye başlanmıştır.⁹⁷²

Ada ve Avrupa genelindeki ezici görüş toplumsal ve bireysel günahlar yüzünden Tanrı’nın Kara Ölüm gibi büyük bir cezalandırma yöntemini seçmiş olmasıydı. O halde bu inanç toplumu sürekli olarak cenneti ve cehennemi dikkate almaya itmekteydi. Çünkü birçoğu için,

⁹⁶⁶ Raymond Crawford, *Plague and Pestilence in Literature and Art*, Clarendon Press, Oxford, 1914, s. 130; Jon Cannon, *Medieval Church Architecture*, Shire Publications, Londra, 2014, s. 60-71.

⁹⁶⁷ Crawford, *a.g.e.*, s. 131; Platt, *a.g.e.*, s. 139-142.

⁹⁶⁸ Andy Williams (fotoğraflayan) ve Nicholas Best (yazan), *Medieval Britain*, Weidenfeld ve Nicolson Ltd., Londra, 1995, s. 6-53.

⁹⁶⁹ Arthur Gardner, *English Medieval Sculpture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1951, s. 299.

⁹⁷⁰ Joelle Mellon, *The Virgin Mary in the Perceptions of Women: Mother, Protector and Queen Since the Middle Ages*, McFarland Company, Londra, 2008, s. 16; Gelpi AP, “Saint Sebastian and the Black Death”, *Vesalius*, C. 4, 1998, s. 23-30; Ottó Gecser, “Sermons on St. Sebastian after the Black Death (1348–ca. 1500)”, *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period; Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*, Ottó Gecser (edit.), CEU Press, Budapeşte, 2010-2011, s. 261–272.

⁹⁷¹ Louise Marshall, “Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy”, *Renaissance Quarterly*, C. 47, No. 3, 1994, s. 505-507.

⁹⁷² Herlihy, *a.g.e.*, 73.

veba bu dünyanın cehennem ateşine ve kükürdüne acı veren bir çıkış olmuştur. Veba ile oluşmaya başlayan bu ağır ruhi yansıma sanatçıların ortaya koydukları eserlerin en önemli iz düşümleri olmuşlardır.

Kara Ölüm'ün belki de en somut hali İtalyan ressam Francesco Traini'nin 1350 yılında yaptığı *Ölümün Zaferi* (Trionfo della Morte/ Triumph of Death) adlı tablosunda yer bulmuştur.⁹⁷³ Traini'den sonra kendisi bir Aziz olan ünlü ressam Anthony'nin 1512 yılında, vebaya yakalanan birini tasvir etmek amacıyla yaptığı resim ile Pieter Bruegel tarafından 1562 tarihinde *Ölümün Zaferi* ismiyle yapılan tablo ve pek çok benzerleri zihinlerdeki ölüm imajının sürdüğünü ve sanatçılarında bu konuyu canlı tutmayı devam ettirdiklerini göstermesi bakımın çarpıcı örneklerdir.⁹⁷⁴ Sanatsal süreçler toplumsal yapının gelişimiyle ilişkili olduğu için sanatçıların bir anlamda toplumun hem varoluşu hem de yok oluşuyla ilgili olmaları kaçınılmazdır. Dolayısıyla ortaya konan tüm bu eserlerde bir anlamda insanların o gününe ve zihin dünyasına ışık tutmaktadır. Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde dönem sanatı ve heykellerine de fazlasıyla yansıyan ölüm, acı, keder temaları sanatçılar tarafından çok fazla işlenmiş, çizilmiş, yontulmuş ve karakterize edilmiştir. Kara Ölüm'le birlikte pek çok ustanın ve sanatçının hayatını kaybetmesi ve yeni gelenlerin onlar kadar yetenekli olamayışı, Büyük Britanya'da dekoratif (gotik) kiliseler dönemini de sonlandırmıştır. Mimari ve sanat alanlarının (istisnalar dışında) üzerine Rönesans'a kadar kalkmayacak bir karanlık çökmüştür.

Salgın sonrası süreçte ölüm ve umutsuzluk teması hem kilise hem de seküler çevrelerce yazılan edebi eserlerde de yerini almaya başlamıştır. Özellikle İngiliz tasavvufunun en bilindik yapıtlarından olan anonim *Cloud of Unknowing* (Bilgisizlik Bulutu) ve Walter Hilton'a ait *The Ladder of Perfection* (Mükemmellik Merdiveni) gibi eserler salgın sonrasında oluşturulmuştur.⁹⁷⁵ Eserlerdeki ortak tema kişinin ruhunu ahiret hayatına nasıl hazırlanacağı ve neler yapması üzerine kurgulanmıştır. Benzer temalar ile yüklü dikkat çekici bir diğer örnek ise XIII. yüzyıldan kalma *Three Living and Three Dead* (Üç Yaşayan ve Üç Ölü) isimli el yazmasıdır.⁹⁷⁶ Eser her ne kadar Kara Ölüm'den önceki bir zaman diliminde seküler özelliklerle yazılmış olsa da salgından

⁹⁷³ Tuchman, *a.g.e.*, s. 124.

⁹⁷⁴ DesOrmeaux, *a.g.t.*, s. 69-70; Susan Gisselberg, "Satire in the Triumph of Death: Pieter Bruegel and Humanism", *Proceedings of The National Conference On Undergraduate Research*, 2012, s. 901-909.

⁹⁷⁵ British Museum ve Evelyn Underhill (edit.), *The Cloud of Unknowing*, St. Mary's Hermitage Press, Londra, 1922, s. 5-37; Walter Hilton, *The Ladder of Perfection*, İngilizceye Çev. Leo Sherley-Price, Penguin Classics, Londra, 1988, s. 1-10.

(Hilton tarafından yazılan *Mükemmellik Merdiveni* ve Anonim *Bilgisizlik Bulutu* adlı eserler dua, meditasyon, tefekkür ve fiziksel eylem dahil olmak üzere pek çok konuda Hristiyanların nasıl yaşamaları gerektiğini gösteren bir rehber niteliğindedir.)

⁹⁷⁶ Ethel Carleton Williams, "Mural Paintings of the Three Living and the Three Dead in England", *British Archaeological Association*, 7, 1942, s. 31-40; Christine M. Kralik, *A Matter of Life and Death: Forms, Functions and Audiences for "The Three Living and the Three Dead" in Late Medieval Manuscripts*, Doctor of Philosophy Department of Art University of Toronto (Yayımlanmamış Doktora tezi), 2013, s. 1-10; Aberth, *From the Brink of the Apocalypse*, s. 202-203.

sonra oldukça popüler hale gelmiştir. Öykü, avlanmaya çıkan üç soylunun karşına dikilen üç ölünün konuşmasını konu edinen öykü; ölülerin soyluları içine düştükleri dünyalık zevkleri sebebiyle kınamalarına ve sonunda ölümden kaçamayarak kendileri gibi iskeletlere dönüşeceklerine dayanmaktadır. Oldukça ironik göndermelerle yüklü olan bu öyküye göre ölülerin dönemin zihniyetini temsil eden kınama ve uyarı mesajları karşısında üç soylunun çıkarttıkları dersler ise birbirinden oldukça farklıdır: Biri geri kalan ömrünü daha da zevke ve eğlenceye, ikincisi dünyanın faniliğinin farkına vararak yaşamaya, üçüncüsü ise ölümün gerçekliğini kavrayarak diğer dünyaya hazırlanmaya adanmıştır. Öykünün Kara Ölüm'ün soylu, köylü, din adamı demeden herkese ölüm eşitliği saçmasını sanki önceden görmüş gibi mezardan çıkan iskeletler aracılığıyla anlatması salgın sonrası süreçte neden popüler olduğunu açıklamaktadır. Özellikle hem Traini'nin "Ölüm Zaferi" adlı tablosunda hem "Üç Yaşayan ve Üç Ölü" adlı öyküde olduğu gibi salgın sonrası süreçte iskelet figürlerinin görsel ve yazınsal dünyanın gündemine girerek şan, şöhret ve zenginliğin nihai sonucu etkilemediğini ve herkesin ölüm karşısında direnemeyerek, yarın olmayacağı teması anlatılmaya çalışılmıştır.

Yukarıdaki örneklerle türdeş olan ahlak edebiyatının bir türü olarak "Ölüm Sanatı" ise (Ars moriendi) papazlar ve teologlar tarafından geliştirilmiştir.⁹⁷⁷ İnsanların diğer dünyaya iyi şekilde hazırlanmalarını konu edinen bu yazılardan en dikkat çekenini ise XV. yüzyılda kaleme alınmış olan *The Craft Of Dying* (Ölüm Sanatı) adlı çalışmadır.⁹⁷⁸ Beş bölümden oluşan İngilizlere ait *Ölüm Sanatı* adlı bu yapıtta ölüm korkusu, manevi eksiklik, ruhun hazırlanması, Hz. İsa'nın zorluklara dayanma gücü ve nihayetinde ölüm yatağındaki insana okunacak dualar anlatılır. Bu anlamıyla başlı başına bir rehber niteliğindedir.

Her ne kadar konusu bu örneklerden farklı olsa da günümüzde Westminster'de "şairler köşesi" diye anılan yerde yatan İngiliz edebiyatının usta isimlerinden birisi olan Geoffrey Chaucer'nin (Ö. 25 Ekim 1400) o dönem kaleme aldığı *Canterbury Hikayelerinde* de Kara Ölüm'ün dikkat çekici izlerini görmek mümkündür.⁹⁷⁹ Tıpkı Chaucer gibi William Langland'de salgının sosyal hayat üzerindeki etkilerini *Piers Plowman* adlı eserinde oldukça dikkat çekici ve bir o kadar da ironik cümlelerle işlemiştir. ⁹⁸⁰ Galler'in en önemli şairlerinden olan Dafydd Ap Gwilym'de ortaçağda yüz elliden fazla yeni şiir üretmiş önemli bir isimdir. Gwilym'de çağdaşları ile aynı duyguları paylaşarak oluşturduğu *Şiirler* adlı yapıtında yer alan *The Rattle Bag* başlıklı şiirinde vebanın kendisini kişisel olarak nasıl etkilediğini ve Kara Ölüm'ün kıyamet olduğuna

⁹⁷⁷ Byrne, *Daily Life During the Black Death*, s. 72.

⁹⁷⁸ Frances M. M Comper (Edit.), *The Book of the Craft of Dying, and Other Early English Tracts Concerning Death*, Longmans, Green, Londra-New York, 1917, s. ix-xxxix.

⁹⁷⁹ *Canterbury Hikayeleri*, s. 13.

⁹⁸⁰ *Piers Plowman*, s. 304-305.

nasıl inandığını betimlemektedir.⁹⁸¹ Bu örnekler arasında Kara Ölüm'den çok sonra yazılmış olsa da İngiliz edebiyatına damga vurmuş bir diğer önemli isim olan William Shakespeare ait *Romeo ve Juliet* (1591-1596) adlı oyunun bir kısmında yer alan parodide geçen ifadelerde de aynı korkuların devam ettiğini görmek mümkündür.⁹⁸² Shakespeare'nin damadı olan Thomas Nash'da yazdığı *Ölüme Davet* isimli sonede o zamanlar yaşamın dokusunu bozan hastalık korkusunu canlı şekilde tasvir etmiştir.⁹⁸³ Daniel Defoe tarafından 1722 yılında *Veba Yılı Günlüğü* başlığı ile kaleme alınan eser Büyük Britanya'da 1665'te patlak veren son ve en şiddetli hıyarcıklı vebasını anlatıyor olsa Kara Ölüm'lü günlerin korku dolu izlerini bünyesinde barındıran son çarpıcı örnekler arasındadır. Salgın sonrası dönem zihniyetinin ve kültürünün yeniden şekillenmeye başladığı böyle bir ortamda şan, şöhret, makam, servet fark etmeksizin insanların kendilerine iyi bir ölüm hazırlamalarını öğütleyen ahlak ve erdem ile çerçevelenmiş temalar edebiyatında ana konularından birisi haline gelerek çeşitli başlıklar altında sıkça işlenmeye başlamıştır. Maalesef İskoçya ve Galler tarafında yazı kültürünün İngilizler kadar gelişmemesi ve dil anlamında da İngilizcenin baskısı altında olmaları sebebiyle çok fazla türdeş metinler oluşturmamış olduklarını da belirtmemiz gerekmektedir.

Gerek tablo çalışmalarına gerekse de edebi eserlere bakıldığında bu büyük salgının önemli bir etkisinin de herkesin ölüm karşısında eşit olduğu ve yarın kimsenin olmayacağı fikrini zihinlere taşımış olmasıdır. Bu noktanın altını kalın çizgilerle çizen Johan Huizinga, *Ortaçağ'ın Günbatımı* isimli yayınladığı çalışmasında "Hiçbir dönem, ortaçağın sonunda olduğu kadar ölüm fikrine bu kadar vurgu ve tumturak yüklememiştir" derken ölüm eşitliği konusunda şu güçlü soruyu dillendiriyor: "Dünyayı bir gün ünleriyle doldurmuş olanlar şimdi neredeler?"⁹⁸⁴ Ölüm gerçeğinin zihinlerde böylesine sağlam bir yer edindiği bu süreçte ortaya çıkan en büyük dışavurum ise *Ölüm Dansı* (Dance Macabre/Dance of Death) olmuştur. Ölüm Dansı kavramının

⁹⁸¹ Dafydd Ap Gwilym, *The Poems*, İngilizce Çev. Richard Morgan Loomis, Center for Medieval and Early Renaissance Studies, New York-Binghamton, 1982, S. 232-233.

⁹⁸² William Shakespeare, *Romeo ve Juliet*, Oyun V, Sahne II.

Friar John: One of our order, to associate me

Here in this city visiting the sick,
And finding him, the searchers of the town,
Suspecting that we both were in a house
Where the infectious pestilence did reign,
Sealed up the doors, and would not let us forth

⁹⁸³ A. H. Bullen (edit.), *Lyrics From The Dramatists Of The Elizabethan Age*, J.C. Nimmoi Londra, 1889, s. 25.

Adieu! farewell earth's bliss
This world uncertain is
Fond are life's lustful joys,
Death proves them all but toys.

None from his darts can fly

I am sick, I must die

Lord have mercy on us!

⁹⁸⁴ Johan Huizinga, *Ortaçağın Günbatı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 198-199.

döneme hâkim olan psikolojik süreci anlama açısından oldukça önemli olduğunu belirten Huizinga eserinde çarpıcı tespitlere yer vermeye devam etmektedir:

Bu türetilmiş sıfat, bizim açımızdan öylesine karakteristik bir nüansa sahiptir ki, Ortaçağın sonuncu yüzyıllarındaki ölüme bakışı bu kelimeyle niteleyebiliyoruz. Sonuncu kalıntılarını köy mezar kitabelerinde bulduğumuz bu “macabre” ölüm kavrayışı, ortaçağın sonunda bütün bir dönemin düşüncesinin ifadesi olmuştur. Ölümün temsiline, sanrılı ve fantastik olan yeni bir unsur, müthiş hayalet korkularından kaynaklanan bir titreme eklenmiştir. Egemen dinsel düşünce, bu unsuru ahlakileştirmiş, onu memento mori (ölümünü hatırla) haline dönüştürmüş, ama bu temsilin hayalet karakteri tarafından üretilen dehşeti hatırlama özelliğini memnuniyetle kullanmıştır. Ölüm dansının etrafında, tıpkı onun gibi ahlak korkuluğu ve ahlaka davet olarak kullanılabilen bazı bitişik kavramlar toplanmıştır.⁹⁸⁵

Ölüm Dansı tasvirlerinin bilinen en eskisi 1424-25 yılında Paris'teki *Saint Innocents* (Aziz Masumlar) mezarlığının duvarlarında yer alan *La Dance Macabre* görselidir. XVII. yüzyılda tahrip edilen tasvirlerle ilişkin Parisli matbaacı Guyot Marchant'ın günümüze ancak bir örneği ulaşabilen, 1485 tarihli ahşap gravürü tek bulgu niteliğindedir.⁹⁸⁶

Ölüm dansı üzerine tespitlerini sürdüren Huizinga, canlıları aramak üzere kırk kere gelen dansçının başlangıçta “ölüm değil” etleri dökülen ceset halindeki “ölü olduğunu” belirtirken zaman içerisinde bunun iskelete⁹⁸⁷ dönüşerek ölümler dansından ölüm dansına evrilme sürecinin başladığını ayrıntılı şekilde açıklamaktadır.⁹⁸⁸ Kara Ölüm'den sonraki süreçte insanların ölüm gerçeğini hiç bu kadar enselerinde hissetmediklerini çarpıcı şekilde dışa vuran Ölüm Dansı, hiyerarşik sıraya uygun şekilde Papa ile başlar ve imparator, kardinal, kral, patrik, soylu ve serf ile devam ederek, sırayla herkese ölüm karşısında unvan, şan ve şöhretinin hiçbir işe yaramayacağı oldukça ironik bir biçimde anlatır. Ölü ve canlıların karşı karşıya geldiklerinde diyalogları sekizer dizeden oluşur ve genelde son anlarını yaşadıklarını fark edenlerin sözlerinde çaresizlik ve pişmanlık hâkimdir. 1435-1440 arasında kaleme alınan ve benzer temalarla örülmüş olan *Solucanlar ve Beden Arasındaki Anlaşmazlık* başlıklı anonim bir İngiliz şiiri: “Büyük ölüm mevsiminde, Hala veba olan sordre hastalıkları” dizeleriyle başlarken pişmanlığın faydasız olduğu ve özellikle tüm bedenlerin benzer yönde kaderi paylaşacakları üzerinde duran diğer bir çarpıcı örneği sunmaktadır.⁹⁸⁹ Tıpkı Avrupa gibi Büyük Britanya'da da salgından sonraki süreçte yaşanan zihinsel dönüşümün de ne boyutlarda olduğunu göstermesi bakımından oldukça çarpıcı olan eşitlikçi ölüm düşüncesi karşısında insanlar ya teselli bulmakta yada sonunu düşünerek titremekteydi. Kara Ölüm'den sonraki süreçte yapılan heykellere,

⁹⁸⁵ Huizinga, *a.g.e.*, s. 208-209.

⁹⁸⁶ Kralik, *a.g.t.*, s. 13; <https://www.britannica.com/art/dance-of-death-art-motif> (16.07.2019)

⁹⁸⁷ Büyük dansçı, ancak 1500 yılına doğru, Holbein'in gravüründen tanıdığımız iskelet haline gelecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hans Holbein, *The Dance of Death*, W. Hollard (düzenleyen), Pittsburgh Üniversitesi, Pensilvanya, 1820, s. 44, 60, 62-63, 69. (görseller ekte yer almaktadır.)

⁹⁸⁸ Huizinga, *a.g.e.*, s. 211.

⁹⁸⁹ DesOrmeaux, *a.g.t.*, s. 47; Kathleen Cohen, *Metamorphosis of a Death Symbol: The Transi Tomb in the Late Middle Ages and Renaissance*, University of California Press, Berkeley Los Angeles-Londra, 1973, s. 29.

resimlere, gravürlere, edebi eserlere, dinsel metinlere ve nihayetinde en somut dışavurum olan ölüm dansına kadar her şeyde hayatın merkezine yerleşen ölüm gerçekliğine/eşitliğine vurgu yapmayan çalışmalar tam anlamıyla tamamlanmış sayılmazlardı.

Maddi ve manevi hayat üzerinde Kara Ölüm'den sonraki süreçle birlikte yaşanan gelişmeler yukarıda belirtildiği üzere dikkat çekici bir seyir alırken ortak iletişim aracı olarak kullanılan dilde de önemli değişiklikler olmuştur. Zira Kara Ölüm sınıf ayrımı tanımadan, zengin-fakir, okumuş-okumamış ortaçağ dünyasındaki her zümreyi en azından ölümden eşitlemesinin kültürel hayata da yansımaları olmuştur. Pek çok fakir ve eğitimsiz insan salgına yenik düşerken okuma yazma bilen taifenin önemli bir kısmı da (daha önce Oxford-Cambridge ve çeşitli bölgelerdeki eğitim kurumlarında hayatını kaybeden hoca-öğrenci sayılarına değinilmişti) kendini bu felaketin pençesinden kurtaramamıştır. Eli kalem tutan, iyi eğitim görmüş insanların önemli bir kısmının hayatını kaybetmesi ironik biçimde İngilizcenin kullanımının genişlemesi bakımından büyük bir şans gibi durmaktadır. Çünkü saray ve çevresi Fransızca, kilise formal olarak Latince ve sadece avam ulusal dilleri olan İngilizceyi kullanmaktaydı. Bu büyük felaket sonucunda entelektüel açıdan iyi yetişmiş insanların düşen sayısı, İngilizceyi sadece avamın iletişim aracı olmaktan çıkartarak entelektüel sınıflarında iletişim dili haline getirmiştir. Aşağıda verilen tabloda Kara Ölüm'le birlikte Adada İngilizce kullanımının arttığı ortaya konulmaktadır.

Tablo 11.2. İngiltere'de Kara Ölüm'le birlikte soylu ve okumuş kesim arasındaki dil kullanımının Fransızca ve Latince'den İngilizce'ye doğru yöneldiği gösterilmektedir.⁹⁹⁰

	Kral ve Soyluların Dili	Kilise Dili	Yazı Dili	Avamın Dili
1350	Fransızca	Latince	Latince-Fransızca	İngilizce
1410	İngilizce	Latince	Latince- İngilizce	İngilizce
1460	İngilizce	Latince	İngilizce -Latince	İngilizce

Genel gidişattan anlaşılacağı üzere Kara Ölüm sonrasında avam dışındaki gruplarında İngiltere tarafında ulusal dile yöneldiği görülmektedir. Çünkü üst soylu kesimlerin, yönetici elitlerin ve din adamlarının ana dilleri olmayan Latince ve Fransızca'yı öğrenebilmeleri için çok uzun bir süre eğitim almaları gerekmektedir. Dolayısıyla salgın sonrası süreçte bu pek mümkün olmayınca sıradan insanların gündelik hayat içerisinde kullandıkları ulusal dillerin diğer sınıflarca da benimsenmesi ve yaygınlaşması kolaylaşmıştır. Temel anlamda üç sınıftan oluşan İngilizlerin salgın sonrası süreçte ulusal dillerine yönelmesi halk ile elit kesimleri en azından ortak dilde buluşturmuştur. Ve fakat İskoçya ve Galler tarafında ise İngiltere'de olumlu anlamda cereyan eden dilsel bütünlüğün tersine gelişmeler yaşanmıştır. Zira ulusal dilleri olan Galce-

⁹⁹⁰ Tuchman, *a.g.e.*, s. 195,512; Crawford, *a.g.e.*, s. 128-129; David Wallece (edit.), *Europe A Literary History 1348-1418*, C. I, Oxford University Press, Londra, 2016, s. 175-175-179; Spielvogel, *a.g.e.*, s. 322, 324; Dawson ve Watson, *a.g.e.*, s. 55; Jeffrey L. Singman, *Daily Life in Medieval Europe*, Greenwood Press, Londra, 1999, s. 147.

Keltçe kullanımı bu büyük felaket sonrasında hızla düşmeye başlamıştır. İngiltere ile sınırlı kalmayan İngilizce kullanımına yönelik eğilim her ne kadar siyasi ve ekonomik baskılar neticesinde de olsa Galler'in büyük kısmı ile İskoçya'nın belirli bölgelerine kadar yayılmıştır. Ancak tek nedende bu değildir. Salgından sonraki süreçte iyi eğitim görmek isteyen İskoç ve Gallerli öğrencilerin İngiltere'ye gitmeleri, İngilizcenin bu memleketlerin entelektüel sınıfları arasında da kullanılmaya başlanmasını sağlamıştır.⁹⁹¹ Dolayısıyla İngiltere tarafında yaşanan halk ile elitlerin ulusal dilde birleşmesi İskoçya ve Galler'de tersi yönde bir durumu ortaya çıkartarak İngilizcenin bu memleketlerde de güç kazanması olanağını ortaya çıkartmıştır. Açık şekilde Fransızca ve Latince kullanımı, İngilizce karşısında gerilemeye başlamıştır.⁹⁹² Bu doğal sonuç diğer Avrupa memleketlerinde de yaşanmıştır ve salgın sonrası süreçte ulusal diller Latince karşısında yükselişe geçmiştir.

Bu noktada kiliseye ve eğitim dili olan Latinceye özel bir parantez açmak gerekmektedir. William McNeill'in de belirttiği üzere salgın sonrası mevcut durumda her ne kadar kilisede Latince resmi dil olarak kullanılmaya devam etmiş gibi görünüyorsa ölen ya da kaçan din adamlarının yerine yeni gelenlerinin çoğunluğunun düşük eğitim seviyesine sahip olması, çoğu zaman bilmedikleri ya da zorlandıkları Latince yerine yerel dillerini tercih etmelerine sebep olmuştur.⁹⁹³ Latince konuşanların sayısının düşmesi karşısında kilise gönülsüzce de olsa ulusal dillerinde konuşan, yazan çizen isimleri bünyesine katmayı sürdürmüştür. Bunun sonucunda da kilise kadrolarını dolduran yeni ruhban sınıfının önemli bir kısmı salgın sonrası süreçle birlikte Latince duaları dahi ezberleyememişlerdir. Ancak İskoçya'da ise tersi yönde bir durum yaşanmıştır ve İngiltere'nin aksine din adamlarının entelektüel seviyeleri salgın sonrasında hızla artmaya başlamıştır.⁹⁹⁴ İskoçyalı din adamlarının sayısının az olması ve görünüşe göre bu dile (Latince) sahip olanlarının salgından pek etkilenmemesi bu sonucu ortaya çıkartmış gibi durmaktadır.

Latincenin Kara Ölüm'den sonraki süreçte suskunluğa bürünmesi, Aristoteles ve diğer önemli isimlerin eserinin İngilizceye çevrilmeye başlamasına da neden olmuştur. Dolayısıyla eğitim dilinin Latince ve Fransızcadan İngilizceye doğru yönelmesinin en büyük sonucu bu alanın (eğitimli olma) mutlu azınlığın tekelinden çıkarak halka doğru yayılması gibi büyük bir gelişmeyi tetiklemiş olmasıdır. O günlerde yaşamış olan ve pek tabii iyi bir Latinceye sahip olduğu anlaşılan bir müellifin belki eski günlerdeki itibarını özlediği içindir bilinmez bu duruma

---

⁹⁹¹ Jillings, *a.g.e.*, s. 88-89, 100-101.

⁹⁹² Tuchman, *a.g.e.*, s. 195, 512.

⁹⁹³ McNeill, *a.g.e.*, s. 162.

⁹⁹⁴ Jillings, *a.g.e.*, s. 101.

oldukça içerdiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “Bugünlerde eğitim eski saflığını kaybetti, Latin dilinin inceliği yok oluyor artık okullarda laf ebesi sofistlerin kuru gürültüsü duyuluyor.”⁹⁹⁵

Adada kullanılan İngilizcede ise *Midlands* ağızı baskın gelmeye başlamıştır. Çünkü bu bölgenin hinterlandının ve nüfusunun fazla olması, ticari anlamda gelişmişliği, Geoffrey Chaucer gibi ünlü bir ismin bu ağızda eserler ortaya koyması ve nihayetinde İngiltere’de ilk baskılı kitabı yapan kişi olan William Caxton’un (1476) da bu söylem tarzını benimsemesi önemli etkenler olmuştur.⁹⁹⁶ Günümüz dünyasında ortak iletişim aracı olarak kabul gören İngilizcenin tarihi seyir içerisinde özellikle kendi toplumu ve hinterlandında yaygınlaşmaya başlamasındaki kritik evre ise büyük ölçüde Kara Ölüm’ün ortaya çıkarttığı yeni toplumsal dinamiklerle birlikte oluşmuştur.

Kara Ölüm’den önce insanların hayatları sakindi ve herkesin olağanüstü bir durum olmadıkça gündelik hayat içerisinde yapacakları belliydi. Zaman kavramı ise oldukça fazla olan dini bayramlar ile hasat zamanlarına göre düzenlenir ve insanlar bunlar üzerinden planlar yaparlardı. Ancak bu büyük salgın insanların klasik zaman algısı da değiştirerek bunun yerine “tüccar zamanı” denilen yepyeni bir olguyu yerleştirdi.⁹⁹⁷ Yeni zamanın olgusu Kara Ölüm’ün bitişiyle birlikte şekillenmeye başlayan düzenin bir sonucuydu. Artık eskiden olduğu gibi ölesiye ve sınırsızca çalışmak yoktu. Çünkü insan sayısı düşmüştü ve emek değerli hale gelmişti. Endüstri üretiminin ve tüketiminin artması bunda belirleyici olmuştu. Salgın sonrası gündelik hayatın bütün ritminin akrep ve yelkovanı göre atmaya başladığı bir ortamda işler şansa da bırakılamazdı. Bundan dolayı coğrafyaya yeniden şekil verme arayışları giderek güç kazandı. Hareket serbestisi üst seviyelere çıkan ve her ne olursa olsun daha kısa zamanda daha çok üretmeye ve satmaya yeminli olan tüccar sınıfı bu gelişmelerin başını çekmekteydi. Kuşkusuz bunları yapabilmek için karşılaşılan problemlere ve iş gücü kısıtlılığına karşın bir kısım teknik çözümler üretilmesi de gerekiyordu. Gottfried da bu noktaya dikkat çekerek, çok haklı şekilde teknoloji ve nüfusun azalması arasında doğrudan bir korelasyon olduğunu söyler ve ekler “insan kıtlığı ortaçağ icadının anasıdır.”⁹⁹⁸ İnsan kıtlığının nasıl bir ilerlemeye neden olduğuna baktığımızda ise dikkat çekici somut bulgularla karşılaşmaktayız. Çünkü ortaçağ dünyasının hammaddesi insandı. Gündelik hayatın çarkları güçlü kollara sahip insanlar tarafından hareket ettiriliyordu. Bu insanların önemli bir kısmının salgın sonrasında olmayışı onların kolları ile yaptıkları işlerin yavaş yavaş yeni teknik aksamalarla yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarttı. Örneğin bütün bir Ada boyunca salgın sonrasında sayıları hızla artan ve hatta bugün bile

---

⁹⁹⁵ Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 82.

⁹⁹⁶ Dawson ve Watson, *a.g.e.*, s. 55.

⁹⁹⁷ Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 79; Gottfried, *a.g.e.*, s. 141.

⁹⁹⁸ Gottfried, *a.g.e.*, s. 141-142.

kimisinin ayakta durduğunu bildiğimiz su ve yel değirmenleri buna bir örnektir.⁹⁹⁹ XV. yüzyılla birlikte su pompalarında ve teknik aksamda sağlanan gelişmeler maden işletim sahalarında çalışanların güvenliğini artırırken üretim katsayısını da geliştiren bir başka yenilik olmuştur.¹⁰⁰⁰ Gemilere mal yükleme ve boşaltımında on insan kuvvetini sağlayan yeni halat makaraları ve çarkları geliştirmeye başlanmıştır. Tekstil endüstrisi (dokuma tezgâhları) ise bilindiği üzere hızla gelişim sahası bulmuştur. Hırsın giderek arttığı böyle bir ortamda ise silahlanma yarışı da kaçınılmazdı ve bu açıdan bakıldığında ateşli silahlar (misket tefeği) teknolojisindeki gelişmeler de kayda değer ilerlemelerdendir.

Tüm bu gelişmelerin yanında salgından yaklaşık bir asır sonra 1450'de *Johannes Gutenberg* tarafından geliştirilen taşınabilir *matbaa* devrimi ise günümüzdeki kitap seri üretim imkanını mümkün kılmıştır. Bu büyük ilerleme dahi yeni zaman kavramına bağlı olarak Avrupa'nın nüfusta dip yaptığı zamana denk düşmektedir. Çünkü özellikle ulusal dillerin yükselişe geçtiği böyle bir ortamda okullaşma oranı ve okuyan sayısının artışı kitaba duyulan ihtiyacı hiç olmadığı kadar artırmıştır.¹⁰⁰¹ Matbaa da sağlanan gelişmeler kitap sayısını ve buna paralel olarak eğitim görme heveslilerinin oranını da ciddi miktarda artırmıştır. Sonuçta bakıldığında, Avrupa ufuklarında *Skolastik* düşünce yerine bilime, *Doğa*'ya boyun eğme yerine de her ne olursa olsun ona hükmetme arzusu belirlemeye başlamıştır.

Kara Ölüm'ün Büyük Britanya üzerindeki derin etkilerini anlatmaya çalıştığımız araştırmamızı salgın ve bulaşıcı hastalıkların tarihi hakkında çarpıcı değerlendirmeler ortaya koymuş olan Nikiforuk'un aşığıda yer alan tespitleri ile burada sonlandırıyoruz:

Salgın yılları insanın Doğa konusundaki düşüncelerini de değiştirdi. Bir zamanlar hürmet edilen ya da en azından hatırı sayılan Doğa, artık korkulacak ve ehlileştirilmesi gereken bir düşmandı. İnsanlık ortaçağdan, biyolojik bir katliamın ardından yüreği katılaştırmış bir halde çıktı. Vebanın (Kara Ölüm) yol açtığı inanılmaz ölüm oranı insanları, insanoğlunun çevreyi bir şekilde onarabileceği umuduyla, Doğa'nın sevimsiz ziyaretlerine mekanistik açıklamalar bulmaya yöneltti. Veba sonrası sanatçıların gözde izleği olan Doğa'yı cezalandırma, Avrupa'nın yeni bilim adamlarının da amacı oldu. Descartes'ın, evreni insan ihtiyaçlarına göre ayarlanabilecek bir saat olarak tasarlaması, veba sonrası düşüncenin tüm özelliklerini taşıyordu: "Zamanı beğenmiyorsan, akrep ve yelkovanla oyn."

İnsanların veba sonrasında Doğa'dan çok makinelere güvenmeye başlamalarına şaşmamak gerek. Avrupa'da insan soyunu neredeyse yarıya indiren, Tanrısal salgın üretici buharlar, kolektif bilinçaltına iyice işlenmiştir. Bilim adamları, hekimler, ekonomistler ve kaşifler üç yüz yıldır kendilerini, insanlığın gelişmesini engelleyecek doğal güçleri yok etmeye ya da zayıflatmaya adanmışlar. İnsan soyu demiryolları, barajlar, motorlar, antibiyotikler ve atom bombalarıyla Doğa ve üst organizmayla savaştı. Şimdi kavgacı ve tahammülsüz bir dünya görüşüyle lanetlenmiş olan insanlar, nükleer kış, dünyanın ısınması ve çevre kirliliği gibi tehditlerle her gün yüzleşmek zorunda. Ama bizi bu karanlık günlere getiren modern düşüncenin tohumları, *1348 yılının aç günlerinde sıçanlar ve pirelerle atılmıştır*.¹⁰⁰²

⁹⁹⁹ John Langdon, *Mills in the Medieval Economy: England, 1300-1540*, Oxford University Press, Oxford, 2004, s.46-47; Dunn, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁰⁰⁰ Gottfried, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁰⁰¹ Şevket Pamuk, "The Black Death and the origins of the 'Great Divergence' across Europe, 1300-1600", *European Review of Economic History*, 2007, s. 310-311.

¹⁰⁰² Nikiforuk, *a.g.e.*, s. 90-91.

12. SONUÇ

Yirmi ve yirmi birinci yüzyıl tıpkı on dördüncü yüzyıl gibi dünyada pek çok olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir periyottur. Her iki döneme de savaşlar, kuraklıklar, depremler, tsunamiler, seller, salgınlar ve çeşitli doğal-beşeri gelişmeler damga vurmuştur. Fakat yirmi birinci asrın en farklı özelliği teknolojik gelişmelerin durdurulamaz bir ivme kazanarak insanlığın dünya serüveninde yeni bir dönemin kapılarını açmış olmasıdır. Özellikle bu dönemde elde edilen modern bilgiler sayesinde bilim çevreleri insanların sadece bugünü ve geleceği ile ilgilenmekle kalmayarak geçmişinde de neler olduğuna dair ciddi açıklamalarda bulunmak üzere araştırma sahalarını genişletmişlerdir. Günümüzde karşılaşılan kriz durumlarının tarihsel arka planı nedir? Geçmişte benzer olaylar yaşanmış mıdır? Yaşandı ise neler meydana gelmiştir? Gibi çoğaltabilecek soruların sorulması günümüz bilim çevrelerinin bazı alanlarda geçmişe uzanma meraklarını canlı tutmaktadır.

Büyük Britanya'da Eylül 1999 tarihinde bu anlamda ciddi bir konferans düzenlenmiştir. Konferansın konusu ise Kara Ölüm'ün yeniden ortaya çıkma ihtimali ve böyle bir durum karşısında geliştirilecek stratejilerdir. Söz konusu konferansta dünyanın değişik yerlerinde bazı salgın türlerinin yaşanması ortaçağda ölümcül yüzünü göstermesine rağmen daha sonraki artçı dalgaları ile her an tekrardan büyük bir afete dönüşebileceğini hissettiren Kara Ölüm (Yersinia pestis) ile tekrar karşılaşılmaması durumunda Ada'nın kolluk kuvvetleri, özel ve kamuya ait sağlık kurumları ve sivil halkında dahil olduğu topyekun bir mücadele yöntemi üzerinde durulmuştur. Konferanstan kısa bir süre önce veba dağıtıcılar olarak görev alan kara sıçanların iki asırdan sonra ilk kez Ada'da görülmesi mevcut korkuları daha da artırmıştır. Konferanstan iki yıl sonra (2001) ise Birleşik Krallık da ortadan kalktığı bilinen verem ve şap hastalığının yeniden baş göstermesi, bilim çevrelerinde her an Kara Ölüm'ün tekrar ortaya çıkabileceği korkularını üst seviyelere taşımıştır.

İnsanlık tarihinin hafızasında büyük korku, endişe ve felaket dönemleri olarak kazanmış olan olaylarda başı çeken veba salgınlarının etkileri ekonomik, sosyal, siyasal ve daha pek çok gündelik hayatın ritmini ilgilendiren alanda devasa boyutlarda olmuştur. Kuşkusuz tarihi seyir içerisinde pek çok veba salgını olmuştur ama bunlar arasında Ada'da yakın dönemde düzenlenen konferansın konusunu da oluşturan Kara Ölüm ayrı bir yere sahiptir. Yirmi birinci asrın Büyük Britanyalı bilim insanlarında dahi geri dönmesi korkusunun bu denli canlı olduğu veba salgını unutulmayacak derecede olumsuz şöhretini nasıl elde etmiştir? Bu sorunun cevabı, Kara Ölüm'ün başta Büyük Britanya olmak üzere sıçradığı her yerde kısa sürede toplumların yapısını bozacak şekilde toplu ölümlere neden olması ve İngiltere'nin de dahil olduğu "kalabalık" ülkeleri yarı yarıya azaltmasının sonucunda yatmaktadır. Kara Ölüm dönem insanının zihninde "dünyanın sonunun geldiğini" düşündürtecek boyutta milyonlarla ifade edilen sayıda can

kayıplarına neden olmuştur. Özellikle 1347-1352 yılları arasında Ada'da yaşanan kötü süreç, toplumun hafızasında asırlarca sürececek olan korkuların yer etmesine neden olmuştur. Büyük Britanya'da 1999 yılında yapılan bu konferansta 1347-1352 yılları arasında yaşanan kötü sürecin izlerinin toplumun hafızasında aradan geçen asırlara rağmen devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ancak Kara Ölüm'ün tüm etkileri sadece neden olduğu milyonların ölümüyle sınırlı da kalmamıştır. Bu büyük veba salgının siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve din olgusu başta olmak üzere gündelik hayatı oluşturan her alana yaptığı geri dönülmez dokunuşları onu bir hastalık düzeyinden çıkartarak tarihsel bir olgu konumuna yerleştirmiştir. Zira Büyük Britanya'da varlığı olan her üç ülkenin (İngiltere, Galler, İskoçya) tüm göstergeleri 1347 yılından sonra değişmeye başlamıştır. Kara Ölüm etkileri bakımından Büyük Britanya'da yeni bir sürecin kapılarını açmıştır. İngiltere sahip olduğu nüfusu ve ekonomik ağırlığı sebebiyle salgının tüm etkilerinin izlenebildiği en önemli yerdir. Büyük Britanya'da Kara Ölüm ile beraber ortaçağın klasik yapıları olan otorite, din, kilise yapılanması, toplumsal sınıflar, kadın-erkek görev ve rolleri, kadının toplumsal yapıdaki konumu, ekonomi, toprak mülkiyeti ve işlenmesi, teknik gelişmeler, sanat-edebiyat-mimari ve nihayetinde her şeyi kapsayan zihinsel yapı değişmeye ve yeni bir form almaya başlamıştır.

Kara Ölüm ortaçağda Büyük Britanya'ya atılabilecek bir atom bombası kadar ölüme ve o ölçüde krize neden olmuştur. Ancak tarihte yer edinen her büyük krize bakıldığında belli avantajları ve fırsatları ortaya çıkarttığı bilinmektedir. Kara Ölüm'de şans eseri hayatta kalan başta köylü kesim olmak üzere avamın tüm sınıfları için olağanüstü avantajlar sağlamıştır. Kısa sürede bu çapta bir demografik azalış paradoks gibi gözükse de bu kesimin hayatında geri dönülmeyecek bir iyileşmeye ve dönüşüme neden olmuştur. Zira salgından önce kaynakların üstünde insan sayısına sahip olunması özellikle İngiltere tarafında insanı ve emeği çok da değerli kılmıyordu. Salgının kaynakları değil ortaçağın çarklarını güçlü kollarıyla çeviren insanı hedef alması bir anda ciddi bir emek krizini ortaya çıkartmıştır. İngiltere'de reel ücretler bu süreçle birlikte hiç olmadığı kadar yükselmeye başlamıştır. Krallık her ne kadar erken davranarak harekete geçmiş ve örneği olmayacak şekilde Kara Ölüm politikaları oluşturmaya çalışmışsa da bu girişiminde pek başarılı olamamıştır. İskoçya ve Galler'de ise böyle bir süreç söz konusu olmamıştır.

Ada genelinde arz düşmüştür ancak talebinde hiç olmadığı kadar düşmesi uzun süreçte başta tahıl fiyatları olmak üzere temel tüketim sepetindeki ürünlerin fiyatlarını aşağı yöne doğru çekmiştir. Avamı oluşturan kesimlerin emeklerinin değerli hale gelmesi uzun vadede özellikle fakir kesimin hayatında ciddi iyileşmeler meydana gelmesini sağlamıştır. Kara Ölüm'le birlikte emeğin değerli tarımın ise getirisi az bir uğraşı haline gelmesi manor/malikaneye dayalı sistemi ciddi ölçüde zayıflatmıştır. Bu sistem etrafında şekillenen ilişkilerde radikal ölçülerde değişmeye

başlamıştır. Bu yeni süreçle birlikte efendi ve serf arasındaki ilişkiler kıyasıya pazarlık ilkesi etrafında şekillenmeye başlarken, köylüler Kara Ölüm'ün kazananları olduklarının farkına varmışlardı. Bu durum toprağın efendileriyle (Lordlar) köylüler arasında büyük bir çatışmanın hazırlayıcısı olmuştur. Toprak artık koyun gibi başta yünü, eti olmak üzere çeşitli getirileri fazla olan ve az emek isteyen bir ekonomik enstrüman için eskiye nazaran daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Derebeyinin gelirlerinin düşmeye başlaması ise Büyük Britanya'da feodalizmin yıkılmasına zemin hazırlamıştır.

Kara Ölüm'ün ortaya çıkarttığı yeni koşullar siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkilerin yeniden yorumlanmasını gerekli kılmıştır. Özellikle ekonomik alanda yaşanan değişim ve dönüşüm İngiltere'de yün ile birlikte önemli hale gelen dokumacılığın daha sonraki süreçte neden bu ülkenin lokomotif sanayisi olduğunu açıklamaktadır. Tarım ürünlerinin dış pazara satışı imkân kısıtlılığı nedeniyle fazla yapılamazken ellerinde gereğinden fazla yün olan İngiliz ve İskoç tüccarlar kendilerine pazarlar aramaya başlamışlardır. Günümüz emperyal düzenin belki de emekleme adımlarını atan bu yeni gelişme sermaye birikimini de ortaya çıkartmıştır. Tabii insan sayısının azlığı teknik aksama duyulan ihtiyacı da hiç olmadığı kadar artırıyordu. Bu süreçle birlikte teknik ilerlemeler önce zihinlerde sonra ise gündelik yaşamda yer almaya başlamıştır. Zira dönemi çalışan uzmanlarında dediği gibi "insan kıtlığı ortaçağ icadının anasıdır." Kara Ölüm'den hemen sonra İngiltere tarafında yaşanan bir dizi teknolojik ilerleme bunun göstergesidir.

Köylüleri daha özgür kılan veba salgının İskoçya ve Galler halkında ve krallıklarında bıraktığı izlenim İngiltere kadar derin olmamıştır. Ancak Kara Ölüm'ün bu bölgelerde de insanı ve emeği daha değerli hale getirdiği kuşkusuzdur. İngiliz köylüleri veba sayesinde siyasi kimlik arayışlarına girmişlerdir. Bu arayış sırasında köylüler ciddi bir isyan başlatarak yeni sömürü düzeninde artık ellerinin güçlü olduğunu Lordlar ve yönetime ilan etmişlerdir. İskoçya ve Galler köylüsünde bu politik bilinç oluşmamıştır. Kara Ölüm'den sonra daha da artan İngiliz baskısı karşısında "onlar" bağımsız olmak istedikleri İngiltere'yi hedef almayı seçmişlerdir. Veba askeri dengeleri de altüst etmesine rağmen taraflara eşit davranmış gibi görünmektedir. Zira İskoçya'ya Kara Ölüm'ün sıçrama hikayesi İngiltere'nin salgın sonucu dizleri üstüne çöktüğünü değerlendirdikleri bir sırada askerlerini toplayarak saldırmayı planladıkları sırada olmuştur. İngiltere ve Fransa bu süreçte vebadan ölmemiş asker bulmakta zorlandıkları için uzun süredir yaptıkları Yüz Yıl Savaşları'nda *de facto* şekilde ateşkese gitmek durumunda kalmışlardır.

Kara Ölüm özellikle İngiliz kadının (İskoçya ve Galler tarafında benzer süreçleri gösteren kanıtlar yoktur) gündelik yaşamına, toplumsal hayattaki statüsüne değil ama konumuna ve ekonomik faaliyetlerine de ciddi dokunuşlar yapmıştır. Daha önce erkeklerin boş bıraktığı pozisyonların bir kısmını kadınlar doldurmaya başlarken, ekonomik anlamda ellerinin güçlenmesi onları daha özgür kılmıştır. Evliliklerin sayısını düşüren ve bireyselleşmeyi ön plana

çıkartan Kara Ölüm sosyolojik anlamda Ada'da yeni bir sürecin kapılarını açmıştır. Başlarda Kara Ölüm korkusundan daha sonra ise daha iyi paralar kazanmak amacıyla yapılan bölgeler arası iç göçler Ada şehirlerinde cinsiyet dağılımını ve nüfus ağırlığını değiştirirken kentlerin ekonomik sıralamasını da etkilemiştir. Kadınlar evlerinden uzakta çalışmanın özgürlüğü ve kendi parasını kazanmanın verdiği mutluluğu tadarken eş seçiminde de daha özgür hale gelmişlerdir. Miras ya da çeşitli yollarla bazı işletmeleri ve toprak parçasını elde eden kadınların ticari hayatta da boy göstermesi yine salgından sonraki süreci rastlamaktadır. Mevcut ölüm korkularının zihinlerde yer edinmesinden dolayı kadınların çocuk yapmadaki isteksizlikleri ise özellikle on yedinci yüzyıla kadar nüfusun salgın öncesi seviyeyi yakalayamamasının en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Ortaçağın tartışmasız tek gücü olan Papa ve Kilisesi de yine Kara Ölüm'le birlikte ciddi prestij kaybına uğramıştır. Zira İngiltere tarafında halka günahlarının sonucunda öldüklerini söyleyen din adamlarının da vebanın kırımına uğramaları (ruhban sınıfı arasında veba salgını kaynaklı ölümler %65 civarındadır) onların da günahkâr ve kutsal kişilikler olmadıkları görüşünün yerleşmesine neden olmuştur. En azından kilise tartışılır hale gelmiştir. İskoçya ve Galler tarafında durum tam anlamıyla böyle olmuştur denemez. Ancak İngiltere tarafında yaşamayı başarmış ve özellikle ölenlerin yerine yeni alınmış Latince ve dualardan bihaber sıradan eğitimsiz kimliklerin din adamı sıfatıyla veba sürecini "iyi değerlendirerek" halkı sömürmesi Wycliffe'nin öncülüğünde kiliseye karşı muhalif tutumların güç kazanmasına ve köylü isyanlarıyla birlikte sahaya inan Lollard hareketinin zemin kazanmasına neden olmuştur. Bu süreç İngiltere tarafında Protestanlığa kadar uzanan uzun tartışmaların başlatıcısı olmuştur. İngiltere tarafında bu süreçle birlikte din adamlarının eğitimi düşerken İskoç din adamlarının Latinceyi öğrenme ve eğitim düzeylerini artırmaları ise paradoksal bir gelişme olmuştur.

Eğitim sürecinden bahsetmişken, günümüz dünyasında ortak iletişim dili haline gelen İngilizcenin tarihi seyir içerisinde özellikle kendi toplumu ve hinterlandında yaygınlaşmaya başlamasındaki kritik evre ise büyük ölçüde Kara Ölüm sonrasına denk gelmektedir. Zira salgın sırasında Latince ve Fransızca eğitim veren pek çok hocanın hayatını kaybetmesi bu dillerin kullanımı geriletmiştir. Bu durum İngiltere'de ulusal dil olan ve öteden beridir sadece köylülerin kullandıkları İngilizcenin kilise ve aristokrat çevresinde de tercih edilmesine neden olmuştur. İskoçya ve Galler'de ise böyle bir süreçten bahsedilemez. Bu bölgelerde özellikle kilise çevresi daha da fazla Latince öğrenmeye çalışırken, halk ise ulusal dilleri yerine İngiltere'nin baskısı sebebiyle İngilizce kullanımına geçmeye başlamıştır. En azından şehirli ve tüccar sınıflar daha fazla bu dili tercih eder ya da ettirilir olmuştur. İngiltere'nin bu etkisiyle de olsa gerek İskoç toplumunda çeşitli sosyolojik sorunlar salgından sonra baş göstermeye ve dilsen ayrışmalar yaşanmaya başlamıştır. Galler'in nüfus olarak daha da az olması ve salgından sonra İngiltere'nin yoğun markajında kalması dil anlamında İngilizcenin iyice yerleşmesine neden olmuştur. Bu

tarihten sonra önemli klasik yapıtlar İngilizceye çevrilirken ilk basılan kitapta dahil dönem yazarları bu dili tercih etmeye başlamıştır.

Yetenekli dokunuşlara ve güçlü zekaya sahip pek çok yetişmiş insanında salgın süresince hayatını kaybetmesi değim yerindeyse sanat ve mimarinin üstüne “sessizlik bulutlarının” çökmesine neden olmuştur. Bu durum Rönesans’a kadar sürecek olan uzun bir zaman dilimini içirisine almaktadır. İngiliz sanat tarihçilerine göre bu büyük felaket stil üzerinde de ani ve devrimci etkiler yapmıştır. O dönemin ekolleri haline gelen bazı önemli yeteneklerin veba sırasında ani ölümü ve o alanda çalışan sayısının bir anda dramatik düşüşü, yetenek ve gelenek açısından uzun süre doldurulamaz önemli bir boşluğu meydana getirmiştir. Bu büyük vebayla birlikte mimari ve sanat alanında böyle bir boşluğun doğduğu anlaşılmaktadır. Beverley’deki yetenekli ve üretken heykeltıraşlar okulunun 1348’den sonra kapılarına kilit vurması bunun en tipik örneğidir. Kara Ölüm sırasında hayatını kaybeden yetişmiş insan gücünü oluşturan mimar, mühendis, heykeltıraş ve bir dizi ilim ve sanat adamının yerine yeni gelenlerin bilgi birikim kabiliyet ya da tecrübeleri yetersiz olduğundan taşları işleme ve yeni yapıları oluşturma konusunda daha az estetik, basit ve tekniksel açıdan zayıf yapılar inşa etmeye yönelmeleri kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu durum Kara Ölüm’den sonra yapılan mimari eserlerin her açıdan standardında keskin bir düşüşe neden olmuştur. El ustalığı gerektiren pek çok alanın ustalarının yine bu süreçte hayatını kaybetmesi, Kara Ölüm’den sonra üretimi yapılan pek çok malın ciddi şekilde kalitesinin düşmesine de neden olmuştur.

Kara Ölüm’ün tıp bilimine ve bu sahada çalışanlara etkisi ise olumlu olmuştur. Salgın günlerinde çaresiz halk kiliseye ve doktorlara koşmuştur. Bir kısım din adamının kurtuluş bizdedir propagandası yaptığı günlerde aynı niyetteki doktorlarda garip veba reçeteleri yazıyor ve para kesici gibi hareket ediyorlardı. Papa’nın doktoru gibi meslek etiğine bağlı olanların ise salgın günlerinde ürettikleri tek etkili reçete “kaçın ve birbirinizden uzak durun” demek olmuştur. Vebadan kendileri korunmak isteyen hekimler ise “sivri tuhaf gagalar” takarak hastalarına bakıyorlardı. Ancak insanı iyi etmek ve daha çok yaşatmak iddiasında olan tıbbın tüm geleneksel yöntemlerinin Kara Ölüm’le beraber işe yaramadığının anlaşılması bu alanda ciddi ilerlemeleri meydana getirmiştir. Karantina ve tecrit önlemlerinin yasaları çıkartılırken, kent merkezlerinin ve nehirlerin temiz tutulması, hayvan ve insan atıklarının çöplüklere taşınması ve bazı faaliyetlerin (kasaplık) kapalı alanlarda yapılmasına ilişkin zorunluluk İngiltere tarafında ilk defa yasa ile hükme bağlanmıştır. İngiltere başta olmak üzere Ada genelinde merkezden kırsala doğru sağlık teşkilatlanması daha kurumsal bir yapıya büründürmüştür. O dönemin genç doktorlarının vebayı iyileştirme güçleri olmasa da en azından ortaya çıkması ve dağılmasına ilişkin aldığı tedbirler bir ilkti.

O dönem tıbbının vebanın pençesinden kurtarmaya gücü yetmediği milyonların hayatını kaybetmesi eli kalem ve fırça tutan tüm kesimlerin çalışmalarının merkezine ölüm algısını

yerleştirmesine neden olmuştur. Kara Ölüm'den sonra edebiyat, resim, müzikle ve görsel sanatlarda güçlü bir ölüm algısı yapıtlarının ana teması haline gelmiştir. Öyle ki bu büyük veba salgınından sonra ölüm olgusunu işlemeyen bir yapıt tam anlamıyla tamamlanmış sayılmıyordu. Aynı zamanda bu çapta insan kaybı insani değerleri daha da ön plana çıkartırken Hümanizmin sürecine de katkılarda yapmıştır.

Kara Ölüm'den sonraki uzun süreçte ölüme bakışı niteleyen en somut kelime ise "Dance Macabre" olmuştur. Ölüm Dansı kavramını ifade eden bu kelime ortaçağın sonunda bütün bir dönemin düşüncesinin ifadesi olmuştur. Ölüm Dansının etrafında, tıpkı onun gibi ahlak korkuluğu ve ahlaka davet olarak kullanılabilen bazı bitişik kavramlar bu süreçle birlikte toplanmıştır. İskelet ile sembolleşen Ölüm Dansı, hiyerarşık sıraya uygun şekilde Papa ile başlar ve imparator, kardinal, patrik, soylu ve serf ile devam ederek, sırayla herkese ölüm karşısında unvan, şan ve şöhretinin hiçbir işe yaramayacağı oldukça ironik bir biçimde anlatılırdı. Dolayısıyla zamanın en güçlü figürlerinin de dahil olduğu milyonların Kara Ölüm'ün pençelerinden kurtulamayışı insanların zihnine ölüm algısını böylesine sağlam şekilde yerleştirmiştir.

Sonuç olarak nüfusun yaklaşık yarısını "silip süpüren" Kara Ölüm revizyonist görüştekilerin belirttiğinin aksine ciddi değişim ve dönüşümlere de neden olmuştur. Özellikle klasik görüşü benimseyen araştırmacıların üzerinde durduğu üzere bu büyük veba salgını toplumsal dönüşümün en büyük katalizörü olan, refah düzeyine olumlu katkılar yapan ve doğanın tahrip edilmesini önleyen bir dizi önemli sonucu ortaya çıkartmıştır. Bu noktada tarihçi John Aberth: "Büyük Britanya ve Avrupa'nın "Rönesans'ı veya Yeniden Doğuş" sürecinin, Kara Ölüm'ün insan aklını aşan derece korkunç günlerinin potasında dövüldüğünü" belirtirken dikkatleri bu noktaya çekmektedir. On dördüncü yüzyıl başında nüfusun zirve yapması sebebiyle ağaçlar yakacak ihtiyaçı ve yeni tarım alanları elde etmek amacıyla hızla kesilmeye (bu dönemde ağaç kesmeye ölümünde dahil olduğu çeşitli cezalar getirilmiştir) başlanmıştı. Doğa önlenemez şekilde tahrip ediliyordu. Bu durum Avrupa ve İngiltere ormanlarını çölleştirmeye başlamıştı. Dolayısıyla Gottfried'ın da dediği gibi "Kara Ölüm olmasaydı Ada'nın Etiyopya çöllerinden" farksız olacağına vurgu yaparak bir anlamıyla sonuçların olumlu taraflarını ön plana alan güçlü görüşlerde vardır. Kara Ölüm'ün, Büyük Britanya tarihinde ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, dini ve daha pek çok alana derin etkiler yapması onu klasik bir vebadan ayrılarak tarihsel bir olgu düzeyine yerleşmesine neden olmuştur.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

- [1]. Abbey, M. (1927). *The Anonimale Chronicle, 1333 to 1381*. V. H. Galbraith (eds.), New York: Manchester University Press.
- [2]. Dafydd Ap Gwilym (1982). *The Poems* (Çev. Richard Morgan Loomis). New York-Binghamton: Center for Medieval and Early Renaissance Studies.
- [3]. *Domesday Book: A Complete Translation*. (2004). (Çev. G. H. Martin ve Ann Williams). Londra: Penguin Classics.
- [4]. Ebu Abdullah Muhammed Ibn Batuta Tanci, (2000). *Ibn Batuta Seyahatnamesi*, (Çev. Sait Aykut). C.I. İstanbul: Y.K.Y.
- [5]. Evliya Çelebi (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [6]. Fine Rolls. C. VI-VII. (III. Edward dönemi).
- [7]. Gairdner, J. (eds.) (1880). *A Short English Chronicle: The Succession of Kings from the Earliest Times to the Norman Conquest, in Three Fifteenth-Century Chronicles with Historical Memoranda by John Stowe*. Londra: Camden Society.
- [8]. Geoffrey Chaucer. (2018). *Canterbury Hikayeleri*, (Çev. Nazmi Ağıl), İstanbul: Y.K.Y.
- [9]. Giovanni Boccaccio. (2016). *Decameron*, (Çev. Göksu Birol) Ankara: Yason Yayıncılık.
- [10]. Hallam, E. (1995). *Chronicles of the Age Of Chivalry*. London: Crescent Books.
- [11]. Haydon, F. S. (eds.) (1863). *Eulogium Historiarum Sive Temporis*. C. III, Londra: Rolls Series.
- [12]. Hector Boece (1858). *The Buik of the Croniclis of Scotland; or, A Metrical Version of the History of Boece*. William B. Turnbull (eds.). C. III. Londra: Majesty' Printers.
- [13]. Henry Knighton. (1995). *Knighton's Chronicle, 1337-1396*. (Çev: G. H. Martin). Oxford Medieval Texts. Oxford-New York: Oxford University Press.
- [14]. Higden, R. (1865-1886). *Polychronicon Radulphi Higden Monachi Cestrensis*. C. Babington ve J. R. Lumby, (eds.). C. 9. Londra: Rolls Series.
- [15]. Ibn Battuta (2013). *Travels in Asia and Africa, 1325-1354*. (Çev. H. A. R. Gibb). Londra: Routledge Press.
- [16]. İbn Haldun (1997). *Mukaddime I*. (Çev. Zakir Kadiri) İstanbul: Ugan, MEB Yayınları.
- [17]. Jean de Venette, (1953). *The Chronicle of Jean de Venette*. (Çev. Jean Birdsall). New York: Columbia University Press.
- [18]. Jean Froissart (1895). *The Chronicles of Froissart*. (Çev. John Bouchier). Lord Bemers ve G. C. Macaulay (eds.).
- [19]. John Fordun. (1872). *John of Fordun's Chronicle of The Scottish Nation*, (Çev. Felix J. H. Skene). Edinburg: Edmonston and Douglass.
- [20]. John Stow (1908). *A Survey of London*. C.L. Kingsford (eds.). C. II. Oxford.
- [21]. *Kutsal Kitap* (2006). Levililer. 2: 13.
- [22]. Londra: LMA. *Letter Book F*, f. 163/168 (Calender Letter Books, F, 18 Haziran 1349, s. 1349). (Calender Letter Books. F. 21 Kasım 1349. s. 199). (Calender Letter Books, F, 8 Aralık 1349, s. 199)

- [23]. Niqūlā ibn Yūsuf al-Türk. (1950). *Chronique d'Égypte Al Machreq (1798-1804)*. (Çev. Gaston Wiet), Kahire: Impr. de l'Institut Français d'Archéologie Orientale.
- [24]. *Originalia Roll*, 24 Edward III, m.2.
- [25]. Oxford: *Calender of the Patent Rolls 1348-1350/1354*.
- [26]. Plutarkhos (2016). *Gevezeler ve Meraklılar*. (Çev. Güzin Aker), Mersin: Kırmızı Kedi Yayınevi:713.
- [27]. Procopius. (1914). *History of the Wars*, C. I, (Çev. H.B. Dewing). Londra-New York: Heinemann ve Macmillan Co. Press.
- [28]. Public Record Office (1831). *List of Sheriffs for England and Wales, from the Earliest Times to A.D.*
- [29]. Public Record Office (1955). *Calendar of Inquisitions Post Mortem, III Edward*. C. 9. No. 437.
- [30]. Public Record Office (1896). *Calendar Close Rolls Edward III, (1349-1354)*.
- [31]. Public Record Office (1971). *List of Escheators for England and Wales*.
- [32]. Public Record Office, (1908-1910). *Calendars of Inquisitions post Mortem and Other Analogous Documents*. C. V-VI. Londra.
- [33]. Public Record Office. *Calendar of the Close Rolls*. Richard II, C. 2., 1381-1385
- [34]. Public Record Office. *Calender of the Patent Rolls 1348-1350, 2 Ocak 1350*.
- [35]. Public Record Office. *Chancery Inquisitions Miscellaneous*. C. 8-9, 145 C 145/164/8.
- [36]. Public Record Office. *Edward III, (1349-1354)*.
- [37]. Public Record Office. *Subsidy Rolls*. E 179/202/53
- [38]. R. Henry (1788). *The History of Great Britain*. C. VII. Londra.
- [39]. Takıyüddin Makrizi, (1957-1973). *Kitabü's-suluk li-ma'rifeti düveli'l-müluk*, Said Abdal Fattah Ashur (Eds.) Kahire.
- [40]. *Tevrat. Yaradılış Kitabı*. Türkçe Meal, Hicret VII.
- [41]. *The Chronicle of Novgorod*. (1914). (Çev. Robert Michell ve Nevill Forbes). Londra: London Offices of the Society.
- [42]. *The Journal of Hygiene*, C. 6-7-8, 11, 1906-7-8-11-14.
- [43]. Thompson, E. M. (eds.) (1889). *Robertus de Avesbury de Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*. Londra: Rolls Series.
- [44]. Thompson, E. M. (eds.) (1899). *Chronicon Galfridi Le Baker de Swynebroke*. Oxford: Clarendon Press.
- [45]. Thukydides (1976). *Paleponnesos Savaşı*. (Çev. Tanju Gökçöl). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- [46]. Walter Bower (1998). *A History Book for Scots: Selections from Scotichronicon*. D. E. R. Watt (eds.), Edinburgh: Birlinn Ltd.
- [47]. Wilkins, D. (1737). *Concilia Magnae Britanniae et Hiberniae*, C. II. Londra.
- [48]. William Langland (1988). *Piers Plowman: The B Version-Will's Visions of Piers Plowman, Do-Well, Do-Better and Do-Best*. George Kane ve E. Talbot Donaldson (eds.). Londra: The Athlone Press.

[49]. William Shakespeare (2013). *Venedik Taciri*. (Çev. Bülent Bozkurt). İstanbul: Remzi Kitabevi.

[50]. William Shakespeare (2016). *Romeo ve Juliet*. (Çev. Özdemir Nutku). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

[51]. Wilson, G. V. (eds.) (2005). *The Parliament Rolls of Medieval England 1275-1504*. C. 6, Woodbridge: Boydell Press.

İkincil Kaynaklar

[1]. Abbey, M. (1927). *The Anonimale Chronicle, 1333 to 1381*. V. H. Galbraith (eds.), New York: Manchester University Press.

[2]. Aberth, J. (2005). *The Black Death The Great Mortality of 1348-1350*. Londra: Palgrave Macmillan Press.

[3]. Aberth, J. (2007). *Plagues in World History*. Toronto: Rowman Press.

[4]. Aberth, J. (2013). *An Environmental History of the Middle Ages: The Crucible of Nature*, Londra-New York: Rotledge.

[5]. Alexander, J. T. (2003). *Bubonic Plague in Early Modern Russia Public Health and Urban Disaster*. Oxford-New York: Oxford University Press.

[6]. Alexandre, P. (1987). *Le Climat en Europe au Moyen Âge*. Paris: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.

[7]. Altun, C. (1996). *Hicri Birinci Yüzyılda Mekke Şehri*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Doktora tezi).

[8]. Altun, K. (1999). *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanı: Vâridatü'l-Enîka*. Niğde: Özlem Kitabevi.

[9]. Ayalon, Y. (2015). *Natural Disasters in the Ottoman Empire Plague, Famine, and Other Misfortunes*. Londra-New York: Cambridge University Press.

[10]. Bailey, M. (1988). The Rabbit and the Medieval East Anglian Economy. *The Agricultural History Review*. ss. 1-20.

[11]. Bailey, M. (1996). T. S. Ashton Prize: Joint Winning Essay. Demographic Decline in Late Medieval England: Some Thoughts on Recent Research. *The Economic History Review*. New Series. C. 49. No. 1. ss.1-19.

[12]. Bailey, M. (2007). *Medieval Suffolk An Economic and Social History 1200 -1500*. Woodbridge: The Boydell Press.

[13]. Bairoch, P. Batou, J ve Pierre, C. (1988). *La Population des Villes Européennes, 800-1850*. Cenevre: Publications d'histoire Economique et Sociale Internationale.

[ ]. Baker, T. (1970). *Medieval London*. Londra: Littlehampton Book Services Ltd.

[ ]. Barker, H. (2014). *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*. New York: Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Graduate School of Arts and Sciences, Columbia University. (Yayımlanmamış Doktora tezi).

[14]. Barker, J. (2014). *1381: The Year of the Peasants Revolt*. Londra: Belknap Press.

[15]. Barnard, B. (2005). *Outbreak: Plagues that Changed History*, New York: Random House Children's Books.

- [16]. Barnard, B. (2005). *Smithereens: How the Black Death Smashed Feudal Europe. Outbreak: Plagues That Changed History*. ss. 1-19.
- [17]. Barnes, E. (2005). *Diseases and Human Evolution*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- [18]. Barrell, A. D. M. (2000). *Medieval Scotland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [19]. Barron, C. (1989). The Fourteenth-Century Poll Tax Returns for Worcester. *Midland History*. ss.1-29.
- [20]. Barron, C. M. (1989). 'The 'Golden Age' of Women in Medieval Londra. *Reading Medieval Studies*. C. 15. ss. 35-58.
- [21]. Barry, S. ve Gualde, N. (2006). The Biggest Epidemics of History. *La Plus Grande Epidemie De l'histoire*. ss. 37-53.
- [22]. Bartsocas, C. S. (1966). Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the Black Death. *Journal of the History of Medicine*. C. 21 ss. 394-400.
- [23]. Bartsocas, C. S. (1966). Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the "Black Death". *Journal of the History of Medicine and Sciences*, C. 21. S. 4. ss. 394-400.
- [24]. Bean, M. W. (1963). Plague, Population and Economic Decline in England in the Later Middle Ages. *Economic History Review*, S. 15. ss. 423-437.
- [25]. Beebe, A. ve Notestein, W. (eds.). (1915). *Source Problems in English History*. New York: Harper and Brothers Publishers.
- [26]. Benedict, C. A. (1996). *Bubonic Plague in Nineteenth-Century China*, Stanford: Stanford University Press.
- [27]. Benedictow, O. (2006). *The Black Death 1346-1353*. New York: Boydell Press.
- [28]. Benedictow, O. (2010). *What Disease was Plague?* Boston: Brill Press.
- [29]. Benedictow, O. (2015). *The Black Death and Later Plague Epidemics in the Nordic Countries: Perspectives and Controversies*. Oslo: De Gruyter Press.
- [30]. Bennett, J. M. (1987). *Women in the Medieval English Countryside Gender and Household Brigstock Before the Plague*. Oxford: Oxford University Press.
- [31]. Besant, W. (1894). *The History of London*. Londra: Longmans, Green and Co.
- [32]. Bettey, J. H. (2014). *Wessex from Ad 1000*. Londra-New York: Routledge Press.
- [33]. Bibel, D. J. ve Chen, A.T.H. (1976). Diagnosis of Plague: an Analysis of the Yersin-Kitasato Controversy. *Bacteriological Reviews*. C. 40. No 3. ss.633-451.
- [34]. Bibikova V. A. ve Zhovtyi, I.F. (1977-1980). Review of Certain Studies of Fleas in the USSR, 1967-1976. R. Traub ve H. Starcke (eds.), *Fleas, Preceedings of the International Conference on Fleas*. Aston Wold, Petersburg-Rotterdam.
- [35]. Biraben, J. N. (1945). *Les Hommes et la Petse en France et Dans Les Pays Europeens et Mediterraneens*. C. I-II, Parasi: Livraison.
- [36]. Biraben, J. N. (1979). La Peste Noire en tere d'Islam. *L'histoire*, C. 2, ss. 30-40.
- [37]. Bisgaard, L. ve Sondergaard L. (eds.) (2009). *Living With The Black Death*, Odense: University Press of Southern Denmark.
- [38]. Black, C. (2001). *Early Modern Italy: A Social History*. Londra-New York: Routledge.

- [39]. Bleukx, K. (1992). Was the Black Death (1348-49) A Real Plague Epidemic? England as A Case Study. Welmer Verbecke (eds.) *Serta Devote in Memoriam Guillehemi Lourdaux*, C. II, içinde (ss.64-113) Louvain.
- [40]. Bollet, A. J. (2004). *The Impact of Human History on Epidemic Disease*. New York: Demos Medical Publishing.
- [41]. Bolton, J. (2013). Looking for Yersinia Pestis: Scientists, Historians and the Black Death. Linda Clark ve Carole Rawcliffe (eds.) *Society in an Age of Plague (The Fifteenth Century, XII)*. içinde (15-38) Woodbridge: Boydell & Brewer Press.
- [42]. Borsch, S. J. (2005). *The Black Death in Egypt and England*. Austin: University of Texas Press.
- [43]. Boucher, C. (1938). *The Black Death in Bristol. Transactions of the Bristol and Gloucestershire Archeological Society*. S. 60. ss. 31-46.
- [44]. Bowsky W. M. (eds.) (1971). *The Black Death: A Turning Point In History?*. New York: Robert E. Krieger Company.
- [45]. Bowsky, W. (1964). The Impact of the Black Death Upon Siense Government and Society. *Speculum*. C. 39. No:1. ss. 1-34.
- [46]. Braid, R. (2010). Economic Behavior, Markets and Crises. The English Economy in The Wake of Plague and Famine in the 14th Century. Simonetta Cavaciocchi (eds.). *Economic and Biological Interactions in Pre-Industrial Europe From The 13th to The 18th Centuries*. İçinde (ss. (335-372). Floransa: Firenze University Press.
- [47]. Brayson, A. (2003). *The Fiscal Constitution Of Later Medieval England: The Reign Of Henry VI*. York: University of York Department of History. (Yayımlanmamış Doktora tezi).
- [48]. Bridbury, A. R. (1977). Before the Black Death. *The Economic History Review*. C. 30. No. 3. ss. 393-410.
- [49]. Bridbury, A. R. (2016). *(Economic Growth (Routledge Revivals): England in the Later Middle Ages*. Londra-New York: Routledge.
- [49]. Britnell, R. (1994). The Black Death in English Towns. *Urban History*. C. 21. No 2. ss.195-210.
- [50]. Broadberry, S. Campbell, B. M. S. ve Leeuwen, B. (2010). English Medieval Population: Reconciling Time Series and Cross Sectional Evidence. *Medieval Population*. 7. ss. 1-43,
- [51]. Brooke, J. L. (2014). *Climate Change and the Course of Global History*. New York: Cambridge University Press.
- [52]. Brooks, N. (1978). Arms, Status and Warfare in Late-Saxon England. David Hill (eds.). *Ethelred the Unready*. İçinde (ss. 81-103). Oxford: BAR British series.
- [53]. Brooks, N. P. ve Whittington, G. (1977). Planning and Growth in the Medieval Scottish Burgh: The Example of St Andrews. *Transactions of the Institute of British Geographers*. C. 2. No. 3. ss. 278-295.
- [54]. Bubonic Plague: The First Pandemic. (2019). *Science Museum: Exploring the History of Medicine*. London Science Museum.
- [55]. Buell, P. D. (2003). *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. Maryland ve Oxford: The Scarecrow Press, Inc.
- [56]. Buell, P. D. (2012). Qubilai and the Rats. *Sudhoffs Archiv*. 96. S. 2. ss. 127-144.

- [57]. Bullen, A. H. (eds.) (1889). *Lyrics From The Dramatists Of The Elizabethan Age*. Londra: J.C. Nimmoi.
- [58]. Butcher, A.F. (1984). English Urban Society and the Revolt, of 1381. R. H. Hilton ve T. H. Aston (edit.), *The English Rising of 1381*. Cambridge: Cambridge University Press. Ss.84-111.
- [59]. Byrne, J. B. (2004). *The Black Death*. Londra: Greenwood Press.
- [60]. Byrne, J. B. (2006). *Daily Life During the Black Death*, Londra: Greenwood Press.
- [61]. Byrne, J. B. (2006). *Encyclopedia of Pestilence, Pandemics, and Plagues*. Londra: Greenwood Press.
- [62]. Cadman, S. P. (1916). *The Three Religious Leaders Of Oxford And Their Movements John Wycliffe John Wesley John Henry Newman*. New York: The Macmillan Company.
- [63]. Cameron, A. Ward-Perkins, B. ve Whitby, M. (eds.) (2008). *The Cambridge Ancient History, C. 14*. Londra: Cambridge University Press.
- [64]. Campbell, B. (2000). *English Seigniorial Agriculture 1250-1450*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [65]. Campbell, B. (2012). Grain Yields on English Demesnes After the Black Death. M. Bailey ve S. H. Rigby (eds.). *Town And Countryside in The Age Of The Black Death: Essays in Honour Of John Hatcher*, içinde (ss. 121-174). C. 12, Turnhout: Brepols Publishers.
- [66]. Cannon, J. (2014). *Medieval Church Architecture*. Londra: Shire Publications.
- [67]. Cantor, N. (2002). *In The Wake The Plague: The Black Death & The World It Made*. New York: Perennial.
- [68]. Carlin, M. ve Rosenthal, J. T. (eds.) (1998). *Food and Eating in Medieval Europe*. Londra: The Hambledon Press.
- [69]. Carpentier, E. (1962). *Une Ville Devant la Peste, Orvieto et la Peste Noire de 1348*. Paris: S.E.V.P.E.N.
- [70]. Charles, L. ve Duffin, L. (eds.) (2013). *Women and Work in Pre-industrial England*. Londra: Routledge.
- [71]. Chiappelli, A. (1887). *Gli Ordinamenti Sanitari del Comune di Pistoia contro la Pestilenza del 1348*, *Archivio Storico Italiano*, Series 4. 20. ss.1-21.
- [72]. Christensen, P. (2009). Appearance and Disappearance of the Plague: Still a Puzzle?. Bisgaard ve Sondergaard (Eds.) *Living With The Black Death*. içinde (ss.11-21)
- [73]. Cipolla, C. M. (eds.) (1972). *The Fontana Economic History of Europe*. Glasgow: The Middle Ages.
- [74]. Cipolla, C. M. (eds.) (1972). *The Fontana Economic History of Europe*. C. I, Glasgow: The Middle Ages, Collins/Fontana.
- [75]. Clapham, J. (1963). *A Concise Economic History of Britain*. Cambridge: Cambridge at the University Press.
- [76]. Clark, G. (2007). The Long March Of History: Farm Laborers Wages In England 1208-1850. *Economic History Review*. S. 60. ss. 97-135.
- [77]. Clark, G. (2015). Markets and Economic Growth: The Grain Market of Medieval England. *Cliometrica*. C. 9. ss. 1-43.

- [78]. Clifford, D. J. H. (eds.) (1992). *The Diaries of Lady Anne Clifford*, Gloucestershire: Alan Sutton.
- [79]. Cobban, A. B. (2006). *The King's Hall Within the University of Cambridge in the Later Middle Ages*. Cambridge Digitally Version.
- [80]. Cohen, K. (1973). *Metamorphosis of a Death Symbol: The Transi Tomb in the Late Middle Ages and Renaissance*. Berkeley-Los Angeles-Londra: University of California Press.
- [81]. Cohn, S. K. (2005). Review of O.J. Benedictow, *The Black Death. The Complete History 2004*. *The New England Journal of Medicine*. ss. 1354-1355.
- [82]. Cohn, S. K. (2007). After the Black Death: Labour Legislation and Attitudes Towards Labour in Late-Medieval Western Europe. *The Economic History Review*. New Series. C. 60. No. 3. ss. 457-485.
- [83]. Comba, R. (1977). Vicende Demografiche in Piemonte Nell'ultimo Medioevo. *Bollettino Storico*. ss. 39-126.
- [84]. Comper, F. M. M. (eds.). (1917). *The Book of the Craft of Dying, and Other Early English Tracts Concerning Death*. Londra-New York: Longmans, Green.
- [85]. Cooper, T. M. (1947). The Numbers and the Distribution of the Population of Medieval Scotland. *The Scottish Historical Review*. C. 26. No. 101. Part I. ss. 2-9.
- [86]. Cornwall, J. (1970). English Population in the Early Sixteenth Century. *Economic History Review*. C. 23, No. 1. ss. 32-44.
- [87]. Coulton, G. (1947). *Medieval Panorama: The English Scene from Conquest to Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [88]. Courtenay, W. J. (1980). The Effect of the Black Death on English Higher Education. *Speculum*. 55 4. ss. 696-714.
- [89]. Crawford, R. (1914). *Plague and Pestilence in Literature and Art*. Oxford: Clarendon Press.
- [90]. Creighton, C. (1891). *History of Epidemics in Britain*. Cambridge: The Cambridge University Press.
- [91]. Daniel, A. M. (1997). Kipling's Use of Verse and Prose in "Baa Baa, Black Sheep". *Studies in English Literature, 1500-1900*. C. 37. No. 4. ss. 857-876.
- [92]. Davies, G. (2012). *The Illustrated Timeline of Medicine*. New York: The Rosen Publishing.
- [93]. Davies, R. A. (1989). The Effect of the Black Death on the Parish Priests of the Medieval Diocese of Coventry and Lichfield. *Historical Research*, 62, ss.85-90.
- [94]. Davies, R.R. (1997). *The Revolt of Owain Glyn Dwr*. Oxford: Oxford University Press.
- [95]. Davis, D. E. (1986). The Scarcity of Rats and the Black Death: An Ecological History. *The Journal of Interdisciplinary History*. C. 16 No. 3. ss. 455-470.
- [96]. Demirhan Erdemir, A. (2015). *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.
- [97]. DesOrmeaux, A. L. (2007). *The Black Death and Its Effect on Fourteenth and Fifteenth-Century Art*. Louisiana: Submitted to the Graduate Faculty of the Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi).

- [98]. DeWall, N. (2008). *A Plague O Both Your Houses'': Shakespeare And Early Modern Plague Writing*, The English Department In partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the field of English, Northeastern University Boston, Massachusetts. (Yayımlanmamış Doktora tezi)
- [99]. DeWitte, S. N. (2010). Age Patterns of Mortality During the Black Death in Londra, A.D. 1349–1350. *Journal of Archaeology Science*. S. 37. ss. 3394–3400.
- [100]. Dewitte, S. N. Ve Kowaleski, M. (2017). Black Death Bodies. *Fragments*. C. 6. ss. 1-37.
- [101]. Diamond, J. (2018). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. (Çev. Ülker İnce). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- [102]. Dimmock, S. (2014). *The Origin of Capitalism in England, 1400–1600*. Boston: Brill Press.
- [103]. Ditchburn, D. (2001). *Scotland and Europe: Religion, Culture and Commerce*. East Linton: Tuckwell Press Ltd.
- [104]. Dobson, R. B. (1983). *The Peasants Revolt of 1381*. (II. Baskı). Londra: Macmillan Press.
- [105]. Dodd, G. (2001). The Lords, Taxation and the Community of Parliament in the 1370s and Early 1380s. *Parliamentary History*. C. 20. s. 287–310.
- [106]. Dodds, B. ve Britnell, R. (2008). *Agriculture and Rural Society After the Black Death, Common Themes and Regional Variations*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- [107]. Dols, M. W. (1974). Ibn al-Wardi's Risa-lah al-naba an al-waba. İçinde (ss. 443-455) Dickran Kouymjian (Eds.). *In Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History*. Beyrut American University Press.
- [108]. Dols, M. W. (1974). Plague in Early Islamic History. *Journal of the American Oriental Society*. C. 94. No. 3. ss. 371-383.
- [109]. Dols, M. W. (1977). *The Black Death in the Middle East*. Princeton: Princeton University Press.
- [110]. Dols, M. W. (1979). The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East 1347-1894. *Journal of the Social History of the Orient*. S. 22, ss. 162-189.
- [111]. Dunn, J. M. (2000). *Life During The Black Death*. San Diego: Lucent Books.
- [112]. Dutailis, C. P. (1918). Causes and General Characteristics of the Rising of 1381. *History, New Series*. C. 3. No. 10. ss. 109-116.
- [113]. Dutt, A. K. Akhtar R. ve McVeigh, M. (2006). Review Surat Plague of 1994 Re-Examined. *Department of Geography and Planning*. C. 37. No. 4. ss. 755-760.
- [114]. Dutton, E. M. Hines J. ve Yeager, R. F. (eds.). (2010). *John Gower, Trilingual Poet: Language, Translation, and Tradition* Cambridge: Boydell.
- [115]. Dyer, C. (1988). Changes in Diet in the Late Middle Ages: The Case of Harvest Workers. *The Agricultural History Review* C. 36. No. 1. ss. 21-37.
- [116]. Dyer, C. (2000). *Everday Life in Medieval England*. Londra: Cambridge University Press.
- [117]. Dyer, C. (2002). Small Places with Large Consequences: The Importance of Small Towns in England, 1000-1540. *Institute of Historical Research*. C. 75. No. 187. ss. 1-24.
- [118]. Dyer, c. (2009). *Making a Living in the Middle Ages the People of Britain 850–1520*. Connecticut: Yale University Press.
- [119]. E. H. Phelps Brown, E. H. P ve Hopkins, S. V. (1955). Seven Centuries of Building Wages. *Economica, New Series*. C. 22. No. 87. ss. 195-206.

- [120]. Ecclestone, M. (1999). Mortality of rural landless Men before the Black Death: The Glastonbury head-Tax lists. *Local Population Studies*. S. 63, ss. 6-29.
- [121]. Echenberg, M. (2007). *Plague Ports: The Global Urban Impact of Bubonic Plague, 1894-1901*. New York: New York University Press.
- [122]. Eckert, E. A. (1996). *The Structure of Plagues and Pestilences in Early Modern Europe Central Europe 1560-1640*. Basel: Karger.
- [123]. Elliott, L. (2006). *Medieval Medicine and the Plague*. Londra: Crabtree Publishing Company.
- [124]. Emmeluth, D. (2005). *Deadly Diseases and Epidemics, Plague*. Chelsea: Chelsea House Publishers.
- [125]. Encyclopaedia Britannica, *Cathay*, 2009.
- [126]. Eric Croddy, E. Armendariz, C. P. ve Hart, J. (2002). *Chemical and Biological Warfare*. New York: Springer Science Business Media.
- [127]. Estow, C. (1995). *Pedro the Cruel of Castile: 1350-1369*. New York: Brill Press.
- [128]. Ewert, C. (2007). Water, Public Hygiene and Fire Control in Medieval Towns: Facing Collective Goods Problems while Ensuring the Quality of Life. *Historical Social Research*. C. 32. No. 4. ss. 222-251.
- [129]. Eyice, S. (1958). Bizans Devrinde İstanbul'da Tababet, Hekimler ve Sağlık Tesisleri. İstanbul: *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, S. 3, ss. 657-691.
- [130]. Fagan, B. M. (2004). *The Long Summer, How Climate Changed Civilization*. Massachusetts: Basic Books.
- [131]. Farmer, D. L. (1983). Crop Yields, Prices and Wages in Medieval England. *Studies in Medieval and Renaissance History*, C. 6. ss. 117-155.
- [132]. Farmer, D. L. (1983). Crop Yields, Prices and Wages in Medieval England. *Studies in Medieval and Renaissance History*. 6. ss. 117-155.
- [133]. Farmer, D. L. (1991). Prices and Wages 1350-1500. Edward Miller (eds.). *The Agrarian History of England and Wales*. C. III. içinde (ss. 495-525) Londra: Cambridge University Press.
- [134]. Faroqi, S. (1984). *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting 1520-1650*. Londra: Cambridge University Press.
- [135]. Fenwick, C. C. (eds.) (2001). *The Poll Taxes of 1377, 1379 and 1381: Part 2: Lincolnshire-Westmorland*. Oxford: Oxford University Press.
- [136]. Fisher, J. L. (1943). The Black Death in Essex. *Essex Review*. 52. ss. 13-20.
- [137]. Fitch, A. B. (1987). Assumptions About Plague in Late Medieval Scotland. *Scotia*. S. 11. ss. 30-40.
- [138]. Fleming, G. (1871). *Animal Plagues: Their History, Nature, and Prevention*. C. I. Londra: Piccadilly.
- [139]. Fletcher, M. (1922). The Black Death in Dorset. *Dorset Nat. Hist. Ant. Field Club*. C. 43. ss. 1-14.
- [140]. France, R. S. (1938). *A History of Plague in Lancashire*. Londra: Historic Society of Lancashire and Cheshire.

- [141]. Freeman, H. (2016). *The Black Death A History From Beginning to End*. Middletown: D.E. Press.
- [142]. French, K. L. (2008). *The Good Women of the Parish Gender and Religion After the Black Death*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- [143]. Fulcher, J. (2004). *Capitalism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- [144]. Gardner, A. (1951). *English Medieval Sculpture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [145]. Garrison, F. H. (1929). *An Introduction To The History of Medicine*. Londra: W. B. Saunders Company.
- [146]. Gasquet, F. A. (2008). *Black Death of 1348 and 1349*. Londra: G. Bell Press.
- [147]. Gecser, O. (2010-2011). Sermons on St. Sebastian after the Black Death (1348–ca. 1500). Ottó Gecser (eds.). *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period; Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*. içinde (261-272). Budapeşte: CEU Press.
- [148]. Gelpi, A. P. (1998). Saint Sebastian and the Black Death. *Vesalius*. C. 4. 1998, ss. 23-30.
- [149]. Gemmill, E ve Mayhew, N. (1995). *Changing Values in Medieval Scotland: A Study of Prices, Money, and Weights and Measures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [150]. Genç, Ö. (2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri. *Tarih Okulu* ss. 139-164.
- [151]. Gerli, M. (eds.) (2013). *Medieval Iberia: An Encyclopedia*. Londra-New York: Routledge Press.
- [152]. Gerste, R. D. (2017). *Hava Nasıl Tarih Yazar*. (Çev. Meltem Karaismailoğlu). İstanbul: Kolektif Kitap.
- [153]. Gile, J. (2003). The History of Dalkeith House and Estate. *UW-L Journal of Undergraduate Research*. S. 6, ss. 1-10.
- [154]. Gisselberg, S. (2012). Satire in the Triumph of Death: Pieter Bruegel and Humanism. *Proceedings of The National Conference On Undergraduate Research*. ss. 901-909.
- [155]. Glaser, R. (2008). *Klimageschichte Mitteleuropas*, Darmstadt: Primus.
- [156]. Goldberg, J. (1992). *Women, Work, and Life Cycle in a Medieval Economy: Women in York and Yorkshire C.1300-1520*. Oxford: Clarendon Press.
- [157]. Goldberg, P. J. P. (1990). Urban Identity and the Poll Taxes of 1377, 1379, and 1381. *The Economic History Review*. C. 43. No. 2. ss. 194-216.
- [158]. Goldberg, P. J. P. (eds.) (1995). *Women in England c. 1275–1525*. Manchester: Manchester University Press.
- [159]. Gottfried, R. S. (1978). *Epidemic Disease in Fifteenth Century England: The Medical Response and the Demographic Consequences*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- [160]. Gottfried, R. S. (1980). Bury St. Edmunds and the Populations of Late Medieval English Towns, 1270-1530. *Journal of British Studies*. C. 20. No. 1. ss. 1-31.
- [161]. Gottfried, R. S. (1985). *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, Londra: Macmillan Publishing.
- [162]. Gower, J. (2012). *The Story of Wales*. BBC Books.

- [163]. Gráda, C. (1995). *The Great Irish Famine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [164]. Grainger, I. ve Diğerleri (2008). *The Black Death Cemetery, East Smithfield, London*. Londra: Molas Monograph 43.
- [165]. Gransden, A. (1957). A Fourteenth-Century Chronicle from the Grey Friars at Lynn. *English Historical Review*. S.72. ss. 270-278.
- [166]. Grant, A. S. (1991). *Independence and Nationhood: Scotland 1306-1469*. Edinburgh: Edinburgh University Press Series.
- [167]. Grant, A. ve Stringer, K. J. (1998). *Medieval Scotland Crown, Lordship and Community*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- [168]. Gray, H. L. (1914). 1914). The Commutation of Villein Services in England before the Black Death. *Eng. Hist. Rev. C*. 29. ss. 625-656.
- [169]. Green M. H. (eds.) (2014). *Pandemic Disease in The Medieval World: Rethinking The Black Death*. Bradford: Medieval Globe I.
- [170]. Groome, N. (1982-1983). The Black Death in the Hundred of Higham Ferrers. *Northamptonshire Past and Present*. 6. ss. 309-11.
- [171]. Gummer, B. (2009). *The Scourging Angel: The Black Death in the British Isles*, Londra: The Bodley Head.
- [172]. Gummer, B. (2010). *The Scourging Angel: The Black Death in the British Isles*. Londra: Vintage Books.
- [173]. Gümüş, T. T. (2011). Avrupa'da Kara Ölüm ve Dönem Kronikleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 20, S. 1. ss. 139-164.
- [174]. Gwynn, A. (1935). The Black Death in Ireland. *An Irish Quarterly Review*. C. 24 No. 93. ss. 25-42.
- [175]. Gyug, R. (1983). The Effects and Extent of the Black Death of 1348: New Evidence for Clerical Mortality in Barcelona. *Medieval Studies*, S. 45, ss. 385-398.
- [176]. Gyug, R. (1983). The Effects and Extent of The Black Death of 1348: New Evidence for Clerical Mortality in Barcelona. *Mediaeval Studies*. 45. ss. 385-398.
- [177]. Haddock, D. ve Kiesling, L. (2002). Black Death and Property Rights. *The Journal of Legal Studies*. ss. 545-587.
- [178]. Hajnal, J. (1965). European Marriage Patterns in Perspective. David V. Glass ve David E. C. Eversley (eds.). *Population in History: Essays in Historical Demography*. içinde (ss. 101-143). Londra-Chicago: Aldine Publishing.
- [179]. Harris, J. (2015). *The Lost World of Byzantium*. Connecticut: Yale University Press.
- [180]. Harvey, P.D.A. (1965). *A Medieval Oxfordshire Village: Cuxham, 1240-1400*, Oxford: Oxford University Press.
- [181]. Hatcher, J. (1970). *Rural Economy and Society in the Duchy of Cornwall, 1300-1500*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [182]. Hatcher, J. (1977). *Plague, Population and the English Economy 1348-1530*. Cambridge: Christi College Press.
- [183]. Hatcher, J. (1994). England in the Aftermath of the Black Death. *Past and Present*. S. 144. ss. 3-35.

- [184]. Hatcher, J. (2008). *The Black Death-A Personal History*. Philadelphia: Da Capo Press.
- [185]. Hawkin, D. (1990). The Black Death and the New London Cemeteries of 1348. *Antiquity*. 64. ss. 637-642.
- [186]. Hawkins, D. (1990). The Black Death and the New Londra Cemeteries of 1348. *Antiquity*. S. 64, ss. 637-642.
- [187]. Haydon, F. S. (eds.) (1863). *Eulogium Historiarum Sive Temporis*. C. III, Londra: Rolls Series.
- [188]. Hays, J. N. (2010). *The Burdens of Disease*, New Jersey: Rutgers University Press.
- [189]. Hecker, J. F. C. (2016). *The Black Death in the Fourteenth Century*, Middletown: Free Books.
- [190]. Hecker, J. F. K. (1850). *The Epidemics of The Middle Ages*, (Çev. B. G. Babington). Pennsylvania: University of Pittsburgh Press.
- [191]. Hecker, J. F. K. (2016). *The Black Death*. Middletown: Free Books.
- []. Henneman, J. B. (1971). *Royal Taxation in Fourteenth-Century France: The Development of War Financing 1322-1359*. New Jersey: Princeton University Press.
- [192]. Henneman, J. B. (eds.) (1995). *Medieval France An Encyclopedia*. New York-Londra: Garland Publishing Inc.
- [193]. Herbert, N. M. (2007). *Medieval Gloucester 1066-1547*. Gloucester: Gloucestershire Record Office.
- [194]. Herlihy, D. (1967). *Medieval and Renaissance Pistoia: The Social History of an Italian Town, 1200-1430*. New Haven: Yale University Press.
- [195]. Herlihy, D. (1997). *The Black Death and Transformation of the West*. Londra: Harvard University Press.
- [196]. Herring, M. (2004). *Review Of Medieval Sources Online*, No 794, Manchester: Manchester University Press.
- [197]. Hilton, H. (1969). *The Decline of Serfdom in Medieval England*. Macmillan: Palgrave Macmillan Press.
- [198]. Hilton, R. (2003). *Bond Men Made Free Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*. Londra: Routledge.
- [199]. Hilton, R. H. (1985). Medieval Market Towns And Simple Commodity Production. *Past & Present*. C. 109. S. 1. ss. 3-23.
- [200]. Hilton, R. H. (1985). Women Traders in Medieval England. R.H. Hilton (eds.). *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*. içinde (ss.205-215). Londra: The Hambledon Press.
- [201]. Hilton, W. (1988). *The Ladder of Perfection*. (Çev. Leo Sherley-Price). Londra: Penguin Classics.
- [202]. Hinde, A. (2003). *England's Population A History Since the Domesday Survey*. New York.: Oxford University Press.
- [203]. Hirshleifer, J. (1966). Disaster and Recovery: The Black Death In Western Europe. *Rand Corporation*, Santa Monica-California, ss. 1-31.
- [204]. Holbein, H. (1820). *The Dance of Death*. W. Hollard (düzenleyen), Pensilvanya: Pittsburgh Üniversitesi.

- [205]. Horrox, R. (1994). *The Black Death*, Manchester: Manchester University Press.
- [206]. Horrox, R. ve Ormrod, W. M. (eds.) (2006). *A Social History Of England, 1200–1500*. New York: Cambridge University Press.
- [207]. Hoskins, W. G. (1984). *Local History in England*. Londra: Routledge.
- [208]. Hovland, S. R. (2006). *Apprenticeship in Later Medieval London, (c. 1300 - c. 1530)*. Londra: Royal Holloway, University of London. (Yayımlanmamış Doktora tezi).
- [209]. Huberman, L. (2010). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [210]. Hudson, A. (1988). *The Premature Reformation: Wycliffite Texts and Lollard History*. Oxford: Clarendon Press.
- [211]. Huizinga, J. (1997). *Ortaçağın Günbatı*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- [212]. Hutchinson, G (1994). *Medieval Ships and Shipping*. New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press.
- [213]. İnalçık H. ve Faroqhi S. (eds.), (2009). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. C.I. Londra: Cambridge University Press.
- [214]. Jackson, G. (1972). *The Making of Medieval Spain*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- [215]. Jeffrey, G. (2014). *The Black Death, Graphic Medieval History*. New York: Crabtree Publishing Company.
- [216]. Jessopp, A. ve Unwin, D. F. (1889). The Black Death in East Anglia. *The British Medical Journal*. C. I. No. 1487. ss. 1469-1481.
- [217]. Jessopp, D. (1913). *The Coming of the Friars and Other Historic Essays*. Londra: Cambridge Press.
- [218]. Jewell, H. M. (1996). *Women in Medieval England*. Manchester: Manchester University Press.
- [219]. Jillings, K. (2003). *Scotland's Black Death: The Foul Death of the English*. Gloucestershire: Tempus.
- [220]. Barbour, J. (1856). *The Brus: From a Collation of the Cambridge and Edinburgh Manuscripts*. Aberdeen: Spalding Clup.
- [221]. Johnson, R. (1956). *The Great Events by Famous Historians*. C. VII, Londra: The National Alumni.
- [222]. Jordan, W. C. (1996). *The Great Famine Northern Europe in the Early Fourteenth Century*. New Jersey: Princeton University Press.
- [223]. Karaimamoğlu, T. (2016). Kara Ölüm Veba Salgını ve Ortaçağ İngiltere'sine Etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 4. S. 37. ss. 591-610.
- [224]. Karaimamoğlu, T. (2017). Ortaçağ Avrupası'nda Tıp Kültürü ve Gelişmeleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi* C. 3. S. 2. ss.44-61.
- [225]. Karaimamoğlu, T. (2019). Ortaçağ Avrupa Mutfak Kültüründe Tahıl, Balık Ve Sütün Yeri. *Turkish Studies*. C. 14. S. 3. ss. 607-625.
- [226]. Karlen, A. (1995). *Man and Microbes: Disease and Plagues in History and Modern Times*. New York-Londra: Simon-Schuster.

- [227]. Keeling M. J. ve Gilligan, C. A. (2000). Bubonic Plague: A Meta-Population Model of a Zoonosis. *Proceedings of the Royal Society of London Biological Sciences*. ss. 2219-2230.
- [228]. Keene, D. (1984). A New study of London before the Great Fire. *Urban History Yearbook*. ss. 11-21.
- [229]. Keene, D. (1985). *A Survey of Medieval Winchester*. Oxford: Winchester Studies.
- [230]. Keller, M. ve Diğerleri. (2019). Ancient Yersinia pestis genomes from across Western Europe reveal early diversification during the First Pandemic (541–750). *Proceedings of the National Academy of Sciences*. C. 116. No. 25. ss. 12363–12372.
- [231]. Kelly, J. (2006). *The Great Mortality*, New York: Harper Published.
- [232]. Kelly, M. (2004). *A History of the Black Death in Ireland*. Gloucestershire: Tempus.
- [233]. Kennedy, R. ve Meecham, S. (eds). (2014). *Authority and Subjugation in Writing of Medieval Wales*. Hampshire: Macmillan (ekitap).
- [234]. Kılıç, O. (2004). *Eskiçağdan Yeniçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No 2.
- [235]. Kieckhefer, R. (1974). Radical Tendencies in the Flagellant Movement of the Mid-fourteenth Century. *Journal of Medieval and Renaissance Studies*. S. 4. ss. 157-176.
- [236]. Kjennerud R. (1948). Notes and Queries. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*. C. 3, No. 2, 1948, ss. 359-360.
- [237]. Klein, H. (1960). Das Große Sterben von 1348/49 und Seine Auswirkung auf die Besiedelung der Ostalpenländer. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*. ss. 91-170.
- [238]. Kowaleski, M. (2006). A Consumer Economy. Horrox ve Ormrod (eds.). *A Social History Of England, 1200–1500*. içinde (s. 238-250).
- [239]. Kralik, C. M. (2013). *A Matter of Life and Death: Forms, Functions and Audiences for "The Three Living and the Three Dead" in Late Medieval Manuscripts*. Toronto: Doctor of Philosophy Department of Art University of Toronto (Yayımlanmamış Doktora tezi).
- [240]. Ladurie, E. R. (1973). Un concept : L'unification microbienne du monde (XIVe - XVIIIe siècles). *Édité par Société Suisse d'Histoire*, ss. 627-696.
- [241]. Lane, F. (1973). *Venice: A Maritime Republic*. Baltimor: Johns Hopkins University.
- [242]. Langdon, J. (2004). *Mills in the Medieval Economy: England, 1300-1540*. Oxford: Oxford University Press, Oxford.
- [243]. Langer, L. N. (1975). The Black Death in Russia: Its Effects Upon Urban Labor. *Russian History/Histoire Russe*. C. II. ss. 53–67.
- [244]. Langer, W. L. (1964). The Black Death. *Scientific American*. C. 210. No. 2.
- [245]. Lechner, K. (1884). *Das Grosse Sterben in Deutschland in den Jahren 1348 bis 1351 und die Folgenden Pestepidemien bis zum Schlusse des 14. Jahrhunderts*. Innsbruck.
- [246]. Legan, J. A. (2015). *The Medical Response to the Black Death*. Virjinya: James Madison University Press.
- [247]. Leffeldt, E. A. (eds.) (2005). *The Black Death*. Boston: Houghton Mifflin Company.

- [248]. Lerner, R. E. (1981). The Black Death and Western European Eschatological Mentalities. *The American Historical Review*. C. 86. S. 3. ss. 533-352.
- [249]. Levett, A. E. (1916). *The Black Death on the Estates of the See of Winchester*. Oxford Studies in Social and Legal History, Oxford: Clarendon Press.
- [250]. Levy, J. (2016). *Plague The Black Death*, New York: Gareth Stevens Publishing.
- [251]. Linklater, e. (1968). *The Survival of Scotland: A New History of Scotland from Roman times to the Present Day*, Londra: Doubleday.
- [252]. Little, L. (2011). Plague Historians in Lab Coats. *Past & Present*, C. 213. S. 1. ss. 267-290.
- [253]. Lock, R. (1992). The Black Death in Walsham-le-Willows. *Proceedings of the Suffolk Institute of Archaeology and History*. 37. ss. 316-337.
- [254]. Loghem J. V. ve Swellengrebel, N.H. (1914). Kontinuierliche und Metastatische Pestverbreitung. *Medical Microbiology and Immunobiology* 77, ss. 460-481.
- [255]. Lomas, R. (1989). The Black Death in County Durham. *Journal of Medieval History*. C. 15. S. 2. ss. 127-140.
- [256]. Lomas, T. (1984). South-East Durham: Late fourteenth and fifteenth centuries. Paul D. A. Harvey (eds.). *The Peasant Land Market in Medieval England*. İçinde (ss.260-327.) Oxford: Oxford University Press.
- [257]. Lucas, H. L. (1930). The Great European Famine of 1315, 1316, and 1317. *Speculum*. S. 5. ss. 343-377
- [258]. Lucas, H.S. (1930). The Great European Famine of 1315, 1316, and 1317. *Speculum*. C. 5. No. 4. ss. 343-377.
- [259]. Luders, A. (eds.) (1810-1828). *Statutes of the Realm 1101-1713*. Londra: Dawsons of Pall Mall.
- [260]. Lyons, A. S.ve Petrucelli, R. J. (1997). *Çağlar Boyu Tıp*. (Çev. Nilgün Güdücü). İstanbul: Roche.
- [261]. Marien, G. (2009). *The Black Death In Early Ottoman Territories: 1347-1550*, Ankara: The Department of History Bilkent University (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)
- [262]. Marks, G. (1971). *The Medieval Plague: The Black Death of the Middle Ages*, New York: Doubleday Company.
- [263]. Marshall, L. (1994). Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy. *Renaissance Quarterly*. C. 47. No. 3. ss. 485-532.
- [264]. Martin, S. (2007). *The Black Death*. Londra: J. H. Co. Ltd.
- [265]. Mate, M. E. (1988). *Daughters, Wives, and Widows After the Black Death: Women in Sussex,1350-1535*. Woodbridge: The Boydell Press.
- [266]. Mate, M. E. (1997). *Women in Medieval English Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [267]. McCormick, M. (2003). Rats, Communications, and Plague: Toward an Ecological History. *Journal of Interdisciplinary History*. S. 34. No. 1. ss. 1-25.
- [268]. McEvedy, C. (1988). The Bubonic Plague. *Scientific American*. C. 258. No. 2 1988, ss. 118-123.

- [269]. McFarlane, K. B. (1973). *The Nobility of Late Medieval England: The Ford Lectures for 1953 and Related Studies*. Oxford: Clarendon Press.
- [270]. McIntosh, M. K. (2005). *Working Women in English Society, 1300-1620*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [271]. McMullin, J. (eds.) (2003). *Great Disasters: The Black Death*. Londra: Greenhaven Press.
- [272]. McNeill, W. H. (1976). *Plagues and Peoples*, Cleveland: Cleveland Press.
- [273]. Megson, B. (eds.) (2009). *The Pinners and Wiresellers Book 1462-1511*. Londra: London Record Society.
- [274]. Mehmet Neşri (1949). *Kitab-ı Cihan-Numa: Neşri Tarihi*, Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köymen (eds.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- [275]. Mellon, J. (2008). *The Virgin Mary in the Perceptions of Women: Mother, Protector and Queen Since the Middle Ages*. Londra: McFarland Company.
- [276]. Meriç, R. M. (1935). Şeyyad Hamza'nın Kızına Ait Mezar Taşı. *Taşpınar Mecmuası*. 28, ss. 60-63.
- [277]. Mesquita, D M. B. (1941). *Giangaleazzo Visconti, Duke of Milan (1351-1402): A Study in the Political Career of an Italian Despot*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [278]. Meuthen, E. (2006). *Das 15. Jahrhundert*. Münih: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH.
- [279]. Michell, W. (1828). *On Difficult Cases of Parturition; And the Use of Ergot of Rye*, Londra: Thomas-George Printed.
- [280]. Mielants, E. (2002). Europe and China Compared. *An Essay-Review*. ss. 401-449.
- [281]. Mikolajczyk, R. (1996-1997). Examples of Medieval Plague Treatises from Central Europe. *Annual of Medieval Studies at the CEU*. S.3. ss. 229-235.
- [282]. Miller, E. ve Hatcher, J. (2014). *Medieval England: Towns, Commerce and Crafts, 1086-1348*. Londra: Routledge Press.
- [283]. Miller, W. (1969). *Trebizond, The Last Greek Empire of the Byzantine Era*. Chicago: Argonaut Inc.
- [284]. Mirehouse, M. B. (1910). *South Pembrokeshire Some of its History and Records*. Londra: David Nutt.
- [285]. Mitchell, B. R. (1988). *British Historical Statistics*. , New York: Cambridge University Press.
- [286]. Mitchell, S. K. (1951). *Taxation in Medieval England*. Connecticut-New Haven: Yale University Press.
- [287]. Mode, P. G. (1916). *The Influence of the Black Death on the English Monasteries*. Chicago: The University of Chicago.
- [288]. Moran, J. A. H. (1983). Clerical Recruitment in the Diocese of York, 1340-1530: Data and Commentary. *Journal of Ecclesiastical History*. 34. ss. 19-54.
- [289]. Morgan, E. V. (1963). *The Pound Sterling: A History of English Money*. Oxford: Clarendon Press. Ian Dawson, I. ve Watson, P. (1991). *Medieval Realms 1066-1500*. Londra: Oxford University Press.
- [290]. Mortimer, I. (2008). *The Time Traveler's Guide to Medieval England*, Londra: Bodley Head Lmt.

- [291]. Moseng, O.G. (2006). Climate, Ecology and Plague: The Second and the Thirt Pandemic Reconsidered. Bisgaard ve Sondeergaard (Eds.) *Living With The Black Death*. içinde (ss. 23-46.)
- [292]. Munro, J. (2002). Postan, Population, and Prices in Late-Medieval England and Flanders. *Department of Economics and Institute for Policy Analysis University of Toronto*. No 19. ss. 1-57.
- [293]. Munro, J. (2004). Before and After the Black Death: Prices, and Wages in Fourteenth-Century England. *Department of Economics And Institute for Policy Analysis University of Toronto*. No 24. ss. 1-36.
- [294]. Myrdal, J. (2006). The Forgotten Plague: The Black Death in Sweden. Pekka Hämäläinen (eds.). *When Disease Makes History Epidemics and Great Historical Turning Points*. içinde (ss. 141-186). Helsinki: HelsHelsinki University Press.
- [295]. Naphy, W. G. ve Spicer, A. (2017). *Plague The Black Death & Pestilence in Europe*. Gloucestershire: Tempus.
- [296]. Nardo, D. (2011), *The Black Death*, Londra: Lucent Books.
- [297]. Nasuhbeyoğlu, T. (2008). Balkan Tarihine Genel Bir Bakış. *Balkan Tarihi*. ss. 1-48.
- [298]. Neillands, R. (2001). *The Hundred Years War*. Londra-New York: Routledge.
- [299]. Newfield, T. P. (2009). Cattle Panzootic in Early Fourteenth-Century Europe. *AgHR*. C. 57, No. 2. ss. 155-190.
- [300]. Nightingale, P. (2018). *Enterprise, Money and Credit in England before the Black Death 1285–1349*. Palgrave Studies in the History of Finance. (ekitap).
- [301]. Nikiforuk, A. (2016). *Maşşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. (Çev. Selahattin Erkanlı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- [302]. Nohl, J. (2006). *The Black Death: A Chronicle of the Plague*, Pennsylvania: Westholme Press.
- [303]. Olea, R. A. ve Christakos, G. (2005). Duration of Urban Mortality for the 14th-Century Black Death Epidemic. *Human Biology*. C. 77. S. 3. s. 291-303.
- [304]. Oman, C. (1906). *The Great Revolt of 1381*. Oxford: Clarendon Press.
- [305]. Onul, B. (1974). *Enfeksiyon Hastalıkları*, Ankara: Ankara Tıp Fakültesi Yayınları.
- [306]. Oram, R. (2015). The Worst Disaster Suffered by the People of Scotland in Recorded History: Climate Change, Dearth and Pathogens in the Long Fourteenth Century. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*. C. 114. ss. 223-244.
- [307]. Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık İstanbul.
- [308]. Origo, I. (200). *The Merchant of Prato: Francesco Di Marco Datini: Daily Life in a Medieval Italian City*. Londra: Penguin Books Ltd.
- [309]. Ormrod, M. ve Lindley, P. (eds.) *The Black Death England*. Manchester: Paul Watking Press.
- [310]. Ottaway, P. (2005). *Archaeology in British Towns*. Londra: Routledge Press.
- [311]. Öhler, L. (2013). *Die Pest in Salzburg*, Salzburg: Verlag Anton Pustet.
- [312]. Page, F. M. (1934). *The Estates of Crowland Abbey: A Study in Manorial Organization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- [313]. Page, T. W. (1990). The End of Villainage in England. *Publications of the American Economic Association*. 3rd Series, C. 1. No. 2. ss. 3-99.
- [314]. Palliser D. M. (eds.) (2000). *The Cambridge Urban History of Britain, C. I*. Londra: Cambridge University Press.
- [315]. Palmer, R. C. (1993). *English Law in the Age of the Black Death, 1348-1381: A Transformation of Governance and Law*. Carolina: The University of North Carolina Press.
- [316]. Pamuk, Ş. (2007). The Black Death and the origins of the 'Great Divergence' across Europe, 1300-1600. *European Review of Economic History*. ss. 289-317.
- [317]. Panta, L. (1980). *Le Epidemie Nella Storia Demografica Italiana (secoli XIV-XIX)*. Torino: Loescher.
- [318]. Panzac, D. (2011). *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [319]. Paul, J. F. (eds.) (2014). *War, Entrepreneurs, and the State in Europe and the Mediterranean, 1300-1800*. C. 97. Leiden-Boston: Brill Press.
- [320]. Payling, S. J. (1992). Social Mobility, Demographic Change, and Landed Society in Late Medieval England. *The Economic History Review*. New Series. C. 45. No. 1. ss. 51-73.
- [321]. Penn, S. A. C. (1987). Female Wage-Earners in Late Fourteenth-Century England. *The Agricultural History Review*. C. 35. No. 1. ss. 1-14.
- [322]. Penn, S. A.C. (1987). Female Wage Earners in Late Fourteenth-Century England. *Agricultural History Review*, S. 35. 1987, ss. 1-14.
- [323]. Pinhasi, R. Teschler-Nicola, M Knaus, ve A. Shaw, P. (2005). Cross-Population Analysis of the Growth of Long Bones and the Os Coxae of Three Early Medieval Austrian Populations. *Amerikan Journal of Human Biology*. ss. 470-488.
- [324]. Pirenne, H. (2005). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (Çev. Uğur Kocabaşoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- [325]. Platt, C. (1997). *King Death*. Toronto: University of Toronto Press.
- [326]. Plumb, D. (1986). The Social and Economic Spread of Rural Lollardy: A Reappraisal. *Studies in Church History*. 23. ss. 111-129.
- [327]. Pollitzer, R. ve Meyer, K. F. (1961). The Ecology of Plague. Jacques M. May (eds.), *Studies in Disease Ecology*. İçinde (433-590). New York: Hafner Publishing Co.
- [328]. Poos, L. R. (1985). The Rural Population of Essex in the Later Middle Ages. *The Economic History Review*. C. 38. No. 4. ss. 515-530.
- [329]. Poos, L. R. (1991). *A Rural Society After the Black Death: Essex 1350-1525*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- [330]. Porter, C. M. (2014). The Black Death and Persecution of the Jews. *Saber and Scroll*. C. III. s. 55-65. Cohn, S. K. (2007). The Black Death and the Burning of Jews. *Past and Present*. C. 196. S. 1. s. 3-36.
- [331]. Porter, S. (2008). *The Plagues of London*. Brimscombe, The History Press.
- [332]. Postan, M. (1973). *Essays on Medieval Agriculture and General Problems of the Medieval Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- [333]. Postan, M. (1973). *The Medieval Economy and Society: An Economic History of Britain, 1100-1500*. Los Angeles: University of California Press.
- [334]. Postan, M. M. (1966). Medieval Agrarian Society in its Prime: England. M. Postan, (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe, C. I: The Agrarian Life of the Middle Ages*. İçinde (ss. 549-632). Cambridge: Cambridge University Press.
- [335]. Postan, M. ve Titow, J. (1959). Heriots and Prices on Winchester Manors. *The Economic History Review*. C. 11. No. 3. Ss. 392-411.
- [336]. Postles, D. (1993). Demographic Change in Kibworth Harcourt Leicestershire, In the Later Middle Ages. *English Local Population Studies*. 48. ss. 41-48.
- [337]. Power, E. (1918). The Effects of the Black Death on Rural Organisation in England. *History, New Ser.* C. 3. ss. 109-116.
- [338]. Prior, E. S. (1905). *Cathedral Builders*. Londra: Seeley ve Co. Limited.
- [339]. Prior, E. S. ve Gardner, A. (1912). *Medieval Figure-Sculpture in England*. Londra: Cambridge University Press.
- [340]. Putnam, B. H. (1908). *The Enforcement Of The Statutes Of Labourers: During the First Decade after the Black Death 1349-1359*. New York: Edited By The Faculty Of Political Science Of Columbia University.
- [341]. Putnam, B. P. (1938). *Proceedings Before the Justices of the Peace in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, Edward III to Richard III*. Cambridge: Spottiswoode, Ballantyne & Company.
- [342]. Qadeer, I. Sen K. ve Nayar K. (eds.) (2001). *Public Health and The Poverty of Reforms*. Sage Yeni Delhi: Publications Pvt. Ltd.
- [343]. Raine, J. (1886). *The Historians of the Church of York and Its Archbishops*. C. II. Londra: Rolls Series.
- [344]. Raoult, D. ve Diğerleri (2000). Molecular Identification by "Suicide PCR" of Yersinia Pestis as the Agent of Medieval Black Death. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. C. 97. No. 23. ss. 12800-12803.
- [345]. Rawcliffe, C. ve Wilson, R. (eds.). *Medieval Norwich*. Londra: Cambridge University Press.
- [346]. Razi, Z ve Smith, R. M. (1996). *Medieval Society and the Manor Court*. Oxford: Clarendon Press.
- [347]. Razi, Z. (1980). *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish: Economy, Society and Demography in Halesowen, 1270-1400*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [348]. Razi, Z. ve Smith, R. (eds.) (1996). *Medieval Society and the Manor Court*. Oxford: Oxford University Press.
- [349]. Rees, W. (1920). The Black Death in Wales. *Transactions of the Royal Historical Society*. C. 3. ss. 115-135.
- [350]. Rees, W. (1923). The Black Death in England and Wales, as Exhibited in Manorial Documents. *Proc. R. Soc. Med.* C. 16, Pt. 2. ss. 27-45.
- [351]. Rex, R. (2002). *Lollards, Social History in Perspective*. Macmillan: Red Globe Press.
- [352]. Reynolds, A. (2009). *Anglo-Saxon Deviant Burials Customs*. Londra: Oxford University Press.

- [353]. Richard M. Smith (eds.) (1984). *In Land, Kinship and Lifecycle*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [354]. Richmond, V. B. (2005). Ford Madox Brown's Protestant Medievalism: Chaucer and Wycliffe. *Christianity and Literature*. C. 54. No. 3. ss. 363-396.
- [355]. Rigby, S. H. (1995). *English Society in the Later Middle Ages: Class, Status and Gender*. Macmillan: Palgrave.
- [356]. Rigby, S. H. (2000). Gendering the Black Death: Women in Later Medieval England. *Gender & History*. C. 12. No. 3. ss. 745-754
- [357]. Riley, H. T. (1898). *Memorials of Londra and Londra Life in the XIIIth XIVth and XVth Centuries*. Londra: Longmans Green Co.
- [358]. Risse, G. B. (1999). *Mending Bodies, Saving Souls A History of Hospitals*. New York: Oxford University Press.
- [359]. Ritchie, C. (1955). The Black Death at St. Edmund's Abbey. *Proceedings of the Suffolk Institute of Archaeology*. 27. ss. 47-50.
- [360]. River, C. (2016). *The History and Legacy of The Middle Ages Deadliest Plague*. Middletown: Free Books.
- [361]. Robbins, H. (1928). A Comparison of the Effects of the Black Death on the Economic Organization of France and England. *Journal of Political Economy*. C. 36. No. 4. ss. 447-479.
- [362]. Robo, E. (1929). The Black Death in the Hundred of Farnham. *The English Historical Review*. C. 44. No. 176. ss. 560-572.
- [363]. Robson, P. (1996). *All About The Great Plague*. Londra: Young Books.
- [364]. Rogers, B. M. H. ve Palmer, J. F. (1909). The Black Death. *The British Medical Journal*. C. 2. No. 2552. ss. 1580.
- [365]. Rogers, J. E. T. (1866). England before and after the Black Death. *Fortnightly Rev.* ss. 191-196.
- [366]. Rorke, M. (2006). English and Scottish Overseas Trade, 1300-1600. *The Economic History Review, New Series*. C. 59. No. 2. ss. 265-288.
- [367]. Rosen, W. (2007). *Justinian's Flea: Plague, Empire, and the Birth of Europe*, New York: Penguin Group.
- [368]. Rosen, W. (2014). *The Third Horseman: Climate Change and the Great Famine of the 14th Century*. New York: Penguen Group.
- [369]. Ruam Hastalığına Karşı Korunma ve Mücadele Yönetmeliği (Resmi Gazete Sayısı: 28150 Yıl: 22.12.2011).
- [370]. Russell, J. C. (1948). *British Medieval Population*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- [371]. Russell, J. C. (1960). Late Medieval Balkan and Asia Minor Population. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 3. No. 3. ss. 265-274.
- [372]. Russell, J. C. (1966). The Preplague Population of England. *Journal of British Studies*. C. V. No. 2. ss. 1-21.
- [373]. Sage, H. W. (1891). *The Parish Gilds of Medieval England*. New York: Cornell University Library.

- [374]. Sainty, J. C. (1983). *Officers of the Exchequer, Public Record Office Special Series (Liste ve Index)*. C. 18. Londra.
- [375]. Sanjian, A. K. (1969). *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301-1480: A Source for Middle Eastern History*. Cambridge: Harvard University Press.
- [376]. Sayles, G. O. (eds.) (1965). *Select Cases in the Court of King's Bench Under Edward III*. C. 82. Londra.
- [377]. Schamiloğlu, U. (1993). Preliminary remarks on the role of disease in the history of the Golden Horde. *Central Asian Survey*. s. 447-457.
- [378]. Schamiloğlu, U. (2004). The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization. Neğuin Yavari, Lawrence G. Potter ve Jean-Marc Van Oppenheim, (eds.) *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*. içinde (ss.255-279) New York: Columbia University Press.
- [379]. Schevill, F. (1961). *History of Florence from the Founding of the City Through the Renaissance*. New York: Ungar Publishing Co.
- [380]. Schoeninger, M. ve DeNiro, M. (1984). Nitrogen And Carbon İstotopic Composition of Bone Collagen From Marine And Terrestrial Animals. *Geochimica et Cosmochimica Acta*. C. 48. S. 4. ss. 625-639.
- [381]. Schreiner, J. (1954). Wages and Prices in England in the later Middle Ages. *Scandinavian Economic History Review*. S. 2:2. ss. 61-73.
- [381]. Scott, S. ve Duncan, C. J. (2001). *Biology of Plagues: Evidence from Historical Populations*. Londra: Cambridge University Press.
- [382]. Scott, S. ve Duncan, C. J. (2004). *In the Return of the Black Death-The World's Greatest Serial Killer*. Londra: West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- [383]. Seebohm, F. (1865). The Black Death and its Place in English History. pts. 1-2. *Fortnightly Rev.* ss. 149-160.
- [384]. Senn, M. A. (2003). English Life and Law in the Time of the Black Death. *Real Property, Probate and Trust Journal*, C. 38. No. 3. ss. 507-588.
- [385]. Shi, P. (eds.) (2016). *Natural Disasters in China*. Pekin: Beijing Normal University Press.
- [386]. Shrewsbury, J.F. (1970). *History of Bubonic Plague in the British Isles*, New York: Cambridge University Press.
- [387]. Simpson, W. J. (1905). *A Treatise on Plague Dealing with the Historical, Epidemiological, Clinical, Therapeutic and Preventive Aspects of the Disease*. Londra: Cambridge University Press.
- [388]. Singman, J. L. (1999). *Daily Life in Medieval Europe*. Londra: Greenwood Press.
- [389]. Skene, F. J. (eds.) (1880). *The Historians of Scotland, Vol 10: The Book of Pluscarden (Cover Title Liber Pluscardensis II*. Edinburgh.
- [390]. Slater. T. (eds.) (2017). *Towns in Decline, AD100-1600*. New York: Routledge.
- [391]. Slavicek, L. C. (2008). *Great Historic Disasters: The Black Death*, I Chalsea: nfobase Publishing.
- [392]. Slavin, A. J. (1987). *The Tudor Age and Beyond: England from the Black Death to the End of the Age of Elizabeth*. Malabar/Florida: Robert E. Krieger Publishing Co.
- [393]. Sloane, B. (2015). *The Black Death in London*. Gloucestershire: The History Press.

- [394]. Smith, R. M. (1992). Human Resources. Grenville Astill ve Annie Grant (eds.). *The Countryside of Medieval England*. içinde (ss.188-211). Oxford: Wiley-Blackwell.
- [395]. Smith, R. M. (2012). Measuring Adult Mortality in an Age of Plague: England, 1349-1540. Bailey ve Rigby (eds.) içinde. (ss.43-85).
- [396]. Somerset, F. Havens, J. C. ve Pitard, D. G. (eds.) (1986). *Lollards And Their Influence in Late Medieval England*. Woodbridge: The Boydell Press.
- [397]. Spielvogel, J. J. (2015). *Western Civilization: Volume B: 1300-1815*. Cengage Learning (ebook).
- [398]. Stathakopoulos, D. (2004). *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire: A Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics*. Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, C. 9. Londra: Routledge.
- [399]. Steed, C. (2011). *Let the Stones Talk: Glimpses of English History Through the People of the Moor*. Milton: Author House.
- [400]. Steffensen, J. (1974). Plague in Iceland. *Nordisk Medicin Historisk Arsbok*. ss. 40-50.
- [401]. Stephenson, M. (2012). Risk and Capital Formation: Seigneurial investment in an Age of Adversity. Bailey ve Rigby (eds.) içinde (ss. 175-212).
- [402]. Stone, L. (1955). *Sculpture in Britain: The Middle Ages*. Baltimore: Penguin Books.
- [403]. Stuard, S. M. (eds.) (1993). *Women in Medieval Society*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- [404]. Sussman, G. D. (2011). Was the Black Death in India and China?. *Bulletin of the History of Medicine*. C. 85. No. 3. ss. 319-355.
- [405]. Swanson, H. (1989). *Mediaeval Artisans: An Urban Class in Late Mediaeval England*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- [406]. Tagarelli, A. ve Piro, A. (2002). *La geografia delle epidemie di colera in Italia: considerazioni storiche e medico-sociali*. C.III. Mangone: Istituto di scienze neurologiche.
- [407]. Tait, J. (1914). *Chronica Johannis de Reading et Anonymi Cantuariensis 1346-1367*. Manchester: Manchester University Press.
- [408]. Takeda, J. T. (2011). *Between Crown and Commerce: Marseille and the Early Modern Mediterranean*. Baltimor: The Johns Hopkins University Press.
- [409]. Taubenberger, J. K. ve Morens, D. M. (2006). 1918 Influenza: the Mother of All Pandemics. *Emerg Infect Diseases*, S. 12. ss. 15-22.
- [410]. Tavukçu, O. (2005). Şeyyad Hamza'nın Bilinmeyen Bir Şiiri Münasebetiyle. *International Journal of Central Asian Studies*. No. 1. ss. 181-195.
- [411]. Theilmann, J. ve Cate, F. (2007). A Plague of Plagues: The Problem of Plague Diagnosis in Medieval England. *The Journal of Interdisciplinary History*, C. 37, No. 3, 2007, ss. 371-393.
- [412]. Thompson, A. H. (1911). The Registers of John Gynewell, Bishop of Lincoln for the Years 1349-1350. *Archaeological Journal*. 68, ss. 301-360.
- [413]. Thompson, A. H. (1914). The Pestilences of the Fourteenth Century in the Diocese of York. *Archeological Journal*. 71. ss. 97-154.
- [414]. Thompson, E. M. (eds.) (1899). *Chronicon Galfridi Le Baker de Swynebroke*. Oxford: Clarendon Press.

- [415]. Thompson, M. G. (1997). *The Polden Hill Manors of Glastonbury Abbey: Land and People circa 1260 to 1351*. Leicester: University of Leicester. (Yayınlanmamış Doktora tezi).
- [416]. Throp, C. (eds.) (2018). *The Horrors of the Bubonic Plague*, Minnesota: Capstone Press.
- [417]. Thrupp, S. L. (1941). Social Control in the Medieval Town. *The Journal of Economic History*. C. I. ss. 39-52.
- [418]. Titow, J. Z. (1969). *English Rural Society, 1200–1350*. Londra: George Allen ve Unwin.
- [419]. Tonge, N ve Hepplewhite, P. (1997). *Medieval Realms: Britain 1066-1500*. Cheltenham: Stanley Thornes Publishers.
- [420]. Tout, T. F. (1920-1933). *Chapters In The Administrative History Of Mediaeval England*. C. 6. Manchester.
- [421]. Trevelyan, G. M. (1899). *England in the Age of Wycliffe*.
- [422]. Trevelyan, G. M. (1945). *English Social History, Longmans*. Londra: Green and Co.
- [423]. Tuchman, B. W. (1978). *A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century*, New York: Ballantine Books.
- [424]. *Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük*. (1999). İstanbul: Altın Yayınevi.
- [425]. Twigg, G. (1985). *The Black Death: A Biological, Reappraisal*. Londra: Schocken Books.
- [426]. Tytler, P. F. (1829). *History of Scotland: 1329-1370*. C.3. Edinburgh: Palala Press.
- [427]. Uludağ, O. Ş. (1938). Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina. *Bellekten*, C. II, ss. 445-468.
- [428]. Underhill, E. (eds.). (1922). *The Cloud of Unknowing*. Londra: St. Mary's Hermitage Press.
- [429]. Uzluğ, F. N. (1958). *Genel Tıp Tarihi-I*. S. 68. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- [430]. Ülgen, P. (2017). *Ortaçağ Avrupa'sının Ölümle Dansı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- [431]. Ünver, S. (1935). *Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine = Sur l'histoire de la Peste en Turquie*. İstanbul: Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı.
- [432]. Vanneste, S. F. (2010). *The Black Death And The Future Of Medicine*. Detroit-Michigan: Wayne State University (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)
- [433]. Varlık, N. (2015). *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World The Ottoman Experience, 1347–1600*. New York: Cambridge University Press.
- [434]. Vernadsky, G. (2007). *Moğullar ve Rusya, (Çev. Eşref Bengi Özbilen)* İstanbul: Selenge Yayınları.
- [435]. Vinogradoff, P (1906). The Growth of the Manor. *The American Historical Review*. C. 11. S. 2. ss. 361–365.
- [436]. Vinogradoff, P. (eds.) (1916). *In Oxford Studies in Social and Legal History*. C. 5. Oxford: Clarendon Press.
- [437]. Wallece, D. (eds.) (2016). *Europe A Literary History 1348-1418*. C. I. Londra: Oxford University Press.
- [438]. Ward, J. (2014). *Women in Medieval Europe: 1200-1500*. Londra-New York: Routledge.
- [439]. Watts, D. G. (1998). The Black Death in Dorset and Hampshire. T. B. James (eds.). *The Black Death in Wessex*. içinde (ss. 21-28). *The Hatcher Review*. 5. 46.

- [440]. Wilkinson, B. (1929). *The Chancery under Edward III*. Manchester.
- [441]. Williams, A ve Best, N. (1995). *Medieval Britain*. Londra: Weidenfeld ve Nicolson Ltd.
- [442]. Williams, E. C. (1942). Mural Paintings of the Three Living and the Three Dead in England. *British Archaeological Association*. 7, ss. 31-40.
- [443]. Wilson, C. G. ve Saul, N. (eds.) (2010). *In Fourteenth Century England VI*. Woodbridge: Boydell and Brewer.
- [444]. Wood, J. W., Ferrell, R.J. ve Dewitte-Aviña, S. N. (2003). The Temporal Dynamics of the Fourteenth-Century Black Death: New Evidence from English Ecclesiastical Records. *Human Biology*. C. 75. No. 4. ss. 427-449.
- [445]. Woolgar, C. M. Serjeantson, D. ve Waldron, T. (eds.) (2006). *Food in Medieval England: Diet And Nutrition*. Oxford:Oxford University Press.
- [446]. World Health Organization Monograph Series (1954). *Plague*. Geneva.
- [447]. World Health Organization, *Plague Manual: Epidemiology*. Geneva: Surveillance and Control.
- Wray, K. S. (2009). *Communities and Crisis Bologna During the Black Death*. Boston: Brill.
- [448]. Wrigley E. A. ve Schofield, R. S. (1989). *The Population History of England 1541-1871*. Londra: Cambridge University Press.
- [449]. Wrigley, E. A. ve Schofield, R. S. (1989). *Population History of England, 1541-1871: A Reconstruction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [450]. Zahler, D. (2009). *The Black Death*. Minneapolis: Twenty-First Century Books.
- [451]. Zentner, M. H. (2015). *The Black Death And Its Impact On The Church And Popular Religion*. Oxford: A thesis submitted to the faculty of The University of Mississippi in partial fulfillment of the requirements of the Sally McDonnell Barksdale Honors College. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi).
- [452]. Ziegler, P. (1993). *The Black Death*. Gloucestershire: Sutton Pub. Ltd.

İnternet Kaynakları

- [1]. "Public health", Encyclopædia Britannica Online, <https://www.britannica.com/topic/public-health/The-Middle-Ages>.
- [2]. history.ac.uk/vch/wilts/vol4/pp294-303.
- [3]. http://ads.ahds.ac.uk/catalogue/archive/cemeteries_ahrb_2005/index.cfm?CFID=31460&CF_TOKEN=63267820.
- [4]. <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/manor-search>
- [5]. <http://www.british-history.ac.uk/vch/salop/vol4/> s. 72-118; www.statistics.gov.uk/statbase.
- [6]. http://www.cropyields.ac.uk/project.php#4. __The_scope_and_coverage_of_the_Medieval_Crop_Yields_Database.
- [7]. <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3412769/Black-Death-lurking-centuries-DNA-plague-victims-France-backs-theory-bacteria-lay-dormant.html>.
- [8]. <http://www.dorsetlife.co.uk/2009/11/dorset%E2%80%99s-plague-port/>

- [9].<http://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/ordnance-survey/>
- [10].<http://www.nytimes.com/1994/09/24/world/thousands-flee-indian-city-in-deadly-plagueoutbreak.html>.
- [11]. <http://www.sciencemuseum.org.uk/broughttolife/themes/publichealth/blackdeath>.
- [12]. [http://www.tarimkutuphanesi.com/ruam_\(malleus\)_00129.html](http://www.tarimkutuphanesi.com/ruam_(malleus)_00129.html).
- [13]. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun>.
- [14].<https://lostcityoflondon.co.uk/2014/07/14/a-description-of-the-city-of-london-william-fitzstephen->
- [15]. <https://news.harvard.edu/gazette/story/2016/01/did-famine-worsen-the-black-death/>.
- [16]. <https://reviews.history.ac.uk/review/794>
- [17]. <https://www.britannica.com/art/dance-of-death-art-motif>.
- [18]. <https://www.britannica.com/topic/feudal-land-tenure>.
- [19]. <https://www.british-history.ac.uk/vch/wilts/vol4/s.304-313>.
- [20].<https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3412769/Black-Death-lurking-centuries-DNA-plague-victims-France-backs-theory-bacteria-lay-dormant.html>.
- [21].<https://www.museumoflondon.org.uk/collections/other-collection-databases-and-libraries/centre-human-bioarchaeology/osteological-database/medieval-cemeteries/east-smithfield-black-death-photographs>.

EKLER

Guy Merchant'ın orijinali tahrip edilen, 'Ölümün Büyük Dansı' tasviri (Paris Mezarlığı).

İmparator ve Papa'nın Ölüm Dans'ını gösteren bu tasvirin orijinali Bernt Notke tarafından 1478-1480 yılları arasında bir kilise için yapılmıştır.

Ölüm Dansı'nın icrasını gösteren temsili resim.

Hans Holbein, 1538 yılında Ölüm Dansı'nı anlattığı kitabından kareler.

Kendisi Aziz ve ünlü bir ressam Anthony'nin 1512 yılında, yaklaşık 162 yıl önce yaşanan Kara Ölüm vebasına yakalanan birini tasvir etmek amacıyla yaptığı resim.

Pieter Bruegel, Ölümün Zaferi (The Triumph of Death), 1562, Prado Müzesi, Madrid.

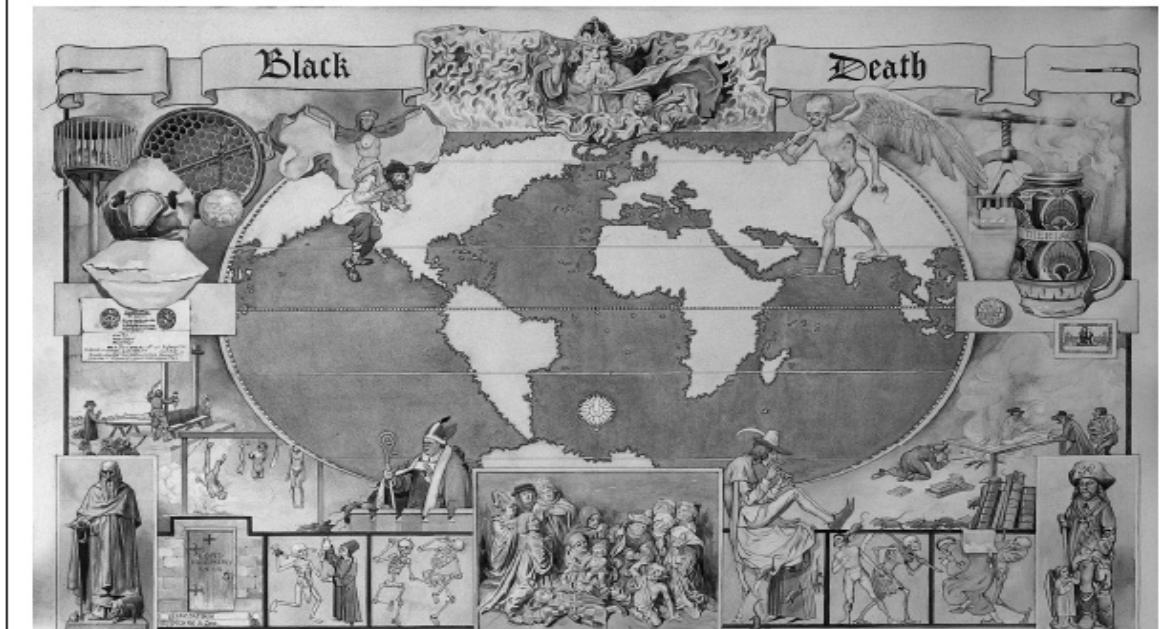
Freiherr Augustin von Moersperg Fareli Köyün Kavalcısı Masalının temsili resmi 1592, Hamelin, Almanya. Söz konusu masalın veba salgınından ölen çocuklarla bağlantısı olduğu düşünülmektedir.

Kara Ölüm döneminde doktorlar hastalıktan korunmak için gagaya benzeyen garip maskeler takıyorlar ve hastalara öyle müdahale ediyorlardı.

Yapımına Kara Ölüm'den önce başlanan ve salgın günlerinde inşaatı duran ve sonrasında ise ustaların ölmesiyle sert-dikey mimari tarzda(perpendicular) yapılan Medbourne Kilisesi (Leicestershire).

On dokuzuncu yüzyılda yapılan Kara Ölüm haritası.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: Tolgahan KARAİMAMOĞLU
Doğum Tarihi: 09.09.1989
E-mail : tolga_han33@windowslive.com

Öğrenim Durumu :

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Tarih	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	2010-2014
Yüksek Lisan	Tarih	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	2014-2016
Doktora	Tarih	Mersin Üniversitesi	2016-2020

Görevler :

Görev Ünvanı	Görev Yeri	Yıl
Öğretim Görevlisi	Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2017

ESERLER (Makaleler ve Bildiriler)

Makaleler

1. Karaimamoğlu, T. (2016). Kara Ölüm Veba Salgını ve Ortaçağ İngiltere'sine Etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 4. S. 37. 591-610.
2. Karaimamoğlu, T. (2017). Ortaçağ Avrupası'nda Tıp Kültürü ve Gelişmeleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi* C. 3. S. 2. 44-61.
3. Karaimamoğlu, T. (2019). Ortaçağ Avrupa Mutfak Kültüründe Tahıl, Balık Ve Sütün Yeri. *Turkish Studies*. C. 14. S. 3. 607-625.

Bildiriler

1. Karaimamoğlu, T. (2018, Mayıs). Yüzyıl Savaşları (1337-1453). II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi. Adana.